ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ДВАДЕСЕТ ПРВА КЊИГА

БЕОГРАД
ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА
1899

САДРЖАЈ XXI КЊИГЕ

I Забава: СТРАНА

II Наука:

СТРАНА

III. Позоришни преглед.

IV. Критика и Биографија:

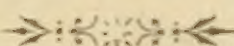

СРПСТВУ

(НА БОЖИЋ)

Буди ми здрава крви јуначка.
Уресу лепи племена мог:
Буди ми здрава, сложна и снажна,
А силни нек' те закрили бог!...

Буди ми здрава и овог дана
Анђелски кад се разлеже глас:
Утари сузе, богу се моли —
Грехова тешких дош'о је спас!...

Још к'о да чујем песму и гласе
Анђела светих, анђелски хор
Те ми се душа напуни миљем
И очи своје управих гор'.

И видим благо Христово лице
Како се смеши на грешни свет,
А душа моја, молитве жељна,
Ка небу зрачном управи лет.

И ту пред двери моћнога бога
Рањене душе чу ми се пој:
„Ох боже благи, силни и свети,
Заштити земљу и народ мој!...“

„Заштити, боже, ту крв јуначку
Српство паћено, витешки сој,
Дај му слободе, ње ми је жељно,
Ох дај му, дај му, Исусе мој!...“

СРПСТВУ

(НА БОЖИЋ)

Буди ми здрава крви јуначка,
Уресу лепи племена мог;
Буди ми здрава, сложна и снажна,
А силни нек' те закрили бог!...

Буди ми здрава и овог дана
Анђелски кад се разлеже глас;
Утари сузе, богу се моли —
Грехова тешких дош'о је спас!...

Још к'о да чујем песму и гласе
Анђела светих, анђелски хор
Те ми се душа напуни миљем
И очи своје управих гор'.

И видим благо Христово лице
Како се смеши на грешни свет,
А душа моја, молитве жељна,
Ка небу зрачном управи лет.

И ту пред двери моћнога бога
Рањене душе чу ми се пој:
„Ох боже благи, силни и свети,
Заштити земљу и народ мој!..."

„Заштити, боже, ту крв јуначку
Српство паћено, витешки сој,
Дај му слободе, ње ми је жељно,
Ох дај му, дај му, Исусе мој!..."

А он ме онда погледа благо,
Да ми се живот *расалину* млад,
И с уста светих оте се лако:
„Нек ти се с душе не збрише над!...“

И душа моја препуна наде
У други онда одлеће крај
Тамо, ох тамо где 'но би тужан
Да чујем песму, да видим рај!...

Ал' где још суза ланце испира
Од бола дрхће и сами бог,
Тамо где моја крв се разлива —
У топло крило племена мог!...

Па када стиже лако и чило
Куд' жудно жури силином свом;
Савија своје уморно крило
На свака врата, на сваки дом.

И спушта свуда гранчицу мира,
Док све још љуби крепосни сан,
И шапће благо: не клони роде,
Доћи ће, доћи, слободе дан!...

Не плачи, мајко!

Не плачи мајко, не плачи,
Не мути лице и око,
Не дуби рану дубоко!
Ако је чедо малено
Клеца му слабо колено
Те чврсто нигде да стане,
И нема друге одбране
До своје писке и плача —
Нека те нада ојача!...
Јер мишце слабе и груди,
Докле их само потруди,
Постаће бедем слободе,
Заштитник суза сив соко,
Што лећe лако, високо:

Биће он чвршћи и јачи —
Не плачи, мајко, не плачи!...

Не плачи, мајко, не плачи
Ни када данак осване,
Кад' српске боле и ране
Привијат' ваља не плачем
Већ' дугом пушком и мачем;
Кад' и твој синак поврви
Да се окупа у крви,
А зао удес нанесе:
Тане му груди разнесе,
Те грљен смрћу кад пада —
Ни тада, мајко, ни тада!...
Јер мртво чедо, тај соко
Што мути душу и око,
Међ' српске диве корачи —
Не плачи, мајко, не плачи!...

Ал' ако икад, ох ране!
Издајник црни постане,
Своје се крви одрече
Кад она силно потече,
И мирно стане на гледа,
Ледније душе од леда —
Ту руjну реку дубоку,
Без једне сузе у оку,
Без једне мисли што снажи,
Без једне речи што блажи
Болове српске нејачи —
Заплачи, мајко, заплачи!...

Париз 97.

Цветко.

ИЗБОР

Беше игранка великошколске омладине на Булевару. На уласку дугачке а ниске дворнице у тој гостионици (било је то пре десетак година), међу ђацима који дочекиваху госте, падао је у очи неки осредњи, црномањасти младић, жива израза, елегантан, слободан, — видело се на први поглед, београдско дете, од боље куће! На пољу је било хладно и сухо. Гости почеше врвети за рана. Била је ту смеса велика, као на свима београдским забавама. За једним столом, двојица ђака примаху и бележаху прилоге. Елегантни одборник обраћао је пажњу на даме, бирајући лепше, да их испод руке уводи, зовући их често по имену, сипљући комплименте. А многе и од њих често су њега звале по имену; сваког часа могло се чути: „Гле! госп. Жика". После једне повеће гомиле за неколико тренутака не уђе нико, па, снебивајући се, ступи висок, мршав, млад човек, риђокос и танких бркова, необично великих избуљених очију. Он даде свој прилог и промрмља своје име, али га ђак за столом не разумеде, те дигне главу да припита. Онда Жика викну: — „Емил Поповић, чиновник!... Сервус Емиле!" Емил сав поцрвени и рече: „Гле Жика!" па се рукова с њим и бојажљиво зађе кроз тишму, гладећи избријани подбрадак... Опет навали свет... У потоњу уђоше три женске, средовечна жена са две девојке, сувише црвене од хладноће. Жена је била у српској ношњи са тепелуком на глави, у хаљини од тешке плаве свиле. Девојке такође беху у плаво, а не личаху једна на другу: очевидно не

беху сестре. Једна је била црна и пуначка; друга суха и бледа. Изгледало је да су паланчанке, да су онога часа дојуриле железницом. До душе, било их је доста које су чиниле тај утисак, али оне највише. Жена малко намрштена, управо с оним изразом неке одвратности и страха с којим простији свет улази у јавна места, одједном сва сину у лицу и рече: — Ене га! Наш Жика!" „Јест, еве га, тетка Марија!" прихвати Жика смејући се и узе обе девојке под руке. Очевидно тај ђаво познаваше свакога!

Музика засвира краљево хоро. Цео свет, и старо и младо, ухвати се у коло, као да свакоме беше до тога, да се што пре дигне прашина и зајари дворница. На онда старије женске поседаше на дугачки низ столица и дивана дуж стене, а старији људи отидоше на Мали Булевар, у предњу кафану која је у таким приликама служила и као бифе.

И Емил Поповић, беше се ухватио у коло, између две бабе, али кад настадоше окретне игре, он остаде као изгубљена душа, гледајући таласе разголићених женских плећа и жиже златних и бисерних украса.

Утегнут у героку, гладећи непрестано подбрадак, он се опрезно помицао на све стране, не знајући шта ће, ни куда ће, бојећи се да не очепи кога, да коме знатнијем не окрене леђа. Кад би се каква маторка са седишта у њега загледала, он би направио лице, као да очекује некога чак са другога краја дворнице, па би се пажљиво одмакао; кад би му се учинило да га је нека од играчица погледала подсмешљиво, он би опет бежао. А то је бивало свакога часа. У такој муци протече неколико игара. Њему се већ ноге укочањише, те кад се, у једном одмору, одлучи да се провуче до Малог Булевара прође мимо њега Жика, зајапурен, знојав. „Сервус Жико!" кликну Поповић као да га је бог зна од кад желан. Жика му пријатељски климну главом, али крочивши два три пута даље, зверајући десно и лево, од једном се врати к Емилу и узе га за руку:

— Хајде са мном!

— Куда?

— Хајде! хајде!

И водећи га за собом, устави се пред тетком Маријом и њеним двема девојкама, које су седеле при дну дворнице. Све три омериште Поповића оним хитрим женским погледом који у један мах обухвата и целину и потанкости непознатa човека. Други поглед шест очију беше управљен Жики и као да је значио: зар то? Жика неприметно слегну раменима као да им каже: „шта ћу вам ја!“ па узе приказивати:

— Мој пријатељ г. Емил Поповић, чиновник! Моја тетка, госпођа Марија Јовановићка! Моја сестра Радмила... Госпођица... госпођица...

— Наша комшика, госпођица Зорка! помогне му тетка.

У тај мах, млад, витак официр, поклони се пред Радмилом и одведе је. И Жика се журно уклони, чујући прве звукове валса. Емил се осврте за Радмилом, као што се нас окрене кад му други однесе бољи залогај испред носа, па узе Зорку и стаде се ковитлати с њом. Девојка је спретно играла, што се већма истицало према дрвенастом кавалиру. Од задовољства, она малко заковрну очима, што је чинило да јој лице добије чудан, занимљив израз. Имала је доста ретку, пепељаву косу, појаке јабучице, танке бледе усне, зубе пљоснате и размакнуте, али њене плаве, сањалачке очи, пуне милоште и благости, осветљавале су чудним чаром ружну главу! Уз то беше лепо сразмерена и сваки јој покрет одаваше прирођену грациозност. Кавалир је све то мотрио, а у глави су му се ројила небројена питања. Ко је та „комшика Зорка,“ како му је приказа „тетка“? Је ли каква сирота, или је сиромашна, или је обоје, кад долази на игранку без кога свога? По свој прилици, биће кћи каквог упокојеног малог чиновника, те животари од нешто пензије, очекујући младожењу! (Емил напући усне, на ту помисао). И шта је управо та тетка Марија? Од куда Жики, сину једног саветника, таке паланчанске „тетке!“ Очевидно трговачка жена? А да ли је имућна? Радмила је лепа, здрава девојка, али њен поглед показује да није скромна. Штета!...

Кад се врати с играчицом, Радмила је већ седела поред матере, бришући лице. Како је на томе крају било још пра-

зних столица, госпођа га понуди да се одмори. Он седе поред Радмиле, која га и не погледа.

— Ви сте се прилично заморили, госпођице? поче он.

Девојка се трже и збуни мало, по чему он познаде да се беше занела у мислима, а не да га багателише. То га обрадова, те слободније додаде:

— Много сте се заморили!

— Прилично! рече она стидљиво и повуче погледом на матер и на Зорку, које се такође погледаше.

Сухи Емил жудно гледаше њене пунане усталасане груди, њен бели гојни врат, румене образе, црне као зифт очи, којима особито напомињаше материно обличје. У свему се огледао напон снаге и младости, а познато је да мушкарце Емилове грађе и млитавости, необично привлаче таке девојке. И он баш заусти да настави разговор са Радмилом, али га претече Јовановићка:

— А молим вас, господине, какав сте ви чиновник?

Поповић поцрвени, па, као да се домишљаше шта ће рећи, најзад одврати:

— Ја сам у општини... Општински чиновник!

— А тако! рече она хладно, па шапну нешто кћери, а ова устаде, поклони се малко Емилу и отиде на противну страну, ка некој постаријој госпођи. Поповић се опрости од Јовановићке и Зорке, па отиде у кафану. Понесе жаоку у себи, јер беше му јасно шта значи оно „а тако." Значило је: „иди ми збогом и с општинском службом, која не само што није указна, него каквих вас још тамо нема!"

Јовановићка угледа Жику, те му стаде давати знакове, да приђе. Кад он седе поред ње, дотрча и Радмила.

— Ну, како вам се свиди кавалир? запита младић смешећи се.

— Ама шта је управо он? запита тетка.

Жика исприча све што је знао о Емилу.

Био је, вели, родом из јужне Угарске. Мати му је била Немица. Родитељи му умреше баш кад је свршио нижу гимназију, те га прихвати неки очев рођак, чиновник у Београду, самац и особењак, готово човекомрзац. Али, хвала

њему, Емил није био принуђен да се издржава послуживањем по кућама, те доврши гимназију у Београду. Стриц је намеравао, да га пошаље на страну, на даље школовање, али у томе након кратка бављења, умре, оставивши Емилу кућу у Дунавском крају и нешто готовине. Емил ступи на велику школу, али после мало времена окани се учења и доби службу у општини. За време ђаковања, Емил није готово ни долазио у ближи додир са женским светом, те дође у пуно младићско доба, бежећи од њих. У ствари, као и сви они који су одрасли у сличним приликама, Емила су и сувише привлачиле женске дражи, само што је био претерано стидљив. У осталом, он је умерен, штедљив и радо би се оженио!... Све је то Жика дознао у последње време, познавши се случајно са Емилом.

-- Гле молим те! опази Јовановићка, а ја сам помишљала сасвим другчије, т. ј. ја сам... овај... држала да овај... — Не исказа што је хтела, него додаде: „Па видиш, таки су људи обично добри мужеви! Је ли Зорка?“

Зорка, нешто зловољна и забринута, слегну раменима, а Радмила прште у смех, у такав смех, да се около стадоше обзирати.

Јовановићка шапну нешто Жики, а он на то одведе Зорку на играње. Мати узе кћер под руку и почеше ходати.

— Ђаво нека носи тај твој глупи, горопадни смех! вели мати кроза зубе... Кад ћеш се одвикнути од тога, бар пред другима?

— Немој ме, мати, грдити, вели девојка. Ја нисам крива? Шта ћу му ја кад ми тако дође!

— Дође! Дође!... А шта сам, најпосле, тако смешно рекла? Зар није истина да би г. Емил био добар муж, а? И ово ћу ти још рећи: На први мах помишљала сам, да би тај човек био добра прилика за Зору, а сад, пошто сам чула да има своју кућу и какав је, налазим да не би ни за тебе био рђава прилика.

Радмилу тек тада спопаде „горопадан“ смех. Смејала се тако, да мораде сести на прву столицу на коју нађе. Мати

је гризла усне и гледала на страну, знајући да за време настула не помажу ни грдње ни молбе. Јер девојка беше подложна правим наступима горопадна смеха: а што је још чудноватије, по некад би је то спопало у прилици кад би се други једва насмешио, а по некад, баш при каквом запета смешном догађају остала би хладна. Тако је с њом бивало и у плачу.

Најпосле устаде и уздахну дубоко, па ће матери озбиљно:

— Бог с тобом, мајка, шта ти све не пада на ум! Нити га кад чуле, ни виделе, — познале га за тренутак на јавној игранци, као и толике друге, а ти одмах на удају. Кад би то тако ишло....

— Не велим ја да то одмах... овај... али...

У томе се сретоше са Жиком и Зорком. Јовановићка посла даље девојке, па ће Жики:

— Чујеш, мени се допада онај твој пријатељ Емил. Веруј да ми се допада! А и Ради није мрзак. Чујеш, баш, како би било да порадиш да се они боље упознаду? Али камо га!? Није ни једном играо са Радом! Молим те, Жико, потражи га.

Младић прокрстари дворницу, па сврати у кафану, где се Емил задубио у новине. Он га тапну по рамену:

— Еј, болан, зар је теби до читања, овамо је читава потера за тобом!

— Каква потера?!

— Море, ти си освојио срце моје тетке, а канда си начео и Радмилино. Питају ме једнако: камо твој пријатељ, зар смо му толико одвратне! Па с њом, мислим са Радом, ниси ни играо. Хајде! Сад ће кадрил! Устај, не оклевај!

На лицу Емилову показа се чуђење, љутња, срџба највећа, побледи, поцрвени. И викну, уставши:

— Ама зар сам ја за нечију спрдњу!

Ђак зину и разрогачи очи. Његово је изненађење било тако искрено, да се онај одмах трже. Ипак хтеде да рече нешто пркосно, али га ђак претече:

— Молим те, објасни ми, зашто мислиш да се оне спрдају с тобом?

— Тако ми се учинило! Али, може бити немам право! додаде блаже.

— То те ја уверавам! Тетка је проста жена, невична комплиментима, али је искрена... Па онда, зар бих ја пристао на то?... Та, којешта! Хајдемо!

И пођоше.

— Ама је ли ти она рођена тетка, и шта је она управо? пита Емил.

— Мати моја и она од две рођене сестре. Удовица је. Муж јој је био рачуноиспитач. Има своје две куће. Има још сина од дванаест година.... Зорка седи у њиховој кући....

За време кадрила Емил се све већма осећао слободан поред Радмиле. То му се десило први пут у животу. И све већма годила му је њена чедност, и чудио се, зашто му је на први мах учинила сасвим противан утисак.

Пред зору одведе Емил удовицу и девојке у кафану, да их почасти. Удовица је била сушта љубазност према њему. Једном ће рећи:

— Хвала богу, кад мој сестрић међу својим пријатељима има и тако озбиљна човека! Оно, Жика је добра срца, али, признаћете да је лакомислен, те би добро било да се чешће са вама дружи!

За тим Емил дознаде животопис покојног рачуноиспитача, који беше свршио богословију, а не хтео се запопити; дознаде, готово у најмањим потанкостима, како се покојник заљубио у њу, како је била свадба у Шапцу.... све домаће догађаје, почињући од рођења Радмилина до укопа очева јој.

Ни девојке ни Поповић немадоше кад ни речи да проговоре.

Кад засвити зора, упутише се кући. Емил пође да их донекле испрати, али уз говорљиву удовицу (девојке су ишле напред) допре до краја Врачара, у једну улицу која се баш онда раскопавала ради регулисања. Уставише се пред једном кућом са четири прозора на лицу, која на једном крају беше поткопана за метар висине, а на другом за два, те је изгледало да је „посрнула од тешкога пића.“ Пошто се још на-

слушао клетве на општину и инжињере, и обрекавши да ће их походити, опрости се најпосле и врати.

*

После петнаест дана, у почетку великог поста, једне недеље по подне, срете се Поповић на улици са Маријом и Радмилом. Обе му се љубазно јавише, а удовица га пријатељски прекори, што их је заборавио. Он им се придружи и испрати их до куће. Радмила му је изгледала веома замишљена. Тек пред кућом, навали и она молбом да сврати.

Двориште је било доста пространо, обрасло травом. На другом крају, лицем према другој улици, а наличјем према дворишту, беше ониска кућа, на једну воду, без икава отвора састраг.

— И то је наша кућа! рече Марија.

— Ту седи Зора! додаде Радмила. И не опазивши да је мати оштро гледа, стаде дозивати: Зоро! О Зоро!

Нека крупна жена промоли се из рогља и одговори:

— Није у кући, Радо! Отишла је у суседство! Ако вам треба, да је зовнем!

— Не треба, не! рече удовица и уведе госта кроз узан ходник, у гостинску собу, где је, уз обично покућанство, било доста српских тканина. Све је било чисто и уредно. Пошто гост седе на диван, уђоше два дечка и хтедоше га пољубити у руку, али он не даде него помилова млађега по глави. Дечко је доста наликовао на сестру. Други, старији, у сељачкој ношњи, имао је необично велику главу и пљоснат нос, са изразом добродушности.

— Ово је мој Милан, поче удовица. Сад је у другом разреду гимназије, али не могу се много похвалити с њим. А ово је Аврам, наш послужитељ. И он је ђак! Прави Рудничанин, — погледајте га!... Сад ме извините за часак, господине! Хајте и ви децо, учите!

Кад остадоше сами, Емил је подуже ћутао и врпољио се па започе говор о времену, о кратким дневима, па, срећа, виде на столу неку књигу и узе је.

Беше Бајронов: *Дон Жуан* у преводу Окице Глушчевића.

— Ах: учини он... Имате и ви ову дивну књигу! Баш сам је и ја скоро прочитао. Дивна је! Је л' те да је дивна?

— Ја је баш нисам добро разумевала, особито с почетка, али ми се после осладила. Сад сам, чини ми се, у почетку шесте песме.

— Али ће ми баш жао бити, ако се не доврши сав превод. Кажу да неће излазити одмах.

— То не верујем! Окица је вредан човек, — ја га познајем! Ха! ево шесте песме... — И он поче читати:

„У делима људи има тренутака, кад се они користе *ватреношћу*! У осталом, и сами знате, и нема сумње, сваки је од вас имао у животу таких тренутака, и ако се сваки није умео користити њима, него је навек пропуштао какав згодан случај“...

— Чудан случај, заиста, да баш у овој прилици, у овом тренутку наиђем на такве речи! — помисли Емил. Па настави:

„И у делима женским има тренутака, кад се оне користе ватреношћу и свраћају бог би знао куд! Треба да је човек врло искусан морнар, па да је у стању да забележи на карти све токове тога ћудљивога мора“...

— Ето, видите, и то не разумем! простодушно опази Радмила.

Емил се ухвати за подбрадак и замисли се малко. Али у који мах хтеде да јој почне, ваљада, објашњавати, у тај мах уђе мати и даде јој знак очима да изиде. Радмила се извини, а мати седе на њено место.

— Ох, што ти је ова моја Рада поношена за књигама, тога нема! Ено их онамо, у дечјој соби пун орман. До душе, она се и учила добро, не знам јесам ли причала? Она је свршила четири разреда више женске школе и пети започела, па се разболе. Није нека болест, да речеш, озбиљна, него грозница. Па све грозница, па грозница...

Радмила унесе слатко и воду, те отиде по кафу. Удовица настави причање о болести и о другим ситницама, док се између двоје младих опет не веза разговор о књижевности. Причали су једно другом, што је које читало, што им се

највише свиди. Најпосле, он, обећавши да ће јој наскоро донети најновији превод неке приче Тургењевљеве, опрости се...

После десетак дана походио је Емил Јовановићеве по други пут, у друштву са Жиком. Киша је пљуштала као из кабла. У раскопаној врачарској улици, млади људи заглибише се до чланака. У кући затекоше читаву невољу. Удовици беше отекао образ од зубобоље. Радмилу је болела глава. Зорка је седела с њима, жута као восак, у дечјој соби јецао је неки од дечака... Наравно, ипак домаћи дочекаше госте најљубазније, али поред свега тога, поред све духовитости Жикине, чама се не даде отерати, те се Емил врати веома мрзовољан. Узгред се чудио и необичном смеху Радмилину, јер бејаше опет наишао „наступ".

Онда, протекоше четири недеље, а од њега не би већ ни гласа.

Поповић устаде раније, и отворив прозор, остаде угодно изненађен. Сунце беше тек грануло иза вршачких брда. Одавно није видео сунце онаког „младеначког жара". Банатска равница блисташе у сјају његову. Дунав је био чивитасте боје. По ивици источног обзора извили се златни праменови. Даље небо било је још осамљено, али се видело да ће сунце у победничком путу своме све изједначити. У ваздуху се осећаше пролетњи дан, који ће скоро развити пупољке и довести крилате певаче.

Као што рекосмо, Поповић је настављао у својој кући, у дунавском крају. Кућа му беше једнобојна, са пет или шест соба, са доста пространим двориштем, ограђеним тарабама. У једној соби живео је он, управо само је ноћивао у њој, јер се хранио у гостионици, а иначе целог дана бавио се својим послом у општини; остали део куће беше најмио неки Немац, протестант, железнички инжињер, који је имао жену и шесторо деце. Свакога јутра зором будила је Поповића силна граја. И сад, кад се умивао, проглушавало га је дечје чаврљање. Од једном материн глас надвика децу; рече немачки:

— „Чујеш ли ти, Фриче, добићеш ти батина јутрос! Казала

сам ти да је литија после подне, дакле после подне обући ћеш нове хаљине, као и остала деца!" Али упорни Фриц викаше: „Хоћу ново одело! данас је „фрица!" "... Онда се Поповић сети да је Лазарева Субота (Врбица), дечји највеселији дан, — у Београду веселији и од Божића. И нехотице поче певушити: „Општеје воскресеније!..."

Пред кућом срете га Аврам, ђак Марије Јовановићке. Дечко му приђе руци и даде му неку књигу.

— Од куда ти, мали, овде? запита га он.

— Послала ме, госпођица. Враћа вам књигу и захваљује.

— Па како знаш где ја станујем?

— Знам, вели Аврам црвенећи се.... Казала ми је госпођица!

— А тако! рече Поповић па и он поцрвени... А од куд зна госпођица?

— Валда јој казао г. Жика.

— А тако! А како су они?

— Здрави су и поздрављају.

— Ко ме поздравља?

— Сви. Стара госпођа и госпођица и Милан.

— Хвала! И ти њих поздрави. А г. Жика није свраћао ових дана?

— Није ни он одавна... А што ви, господине, не дођете кад год?

— Е, а зар би ти мило било?

— Свима би мило било! рече дете, наглашавајући речи и гледајући га право у очи.

Поповић се збуни. Извади новчаник па, пружив Авраму пола динара, рећи ће.

— Петина!?

— Зацело, рече Аврам... Кад ћете доћи?

— Па... не знам!

— Дођите вечерас, заврши Аврам, одлучно, па се хитро удаљи.

Поповић, веома узбуђен, врати се да остави књигу. Седе на кревет и обори главу под збрком осећања и мисли. Изнајпре беше неизмерно чуђење, мало прожето пријатним осећањем.

на. мало по мало. милина му испуни груди и би му све јасно. Чему се чудити? Девојка је заљубљена у њега. То је очевидно! да је тако, да се не намеће с каквог другог разлога, за то јамчи њена лепота. па и њено материјално стање. Оно. свакако. да га препоручује у неколико и његов приличан положај, то је могуће, али то утиче на матер, а не на Радмилу, која је сувише млада и невина, а да би се обзирала на то...

Кад се већ пође тим путем, иде се за неколико обичним кораком смртних људи. али дође мах те се полети. као што бива у сну, па се човек стани на висину неслућену, где је „дихање рајскога ваздуха“. као што Иго назва љубав. Требало је само неколико тренутака. па да се Поповић нађе у заносу. какав само може обузети млада човека. непотрошена. са неначетим срцем. са пребујном чежњом за женском милоштом! У таквом душевном стању и логика је опорисана. Он се опомињао сваке речи. свакога покрета лепе цуре. и све му је. преобилно и несумњиво. доказивало њену љубав! Љутио се на себе што је дотле био слеп и неосетљив, радовао се што ће одмах то накнадити неизмерном нежношћу. Смејао се и говорио је гласно.

Кад му заблештише очи од сунчане зраке. онда се трже и скочи. У исти мах затутњи у суседној соби крупни инжињеров глас: „Цум тајфел аух мит фрица!“ Спор је још трајао због преобуке. Раздрагани Емил јави се суседу и стаде га молити да учини по вољи Фрицхену. Хансу. Вилљему и Маргарети. Суседи се доиста зачудише томе необичном посредовању и топлини. којом се газда заузе за децу. али га учтиво увериште да не ваља попуштати. Он пође, обећавши да ће Фрицхен до ноћи имати бубањ и сабљу. ако буде „браф“!

Идући на доручак. Емилу се чињаше да не дотиче земљу. Радост је сијала из његова лица. и оно је привлачило погледе пролазника. Узгред обдари свакога просјака. кога срете. У кафани изненади послужитеља. обилном напојницом. У канцеларији поче се пријатељски шалити с одаџијом. који му је увек био антипатичан. Другови су се чудили и узалуд се домишљали узроку његова необична весеља: чак помишљаху да

је добио на лутрији. Тај исти утисак чинио је за ручком у гостионици и после подне, на Теразијама, кад је посматрао „врбицу“.

Литија се кретала од двора ка споменику. Непрегледни редови дечице, у новој одећи, са звончићима и врбовим гранчицама, ређаху се испред његових очију. Ваздух се проламао од победничке песме „Општеје воскресеније“, праћено тандркањем звонцади. Одрасли по тротоарима и родитељи, у литији, беху такође занојени дечјом радошћу. Што је најдирљивије, то је, видети туђинску децу, туђе вере и народности скупа са српском, у заједници величања новога живота, пролећа, у обреду православном! Емил, први пут у свом животу, јасно схвати значење те лепе светковине, јер је осећао ускрс у срцу.

Литија је дуго трајала. Он се упути брзим корацима ка Врачару. Женске су га радознало погледале, јер, онако скроз преображен, изгледаше леп.

С почетка, он није мислио, како ће започети и шта ће управо одређено рећи, он је само осећао, да се примиче врхунку блаженства; замишљао је да га Радмила нестрпљиво чека на прозору, да ће га срести у ходнику и ту да ће једно другом пасти у наручје. Кад стиже до пола пута, успори ход и поче мало страховати. Мало доцније, на двадесет корака пред собом, угледа Милана и Аврама, који не хитаху. Онда пође још спорије. Деца се зауставише пред кућом, па се почеше играти. Тек кад га угледаше, утрчаше у кућу, па се врати Милан и срете га, рекавши: „Изволте, мами!“

Удовица изиђе из кујне, бришући руке о кецељу. И она га погледа зачуђена, па ће љубазно:

— Извините, молим вас, што ме оваку налазите. Изволите у кућу. Рада је отишла са Зором на врбицу. Мислим сад ће се вратити. Изволите, молим!

— Хвала, ја ћу овде поседети, рече он малко разочаран и спусти се на дрвену клупу, крај врата.

Милан и Аврам вираху иза жене. Она канда беше у недоумици и, преко свога обичаја, не заторока одмах. Најпосле шапну нешто Милану, а овај отрча из дворишта. Она се још

једном извини, па уђе у кућу. Аврам стаде преда њ и пружи му китицу цвећа. Емил поче хладно:

— А ти си! А јеси ли казао, да ћу доћи?

Дечко немаде кад да одговори, јер Милан утрча вичући: „Ево их!“

И стара изиде, рекавши:

— Ето их!

Обе девојке уђоше зајапурене.

Зора прва викну:

— Ми смо вас виделе на Теразијама!

— Та, је ли могуће! рече он.

— И баш стајале према вама! дода Радмила... Сасвим према вама! и онда је обузе онај њен чудни смех.

— Хајдемо у кућу! Молим вас, изволите, убрза удовица. Хајде и ти, Зоро.

— Хвала, тетка. Не могу. Изгрдиће ме мајка. Задоцнила сам.

И она се опрости.

Поповић, мало намрштен, уђе у познату му собу. То му је био трећи пут. Кад узнемирена удовица виде да је наступ прошао, остави их саме.

Радмила седе на фотељу, затури мало главу и поче му причати своје утиске са врбице. Понекад би оборила очи, понекад би застрелила својим ватреним погледом. Говорила је слободно, пријатељски, као са старим знанцем, готово као са Зорком. Највише је занимаху женске тоалете: чинила је примедбе о личностима, за које је мислила да их он познаје, не чекајући да он потврди, или порече. На пр. вели: „Познајете сигурно г-ђу Х! Јао, што је смешна била у оној роза-хаљини, са оним шеширом! А учитељица У. опет, у струку са оним чипкама!...“ И све тако!

Поповић је у чуду слушао. Колико је то далеко од онога чему се он надао, али опет му беше угодно што се понаша онако по домаћу! Виде сасвим другу Радмилу те и њему дође као да је одавно познаје. И то му се осећање снажаше што је она дуже говорила. А она је даље брбљала, докле најзад не сустаде и ућута.

Након подужег тајца, запита је он, а глас му је дрхтао:
— А о људима шта мислите?
— Како: шта мислим!? одврати она мирно.
— То јест, какви вам се допадају?
Радмила зажмури и рече истим гласом:
— Мени се допадају само озбиљни људи.
За тим га болећиво погледа и додаде:
— Ви сте озбиљан човек!

Емил скочи и узе је за обе руке. Био је ужасно блед, а очи му заводнеше. Девојка, сва румена, устаде и прошапта:
— Дакле... ви ме волите?
— Ох! учини он привлачећи је на груди... Ходи! Ходи!
Она се истрже и стаде викати:
— Мајка! Мајка!
Удовица упаде. Очевидно она је стајала иза врата.
— Шта је, дете, за бога!?
Радмила јој се обеси о врат:
— Проси ме г. Поповић!

Жена зину и остаде тако за тренутак, па ватрено загрли кћер и стаде је љубити, па се истргне и загрли Емила. Најзад јој се отпетља језик:

— А, дакле, тако лопови једни! Дакле, тако, испод жита, иза леђа старе Марије, а!? чекајте ви само!

Онда их опет привуче к себи, обоје заједно, те их стаде грлити и цмакати.

У исти мах станише се пред њима Милан и Аврам. Деца нису знала куда ће погледати. Радмила рече брату:

— Та шта си се скаменио! Пољуби се са зетом!

Емил, који изгледаше као месечар, сагну се и пољуби се са малим, а с Аврамом се рукова.

— А сад идите, зовите Зору и тетку Ружу! Кажите им, шта је! Нека одмах дођу? нареди вереница.

— Ја не бих! једва одговори вереник.

— А зашто не, брате! рече благо она. Ми смо одрасле као сестре!

— Дабоме, потврди мати... Идите, децо, зовите их, па ћемо прегнути око вечере. Јер, то се по себи разуме, да ћемо вечерати заједно, зете!

Све троје изидоше, а тад Радмила загрли Емила и пољуби га у врат. Он је тражио њена уста, али се она упорно брањаше, докле једва не попусти.

Кад уђоше крупна тетка Ружа и Зорка, Радмила паде на груди другарици, па заjеца.

Марија изведе зета у двориште па му стаде објашњавати ћуд Радмилину.

— Она, вели, кад год је у великој радости, увек и за дуго плаче

Ј. М.

МОЈА ОТАЏБИНА

— ЈОВАН А. ДУЧИЋ —

*

Отаџбино, буди харфа звучна
Ја ћу вихор твојих мрких страна,
Пробудимо сва столећа мучна
И сјај свети помркнулих дана —
Из њих нек се златне зубље роде!
Јер спи прошлост, мртво гробље ћути,
Куд у небо славе и слободе
Твоју дјецу воде страшни пути...

ПЈЕСМА ПРВА

Гробнице витешког праха над којим некада давно
Геније народа мога крваве сузе проли,
И светом окити причом, као пролеће нежно
Свештене хумке ваше што кити травом густом!
И узвишена туга над којим подиже силно
Олтаре најсветије — пред којим поколења,
У души с побожним миром, кроз мутне вјекове дуге
Небеса призиваху!... Гробнице витешког праха,
Над којим вјечита Слава, к'о мједна статуа нека
Под небо што се диже, стајаше вјечно јака,
Бранећи свете хумке да крило столећа бурних
Не збрише биљеге њине! О, ви, на које небо,
Над свјетом када тихо царова поноћ ведра,
Бацаше свете луче из свог божанског њедра!

Потомак свијетлих дједа, занесен слатким санком
Витешких дана сједих на ваше хумке падам,

Не своје туге тајне да проспем сузе вреле,
Хулећи часе јада, — него усхићен силно
Над светом, вјечитом урном свештеног вашег праха,
Да ценим далеку прошлост, коју су некада давно
Проји и титани морима своје крви
Прелили духа крепка! Да усним дане древне
Горама лешева дичних којено испуни часак,
Кад ниче вјечита слава над гробом Слободе српске
У руци с ловором светим да мртва увјенча чела,
И даљна потомства ваша поведе некад тамо
На славе рујине ваше, поносно које кити,
А Вјечност којим храбро узвишен спомен штити.

Над твојом светом урном, пепеле прадједова,
Погружен дух ми тражи напитак слатке моћи —
У мрачне дане туге да нађу свијетлу позна!
И домовином драгом, широким пољима њеним,
Јадима заспјаним, лутајућ с тугом вјечном
И дозивљући с болом суморно небо њено —
Да познам вјеру крепку и видим дан суђења:
Пред узвишеним духом потомства косовског вашег
Паклени дух изгнања понижен како пада...
И с шумом дубоких гора, с ромором вјечитих р'јека,
Гдје испред свијетле зоре и бујне, слободне пјесме,
Понире облак туге с далеког неба њеног,
Што с тајним болом сада у росне поћи тије,
На свете пољане српске жалосне сузе лије...

О драге, блажене хумке, спомени вјекова даљних,
Спомени величине витешког рода мога,
Успаван слатким санком, само над вашим прахом
Суморан дух је кадар да слатку будућност усни;
И свијетлу дочара јаву: из мртвих рујина својих
Пусти храмови Слоге како се бурно дижу!
И као силно борје, тисуће громова страшних
Које не може стрти — гдје стоји пород крепки
На вјечном разбоју страшном, дјелећ' мегдане љуте
С демоном вјекова својих! И Геније рода мога
Гдје држи свијетлу лучу да сјајем озари њеним
Далеку прошлост вашу и силно потомство ваше,
Које над вјечном урном дједовског светог праха
У дане свештене туге и дане очајања,
Олтаре дизаше своје и свету будућност сања...

ПЈЕСМА ДРУГА

Ја видјех сан: гдје журно небројен народ један
Са густих карпатских гора, ко облак с висина страшних,
Мрачан, без слатког шума, суморног чела, слази;
У пуста дакијска поља... За собом слуша ромор
И ропот вјечних вала, лагано што се губи
Далеко за њим тамо — гдје бурни, разигран Дњестар
Љуби обале цвјетне, гдје плава Висла шуми
Пјесму стољећа давних, што звони свијетлу славу
Поносних дједова њиних; и прича јасне дане
И ведре небеске ноћи, што златну лију свјетлост
Из своје вјечите купе, на њене валове чисте.
...Тек њежни повјетарац за њим се подиго летом
Својим свиленим крилом, хладећ им снурена чела,
И носећ напитак слатки из густих, мирисних шума
И јасних дубрава цвјетних... гдје напуштени, н'јеми,
Осташе жртвеници, осташе вјечити бози,
С молитвом својом, којим, у дане давнијех љета,
Падаху дједови сиједи у њина подножја света.

Ја видјех сан: гдје журно, небројен народ један
Прелази дуге путе, успаван санком пјемим!
Он гонећ рогата стада пред будне очи мами
Широку своју земљу, на чија поља јасна
Витешка, давна прошлост засија света гробља...
Земљу младости драге на чијем меканом крилу
Саслуша чудне бајке и мутне и дуге приче
О борби витезова, што поља земље своје
Прелише вјечном славом... земљу пространих гора
У чијој хлађаној сјенци, крај бистрих и шумних врела
Виле дједова њиних осташе ронећи сузе!
Ја видјех сан: гдје тугом загрљен народ један
Упире јасни поглед у магле даљине сиве,
И пратећ Генија свога, што својом блаженом зубљом
Небеску свјетлост лије по дугој, безмјерној стази,
Видјех гдје народ један погружен с гора слази.

„Куда ћеш, роде српски? У мутној даљини тамо,
Уморни поглед гдје та нејасна магла срета,
Шта тражи душа твоја? На оне диротне равни
О које с' валима својим мора срдита пјене,
Сањаш ли да ће њежна, будућност твоја ведра
Да слатку засије срећу?... Сањаш ли, можда, силан,
Ни једно поље тамо да неће никада бити

Стратиште твоје славе? Да неће једном тамо
У мору твоје крви да свету душу пусти
Света слобода твоја. Сањаш ли, можда, силан,
Да никад тамо неће свирепо, страшно небо,
Диовске мишице твоје да ропским окује игом?
Сањаш ли, можда, силан, да тамо никада неће
Плаветне горе оне, у борби за туђинца
И вјечног злотвора твога, засијат' свете кости
И крвца дјечице твоје? Сањаш ли, можда, силан
Ни један данак тамо да неће у твом крилу
Родити издајника? Сањаш ли заносно, можда,
Да нећеш некада опет, с тим истим јадима горким,
Та драга остављат' поља?... Куда ћеш, роде српски?"
Хтједох да бурно кликнем гледајућ санак јасни —
Небројен народ један с карпатских гора тавни
Како се спушта тихо у пусте дакијске равни.

ПЈЕСМА ТРЕЋА

Погасте свијетле зубље, меропси и себрови моји
И дични витези српски! Нек слатки напитак санка
Снаге окријепи ваше, клонуле с путева тешких,
Док јасни румени данак с ведрога истока сијне!
На бл'једом далеком понту, над којим нечујно тихо
Звјездана путују кола — гле, дивни Цариград спава...
Његова подножја цвјетна грле плаветна мора
Љубећ му ивице дивне слађаним шапатом својим,
И ноћни облаци лаки у вјечном лутању своме
Тражећи одмора слатког и путе прелазећ зрачне
На куле и кубета, на шуме кипариса,
И шуме његових палма уморна свијају крила...
Најљепши Истока алем, блаженим успаван санком
Он чека поносни часак — високе степене пусте
Скрханих престола царских да млади Геније српски
Побједном прегази ногом...
И химну грмнувши над њим, јуначког поноса пуну,
Најљепшим алемом тијем да моју окити круну!...

Спавајте синови моји!... Док свјетла заспија јава
И мој вас разбуди поклич — да Бог побједа светих
Круниште мачеве ваше и мора крвава пусти;
И древни, немоћни Визант, мој дични двоглави оро
Осјени крилима својим... Од мутне, далеке Драве
Од земље поганих Угра с кликтањем побједним својим

Пространства прелетив пада на врата Азије жарке
Да вашу закликће храброст, да мач ми непобједни
Окруни ловором славе....!“
И силне заспаше војске.
У тамној даљини тамо спаваше Цариград мрачни,
А шумни Деволи нагло у слатку пучину снова
Падоше лагано, благо. Спокојно балканско вече
Небеса окити сјајем а поља шумором тихим
И густом копреном својом уви штитеве, маче,
И љуте ханџаре српске, — да ноћца спокојна, света,
Освјежи уморне мишце пламених витешких чета.
И ноћца лагано мину и данак јуначком руком
Њен мрачни саљиви вео раздера са небеса. .
И зора румена плану... Но камо витешки поклич?
Што ћуте убојне трубе и звека мачева оштрих?...
Што ћуте витешке војске?...
О јадни Геније српски
Ено над пољима тужним, копаља оборених,
Бачених штитова својих, пале су небројне чете
И лију чемерне сузе. Свјетла су поникла чела...
И љуте редове српске куд сјајни царова понос
Стисла је дубока туга.
На тужном мртвачком одру
Гле, лежи изабраник славе, гле, лежи витешки царе
Ко кедар порушен горди пред љутим вихором смрти,
Са тешким печатом вјечним на мртвим уснама својим...
А данак исходи тихо... Зора трепери љупко —
Над дивним Царевим Градом... И својом свјетлошћу љупком
Прелива с далеког неба, не рјеке румене крви
Но рјеке јуначких суза... А море далеко, плаво,
Што љуби обале града, са дугим шумором туге
Из крила дубоког свога сунашце испусти врело
Да њим свом дичном Силном блеђано целује чело.

ПЈЕСМА ЧЕТВРТА

О, вјечно шумно и бурно, јегејско сиње море
Својим хујањем страшни и громким ропотом гневним
Дубина бесконачних, што бројиш тиха љета
Вјечности неизбројне! И с вихорима страшним
И с облацима тавним што вјечно ратујеш бурно,
Помаман када злодух преко валова твојих
Муњевним бичем гони крилате своје коње

И своја огњена кола! И с криком галебова
И вриском данајида, у разјарено небо
Помаман гнев што враћаш... О, море бесконачно,
У благе прољетње поћи штоно стишано, мирно,
Ко савјест анђеоска, гласом сирена својих
Љуљушкаш у сан слатки своје обале цвјетне;
Када из пјене чисте бродарке виле рађаш
А ведре облачиш вале у свјетлу и чисту ризу,
Осуту звјездама ситним што н'јемим свемиром плове,
И јасним пурпуром рујним, што сипа исток сјајни,
О, стишај пјесму вјечну и шум и трепет тајни...

Причај ми прошлост древну, причај ми дане свијетле:
Цар силни рода мога, под сјенком ловора светих
Када, безбројне војске крепким водећи духом,
На твоје обале паде! Да чујем шумне гласе
Јуначких чета оних и звекет мачева њиних
Шлемова и панцира и громки витешки поклич!
Да чујем куцањ срца што своју огњену крвцу
Носаху смјелога духа да пресне успјана
На олтар величине! Да оком успаваним
Видим, к'о стијене страшне, убојне српске чете
Гдје силно опасаше зидове Тесалоне!...
Да видим дан гдје гасне у гори копаља њиних
А ноћца заспјава од бл'јеска њихових мача!
Да видим како стрјепи, к'о труло планинско борје,
Пред гневом оркана бурног, крвав византски престо
Пред светлим пламеним мачем витешког младога цара!
О стишај шум и жубор и хук дубина тавни',
Врати ми прошлост мутну и јаву столећа давни!...

И чух, гдје море вјечно утиша ромор хучни
И глас сирена својих и врисак данајида,
И хук, ко дивља клетва, што с валовима б'јесним
Мрачне обале бије. И видјех, љутити вјетри
Како над морском пјеном склопише страшна крила;
А густа, плаветна магла, по сњем мору паде
Ко сјенка љупкога санка по челу вјечитог борца.
И чух, потмулим гласом громова у даљини,
Јегејско сиње море како ми поче мирно
Причати чудну причу.
Ал' не вјековску славу
Далеких дана оних, када је скиптар српски
У рукама титана сунчаним сјајем блисто:

И мач крвави српски, кад је оштрицом љутом
Брао побједни ловор с обала трију мора;
У храму српске Славе, пред статуом Слободе.
Слободна српска пјесма, силна ко свучна звона,
Када грмљаше громко из груди милијона.

Нег причу пуну туге: како једанпут давно
У давна и сура љета ријеке румене крви
Носећи силне вале стигоше некада тамо
И сурваше се журно у амбиз дубина мрачних.
Оне ношаху тада јуначка мртва тијела
Шлемове с чела мртвих и штите и ханџаре,
Оклопе размрскане са груди раскрвљених,
Раздрте заставе златне и копља изломљена
И једну скрхану круну... И њене алемове,
Смарагде и рубине, расуше с хуком страшном
У вале сињега мора.
О чух суморну причу
О једном пољу тужном на ком се двије војске,
Ко два вихора љута сретоше бјесомучне;
О једном издајнику чије паклено срце
Једном отровном капљом отрова силне војске
И преби скиптар моћни, — и један узвишен пород,
Божанску борбу што је за свето име диг'о,
Скрха у таму јада и срамно робовско иго.
Ал бич огњени пуче којим у часе тихе
Бог мора бесконачног валове успаване
Из сна дубоког буди... и тиха пучина плава,
К'о узаврела лава, ускипи разјарено;
И име издајничко, споменув гласом тешким
У мутно небо диже валове горостасне...
А прича давних љета утону прекинута
У страшни хаос вала, гласова из дубине,
И хуке вјетрова силних... Ја видјех пучином дугом
Маље румене крви по дивљим таласима,
И један буздован тешки, како искаче силно
Да се трзањем отме окову сињега мора,
У чије поноре паде, бачен јуначком руком
Некад с Урвине мрачне. И небо, ваздух, море,
Ко да стократним гласом разлама громки одјек,
Одјек страхотне клетве, којано стизаше вјечно
Жубором хитрих ријека из пустих долина оних
Гдјено је уцвијељен народ збори удесу своме.
И палећ кандила чиста над гробљем Слободе своје

Прича суморној дјеци приче витешке, мрачне,
О гробљу витезова, рујини светијех храма,
О разливеној крви на бјесној пучини мора
И буздовану једном баченом с далеких гора...

ПЈЕСМА ПЕТА

Стани, о сиједи старче, свештени патријарше,
Устави чилога хата у журном полету своме,
На задњој пољани светој земље дједова својих...
И мутно убриши чело, под сјенком пошљедњег грма
На рубу србињског краја погружен што је нико...
Стани крај р'јеке бучне што својим таласом роси
Крајичак потоњи српски. И пролиј чемерне сузе
У њене валове чисте. Стотине љета је она
С хучањем падала туда роморећ слободне химне
О слави отаца наших. Тисуће пута је туда
Ватрено копито лако љутитог коњица српског
Застало, капљама њеним да бурну освјежи снагу,
Бојника носећи дичног у крвав окршај бојни,
Под светим јуначким стегом гдје страшне падају чете,
Кличући побједу рода. Она је примала стократ
Румене потоке крви, из славних расуте груди,
За свето знамење наше, по драгим хумкама туди.

О стани, старино сиједа! Твој народ с уздањем ступа
На хладне прагове туђе — ал' камо наш добри Геније
Да ваше освјетли путе? Камо тај свештени вођа
Да мутним очима вашим покаже спасења земљу ?,..
Нема га пред вама сада .. О тужни, кукавни, старче,
Он није пошао с вама! Чуј, тамо с плеветног југа
Са старе и свете Пећи он звони звонима громким
Да ваше оплаче путе,
да јадну оплаче земљу
А коју свирепо небо најљућим обасу гневом
Немаром дјечице своје!... Куда ћеш свештени старче?
Стани над рјекама српским и пролиј чемерне сузе,
Јер вође небеског нема, да зубљу пламену маши,
И плачну растјера таму са хладних путева ваши'.

О, стани! Јуначка дјеца, за слијепим удесом својим
Што с тобом, старино тужна, пустише огњишта драга
Требаће матери земљи. Када наш диботни Балкан

Спутан, из жалосног ига, кликне синове Силног,
Потомство прoја давних, — њин одзив грмнути неће!...
Са хладних обала Рајне с широких обала Пада,
С пољана Кенигреца, ужасним пр'јекором својим
Јекнуће гробови свети, јекнуће уморне кости
Расуте патничком смрћу у тешкој, очајној борби
Под стјегом туђина мрских, за славу злотвора својих!
Небројно потомство њино неће препути поклич,
Кад дјеца дјечице наше кроз мукле србињске горе
Грмну слободну пјесму, химну спасења милог!
Нит ће се скупити дични у лугу дубоком српском
Кад жртва мирисна плане пред светим подножјем чистим
Бога отаца наших...
Пјесник ће суморни само
Жалосном тужаљком харфом оплакат' путеве ваше.
И Геније народа вашег са старе свештене Пећи
Јекнути звонима светим у српско диво тно небо, —
Када наш слободни народ у јутро празнично своје
Стане, гдјено се тамјан и блага измирна диме,
Гологлав, погружен, сјетан, да ваше помене име..

ПЈЕСМА ШЕСТА

Пјесниче, стани овдје! За духом неспокојним
Што луташ дугим свјетом, немоћан да му сапнеш
Гигантски полет његов из спона раскиданих
У блажено пространство чаробног царства оног
У ком се људство слабо до силе богова страшних
Дизаше за идејом! Што мрачан упиреш поглед
У таму вјечне мијене у мутну истовјетност
Падање непрекидно с повратком гдјено живи,
Да жудним разазнаш оком свјетила којих неста,
Но трагове сунчане којима видиш и сад,
Гдје зраче светим сјајем небо стољећа давних!
И ти што рониш поглед у амбиз људских страсти
Амбиз грехова људских што га усади небо
У груди самртника, тражећ да познаш туде
Побједу најсветију онога што ј' божанско
Над оним што је смртно! Што с бурном жудњом хиташ
У смртној људској груди, робињи смрти, м'јена
Њенога светога Творца да видиш оличена!...

Стани међ горе ове! Гле ону мрачну кулу
Мјесто мрамора хладног зидану лубањама!

Крвави страхотни усуд једног народа тамо
Подиже спомен овај да с њега потомство чита
Тајна и страшна слова своје витешке душе
Јер Сила и Растројство, дојиље чудне двије,
Чијим се млијеком љутим задоји у колијевци
Патнички народ један, ту страшну дигоше зграду.
Косовски злодух њој је крвави ударио биљег
Каменом грознога Чегра. Но Генij подиже главе
Са поља Каменичких, ловором окруњене,
Да њима дигне овдје пирамид чети светој —
Преко костију чијих грозних хијена чопор
Вођен неслогом браће прагове српске пређе.
Још једном да разрије пространа поља ова
И мртва рашчупа срца срушених витезова.

Ал гле, та света чела, путниче с далеких страна,
Памти у њима давно сјајна ко луч небески
Царствова некада мисо. Њена је блажена свјетлост
Ломила таму густу в'јекова мученичких!
И њен је пламени живот у светом уздању рода
Титански оживљав'о гробља и мртву прошлост!
И, небом очарана, над њима хтједе она
Из вала своје крви Велико Српство дићи
Ал диже малену кулу!...
На мору бурноме нашем
Преко понора мрачних посред вихора страшних,
Куд лађа мученика, скрхане катарке своје
Једара растрганих плови далекој мети, —
То је свјетиљка јасна!... О узми, пјесниче мио,
Стоструну пророчку харфу и пјевај спокојног духа
Вулканске земље стопу на којој очева мисо
Далеком покољењу сред борбе помамне, страшне
Подиже свјетиљке таке на плећа крвавих гора
Бурно је море наше, далеко лука тија,
Ал' јасна и вјечна свјетлост што с њиних врхова сија...

ПЈЕСМА СЕДМА

Огњене и златне искре што се у свемиру чистом
У часе постања давног расуше пуне блијеска
Не сјаху једне ноћи. Дубоки мрак и тама
Застором црним скрише јасна небеса њина —
И глухим прекрише миром. Тек густи поноћни вео

Катвад би продрла тихо оштрица небеског српа
Да златним заспје сјајем над њ'јемим дољама цвјетним
И мрачним горама српским и с нова утоне тихо
У море поноћне таме.
Узаном стазицом једном
Између стољетног храшћа те глухе, дубоке ноћи
Три чудне хођаху сјенке. Нечујни ход им бјеше
Ко вјетар нагао хитар. И сњежна одора њина
Ко магле сребрни вео по тихој мирисној струји
Трепташе сањивом гором; а густе мекане косе
Ко ноћи свилени вео поноћни вјетрићи носе.

Само је блеђани мјесец те чудне познав'о сјени,
Кроз многа стољећа тако пратећ их злаћаним сјајем,
Док вјечни прелази простор земљишта и времена...
И у час најдубљег мира на цвјетној пољани једној
„Стој!" рече трепетом гласка блеђана сјен вилинска.
И ноћца пламеном сину. На мрачном, страхотном небу
Голема звијезда нека затрепта и заблиста
А зрачак дугачак један, ко златни огњени штапић
Пред њих с небеса паде... Ту прва водиља била
Спуштајућ малено сјеме, благослов изрече тихи:
„О свето, блажено сјеме,
Никни и малену стопу
Те земље грешничке туди у вјечну светињу створи!
Тренут твог жића овдје мноме и руком мојом
Нека је благословен! Твој спомен светао, вјечан,
Нека надживи мене!..." И бјела поноћна вила,
Што рјечи прозбори ове, света је Вјечитост била.

И друга уздиже руку: „Сјеме блажено рајско
У ког је вјечито небо божанску ун'јело клицу
Мој на те благослов свети: под сјенком свештеном твојом
Изабраник велески нека осјети светост и силу
Небеског хотјења мојег!..." То бјеше небеска Снага.
И трећа подиже руку:
„О нек је блажено мјесто
Мирног починка твога свето небеско сјеме!
Нек испод сјенке ти свете заспја сунашце среће
Над мрачним челима мутним робова најдичнијих!
Гране ти биле прије сто, купљен витешком крвљу
Пројским жртвама рода кроз дуга стољећа јада.
Са тебе спасење чисто ко луч сунчани сини

Нек шумне загрли горе, мора и мутне воде
Крваво искушење што некад раскиде љуто!..."
То бјеше Спасење свето.
И шум се свечани диже,
Ко сјени прхнуше виле. Из древних Таковских шума
Пјесма се хорила громко. То дивне пјеваху виле
Младе Слободе химну. А зрачак зорице блисну —
И там' гдје дубоке ноћи сјеме небеско паде,
Лиснати Грм се је једап гордо дизао саде...

АУСТРИЈА, КАРА-ЂОРЂЕ И МИТРОПОЛИТ СТРАТИМИРОВИЋ 1808

(ПРИЛОГ ЗА ИСТОРИЈУ ПРВОГ УСТАНКА).

од

В. С. Д.

Као што је Аустрија од првог дана српског устанка 1804. под Кара-Ђорђем играла дволичну политику — по своме обичају — спрам српских устаника; тако су — натерани нуждом — и српске старешине с Кара-Ђорђем, играли спрам ње дволичну политику.

Аустрија је према политичним приликама, кад више, кад мање помагала српске устанике, и то не што ју је срце болело за паћеним Србима у Србији; него што се надала, да Срби вадећи из ватре вруће кестење, оно — Србија — напослетку падне њојзи олако. А Срби опет, видећи да не могу с друге стране, доли из Аустрије добијати што им треба за живот и ратовање, морадоше се свакојако довијати, и свашта јој обећавати, да се само одрже.

1808. година учинила се Аустрији, да је подесна за остварење њене давнашње намере.

Из приложеног под I и III писма, види се, *какав* је савет дао генералисим аустријски, надвојвода Карло, фмл. у Варадину и командиреndеру Славоније барону Ј. Симбшену.

Из приложенога под II одговора Симбшеновог, види се, шта је он надвојводи Карлу одговорио на његово писмо под бројем I.

Кад се с пажњом прочита исто писмо надвојводе Карла, види се из њега, *како је лукавим путем Аустрија мислила да се дочепа Београда.* А у њему се огледа и њена наивност.

Аустрија је држала, да ће наивни барон Симбшен, преко својих агената, Земунаца: Милоша Урошевића и Димитрија Братоглића трговаца, и земунског градоначеоника Христифора Хаџића, пензионованог ритмајстора, за које рече Лазар Арсенијевић — Бата-Лака, у својој „*Историји српског народа*“ стр. 432.: „...који су свакад готови били и за безгрешно држали, и са свете Богородице покров скинути и себи га присвојити.“ у стању бити, да наговори Кара-Ђорђа и остале србијанске старешине, да предаду Аустрији Београд „на тањиру“.

Да се Аустрија не би имајући Београд, само њиме задовољила, то је бар јасно!

И као што је надвојвода Карло — Аустрија — мислио, тако је исто мислио и наивни Шваба Симбшен. Он је држао да му је поменути Земунац Милош поуздан повереник — дочим је он био у пуном смислу речи, један неваљалац као и све уходе, а особито Земунци, којих је вазда било, — те се за извесно надао, да ће преко њега бити у стању испунити „налог и жељу“ надвојводе Карла.

Несретњи пак Милош, у једно је исто време — као и све уходе — служио и Симбшену и Кара-Ђорђу и Родофиникину. Он је лагао и Симбшена и Кара-Ђорђа, и пошто је Кара-Ђорђе мало бољи био дипломата од наивног Швабе Симбшена, и боље од њега познавао несретњог Милоша, није се дао од њега навести на танак лед.

Кара-Ђорђе у договору са осталим старешинама и са Родофиникином — руским послаником — а не мање и „српским правителствујушчим советом“, истина да је 1808. водио преговоре са Симбшеном, и то већином преко члана савета Младена Миловановића и свога секретара Стевана Јевтића, но он је њима уједно и ток истих преговора верно саопштавао.

Шта више, и сам Кара-Ђорђе се састајао и договарао са Симбшеном, и с њиме водио преписку. Па и сам је надвојвода Лудовик долазио у Земун, и имао састанак са српским изасланицима.

И у свима тима састанцима и преговорима, захтевало се од аустријске стране, да се у име српског народа писмено умоли Аустрија, да их прими под своје покровитељство, и да заузме београдску тврђаву. За што ће им се — рекло се — дати сваке заштите, и све што им треба и за живот и за ратовање, а уз то се Кара-Ђорђу и осталим старешинама обећавала разна одличија, награде и титуле.

Напослетку кад су Кара-Ђорђе и остале старешине увиделе, да им Аустрија не да никако и на писмено *оно* што су им њени повереници усмено нудили и обећавали,[1] а уз то, да се аустријска војска почела примицати српским границама, и почело поговарати, да је Аустрија накана издати Србе Турској; они се обратише за савет Родофиникину, шта да раде. Исти им 18. маја 1808. напише одговор за Симбшена, и у име Кара-Ђорђа и правитељствујућег савета предадоше му, и у њему рекоше и ово: „..... Од времена нашег устанка противу наших нечовечних угњетатеља, па до данас, ми смо се, са свима силама нашим, старали да сачувамо милост и благоволење Њег. Величанства императора и краља, премилостивог Вашег господара, и тако се бар нама чини, да нигде повода нисмо дали к негодовању на нас.“

Кад је Ваше Превасходителство позвало мене да се састанемо, и да се о које-чему разговоримо, ја сам Вам ово исто говорио и на срце Вам метнуо; у последствију времена, Ви сте ме опет позивали и приглашавали да се састанемо; но ја будући заузет нападањем Бошњака на нашу Дринску границу, нисам Вам могао доћи, и за то сам принуђен упуномоћити за тај посао, за који би и ја могао доћи, советника Младена, и секретара мога Стефана Јефтића, држећи, да ће предмет тога састанка и преговора тицати се само дела пограничних и трговачких. Но по разговору с Ваше стране упо-

[1]) И ако им је Кара-Ђорђев изасланик поменути Младен рекао: „Влада Ваша, без даног јој повода од наше стране, нуди нас својим покровитељством, дакле, по правом реду она треба најпре нама то своје нуђење на писмено да учини, и да у том каже, шта ће Србија под њеним покровителством бити, како ће значење имати и каква ће осигурана благодетелства с тим покровитељством двора Вашег српски народ стећи, па тек онда, и без Вашег захтевања, ми би имали пута, с понизностију одговорити, а никако молити“ (п. Историја Бата-Лакина стр. 435.).

номоћених лица, о којима сте Ви изволели мени писмено јавити, достављено је мени од мојих пуномоћника, да се желаније Ваше састоји у томе: да ми напишемо и пошљемо прошеније на име Њег. Императорског величества премилостивог Вашег цара, и да тим прошенијем позовемо га, да прими Србију од нас под своју врховну власт, и да у градове српске уведе аустријске гарнизоне?“

„Такво предложење, учињено нам од Ваших пуномоћника није могло не удивити нас преко сваке мере; јер, прво, ни ми, ни народ српски, који је толику крв своју пролио за избављење и ослобођење своје, не можемо на таково што согласити се; а, друго, ако би се ми, преко сваког очекивања, и согласили сад ма на каква му драго Ваша предложења, то согласије наше не би никакве важности и силе имало без одобрења и потврђења више упоменутих великих царева, Руског и Француског, у којих рукама судбина наша стоји.“

„Ми дакле спешећи о настојећем уведомити Ваше превасходителство, ни мало не сумњамо, да су оваково предложење Ваши пуномоћници учинили не по вољи Вашој (!) или по височајшему повељењу кабинета царског (!), већ јединствено из усердија к своме двору, држећи, да ћеду они угодно дело Њег. Величеству сатворити, остајемо у пуној мери спокојнима да овај наш одговор ни мало не ће бити противан Вашему превасходителству, и да Ви, и од сад у напредак, нећете престати волети нас као и до сад што сте нас волели и били нам ходатајем код височајшег двора Вашег, да би се и од сад ми могли ползовати милошћу и благовољењем оног; а ми ћемо свагда свеусердно старати се, да се те милости и тога благоволења, још више него до сад, достојни учинимо.“ (п. Историја Бата-Лакина стр. 437.).

На ово је писмо Симбшен — видећи да му је био „всује“ сав труд — одговорио, да су Срби сами молили за аустријску заштиту, а кад је руска влада упитала аустријску владу за иста договарања, она је — по свом обичају — сву кривицу бацила на поменутог земунског градоначелника Хаџића, који је — рече — својим несташним владањем дао по-

вода Русији да подозрева", и изјавила да она није никакве преговоре водила с Кара-Ђорђем.

Поменуто писмо надвојводе Карла под бр. I и одговор на њега Симбшенов под бр. II. и ако има више од 30 година, од како га је један српски родољуб предао у препису тадашњем српском ученом друштву у Београду, лежало је мирно у његовој библиотеци под бр. 488., све док га није за своју употребу преписао аустријски посланик у Београду Венијамин пл. Калај, данашњи под-краљ Босне и Херцеговине.

Калај је у својој „*Историји Срба*" I књига, за исто писмо надвојводе Карла, на стр. 429. немачког превода исте историје у преводу Ј. Х. Швикера рекао ово: „Стратимировић (митрополит) без приговора способан и енергичан архијепископ, целог је свога века уживао благоволење царског двора, шта више надвојвода Карло, главни заповедник аустријске војске, удостојио га је својим ванредним пријатељством. По поред свега тога, доцније, кад је аустријска влада као што ћемо на своме месту испричати, услед понављаног предлога Срба (!) озбиљно помишљала на то, да поседне Београд, надвојвода Карло, већ је почео да по мало сумња у Стратимировића. У осталом изгледа, да је само надвојвода забринут био, ако се Стратимировићу на време не каже намера о поседнућу Београда, да би могао он тиме у супрот радити. Он се пак надао, да се славољубиви архијепископ за аустријске планове лако задобити може.

Да Калај није верно навео садржај писма, надвојводе Карла види се на први поглед.

Шта би Калај у својој историји, да ју је продужио — он је у њој описао догађаје само до 1808 године — рекао по своме обећању, о поменутом тобожњем предлогу Срба т. ј. да Аустријанци поседну Београд, не знамо као ни то, да ли би поменуто писмо надвојводе Карла навео у целости, или само у изводу.

Знамо само то, да Калај знајући за то писмо, поред све своје хваљене — у предговору — објективности за историчном истином, што му је — рече — била путовођа при његовом писању, од које није хтео ни за трунку отступити, мо-

гане рећи, као да су Срби више пута предлагали Аустрији, да поседне Београд, а не да је ту идеју надвојвода Карло први добацио барону Симбшену, и упутио га како да је изведе.

Не види ли се и из овога, како су нужни извори за историју. И поред свега тога, и дан данас леже многи извори мирно по библиотекама и архивама, као што је и поменуто писмо надвојводе Карла и одговор Симбшенов на њега лежао, и српски књижевници баве се писањем о далеким народима, а о своме народу немају времена да напишу и оно, што им је тако рећи под носом, и што је вредно да се зна.

Ми овде исто писмо надвојводе Карла и одговор на њега Симбшенов, наводимо први пут у верном српском преводу, примећујући подједнако, да је за њихов садржај знао у своје време — одмах чим је достављено било Симбшену и чим је он на њега одговорио — митрополит Стратимировић, и не само да је он знао за њихов садржај, него је од њега имао и верне преписе и то од прва два у целости, а од трећег само оно што се на њега односило.

Шта више он је и својеручно исписао из њих она места, што су се на њега односила.

Како преписи истих писама, тако и својеручан извод Стратимировићев, и песма Стратимировића под бр. IV. налази се и данас под бр. 488. бивше библиотеке „српског ученог друштва", што је данас својина кр. српске Академије.

Преписе је од истих писама добио митрополит Стратимировић од самога Симбшена, с којим је он живео у великом пријатељству, и помоћу његовом био у стању помагати Србе, а што му их је уступио у намери, да и он у своје време потпомогне остварење жеље аустријског двора, да аустријска војска поседне Београд, и то наравски, не силом, него на „молбу србијанских старешина."

Исто је писмо надвојводе Карла штампано у књизи А. Бера: „Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774." Праг Липиска 1858. стр. 202.

Митрополит Стеван Стратимировић, од првог је дана српског устанка стајао у непрекидној вези са српским устаницима. Његов је повереник био тадашњи прота земунски Ми-

хајло Пејић, а по смрти његовој његов последник прота Јефтимије Ивановић.

Митрополит Стратимировић и сам је много помагао и давао устаницима, а и остале имућне Србе наговарао је да им помажу. Уз то, како је био човек од великог уплива и код самог двора, петроварадинских заповедника и осталих пуковнијеских заповедника, знао је наћи пута и начина, да се српским устаницима помогне.

Шта више Стратимировића је и сам аустријски двор у више пута позивао, да буде као неки посредник код српских устаника, и да их посаветује у име његово да се умире и да признаду своју закониту власт и господара — султана. То је пак чињено тада, кад исти није сматрао за удесно време да му може Србија пасти олако у руке.

Какве је пак назоре Стратимировић имао о српском устанку, то се најбоље види из његовог познатог: „Нацрта васпостављења нове словено-српске државе“, што га је 1804., преко руског проте Самборског, духовника велике руске кнегиње Александре Павловне, супруге мађарског посланика Јосифа, послао министру спољних послова у Русији, кнезу Адаму Чарторискому.

Стратимировић је наиме у њему предлагао, да се „васпостави“ стара српска држава, ако баш то не би шло, а оно макар да се Србија прогласи за вазалну кнежевину, а за њеног владаоца предлагао је да се постави један руски или ако то не би могло бити, макар и какав лутерански принц, али да његов последник мора примити православну веру.

Како је Калаја као Мађара болело поменути Стратимировићев „нацрт“, може се видети из ових његових речи у поменутој својој историји, на страни 134. „Не ћемо да се упуштамо у критику овог плана, а још мање карактеристике митрополита Стратимировића, који ма да је целога свога века био обасипан милошћу свога законитога владара, ипак се заносио таким плановима, који су смерали унапредити добро једног страног народа и страног владара, на штету своје отаџбине и свога владара. Не можемо пак, а да не упозоримо на ону тачку меморандума, којом је смерао да

се за кнеза нове српске државе постави један руски или протестантски принц, никако пак католички, чиме је управо смерао на искључење аустријске царске куће.“

„У осталом и сам је Стратимировић морао знати, да би му поменути план могао навући на врат парницу због неверства (велеиздаје), те се с тога није под њега ни потписао. и прота је Самборски у једном своме писму правдао Стратимировића због тога, тиме, да он то није смео чинити с тога, што би иначе своју главу метнуо на коцку. Ну, поред свега тога — рече — Самборски, Стратимировић је са свим одан руском цару.“

На ову замерку Калајеву, не ћемо у одбрану Стратимировићеву ништа друго да наведемо до ли ово.

Стратимировић је знао врло добро мишљење аустријског двора о православнима, и шта су православни у Аустрији и Угарској претрпели због своје вере.

И кад то стоји, не може му се замерити, што је предпостављао једног протестантског принца католичком принцу.

Да аустријски цареви нису били сувише велики католици, ревносни поборници католицизма, питање је, како би данас Балкан изгледао.

А да се Стратимировићу као Србину не може замерити ни то, што је он желео, да Србија постане самосталном државом, односно вазалном кнежевином, а да не потпадне под католичку Аустрију, то му не може с основом ни један Калај пребацити и замерити. Србија није била аустријска провинција, коју је Турска освојила, те да би по ослобођењу имала опет њојзи припасти. По томе, Аустрија није имала никаквог права на њу. А најмање је могла Аустрија захтевати од Срба, да пошто су се својом муком ослободили од Турака, да Србију предаду Аустрији, да се по њојзи шире којекакви католички фратари и језовите, као и оно од 1717—1739 године.

Митрополит Стратимировић је радио дакле као свестан Србин; радио је онако исто, као што су 1848-9 радили и мађарски архибискупи Хајналд и други. На кад су они у очима Мађара велике патрийоте, ма да су се дигли били против свога

законитога владара: остаје у очима Срба и митрополит Стратимировић велики Србин, што је настојао на томе, да Србија не постане туђом робињом, него самосталном државом, што је милом Богу хвала и постала.

И кад све стоји напред речено, може се претпоставити, *како* је Стратимировићу морало бити, кад му је барон Симбшен показао поменуто писмо надвојводе Карла.

Да је Стратимировић и од своје стране и код Кара-Ђорђа и осталих српских старешина настојао на томе, да они не пристану на понуду и предлог Симбшенов, односно надвојводе Карла, о томе не може бити сумње.

А да би барону Симбшену — који га није хтео увлачити у „акцију", како би само што већа била његова заслуга и слава — тобоже олакшао посао и спремио удесно земљиште, Стратимировић је спевао приложену под бр. IV песму, која се сада овде први пут износи, коју песму можда Стратимировић није ником другом ни показао, него самом Симбшену.

Осим ове песме Стратимировићеве, он је спевао још две песме моралног садржаја, и то: „Любосава и Радованъ, или пѣсни правоучителныя по начину простонародныхъ сербскихъ пѣсней."

Песме су ове штампане у Будиму 1800. у једној књижици, а штампао их је тадашњи Стратимировићев протођакон, потоњи владика славонски, а по том темишварски Јосиф Путник.

I

БАРОНУ СИМБШЕНУ, КОМАНДАНТУ У СЛАВОНИЈИ, ФМЛ.

Беч 18 (6) фебруара 1808.

Ток догађаја на граници према Србији, показује јасно, да би заузеће Београда било од неоцењене користи по мир и безбедност овостраних провинција; но сада није време, да се до њега дође насилно.

Шта више, све дотле не може се радити ништа на томе, да се до њега дође погодбеним путем, док се прво не до-

бије уверење, да би Срби били вољни, уступити га мирним путем.

С тога се налазим побуђеним г. фелдмаршалу у највећој тајности да издам налог, да покуша пре свега сазнати за мишљење српских старешина, а да се икаквим обећањем не компромитира, шта више, да том приликом не изјави ни саму жељу тврдињу с аустријском војском поседати, а најмање да им саопшти за то вишу жељу, односно да то они и не примете.

Да се то дозна, нужно ће бити да се г. фмл. послужи каквом поверљивом особом, која већ има приступа и неког угледа код српских старешина, а ипак чији се говори и радња могу у свако доба дезаувуисати.

Ви ћете лако томе повереннику ту идеју добацити онако узгред, између осталих налога, и ако Вас схвати, и сам је усвоји, онако узгред побројати користи, што би Срби имали од уступка београдске тврђаве Аустријанцима, а особито сада када им не достаје срестава за одбрану, а Турци се оружају, како би од претеће им опасности од Руса, били готови бар с најближим непријатељем.

При побројању тих користи, има се повереннику нагласити подједнако и сумња, да ли би у опште Аустрија и била вољна, прихватити исту понуду, но ипак оставити му на вољу, да сазна у тој ствари мишљење најглавнијих српских старешина.

Том приликом, могле би се још потање побројати користи, што би могли Срби имати, кад би Аустријанцима понудили предају београдске тврђаве, а наиме, да би им се дозволио прелаз у аустријске провинције, те би могли све набављати, што им је за издржање и одбрану нужно, а подједно у случају несреће, у њих би могли своје имање, жене и децу склонити; а нема сумње, да Аустрија при поседнућу београдске тврђаве, не би предузела обвезу, да их брани против сваког непријатеља.

Г. фмл. могао би на даље питање нагласити и немогућност одбране Срба, због затворене границе — трговине — за тим јадног стања тврђаве и немогућности Срба, да је поставе у обранбено стање, но све то да изгледа тако, као да су

то све личне идеје и назори, због којих држите, да би двор требао да прими београдску тврђаву, како би се само могло помоћи Србима.

Ако би се српске старешине, с једне стране узнемирени, а с друге намамљени, вољним показали, да чине предлоге за предају, можете г. фмл. слободно пристати и на то, да се с њима лично састанете и договарате, но при томе имаћете се ограничити једино на то, да резултат Вашег састанка и договарања саопштите вишем месту.

Чим започнете радити у овој ствари преко Вашег повереника и Срби се у неколико покажу вољни, можете г. фмл. одмах с митрополитом у Карловцима, упустити се у поверљив разговор о томе, од какве би користи могло бити по овостране провинције, а и по саме Србе, поседнуће београдске тврђаве аустријском војском.

При томе можете му изјавити — а да не напоменете, да имате какав налог — као своје мишљење, да би се — горе извесно добро прихватила мисао о предаји београдске тврђаве, и да би се суделовање његово у томе, сматрало као доказ његове патриjотске ревности. Но не смете га присиљавати, да се он тога прихвати.

Очекујем извешће г. фмл. о успеху овог првог покушаја, а доцније ћу Вам доставити даље своје налоге. Међутим препоручујем Вам, да у највећој тајности одржите дати Вам налог, и највећу пажњу да употребите, како не би изазвали својим поступком позорност и компромитисање, остављајући Вашој увиђавности, да ако устреба вољу и рад Вашег повереника да надражите, и ако устреба мало повећа свота, да му се олакша приступ и већи успех, то да нуждан новац за то набавите.

Г. фмл. треба при томе да пази на то, да при издавању упутница, не буде ни сувише издашан, ни сувише шкрт.

Остављајући даље на вољу г. фмл., да према околностима, већим обећавањима и наградама, српске старешине и њихове поверенике што пре задобије, уједно му препоручујем предосторожност, да својим обећањима не изазове пре

времена позорност: у осталом при изгледу на повољан успех, нека не штеди срестава, да само дође до циља.

О митрополиту Стратимировићу, имам г. фмл. накнадно приметити још и то, да би умишљеном циљу могло здраво шкодити, кад би тај часни и покривени (умотани) човек за поменуту намеру сазнао пре, него што би се потпуно уверио о његовом добром мишљењу о томе, те добио прилику, да одмах у почетку против ње узради; напротив да би се ствар брже и поузданије произвела, кад би он за њу био и хтео суделовати.

Да он дакле не би за њу рано сазнао или да јој се не би због подозревања противником показао, г. фмл. одмах ће му, чим Срби покажу неку наклоност, онако увијено саопштити своје идеје о користима, што би се могле постићи поседнућем београдске тврђаве, и ако их он сам одмах схвати и одобри, потање му их објаснити, а подједнако му саопштити поверљиво, у колико то увиђају и сами Срби, и у колико су се за то показали склонима.

Г. фмл. може му после тога изјавити, да Ви не налазите ништа зазорнога у томе, ако се упустите са Србима у даљи договор, и кад с њима учините известан споразум, да га код двора потпомогнете, пошто сте уверени, да ће он увидети и сам оне користи, што могу произићи отуда по пограничне провинције, и да не ће Ваш предлог за зло примити. Ви држите — изјавите му — да ћете своме двору учинити велику услугу, ако са Србима удесите брзо преговоре о о уступању београдске тврђаве Аустријанцима, и да желите, да и он од своје стране узради на томе. При томе избегавајте, као да сте за то уступање добили какав виши налог, и чим би митрополит нашао у томе какву препону или тешкоћу или не био вољан о томе говорити, или за њу радити, одмах прекините с њиме сваки даљи разговор о томе. За то је при томе нужна највећа предосторожност, како се не би пропустио згодан моменат, преговоре брзо продужити или прекинути, и избегло се свако непотребно одуговлачење и компромитисање. Морам Вам још једном о овој тачци највећу предосторожност препоручити.

Надвојвода *Карло* с. р.

II

ЊЕГОВОМ ВИСОЧАНСТВУ НАДВОЈВОДИ КАРЛУ, ГЕНЕРАЛИСИМУ

Петроварадин 24 (12). фебруара 1808.

Од Вашег царског височанства по највишем налогу 18 (6) о. м. стафетално послате ми поуке, имао сам највећу част 23 (11). о. м. примити, и пошто ми је по више пути прочитању ласкало, прави смисао тог највишег упутства схватити и оценити; хитам Вашем царском височанству претходно следеће к највишем знању доставити.

Не знајући, да л су Вашем височанству све моје царском височанству надвојводи Лудвику генералу и војене крајине директору, поштом послате вести, особено пак извештај од 7. Децембра (25. Новембра т. г. о овостраном стању и неким односајима са Србијом, допрле до Вашег највишег знања; само ћу у кратким цртама да приметим, да ми је за време мога овде бављења пошло за руком, скромним или право рећи незнатним издатком, прибавити како у Травнику у Босној, тако исто и у Београду у Србији, више поверљивих посматрача, који ми не само јављају за сваки догађај у истим земљама, него шта више, одмах ми и сваки закључак српског синода — правитељствујућег савета — или стафетално, одмах достављају до знања, или ме о њима лично извештавају.

Помоћу двојице таких повереника, постигао сам то, да сам и са самим Кара-Ђорђем, и са руским генералним консулом, државним саветником Родофиникином, из прва преко посланика, а доцније преко писама кореспондирао, и код првог не само да сам постигао, да су овострани трговци дошли до свога новца, ког су им Срби дуговали, него да сам као што сам извесно, у Мачви — у Србији — изазвао потеру за пустахијама, који су одавде у Србију прешли, а код другог, што сам га задужио тиме, што сам му допустио, да му из Новог Сада може отићи у Београд један лекар, и да може пренети неколико акова маџарског вина.

Кад сам у Децембру о. г. у Београд Кара-Ђорђу Петровићу послао за једног његовог сродника лечника, добио

сам од њега овде .· приложено у подлиску писмо, а уз то и две срне, и пошто сам му и ја један мали поклон послао упитао ме је, да ли би му допустио, да може к мени доћи, а да не мора контумацирати, да ме упита за савет о српским стварима.

На то сам му одговорио, да не стоји у мојој власти, да се контумацирање укине, но да ћу ја радо у Земун доћи, и с њиме се на само у парлаторији поразговорити. На скоро за тим послао ми је оно писмо на Ваше царско височанство, које сам имао част послати Вам га, и поручио ми је, да не може сам у Земун доћи, да се самном поразговори, пошто би долазак његов код Срба изазвао подозрење, и што Руси на њега пазе здраво.

У исто време, кад ми је мој повереник донео оне вести из Београда, које сам 18 (6.) о. м. царском височанству војене крајине директору надвојводи Лудвику саопштио, поручили су ми Кара-Ђорђе Петровић и Младен Миловановић, они виде, да су од Руса остављени, и да ће при будућој војни, с Турцима бити сами себи остављени, и због оскудице ратног прибора, да ће морати подлећи, и чекају само на одлазак Родофиникинов, па да ми онда изашљу једну депутацију, да иште од мене савета, да ли би били примљени под аустриско покровитељство, под једним условом, да при уталовљењу Србије Аустрији, Србија задобије устројство војене крајине, а да се никада не здружи са Угарском.

Повереник ми је предао овде .· у препису приложену прокламацију, за коју новосадски трговци тврде, да је преко добошара проглашена, из које Срби са жалошћу увиђају, да их Мађари као ребеле — бунтовнике — свога законитога господара проглашују, ма да су Турци само узурпатори од Србије, а угарски краљеви њихови законити господари, и ма да их никада ни Његово Величанство цар, ни царског височанства надвојводе, ни дворски ратни савет, ни генерал-команда, не називаше ребелима.

Ја сам одговорио поверенику, да се његовим речима не може веровати, пошто се поменуте две српске старешине нису на мене писмено обратиле, ма да сам ја још пре до-

славшим к мени посланицима мој искрен савет. по своме сопственом увиђењу дао. јер не постоји никакво упуство или налог, да се они имају сматрати за ребеле.

То и јесте узрок, што ме је побудило, те сам у поменутоме своме извешћу од 18 (6.) о. м. за упуство молио, како се имам понашати у истој ствари.

На основу испричанога и познатога стања Срба. нека се Ваше царско величанство благоизволи уверити. да ће ми лако бити. код прве прилике што ће наступити. продужити договарања. и оно извршити. што ми је Ваше царско височанство највишим својим налогом од 18 (6.) о. м. изволело наложити.

Морам још у највећој понизности приметити. да пошто немам чврстог доказа о искрености српских старешина. јер поменути предлози само су ми достављени од два повереника. овострана добромислећа поданика: то се не могу обвезати за са свим сретан успех.

Митрополита Стратимировића. о чијој сам привржености к Његовом Величанству. патријотској ревности. и добрим моралним начелима потпуно уверен. но који поред свих тих добрих својстава нема подузимачког духа. њега ћу по највишем упуству Вашег царског височанства тек тада позвати. када будем уверен о успеху. на суделовање својим големим упливом, и религиозном речитошћу.

Међутим усуђујем се најпонизније ставити питање. ако српске старешине пристану на поседнуће београдске тврђаве. и зажеле. да се као доказ њихове искрености. исто одмах спроведе, пре него што за то дознао буде српски народ, да ли и с којом војском да се то изведе, пошто се мени не види за то подесна ни славонска крајина, нити Јелачићева пуковнија. која се понајвећим делом из Сремаца. Бачвана и Банаћана састоји и која се баш сада са 800 регрута из жупанијских казнионица попуњава.

Што се тиче тајности и несазнања мога рада, могу Вашем царском височанству у толико пре мојом главом јамчити. што ја при договарању не морам узимати тумаче. дакле не потребујем брбљаве сведоке.

У пестаници више пута мољеног способног генералкомандског ађутанта, и до сад сам морао сам да отправљам све важније војене и политичке ствари, те ћу и у овако важној ствари све сам писати, пошто додељеним ми чиновницима, сећајући се доживљаја мога претходника, не могах поклонити своје поверење, а на послетку, у 42 куће, из које се састоји Петроварадин, осим фмл. барона Латермана, никога другога не могох наћи, с ким би се могао паметно и пријатељски дружити.

Што се тиче потребног новца, за извршење повереног ми налога, тачно ћу се придржавати поуке Вашег царског височанства, но пошто овдашња ратна каса и сама нуждан новац за плате у сребру, увек накнадно добија из Будима, а код овог предузећа новац највећи уплив има код људи, желити је, да ми Ваше царско височанство поштом неколико стотина дуката благоизволи послати, пошто овде ни у једној каси нема лежећих новаца.

Фмл. барон *Симбшен* с. р.

III

НАДВОЈВОДА КАРЛО БАРОНУ СИМБШЕНУ

Беч 10. марта (27 фебруара) 1808.

— — — Да ли, и како да фмл. митрополита посвети у намерено предузеће; остављам му на његово расуђење. — — —

Надвојвода *Карло* с. р.

IV

ПЕСМА МИТРОПОЛИТА СТЕФАНА СТРАТИМИРОВИЋА

Два Сербина оба забринута,
Оба тайно медъ собомъ говоре
Своґъ народа о состоянію.
Единъ едно други друго мисли,

Единъ єдно другˋ друго предлаже,
Чтобы добро было за свой народъ?

Единъ боємъ, и мечемъ, и огнемъ,
Своевластну, или истреблену,
Желить бытп Сербину въ Сербіи.
И овако свомъ другу говори:
Подъ Турчиномъ илъ подъ скотомъ быти,
(Све єдноє еднакъ породъ быва)
Глупъ, убожанъ, дивый, звѣрообразанъ,
Неимати ни части, ни слави,
Ни имена (кромѣ варварина),
Изгубити єзыкъ, и обычай,
И одѣло питомогъ народа,
Турска Рая тужна, угнѣтена,
Безъ имена, власти, и свободи,
Безъ промисла, труда, и науки,
Ни закона, ни вѣре, ни церкве,
Развѣ како Турчинъ заповѣди,
Као роблѣ на ланцу везано
Или дивякъ разпуштенъ у шуми,
Кои себє и своіъ истреблява,
От своіъ свѣта презренъ и похуленъ
И све скоту подобный бывати;
Тоє горшє и от горкє смерти!
Кою тугу? илъ кою неволю?
Кои народ? (кромѣ дивіега)
Съ овимъ станѣмъ уравнити можешъ?

Смертъ, за славу, и честь свога рода,
Есть у сваkомъ народу похвална,
Болѣ за данъ свимъ умрети славно,
Него за вѣкъ исчезаватъ тайно
На Косову кои изгинуше
Живе и садъ у свію народа.
Мы до сада от онога доба
Аки дасмо погребени были,
Илъ под земліомъ, илъ медь дивим людма

Пробавили четири сто лѣта.
Да будемо свакомъ на поругу.
Та да сви вкупѣ изгинемо
За честь рода своrъ и отечества.
Истреблени въ Сербіи будемо
Сви насъ хотѣ помнят народи;
Како были? како смо померли?
Кано вѣчна жертва отечеству!
Дѣцы своей народи за примѣръ
Иропсма, и патріотисма,
Вѣчно хотѣ насъ проповѣдати.

Но неѣемо ни сви изгинути:
Правда Божя йошъ живи на свѣту,
О! колико зала претерписмо!
Тко безъ суза изброити може?
Ніелъ време дасе избавимо?
Мили Боже! ніелъ сада дошло?
Колебасе сва мудра Европа,
Сва се тару о турску державу.
Она ради ударъ да избѣгне,
Там' и амо віесе и ломи.
Но безъ силе празанъ є разговоръ,
Дат'ѣ правда и срет'я юначка
Коя насъ є досадъ послужила
Дать и наша судба возсіяти.
А она се скоро изломити.
Изломити къ нашемъ участію.
Но мы за задъ да се усилимо,
Што є вет'я то є крат'я борба,
Што насъ муче то насъ више уче,
Ништа ніє вѣчито на свѣту
Веть ныма су силе изчезнуле.
Тако єдин Сербинъ изговори.

Но други му на то отговора:
Родє мили! садъ мене послушай,
И у мени жарко гори любовь;

Своме роду и свомъ отечеству,
Сваки Сербинъ то има у себи,
И то намъ є знакъ предъ свѣтомъ да су
Серби народъ, а не токмо люди;
И ја желимъ да бы и нашъ народъ
Въ своей земли самовластанъ біо,
Но невидимъ даб' то можно было
Или нагло безъ погубленія,
Или добро да се погубамо.
Турска сила есть йошъ превелика.
Мечемъ, огнемъ, и смерти жестокомъ
Въ земли нашей могу насъ истребит'
Случай само, и милость Божія,
А не наша мудрость или сила,
Ест насъ до садъ от тог избавила.

За честь рода, и за отечество,
Свагда было славно изгинути;
Но живити есть свагда славніе.
Видишъ! Тугомъ четири сто лѣта
Ніе народъ сасвим изгинуо;
Но садъ єво паки оживлява,
Може Богъ датъ, да т'ѣес прославити;
Ту надежду ткот'ѣ нам отети?
Былъ то было да су сви пропали?
Хот'ѣлъ бети ако изгинемо?
Споминю се кои славно умру
На Косову који изгинуше,
Но погибшимъ народомъ самъ споменъ,
Живимъ славы путь вѣчный остає.
Кои живи и множи се народъ
(Иль кровію или словом множи:)
Тогъ ни туга ни ропство убива,
Нитъ успѣха предѣлъ є окончанъ,
Побѣдителъ тому союзичникъ бива.

Ми у Турскій но и Турци у нашъ
Езыкъ кадкадъ есусе прелили:

Босна сербскій пише и говори.
Правда, народъ есть намъ задивяо,
И жестокій видъ насє узео:
Но ми тому, и духовнє нашє
Старешинє, много єсмо криви:
Бога молить, у церковъ ходити,
Поштовати церковъ и священство,
За ны бригу прилѣжно носити,
Любов къ ближнымъ одавати праву,
Трудитисє у земледѣлію,
Илъ у другомъ простомъ рукодѣлію,
То намъ Турцы запрещали нису;
Ако су нам и одузимали,
По неправди, опет' би и нама
Остаяло да смо се трудили.
Безъ закона, и богочестія,
Безъ вѣжества, и прилѣжанія,
Ако бысмо и сами Сербійомъ
Мы владали, опєтъ бы морали
Илъ пропасти, или изчезнути,
Кой задивя тай веть изчезава.
Камо церквє чтосмо отворли?
Камо школє чтосмо созидали?
Камо нывє чтосмо узорали?
Камъ ливадє чтосмо устроили?
Овака би дѣла показали,
Да смо ради нашъ родъ научити,
Показала да т'ѣмо сє скоро
Подигнути и отликовати.
Но мы друго ново заводимо:
Турскє чалмє, обычај, халинє
Мы носимо и величамо се,
Докъ по мало све неподеремо.
А у чемъ смо болый за напредакъ?
Имамо ли по сели судіє?
Путуелсе безъ бѣдно по земли?
Есмолъ обшту казнъ уредили?

Есмолъ данак право раздѣлили?
Течелъ дѣло добро и уредно?
Ахъ мой друже! Кад ово промислимъ
Ніе само да надежде неймамъ,
О успеху нашега подвига,
Но страхъ мене великъ подузима,
Као нитко, да не пропаднемо.
Погледаjде воену уредбу,
Есмолъ боли него штосмо были
У внезапно востанія време?
Ни оружя, ни прах, ни олова,
Нитъ имамо нитъ знамо правити;
Нитъ смо како уредили войску
Да бы могли сили одолѣти;
Ни градове нисмо покрили,
Нити нове шанце нитъ обровце
Изкопали противъ нападения.
Едном речи: ни войска, ни хазна,
Ни судіе, ни благоправіе,
Ни індустрія, нитъ воспитаніе,
Поболшано ніе, и ты опет
Хот'ѣшъ, да мы цару непредамос'
От садъ, акоб' и сви изгинули,

Знашъ колика есть турска держава?
Нйой не сила, но самъ добаръ везиръ
Оскудѣва, дасъ опетъ возвиси;
Противъ насъ е и превозвишена.
Насъ е шака прама султаніе,
Окружени ныма и рѣкама
Не бы знали кудъ би убѣгнули
Да сва сила и нагло нападне.
Тако за садъ іа бы совѣтово:
Да уговоръ съ Турцы учинимо,
И султана као владѣтеля
Да признамо; и да му знакъ дамо,
Да смо ему платежно подданы.

Но и онъ насъ као єму вѣрне
Своевластне въ Сербіи да призна,
Мы да сами собомъ управямо,
Урок єму сами да даемо.
Годит'ѣсе Туркомъ тай уговоръ:
Стидъ є и ны да са своим Райомъ
Войску воде, негли непобједе.
Мы у овомъ ништа негубымо:
Оружѣ смо носитъ научили,
Страхъ задали обли жнимъ Турцима
Нетье свакн сметъ на насъ напасти.
Султанъ хот'ѣ свою речъ држати;
А да и ту спокойны будемо,
Часть народа свагда подъ оружѣмъ
Да намъ буде и у мирно време.
Такот'ѣмо мало иматъ време,
Уредити народъ, и све струке,
Правленія, и народног дѣла,
Да по мало у свемъ возрастемо
И держава малаго округа
Дасъ и наша причуе у свету.

Ово за насъ єсть за садъ найболѣ,
Далеко су Русси, и Французи.
Ми смо от ны сасвимъ заградѣни,
Нитъ намъ хот'ѣ, нитъ помотьи могу.

Найболѣє, акобъ можно было,
Да се двору Естрайскомъ предамо.
Но и онъ є съ прочи Еvропейскій
Владѣтели, и самимъ Турчиномъ
У союзу, и отношенію,
По коему насъ нет'ѣ примити;
Аколъ дойде том' угодно време
Онъ насъ онда ни питати нет'ѣ
За то добро бъ было да га лепо
И молимо о томъ, и опоминѣмо;
Онъ насъ може, на случай незгоде,

И помотьи и тако отбити,
Да у нужди са свимъ пропаднемо.
  А што потомъ намъ судба донесе
Акобъ турско бытъ престало царство,
То на сваки случай да пазимо
Да что за насъ не пренебрегнемо.
То є роде! садъ мое мнѣніе!
Оба тако свершише бесѣду
И у любви смислены одоше,
  Ты любезный роде! кои ово
Иль послушашъ, или самъ прочиташъ,
Оно твоме народу совѣтуй
Что га може от зла сачувати,
А по мало водити на болѣ.

— ⁂ —

ПУТНИЦА

К. М. Стањуковић

(Свршетак)

XI

Нос као што треба. Формаст нос! — неколико пута понови у себи Бакланов, грозничаво шетајући с краја на крај моста. Његово је самољубље рањено, у њему је узаврела злоба и на самога себе што се тако „опростачио“ и на путницу што је насмешљиво одбила његову понуду, не казавши чак ни обичне у таквом случају речи пријатељства, и на Цветкова за то, што та „лепушкаста будала“ високо цени себе.

„Деран!“ — злобно рече у себи Бакланов, тражећи да у речи „деран“ нађе најрђавије стране. Он је и лаковеран и беспутан и у опште пустахија, а у новчаним стварима неуредан. До ушију је у дугу. „Ни до данас ми не враћа двадесет долара“ — сети се Бакланов и одлучи, да му их сутра затражи. „Ни *она* није довољно проницава, ако верује онаквом дерану!... Кокетујући с њиме, она га не намењује за мужа... Нема се шта рећи, красан би то муж био... Просто једна смејурина!... Али ако овај „нитков“ имадне успеха?...

С помишљу на то у Бакланову се распали силна жеља да „ниткову“ пресече грло и стиште рукама ограду на мосту баш као да је место ограде зграбио за грло потпоручника...

— Ви-де-ћемо! — прошапута он и на једаред се продре на заспалог значара: — А што дринцаш, канаро, а?

А бајна ноћ, просто као да за инат дражи својим нежним дахом уобразиљу поморцу, који одавно није био на копну, и дражи не сасвим идеалном маштом, у којој првенствену улогу игра, разуме се, ова саблажњива удовица као његова невеста. Тек то би био прави ефекат, а колико би још зависти било у официрском салону, кад би нешто он званично објавио себе као вереника путничиног! Он би све слободно време проводио с њоме на само, у њеној кабини и с правом, белај однео, љубио би до умора оне мале с јамицама руке, млечни врат, румене усне. Он би...

Ненадна појава на крову дежмекастог капетана у белој блузи поврати Бакланова у стварност. Он немирно погледа свуд у наоколо.

Тешко, гигајући се с ноге на ногу и шмркљајући носом, капетан се попе на мост, завири у компас, упиљи очима у хоризонат и погледа горе у једрила.

— Једрила се млатарају, а ви ништа не видите, — оштро лупи капетан.

На срамоту Бакланову једрила су с десна „млатарала".

— Па тек што је ветар започео.

— Скупити!... А молићу вас, г. потпоручник Бакланов, да се на стражи не бавите ћаскањем с путницом, — тихо, очевидно уздржавајући се, али истим гневом настави капетан. — Је ли ово ратни брод или је салон? Зар на стражи официри разговарају? Ви ту о љубави дробите, а једрила вам ландарају... Могла су и сва једрила замлатарати. Молим да утувите да сте ви начелник страже, а не дамски кавальер!

Бакланов заповеди да се скупе једрила, а капетан је стајао срдит и погледао на осветљени прозор кабине, у коју је умакла ова лепа удовица, која је и њему сан одузела као какво бурно време и разбудила му под старост маште на другу младост и велику жељу да мало у телу спласне...

После пет минута стајања капетан замаче у свој проруб. Свукавши се, леже наново да спава, али заспати не могаде брзо. Ђаво ће још знати шта му се све по глави није врзло. И скупљање једрила није га више онако интересовало и његова Анета, верна супруга и строга дама, чинила му се, упоређена с удовицом, врло ружна, сухопарна, ђогатаста жена,

ретке косе, вечито зла и цандрљива због лепушкастих служавака...

Од како се путница јавила на клипер, капетан је на једаред почео све чешће и чешће философирати о породичном животу и критички оцењивати карактер и спољашност женину, и ако је био примеран отац и добар муж, а с тим је уједно до крајности пузио пред путницом. Све су његове љубазности примане за шалу и он је најзад опазио да путница не воли бити с њиме tête à tête. Опазивши то, он је као прави ритер престао у последње време посећивати је и само је за ручком или на крову погледао умиљато и једва скривао јед на младе официре, на које је био љубоморан манитом љубомором матора човека, који потпуно разуме сву узалудност надања.

Ма колико да се старао капетан да од млађих сакрије своје малодушно вуцарање за путницом, ипак су сви видели да се зацопао. Не мирише се он за бадава, не облачи се узалуд у нов мундир, нити се пази псовке и шамарисања мрнара што би му таква нарав била. Сви су знали узрок томе, кријући се подсмевали „заљубљеном дивљем вепру" и стварали му разне неприлике. Чим дежурни официр спази да је капетан ушао код путнице у кабину, одмах шаље кадета да му јави: или да је „брод на хоризонту", или да се „ветар утишао" или да се „кит појавио". Једном речи младеж је тражила разне изговоре само да не да капетану да се удвара путници. Кад је пак она излазила на кров, сви су се око ње искупљали и капетан је морао по даље шетати, кашљуцати и љутито посматрати младеж, којој се није смео приближити бојећи се да не нађе на проничан дочек.

Капетан је видео и осећао све те неприлике и прикривено подсмевање, па и ако је био добродушан ипак је у себи беснео. Нарочито се накострешио на Цветкова, гонио га и једаред за време вежбања једрилима попретио му судом...

На крају крајева ово је све опазила и путница и због тога престала читати с Цветковим у двоје. Ово је учинила и с тога што јој је Цветков после прве љубавне исповести, на првом заједничком читању, опет почео говорити о љубави и, ма да се раније клео да му ништа не треба, осем прија-

тељства, он је дирљиво молио за допуштење да може „братски“ пољубити њену „свету“ руку. Кад је и то одобрење добио, он је после једне минуте тако жалостиво и молбено погледао њене румене прстиће — притврђујући тиме истинитост пословице: l' appetit vient en mangeant — да је „мраморна удовица,“ заклањајући младога потпоручника и од капетанове освете и од малодушнога узбуђења, наметно одлучила да с њим заједно не чита, нити остаје на само.

Али шта је могла учинити она против довијарности младога потпоручника, који јој је пратио сваки крок и, дешавало се, ловио тренутак, кад је на крову била сама и тада... каквих јој је само комплимената труђао она је само знала, пошто се потпоручник налазио у телећој екстази и мучно да је памтио што је говорио. Сви су ови комплименти били тако наивни и искрени, а сам он тако блажено усхићен, да се млада жена није могла, а ваља признати, није ни хтела, љутити. И сувише је био умилат овај младић, а његове су речи страшно јој голицале живце.

„А и погибно је — уверавала је саму себе млада удовица — још тај лудак може урадити што год сувише лудо. Боље нека га, нека говори!“

Она ни сумњала није, да он збиља замишља такав испад који ће све преперазити и коначно је уверити, па можда и принудити, да се одазове његовој љубави (у тајности он је већ маштао о узајамности).

За сад тај је „испад“ његова тајна.

Сваког дана стање јадне путнице постајало је мучније тако да је она, и ако је пловидба била врло пријатна, једва чекала да се једанпут сврши. Љубавна атмосфера око ње све је натуштенијом постајала и претила да лине новим пљуском, општом свађом међу поморцима.

„Милорд“ не процеђује више речи и један пут је некако врло озбиљно заподенуо разговор са путницом о томе, како је живот управо обична глупа и празна шала. Сиромa Васица, који се још никако није усуђивао да проговори ма и једну реч с путницом, обневидео је гледајући је и сасвим смршао. Доктор је на јако почео проповедати о разводу брака и брижљиво је распитивао путницу о здрављу, нудећи се

да је прегледа. Капетан, као какав гимназиста чувао је путницу, надмећући се у том са Цветковим; дугоња ревизор натмурено је уздисао, а Бакланов, према датом обећању, био је „рањена срца.“ При сусрету са путницом он се или горко осмејкивао или меланхолично сукао своје дугачке лепе брке и на клавиру у официрском салону извијао најмелахоличније романсе. Нека чује! Наравно да је од свакога крио свој неуспех и у разговорима о путници показивао се небрежно равнодушан. Међу тим с Цветковим скоро није ни говорио, него га је с времена на време удостојавао тако свирепа погледа да се старац Иван Ивановић сад плашио да од некуд Бакланов не пожели „опалити по лабрњи“ потпоручника, и у нестрпљењу ишчекивао крај овој „женској“ пловидби, благодарећи којој на клиперу се све обрнуло тумбе и сви поманитали.

Једини још старији официр Степан Димитријевић, што није показивао особите љубоморе ни на кога, делиски је сукао брке као човек потпуно уверен да је са својом ствари на коњу. „Брзо ће се све открити!“ — не једаред мислио је он и често се у својој кабини гледао у огледалу, не могући се без неког пријатног осећања нагледати сит свог црвеног оспичавог лица, дугачког носа и малених са запаљењем очију, лица које је с пуно основа Цветков упоредио с „бронзаном шерпењом.“ Но Степан Димитријевић имао је сасвим другојачије мишљење о свом лицу, он је налазио да се свакој паметној женској мора показати врло привлачно.

Он поодавно већ напомиње путници, онако поиздаље, о везама Хименеја и о својим надама на скоро капетанство, да је млада жена у највећем страху очекивала озбиљан напад с његове стране.

Ови „добри“ поморци сад су јој изгледали некако са свим друкчији. „Они су, наравно, пријатни људи, но свакако још пријатнији на копну“ — не једаред је сама себи говорила млађана удовица, осећајући сваким даном на себи све то заљубљеније погледе и често тако красноречиве, да јој је румен нехотично подузимала образе, да је морала одмах крити бели врат и раскошне груди и при свој врућини морала излазити на кров у затвореном оделу с дугачким рукавима.

А кад је „дедо" једног дана свратио код ње и саопштио јој да ће, ако да Бог те буде све добро, стићи у Хонконг кроз једну недељу дана, она се веома обрадовала.

— Радујте се, Веро Сергијевна? — шеретски се осмену „дедо"... Не наљутите се само, ја вам искрено велим да ћу се обрадовати и ја кад ви сиђете са клипера, не гледајући на то што вас веома поштујем.

— А ви због чега, Иване Ивановићу? — упита путница смешкајући се.

— Зар не видите, Веро Сергијевна? Знам да врло лепо све видите шта се сад на клиперу чини. Док ви, госпо, не бејасте, ми живљасмо врло мирно и спокојно, сва нам брига беше служба, а сад?... Све друг на друга режи... Сви су због вас поманиталн и у неку руку побеснели...

— А зар сам ја томе крива, Иване Иванићу? Мени се чини да нисам никоме дала повода... Нисам знала да су поморци тако заљубљиви, — додаде тужно путница.

— Нисте ви баш нимало криви, ако се не би сматрало кривицом то што вас је господ Бог тако лепу створио. Опростите, Веро Сергијевна: мени као старцу то је слободно рећи — настављаше стари штурман отачаским гласом пазећи се да не гледа у бело, свеже лице путничино.

— Више никад ни за живу главу нећу путовати ратним бродом, — рече она.

— И не треба... Ја никад не бих примио путницу особито тако умиљату као што сте ви... А сиромах Цветков нешто је опет затужно... Бојати се да не учини какву глупост! Опаметите га, Веро Сергијевна. Он ће вас послушати.

— Какву глупост! — проговори путница гласом у ком се огледало страховање.

— А ко ће знати. Од тог маниталња човек се може свему надати. Можда ће му се прохтети да побегне с вама и онда збогом службо. Жао ће ми га бити. Младић је врло добар, срце злато, а и официр ваљан... Ја га јако волим... Једна је само невоља, — осмехну се „дедо," — кад се заљуби море му је испрва до колена. Просто постаје очајник... Ви га, молим вас, стишајте... Кад отпутујете, он ће се повратити... Повратљив је!

— Повратљив! — протеже некако досадно путница. — Наравно, овај ће га дрхат брзо проћи. Хвала вам, мили дедо, што сте ме опоменули. Побринућу се да му ту лудост избијем из главе.

— Само му сад ни речи не говорите, јер ће без обзира побећи за вама. Редак је лудак, а тврдоглав као ждребац.

XII

И ове недеље пошао је по обичају старији официр да позове путницу на ручак у официрски салон. Свакоме је пала у очи нека особита величанственост, која се огледала и на лицу и у целом крутуљивом, маленом, незграпном расту Степана Димитријевића. Био је у празничном оделу, у вицмундиру с орденом Станислава на врату и Аном на прсима, сав сјајан као бронзани топ. Ћелу је брижљиво зачешљао, ретку косу напомадио, бркове намазао и уфитиљио, сав се намирисао. Види се да баш ни мало није жалио мириса.

Пошто га је пријавио Чижиков, он уђе величанствено у кабину путничину и после поздрава и руковања седе на канабе и поче:

— У име целог официрског салона долазим вам, Веро Сергијевна, најпокорније вас замолити да нам учините част и изволите примити наш позив за данашњи ручак. Надамо се да ћете нас усрећити вашом посетом, је ли истина? — додаде Степан Димитријевић и стаде упредати брк, погледајући путницу, победничким оком допадљивог човека.

Путница љубазно захвали и обећа доћи на ручак.

До сад је Степан Димитријевић после сваког оваког позива и две три изговорене речи обичаја ради, одмах одлазио али овога пута то не учини, него се комотније намести на канабету, испупчи прси и после мале почивке заокупи:

— Авај! Ово је последња недеља коју ћемо провести с вама на клиперу, божанствена Веро Сергијевна. Још само три дана, па ће клипер осиротети, чим спусти котву у Хонхонгу. Не жалите што нас остављате? Не жалите никога?

— Напротив, жао ми је свију. Сви су ме мазили својом пажњом.

„Врдаш" — весело помисли Степан Димитријевић и настави, пошто малко испружи у страну краташну здепасту ногу.

— А ничега се другог нисте присећали? Нисте опазили да је с моје стране било и нешто више од обичне пажње? — проговори у неком усхићењу старији официр, коме се и онако малене очи још више сузише, као да се хтедоше са свим сакрити од препуноће осећаја.

„Ето, почиње се!" — помисли путница преплашена, па рече:

— Како не, ја сам видела вашу доброту и заузимљивост, на чему сам вам особито благодарна.

— Нисте са свим погодили, далеко је од тога, Веро Сергијевна... Није само заузимљивост, није само доброта, него, да вам отворено кажем: озбиљнији осећај... Изгледало је да сте се и ви, Веро Сергијевна, показивали расположени спрам мене... Не стидите се, молим вас, — уметну Степан Димитријевић, кад виде да путница зграби рубац да угуши смех, који је беше спопао — нисам ја дете, већ солидан човек, четрдесет ми је година, и ја сам дошао к вама с озбиљним намерама... врло озбиљним и основно процењеним... Одавно се ја спремам да окусим од среће домаћег живота, али све до овог времена не сретох особе, која... која би изазвала у мени толико осећања, док ме коб не нанесе на вас под небом далеке Америке...

Степан Димитријевић застаде, да намирисаним рупцем обрише зној, који потоком тецијаше низ његово лице, а затим још с већим одушевљењем настави:

— Ја нисам зао човек, карактера сам одмерена, волећу вас и чувати као најскупоценији бисер... Мој службени положај осигуран је и нешто мало остављено за црне дане... Смем се надати да сте се и ви после тешких искушења зажелели мирног пристаништа и да ћете усрећити самохраног човека давши му реч да ћете бити његов друг и његова жена, — с осећајем изговори старији официр. — Кроз шест месеци ми ћемо се вратити у Русију. Дуго није чекати. Надам се да се и ја вама донекле свидим, Веро Сергијевна? — заврши

Степан Димитријевић осмејком пуним поуздања и чекаше одговор.

Међутим путница ћуташе оборене главе те да сакрије засмејано лице. Толико самопоуздање изгледало јој је преко мере смешно!

Степан Димитријевић који је имао ту бубу да сматра себе за неодољива човека, протумачио је њено ћутање са свим друкчије и нескидајући с њеног лепог стаса замасљених очију, прошапута нежно и умиљато:

— Драга, Веро Сергијевна!... Не стидите се! Подигните главу... погледајте ме... Ви пристајете, је ли?... Не колебајте се за Бога... Ви ћутите?... Дед, пружите ми вашу дивну руку у знак да пристајете...

Путница подиже главу и напрежући се да буде озбиљна, те да не увреди Степана Димитријевића, одговори му грицкајући усне:

— Хвала вам на толикој части... али ја се не мислим удавати.

Степан Димитријевић се сроза и наивно упита:

— Дакле не пристајете?

— Као што видите...

— Но можда то није последња одлука... Ви ћете се још размислити и...

— Не, Степане Димитријевићу, то је свршена ствар...

— Онда опростите... А ја сам се, право да вам кажем, надао... Шта ћу... Преварио сам се... Надам се да ће ово остати међу нама... Нека вам Бог да срећу, Веро Сергијевна...

И стругнув ногом онако како су га још у кадетском корпусу учили, Степан Димитријевић, који у свом животу прогута и пету корпу, удали се не толико увређен, колико изненађен.

„Он је сматрао путницу за много паметнију, а излази да је то сасвим глуп бабац!“ — високомерно рече самом себи Степан Димитријевић.

Кад је ушао у официрски салон био је црвен као печен рак и без пређашњег блаженог изгледа.

Овог пута ручак је прошао с неком натегом. Све као да је нешто тиштало, сви су се недругарски погледали. По-

гледи су се само онда разведравали, кад су падали на путницу. А путница је била у оделу отворене боје, до врха закопчаном, и по обичају љубазна, предусретљива и бајна. Капетан ју је забављао својим старим причама и често се збуњивао. Степан Димитријевић, ма да је као и пре, победнички сукао брке, изгледао је мало љутит. Бакланов је седео „рањена срца," милорд био намрштен, а округласти, чистунац доктор ма да је и притицао капетану у помоћ и извлачио га из забуне те тако подржавао разговор с гошћом, имао је изглед увређеног и огорченог мачка. Смршали Васица седео је у дну стола и плашљиво црвенећи погледао у путницу. Само „дедо", механичар, артилериста Јевграф Ивановић и ветрогоњасти кадет с дебелим усnама што су јели и пили обичном исправношћу.

— А барометар једнако пада, Иване Ивановићу, — примети капетан на крају ручка. — Да не заладни данас случајно!

— На то нагиње. Још нећемо ни докотурати наше срећно путовање.

— Ето, Веро Сергијевна, ви нас скоро остављате, па се и време мења — љубазно рече капетан погледајући умиљато путницу. Данас више није ни оно старо небо... Облаци се уступмарали, па и океан залудео... Љуте се што вас пуштамо.

Тек што ово изговори, а горе се на крову зачори јак и узбуђен глас Цветкова, који журно издаваше наредбу за дочек опасности.

У то време утрча позорник и јави да се примиче бура.

— Извините, Веро Сергијевна, рече капетан и пожури горе. За њим одоше старији официр и „дедо". Послани појурише да позатварају прозоре.

Гледајући мирна лица осталих за столом, путница је, и ако узбуђена спокојно довршивала ручак, који се завршивао колачима. На једаред се горе зачу некаква хука, у официрском се салону смрче, судови полетеше које куд, а млада жена отскочи на други крај канабета. Клипер се изврте на бок и путница осећаше како се нагиње све више и више с њиме заједно на страну.

Покушавајући да се осмене, усплахирено је погледала мрнаре. Бакланов, доктор и Васица приђоше јој.

— Не плашите се, Веро Сергијевна, он ће сад устати — тешаше је Бакланов.

— Нема никакве опасности, — с пуно поуздања проговори млади Васица.

Но клипер не устајаше. Он се све више и више нагињао... Чинило се да ће се сад, сад превратити. Тренуци беху страшни. Бледа као смрт, разрогачених од ужаса очију, путница је бленула пред собом. Сва лица постадоше на мах необично озбиљна. Страх се свима смрзнуо на очима. Сви инстинктивно појурише на поље.

— Пођимо — силећи се да се покаже присебан, рече Бакланов и поведе путницу горе, придржавајући је за руку. Васица је ишао за њима, тврдо решен да на случај пропасти клипера спасава путницу.

Страшни вихор смануо јој је косу и разбацао је по раменима. Бакланов је приведе уласку у капетанову кабину. Тамо је стајала преплашена Ана и једнако се крстила.

XIII

Клипер је међутим устао и као помаман јурио. Паника, која је обузела младу жену за време овог дугог тренутка — лежања клиперова на боку, обореног грдним таласом — прошла је заједно с мишљу о пропасти. Изглед гомиле помораца храбрио је путницу. Још једнако узбуђена тек што преживљеним тренутком, који јој се чинио близак смрти, она брзо скупи бујну косу и уз припомоћ Анину заметну је у узо. Довијарни Чижиков, који се за време буре налазио уз Ану присети се и донесе путници огртач и поврзачу.

— Обуците се, госпођо, да не назебете.

У том се наредник као помаман продера: „сви горе!“ и сви полетеше на своја места. Бакланов је још раније одјурио својој катарци, а Васица, који се није одмицао од путнице, појури на мост где се мора налазити уз капетана за време аврала — општег рада. — Одлазећи, он рече младој жени:

— Видите да нема никакве опасности. Ви се не бојте, Веро Сергијевна — додаде он гласом препуним нежних осећаја и необично озбиљним и дирљивим изразом забринутости на његовом млађаном лицу. А кад је срео њен племенит и мио поглед, сав је се зарумено као крв.

Две жене остадоше саме.

Путница се обазре. Боже, како се све променило око нас! Небо су прекрилили дроњави мрки облаци, океан гуслао, издижући високо седе таласе, а ветар силовито дувао и млатарао конопцима. На оголелим катаркама ландарала су у комаде поцепана велика једрила, а од других су само кајиши остали.

На крову је узаврео рад. Оздо донесоше нова једрила и разапеше их. Војници са „марса“ љуљали су се на попречним једрилским гредицама и одвезивали поцепана једрила да наместе нова. Брам стенге и брам-реје већ су биле спуштене. Брод је одлегао непојмљивом за путницу командом старијег официра, грозном виком капетана и очајном псовком наредника, који сад одрешише језике. Путници је ово прва прилика да посматра поморски живот у свој његовој наготи, и мрнаре на тешком пуном опасности послу. Међу тим ветар се све већма надимаше, таласи на завојке растијаху и јаче од јачег пољуљиваху клипер. И мрнари су се силније љуљали заједно с гредицама, чији су крајеви с привислим за њим људима висили над воденим бездaном.

Капетан, који је стајао на мосту, раскорачивши дебеле ноге, сасређен и озбиљан, енергична и свирепа израза на црвеном лицу, није ни налик био ономе смешноме удварачу, који је сипао отрцане љубазности и отужне речи. Сад јој се чинило да то није онај накарадни дебељко, него прилично леп „морски курјак“ на разјареном океану. Па и Степан Димитријевић са његовим смешним мишљењем о лепоти своје персоне, није био тако смешан, него је мирно и поуздано руководио посао и командовао гласом човека, који потпуно разуме свој позив и у тренуцима опасности улева чврстину и самопоуздање другима. Нехотично човек осећа да су ови људи — верни ритери дужности. И Бакланов као да је руком скинуо са себе долство и рану са срца, сав се предао послу да

што пре замени фор-марсељ и не изостане иза грот-марса. „Милорд“ више није изигравао „Енглеза“, него је усрдно руководио посао на југу. Али где је Цветков? — тражила га је очима путница, па најзад, кад погледа горе, спази и њега весела и румена на грот-марсу куда се испузао да на самом месту руководи промену грот-марсеља. Ту су мрнари који су волели свога потпоручника и од милоште га звали „Вологја“, радили бржe и веселије, храбрени веселим речима и његовим мушким држањем....

Ни један није обраћао ни најмање пажње на путницу. Просто као да је није ни било.

„Са свим су постали другчији“ — мислила је путница.

После пола сата рад је био свршен и клипер је под разапетим једрилима, подгуркиван хладним ветром, измицао попутним таласима.

XIV

Сутра дан је море „урлало“. Обадве је путнице уљуљкало и оне су одлежавале у својим кабинама. Капетан је често обилазио путницу и кроз затворена врата уверавао је да нема никакве опасности, јадао се на време које га је лишило среће да види бајну Веру Сергијевну, и... опет јој шапао љубавне речи. Чижиков није одмицао од путница, лебдео је над њима и својим мирним изгледом и веселим осмејкивањем растеривао страх, који је с времена на време обузимао путнице. Он је сваког дана рапортирао госпођи да је потпоручник Цветков „поздравља и пита за здравље“, а њему опет односио путничину захвалност. За ово је добијао од потпоручника доларе. Ану је усрдно частио лимуновима, забављао је причањем и користећи се њеним ћутљивим пристанком цмакао јој образе.

После три дана клипер носен попутним ветром стиже у Хонхонг и, бацив котву, непомично стаде у тишини затвореног пристаништа.

Тога дана после опроштајног ручка, за чијег су трајања исказиване путници најплеменитије жеље и изјављивано највеће жаљење због њеног одласка, она је оставила клипер и

преселила се у гостионицу у варош, где ће чекати три дана на брод који полази у Јевропу.

Увребав путницу на само пред поласком, Цветков је замоли за допуст да је може посетити на копну. Имао је преку потребу да с њоме говори о једној врло важној ствари. Он је тако молбено гледао и тако озбиљна и одлучна лика да путници није ништа друго остало, него да му шане: „дођите“, у нади да га одврати од испада, на који се како изгледа, спремао.

„Па и зашто баш да се не видим с овим љубазним потпоручником још једанпут пре но се за навек растанемо? — помисли „мраморна удовица“, осећајући му се благодарна за његову маниту љубав.

Ана изађе из кабине уплаканих очију, а Чижиков, веома озбиљна изгледа, брижљиво је вукао ствари и додавао на шајку, а кад је све било готово и шајка спремна, приђе капетану и озарен изненадним надахнућем рапортира:

— Госпођа је наредила да јој помогнем на обали и ствари пренесем. Заповеда ли ваше благородије да пођем.

Капетан одмаху главом и нареди му да се час пре враћа.

— Разумем! — весело одговори Чижиков и одмах за путницама скокну у шајку.

Кад је шајка кренула, с клипера се осуше опроштајни поздрави и наста бескрајно махање капа и марама.

— Хвала Богу оде! — прошапута „дедо“ и дану као да му је планина пала с леђа, а за тим баци питљив поглед на забринутог Цветкова.

Путницу одвезе Васица, који ју је и довезао у Сан-Франциску. Тужан седео је на крми иза леђа младе жене и у тајности последњи пут, уживао у њеној лепоти.

XV

Сутра дан пред ноћ Цветков обучен у грађанско летње рухо са шлемом на глави, обмотаним мрежом, пењао се из пристаништа у варош: ишао је пешке на жалост кинеза —

носача, који му се нудише да га пренесу на носилима. Ишао је брзо не гледећи на то што је врућина, удубљен у пријатне мисли. Он је овог дана припремио све што је потребно за остварење смишљеног плана: узео је од ревизора месечну плату и реч од артилеристе. Јевграфа Ивановића да ће му позајмити на признаницу пет стотина долара. Велика му је, рекао је, потреба. Од „милорда“ није се усуђивао да тражи: били су у затегнутим односима, а тешко и да би дао тврдица милорд. Ни „дедо“ не би дао, сетио би се за што тражи новац. С овим што има, може се одважити на пут, а поред тога телеграфисаће баби да му пошаље у Суец хиљаду рубаља. Старица, пошто јако воле унука, наравно да ће послати. С капетаном ће разговор бити врло кратак. Поднеће му рапорт у ком ће изложити да због болести не може служити на клиперу, а усмено ће му искресати како не жели служити с њиме и трпети вечите прекоре и набрецивање. А ако не то, казаће да је добио депешу о смрти бабе („дај Боже здравља доброј баки!“) којом се позива да одмах дође и прими велико наслеђе. Видеће. „Веруј, не веруј то је твоја ствар!“ А ако се „дебели дивљи вепар“ заинати, он ће и без дозволе отићи. Нека га отпусте. То баш није ништа! Само нека му она допусти да може с њоме путовати.

Но ево и великог дивног „Oriental Hôtel“ с лепом баштом на другој страни гостионице. Он га добро памти, јер је ту у једној соби изгубио пре две године играјући с Баклановим у ландскнехт 100 долара. То је било кад је клипер идући из Русије, простојао овде целу недељу дана.

Пружи вратару индусу у белој чалми карту посетницу и нареди да је преда мисис Кларк, која је јуче допутовала. Мрколасти вратар зазвони и слуга кинез, који се на звонце јави озго, однесе горе посетницу, а Цветков уђе у простран лепо намештен „parlour“. У полумрачној соби са спуштеним завесама, у којој се осећала хладовина, седеле су за великим столом затрпаним новинама свега две маторе Енглескиње, које потпоручник у мислима обасу гомилом проклества и седе подаље од стола на мекано канабе.

Прођоше једно две минуте док млада жена уђе у собу. Енглескиње подигоше главе, мрднуше својим испалим чељу-

стима, кезећи велике беле зубе, па се поново задубише у читање.

— Боље ће бити да одемо у башту, где ћемо говорити о важним стварима — рече у шали млада жена пошто се руковаше.

— Благи Боже! Како сте данас лепи! — нехотично се омаче Цветкову усклик и као обмађијан побожно бленуше у Веру Сергијевну, која је одиста била лепа у њеном летњем оделу с провидним рукавима, кроз које су се виделе као снег беле руке, и личила на девојку финим гипким стасом и свежином лица.

— О том би се могло и не говорити, — пола у шали, пола у збиљи одговори она намештајући ружу у косу. — Пођимо.

Из гостионице изађоше право у башту, која се шаренила од разног цвећа по алејама и густом лишћу тропског дрвећа. Он јој понуди руку, коју она прими и удубише се у башту. Потпоручник је био ван себе од радости што иде с њоме испод руке, од узбуђења није налазио речи да каже, и само је испод ока погледао бајну плавојку, корачајући опрезно као да се бојао да не очепи срећу.

— Шта је то те сте се ућутали, Владимире Алексијевићу? Какве су вам то важне ствари, дед причајте. — проговори млада жена и осетив да дрхти рука младога потпоручника, пожури те седе на клупу на крају алеје у хладовини густог тамарища. — Седите, јер је врућина за шетњу! — додаде она...

Он седе као уцвељено дете, коме су отели играчку и рече:

— Немојте се смејати, Веро Сергијевна!... То о чему мислим да вам говорим, за мене је важно... врло...

„Шепртљећи и журећи“, он јој исприча да апсолутно није у стању издржати растанак с њоме, да ће с тога напустити клипер и поћи за њом.

— За што то? Шта ви хоћете? Чему се надате? Ја сам вам већ говорила да се не могу одазвати вашим осећајима!...

О, он не тражи ништа... Он само моли да га не одрине од себе, да му допусти да буде у њеној близини, да гледа њено божанствено лице, слуша њен дивни глас... Живот без

ње за њега ће бити страшна патња.. У том се је уверио за она три бурна дана. кад је није могао виђати... Чекаће годину, две, цео век... па кад се она увери да је његова преданост дубока, неизмерна, онда може бити...

Није смео довршити, него наједаред обузет младићском страшћу, са сузним очима, зграби њену малену руку и обисне о њој, печатећи је нечујним страсним пољупцима.

Лишће тамаринда лагано је шуштало над потпоручником и као да је у подсмеху шапутало: „он ништа не тражи.“

Млада жена не оте руку. Ови ватрени пољупци посред тишине и лепоте тропске баште узбудише и ову „мраморну удовицу“, која толико година живи успоменама на пређашње миловање. Њено смрзнуто срце кравило је се од тих пољубаца, као крта санта на пролећњем сунцу. Зажмурив очи осећала је како јој неки слађани мравци подузимају цело тело, а у глави јој на једаред сину мисао: „па зашто не, нека иде!“

Ну одмах за овом искрсну друга мисао: зашто? Куд ће она удова од тридесет година за овога младог манитаља? Он и она — просјаци. Диван би пар био!“

За тим с прикривеним жаљењем ослободи успламтелу руку и строго гутајући уздисај примети:

— Немојте бити нервозни, Владимире Алексијевићу. Ваша ће љубав скоро проћи. Сетите се колико сте пута полагали љубавну заклетву? — рече она сећајући се шта јој је „дедо“ казивао.

Потпоручник као кривац обори коврџасту главу.

— То није била љубав! — промрмори он.

— Него шта је?

— Будалаштина! — одсече потпоручник.

— И садашња ће бити то исто, — осмену се Вера Сергијевна.

— Није истина! — викну Цветков распаљено. — Хоћете ли да одмах докажем?...

— Нећу, не треба... верујем... верујем — преплашено прошапута млада жена.

— Онда вас молим да ми дозволите путовање.

— Дођите к себи, Владимире Алексијевићу!... Ваша служба... каријера.

Потпоручник се тужно осмену.

Он је био готов да за њу скочи у океан, а она му говори о служби и каријери...

— Али ја не дозвољавам то безумље. Ја хоћу да се вратите натраг, јесте ли ме чули?

Потпоручник тужно обори главу.

— Ја ћу ипак поћи за вама — рече он одлучно. — Ја не могу. Прилазити вам нећу, ако ми будете бранили, него ћу вас издалека гледати... А зар то није срећа? — кликну он.

„Боже! Шта да радим с овим лудаком! помисли млада жена и одлучи да се послужи лукавством.

— Чујте ме, Владимире Алексијевићу, ја видим да ме озбиљно волете, али хоћу једно искушење...

— Какво хоћете...

— Почекајте шест месеци... То није велики рок... Ми ћемо се дописивати. Па ако ме и после тога будете тако исто волели, онда...

— Шта онда? — кликну потпоручник раздраган.

— Тада дођите к мени и... ја ћу већ видети. Можда ћу пристати да се удам за вас.

— О, Боже... Колика срећа!

Потпоручник ван себе од радости наклони се љубити јој руке из благодарности, а она му опет допусти да може своју благодарност исказивати на такав начин. Та они ће се и тако брзо за навек растати! Још неко време ту тако осташе. Он јој је говорио о својим будућим намерама, о томе како ће они живети заједно, ћућорио јој о својој љубави и руке љубио, опет говорио и опет љубио.. А „мраморна удовица“ слуша ли слуша то љубавно тепање весела у души, па и кад је мрак пао, није јој се ишло...

„Па ово је последњи пут што се видимо!... Он се сутра отискује на море....“

Негде изби десет сати, а они једнако седијаху. Њена је рука била у руци потпоручниковој.

— Време је — тужно прошапута она устајући — збогом драги младићу!....

С тим речима сави му руке око врата и упи му се уснама у уста.

— Сад идите — скоро гневно шану она, одгурнув потпоручника... Ово вам је за спомен... Пишите!...

Она извади из косе ружу и пружи му.

Дркћући од радости он притиште ружу на усне и прошапута...

— Дакле после шест месеци...

— После шест... Одлазите... Одлазите... Молим вас...

Он оде обзирући се сваки час да још који пут види белу слику, која је по мраку лагано за њим ишла.

На клипер се вратио у једанаест сати осећајући се тако срећан као никад дотле и брижљиво скрио ружу у скрињицу.

— Како иде брат Јегоре, је ли добро, а? — упита посилног Јегора кад овај улазаше у кабину.

— Добро је, ваше благородије! Је ли по вољи да вечерате.

— Да вечерам!? Ко још данас вечера?...

Јегор испрва помисли да је његов господин шенуо памећу, а по том му текну кроз главу да је се он можда сасвим „погодио“ с путницом на копну.

Цветков надгвири у официрски салон. Тамо сем Ивана Ивановића и оца Јевђенија не беше никога више. Сви су били на обали.

Спазивши срећно, весело лице потпоручника, „дедо“ незадовољно кашљуцну мислећи да га је путница преварила и да према обећању које му је дала, није приволела свога лудог поклоника да не иде за њом.

„Биће да му је дозволила да иде за њом“, — са зебњом у срцу помисли он, кад чу од Јевграфа Ивановића да Цветков узима од њега 500 долара на зајам.

— Од куд ви тако рано с копна, Владимире Алексијевићу? — упита Иван Ивановић.

— Па немам никаква посла тамо...

— А наши су сви отишли у позориште, одакле ће на вечеру и наравно с женскадијом...

— Па ако ће. Не завидим.

Цветков брзо оде у своју кабину осећајући потребу да буде на само, и прихвати се шарати ватрену посланицу Вери Сергијевни.

Кад је сутра дан, услед телеграфске наредбе адмирала, клипер кренуо у Калкуту и „дедо“ спазио Цветкова весела и срећна као и синоћ, стари штурман се савршено препразио.

— Подвалио му је, свакако, лукави бабац! — закључи он веома рад због самог Цветкова.

XVI.

По одласку путнице са клипера и после бављења официра на копну у официрском се салону завлада стара слога. Никоме ни на крај памети не беше да кога „звизне по лабрњи“, од мириса и помаде не остаде ни спомена, а наредници па и господа официри не либљаху се командне речи допуњавати и духовитом „поморском“ импровизацијом. Капетан је опет носио масан мундир, спавао и псовао се одлично, већ није желео да сиђасне, нити му је више вређала уображењу ретка коса његове жене. Без узрока није се издирао на официре, а Цветков је поново постао његов љубимац. Степан Димитријевић остао је са својим старим мишљењем да је путница, и ако лепушкаста, „глупа жена“, а „милорд“ наново поче цедити да она није „ништа особито“ и писати писма својој невести. Бакланов изгледа да је окрпио своје „рањено срце“ за вечером с јахачицом из циркуса у Хонхонгу, а доктор није више проповедао развод брака. Једини је још Васица по који пут пред спавањем мислио на божанствену путницу.

А Цветков?

Испрва он је сваког дана писао нешто дугачко налик на писмо — дневник. Ту је било и песме и прозе. Из почетка више песме, а доцније прозе. Из Калкуте он посла то писмо — монстр препоручено и замоли да му се одговори у Мелбурн. Тамо не доби одговора и од претешке туге оде на бал губернатору, где је много играо с лепом Енглескињом, женом адвоката. Налазио је да је ђаволски лепа и често је посећивао, али јој се није исповедио, јер је на савести имао успомену пољупца у башти „Oriental Hôtel-a“ у Хон-

хонгу. Из Мелбурна је поново написао, но овога пута не писмо — монстр, и прекоревао Веру Сергијевну што ћути. А кад је у Шанхају примио њено писмо, послано за њим из Мелбурна, учинило му се сувише кратко и не тако ватрено... И како не! Он јој исписао десет листића, а она њему свега два! Истина ови листићи дисали су пријатељством, па како се чини, и још нечим више, али ваља знати да хартија није што и лепо лице. Одговорио је на то писмо и опет говорио о љубави, а за тим... за тим... нове коби... нови заноси....

Је ли нужно помињати да, после године дана (а не шест месеци), кад се клипер вратио у Русију, лакомислени потпоручник није нашао за вредно ни да посети бајну путницу.

А увела ружа још и данас стоји као спомен на давнашњу младост.

УВОД У УПОРЕДНУ АНАТОМИЈУ И ФИЗИОЛОГИЈУ

ПРИСТУПНО ПРЕДАВАЊЕ

ДР. ВОЈИСЛАВА ЂОРЂЕВИЋА

ВАНРЕДНОГ ПРОФЕСОРА ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ

Господо ученици!

Ступајући данас, први пут, пред вас, као професор, сматрам да ми дужност заповеда, да изјавим најпре своју захвалност Философском факултету на почасти, коју ми је указао, изабравши ме за ванредног професора Упоредне Анатомије и Физиологије. Ја сам свестан своје нове дужности и уверен сам о тежини посла кога сам се примио, као и о тешкоћама, које се имају савладати при увођењу једне нове дисциплине; те са зебњом излазим пред вас, бојећи се да нећу можда моћи, да вам представим науку о животу организама у онакој слици, како би ваљало и како бих ја желео. Упоредна Анатомија са Физиологијом само су гране оне огромне науке — Биологије — која треба да испитује целокупну органску природу. За испитивање, за изучавање ове науке, потребна су, сем погодних локала, добрих апарата и многа друга научна средства и учила, којима данас ми још не располажемо. Али знајући са каквим су се невољама наши учитељи борили, док су створили овај храм науке и утрли пута, којим нам ваља ићи, ја с већим поуздањем прилазим своме новом позиву и молим вас, да ме помогнете тиме, што ћете ми поклонити вашу пажњу.

* * *

Биологија се, према томе, шта има да испитује, да ли животиње или биљке, дели на *Зоологију* и *Ботанику*. Ма да су ове двé науке различне по предмету, који испитују, опет су тесно међу собом спојене; *јер су једни закони, који владају појавима и животињског и биљног царства, као што је и једно порекло и животиња и биљака*. И животиње и биљке развијају се од општe полазне тачке — протоплазме, истина, у разним правцима који се у почетку многоструко укрштају и тек се доцније, са савршенијом организацијом, један од другог одвајају и разликују, као животиње и биљке (Claus). Али ова разлика између савршенијих животиња и биљака не огледа се толико у *њиховој облику и организацији, у слободној покретљивости и осећању животиња*, јер има и животиња — полипских стабала, које се не крећу, као што има и биљака у извесним ступњима развића — споре у окрека — које показују кретање; исто тако има неких нижих животиња, Porierae, код којих није нађен нервни систем, као што има и биљака и Mimosa, Drosera, Dionea — код којих је надраживост и контрактилност јако развијена.

Разлика између савршенијих животиња и биљака лежи, поглавито у *измени материја*. Животиње добијају сву своју храну, било непосредно, било посредно из биљнога света док биљка узима себи за храну сем извесних соли (алкалне и земљане соли фосфорне и сумпорне киселине) још и воду, CO_2 и нитрате и амонијачна једињења из којих гради органска једињења. И месождере животиње које се хране само месом других животиња, у крајњем реду добијају за храну материје из биљног царства јер се хране месом. Отуда мора се предпоставити, да су биљке постале пре животиња. Али са својом храном, биљка даје животињи и *напонску снагу*, која се у животињи услед оксидационих процеса који настају у биљној храни претвара у *живу снагу* (топлоту, рад, електричне појаве). И нехотице нам се намеће питање: од куда се у биљака, које су дакле пре животиња морале постати, гради напонска снага? Ова напонска снага мора да је постала из какве друге снаге јер није могла ни из чега постати. Биљка узима из сунчевих зракова живу снагу светлости и претвара је ре-

дукцијом, отпуштајући кисеоник у напонску снагу, која се у свима биљним деловима нагомилава. Отуда може се с правом рећи, да је сунце узрок и производ свију сила у организмима, т. ј. целог живота. Без сунца нема живота; без сунца не могу биљке живети. Сва снага у животиња води своје порекло, као што сте видели, од биљака. Између животиња и биља постоји дакле оптицај материја и вечита измена сила (Landois).

Остављајући науку о биљкама на страну, ми ћемо се задржати на оној другој грани Биологије, која за нас има више интереса, а то је *наука о животињама*. И наука о животињама — Зологија — дели се на више делова, према томе, шта у њој имамо да испитујемо. Ако узмемо за предмет испитивања спољни облик и организацију животиња, онда имамо *Морфологију*; узмемо ли да испитујемо појаве живота, радње и промене животињског тела и његових делова, тражимо ли узроке овим појавима и хоћемо ли да их сведемо на основне природне законе, на законе хемије и физике, онда се бавимо *Физиологијом*.

И Морфологија и Физиологија имају према томе разне задаће, као што су им и методи испитивања различни. Али морамо још овде истаћи, да је за разумевање Физиологије, неопходно потребно знање Морфологије; јер ћемо само тако потпуно разумети радњу једног органа, ако му будемо знали спољни облик и унутрашњу грађу. И док се *Физиологија* с једне стране ослања на Морфологију — (Анатомију, и пошто се често најважније промене одигравају у таквим деловима тела, који се слободним оком не могу ни видети, то и на Хистологију), с друге стране тражи помоћи од свију грана природних наука, а понајвише од Физике и Хемије. Шта више могло би се рећи, да Физиологија и није ништа друго до Физика и Хемија организама; *јер хемиски и физички закони, којима је анорганска природа подчињена, владају и организмима* и ако са неким ограничењима и модификацијама, *нека особита животна снага, која би изазивала појаве живота не постоји*. „Једна је снага.

рекао је Julius Rober Mayer. Мењајући се вечито, она кружи по мртвој и живој природи. Ниједан појав природни не бива без промене снаге. Снага се не може ни створити ни уништити; из ничега не може ништа постати. Тежа, кретање, топлота, магнетизам, електрицитет и хемијске диференције, све су то разни облици једне и исте снаге, која влада у васиони и сваки од ових облика снаге може, под извесним погодбама, прећи у други. Снага се дакле вечито мења; али никада не пропада, као што не пропада ни материја, за коју је снага везана.

Овај закон о одржању (constantia) *снаге или енергије изнео је* Julius Robert Mayer (1814—1878), а доказао га је Helmholtz. Новија хемијска испитивања, такође су утврдила *закон о одржању материја у природи*; јер су показала да је количина материје, да је маса атома у природи константна, да је никаковим средствима ни најмањи атом не може уништити ни створити. И тако, дакле, *снага или енергија, нити се може уништити нити створити, као год ни материја за коју је снага везана*, тамо где нам се чини, да је енергија ишчезла или постала, у ствари је само прешла из једног облика у други. Ми разликујемо две модификације снаге: *живу снагу* или *кинетичку енергију*, када је снага у акцији, т. ј. производи какво кретање и *напонску снагу*, када је латентна и тек под извесним погодбама може да пређе у акцију. За ово имамо доказа сваки дан. Жива снага сунчевих зракова, коју су биљке у давнашња времена, у добу каменог угља, утрошиле и у облику огромних слојева угља нагомилале у напонску снагу, данас, после многих милиона година, враћа се сагоревањем угља у топлоту. Топлота одма парним машинама, које су загрејане угљем, може да промени свој облик и пређе у механички рад а механичан рад можемо помоћу динамо-машине да претворимо у електрицитет, те да на послетку произведемо електричну светлост (Verworn) којом осветљујемо ноћну таму.

I

Пре него што пређемо на наш ужи задатак и покажемо: *шта је управо узрок задаће физиологије* држим да је потребно, да бацимо летимични поглед на прошлост и разгледамо, како се развијало физиолошко испитивање до данашњег доба[1]. Ово је веома важно да би смо могли оценити у каквом се стању налази данас Физиологија и којим путем ваља да иде те да дође до свога циља.

Прве преставе о животу налазимо још у далекој давнини, у предисторијском добу. Оне су наравно врло наивне и просте. Све што се покреће, сматрало се, да живи и да има душу. И ветар и вода, ватра и звезде све је то персонификовано. Још је Susrutas писац најстаријег индиског дела о лечењу — Аут. Veda-е — делио тела на непокретна или мртва и покретна или жива. Само је једна врста појава обраћала тада на се већу пажњу, а то су психичке појаве. Већ у старом Египту без сумње под утицајем индијским, развила се наука о души која се оснивала на дуализму тела и душе и на идеји, да душа после смрти тела прелази у друга тела. Ову је науку доцније пренео и у Грчку Pythagoras.

Вредно је поменути, да у старих грчких философа налазимо такове идеје, које су тек после више хиљада година постале модерне и дале камен темељац данашњој науци и животу. Нарочито важи ово за мисли о постанку и развитку организама. Тако већ код Anaximander (рођ. око 620 г. пре Хр.) налазимо изнесене мисли да човек води порекло од животиња, које су у води живиле, а у Heraklit (око 500 г. пре Хр.) има већ преставa о значају „борбе за опстанак." Највише пак изненађује теорија Empedokles-ова (рођ. 504 г. пре Хр.) о постанку животиња. По њему су постале најпре биљке затим ниже животиње, из којих су се развиле више животиње и напослетку су се из ових људи развили усавршавањем. Принцип који је вредно у овом усавршавању био је у томе, што су организми, који нису баш развијени како ваља, пропали у

[1]) Историски подаци узети су из дела Max. Vorworn Allg. Physiologie Jena 1897

борби за опстанак, а они, који су били погодни за живот и даље су се множили и развијали. Требало је да прође, скоро 2 и по тисуће година док је ову просту Empedokles-ову мисао, у којој је већ обележена десцендентна теорија као и природно одабирање организма, Дарвин емпирички основао и дао објашњења за велику многострукост органских облика, који данас живе.

После Hippokrates-а (р. 460—377 пр. Хр.), сигурно под утицајем Платонове философије, развија се нова физиолошка наука о животном духу (Πνεῦμα), која је први покушај, да се објасне појаве живота. По овој науци која је пуна апсурдних додатака животни дух или пнеума није ништа друго до фини материјални агенас, који плућа човечија у себе узимају, из плућа прелази он, дух у крв и крвљу се по телу разноси. Сви животни појави оснивају се на дејству овог животног духа. Ви видите да нас ово веома подсећа на модерно појимање о улози кисеоника у организму. Аристотело (Aristoteles 384—322) овај велики полихистор старога века такође је имао удела у развитку Физиологије, али значај његовог рада не лежи у објашњавању животних појава (јер у томе има врло погрешних идеја, као спонтани постанак јегуља и жаба из блата и муља), већ у посматрању и прикупљању ових појава. Овај систематски Аристотелов рад ударио је шири емпирички темељ на коме се Физиологија могла развијати.

Galenus (131 до 200 пре Хр.) је био први који је суштину и вредност физиологије јасно уочио. Он је увидео, да практична медицина не може имати успеха ако се не оснива на најтемељнијем познавању нормалних животних појава у човечијем телу. Испитивање животних функција прва је погодба дакле лекарске науке. Овај практичан циљ био је главни разлог за развијање Физиологије. Све до XVIII века Физиологија се једино ради овог циља и неговала. Сем тога Гален је први увидео какова је вредност анатомско знање човечијег тела за разумевање функција његових делова и обраћао је велику пажњу на секцију животиња, од којих је дисековао нарочито мајмуне и прасад. Напослетку, Гален је већ знао колика је вредност опитовања на животињама за испитивање физиолошких појава

и сам је вршио вивисекције, и ако не у егзактном облику. Највећа је заслуга Галенова, што је скупио све физиолошко знање у *један систем*. Овај Галенов систем оснива се такође на науци о животном духу — пнеуми. Узрок свима животним појавама у човечјем телу, јесу по Галену три разна животињска духа, од којих је један у мозгу и нервима, други у срцу, а трећи у јетри. Ова три облика животна духа, који се без престанка примањем духа из ваздуха, регенеришу, они управо и јесу узрок што органи раде своје функције. Број ових функција врло је велики; али се дају поделити у три групе: *психичке*, који обухваћају мишљење, осећање и покретање, које зависи од воље; *сфигмичке*, то су радње удара срца, било и произвођење топлоте и напослетку *физичке* у које спада храњење, растење, секреција и множење.

По Галену у јетри се гради крв. Одавде полазе вене, којима доспева крв у десну комору срца, где се потребни делови одвоје од непотребних; потребни се преносе у леву комору срца а непотребни плућним артеријама односе у плућа. У плућима се крв, помоћу животног духа опет регенерише и постаје употребљива. Заиста је чудновато, с каквим је пророчанским даром указао Гален на онај део ваздуха — пнеуму — који још није познавао и требало је да прође више од хиљаду година, док се Галенова слутња није потврдила проналаском кисеоника.

Појмови Галенови о нервном систему такође су интересантни. У мозгу и кичменој мождини налази се почетак осећања и кретања нерава. У специјалној Физиологији нерава, испитивао је Гален експериментима дејство Vagus-а и међуребарних нерава на дисање и радњу срца. *Галенов* систем вредио је кроз цео стари и средњи век. За све то време Физиолошко испитивање није ни корака напредовало.

Тек у XVI веку почиње Физиологија самосталније напредовати. Први, који је Галенов систем напустио и развио нов систем био је Paracelsus (1493—1441). Његов је систем без емпирије и експеримената, пун оригиналних али и апсурдних идеја. Главна основица Парацелзусовог система јесте *једин-*

ство природе. Природа представља једну целину Macrocosmos, а у човеку су усредсређени као у средишту природе, сви разни облици онога што чини природу. Човек је према томе Microcosmos. Али Парацелзус не сматра природу као нешто већ готово, свршено, већ мисли да природа вечито постаје.

Физиолошко испитивање добило је већег полета тек са великим анатомским открићима Vesaliu-a, Eustachro-a, Faloppia и др. научара француске и талијанске школе. Нарочито је благотворно утицало на Физиологију испитивање анат. грађе срца и тока крвних судова, услед чега је Галенова наука о крвотоку знатно измењена. Serveto (1511—1553) је први оборио Галеново мишљење, да крв из десне коморе иде непосредно у леву, тиме, што је показао да је прерграда између левог и десног срца непроходна. Његови последници Colombo (умро 1559) и Vesalpino (1519—1603) придодали су овим фактима нова о крвотоку у плућима; а Argentieri (1513—1572) изнео је да храњење целог тела бива једино крвљу.

Оваквим специјалним испитивањима на Физиологији крви утрвен је био пут, те је Harvey (1578–1657) могао пронаћи највећи проналазак овог доба — *крвоток*. Најзнатнија тачка у у открићу Харвијевом, које се одликује тачним посматрањем на егзактној експерименталној основи, јесте та, што је он први показао везу између артерија и вена капиларима и прелазак крви из артерија у вене капиларима а из вена даље у срце. Тиме је Харвије утврдио да сва крв пролази кроз срце и да у затвореном кругу оптиче по телу. Поред науке о крвотоку други је ваљан рад Харвејов „de generatione animalium“, у коме износи закон, који и данас вреди у науци о плођењу организама „omne vivum ex ovo“.

Међу заступницима школе, коју је основао Парацелзус вредно је споменути још Van Helmont-a (1577—1644), који је, на темељу његове *науке* (о јединству природе и вечитом постојању свега што чини природу) *изнео мишљење*, да се сва тела састоје из материје и снаге (Archensa). Само у овој вези материје са снагом могу тела да егзистују и живе. Ну има разних ступњева живота и тако звана мртва тела налазе се на најнижем ступњу живота. Интересантно је и Хелмонтово ми-

пљење о ферментима. Он одбацује идеју Галенову, да варење у желуцу бива помоћу топлоте и на место овога износи сасвим правилно, да ферменат, који је везан за желучну киселину, врши варење.

На даљи развитак Физиологије од великога су утицаја били философски системи: Баконов и Декартов. Монистичка философија Bacon-ova (1561—1626), која индуктивном методом испитивања, постаде камен темељац природним наукама, дала је Физиологији масу нових екзактних посматрања, која су добивена емпирично експерименталним путем. Философија Descartes-ова (1596—1650), која је истина дуалистична, одвајајући тело од душе, била је ипак од великог утицаја за Физиологију чула и теорију сазнања. Декарт је био први, који је изнео мисао, да једино што сигурно знамо у свету јесте субјективно психично осећање. Наша психа, наше осећање наше мишљење то је дакле чврста тачка на коју се ослања посматрање света. Тек на овом темељу може се даље зидати. „Cogito argosum“. Напротив, чулна опажања не објашњавају нам ништа; јер су варљива и према томе све су ствари у истини друкчије, но што их наша чула показују. Од велике је вредности за Физиологију било и поред свега дуализма, Декартово мишљење, да су све животиње као и човечје тело нагpaђене као машине и да се покрећу по чисто механичким законима; али и овде избија Декартов дуализам; јер је мислио, да подстицај за сва кретања долази од душе, која се налази у непарној можданој жљезди — Corpus pineale.

Декартово мишљење, да је човечје тело, у погледу својих функција, компликована машина, нашло је врло згодно признање у науци о кретању животиња. H Borelli (1608—1679) је био први, који је предузео, да радње органских апарата за кретање, сведе на чисто физичке законе, те је тако створио темељ данашњој механици кретања и животиња. Ово је дало повода, те је основана читава *школа ијатромеханичара* (ијатрофизичара), која је имала знатну улогу у даљем развитку Физиологије. Она је стављала себи за задатак, да и све остале животне појаве у живот. телу објасни физичким-механичким законима.

Готово у исто време са овом школом виђамо и *ијатрохемијску*, коју је основао Sylvius (1614—1672); јер је био незадовољан са једностраном ијатромеханичком школом. Он је покушао да објасни многе животне појаве, нарочито варење и дисање, хемијским путем — ферментима. Из ове школе заслужује да се помене и Mayow (1645—1679), који врло згодно упоређује дисање са сагоревањем.

Са проналаском микроскопа у XVII веку Физиологија је добила знатну помоћ у испитивању. Нарочито Физиологија плођења и развитка почела је јако напредовати. Malpighi (1620 1694) је већ посматрао развитак јајета под микроскопом а Ludvig van Hammen, ученик Leuwenhoek-ов (1632—1723) пронашао је сперматозое.

Сада се већ осећала потреба, да се огромни физиолошки материјал, који је експерименталним путем добивен, прикупи и у један научни систем среди. Ово је учинио *Haller* (1708—1777), који је својим делом „Elementa physiologiae corporis humani" први створио физиологију као самосталну науку, која није имала само практичан циљ да послужи медицини, већ је добила и своју чисто теоријску задаћу. Халерово дело имало је огромног утицаја на развитак физиолошког испитивања. Он је такође сам чинио и физиолошка испитивања, као о дисању и приатљивости; али ту није био најсретнији, нарочито са својом *преформационом теоријом*. Ова је теорија постала у вези са микроскопским посматрањем, које је у XVII столећу чињено са развићем јајета. Пошто се видело, да из једног простог малог јајета, постепеним развићем, постају редом органи и најпослетку цела животиња, дошло се на мисао, да су сви органи, па и цела животиња у јајету преформисани и да је према томе, јаје, или као што су други мислили, сперматозоид човечији, већ израђен мали Homunculus, који се непрестаним растењем развија у човека. Наравно, да је природна последица оваковог појимања била та, да је се мислило, да су још при постанку света у јајету сваке животиње биле преформисане све генерације, које су имале доћи на свет.

Противу ове апсурдне теорије устао је Caspar Friedrich Wolf (1753—1794) својом „Theoria generationis,“ у којој је изнео своју теорију „Epiginesis“ по којој сви органи тела при развитку постају један за другим као нови делови, те према томе нису никако у јајету преформисани.

Већ је друкчије утицала на развитак физиологије Халерова *наука о иритабилности*: јер су Халерова испитивања у овом правцу била егзактна. Он је опитом показао, да *мишићна влакна*, независно од нервних надражаја имају подобност, да се услед надражаја контрахују, да су дакле *иритабилна*, за разлику од *нерава*, који су сензибилни. Последници Халерови опазише у иритабилности једну особину организама, коју анорманизми немају која се није дала свести на законе хемије и физике и незадовољни са проповедањем ијатромеханичара и ијатрохемичара, дођоше на мисао, да у организму има још нека особита сила — *животна снага*, која својим радом све животне појаве изазива. Тако је створена наука о Vitalismus-у и најпре у Француској а доцније у Немачкој, која је владала у физиологији све до половине овог столећа.

Наравно, да је било физиолога, који се са оваковим објашњењима животних појава нису могли сложити и неводећи рачуна о животној снази, објашњаваху животне појаве хемијом и физиком. Од великог утицаја на физиолошко испитивање на овом пољу беше *откриће Galvani*-јево (1737—1798), да се у живом животињском телу, нарочито у нервима, може развити електрицитет. И велика открића у хемији прошлога века, утицала су на развитак физиологије. *Проналазак кисеоника* (Priestley 1733—1804 и Lavoisier 1743—1794) бејаше имао већ резултата; јер *Girtamier* (1760—1800) показа, да венозна крв у плућима узима кисеоник из удисаног ваздуха, чиме је оборио науку о животном духу (пнеуми). Поред ових проналазака на пољу хемије и физике и анатомија је много утицала на развитак физиологије. Основни закон нервне физиологије, који је Charles Bell (1774—1842) поставио а Johannes Müller доцније експериментом доказао (а који гласи: да су задња влакна, која полазе из кичмене мо-

ждине сензибилна — центрипетална а предња моторна — центрифугална) заузима у овом погледу прво место.

Најзнатнији испитивач на пољу Физиологије, био је у првој половини овога века, без сумње, *Johannes Müller* (1801—1858). То је једна од оних монументалних личности, које се само један пут јављају у историји сваке науке. Још у своме хабилитационом говору „Von dem Bedürfnis der Physiologie nach einer philosophischen Naturbetrachtung", он је изнео своје философско посматрање природе, које се разликовало од природне философије, која је под утицајем Scheling-ових и Hegel-ових идеја тада владала. И ако је био виталист, као и остали његови савременици, и веровао да постоји животна снага, која се разликује од сила у мртвој природи, ипак се трудио да све животне појаве објасни механички. Али се највише Јоханес Милер одликује од осталих физиолога тиме, што се није изгубио у споредним испитивањима, већ је увек обухватао све појаве живота и готово на свима пољима Физиологије, својим оригиналним испитивањима створио је основе за даљи рад. Његов „Handbuch der Physiologie," у коме је први пут сређен огроман физиолошки материјал његова доба, и данас је дело ненадмашно у својој врсти, јер нам износи целокупну слику живота организама. Јоханес Милер у својим испитивањима није се служио само физиолошком методом испитивања; он је употребљавао све методе и физичку и хемиску и анатомску и зоолошку и микроскопску и ембриолошку, — све методе које су му биле потребне, да реши какав проблем.

Вредно је да изнесемо овде рад Јоханеса Милера на Психологији и упоредној Физиологији. Он је сматрао, да се једино Физиологијом, емпиричним путем, може у Психологији учинити какав напредак. Још у својој докторској тези бранио је „Psychologus nemo nisi Physiologus"; а доцније својим радовима, нарочито *науком о специфичној енергији чулних нерава*, показао је од какве је велике вредности Физиологија нервног система и чула за Психологију и да ова мора бити у вези са Физиологијом. У поменутој науци о специфичној енергији чулних нерава износи Јоханес Милер, да сви надражаји, ма које врсте они били и ма како они били различни,

изазивају код једног истог чулног органа, н. пр. ока, само једну врсту осећања, које би добили, кад би природни надражај, у овом случају светлост, на чулни орган (око) дејствовао. Обратно један исти надражај, када се апликује на разна чула, изазива разна осећања према томе, каквог је састава орган, на кога надражај дејствује. У овом ставу поставио је Јоханес Милер основни факт, да спољни свет није у ствари оно, што нам се чини опажањем наших чула и да ми нашим чулима не можемо доћи до правог сазнања света. Овај је факт од велике вредности; јер нам показује, да оно што нам се чини као спољни свет, у ствари је наше осећање, или представа, наша психа.

Са упоредном Физиологијом Јоханес Милер је створио нову науку, у којој је целог свог века заступао мишљење које је изнео још његов учитељ Rudolphi „да је упоредна Анатомија најпоузданија потпора Физиологији и да се без ње Физиологија не може ни замислити.“ Према томе Физиологија се може испитивати само упоредо а у многобројним физиолошким радовима Јоханес Милеровим мало их је, где овај упоредно физиолошки принцип није изражен.

После смрти Јоханес Милерове, Физиологија је обрађивана поглавито у хемијском и чисто физичком правцу. *Хемиски правац испитивања* потиче још од Wöhler-a (1800—1882) који је својом епохалном синтезом органског једињења Carbamid или ура из анорганских састојака, задао смртни удар (1828) науци о животној снази. До тога се времена држало, да органске материје, које дакле граде организми, постају једино радом животне снаге а сада је први пут, у хемијској лабораторији, вештачки сграђено органско једињење из анорганских састојака. За овим проналаском следовала су и друга и данас имамо већ велики број органских једињења, која су сграђена вештачки из елемената. Из овога хемиског правца имамо да споменемо још и оснивача науке о измени материја Justus-a Liebig-a (1803—1873), а у најновије доба Voit-a, Pflüger-a, Hoppe-Seyler-a и други који су у Физиологији створили читаву науку — хемијску Физиологију и с

којима ћемо се ми у нашим даљим предавањима чешће сретати.

Физички правац у Физиологији основао је Weber (1795-1878) и Volkmann (1801—1877) али је Ludvig (1816 - 1895) пронашао графичку методу за испитивање физичких радова животињског тела. Ова се метода састојала у томе: ритмично мењање притиска у билу, пренесено је на једну покретну полужицу, која је сама обележавала ово мењање притиска у облику таласасте линије на једној таблици, што се равномерно покретала. Графички метод показао се као врло користан и нашао је многоструке примене у Физиологији. За графично преставлање грчења мишића, за кретање при дисању, за удар срца и т. д. Marey је овај графични метод у Француској до савршенства извео.

Поред графичког метода од велике је вредности за Физиологију, нарочито за Физиологију мишића и нерава, био метод који је Du Bois Reymond увео, за испитивање мишића и нерава а то је испитивање галванском струјом. У Француској је пак створена читава оперативна Физиологија вивисекторском методом, који је увео *Magendie* (1783—1855) а до савршенства развио *Claude Bernard* (1813—1878).

Напослетку, психолошки правац испитивања у Физиологији заступили се нарочито Helmholtz и Hering својим радовима на Физиологији чула. А на Физиологији централног нервног система код виших кичмењака радили су Flourens (1794—1864) а у најновије доба Munk,Goltz и други.

На крају овог историјског прегледа Физиологије морамо да изнесемо још једну личност, која својим обилатим и многоструким научним радом, готово на свима областима Физиологије, својим богаством научних идеја и оштром критиком без предрасуда, одваја од почетних радника на Физиологији, који се данас губе у сувишном специјализирању. То је наш некадашњи професор бечког университета Ernst v. Brücke, који нас у многоме подсећа на Johannes Müller-a чији је ученик био и чија „предавања из Физиологије“ могу се једино мерити са поменутом ручном књигом Мулеровом. (Exner).

Пошто смо тако у кратким цртама и површно показали, како се физиолошко испитивање до сада развијало, да видимо: *шта је управо задатак Физиологије и шта је Физиологија до сада постигла?*

Задатак је Физиологије, као што смо већ у почетку истакли, *да испитује живот*. Овде нам се и намеће питање: *шта је живот?* И ако на први мах изгледа, да је врло лако на ово питање одговорити, опет је наука стотинама година радила, да реши овај проблем, па га ни данас није потпуно решила. Појам живота није у сва времена био једнак, он је се у току развитка рода људског мењао. У прва времена појам живота, као што се из историјског прегледа сећате, био је везан за кретање. Трагове овога налазимо још у митологији класичних народа, као и у нашем народу (зове се живи песак, песак који се креће — у Раму), а има и сачуваних израза жива вода и жива ватра и т. д. *Доцније је опажено да се живот организама* сем кретања карактерише још другим елементарним појавима, као што су: храњење и дисање, растење и плођење, производење топлоте и т. д. и према томе стављено је у задатак Физиологији да ове елементарне појаве живота испита и објасни. Напослетку, тражио је критеријум за разлику између живих и мртвих тела.

Па у чему је критеријум за ову разлику између живих и мртвих тела?

Прво у томе, што жива тела не могу да постану хемиско-физичким агенсима из неке одређене хемијске снаге а под особитим погодбама топлоте, притиска, електрицитета и т. д., као што је случај код анорганских тела, већ жива тела постају као што искуство показује, једино из истих или сличних организама и то оплођењем родитеља. Самостално постајање без родитеља (Generatio spontanea sive aequivoca) није доказано ни за најпростије и најниже организме (Claus). Али сад настаје питање, када Generatio spontana није доказана, како ћемо да објаснимо постанак првог организма? Ми се не можемо у овој пригоди упуштати у излагање разних теорија о постанку првог организма јер би нас то далеко одвело, али морамо изнети мишљење које изгледа највероватније, да је

жива материја морала постати негда из мртве, јер је у развитку земљином био без сумње један тренутак, када је био искључен сваки органски живот (Haeckel). Први пак организам није се могао састојати из ћелијица, већ је то морала бити нека хомогена мала беланчевина, без икакве структуре и одређеног облика.

Најважнији знак, којим се одликују организми а за који је везан опстанак и одржање живота организма, јесте заиста *измена материја*, трошење и накнађење материја из којих је тело састављено. Сваки појав живота оснива се на измени материја, распадању и обнављању хемијских једињења. Примање хране, као и одлучивање непотребних материја из тела, у вези је са распадањем и обнављањем хемијских једињења. У вези са изменом материја јесте и *асимиловање* — присвајање страних материја, које су с храном примљена у тело, чиме се покривају не само губици, које је тело имало, већ се помаже и растење, као и плођење организама (Claus). Под именом материје овде имамо на уму поглавито *беланчевину*. У анорганских тела нема беланчевине, напротив беланчевину налазимо у свима организмима и управо оно, што живот организма чини, чиме се живи организам разликује од мртвога јесте без икакве сумње *она материја у беланчевини*.

Још један знак, којим се организам разликује од анорганских тела јесте њихов спољни облик, као и облик и грађа њихових делова (организација). Једна неорганска индивидуа — кристал, ограничена је правим ивицама (које су под одређеним углом) и равним (ређе сферним) плоснима, које се математички могу одредити. Тај је облик за кристал *непроменљив*. Напротив облик организма (услед меко чврстог агрегатног стања) не да се строго одредити и мења се наравно у извесним границама. Сваки организам почиње свој живот као проста *ћелијица* и развија се од ове клице диференцирајући се и мењајући постепено своје делове, кад ово развијање дође до извесне границе, организам добија подобност за плођење и напослетку пропада — умире т. ј. распада се у своје делове. Органско тело није хомогено, једнолико, као анорганско, већ се састоји из чврстих, меканих и течних са-

стојака, који су на један начин међу собом спојени. И кристал може, до душе, да има разну структуру, али у њему нема оних разноликих јединица, које су једна другој подчињене и које у животињском телу служе као оруђа за вршење извесних радњи — нема дакле *органа*. Органи се састоје из разних делова — ткива а овима служе за основу ћелије. Ћелија опет постаје из ћелијце (Omne cellula e cellula) и одржава се у животу изменом материје. Она има све особине живих организама. Она се храни и одлучује непотребне материје, расте, креће се и мења свој облик, има своју финију организацију и плоди се. Према томе, с правом се може сматрати, да је ћелијца најелементарнији организам и *да њен рад преставља живот* (Claus). У мишићној ћелији срчаних мишића лежи загонетка радње срца, у жлезданим ћелијцама налазимо узрок за секрецију жлезда, у епителним ћелијцама, белим крвним зрнцима јесте проблем примања хране и резорпције, а у ганглијским ћелијцама скривена је тајна регулација свију телесних радњи (Verworn). Од туда је Физиологија у последње доба, почела појаве живота испитивати тамо, где је огњиште живота — у ћелијци. Тако је постала *целуларна Физиологија*.

Ну сад, да се запитамо: *колико је Физиологија у томе погледу до сада постигла?* Ако разгледамо тачније поједине области Физиологије видећемо да ми до сада знамо само механичке и хемијске радње у телу виших животиња — кичмењака. Нама су познати закони радње срца, закони крвотока и измене ваздуха у плућима, закони мишићних грчева и нервног провођења надражаја; ми знамо на који начин сокови за варење утичу на храну и познајемо специјалну анатомску основу за измене психичке појаве. Али шта је узрок овим радњама? Како наступа контракција мишића за дисање и какове промене бивају у њима за време грчења и опружења; од куда то, да пљувачне жљезде одлучују птиалин а стомачне пепсин, кад обе добијају крвљу једнаку храну; зашто да при развитку јајета, једне ћелијце постају жлезде, друге нерви и треће покожица и т. д.? Шта бива на мрежици ока кад се на њој добија слика предмета, што га гледамо? Каква је уз-

рочна веза између тела и душе? и т. д. Све су то питања, која чекају још одговора од Физиологије.

Да би Физиологија могла на ова и на многа друга, још не решена, питања одговорити, она се служи многим методима и наукама. Она се користи и физиком и хемијом и математиком и философијом и зоотомијом и микроскопијом и ботаником и упоредном анатомијом и палеонтологијом и антропологијом и филологијом. У њој, као што смо видели, нема ред физиолошког метода: за њу је сваки метод испитивања добродошао само да реши проблем живота.

Али с друге стране, мора се признати, да су методи испитивања у Физиологији били а и сада су, од великог и благотворног утицаја за многе друге науке и вештине. Ми ћемо овде истаћи нарочито Психологију и медицину.

Данас је, готово свуда на западу, овладао физиолошки правац испитивања у филологији. Постоје читаве школе психолога, који су оставили стару психологију, која је психичке појаве испитивала на више или мање спекулативан начин, и изнели мишљење, да се психологија може разумети само на основу Физиологије централног нервног система и чула. Тако је постала *Физиолошка психологија*.

Напослетку, Физиологија је поред анатомије, камен темељац науци о лечењу, у којој се не може ни корака крочити без темељног познавања функција у здравом човечјем телу. У њој се учи будући лекар, да позна рад машине, која се покварила и коју ваља поправити. Али ваља имати на уму, да је човечија Физиологија тесно спојена са физиологијом животиње, тако да се од ње не може ни одвојити. Управо строго узев: ми о Физиологији човека и не знамо много, јер су врло оскудна опажања, која су чињена на живим људима (болесницима и осуђеним на смрт). Напротив појави живота испитују се поглавито на животињама, које су блиске човеку, на сисарима, а за извесна питања употребљују се и тице, амфибије и рептилије. Испитивање бива или *посматрањем* животних појава на живим или тек убијеним животинама, када их доведемо у особите погодбе за живот; или испитивање бива *огледовањем* — вивисекцијом. Резултати, који су на тај начин

добивани, могу се аналогијом пренети и на човека, пошто је фактима утврђено, да се животни процеси у многоме слажу у човека и животиња (Munk).

Из свега овог, господо ученици, држим да сам вас обавестио: каква је вредност и шта је задаћа Физиологије. Ви сте видели, да и ако је она донекле у служби медицине, опет је самостална и права философска наука. С правом назива Du Bois Reymond Физиологију краљицом природних наука, „јер нас она доводи до решавања крајњег проблема живота, јер је Физиологија наука о блаженим погодбама наше свести.“

(Свршиће се)

ТРЖИШТЕ ЉУДСКИХ ТАШТИНА

РОМАН БЕЗ ЈУНАКА

НАПИСАО

Виљем Мекпис Текере

ПРЕВОД СА ЕНГЛЕСКОГ

ДРУГИ ДЕО

— НАСТАВАК —

Пошто се наш г. Озбери тако потпуно убедио: да је прави освојитељ жена, коме је усуд уделио само освајање срдаца, ни мало се не потруди, да се тој судбини одупре, него јој се одаде савршено и уживајући. Па како Амалија није много говорила о том, нити га књила својом љубомором, него само постојала све више и више несрећном и оплакивала потајно своју судбу, њему је угодно било замишљати: да она и не сумња у оно, што су сви његови познаници држали као у воску, а то је: да је он далеко отерао са удварањем г-ђи Кролеовој. Кад год је она могла, он је с њом јахао. Пред Амалијом се изговарао на војничке дужности (што њу ни најмање није могло обманути), па скоро свако вече проводио код Кролеових, а своју жену остављао саму, или са њеним братом, те пуштао да га муж опапуљи а овамо уображавао да онога жена гине од љубави за њим. Јамачно се овај честити пар никад није договарао, па ипак је испало да су се они сложили у том: једно да ласка овому господину, а друго да му диже паре на картама. Али су се они разумевали савршено, те Роден пусти сасвим расположно да Озбери долази и одлази кад је њему ћеф.

Ово ново познанство толико заузе Озберна, да се он ни из далека онако често није више састајао са Добеном. У друштву и у батаљону Ђорђе га се клонио, и, као што смо видели није волео оне придике, које му је старији другар вољан био читати. Ако су његови неки и неки поступци чинили да Добен постане претерано озбиљан и хладан, зашто би било потребно говорити о том са Ђорђем, који је и поред великих бркова и још већег мњења о својој великој цени био још жут око кљуна? И тако, ако Добен приликом похода својих дому Ђорђевому, није увек био срећан виђати се са њим, њему је бар било уштеђено неколико горких тренутака са некориснога разговора. Наш је познаник Ђорђе у пуном јеку уживао сласти, које му је пружало Тржиште људских таштина. Није ни сам Дарије у своје време имао тако сјајну пратњу, каква је поворка 1815-те године ишла за војском Дуке Велингтона у Низоземску, нити се тако играло и гостило, тако рећи, у очи саме борбе. Постала је историском већ извесна забава, коју је приредила нека племенита војвоткиња у Бриселу 15 Јуна горе речене године. То је наелектрисало било сав Брисел, и ја сам слушао од дама, које су се тада тамо десиле да се њихов пол више разговарао и занимао тиме, него ли и самим, непријатељем, који је већ био пред њима. Тако се беху развиле борба, сплетке и мољакање да се дође до улазнице за ту забаву, како то само жене у Енглеској умеју, да би биле примљене у друштво великаша својега народа.

Џон и г-ђа О'Даудова, који су погинули били да буду позвани, узалуд се мучише да дођу до улазнице. Али су они други наши познаници били срећнији у том. Јер, на пример, Ђорђе доби за се и за г-ђу своју позивницу заузимањем лорда Берикреса, који му се тиме хтео одужити за оно гошћење, а то му је претерано ласкало. Добен као пријатељ дивизијаре, у чијој је дивизији био његов батаљон, дође једнога дана г-ђи Озберновој на показа исти такав позив, изазвав тиме само завист у Џоа и чуђење у Ђорђа: како се то и он могао прогурати до таквога друштва. Најзад, разуме се, и г. и г-ђа Кроле били су позвани, како већ и доликује пријатељу команданта коњичке бригаде.

Ђорђе наручи жени нову хаљину и украсе сваке врсте и одређене се вечери одвезоше на ту чувену забаву, на којој Амалија није ни једне живе душе познала. Ђорђе се прво трудио да се придружи леди Берикресовој, која га је одбила, рачунајући да је позивницом за ову забаву изравната она гозба. После тога он лепо посади Амалију на једну клупу и остави је њеним мислима рачунајући као: да је од њега било баш врло лепо што јој је купио нову хаљину и што је довео на ову забаву, где се може забављати како јој је драго воља. А њене мисли нису биле баш највеселије, и не дође нико, сем честитога Добена, да је разгали.

Док се Амалија својом појавом у овом друштву савршено изгубила (што је и њен муж осећао, једећи се у неколико због тога) debut г-ђе Родена Кроле био је на против веома срећан. Она дође врло позно. Лице јој је сијало, одело било савршено. Међу овим високим личностима овако

на окупу, и под унакрсним стрељањем кроз лорњете изгледала је Ревека тако хладна и прибрана, као кад је водила у цркву ученице Мис Пинкертонове. Она се одмах упознаде са масом људи, и око ње се окупи рој од редовних удварача женских. Међу госпођама се ту шапутало: како је она побегла из некојега манастира за Роденом, и да је у сродству са породицом Монморенси. Говорила је тако француски да је могло бити лако истине у тим гласовима, а све признадоше: да су јој манири одабрани а изглед distingué. По педесет се будућих играча тискало око ње у исто време, и наваљивало да им се укаже та част да играју са њом. Али је она одговарала да је већ ангажована; поиграла је нешто мало, па се упутила право месту, где је Ема седела савршено неопажена и с тога несрећна преко мере. И, да би једном за свагда сурвала то јадно дете, она јој приђе, поздрави се најусрдније са њеном премилом Амалијом и отпоче је покровитељствовати. Она стаде замерати хаљини своје пријатељице, на њеној фризерки, па се чудила како је могла бити тако chaufée, и рекла јој је да ће јој зацело послати сутра своју corsetière. Говорила је како је ово заиста ванредна забава, да су ту сви они, које цео свет познаје, а да их је врло мало од оних, које мало ко познаје. Цела је истина, да је за две недеље и свега три обеда у већем друштву ова млада жена тако добро изучила говор високе господштине, да га ни права енглеска племићка није умела боље говорити; и да она није по рођењу племићка могло се познати само по њеном ваљаном француском говору.

Ђорђе, који је своју Амалију оставио на ову клупу, кад је ушао у салу, упутио јој се тек кад се Ревека посадила до своје драге пријатељице. Бека јој таман била удесила своје лекције о лудоријама њенога мужа: — За бога живога, спасавај га од коцкања, мила моја, јер ће овако сасвим пропасти. Он и мој Роден свако вече играју карата. Ви знате да је он сиромах и Роден ће му дићи све до последње паре, ако се за времена не тргне. Што га не ометаш у том, ти, небрижицо ниједна? Што не дођеш које вече до нас, него чамиш тамо дома са оним капетан Добеном. Истина он је très aimable: али како се може волети човек са онаким ножурдама? А дивне су ноге у твога мужа... А, гле, ево и њега. А где сте били ви до сада, обешењаче ниједан? Ема се уби плачући овде за вама. Јесте ли дошли по мене за кадрил?

Она спусти букет и огртач поред Амалије и пожури се са Ђорђем за игру. Тако забости нож у срце умеју само жене. На врху њихове стрелице има отрова, који убија тисућу пута јаче него људско гломазно оружје. Наша сирота Ема која никад није никога мрзела, нити се икому једовито присмехнула, сад је спала на милост и немилост, својему маломy несавесному, непријатељу.

Ђорђе је играо са Ревеком два ли, три ли пута, колико, тешко да би умела Амалија казати. На њу у њеном ћошку нико ама да је главе осврнуо, сем што је једном пришао Роден са неколико речи у једном

недотупавном разговору, и капетан Добен кад се позно у ноћ осмелио да јој донесе чиме ће се прихватити, и да седне до ње. Није му пријатно било питати је што је тако невесела, али она за оправдање сузама, које су јој влажиле очи, исприча да је јако поплашила г-ђа Кролеова што јој је казала: да ће Ђорђе пропасти због коцкања.

— Кад се човек ода том коцкању, право је чудо како га вара по каква обична покварена мамлашчина — рече Добен Еми, а она њему рече: — Истина је.

Ту је она мислила не нешто. Али губитак у новцима њој је најмање сада рану вређао.

Најзад ево и Ђорђа за Ревекин шал и букет. Она ће да иде. Није нашла за достојно ни доћи до Амалије и рећи јој збогом. Ова је беднпца пустила свога мужа у његовом одлажењу и долажењу без и једне прекорне речи; само јој је глава била клонула. Добена одазваше, и он се пусти у неки трајни шапат са ђенералом своје дивизије, и није опазио овакав растанак.

Ђорђе оде са цвећем и кад оно стиже до својега поседника по њему се као змиче увијала нека цедуља. Ревекино је око то одмах запазило. Она је с таквим послом била упозната још из детињства. Она завуче руку и извуче писамце. По очима му је била познала да ће у букету запело напћи на нешто. Муж је журио, по изгледу и сувише занет својим мислима, те му није било могуће опазити шта се догађало између жене му и пријатеља. А и њихови знаци су били тешко опажљиви. Ревека пружи Озберну руку, погледа га врло разумљиво, поклони се и оде. А Ђорђе јој приђе руци, не одговори чак ништа на Кролеову примедбу; чак је и не дочу, био је сав у ватри од тријумфа и усхићења те их пусти да оду, а ни речи не проговори.

Његова је жена видела један део овога, и то ону сцену с букетом. Са свим је било на своjем месту што је Ђорђу ваљало доћи, на тражењу Ревекину, по њен шал и цвеће. То је он до сада бар двадесет пута учинио, али је њој ово сад већ било и сувише. — Упљеме — рече изненадно Добену, који је до ње стајао — ви сте увек били нежни према мени; водите ме кући, мени је, мени је, врло тешко.

Није ни сама осетила да га зове по имену, као и њен муж. Он се одмах с њом удаљи. Становали су близу једно до другога, и они се провукоше кроз свет напоље, кад је изгледало да је унутра све било у највећој теревенки.

Два или три пута се жестно Ђорђе кад не би затекао у кревету своју жену при повратку са партија које је посећивао: с тога она одмах леже; али и ако није заспала, и ако је напољу непрестано тутњало од кола и коњских копита, она није ништа чула, од свега тога јер је њу сасвим друго нешто жегло.

А дотле се претерано раздраган Озберн упути карташком столу и поче помамно „метати“. Добијао је све једно за другим. — Е, вечерас

ми све необично испада за руком — рекао је. Али га од умора није могла спасти ни необична срећа у коцкању, и он убрзо устаде, стрпа добит у џепове и оде у бифе, где испразни више бочица вина.

И док се он ту гласно разговарао са околнима и смејао прекомерно раздраган, нађе га Добен. Добен је обишао и карташки сто да тамо потражи својега пријатеља; био је блед и озбиљан, док му се другар заруменио и био весео.

— Ура, Добе! оди да изврнемо коју, стари Добе! Славно је Дукино вино. Хеј момче, дај ми још једну! — и он пружи своју уздрхталу руку да му се још налије.

— Изађи Ђорђе, — рече му Добен врло озбиљно. — Не пиј.

— Пиј море. Нема од тога ништа боље! Пиј и ти да ти се зарумене мало те јагодице! Здрав си!

Добен приђе и шану му нешто. Ђорђе на то скочи, бесно повика „ура“, испи, тресну чашу о сто и одмах оде са пријатељем под руку.

— Непријатељ је прешао Самбру — рекао му је Виљем. — Наше је лево крило већ у послу. Хајде; за три часа одлазимо и ми.

Кад је кући дошао од узбуђења је сав дрхтао од тако дуго очекиване и опет тако изненадне вести. Шта му је стало сад до љубави и интрига? Сем ових мисли падало му је још маса других при његовом журном повратку кући: и његов пређашњи живот и изглед у будућност, оно што га може лако постићи, жена, можда и дете, са којим ће се растати, а неће га ни видети. Како би сад волео да није оно ноћас урадио! Могао би се бар са мирном савешћу растати са овим непрекорним створењем испред чије је љубави већ разапео једну паучасту завесу!

Размишљао је о својем кратком брачном животу. За то мало времена он је нехотице расипао оно мало имовине. Како је био пуст и небрига? Деси ли се што њему, шта њој остаје? Како је само он ње недостојан? Па што је он њу узео? Он и није био за женидбу. Што није послушао својега оца, који је према њему био увек дарежљиве руке. Његова се душа испуни надањем, кајањем, амбицијама, нежношћу и саможивим сажаљевањем. Он седе и написа оцу писмо, сећајући се да је тако чинио и онда, кад је полазио на двобој. На истоку је већ забељивало, кад је он затварао опроштајно писмо. Он га запечати и целива натпис Стаде мислити како је лудо напустио својега дарежљивога оца и онолику љубазност којом га је овај обасипао.

Кад је улазио погледао је био у Амалијину спаваћу собу. Она је мирно лежала и, по изгледу, очи су јој биле заклопљене, и њему мило би што она спава. Кад је са забаве долазио кући, видео је својега посилнога како спрема ствари за одлазак. Овај разумеде знак његов да тише ради, и он то учини и брзо и без шума. Премишљао се да ли да оде те да пробуди Амалију, или да пише њеном брату: да јој он јави за одлазак? Уђе да је још једном види.

Она је била будна, кад је и први пут долазио у њену собу, а само је жмурела, да не би изгледало да и сама њена будноћа буде за њега пребацивање. Али, кад је поново дошао и то њу да обиђе тад се ово плашљиво створење осети расположенијим, и, кад је он полагано излазио, она се за њим окренула и дремнула мало. Ђорђе још једном уђе и то много тише. Према бледој светлости од лампе могао је видети њено благо, бледо лице, пурпурни очни капци бејаху уплетени и затворени а једна јој обла, глатка и пуначка рука бејаше напољу. Боже мој! Како је она само чиста, како умиљата и нежна... без пријатеља! А како је он саможив, бруталан и од самога накла црњи! Као отрован и постиђен стајао је крај постеље и гледао на успавану жену. Како се он усудио, ко је он да се моли Богу за тако непорочну душицу? Бог нек јој је на помоћи! Приђе уза сам кревет и загледа се у руку, ону малу, меку руку, која се одмарала. Тада се без шума наже над јастук, над оно благо бледо лице.

Кад се наже, око врата му се склопише нежно две лепе руке. — Ја сам будала, Ђорђе — рече јадно дете а од јецања мало још па да јој препукне срдашце што је тако близу његовога срца куцало. Била је јадница будна, али на што? У тај мах се разлеже јасни звук једнога рога са *Place d'armes*, који прихватише и други по граду. Цео се град разбуди од лупе пешадиских добоша и шкотских пиштаљака.

V глава

„Ко ће тебе љубо љубит?...“

Не полажемо никакво право на име војничкога романсијера. Наше је место међу небorцима. Кад се палуба очисти за акцију, ми силазимо доле и стрпљиво очекујемо крај. Ми пратимо наше јуначне момке само на параде и маневре. Даље ми нећемо са —тим батаљоном, него до градских капија, те оставивши мајора О'Дауда његовој дужности враћамо се мајоровој жени, осталим гостима и пртљагу.

Еле, мајор и његова госпођа, који нису били позвати на забаву на којој су сви наши познаници били, имали су више времена да се наживају природнога нецељивога одмора у постељи, него људи, који би желели и да се наживају и да одговарају својим дужностима. — Ја сам тврдо убеђен, мила моја Пеги, да ће се за дан два поиграти игра уз такву мусику, какву онај тамо још није слушао — рече мајор натичући спаваћу капу на уши. Њему је било много пријатније прилећи после чаше, две ваљана грога, него ма које друго уживање. Пеги, опет, волела би била више него Бог зна шта, само да је могла пропарадирати са њеним турбаном и рајском тицом тамо на балу, да није било оне вести, коју јој је муж саопштио, и са које се јако сневеселила.

— Ја бих волео да ме пробудиш на по часа пре узбуне — рече мајор својој жени. — Пробуди ме у један и по, драга Пеги, и гледај да ми ствари буду готове. Лако може бити да нећу ни доћи на доручак, г-ђо О'Даудева.

После тих речи које су исказивале његово мишљење: да ће батаљон отпутовати, мајор преста са говором и заспа.

Добра кућаница, г-ђа О'Даудова, са увијеном косом у хартију и у рекли, појмила је била да њено није спавати, већ радити у ово доба. — Биће доста времена за то — рекла је — кад Мак оде. —

На тај начин она оста спремајући за пут његову путничку торбу, очисти му огртач, капу и друге војничке потребе, нареди их како ће му на згоду бити да узима. У џепове огртача мету му лак завој чиме ће се прихватити и бочицу у корпу увијену, звану џепни пиштољ, у којој је стајало близу једне пинте доброга коњака, којему су се она и мајор почешће обраћали. И чим закуца на њеном часовнику тај фатални час један и по по поноћи (а куцало је баш као на саборној цркви, по тврђењу његове лепе поседнице) г-ђа О'Даудова пробуди мајора и понуди га са тако ваљаном кавом, какву је ретко ко то јутро у Бриселу попио.

Па ко је тај који би могао одрицати: да ова спрема не долази од љубави, као и оно хистерично јецање и сузе, којим раздражљивије женскиње испољава своју љубав, и да ово заједничко пијење каве, за то време, док напољу тресте трубе и доболши, није много кориснијe и на своjем месту, него што је изливање вазда̄н којекаквих осећаја? А последице су тога биле: да је мајор О'Дауд изишао у фронт исправан, свеж и весела духа, глатко избријаних, румених образа, а кад је на коња усео целому је кору дао веселости и поуздања. Кад је та војска пролазила поред балкона на којем је била она ваљана жена махала им је она марамом и сви су је официри поздравили. А ја ево слободно тврдим: што она није пратила ове храбре војнике и на само бојно поље, да то не долази од њене страшљивости, него због осећања својега деликатнога положаја као женскиње, и осећања онога што јој приличи.

Недељом и каквом свечаном приликом имала је обичај г-ђа О'Даудова задубити се у озбиљно читање једне велике свеске проповеди њенога стрица Дина. Она би јој била од врло велике утехе да је била при повратку из Инђије на броду, који се у мало није утопио. Пошто батаљон оде, она се врати овој књизи и размишљању. Лако може бити да није ни знала шта је читала и да су јој и мисли биле негде на другој страни; али намеравано спавање са Миковом спаваћом капом на јастуку није испало за руком. Џек или Доналдо полазе на поље славе са ранцем на плећима, и журно корачају уз арију: „Ко ће тебе, љубо, љубит'?“ Али та љуба остаје и пати, и има доста времена да размишља, тужи и да се сећа.

Г-ђа Ревека је лепо знала колико мало помаже туговање, и како се подавањем туговању постаје само несрећнијим, те се реши да одагна

од себе узалудно туговање, те поднесе растанак тако равнодушно, као права Шпартанка. И доиста, капетан Роден је био много осетљивији и ганутији при растанку, него његова одлучна женица, од које се растајао. Она је била обрадила ову грубу природу, и он је њу волио, дивио јој се и поштовао је, како је год боље умео. Пред њим су избледела сва пређашња уживања у лову, трци, за столом, пређашње облетање око шваља, оперских певачица и лако и ништавно тријумфовање милитарних Адониса према законитим, домаћим брачним насладама, које је од скора познао. Она га је умела стално забавити, и њему су његова кућа и друштво у њему постали по сто пута милији, него икоје друго место и друштво, камо се налазио још од детињства својега. Он је проклињао своју пређашњу будалаштину и настраност, а нада све се једно са својих прекомерних дугова, који му остају вечито препоном жени у задобивању терена у овом свету. Често би због тога уздисао у поноћном разговору са женом, и ако се момком на то ни освртао није. И сам се тому зачудио, те би рекао: — Сто му... (или неки још јачи израз из његовога суженога речника) пре него што сам се оженио слабо ме се тицало какву — колику меницу потписујем, и догод би Моша чекао или Леви пролонгирао на три месеца, не би ми ни на ум падале. Ама, од кад сам се оженио, кунем ти се да нисам никакве друге потписао до оних што се пролонгирају.

Ревека му је увек умела разбити ту меланхолију. — На шта, будало моја слатка? — рекла би му. — Још нисмо пречистили са твојом тетком. А баш да нас и она омахне, зар нас не чека оно што ти називаш *Gazette*? Или, чекај! Кад твој стриц Бјут заковрне, имам ја други план. Право на парохију увек је прелазило на млађег брата. Што ти лепо онда не би продао твој патенат капетански, па у попове?

Таква мисао, као што је ова о запопљавању нагна Родена на грохотан смех: хотел је трештао с тога у сред поноћи од кикотања капетановога. То је чуо и сам Ђенерал Туфто у своjем стану изнад њих. Ревека је ту ствар извела духовито, и држала је праву проповед Родену за доручком на силно задовољство Роденово.

Али та времена и ти разговори били су па и прошли. Кад дође и та вест да је ратовање отпочело, и да су трупе већ на путу, Роден се толико уозбиљи да га се Векино уобичајено пецкање немило косну. — Мислим да ме не сматраш за страшљивицу, Веко — рече, а глас му је дрхтао. — Али сам ја особито згодан нишан, а ти знаш ако ја паднем остављам једно, или можда двоје, које ми је ваљало осигурати, а ја их остављам онда нигде и ни на чем. А то није ни мало за смеј, г-ђо Кролеова, — није никако.

Ревека покуша силним ласкањем и љубазним речима ублажити осећање рањенога драгана. Само је она онда могла просипати своју сатиру на ово ново створење, кад би прво овладала њиме помоћу своје окрет-

ности и расположења (што се понајчешће догађало), али је и ту могао он убрзо показати зубе.

Мислиш ли ти, мила моја, да ја ништа не осећам? — рекла је тада своjему мужу, брзо обрисала нешто са очију и смешећи се у очи му погледала.

— Слушај! — рече он. — Да видимо шта ће с тобом бити, ако ја паднем. Мени је овде некако необично добро ишло. Ево ти две стотине и тридесет фуната стерлинга.[1]) Себи сам задржао у новчанику десет наполеона. Мени је то доста према мојим потребама, јер ђенерал свуда плаћа, као какав владалац. А погоди ли ме зрно, онда ми већ и онако ништа не треба. Не плачи, драга женице та остаћу ја зацело у животу да теби на досади будем. Ја нећу собом да водим ни своје коње: јашићу на ђенераловом убојном зеленку: он мање кошта, а ја ћу ђенералу рећи да је мој оромио. Ти ћеш за цело за оне добити штогод, ако ја зенем. За кобилу ми је Григ давао јуче, пре ове кобне вести, деведесет фуната стерлинга: али ја, будала, не попустих ни паре испод сто. За другога ћеш добити у свако доба своје паре, али продај боље овде, јер тамо преко канала међ џамбасима има много мојих меница, те бих волео да он тамо и не прелази. Добићеш што и за кобилицу, коју ти је ђенерал поклонио, а овде немам ни из близа толико трошка око коња као у Енглеској — додаде Роден смејући се. На овај шифонер за хаљине кошта мене равно две стотине: то јест толико дугујем за њега, а до тридесет или четрдесет коштаће позлаћени украси и боце. Постарај се те учини тако нешто и са мојим иглама, претењем, сахатом и ланцем те их лепо где год заложи. Силних новаца то кошта. Мис Кролеова је за сам сахат и ланац дала сто фуната ст. А сад се баш не могу сит накајати што не узех још оних боца и украса. Нудио ми је Едвардо и сребрну справу за скидање чизама; а могао сам имати целокупан стони прибор од сребра. Али сад нам се ваља задовољити са оним што имамо.

Капетан Кроле, који није ни о ком другом мислио до о себи до пре неколика месеца, кад га у своје вигове ухвати свемоћни љубав направи лепо сад свој последњи распоред. Он пописа све што је имао ударајући успут и вероватну цену да би видео шта би му удовица добила кад би он погинуо. Он стави својим ђачким рукописом на пример:

1. Моја двоцевка систем Ментона	40 гвин.
2. Огртач против кише	50 „
3. Пиштољи за двобој у кутији од ружичаста дрвета (они исти, којима сам убио капетана Маркера)	20 ф. ст.
4. Опрема за јахање у радни дан и у шетњу	50 гвин.
и т. д. и т. д.	

Све то он преписа Ревеки.

[1]) 5796 динара. Пр.

Доследно својем економисању обуче капетан Роден старије и овечалије одело и еполете, а све новије остави својој жени (или можда удовици) на чување. И овај прослављен разметач по Уиндзору и Хајдпарку пође у бој у тако простом оделу, као какав наредник, и са нечим на уснама, што је врло лако могла бити молитва за жену, коју оставља. Он Ревеку издиже од земље, притиште на своје срце што је силовито куцало и подржа је тако неко време. Био је поцрвенео у лицу и очи му се замутише доле кад је спусти. Он одјаха са својим ђенералом, и пушаше своју цигару ћутећи, док су журили за групама ђенералове бригаде, која је пред њима ишла, а престаде своје бркове упредати и прекиде ћутање тек пошто су одмакли неколико миља.

Као што смо рекли и Ревека се решила била да се при растанку са својим мужем не подаје некорисној сентименталности. Она га је при његовом проласку поздрављала руком и остала на прозору гледећи за њим дуго још, пошто је он већ измакао био. Јутарњи румени зраци већ су почели бојити торњеве на цркви и разнолике кровове на домовима. Ове ноћи њој није било одмора. Била је још у својој лепој балској хаљини, коса јој нешто мало поремећена, а око очију јој се навукли колути од неспавања.

— Каква сам, као чума! — рече гледајући се у огледало. — Како само бледа изгледам од овога розе!

Скиде хаљину, при чем јој испаде писамце, које она подиже и мету у џеп од хаљине. После мету китү балскога цвећа у чашу, леже и слатко заспа. Кад се око десет часова пробудила по граду је било скоро све мирно. Она се заложи кавом потпуно опорављена и одморна од напора и туге због јутрошњега догађаја.

Кад доврши ово приђе синоћњем Роденовом рачуну и расмотри га још једном сама. Све да и најцрње наступи, једно на друго узевши, она ће прилично проћи. Сем онога што јој је муж оставио, имала је она и својега накита и оставе. Ми смо већ споменули како је Роден био дарежљив још првих дана по венчању, и похвалили смо то. Сем тога ђенерал, њен роб и обожавалац, поред оне кобилице дао јој је много скупих поклона, између других кашмирски шал, који је купио кад се лицитирале ствари жене некојега банкротиранога француског ђенерала, и многе драгуљарије све по укусу и могућности њенога обожаваоца. А што се тиче тиктакака, како је њен Роден часовнике називао, њена је соба била испуњена њиховим куцањем. Случајно је само једном напоменула како јој је сахат енглеске израде и како нетачно ради, а већ сутра дан добије два часовника. Један је био *bijou* са знаком *Leroy* и са ланцем, са поклопцем у самим тиркизима; а други са знаком Breguet; овога је капак био у бисеру а један нешто дебљи од двединарца. Један је купио ђенерал Туфто, а другим је галантно даровао Ђорђе Озберн. Г-ђа Озбернова истина није имала сахата, и ако га је могла имати (да се не грешимо о Ђорђа) само да је затражила; а г-ђа Туфтова имала неку клопотарију, што

јој је од мајке остала. Кад би нешто Хоуел и Џеме објавили списак својих муштерија силно ли би се неке и неке породице изненадиле: а кад би сви ти украси дошли женама и кћерима тих муштерија колико ли би изобиља у накиту било и у најскромнијој кући на Тржишту људских таштина!

Кад Ревека срачуна све, нађе на своје осетно задовољство и понос да може рачунати најмање бар на шест до седам стотина фуната стерлинга, с којим ће моћи ући у свет. Цело пре подне проведе она веома пријатно уређујући, разматрајући и слажући своју имовину. Међу Роденовим хартијама била је и меница Озборнова вучена на његовога банкара, а на двадесет фуната. Због тога јој паде на памет Амалија.

— Идем да наплатим ово, а после да обиђем Ему — рече.

И ако је ово роман без јунака, можемо бар имати јунакиње

У целој Дукиној војсци не изузимајући ни њега самога није било ни једнога човека, који би хладнокрвнији био пред неизвесношћу и препонама од ове мале ађутантовице.

Од наших познаника који остадоше за војском, био је још један, неборац, чије осећаје и понашање имамо права пропратити. То је био наш пријатељ екскол.ектор из Богли Уолаха, чији одмор наруши звук рогова у рану зору, као што је и толикима другима. Као човек који добро спава, и особито воли своју постељу, хркао би он упркос свима добошима, роговима и пиштаљкама у енглеској војсци сасвим до онога часа. докле и обично, да га само није пореметило нешто што није долазило од стране Ђорђа Озберна, који је био под једним кровом с њима, имао у то доба своја посла или се тешкао због растанка са женом, те му није ни на ум падало опраштати се са својим сањивим шураком. Није дакле био то Ђорђе, велимо, него капетан Добен. који дође и разбуди га, желећи се поздравити с њим, пре него што оде.

— Веома је лепо то од вас рече Џо зевајући и желећи у себи да капетан оде до врага.

— Не могу да одем а да не речем збогом; то већ знате — рече Добен некако муцајући. — Знате, ко зна хоће ли се ко од нас вратити. а мени је жеља да вас све видим у потпуном здрављу све вас, знате.

— Ама шта значи то? — упита Јосиф тарући очи.

Капетану није стало до тога да слуша овога нораснога господина или да га гледа у његовој спаваћој капи, и ако је рекао: да му је толико било стало до њега. Наш је хипокрита и очима и ушима био у правцу Озберновога стана: ходио је по соби, премештао столице, добовао прстима, грицкао нокте, а показивао још и других знакова великога унутарњега узбуђења.

Џон је и онако имао не баш тако велико мишљење о Добену: а сад му се учини да је овај и страшљив.

— Шта могу за вас учинити? — упита Добена иронично.

— Казаћу вам шта можете — одговори капетан, па приђе кревету. — Кроз четврт часа ми полазимо, Седле, и можда се нећемо вратити ни ја, ни Ђорђе. Чујте, град не остављајте док не дознате како је уствари, да јој будете на руци, да јој се што не деси. Буде ли што Ђорђу, сетите се, да она онда нема никога другога на овом свету, сем вас. Обрне ли се на војни наопако, водите је у Енглеску: обећајте и часном речи да је нећете никад напустити. Ја знам да ви нећете, док буде новаца, ви сте с те стране били увек лаке руке. Да ли вам неће требати што? Да ли имате доста за повратак у Енглеску на случај какве несреће?

— Господине — рече му Џо поносито — кад ми новаца устреба, знам где ми ихваља потражити. А што се тиче моје сестре није *ваше* да ми кажете како ми према њој ваља бити.

— Ви зборите као храбар човек — доброћудно му први одговори; — мени је мило што њу Ђорђе оставља на тако поуздане руке. Могу, дакле, испоручити вашу часну реч: да ће она на случај крајње невоље бити код вас.

— Разуме се; разуме се — одговори поносито Јосиф, чију је штедрост у новцу Добен јако ценио.

— А на случај пораза, ви ћете је одвести здраву из Брисла, јелте?

— Пораза! Та видите, сер; то је немогуће. Немојте ви *мене* плашити — повика јунак из кревета.

Добен бејаше сад потпуно умирен обећањем Џоевим, који је одлучно утврдио шта ће са сестром чинити.

— Све да и најгоре наступи — мислио је капетан Добен — њој је бар повратак осигуран.

Ако је капетан Добен очекивао некога личнога задовољства и угодности у том што би још једном видео Амалију пре него што се труна гр(е)не на пут, он је због те себичности баш онако кажњен, како то свака себичност заслужује. Из Џоеве се собе улазило у заједнички салон, и према његовим вратима била су врата од Амалијине собе. Рогови су избудили све живо, пашто више крити. Ђорђев је слуга у овој соби спремао његове ствари: сам је Ђорђе улазио и излазио и додавао овому што би му изгледало потребно понети. Убрзо се Добену даде прилика да види оно што је толико пре на срцу лежало: он виде још једном Амалијино лице. Али какво је само оно сад било! Било је тако бледо, тако збуњено и очајањем исписано, да се доцније због тога љуто кајао и себе окривљивао, а срце му се напунило тугом и жаљењем.

Увила се била у белу јутарњу хаљину, косе јој пануле на плећа, очи јој се рашириле али без сјаја. Намерна помоћи при спреми за одлазак и показати како она може бити од користи и у тако критичним тренуцима, узело је било ово јадно створење Ђорђев опасач из шкриње, у којој је био, па је пошло за њим тамо и амо тако са опасачем у руци и немо гледало шта се ради. Изишла је била и она на она врата, па-

слонила се уз дувар држећи опасач на грудима, а чиста, фина скрлетна тканина изгледала је налик на млаз крви.

Болећиви наш капетан осети страх, који само кривац какав осећа, па му па ум дође: — Боже благи, како сам је смео навести на такво што?

Друкчије се није могло; ничим се није могла више ублажити та незалечива и нема туга. Неколико је тренутка гледао у њу, па се окрену на другу страну, као родитељ који не може више да гледа па своје дете у мукама.

Најзад Ђорђе узе Ему за руку, одведе је назад у спаваћу собу, из које изађе сам. Они су се опростили једно с другим и он оде.

— Хвала Богу, кад је и то једном свршио помислио је силазећи низа степенице, са сабљом под мишком, па полете на зборно место, где се трупе већ уређивале, и камо јураху редови и официри из својих станова, а срце му је силно куцало и образи му горели: сад ће се поиграти велика игра, у којој ће и он играчем бити. Како ли га силно надима сумња, надање и задовољство! Каква ли је само то коцка, губитак и добитак! Шта је ма која друга коцка према овој? Овај је младожења још од детињства својега био учесник у свим врстама надметања. Био је заточник и у школи и у војсци: пратило га је свуда „ура" његових другова. Од ђачке утакмице у крикету до гарнизоних трка бар је сто пута био први; где год би се појавио, и мушко и женско би му се дивили и завидели му. Чему хитрије тапше људска рука него телесној надмоћности, окретности и снази? Од кад је света и века предметом балада и романаса били су снага и јунаштво; и од рата Тројанскога до досадашњега дана песништво је бирало само убојне јунаке за опевање. Све мислим да се људи са својега кукавичлука толико диве јунаштву и уздижу и награђују војничко јунаштво нада сва остала.

Тако, дакле, на звук војнога збора отрже се Ђорђе из наручја своје нежне љубе, у којем се одмарао, и не без осећаја стида што се толико забавио (и ако је тако слаба веза била којом га је она за се привезала била). Исто су тако ревносни и упућени били и остали јунаци, на које смо овда онда у овој причи погледали од кршнога команданта мајора до снћанога заставника Стебла, у чијим ће се рукама данас вити њихова застава.

Кад се трупа кренула сунце је било на промолу. Милина је била погледати. Пред трупама банда свира пуковски марш; за овим командант мајор на својем Пираму, убојному коњу, за њим гренадири са својим капетаном на челу, а у њиховој средини извила се застава, коју су носили оба заставника; за овима Ђорђе са својим батаљоном. Он погледа горе, насмеја се на Амалију и прође; и сад се само још издалека чули звуци од музике.

VI глава

Џо се стара о сестри.

Одоше сви официри сваки по својој дужности, оста сам Јосиф Седле као командант малене колоније у Бриселу: а у његовом гарнизону беjаше Амалија као инвалид, слуга Исидор, Белгијанац и *bonne* за обављање свију домаћих послова. И ако су га Добенов долазак и она галама на пољу нешто узнемирили и пореметили, опет остаде Седле у кревету још неколико часова, те се будан преметао по њему, док му не присне уобичајено време за устајање. Сунце је било високо на небу и наши убојни познаници далеко одмакли, пре него што ће нам ови цивилни у шареним шлафроцима засести за доручак.

Што Ђорђа ту није било зет му се није ни најмање једио. Можда му је шта више било и мвлије што је онај отишао: јер за све време док је Ђорђе био ту, Џо је играо сасвим споредну улогу у том дому, а и сам Ђорђе није ни мало презао од тога: да покаже колико ниподаштава крупнога цивилаша. Али је Ема била према њему увек љупка и пажљива. Она се сама старала о његовој удобности, удешавала јела, која он воли, излазила са њим у шетњу пешке и на колима (за што је имала и сувише времена, јер, хвала Богу, Ђорђа знате) и мило се смешила између расрђенога брата и Ђорђа са презрењем на уснама Она је више пута и пребацивала Ђорђу за понашање према њеном брату, али је он то прекршио његовски одсечно и кратко: — Ја сам по нарави отворен човек, и не кријем својих осећаја, како и доликује честиту човеку. Ти би ваљда хтела да се ја ту ваздан шифрам и пред таквом једном ћушином, као што је твој брат, драга моја.

Ели. Седлеу је баш и мило било што је Ђорђе отишао. Шешир и рукавице Ђорђеве што су биле на једном столу у крају, и помисао да је он већ једном отишао учинише да се Џо тајно а силно радовао.

— Неће ме он вала једити својом надмено надуваношћу и надувеношћу *јутрос* помислио је Јосиф.

— Обеси овај капетанов шешир у предсобље — рече Исидору слузи.

— Ко зна да ли ће га и метути више на главу — одговори му слуга а лукаво испод очију погледа. И он је мрзео на Ђорђа што је с њим поступао онако енглески надуто и безобразно.

— Питај госпођу: хоће ли доћи на доручак — рече достојанствено Ђорђе, којему дође стидно што је тако ступио у разговор са слугом о неслагању његовом са Ђорђем. А суштa је истина да је он бар двадесет пута грдио своје шураке пред овим истим слугом.

На жалост, госпођа није могла доћи на доручак и сећи *tartinés* што је Џо волео. *Bonne* је рекла: да је госпођа веома слаба и у страшном стању одкад је господин отишао. Џо јој исказа своју симпатију тиме, што јој нали и посла пуну шољу чаја. То је био његов начин исказивања

осећаја. Не само да јој посла доручак, него се још замисли шта би од посластица она најрадије волела за доручак.

Слуга је Исидор злобољно посматрао док је Озборнов слуга слагао ствари својега господара пред капетанов одлазак, јер је прво и прво мрзео на капетана, чије је понашање и према њему и према осталој послузи било несносно (ниједан слуга на континенту Јевропе не трпи да се онако безобзирно с њим поступа, као што то трпе погодније наше енглеске слуге); друго му је било неправо што се толике ствари од вредности измичу његовом оку, да их разграбе други, кад Енглезе надбију. А о таквом поразу није ни најмање сумњао велики део и Брисела и Белгије. Велика је већина утврдо држала: да ће Наполеон успети да подвоји Прусе и Енглезе, да уништи једне за другим и да за мање од три дана уђе у Брисел: а тада би све ствари ових господара, који би или изгинули или били заробљени, или побегли, по праву припали у својину *Monsiéur Isidor-a.*

Док је овај верни слуга помагао Јосифу око његовога труднога и компликованога намèштања и облачења, правио је план шта ће чинити са појединим комадима, којима сад гизди својега господара. Оне сребрне бочице и друге поситнице поклониће једној девојци, за којом гине. Енглеску бријачицу и иглу са рубинима задржаће себи. Ала ће му стојати оне кошуље са колирима, па качкет са ширитом, па реденгот, који може лако прекројити за свој струк, па капетанов штап са позлаћеном куглом; па дупли прстен у дијамантима, који може прекројити у пар дивних ободаца. Од свега тога постаће, мислио је, таквим Адонисом да се *Mademoiselle Reine* мора предати. — Како ће ми само стајати та дугмад за кошуљу — помишљао је утврђујући пар истих за Јосифљеве рукаве. — Просто сам се заљубио у ту дугмад! Па капетанове чизме са медним остругама, у овој соби, *corbleu!* Шта ће само то починити у *Allée Vorte!*

И док је тако Monsieur Isidor са својим рођеним прстима држао за нос својега господара и бријао доњи део Јосифовог лица, летело је његово уображење ка *Allée Verte-у:* камо он греде у реденготу и оним колирима, а поред њега *Mademoiselle Reine*; како се шетају обалом канала и посматрају лађе у хладовини под врбама, или се на путу за Лаеке или на клупи пред пивницом часте боцом Фаро-пива.

На срећу своју и својега мира г. Јосиф Седле није могао ни издалека слутити шта се премеће по глави његовога слуге, као што ни ја ни мој поштовани читалац, не можемо знати шта мисле о нама Јован или Марија, кад им исплаћујемо зараду. Шта мисле о нама наши млађи! Ама да ми знамо шта нам мисле наши ближњи и наши рођаци, онда би ми живели у таквом свету, који би врло радо оставили, и у стању и страху који не би могли издржати. Слуга је Јосифов већ тако обележио своју жртву као и они што иставе над корњачом натпис „сутра за чорбу“ и тако је воде кроз лондонске улице.

Амалијна је служавка била знатно мање себична. Тешко је било наћи млађега, које не би у додиру са њом платило оданошћу и љубављу за њену благу и умиљату нарав. Сушта је истина: да је Паулина била једино створење, које јој је искрено тешило то несрећно јутро. Јер, кад је видела како је Амалија остала погружена у ћутање и тугу неколико часова на оном прозору, са којега је видела како замиче и последњи бајонет, узела је назад за руку па јој рекла: — *Tenez, Madame, est-ce qu'il n'est pas aussi à l'armée mon homme à moi?*[1]) на што је и сама бризнула у плач, а Амалија пала њој у наручја, окупила плакати и тако је једна другу жалила и тешила.

Више би се пута то пре подне Г. Јосифов Исидор измакао од стана у град или до капије оних одељења у парку, где су се Енглези били настанили, те се састајао са другим слугама, куварима, лакејима и осталом послугом, па збирао шта се по околини проноси и враћао се са извешћем своjему господару.

Велика већина те господе била је привржеником цара Бонапарте, и држала да ће се рат врло брзо свршити. Цареве прокламације из Авена биле су свуда распрострте, а особито у Бриселу. Овако су гласиле:

ПРОКЛАМАЦИЈА

Авен 14 јуна 1815.

Војници!

Данас је годишњица Маренга и Фридланда, који у два маха одредише судбину Јевропи. Тада, као и после Аустрелица, као и после Ваграма, бејасмо преко мере великодушни, поверовасмо обећању и заклетвама појединих кнежева које остависмо на њиховим престолима. Данас нам они уједињени међу собом насрћу на независност и најсветија права Француске. Отпочели су најнеправеднији напад. Изидимо противу њих. Нисмо ли и ми и они они исти, који смо и пре били!

Војници! Противу ових истих Пруса, који су сад овако дигли носеве, било вас је један на тројицу, код Монмираља један на шесторицу!

Они међу вама који су робовали Енглезима нека вам кажу о њиховим галијама, и мукама којима су тамо излагани.

Саксонци, Белгијанци, Хоноверанци, војници Рајнскога савеза уздишу што су приморани позајмљивати своју снагу за рачун кнежева, који су непријатељи правде и права свију народа: они знају да је тај савез ненаситан: пошто је прогутао дванаест милијуна Пољака, дванаест милијуна Талијана, милијун Саксонаца, шест милиуна Белгијанаца, да ће прогутати и немачке државе другога реда.

---

[1]) О, госпођо? та зар није и мој муж тамо на војни?

Безумници они њиједни! Заслепио их тренутак среће; није у њиној моћи поробоћење и понижење народа француског. Кроче ли у Француску, ту ће им и гроб бити.

Војници! На нама је да извршимо тегобне маршеве, борбе, да се опасности излажемо; али, сталности само, па је победа наша; ми ћемо поново освојити људска права и срећу наше домовине. Куцнуо је час за свакога Француза, који мушко срце у грудима има, кад ваља победити или погинути.

Наполеон с. р.

Али приврженици Француза прорицаху још брже истребљење царевих непријатеља, него и он сам. И на сва се уста тврдило да се Енглези и Пруси неће никако друкче вратити него као заробљеници међу редовима победне француске војске.

Ове дневне вести достављане су Г. Седлеу да би утицали на њега. Казали су му да је и Дука Велингтон отишао да се придружи својој војсци, и да су им авангарде прошле ноћи сатрвене.

(Наставиће се)

СРПСКИ НАРОД У СКОПСКОЈ ЕПАРХИЈИ

И

ЊЕГОВЕ ШКОЛЕ У 1896 7 ГОДИНИ

— НАСТАВАК —

IV

Прелазећи на школе нашег народа у области у којој су се дешавали непричани догађаји, држим да је потребно упознати читаоца с положајем који ове школе имају према месним властима. Ово хоћу у толико пре што видим да се о томе код нас врло мало, или, по готову, ништа не зна; иначе се не би на онако чудан начин оцењивали овдашњи догађаји и у нашим новинама и у разговору.

Код нас је до сада, од 1893 године, изишло неколико статистичких бележака о нашим школама у турској Србији. Од свих које су и пажљиво и с разумевањем уређене, то су само оне које је у овом месту објавио Св. Ст. Симић, под натписом „Српске школе у Скопањској Епархији. — подаци за годину 1895-6."[1]) У њима има дотле непружених тачних објашњења и мисли о положају нашег народа с ову страну границе. Поред ових могле су својом непрекидношћу скренути на себе пажњу и белешке М. В. Веселиновића. Он је до сада објавио оне које се односе на наше школе за 1891-2, 1892-3, 1893-4 и

[1]) Види „Дело", св. за фебруар 1897 г.

1895-6 школску годину, ну овому објављеном материјалу оскудева потребно објашњење, без којега послови ове врсте нису довољно корисни. Оно неколико речи, којима је он пропратио своје белешке, могле су, где којим необичним тврдњама, у читаоца само да изазову пометњу и у мислима и у оцени факата који су му с других страна били познати.

Положај свих школа у турској царевини одређен је у чланку I Закона о јавној настави. „Школе у Отоманској царевини — каже се у њему — подељене су у две категорије. Прва обухвата оне јавне школе, чији надзор и управа припадају искључиво влади. Друга обухвата оне нарочите школе, које, само стојећи под надзором владиним, оснивају и непосредно управљају појединци или општине." Другим речима, у прву врсту падају све турске — мухамеданске — школе, а у другу све нетурског закона. Ред је у овој царевини у сваком погледу друкчи, него ли у другим државама, па су друкче уређени и они односаји, који падају у старање о народним душевним потребама. „Овде се држава стара искључиво о душевним потребама мусломанског живља. За друге народе, који нису Мухамедове вере, све је државно старање у томе што она, кроз своје органе, води надзор над радом установа, које су на се примиле тај део државних задатака. За православно хришћанско становништво кроз дуги низ година, све до оснивања Бугарског Егзархата, о томе се имала бринути Васељенска Патријаршија, по правима која је ab antiquo црпла из фермана појединих Султана; од оне пак револуције која се у Турској десила седамдесетих година, то је пало у део и Бугарском Егзархату."[1])

Права Патријаршије у погледу на школе свих народа који је признају, утврђена су, последњег пута, везирском наредбом од 23 Ђемазијум Ахира 1308 г. (23 јануара 1891 год.). У њој се о томе каже ово: *Програме школске састављаће и потврђиваће Патријаршије и Митрополије. Тако исто Патријаршија и митрополије потврђиваће и сведочанства и дипломе учитеља и учитељака.* Али пошто ове ствари треба да су познате и државним властима, то кад надзорник (муфетиш) или управитељ

---

[1]) *Кроз гробље* стр. 47.

просвете народне сазна да се негде учи противно програму, или нађе некога учитеља или учитељку без сведочанства и дипломе, министарство народне просвете обратиће се у Цариграду Патријаршији, *а по вилајетима митрополијама и расправити ова питања. Противно учење забраниће се преко Патријаршије, а тим истим путем замениће се учитељи и учитељке без диплома*".[1])

Ову везирску наредбу спровео је био уз своју грамату од 31 јануара 1891 год. Патријарх Дионисије ондашњем скопаљском митрополиту Пајсију. У тој грамати Патријарх каже, између осталога, и ово:

„У школским стварима морате пазити:

а., да се школски одбор, који се бира под вашим председништвом, састави од поштених људи и таких који уживају добар глас у општини и у митрополији, и који ће се обвезати да раде под председништвом вашим или вашега епитропа;

б., при избору учитеља, које бира одбор у седници, да су не само подобни за учитеља него да су и васпитани и мирни, и да се свуда показују као пример морала и здравога васпитања и да их утврђујете и снабдевате сваке године својим засебним уверењем;

в., да програме врло пажљиво проучавате да не би у њима било чега противног не само политичкоме реду, него и умном и моралном и верском развићу омладине, и тек после да их потврђујете, мислећи на последице и одговорност коју носите пред црквом и уваженом државом".

И везирска наредба и ово Патријархово писмо јасни су. Прва је донесена после дугог спора, који је Патријаршија имала с Портом због берата издатих бугарским владикама, и *општег је значаја; она се тиче свих народа који потпадају под Патријаршију.* Никаква разлога нема мислити и да је Патријаршија њене одредбе саопштила само скопаљском митрополиту; истоветна писма она је морала испратити и свима другим својим митрополитима и владикама.

По овим одредбама имале би постојати и школе оног дела српског народа, који је остао у духовној заједници с патри-

јаршијом. Митрополити и владике ове последње имали би, у даним случајевима, и њихово отварање издејствовати и отклањати уплитање турске власти у питања за чије су решење меродавне повластице Цариградске Патријаршије. У место да то чине, органи њени отворено су ишли руку под руку и с Турцима и с агентима Бугарштине у сузбијању сваког покрета за српском школом. „Владике ни у којој прилици неће да крију, но отворено кажу да слушају само оно што им се заповеди из Атине. И заповести им наређују да на себе узимају и обличје денунцијанта најниже врсте само кад то може бити од користи по грчку Велику Мисао. При тому они никад неће водити рачуна о интересима цркве и вере, а ни мало о интересима и захтевима оног морала, којим треба да су прожети проповедници Христове науке. Они ће и самим Турцима бити слуге, доследни сматрању Атинском да би свако попуштање Словенству, па разуме се и Српству, било убитачно по Јелинство. Ту они иду у корак с представницима Грчке Краљевине, који појаву Срба на Маћедонском бојишту сматрају опасном по грчке интересе. Они то кажу отворено, и говоре како им у борби противу Бугарства оружју даје маха околност што је Егзархат оглашен великом црквом за шизму; а кад би, кроз Патријаршију, Срби били поможени, Бугарство би, истина, било ослабљено, али би они према себи створили један фронт, противу којег се не би могли борити позивајући се на шизму. Јер тада, Срби, средивши своје жеље с Патријаршијом, не би били шизматици. Тим мислима дали су отворена израза и два изасланика Грчке Краљевине, који су с лета 1891 године долазили били у Битољ, да се de visu обавесте о стању Јелинства. Рекли су и то како су противни да Патријаршија допусти својој словенској пастви службу на словенском језику, и како интерес грчки није у томе да се они Словени — тако они зову маћедонске Србе — који данас стоје уз Егзархат по ново врате под Патријаршију. На против, они — то им је мисао — треба и даље да остану под Егзархатом, јер ће тим лучењем само Јелинство добити.“[1])

[1]) *Кроз гробље*, стр. 68 и 69.

Овако сматрање Патријаршије било је потпуно сагласно и сматрању турске политике. Турске власти су по готову увек одбијале сваку мешавину патријаршиних органа у српске школе, наводећи тому за разлог да њене повластице, у погледу на школе, вреде само за школе грчкога језика. Школе негрчког језика биле су увек само српске школе, јер су се маћедонски Румуни, и ако већим делом признају Патријаршију, у школском питању одвојили од ње, и у овом погледу изодавна иду путем којим ми данас у неколико и сметено идемо.

Ни једна од свих српских школа у Турској царевини не дугује своје постање патријаршиским повластицама, и ако би им ове једино требале да буду темељ. Појаве које су се дешавале последњих година могле су само да изазову мисао да су одиста тачни они гласови који су се чули: *да се Патријаршија одрекла својих повластица за све школе које нису грчког језика.* У својој поменутој књизи навео сам масу случајева који натурају ову мисао, а неколике је поменуо и Св. Симић у свому саставу. Поред њих имао бих сада овде поменути још неколике, у потврду тога, и то не само за учитеље и школе него чак и за свештенике.

После изравњања Патријаршије с Портом, од 1891 године, издана је била наредба да се упишу све школе које су у царевини постојале. Срби у рашко-призренској и скопаљској Епархији, и зарад јединства Православља, и навикнути да школа и црква иду увек заједно, и најзад што су с разлогом сматрали да на тако поступање имају права — тражили су од својих митрополита да они то учине. Покојног рашко-призренског митрополита Мелентија паства је једва сломила, и он је, после дугог опирања, најзад једва пристао да поднесе вилајетској власти списак српских школа. Дозволе нису ипак биле тада издане, пу тек доцније, и то по закону о јавној настави. Школе су међу тим радиле, јер су све биле отуд Шара и Качаника. Списак је поднео био и пок. скопаљски митрополит Методије, пу вилајетска власт није никако хтела да прими његово учешће. Око тога се између њега и ондашњег валије, Етемпаше, изметне дуги спор. Валија није признавао да се права Патријаршије односе и на српске школе и у свом вилајету признавао је само грчку — рум — и бу-

гарску народност.[1]) Тврдио је да у томе смислу има и упут од министра просвете. Методије је упорно остајао на своме гледишту. Власт позатвара све школе српске у тетовској кази. (почетком 1893 године). Методије, 18 марта, оде због тога код Етем-паше, и уложи протест, тражећи и да се школе отворе и да се дозволе издаду. Ово је дало повода великој свађи између њих двојице Етем-паша је између осталог, викнуо митрополиту како ће га уапсити и добаци му реч: на поље! Методије му поврати реч, и између њих буду односи сасвим прекинути. Школе буду по ново отворене (19 марта) опет по писменој наредби митрополитовој, али их власт по ново одмах затвори и узме кључеве.

У целом овом спору скопаљски грчки конзулат био је стално противу Методија; овога ни Патријаршија није ни у колико помогла, а није противу њега предузела мере што је овде била у питању скопаљска област, и што су Турци били довољни.

Муариф мудир, који је држао страну митрополиту буде позван на одговор у Цариград, а по том премештен. Дозволе нису никако биле издаване Митрополији. Власт пође корак даље, и у мају (1893 године), на веома груб начин, затвори и школу у Куманову. Поводом свега тога у ово се питање одлучније умеша и Србија, и, благодарећи њеном посредовању власт *отпочне с јесени 1893 године издавати дозволе увек на основу § 129 закона о јавној настави. Данас само такве дозволе имају све школе.*

Кад су се, почетком 1892 године, Срби из Солуна молили Патријаршији да им се отвори школа, ова је одговорила солунском митрополиту: „одбити енергично претензије Срба, јер у Солуну никада није било српске школе, и не треба да је буде." — Школа је ипак отворена децембра 1892 године на основу § 129.

Неколико година су Срби, настањени у Цариграду, молили Патријаршију да им отвори школу. Она им је увек од-

---

[1]) Он је у то доба наредио био тетовском кајмакаму и гостиварском мудиру да му јаве: да ли се тамо говори бугарски или српски.

бијала молбе, и школа је ипак отворена 3 фебруара 1892 године, опет на основу § 129.

Онако исто као што нису прихватали српске школе Патријаршиски митрополити нису узимали у заштиту ни српске свештенике. Помињем само овај пример, а има их пуно. Под јесен 1892 године битољски митрополит наредио је своме економу у Прилепу, попу Зиси, да неколике свештенике, који су допали затвора због рада на отварању српских школа, не узима у заштиту, „па макар скапали у апсани, јер су то српски попови, и ако признају Патријаршију.“

Као један од најнеоспорнијих, а уједно и најновијих доказа турском сматрању повластица Патријаршиских, то је питање о отварању наших школа у велешкој области. Пуних *тринаест* година онамошњи људи наши пашт се отворити школе у тој страни[1]; учинили су све што закони налажу, и код месне власти у Велесу и код вилајета у Солуну; учинио је што му је дужност била и велешки православни митрополит Антим, чак и по цену замерке од стране Патријаршије и школе ипак нису допуштене.[2] Турски министар просвете, у своме писму од 11 новембра 1897 год. бр. 21, упућеном валији у Солуну, пише овако:

„У одговор на ваше писмо од 27 септембра 1897 год. Бр. 17, част ми је јавити вам како је, према изјави надзорника туђинских и немусломанских школа, у везирском писму од 20 џемази-уль-ахира Бр. 298, објашњено да је изишла царска ирада, по којој дозволе за нове српске школе, које се имају отворити, треба да буду на име људи које месна власт познаје као људе виђене и од угледа. Упут, који сте добили од В. Везира, да се при молбама за отварање српских школа уверавате о томе да ли су молиоци угледни људи — тај упут односи се само на угледне људе *српског народа али*

[1]) У њој се једна српска школа могла одржати до 1885 године. В. примедбу на страни 8.

[2]) На страни 7 својих бележака каже Св. Симић: „Митрополит Антим, видећи непопустљивост турску према српским захтевима, отворио је, на основу привилегија патријаршијских, српске школе у седам села. После петнаест дана све су те школе позатварање, по наредби солунског валије, јер је, вели се у наредби, он уверен да у *солунском* вилајету нема Срба“.

турске поданике:[1]) на грчког митрополита — рум митрополита — ма да је он, већ и као духовник, виђена личност, ова се наредба не може односити за то што он као *рум-митрополит нема никакве везе с српским школама*: с тога треба, као што вам је јављено, да издате дозволу *на име виђених људи српског народа*.[2]) кад би се тражило отварање *српских школа*, а дозволе да буду рубричне, које ће се попунити."[3])

Велики Везир, у писму своме од 13. новембра 1897 Бр. 344, шиљући молбу кметова Башиног Села и Рудника (у велешкој кази), од 2. новембра, каже солунском валији ово: „Шиље вам се молба кметова села Рудника и Башиног Села, среза велешког, којим се тражи дозвола за отварање школа, у којима ће се *учити деца српског народа по њиховом језику*, с препоруком да учините што је потребно по садржини молбе и *по примерима*."

Муариф-мудир (просветни надзорник солунског вилајета одговарајући валији солунском поводом овог посла, каже, у своме писму од 25. новембра 1897 године, ово: „Прочитали смо писмо Великог Везира и приложену молбу. Ма да је велешки рум-митрополит, који тражи дозволе на његово име за отварање српских школа у реченим селима, као духовник виђен и познат, ипак сам од В. Везира тражио био упутства *које врсте* дозволе да се издаду за ове школе. Ну пошто се у писму министарства просвете, које је дошло, и које овдо прилажемо, *не допушта дати дозвола на име румског митрополита, на којег се односи ова ствар, јер ће школе бити за децу српског народа*, то се умољава В. Везир да овом митрополиту ово погодним речима и објасни. Како су, пак, до сада поднесене у неколико пута молбе, било од стране кметова, било од стране становника ових села, за отварање српских школа, то би требало замолити В. Везира да велешком кајмакаму заповеди да учини што је потребно да *становници српског народа а турски поданици* тих села представе најпре по једног

[1]) Курзив је свуда мој — П. Б.

[2]) Њега нуфуске књиге нису признавале, В. први чланак овог састава. П. Б.

[3]) Оне по чл. 129 закона о јавној настави. П. Б.

оснивоца и по једног одговорног управитеља од угледних људи за школе, за које они траже дозволу, и да то протоколарним путем јави овамо ради даљег поступка."[1])

Ово су најаутентичнија и најскоранија акта, која кажу веома много. Да из њих изведемо закључке:

1-о Што најпре пада у очи, то је да се у овим писмима увек одстрањује свако учешће православнога митрополита у питањима српских школа. „он — каже се у првом писму — *као рум митрополит нема никакве везе с српским школама.*" Овде се појму *рум*, који, као што је читалац из досадашњих редова могао видети, означава само верску заједницу, и обележава све оне народности, које признају цариградску Патријаршију, без икаква обзира на њихове етничке особине, даје значај речи *грчки*, народносни значај. Патријаршија, и ако јој се оваким тумачењем сужавају повластице, и примена њихова упућује само на грчку народносну групу, њега прима без протеста само за то што оно иде у прилог њеним великогрчким мислима, и јер је управљено против српског покрета који она сматра да им је погибан. Шта више, она је у неколико махова корела свог митрополита у Велесу што се заузима за српске школе.

2-о Наредба министра просвете упућује да се дозволе издаду у смислу чл. 129 закона о јавној настави. У њему се говори о „слободним школама," које оснивају општине или појединци, турски или туђински поданици. *Одредбе су овог члана у колико се оне односе на школе које би отвориле православне општине у царевини, ограничене привилегијама Патријаршијским.* По овом члану закона „отварање слободних школа одобраваће у провинцијама генерални губернатор[2]) а у Цариграду министарство јавне наставе: ова ће се дозвола давати под овим погодбама: 1-о учитељи и професори треба да *имају сведоџбу о способности или диплому издану од стране министарства јавне наставе или од месног просветног савета;* 2-о

[1]) И ово је у неколико махова чињено, па дозволе ипак до сада нису издане.
И. Б.

[2]) Ипак, и поред оваке законске одредбе, питање о српским школама у унутрашњости царевине увек је решавано у Цариграду.
И. Б.

у школи се не сме ништа предавати противу политике и морала, и ради тога *програм наставе и књиге по којима ће се учити треба да имају одобрење министарства јавне наставе или месногa просветног савета.*"

„*Управници ових школа биће дужни да у министарству јавне наставе или у месном просветном савету овере дипломе или уверења, која би њихови професори имали.*"

— Кад читалац пореди ове одредбе закона с онима у В. Везирској наредби и грамати патријарха Дионисија, које се односе на школе, видеће колико је огромна разлика између њих.

3-е Одбивши на овај начин посредовање патријаршиских владика у питањима која се односе на српске школе и упутивши на закон о јавној настави, турске власти, ненадмашне у еуфемизмима и стилизацији службених аката, успеле су да у великом делу турске Србије, за дуги низ година, одузму Србима могућност користити се чак и одредбама овог закона о јавној настави. Последњих година одиста је изишло било неколико ирада, по којима је отварање српских школа допуштено „*кад* — увек се тако у њима казало — *молиоци испуне оно што закон налаже*;" једна се ирада помиње и у овом писму министра просвете, али је турско сматрање увек налазило разлога тврђењу да „законски услови" нису испуњени. У горњим писмима, кад се пажљиво прочитају, наћиће се овому доказа. Прво писмо помиње „*угледне људе српског народа али турске поданике*"; В. Везир помиње отварање школа, у којима ће се учити деца *српског народа на њиховом језику*" и препоручује да се учини „што је потребно по садржини молбе и — *по примерима*;" муариф солунски помиње шта треба да учине „*становници српског народа и турских поданика.*"

И онда се све ломило о апсолутну оскудицу помена Срба у нуфуским књигама. Власти, којима су се Срби молили, увек су их одбијале уз изјаву *да имена Срб нема у границама царевине, и да им се за то ни школе не могу допустити.* Њихова верска заједница с патријаршијом подједнако је овде служила и Грцима и Турцима и Бугарима, и само благодарећи њој, напори Срба, нарочито у вилајетима битољском и

солунском, могли су тако дуго година остати без икаква успеха. Од свих православних митрополита у овим крајевима, једино су скопаљски Методије и веленки Антим чинили нешто што им је дужност, колико су могли и смели, док су сви остали свима срествима *помагали* турско схватање патријаршиских повластица.[1])

Да је овако схватање ових повластица потпомогнуто и држањем патријаршије, и да само у њему турска власт може црпсти снаге својим неједнаким поступцима при отварању српских школа, најбоље доказују и појаве које се дешавају у косовском вилајету.

Догађаји последњих година утицали су на Порту и на Фенер, да се некако измире с присуством Срба у границама овог вилајета, и да то *посредно* признаду; отуда је дошло то да у њему власт и којекако трпи посредовање митрополије у српским школским питањима. На који, ипак чудан начин то бива, показано је на врло леп начин у већ поменутој свесци „Дела“. Овде да кажем само толико, да власт:

неки пут не признаје потврду митрополије на учитељским сведоџбама, него тражи да их она сама потврди, а прву потврду ништи;

неки пут опет неће да стави своју потврду, док нема и оне од стране митрополије; ну

у сваком случају подлога школама увек је закон о јавној настави, а никада патријаршиске повластице и у косовском и у битољском и у солунском вилајету. У области косовског вилајета трпи се кад год посредовање православне митрополије, али то само у погледу потврде учитељских сведоџаба, док се у друга два, солунском и битољском, оно потпуно одстрањује. Од куда то?

---

[1]) Да поменем, у прилог сазнања о поступању турских власти према школама српским, да су 1890 године оне терале учитеље српске из Приштине да у Скопљу полажу учитељски испит пред просветном комисијом, чак кад су учили и у Србији или у призренској Богословији и имали школске сведоџбе. Чланови ове комисије били су Турци и Бугари. Овако безочном поступању успело је наше цариградско посланство стати на пут тиме што је код турскога министарства просвете издејствовало наредбу да се сведоџбе школа из Краљевине признају, кад су оверене у турском посланству у Београду или у цариградском министарству просвете, и да се у томе случају учитељи не подвргавају испиту.

В „Просветни Гласник“ за прошлу годину.

Без дугог разлагања, одговорићу да су тому узрок међународно-политички догађаји последњих година. Турци, нагнани потребама своје политике, измирили су се с мишљу да у косовском вилајету морају признати постојање Срба бар кроз школе им, и допустити отварање ових других, али су у Грцима и Бугарима нашли савезнике свому сматрању да то не треба допустити и у друга два вилајета, и онда пружају овај чак и за нас чудноват поступак:

да пуштају да се у Малешкој кази отварају српске школе само за то што она пада у косовски вилајет, и ако она у духовном погледу зависи од струмничког владике. У другом делу ове епархије, при свим напорима Срба, још нису допустили отварање српских школа само за то што он пада у солунски вилајет;

неколиким селима велешко-дебарске епархије, која падају у гостиварски мудирлук допустили су отварање српских школа само за то, што падају у косовски вилајет: Велесу и његовим селима ове епархије, то нису допустили само за то што се налазе у солунском вилајету;

неколиким пак селима ове исте — велешко-дебарске — епархије тек су пре неколико недеља допустили да отворе српске школе, само благодарећи потребама велике политике царевине, и то без икаква обзира на надлежног митрополита

Осећам да је потребно ове замршене односе обележити с неколико речи. Они кажу:

да турска власт с пристанком Патријаршије — јер нема њенога протеста — при најјаснијим одредбама повластица ове друге тражи, трпи или одстрањује посредовање њених органа у пословима у којима је оно неоспорно, према томе како јој кад треба:

косовски вилајет обично увек *тражи* посредовање рашко-призренског митрополита за све српске школе у његовој Епархији;

косовски вилајет *трпи* посредовање велешког митрополита за школе у гостиварском мудирлуку, али га *не тражи*; солунски га вилајет *одстрањује* за школе у велешкој области, а битољски га нити тражи, нити трпи, нити одстрањује за школе у дебарској области, јер га и нема;

косовски вилајет *трпи* посредовање струмничког митрополита за школе у Малешкој кази: солунски вилајет га *одстрањује* у осталом делу његове епархије.

Ето на какав је начин *уређено* питање о положају наших школа у турској Србији према месним властима. Ако читалац ова обавештења пореди с онима која сам покушао пружити му у ранијим редовима, видеће још боље и како је овде несрећно стање нашег народа, колико је труда и мука он ваљао уложити док је саградио ово што сада има, и какве га тегобе још могу чекати ако се у Турској отпочну изводити реформе, а питање о признању наше народности остане нерешено. Али исто тако све ово кадро је и увеличати поштовање према догађајима последњих година, и послужити залогом за још бољу будућност.

Приступајући прегледу бројнога стања наших школа, потребно је читаоцу напоменути, да је у скопаљској епархији имало неколико места, у којима се трајање српских школа или није никако прекидало, или за кратко време. Свако од њих биће нарочито поменуто. Ту су српске школе, које су до ратова наших с Турском постојале, престале *јавно* дејствовати после бугарске најезде из узрока већ наведених. Али је традиција остала, и њу су одржавали т. зв. *староврелски учитељи*[1] који су кришом, обично код својих кућа, поучавали децу по нашим књигама, по којима се до пре 1876 године учило. Има, као што ће се видети, места где Бугарство није могло имати ипак никаквог успеха, чак ни онда кад су му сви градови приступили: ово нарочито у скопаљској Црној Гори.

(Наставиће се)

[1]) *Староврелски учитељ* — израз који се и данас веома често чује у овим странама. У кратко речи: то је учитељ који није учио никакве више школе, сем основне или манастирске, а своје ученике поучавао је онолико колико је и сам знао: писмености, рачуну, обично усменом, и црквеном појању, увек у духу српском. Из пијетета према овим трудбеницима и њихову раду у тешким временима, ја сам овај и иначе популарни израз задржао, и употребио га при епонтавању спреме појединих учитеља. Проширио сам га у толико што сам у групу староврелских учитеља уврстио и оне који су учили и гимназију до закључно другог разреда.

„ЧЕСТИТКА"... САМО ДЕСЕТ ПАРА!...

Кад сам изишао са забаве на којој сам дочекао Нову Годину он је стајао у ходнику код „Коларца", чекајући госте да им честита Нову Годину. Спазивши ме, довикну ми још из даљине:

— Срећна Нова Година, господин докторе! „Честитка Календар!" Само десет пара динарских! Узмите г. докторе!

Дрхћући од зиме, једва је изговорио ове речи, пружајући ми календар. Глас му је био промукао као у човека који се напије хладне воде. Био је мали, највише да је имао дванаест година. Десног ока није имао. Сав дроњав: ни крпе с крпом не би човек могао саставити од оног његова одела. На ногама некаква поцепана обућа у којој је његова нога изгледала врло велика.

— Срећна Нова Година, господине! — понови он кад ми приђе.

— Хеј ти несрећо једна! Вуци се одатле! — викну му портир — онај са олупаним цилиндером, који је за овај свечани дан био узео на послугу из „трговине" Моше Епкеназија, црвеним панталонама са поцрнелим дугметима и плавим, њему поширим, фраком. — Хоћеш ићи одатле, ленчуго! — опсова му нешто и пође тобоже да га појури.

— Немој молим те, Перо! Још од синоћ у десет сати овде сам. Зебао сам толико време чекајући, пусти ме, молим те, да штогод добијем.

— Хоћеш ићи, викну онај и намести десну рукавицу која хтеде да му спадне с руке. Мој познаник хтеде да изиђе из ходника, али ја га вратих, тражећи да ми да календар. Он у трену дотрча.

— Изволте, господине, ево овај с лепом сликом. Врло је леп, то је нарочито за мене прављено. Изволте, само десет пара динарских. — Говорећи ово непрестано је дрхтао. Капу је ставио испод гомилице календара које је држао у левој руци, а десном ми је давао календарчић који ми је препоручивао. Коса му је била плава, оштра, сва прљава. Кошуље није имао на себи, него му се испод капута видео прслук с посувраћеном јаком. Врат му је био црн, ужасно прљав. Лице му се некако стегло, најежило и добило неку зеленкасто-модру боју, нос дошао шиљастији но обично, премрзлим прстима управља као да му је вештачка рука.

У то изиђе други неко и он притрча и к томе:

— Срећна Нова Година! „Честитка“!... Само десет пара динарских.

Ко стане, ко не; ко изгрди, ко узме, тек његов промукли гласић непрестано се чује:

— Само десет пара динарских. Срећна Нова Година!

Онај господин што је на забави држао шаљиво предавање, хтеде и овде да се пошали:

— Колико ће ми се меница у Новој Години примити? дед' погоди па ћу ти купити све календаре.

Други неки, који се мало пре при чаши жалио да у старој години није имао среће ни у љубави ни у картама, и био мало више повукао, полети да га загрли, али кад осети његово студено лице и мирис који не одговара ономе о ком је он сањао, учини само: бр...р...р... што изазва општи смех.

Био сам се већ обукао и изишао да узмем кола, а његов промукли гласић још је довикивао:

— Срећна Нова Година!.. „Честитка“! Само десет пара динарских!...

У том је гласу било нешто крепко, нешто сигурно, ни трага од туге, бола, јада — нешто што не личи баш тако много на наше гласове, што је веома страно нама. И онда

кад сам легао, и онда је до мене допирао тај глас, који ми је изгледао тако мио, тако пријатан.

— Шта је, чича? — запитах служитеља из мога одељења, кад ми уђе јутрос у канцеларију.

— Рапорт, г. докторе. Г. управник ми синоћ рече да неће данас долазити и да га могу вама предати.

— Има ли што ново?

— Ништа. све је као и синоћ, само је оном јадничету са једним оком, које нам јуче донеше, мало лакше. Ноћас је био у бунилу, али му је већ лакше. Помињао вас је непрестано па и сад пита: „Где је г. доктор?"

— Господин докторе! узвикну оно кад ме виде. — Мени је добро, г. докторе, ја бих могао и ићи... ићи, али куда?... Јел'те г. докторе? је ли то истина, да се на небу могу видети и они наши које ми нисмо запамтили? Је ли то истина г. докторе? Ох! ала бих волео!... Знате ли, г. докторе, да ја нисам запамтио ни оца ни мајке, увек сам био на сокаку. Не знам ни сам како су ме очували, али сам почео рано служити, готово од како се знам. Ох! ако то буде истина, што су ми неки на чесми причали, то ће лепо бити...

Он је говорио много, распитивао о многом чему, и ја сам му морао на све одговарати. Лице и чело му били су у великој ватри. Јуче из јутра, на Нову Годину, продавао је календаре од поноћи па до подне. После подне пао је насред улице, а жандарм га је спровео овамо. Његово и иначе слабо тело било је са свим промрзло, надао сам се да ће га мимоићи запаљење. али, није било тако. — У вече „чича" дође и рече ми да је детету врло тешко. Отидох к њему и видех да нема од њега ништа, само сам толико могао успети да му дам штогод да га умири. Ватра га је свега обузела.

Кад погледах на оне слабе груди, „кратког дисања", на оне суве ноге, на његово јадно, измучено лице, на његово десно око које је било отворено, али којим није ништа видео, свашта ми дође у памет. Шта је боље?...

„Срећна Нова Година! — бунцао је он — „Честитка".

само десет пара динарских!... Узмите, узмите, молим вас; умрећу ако не узмете! — Господине! Господине!.. Паре моје, паре хоће да ми узму!.. Ах! Ах! Јаој! Жандарм!.. Не, ја нисам ништа украо, ја сам све то зарадио ноћас и јутрос!... Јаој!... Господин докторе! Је ли то истина? — Па како ћу их познати? Како ће они мене?... Ах! Око! око, да!" —

Био је у ужасном бунилу, ништа му се није могло помоћи. Његове радне суве руке тражиле су нешто, опружао их је свуда, али ко би знао шта је тражио?!

После се почео умиривати, а и говорио је слабије. На лицу му се појавио и осмејак, задовољство. Полагано је понављао оне исте речи, гласом врло мирним, задовољним. Још један лагани осмејак, још један опружај руке, још једно тихо:

— Срећна Нова Година! „Честитка". — Само десет пара... мајка, мајка, отац... — и све се сврши.

18—XII—98
Београд.

Миодраг Ристић

ДВАДЕСЕТОГОДИШЊА ОКУПАЦИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ПУТОПИСНЕ ЦРТЕ

ОД

ЈОЗЕФА ХОЛЕЧЕКА

ПРЕВОДИ

К. С. ТАУШАНОВИЋ

Ове године навршило се двадесет година, како је Аустро-Угарска добила мандат од јевропских велесила на берлинском конгресу, да поседне Босну и Херцеговину донде, док се не поврати у њима мир и ред. Аустрија је добила тиме оно, за чим је дуго тежила, а нарочито од оног времена откад је принуђена била да уступи део свог земљишта Италији. И очекивало се да ће она решавању овог задатка приступити одлучно и с преданошћу, те да са окупираним земљама докаже да уме администрирати, просвећивати, богатити, једном речи да уме усрећити народ, који је потпао под њену управу.

За пуних деветнаест година читали смо много хвала о томе, како Аустро-Угарска врло успешно врши свој задатак у окупираним земљама. Те похвале потицале су на првом месту из званичних кругова сарајевских, бечких и пештанских. А похвале као и погрде са званичних места обично су од мале вредности. Много је важније било што је уз ове похвале пристајао један део јевропске штампе, а нарочито немачка и енглеска, па се по који пут слабији одјек чуо и у француском јавном мњењу. Босанска је влада радо гледала кад су у окупиране земље долазили појединце или у групама књижевници, журналисте, политичари и туристе. Показивала им је своју вештину управљања и није се ни у једном случају преварила: сви који су окусили владин хлеб и со ма у каквом

облику користи и услуга, сви ти, који су допустили да их с приликама у окупираним земљама упознају људи, те им је влада за то одредила, однели су отуда најлепше утиске, те су их за тим распростирали у својој постојбини речју и штампом. Босанска влада изношена је у њиховим извештајима не само као љубазна и услужна, него и издашна, а, ваља признати, да није све што је за време окупације владином помоћу угледао света тек ма какво литерарно ђубре. Тако на пр. Хајнриха Ренера књига „Durch Bosnien-Herzegovina kreuz und quer“ (Берлин 1896) остаће добра путописна слика при свем том, што је реклама за босанску владу.

Друкчији су међу тим били извештаји словенске независне штампе о босанским стварима, од којих су само пољски и великохрватски листови исказивали задовољство с током догађаја у окупираним земљама. У Чешкој су само владини органи по дужности хвалили окупацију. Чешкој народној штампи припада хвала што се без разлике странака и праваца увек залагала за потребе и интересе становништва окупираних земаља. У том једнообразном погледу представништва чешког јавног мњења на словенско питање једне земље показује се снага и зрелост словенске свести чешког народа. Чешки посланици у аустро-угарским делегацијама читав низ година пре тога подизали су реч своју о односима у окупираним земљама и залагали се за тужбе, жеље и протесте босанско-херцеговачког становништва. У пракси није тиме ништа постигнуто, али је морална добит била огромна од тога, што се од свију народа хабсбуршке монархије једини чешки народ истакао јавно као заступник становништва окупираних земаља. Он се јавља свуда на Балкану, те шири познанство чешког народа и улива поверење према њему, и у опште зближује га са словенским југом. Да с овим довде завршимо о томе.

Изгледало је, да је овогодишња јубиларна година (двaeстогодишњица) окупације особито згодна да јој ласкавци припале кандило. Међутим пада јако у очи да се баш ове године највише ћути, и да су поглавито званична лица занемила. На против примећава се да баш званични представници најбрижљивије избегавају сваку расправу о окупираним земљама.

Али то се не ради без рачуна. Обазривост њихова у ћутању показује се као добар метод против подизања незадовољничких гласова у унутрашњости окупираних земаља и протеста против поретка који тамо влада. И једни и други осећају се као онај који подиже глас усамљен у пустињи; виде како се њихов глас губи без одзива; губе поуздање у себе и наду да ће шта постићи, и тако малаксавају све јаче и јаче. А међу тим у окупираним земљама у двадесетој години окупације иде све онако као што је било за свих претходних деветнаест година. Ако је за тих деветнаест година било све у реду и напредно, тако је и у двадесетој; је ли за то време било друкчије, није ни у двадесетој години настала никаква промена, никаква реформа. Ако су жалбе окупираног становништва биле оправдане за деветнаест година, ништа се није догодило у двадесетој години што би ту оправданост поколебало.

Кад нису уклоњени узроци зла, зашто да о њима ћути независна и народна штампа. Докле год зло траје, траје и дужност да се против зла устаје. У колико је зло упорније, у толико упорнији мора бити и онај који се против зла бори.

Сматрао бих за велику несрећу кад би ослабила жива заузетост, коју је досад чешки народ обраћао свима питањима на Балкану, па и оним у Босни и Херцеговини; и то не само ради среће балканских народа, већ и ради среће самог чешког народа. Изгледа да ће се судбина чешког народа ускоро на дуга времена а можда за увек решити не на домаћем земљишту, већ на Балкану. Све зависи од тога какав ће положај заузети наш (чешки) народ према великој историјској струји која продире на Балкан под именом: „Drang nach Osten“. Наше гледиште према тој струји је познато: оно је оличено у словенској заједници, која је једино земљиште на ком сви мањи словенски народи могу сачувати свој опстанак и доказати да су свесни свог историјског позива, који се састоји у томе, да против непријатељске најезде помогну победу правде, правичности и слободе тако, да те драгоцене тековине човечанства не буду својина само Словена, него и свих осталих народа без разлике порекла и боје, народности и вере, који за њима жуде и достојни их се покажу.

То је гледиште чешки народ до сад заузимао. Желети је само да буде прожман уверењем, да је такво гледиште правилно и добро, и да га Чех не може променити, ако хоће да остане сам себи веран.

Са тога гледишта и ја гледам на догађаје. То није гледиште неког словенског-племенског егојизма, под чијом би образином могао ровити неки посебни потчињени егојизам: чешки, пољски, хрватски или који други. То гледиште истиче из свести да се сви народи, који се боре за право и правичност, морају узајамно помагати, један другог бранити и штитити. То је гледиште љубав ка истини и политичкој моралности.

Толико сам сматрао за потребно да кажем пре него што пређем вршењу задатка, који сам себи поставио. Хоћу да изнесем што прегледнију слику различитих односа у окупираним земљама, како се преставлају у овој јубиларној години окупације. Све, о чему будем говорио, неће бити новина за читаоце који прате редовна политичка питања и дневне догађаје. Али изоставити такве ствари није могуће, јер би без њих слика испала непотпуна. А надам се да ћу и на многе од тих ствари, које су читаоцима већ познате, бацити такву светлост, у којој оне морају стајати да би се правилно могле схватити.

I

Први гласник. — Омер.

У Гружу, дубровачком пристаништу, сео сам у кола, која су ме имала одвести у град. За време вожње кочијаш окрећући се мени, правио ми је предлоге где да одседнем. Одбијао сам му предлоге један за другим.

„Дакле ви хоћете да останете код нас у Дубровнику?“ питао је кочијаш радознало.

„Не, ја идем у Требиње“.

„У Требиње? Па онда можемо заједно ићи, ако је по вољи“.

„Можемо, само кажите, колико да вам платим за подвоз до Требиња.“

„Дванаест форината, господару!“ изговори кочијаш меким и тихим гласом; чисто стидећи се и сам, шта је рекао.

„Ви морате, пријатељу, говорити са мном као са овдашњим, као са својим, а не као са Швабом. А где вам је савест кад за три-четири сахата вожње тражите толики новац?“

„Па дајте десет!“

„Недам, пријатељу!“

„Дајте осам!“

„Недам“.

„Јевтиније вас нико неће одвести до Требиња. То је цена за овдашње“.

„Али ја не дам ни толико. Сешћу на пошту па ћу се одвести за 2 форинте“.

„Господару“, отпоче кочијаш живо, „ако хоћете за две форинте у Требиње, саветујем вам да узмете друга једна кола а не поштанска. Ја вас испод 8 форината не могу возити, тако ми Бога! Али ако хоћете да идете с Омером, не би му платили више. А путоваћете с једним добрим Турчином?“

„Па лепо, баш ће ми бити мило да с добрим Турчином путујем. А ко је тај Омер?“

„Кочијаш једног аге из Требиња. Треба да знате да је херцеговачко мухамеданско господство свагда врло много полагало на добре коње, а босанско још више. Аге и бегови сада, откад им је окупација дошла на врат, осиромашили су те су принуђени да са сваке стране прискрбљују по који грош. Покуповали су у Бечу старе каруце и баве се преко нарочитих својих људи кочијашким послом. Негда су одгајивали дивне коње само за параду, за јуначке игре (трке) и за бој с Црногорцима. Јахали су на јуначким коњима са опасношћу живота, јер како би се могао најлепши коњ верати по херцеговачком стењу као највиткији човек, који се на њима родио? Али аге и бегови нису попустили. На коњима су као срасли. Коњ је њихов пријатељ, он им је као и члан породице. И одгајили су у Херцеговини особиту пасмину, јединствену у свету. Херцеговачки је коњ ситан али издржљив.

жилав, скроман и чио — те како чио! Само што не говори. Али откад су дошла овамо господа из Беча почели су да кваре и херцеговачке коње“.

Помислио сам: ево опет једног противника окупације! Само кад ови људи не би толико претеривали. Већ и опадање херцеговачке пасмине коња уписују у грех бечкој господи!

„А како су их почели да кваре“ запитам га. Неразумним приплодом. Треба да знате да се они свему ругају што су у Херцеговини и Босни затекли, па било то животиња или човек. Сва стока у Херцеговини ситна је, али је добра. Господа из Беча принуђавају одгајиваче стоке, да спарују своју домаћу стоку с крупним и тешким ајгирима и биковима. Хоће, веле, да облагороде домаћу пасмину стоке а у ствари је убијају и искорењују. Херцеговци запомажу да се то насилно спаривање равна сточном помору, али их нико не чује. Од сто женки једва десет донесу плод. Ко се успротиви да своју кобилу не опасе државни ајгир или краву не пусти под државног бика казни се у сваком случају са 10 форината.“

Веровао сам овом казивању о неразумном облагорођивању стоке, јер знам да је државна власт на тај исти начин покварила и у Чешкој одличну домаћу расу коња, т. зв. нетолицку и хруђимску.

„Е добро! А шта раде аге и бегови? Како се они понашају према овом питању о коњима?“

„Аге и бегови чувају своје коње да се не покваре, како који може. Знате, да су они господари, а бечка господа...“

„Господа Швабе“, помогнем му, јер ми се учинило да му је та реч на врх језика, а неће да је изговори. Кочијаш прихвати ту реч оберучке и погледом пуним благодарности као да се хтеде захвалити што сам му помогао. „Швабе“, рече искрено, „само се Турака боје“. То има свој значај још из ранијих времена, кад се Швабе с Турцима ни из далека нису смели мерити. Швабе немају одважности да Турке на што присиле. Али при свем том сами Турци признају да њихов коњ није више што је био двадесет-тридесет година пре доласка Шваба у ове земље. Пораснији је, те би се на први

поглед могло рећи да је лепши, али није тако! Нити је онако издржљив, ни доброћудан, ни онако брз, али је зато нежан, хтео би да има стан као кајмакам, све меко сено и снажну храну. „Док није било Шваба, причају Турци, херцеговачки је коњ јео чкаљ као магаре, подносио је глад и жеђ, могао је бити под отвореним небом по киши и снегу, и свог је господара волео као пас. Сад се све то изменило.“

„А како то да се измени, кад се Турци чувају промена, а Швабе се с њима не завађају и не принуђавају их на промене?“

„То би умели пре ви да објасните, него ли ја. Али је тако. Као да су Швабе изменили и земљу, и ваздух и воду. Као да нечега швапскога мешају у изворе, у плодницу, у јела; као да нечега швапскога раздувавају у ваздух, што човек у себе удише као заразу. Не само та нема створења, већ се и људско племе у Босни и Херцеговини квари од оног времена, откад су дошле Швабе.“

„Али извесно услед других узрока“, приметим одлучно, „него ли коњи и марва. Људе нико валда не принуђава да кваре своје племе. А ако га кваре добровољно, не може се то уписати у грех Швабама.“

„Ако Швабе не трују ваздух и воду прашковима, трују их својим дахом“, одговори мој сабеседник споро, казујући отворено, да ни колико црно иза нокта неће попустити од онога што је рекао. „Ми овде често о томе говоримо и чудимо се. Херцеговци су код нас као код своје куће. С њима ми те ствари претресамо, али им прави узрок не можемо да пронађемо. Знамо очеве а познајемо и њихове синове. Отац још као гора, јак као тресак, црне косе, бркова и обрва, мрка лица као из камена отесана. А син рођен за време окупације мањи је растом за читаву главу, у пола слабији снагом, а лице му није више као из камена, већ с опроштењем, као од кромпира. Та разлика примећава се нарочито код старијих људи, у којих су се деца рађала и пре окупације и после ње. Шта то може бити, господару? Јесте ли који пут чули за тако што? Да ли знате што о томе?“

Ништа му нисам одговорио, само сам слегао раменима. Хтео сам да останем онај који испитује, али не и онај који објављује и објашњава. Факт, који сам чуо, чинило ми се да није никакав проблем. Окупација је довела у Босну и Херцеговину људе русог типа, и он за двадесет година окупације није могао да се не помеша донекле са мрким (црномањастим) домаћим типом. Али кад сам после мало разговарао о томе са самим Херцеговцима и Бошњацима, они су потврђивали назоре мог дубровачког кочијаша. Та појава није остала не опажена и код њих. Размишљали су о њој, измењивали су своје погледе и резултате свога посматрања, па су дошли до закључка, да домаћа црномањаста раса људи у Босни и Херцеговини губи своју првобитну боју и снагу самим додиром с људима, које им је довела окупација. Говорили су о појединим случајевима, где је била искључена свака брачна веза дошљака с домаћим женскињем — таква је мешавина и сада у опште редак изузетак — па су се ипак на деци тих жена, рођеној од времена окупације, могли опазити сви знаци опадања племенских особина. У многим окрузима већ се не може регрутовати у војску предвиђени број младића. По висини и могло би их се наћи, неки су растом изџиљали, али су слаби и тесногруди.

Сматрам за необориву истину да узроци, који дејствују на губљење особина код јужних Словена, изложених утицају цивилизације коју им уноси Аустрија, нису само физички, и да не потичу само од полног додира двеју раса, које укрштањем не дају лепшу расу но што су оне саме, или не дају првенство јачој међу њима. Исто тако не утиче на то опадање ни сама промена животних прилика, начин становања и хране. Главни узрок лежи у моралном утицају. Као год што се здрава јабука квари кад непомично лежи поред натруле, тако и овде првобитна раса српска подлежи кварежу, који на њу преноси присутна страна раса, при свем том, што она, осећајући опасност, не само што не тражи блиске додире с овом, већ може се рећи да је пре избегава.

Слично одроћавање црномањасте расе и у много јачем размеру опажа се у Хрватској а у мањој мери и у Далма-

цији. Смеђи тип, — дакле не потпуно плави — све се већма шири на Балкану, али то још не значи усавршавање првобитног типа, већ његово одрођавање, чији је управо и производ. Он се шири не својом сопственом природном снагом, већ га потискује физичка сила, која иде за њим, гурајући га напред да јој пут прокрчује. Полугу, што потискује српску расу, покреће завртањ, који се постепено али правилно и непрекидно обрће за њом. Та је полуга Аустрија а завртањ Немачка. „Drang nach Osten“ то је усвојени термин за то постепено потискивање.

Опадање српског типа иде у истој сразмери у којој јача немачки тип. Не треба ни дубоког завлажења у живот српског народа, нити је потребно тражити друге неке, ваљда скривене узроке за његово опадање. Та промена која на први поглед пада у очи свакоме, објашњује све остало: опадање друштвено, душевно и привредно.

Неоспорна је истина, која се у интересу самог српског народа не сме прикривати, да се он у борби са западном културом, коју му Немци преко Аустрије пружају на врху од бајонета, не само довољно не одупире, већ корак по корак подлеже. Ту истину треба да уоче и узму као предмет за размишљање вође српског народа, његови будиоци и просветиоци. Размишљајући о том питању пружиће им се двојака могућност за обрт на боље, који може наступити у ближој или даљој будућности: или треба прежалити оригиналност и машту о сопственој култури и историском позиву и ступити добровољно под развијену заставу немачке културе, примити њено оружје, вршити њене заповести и крчити јој пут кроз људску шуму на Балкану, или чинити противно свему томе: запојити се свешћу о сопственој културној и политичкој улози у историји човечанства, развити изнад себе заставу сопствених идеала, истаћи свој прави смер и одупрети се свом снагом горњем смеру, док му се пут на исток не пресече.

Оба ова смера имају код српске расе своје привраженике који се према томе деле на два табора, често крвнички подељена. Том поделом, разуме се, да се олакшава ширење „Drang-a

nach Osten." који баш у тој подели налази најбољег савезника. Борба између Срба и Хрвата, (а ови последњи у колико их туђинство није порушило, припадају српској раси и српском типу); борба између латинице и ћирилице; супарништво између Београда и Цетиња, све су само епизоде тог великог хрвања, које ће док се сврши овако или онако, бити од огромне важности за сав стари свет, а нарочито за јужне и западне Словене и народе, чија је судбина уткана с њима у један хисторијски систем.

Први смер има ватрене помагаче у семитизму, који не бира оружје и чији се трговачки и шпекулативни дух баца на нова земљишта, која су му до скора била затворена. С њиме упоредо поскакује и лака маџарска кавалерија, која се заноси неким неприродним распињањем маџарске силе, те ни из далека неће да се сети Варне и Мохача. Али у организацији за тај смер налазе се и сви аустро-угарски Словени, од којих се издвајају само Чеси и један део Хрвата, који су дошли до уверења да та организација не служи на добро Словенства и да је се треба, колико се год може, отрести. Од Хрвата су се предали у службу „Drang nach Osten" одлучно, предано и сасвим само т. зв. Велики Хрвати, које је водио пређе Анта Старчевић а сада Д-р Франк: они су отворени и непомирљиви непријатељи српске расе, против које воде страховиту борбу до истребљења, а замишљају да на развалинама Српства с дозволом и помоћу „Drang nach Osten" подигну велико-хрватско царство које би од њега (Drang-а) зависило. А како је за њих јасно и то, да та улога њихова стоји у супротности с интересима осталих словенских племена, то су они постали одушевљени противници словенске мисли у опште, као год што су одлучни поборници „Drang nach Osten".

Окупација до душе за две деценије није задовољила окупирани народ, али су зато велики њени успеси у другом правцу. Она је учинила врло много да се ослаби српска раса, која смета Drang-у. Њени успеси у том погледу не ограничавају се само на Босну и Херцеговину; зраци тога успеха захватају и краљевину Србију. Њени су успеси, дакле, знатни а

пожуде су јој прилично раздражене. те се не да ни мислити да ће она напустити дело. које је тако успешно започела. Сви су чиниоци окупационе војске услед досадашњих успеха прожети уверењем, да је окупациони пут правилан а средства на то употребљена да су подесна. Окупација дакле не може са свог правца добровољно одступити и неће одступити. докле год буде попуштала српска раса. Али потребно је питати се, шта је прави узрок том попуштању? Је ли узрок томе несавладљива надмоћност окупационе војске или опадање српске расе?

О српској раси је познато да је природом веома обдарена. И физичка и психичка снага њена врло је богата. Робовање под Турцима није ју раслабило. него јој је послужило само као одмор за прибирање свеже снаге. која се одликовала сјајно пре сто година у величанственој револуцији у Србији и у славним победним ратовима Црне Горе. Мислити да је узрок попуштању слабост и трулост српске расе било би погрешно. Узрок тога попуштања дакле треба тражити у нечем другом. Узрок лежи у томе, што се српска раса дала изненадити догађајима. Она је све до окупације с детињом безазленошћу гледала на све своје такмаце. који су стајали спремни под прозорима њеним. Гледала је у њима ласкавце, с којима она може кокетовати и бирати међу њима. овога хоћу овога нећу и у девојачком сну о срећи није јој ни на ум дошло, да су сваки од њих и сви заједнички њени највећи непријатељи. Није познавала ни њихов садашњи ни њихов прошли живот, није се посветила нити је проникла у њихове крајње тежње и смерове. Ако је ко од њих скинуо капу пред њом. и похвалио само њену лепоту, поласкао јој. раздрагала се од радости као хипнотисана. Та за бога такво господство јој се умиљава и удвара! А међу тим то господство спремало јој је пад и смишљало је како ће је осрамоћену предавати из руке у руке!

Српска раса је очекивала од њих само добро а злу се није надала. У идеалном полету мисли, чему је и иначе склона. предавала се илузијама. да ће јој са̑ запада доћи просвета. слобода и благостање. Девиза, која јој је са запада до ушн

долазила испуњавала је одушевљењем. У својој поверљивости није пазила да се увери да ли јој ласкавци шире у кући истиниту просвету, слободу и благостање. Вође српског народа пропустили су да проуче живот и прошлост сродних народа, који су већ под тим удесом пропали, којем Српство тек сад иде на сусрет. Нарочито би им у том погледу била од неоцењене поуке историја чешког народа. Најпосле не може се прикрити, да је у поверљивости српске расе према ласкавцима са Запада било много и душевне лености и много примитивног самољубља, које се преливало у преузношење себе, те је тиме сама ометала себи правилно и здраво развијање.

Али као год што се не да̂ замислити да ће окупација доброволно напустити започети посао и да неће предузети све што би довело до краја њене намере, исто тако не треба досадашње уступање српске расе сматрати као нешто што се не да поправити. Српска раса квари се, ама она није поништена. Поправка је још увек могућа. Није искључена могућност да се она прибере и поврати изгубљене позиције при свем том, што ће антрополошки знаци данашњег продирања немачког Запада на словенски Исток остати као сведок догађаја наших дана. Зашто се случај који се десио с чешким народом не би поновио у српским покрајинама. Зашто да трајашност првобитног духа мора зависити од трајности првобитне расе?

Народној историји не може се прописивати маршрута. По руско-турском рату мислило се у опште, да је Црна Гора извршила своју улогу, и да ће је после јуначког живота покосити нејуначка смрт, којој ће претходити за неко време неславно животарење. Док међу тим та груда земље живи и данас и подстиче српску мисао снажно и јако као и пре...

У главној дубровачкој улици, на корзу, мој кочијаш спази „поштеног Турчина“ Омера, о коме ми је већ говорио. Позва га. К нама приђе младић натмурене спољашности. У говору слагао је полако реч на реч. Пристао је одмах да ме повезе у Требиње за 2 форинте, али под том погодбом да са мном у колима пође и требињски сусед и трговац Лука Гребешић. Ништа нисам имао против тога, на против било

ми је мило што ћу путовати у друштву. Дакле, погодисмо се, дајући један другом руку. У том Омер мâну руком за појас, извади кесу, отвори је и рече:

„Ево ти капаре", пружајући ми једну форинту. Нисам могао да схватим зашто ми Турчин даје капару, кад ништа од мене није купио. Да не узмем капару али и да не нашкодим себи, рекнем:

„Не треба ми твоја капара, Омере. Турчин је и без капаре поштен."

„Хвала ти!" одговори Омер и лаким поклоном захвали се.

Кад се беше удалио, запитах кочијаша, шта је то с том „капаром".

„Е, то вам је у Херцеговини тај нови поредак: кад је Шваба дужан, он тужи свог повериоца, а кад нешто купи, мора му онај од кога купује дати капару а не он њему." Отворено неповерење према свему овдашњем!

Варалице! помислих у себи.

II

Лука Грбешић — Чеси и окупација.

У 4 часа после подне Омер је био на одређено место а с њим и Лука Грбешић.

Рекао сам већ, да је изглед Омеров натмурен а говор рапав. Први поглед на њега није остављао пријатан утисак, али није било тешко видети, да се иза незграпне његове спољашности скрива добро и здраво језгро. Са мном га је зближило већ и то, што нисам хтео примити од њега капаре и што сам похвалио мухамеданско поштење. Терајући коње погледао је у мене живо и зачуђено. А кад смо се пустили у разговор, Омер је заћуткивао и сагињао главу. Видело се да размишља, а и глас му постаде мекши.

Лука Грбешић беше постарији човек, тип Србина одгајеног под турским приликама. Говорио је слободно и мирно, увек једним тоном, и ништа га није узнемиравало или дражило. Своје мисли и назоре није тајио; исказивао их је не-

крено, и свагда је бирао пристојне и згодне изразе. Срби су научили од Турака да тако складно говоре. Та вештина њихова говора чини им често велике неприлике код људи одгајених у јевропском језуитизму, који не могу искрену реч да поднесу, и виде у томе, нарочито код оних којима не признају право на слободан говор, неко дрско изазивање, нешто што их вређа и што им се руга, што их пече и мучи. Зато се у правих представника окупације развија пакост према том поколењу из времена турског. Не познају се с њима радо, не могу да их саломе, а не могу да их задобију. Ни обећања ни претње нису од утицаја на њих. Навикнути су да трпе и да чекају, трпели би и чекали до суђеног дана, и преживели би и династије и државе. Не радују се ничему, па ни плоду свога труда, јер су навикли да га туђа рука узбира кад најбоље сазре. Ништа није у стању да их превари, да их превије, или да поруши њихову мирноћу. Увек су једнаки: мирни и душевно спокојни, говоре мало али истинито. И не хвалишу се правичношћу. Тих јунака и заштитника правде има пре тамо, где је све потонуло у лажи и притворству. Ту се после читавих генерација рађају поједини проповедници истине и правде, проносе их и имају одважности да их бране, па да за њи и погину. А често им оне и дођу главе. Друкчије међу тим ствар стоји с овим Словенима, одгајеним под утицајем Истока. Они истину не проповедају већ је врше: не витлају њоме око себе као буздованом, већ је пружају нежно и лепо завијену, као што вешти продавац чини. Но који пут ти се на први поглед свиди спољашност завијутка: журно га зграбиш и одвијеш, — а кад тамо, а оно гадна, непријатна, опора и жалосна истина, завијена у лепу и сјајну облатну, која те је својим изгледом занела. У језуитским земљама, апостола истине и кад се појави, убрзо претрпају камењем, распну га, спале, па су онда за дуго мирни. Али је овде, где се истина јавља у неочекиваним, често завијеним, алегоричним и загонетним обличцима, није лако угушити. Ма како непријатна била, не може јој ни с једне стране прићи, нити се за што закачити, а она се мирно шири из дома у дом, и све даље и све више

до најдаљих и највиших. Пошљи за њом дедективе (шпијоне), агенте изазиваче, да јој уђу у траг или да је изазову на преступну реч, за коју би тешко испаштала, они ће ти се вратити посрамљени. Код њих се истина не може навести ни на формалну необазривост, из које би се кривим тумачењем испрео злочин, који би је одвео бар у затвор, ако не на вешала. Она се види, али се не може да опипа ни ухвати; зато је се многи боје као страшила.

„Шта вас доводи у нашу тужну Херцеговину?“ упита ме Лука Грбешић, пошто ме је најпре добро промерио.

„Хоћу да разгледам Херцеговину и Босну, како напредују под аустријском управом, колико су коракнуле напред, како се просвећују и како уче немачки“.

„Је ли вас ко послао овамо?“ продужи Лука гледећи ме право у очи.

„Не, долазим из сопствене побуде и о свом сопственом трошку“.

„А зар вам неће бити жао трошка, кад видите да у нас није све онако, као што ви можда замишљате?“

„Ја унапред ништа не замишљам. Желим добро вашем народу, али хоћу на делу да се уверим како му је, па ћу тек онда да изводим закључке о његовом положају“.

„А нашто вам то? Од какве вам је користи све то?

„Лично ни од какве. Хоћу да видим, тек да знам, и ништа друго. Ван граница Босне и Херцеговине наилазимо на многе људе који су били у вашим покрајинама, или су о њима читали или слушали. Сви они деле се на два непријатељска табора. Једни тврде да је окупација учинила за вас несравњено много, управо да је чудеса створила, а други на против кажу да вам је страхота нашкодила, да вас је бацила у гори положај но што сте били под турском управом, да сте у крајњем очајању и без наде. Шта је од тога истина? О томе хоћу да се уверим својим очима, те да могу кад се поведе реч о окупираним земљама, једноме рећи: тако је, брате! а другоме: опрости, брате, није тако!“

„Види се, да сте ви Чеси наша искрена браћа, кад се тако о нама бринете.“

„Чеси су од свију Шваба најбољи“, додаде Омер, који је дотле пажљиво слушао наш разговор.

„А видите“, рекох срдачно, неисправљајући погрешну похвалу Омерову, „кад би хтели да говоримо о користи коју ћу имати од овог путовања по вашој земљи: ја бих сматрао за велику корист то, што сам чуо и уверио се, да Чехе волете, да им верујете, да их цените и поштујете. О томе сам чуо још у Црној Гори.“[1])

„А ви сте били и у Црној Гори?“ упита Лука са неким дивљењем.

Аустрија забрањује додир људима из окупираних земаља с Црном Гором. И ако је Црна Гора веома близу, људи из окупираних покрајина врло се мало мешају с њоме, па и при најмањем додиру излажу се опасности да буду гањани од стране окупационих власти, тако да је посета Црне Горе за њих нешто необично, скоро побожно подузеће као пут у Јерусалим. Тим поступком својим босанска је влада постигла сасвим супротне ресултате но што је желела.[2])

„У Црној Гори, причао сам им, нашао сам на неколико херцеговачких емиграната. Они су сви осуђивали окупаторско насиље, само су ми хвалили Чехе. За Чехе веле не само да се у приватном животу битно разликују од осталих народности аустро-угарских, не изузимајући ни словенске, већ и у служби. Некако се у њих види више човечности, више саучешћа према подјармљенима и потиштенима, више готовости да помогну сиротињи и да заштите онога коме се чини неправда. Тамо сам сазнао за факт, који ме је неизмерно обрадовао: Чеси и окупирани народ су се збратимили т.ј. они су се не само форме ради спријатељили, него су се душевно тесно зближили. То је доиста за приповест кад се тако што деси између два народа, па ма то била и словенска, који су, по простору тако удаљени, а васпитани у разним културним приликама, подељени у разне вере.“

---

[1]) Писац ових путописних слика живео је дуже времена у Црној Гори за време ратова 1876-7 г. Уред. Дела.

[2]) Исто ово све важи и за Србију, која је од окупираних покрајина ограђена правим кинеским зидом у сваком па и у литерарном погледу. Уред. Дела.

На то ће Лука додати: „доиста у нарави и у срцу Чеха има нечега што их је зближавало и прилагођивало нама. Казаћу вам и шта је то. Приметили смо да Чеси ни у колико нису изостали иза Немаца у образовању и стручној спреми. Кад је озбиљног рада, кад се имао решити какав тежак задатак, поверавало се Чеху, а међу тим они су свуда запостављени, или ако не то, онда бар запостављенији но што би према њиховим способностима требало бити. Код нас је прешло у пословицу: да је начелник Хрват, судија Пољак, надзорник друмова Чех, а оправљач друмова Херцеговац. На овој лествици као што се види, Чех нам је најближи, зато нам је и најмилији.“

„Али ми је било особито мило, наставих опет ја „што су емигранти заволели нарочито чешке официре и војнике. Један између њих причао је овај случај. Још док је био код куће у неком херцеговачком крају, присуствовао је једном, кад су аустријски официри у друштву, које је нарочито било позвано да се весели, испијали чаше на пропаст Црне Горе, и говорили о њој као да ће је сутра дан појести за доручак, или као да су је већ појели, а стене црногорске да су само кости, које су преостале иза тог меснатог доручка. На једног Херцеговца, који је са стране све то посматрао, нису се ни осртали. Сматрали су да то није потребно а вероватно да су мислили да их и не разуме. Но Херцеговац, који пре тога није прелазио преко прага своје куће, научио је од окупације немачки бар толико, да је ове официре могао разумети, и био је у стању да им ломећи језиком с неколико речи немачки одговори, што су и они добро разумели. Истакао се и целом друштву рекао је: Само омаловажавајте Црну Гору, јунаци! Мислите ваљда да су црногорске стене свенке, и да на њих могу напасти такви јунаци као што сте ви. Маните се црногорских стена и будите задовољни док оне стоје непомичне! Јер ако их оживите, тешко вама! Пашће вам на главе и претрпаће вас!“ — „Wos sogt der Kerl?“ питали су неки од официра а други су им објашњавали. И цело је друштво скочило као један човек, и чим су схватили смисао речи Херцеговца, планули су гневом, те су једни потезали сабље, други су пози-

вали војнике да овог продрзљивца отерају у затвор. У том времену је у Херцеговини владао војни закон. Херцеговац је очекивао већ да буде строго кажњен. Био је разјарен, али се мирно држао. Рекао је само оно што му је одавна лежало на срцу, што га је огорчавало. Дошла је била већ војена стража, којој је требало још само предати кривца. У том тренутку изиђе на среду један официр, Чех, и отпоче озбиљан говор. Рекао је: господо другови, руку на срце! Ми смо више погрешили него ли овај Херцеговац. Ми смо овде говорили о Црној Гори као о непријатељу наше монархије, а нисмо никако имали право да тако говоримо. За нас је непријатељ само онај кога нам означи наш највиши господар. Ми сами немамо права да нашој монархији непријатеље стварамо или измишљамо. Као часни људи, достојни свог положаја и свог достојанства можемо у Црној Гори гледати само доброг и мирног суседа. Док она не буде проглашена за нашег непријатеља, ми као кавањери не смемо говорити о њој као непријатељу. Али то није све, господо другови, што хоћу да кажем. Црна Гора је мала, сирота и угрожена државица, а наша је држава велика. Како се то слаже с чашћу официра те велике државе, да завидним оком погледају на малу Црну Гору? Ако ствар добро расмотримо, господо другови, чини ми се да би на Црну Гору имали да гледамо пре с поштовањем него ли с непријатељством. Она је у целом образованом свету призната као јуначка земља. Ако дође тренутак да се меримо с Црногорцима на отвореном мегдану, добро, меримо се! Али и кад би смо их победили, не бисмо имали узрока да им завидимо. Кад би нам Црна Гора била обележена као непријатељ — част би била за нас тући се с таквим непријатељем! Црна Гора, господо другови, и као пријатељ и као непријатељ, заслужује да је ценимо као земљу јунака и војничке части, — и за то ја, господо другови, подижем ову чашу у част Црне Горе!" Живео! Живео! повикаше официри и чаше зазвечаше. Кад су чаше испразнили онда овај официр, Чех, продужи: „Признали смо господо другови, једну своју погрешку, да признамо и другу. Овај Херцеговац подједнако осећа с Црногорцем, и ми смо дубоко увредили његово народно частољубље. Он је искп-

нео немогући се савладати под утиском те наше увреде, и рекао нам је неколико речи, којих се и сам добро не сећам. Могле су то бити речи за које би требао да испашта, али, господо другови, он их не би изговорио, да га нисмо на то изазвали. А изазивати грађанство, господо другови, то нека буде посао грађана, па и међу њима овакав поступак не би никоме на част служио. Пустите овог човека нека мирно иде одавде!" Херцеговац је био спасен а официр Чех постао је за тим и његов лични верни пријатељ.

После кратког прекида, продужи: Ђаво ће нас знати! Ми смо благодаран народ. Поласкаш ли нам речима, као да нам душу медом засладиш. За добру реч учинићемо све, све ћемо дати, и себе ћемо потчинити, али са злим, са стешњавањем, и изнуђивањем, нико ништа с нама не може постићи."

„Тако је", увераваше Омер преко рамена, „такви су Власи (т. ј. православни). Влаха немој тући, већ га глади низ длаку, па ће отићи и у пакао за тобом."

На језику ми је било питање: „А што ви нисте тако радили", али га прогутах, да не свратим говор на што друго. А осим тога нисам потпуно веровао да је народ у окупираним земљама тако дурашан према насиљу, као што Лука Гробешић беше тврдио.

„Код нас", рече даље Лука, „наћиће те пуно таквих људи који су од Чеха, нарочито од војника, научили чешки. То вам је најбоље сведочанство о пријатељским односима нашим с Чесима."

О том сам се доиста у више прилика уверио, али жалим што једно не могу да прећутим. Чеси све више и више усвајају у свом говору вулгарне и тривијалне речи. Свој језик кваре и руше на све могуће начине. Говоре погрешно, употребљавају у говору често стране речи, служе се тоном неуглађеним, који се само у крчмама негује и чује, и који они проткивају још простачким и суровим изразима и сликама. Несвесни су те своје радње, већ се пре може рећи да верују е се изражавају врло лепо и одабрано. Живот у касарни знатно помаже овај начин чешког говора, који је поникао у времену највећег понижења нашег матерњег језика. Туђинци су

га исмејавали а одрођена, подла, несрећна ропска покољења развијала су ту страну говора, јер је то годило њиховим господарима. Много је времена протекло од тада, и сада смо у могућности да свој језик обрађујемо: имамо за то школа и малих и великих, имамо академија, позоришта, литературу и уметност; наше се име по каткад изговара данас с поштовањем, — али немамо оно што је при том главно, што је прва потреба и што неизбежно мора бити камен темељац народном развитку: немамо народног самољубља. А народно самољубље ни у чему се тако не јавља, као у поштовању матерњског језика. Изиђите у села, у градове, на улице, на путове, уђите у друштва где Чеси говоре из душе, слободно, што им је на срцу, а нарочито кад су добро расположени и кад се шале, па ћете чути сијасет божји просташтва, да ће вам се стужити и довести на мисао да смо народ последње врсте.

А на против како говори и како се изражава Србин! За српски језик зна се да је од свију словенских језика најљупкији, а у Херцеговини и Црној Гори и најчистији. Сваки прост човек, сељак, пастир говори чистим књижевним језиком. Код сваке речи пази на правилност и звучност, тако, да му на лицу видиш, како му се сопствени говор свиђа, а кад га туђе ухо чује, и оно не може довољно да га се наслуша. Љубав ка свом језику и састоји се у томе: правилно и лепо њиме говорити, имати осећај за његову лепоту и творачку вештину, њиме мислити, у њему живети, цео свој душевни живот претворити у њега. Али на жалост! Мало је Чеха који свој језик истинито и дубоко цене. И то не бива можда у каквом забаченом брдском крају, већ у Краљевском Прагу и у његовом ближем и даљем кругу. Развитак јавног живота научио је садањег Чеха да се служи својим језиком али је у томе све до сад много механичкога, као год што фонограф репродукује звуке, који су у њ утиснути. Приписујући то околности, што су се Чеси у времену препорођаја враћали свом језику с тим осећајем, да при том чине неку жртву, а не из стварне пробуђене љубави к њему. И ту су на том гледишту и застали. Јавна агитација кроз читаве деценије научила их је да се чешким језиком

служе, али ни до сад се није пробудила у њима она нежна и страсна љубав којом се одликују други народи, а међу свима Срби можда на првом месту.

На његову примедбу да су многи у окупираним земљама научили чешки од чешких војника, одговорио сам: да томе не придајем велику важност. Мене би потпуно задовољило кад би чуо, да Чеси међу вама уче српски. *Ви као господари на свом земљишту треба да тражите од свакога, који трајно међу вама живи и врши какву службу, дужност, занат, да српски научи.* Не ради ли се тако, за вас је опасност. И код нас се у чешкој за време колонизирања (досељавања) туђег живља није тако радило, па нас је то увукло у борбу и трзавице, којих се чешки народ не може до смрти опростити. За мене су много важније друге неке појаве зближавања Чеха с вама у окупираним земљама. Тако ме на пр. занима, да је босанска влада пре три-четири године, строго казнила многе чешке чиновнике за неки њихов недопуштени однос са становништвом? Би ли сте ми умели казати о томе што из ближе?"

„Много вам не умем рећи. Да је доста чешких чиновника било кажњено, то је истина. Али зашто? о том се више прича но што се зна. Обично се мисли, да је влада тражила међу њима оне, за које је држала да неке њене тајне достављају „Народним Листима" и чешким посланицима. Број кажњених чиновника износи на четрдесет и два. Виши чиновници платили су тај дуг у домаћем затвору, они што по рангу иду за њима морали су одлежати казну, која је код појединих ишла до шест недеља, у надлештвима у Мостару и Сарајеву, а нижи чиновници су били отпуштени из службе. То је све што ја о томе знам."

„А како је та казна утицала на њих? Да ли су се услед тога променили?"

„Мислим да им је у опште учињена неправда, и да је влада, нагађајући да је кривац међу њима а немогући га пронаћи, казнила све од реда. О томе да нам чешки чиновници повлађују, не може бити ни говора. Ми признајемо, да нам они то не могу ни чинити у свом потчињеном положају. И они нас

гопе кад год морају. Али је ствар у томе, да то не чине кад не морају. Тиме се разликују од других, и такви су увек."

„На ипак ја знам једну наказу коју је чешка мајка родила и која је у вашој Херцеговини вршила злочине, за које ни у паклу не би нашли праву казну. Чуо сам о неком свом земљаку да је у Гацком преко извесног свог хајкача домамљивао Црногорце на земљиште херцеговачко где их је убијао, да тиме изазове сумњу у њихових породица, е су их Херцеговци убили, а на другој страни убијао је Херцеговце и лешине њихове пребацивао на црногорско земљиште, да рођаци убијених тако дођу до лажних закључака, е су њихови мили и драги пали од црногорске руке. Тако је хтео да раздражи Херцеговце и Црногорце. Је ли то истина?" Лука Гробешић не одговори ни „да" ни „не", само се благо осмену: „А видите и тај ваш земљак, који вам се чини грозан изрод, бољи је од осталих овдашњих својих другова, других народности. Што је он радио, радили су и други. Молим вас: људи који би хтели части, који без довољне квалификације хоће да се попну тамо где би нешто вредели и имали неку моћ. Такви су људи дошли овамо! Они би убили не само Херцеговца или Црногорца, које ненавиде, већ и свог оца и мајку, само да постигну оно, што је и ваш земљак хтео постићи. А он на садашњем свом месту, на ком је пре њега био Немац који је пао у немилост, завео је и многу поправку, многа је душа данула откад је он дошао. Његов претходник је просто тиранисао и мучио људе. Ваш земљак гледа да постигне свој циљ бар средствима која не изазивају болове."

Тај одговор ме је дубоко тронуо. Он ме је више ноишта друго уверио, да су Херцеговци и Босанци под окупацијом притешњени крутом силом. Шта се све тамо учинило и шта се чини, кад оваквог злочинца, коме би Данте одредио видно место у свом Паклу, само да је о њему знао, сматрају за „бољег!" Али и поред ове грозне појаве истина је, да су Чеси једини од свих аустријских народности, која се показала подобна за васпитавање окупираног становништва и да у Босни и Херцеговини претстављају племенитији живаљ, који има неки идеални смер. Овим фактом, који нисам увеличао

већ сам му изнео и тамну страну, скинута је клетва с чешког народа, коју су му натоварили познати чешки бирократи из времена Метерниха и Баха. Ово долази заиста у ред најславнијих културних успеха чешког народа у нашем времену.

Пред нама је на близу погранични камени одсек Дријено, које се прославило 1875. г. тиме, што га је шака првих устаника дуго држала поседнута. Али оку се не може одолети, и ако га чекају толико радознали предмети преко границе, да се још једном не осврне натраг и не баци последњи поглед Јадранском мору, с којим се овде раставља, а које се плаветни и у недоглед шири од богате жупске долине, преко које води знатан део пута Дубровник-Требиње.

То је једна од најглавнијих, највеличанственијих слика на далматинском приморју која се пред нама отвара.

III

Пут по окупираним земљама

За мене је било важно питање да ли ће ме пустити у окупиране земље, премда се показало да је оно било излишно. Интересно је да ми нико у суседним земљама, Хрватској и Далмацији, није умео насигурно рећи, је ли сваком слободан приступ у окупиране земље. Да ме нису пустили, не би била за мене највећа несрећа у животу. Био би сиромашнији само жалосним утисцима и искуством.

Пре неколико година објављен је био у „Народним Листима“ допис из Босне — био је то један од оних дописа, који је босанску владу страховито једио, јер је износио ствари, које су могли знати само окупациони чиновници — у ком је споменута била и моја маленкост. Говорило се у допису, да је босанска влада 1883. г. наредила свима пограничним стражарима, да пазе на моје путовање по окупираним земљама, и чим пређем границу, да јаве у Сарајево. Не знам шта је босанска влада нашла интересногa на мени, и зато ми је изгледало да није немогуће да ће ми се пре сметати у путовању, но што ће ми пружити олакшице.

Зато сам био спреман на све евентуалности и пшао сам ка херцеговачкој граници снабдевен пасошем као и за у најудаљеније земље.

Лука Гребешић је добро знао да њега неће зауставити. На граници изишао нам је на сусрет старешина пограничне страже с књигом, пером и мастилом у руци. Лука се маши за пасош, али му овај махну главом да га не вади. Мени пружи књигу и учтиво рече да се запишем. У књизи су рубрике за име и презиме, занимање, откуда и куда се путује? Прелистао сам брзо неколико страна у књизи, да видим ко најчешће путује по окупираним земљама. Трговачки агенти и келнерице. Пало ми је у очи да се нико није записао ћирилицом. Записао сам се тим словима. Лука није могао својим очима веровати да би неко могао толико смелости показати. Ништа није рекао, али је узео књигу и добро је у њу завирио, да се увери, да ли је истина, да се странац с којим се данас случајно сусрео, потписао словима, која су њему света, али којима се он не би смео потписати у овој књизи под жандарском контролом. Али се чинио као да посматра име испред мог потписа, које се звало „Матилда Рајф, келнерица из Будапеште, путује у Требиње.“ Срицао је то име гласно, очевидно да и Омер чује. Омер се стресе. Стражар узе књигу, погледа на моје име, осмехну се, климну учтиво главом и затвори је.

„Пре неколико тренутака прошла је овуда“ рече и оде. Омер поче немилостиво да шиба коње.

Да се овде задржимо те да разгледамо, како по окупираним земљама путују странци а како домороци.

Пређе су органи политички и јавне сигурности у обема окупираним земљама чинили све могуће да странцима, ако су иоле били сумњиви, стварају непријатности у путовању. За сваким је слат читав рој шпијуна, који су их пратили у стопице, било на јавним местима, било у приватним домовима Уђе ли ко у кавану, одма се згрне по неколико шпијуна око њега. Седали су за исти сто, за који је он сео, пиљили су му у зубе, подмигивали су се међу собом, шапутали су, записивали по што год у записнике.

Кућу у којој је путник становао, надзиравали су полицаји и дању и ноћу. Ако се ко захваљивао за сувишну „пажњу“ која му се указује, или ако је ко забрањивао то њихово натресање, полицаји су одговарали, да то чине у интересу његове личне безбедности, јер се налази у средини опаких људи, који пакосно гледају на све странце. Нико није био толико јак, да тај полицијски надзор дуже време издржи. Већ је скупио ствари и отишао откуд је и дошао. Ако ли то није сам учинио онда су му поручивали да иде.

Последњих година завели су лепши начин полицијског поступања. Странцу, кога радо гледају, угађају на све могуће начине, али не вређају грубо ни онога, који им није по вољи. А и не треба им то, јер чим се на граници записао у књигу и пошао корак напред, одмах је постао муха која се заплела у танку паучину. Не види, али осећа да га свуда, ма се где мрднуо, прати надлежно „више око.“ То иде овако. Погранична стража одмах јави телеграфски у место, камо по свом исказу путник иде. Нико, ма ко и ма колико незнатан био, не ослобођава се ове пријаве. У сваком месту налази се уљудна гостионица и чиста постеља, што је заслуга владина. У неким местима, у која путници ређе свраћају, те је било слабог изгледа да ће приватни подузетници подићи гостионице, ту их је сама влада назидала. У њима се такође можете најести и напити за цену врло умерену. Ни једна гостионица није без собарице. У Мостару је влада подигла изванредно чисту и солидну гостионицу „Неретву“. У Сарајеву има неколико великих гостионица. Хотел „Европа,“ својина познатог вође босанских православних Срба, Глигорија Јевтановића, служио би на част сваком великом граду.

Чим дођете у гостионицу, и пре него што скинете капу с главе донесу вам књигу за путнике, у коју се морате одма записати. Кад бисте само за тренутак пропустили то учинити одмах би вам рекли отворено, да о томе постоји строга наредба, и да би сте их изложили великим непријатностима, кад се не би одмах записали. С вашим именом одмах трче у политичку канцеларију, у полицију или на стражарску станицу. Тамо се сравни да ли се записано име слаже с именом у те-

леграфском извештају с границе и одлучи се, каква ће вам се невидљива пажња поклонити за све време бораваљења у том месту.

Неприметно су вас мотрили још за време путовања. Све узвишице, одакле се има далек видик, притисле су страже и све оне стоје у непрекидној међусобној вези. Са њих пазе догледом ко се приближује, и ако их личност интересује дају суседним стражама телеграфске знаке помоћу огледала. Сад су те стражарске станице везане и телефоном. У пустим пределима, где је путник реткост, та је служба пријатна забава. Кад у усамљеном селу зазврје кола, или се у њему појави страно лице, све живо полети радознало на прозоре. Али да се заведе скупа стража која ће пратити туђа кола и туђа лица и по удаљеним селима, доиста је особита мисао. И тако се и овде у окупираним земљама може човек чудити људској досетки и обазривости, с којом се контролише свака личност, па ипак на питање: зашто и нашто све то? не може се свим тим чудноватим стварима дати одговора.

Сумњам да сам окупационим надлештвима био мио гост, али ипак признајем, да не могу изнети ни један пример неприлике с њима. Требињски срески начелник, извештен унапред о мом доласку, спремио ми је друштво мојих земљака још исте вечери. Срески начелник у Гацком, Малорус из Галиције, дошао је да ме лично поздрави, а послао је и младог шумара Чеха, који под њим служи, да ми прави друштво. Од таквог другара, ма колико мио био, не може се очекивати, да ће показати праву страну своје улоге. Као другар особито је мио, али као извештач никако није на своме месту, јер је по њему све што је у окупираним земљама добро и красно, и нигде једне ружне сенке нигде мрље, недостатка или погрешке. Али се ипак мора признати, да је тај начин натурања званичних наочара путницима на нос, достојан цивилизованих људи. Ко се тим наочарима задовољи и не умедне видети преко њих, створен је зато да не види. И ко би због своје кратковидости кривио органе безбедности?

У Невесињу је срески начелник неки Раух, чувен у обема окупираним земљама. Пореклом је по свој прилици пољски

Јеврејин. Чуо сам за њега још пре мог доласка у Невесиње, да се одликује безобзирношћу. Невесињског је свештеника на пр. затворио на пет дана, што је одлазећи од њега метуо читу на главу још код врата и пре него што је изашао у ходник, као што то наређује валда кривични закон господина Рауха. Једном су две буле селе на степенице његове куће. Чим их је угледао, отерао их је у затвор на 24 сата. Једна је од њих узалуд молила да је пусти јер има код куће одојче које нема ко да задоји за тако дуго време. И оно је морало гладовати, јер је тако био ћеф господина капетана Рауха. По себи се разуме, да сам долазећи у Невесиње желео да се сусретнем с тим чувеним јунаком. Али ми се жеља није испунила. У вече сам седео за столом у гостионици сам и радознало сам погледао на побочни сто, за који сам сазнао да тамо седе искључиво чиновници. У мени је завладало неко необјашњиво поштовање према том столу, и нисам могао очи да дигнем с њега ма да нико још није за њим седео. Неколико младих господичића из чиновничког круга говорили су међу собом чешки, што ми је било врло пријатно. У том сам тренутку премишљао шта сам похвалнога чуо о раду чешких чиновника у окупираним земљама. Радо бих се био с њима познао и с нестрпљењем сам ишчекивао прилику за то. Да ће ми се та прилика дати, о том нисам сумњао, јер је по који пут у тој невесињској гостионици бивало као у каквој окружној вароши чешкој. За другим столом седели су официри па и отуда се чуо чешки говор. Сам гостионичар, кираџија, Чех је (али сам приметио да је скромно морао притајивати своје чешко порекло, кад није о томе питан), породица му је чешка, келнер Чех, вратар Чех, кочијаш тако исто. Они су сви принуђени приликама да сваког најпре ослове немачки, и тек кад им се тај говор одбије послуже се језиком који је госту милији.

„Јесте ли ви Шваба?“ Питао сам старијег служитеља. „Шваба и Маџар“ одговорио је у светој простоти својој.

То чу онај на кога беше чекало празно место у врх чиновничког стола. Седе, погледа у мене, и ја у њега. Свидео ми се, али на жалост нисам ја њему, као што даде одмах по-

знати. Позвао је старијег служитеља, нешто му је прошаптао, показао је прстом на мене и. . . . гледећи ме одговарао му је опет шапатом. За тим служитељ оде брзо и донесе путничку књигу. Видео сам већ да се тицало мене. Где год сам у окупираним земљама долазио, записивао сам своје име ћирилицом. Хтео сам да се уверим да ли је истина, да та света слова словенска нису у милости код окупационих власти. Моја је радозналост била у толико већа и оправданија, што у тим књигама ни једно име нисам нашао да је том азбуком било записано. Ни прваци српскога народа у окупираним земљама као што сам се уверио, не служе се својим правом и не уписују се у путничке књиге ћирилицом већ латиницом, при чему своја имена сакате као у царско-краљевској војсци. Тако на пр. богати херцеговачки Србин, сопственик реченог хотела у Невесињу и пиваре у Мостару, господин Билић, који често послом путује по земљи записује се у путничке књиге латиницом, и то не као што би требало Bilić већ онакажено Billich. А зашто тако? Да ли се иза тога крије грађанска некарактерност, или неки особити систем чиновнички, који силом власти, којом располаже, истискује ћирилицу из употребе?

Али је био интересантан призор, кад је старешина чиновничког стола невесињског узео у руке отворену књигу у којој је видео моје скромно име! У првом тренутку изгледало је да ће га ударити капља или да је отров попио. У лицу је сав помодрио, усне су му набрекле, целим телом дрхтао је као да га је љута грозница спопала, и никако није скидао очи с мене. А ни ја с њега, јер у први мах нисам могао све то да разумем. Осећај човечности налагао ми је: да скочим и да бедника полијем ладном водом! Али обзир на друштво његово уздржавао ме је да то учиним, јер је доиста њихова дужност била да му прву помоћ пруже. Шта ја непознат могу у таквој прилици? Међутим његово је друштво мирно седело и никаква се промена није приметила осим што су сви чланови друштва, који су дотле чешки говорили, на једанпут, занемили. Он сам пак наједаред устаде и може се рећи пре да је скочио него ли да је отишао на најближа врата, без ше-

шира и горње хаљине. Дуго сам чекао да ли ћу га још једном видети, али га нисам дочекао.

То је био невесињски срески начелник, господин Раух, човек, који се хваста да је чврстом руком својом тако укротио Невесиње, које је за време турске владавине било огњиште свих отпора а у ком је и 1875 пукла прва пушка, да би на његову заповест сваки отац готов био свог прворођеног сина изнети на жртвеник и ту га заклати и спалити.

Моја радост, да се лично познам с господином среским начелником Раухом, није се испунила.

У Мостару ми није била ни свраћена пажња на то, да ме прате полицијски повереници. Изводим из тога да меваљда нису ни пратили. У Сарајеву на против ишли су устопице за мном и у граду и у околини, али свагде у пристојном одстојању. На досаду се не могу жалити. Пре би могао говорити о пажњи коју су ми указивали. Једног дана посетио ме је г. Мирослав Хубмајер, многим читаоцима познат још из почетка Херцеговачког устанка 1875. г. Кад смо претресли своје успомене из оног времена, он ми се на завршетку престави као политички агенат господина Калаја. Доцкан у вече позвао ме је на чај у свој стан, да ме том приликом посвети у своје идеале, који се, да одмах кажем, састоје у томе, да цело Српство до Солуна, па ако се може и цео Балкан, потпадну под Аустрију. Узгред буди речено, то је план не тако нов, јер су по њему радили многи агенти још 1875, и 1876, а међу њима и неке устаничке вође. Господин Хубмајер ме одведе у неке удаљене, пусте улице. Ту на једаред чусмо брзе неке кораке за нама. Приметило се да је неко *морао* јурити за нама. Ја убрзам кораке, али то исто учини и наш гонилац. Г. Хубмајер се најпосле заустави код једне особито романтичке куће. „Ту станујем“ рече, ватајући за алку од врата. У том тренутку стиже до нас и онај што беше јурио за нама. Фењер је осветлио ту појаву. Дотрчао је радосно као витез, али се на триумфаторском лицу његовом убрзо разли израз обмане, кад је видео с ким идем. Брзо се маши за шешир, и учтиво поздрави господина Хубмајера, па се одмах врати. Нисам питао г.

Хубмајера, — јер смо се бавили важнијим питањима — ко му је био тај учтиви познаник, али после тог призора нисам више сумњао ни о томе, да је овај Хубмајер доиста у Сарајеву нека „важна“ личност.“

После дугог, за мене врло поучног увода, рече ми г. Хубмајер, да један од великодостојника босанских жали, што га до сад нисам походио, те да тако чујем и „alteram partem“ (другу страну). Одговорио сам да је за мене та „друга страна“ окупирани народ, који нема у јавности онакво заступништво какво потребује и заслужује.

Више ми нису ничим досађивали заштитници садашњег поретка у окупираним земљама. Ако ово што горе напоменух и није много, ипак се може видети из тога сам начин, на који окупатори примају странце. Разуме се, да онога, кога сматрају за свог човека, обасипају само љубазношћу и ласкавошћу, свуде и свагда пружају му своје услуге и све око њега тако удешавају, да му време прође у најпријатнијим утисцима. Још ако такав човек не зна домаћега језика и не познаје живот народни, може сасвим изостати и силно облетање разних гладница око њега, који тајно или јавно врше полицијску службу. Па ни противницима нису ови жбири толико досадни, јер њихова главна пажња не зауставља се на туђинцима, већ на оним домородцима, с којима они опште а који не могу собом одвести.

У прво време окупације говорили су странцу, да га морају штитити од људи опасних за личност и имовину његову. Кад би то нешто данас још говорили, бацили би сенку на саме окупаторе. Сваки би с правом рекао: та имали сте за двадесет година довољно времена да обезбедите личност и имаовину! Данас вам нико не би ни одрицао да се строго мотри на додир странаца с домороцима и да се то спречава. А за тај посао удешен је огроман механизам, који стаје стра-ховито много, али ради с тачношћу, која одговара савреме-ном стварном механизму.

Добро, а каква опасност може бити за окупацију од до-дира странаца с домороцима.

Према таквом стању ствари удешен је и додир са ст

новиништвом. За туђинцем се мотри и јавно и тајно, али може кроз обе провинције проћи с краја на крај, кад се ништа не деси, за што би му полиција наређивала да свој одлазак убрза! Али му је зато додир са становништвом веома ограничен.

До пре кратког времена ни један становник окупираних земаља није смео отићи без пасоша ни у најближе суседство. Ко је противно поступио казна му је ишла до на 100 и 150 фор., и поновна казна још, ако се против те осуде жали. И данас мора сваки имати пасош ко се из једног места крене, али се бар толико попустило, као што смо видели код Луке Грбешића и Омера, да их не морају показиватиувек и личностима, које надлежни чувари безбедности познају. Пасош вреди само за 10 дана, дакле за један или највише два тржна дана. По истеку тог рока мора сваки обновити своју путну исправу. Такса за то износи свагда 5 крајцара (10 пара). Сваки ко дође за путну исправу мора објаснити зашто иде на пут. Кад стигне у место за које је пасош извадио, пазе органи безбедности да ли није ради чега другог дошао но што је у пасошу означено. Бивало је да су неки говорили да желе ићи у места где су више власти ради трговине, међу тим су долазили да подигну тужбе против ситних угњетача којих је у окупираним земљама у изобиљу. Таква „варалица“ и „бунтовник“ (како се то језиком увређених органа безбедности каже) не добије нигда више пасош и у свом месту је као интерниран докле не да необоривих доказа да се поправио и да више нигда неће сличну погрешку учинити. Да избегну оваква кињења, људи се склањају, да не упропасте своју трговину и своју зараду.

Овде је могућно само једно од двога: Или постоји озбиљан узрок за ово ограничавање становништва и у самом трговинском кретању и саобраћају, што је жалосно за окупацију, или озбиљна повода зато нема, и онда је излишно и неоправдано кињење становништва. А то је жалосно за становнике окупираних земаља.

(Наставиће се)

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

91 Издање Задужбине Илије М. Коларца. — **Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354.** На ново издао и објаснио *Стојан Новаковић.* — У Београду. Штампано у Државној Штампарији 1898. — Цена 5 динара или круна (2·50 фор. а. вр.). Стр. 312 + CLIII.

И ако се код нас о Законику Душанову много и радо говори, студија о њему врло је мало. Управо најважнија питања о његовој историјској, правној и културној вредности нису још ни такнута. До сада је несташица доброг, лако приступног и практичног издања много сметала раду и студијама о Законику, јер књига Флоринскога, покрај свих врлина, имала је много и мана, међу којима је једна од највећих: неспретност за употребу.

Сада је томе поможено. Законик Душанов приступан је сада свакоме у лепом, добром, критичном и врло практичном издању.

Осим самога текста (стр. 6—146.), где су бележени варијанти[1]) свих рукописа, додано је читање текста (за лајике) и објашњења, где има драгоцених напомена и прилога тумачењу Законика и културној историји (в. н. п. члан 20, 25, 33. 52, 68, 81, 102, 121, 123, 170, 174, 183, 190, 194 и т. д.). На крају је преглед чланака и добар регистар. У Приступ је могао доћи још један одељак — о досадањим издањима.

Опширан приступ (на 153. стр.) почиње писац са зачетком писаних закона код Срба (стр. V—XV.). У другом делу говори о саборима у старој српској држави (стр. XVI—XXXI.).

У 183. књизи „Летописа“ Матице Српске доказао је мој пријатељ Јован Радонић, да је она повеља Милутинова, у којој он опширно прича

[1]) Штета је што нису одма од почетка тачно бележена сва одступања рукописа атонске редакције у главама (стр. XCVII—CI.).

своју аутобиографију (повељу ову издао је Љуб. Стојановић у 3. Споменику), — *фалзификат*, те је према томе прави извор за оно причање о саборима (стр. XVIII—XIX.) — А. Е. Данило.

Год. 1354. била су без сумње *два* сабора и Додатак Законику *није* донет на сабору, на коме је Сава изабран за патријарха. Али Новаковићев једини доказ за то, као да друго кодификовање није „рађено припадом при изненадном сазиву Сабора поводом смрти патријархове“ (стр. XXV.) није довољан. Међутим резултат Новаковићев је добар, али се он даје потврдити на други начин. Сабор, на коме је Сава изабран за патријарха, држан је *у децембру* 1354. год. (Летопис 184,32.), а не у јесен као што мисли Новаковић. Међутим сабор на коме је допуњен Законик био је 6862. г. индикта 7. (стр. 103.) између *1. септ.* 1359 и 1. септ. 1354 г. ***Сабор дакле, на коме је донета допуна Законику, није идентичан са сабором, који се у децембру 1354. састао*** ради избора патријарха.

Закључак г. писца да тек после прогласа патријаршије „видимо где цркву на саборима заступају патријарх, митрополити и епископи *с осталим црквеним заступницима*“ постао је непажњом случајно, јер је неколико страна пре тога (стр. XVII.) казано да су и под Првовенчаним и под Урошем и под Милутином и под Драгутином сабор сачињавали: епископи, *игумани* и властела (в. и стр. XVIII.).

У трећем одељку расправља писац о постанку и склопу Законика. (стр. XXXII—LIX.). Важно је доказивање противно Флоринскоме, да Законик није додатак и допуна Властара, него засебно дело и да није донет на једном него на *два сабора*. Занимљиво је и расправљање Новаковићево о изворима Законика. Питање ово заслуживало би засебну студију, која би законодавство Душанова доба оценила са културно-историјског и правног гледишта. За правилну оцену Законика ваља знати, да ли је законодавство онога доба било прост *скупљач* старијих законских одредаба и византијских закона, или је оно тежило да даје директиву у правном животу нашега народа, да спречава зло и да унапреди живот државни у сваком правцу. Ако ти законодавни сабори нису били прости скупљачи старих закона, онда је на њима без сумње било разних струја и праваца међу члановима. Важно је за нас да знамо: која је струја имала превласт, т. ј. да ли су закони мењани и нови доношени у корист владаоца или у корист властеле или у корист свештенства? Ако је законодавство хтело да регулише и унапреди државни живот, да ли је оно успело у томе? Да ли је и у колико је та законодавна радња спречавала или помагала распад Душанове државе и пад српског народа у борби с Турцима? И, пре свега, какав је однoшај законских одредаба у Законику Душанову према старијим законским одредбама српским и према византијским законима?

На нека од тих питања одговорио је узгред Новаковић у својој расправи, али пре него што добијемо тачан одговор на сва поменута пи-

тања не можемо тачно оценити законик Душанов са културног, правног и историјског гледишта.

Новаковићева је главна намера била: *издање* Законика, а главна заслуга му је: *резултати о редакцијама*. С тога су у овој књизи најважнији IV. и V. одељак, где се говори о преписима[1]) (стр. LX—LXXXVII) и о одношају преписа и прерада међу собом (стр. LXXXVIII—CXLIX).

Питање о редакцијама и подела група у главном је изведена у закључку (стр. CXLVIII—CXLIX.), и будућа научна истраживања тешко да ће на томе закључку много мењати.

Веза међу рукописима у слици, ма да је удешена према закључку, није сасвим тачна. Особито је тешко са ходошким и раковачким преписом. Подела група, како је удесио Новаковић, свакако је тачна, али се ни један од познатих рукописа не може безусловно подредити *једној* групи: сваки рукопис на много места одудара и од своје групе и од групе, којој је подређен. Раковачки рукопис често је ближи призренском или струшком но атонском, ходошки исто тако; често је и најмлађа група сачувала боље старину но старије, те се приближује најстаријим редакцијама (и. п. члан 43, 145). Рукописи разних група немају свуда потпуне везе и подређености својим групама јер нису наравно сви рукописи појединих група сачувани. Сваки нов рукопис биће нова карика, која ће тешње везивати и рукописе и групе међу собом.

Важна је врло у законику директна и индиректна стилизација где је говор о цару.[2]) Новаковић се повео за Флоринским, па је све млађе групе издвојио по индиректној стилизацији („цар“ место „царство ми“). Али ни Флорински ни Новаковић нису опазили да *индиректна стилизација почиње тек од 101 члана: до 81 са врло незнатним одступањима свуда је директна стилизација чак и у најмлађим преписима*. Према досадањем материјалу тешко је казати зашто је то тако и зашто је н. п. задржавана стилизација „до овога сабора“ (чл. 83, 124)?

Ја знам врло добро да оно доба и оне људе не можемо мерити нашом мером. Ипак само у њиховој техничкој невештини не могу да нађем довољно разлога неконзеквенцијама какве се у Законику налазе. Кад је неко већ дотеривао Законик зашто је директан стил замењивао тек од 101 члана? Зашто је при кодификацији метао сваки Законик за себе[3])? Зашто није мењао директан стил, где је говор о сабору; и зашто је изостављао неке чланове? За многе изостављене чланове не може се ни-

[1]) Тумачење професора Јиречека о називу ходошког преписа (стр. LXXV.) натегнуто је и без сумње погрешно. Препис тај носи назив зацело по *манастиру* Ходошу.

[2]) Можда су чланови где је у оригиналу била директна стилизација старије законске одредбе, а чланови са индиректним стилом нови или измењени параграфи?

[3]) Разлог г. Новаковића, да га је у томе спречило „осећање о два законика, о два зборника“ није довољан, јер кад је кодификатор премештао параграфе, поправљао и изостављао, могао је и то урадити.

како рећи да су постали непотребни или беспредметни. Кад је већ кодификатор метао од 101 члана „цар“ место „царство ми,“ зашто није одма стављао наслов *свога* владаоца?

Много таких и сличних питања имаће да реши испитивач законика.

Новаковићево ново издање Законика омогућиће озбиљан рад на старом законодавству, те се можемо надати, да о Законику Душанову нећемо више читати фразеолошке чланке без икакве садржине, као што су неке приступне академске беседе, него да ће овако изврсном издању следити озбиљна испитивања.

Цариград 25.-XI 1898.

Ст. Станојевић

Vladimir Jelovšek **Simfonije** MDCCCLXXXXVIII.

Пред нама је једна мала књига — тако је, сем ако не узмете у обзир њен велики формат, књига од 14 песама (напомињемо да су песме веће). Ето та мала књига, с поља нешто необичнија, изазвала је неке да напишу мале критике са великим бесмислицама. Но молим вас не одбијајте се од *мале* књиге, не вртите главом за то што је књига *мала,* јер и мала свеска може садржати у себи сву душу једног човека, цео један дух (речи једног Француза).

Међу нашим сународницима у Хрватској опазио се последњих дана у уметности и литератури покрет, коме је већ било време; почела се правилније осећати и схваћати суштина уметности и литературе. Тај појав прогреса никао је, као што увек бива, међу омладином, а стало му се опонирати, као што се увек догађало, из редова конзервативних и старачких. У том кретању пониче нових листова, исфабрикова се брошура и испева песама. Међу тим радовима има их уз покрет и против њега, и добрих и рђавих, као свагда, и таквих у којима се истински рефлектовао тај прави покрет и таквих који беху надувени таштином и извитоперени крајностима. Јавила се Narodna Misao, Novo Doba, Mladost, Secesia, Dr. T. Pavičić kao liričar, Hrvatski Salon ит.д. Као најдоцнија појава из тога низа јесу Simfonije. Оне нас двогубо привлаче: својом симпатичношћу и својом злом судбином, а све оно што је прогоњено има неке привлачности за човека (то је, чини ми се, стара мисао).

Пре свега: Simfonije су обележене као декаданска појава, а у декадансу се трпа све што је новије, необичније, што није типско и конвенционално; и поћи за идејама свога времена, схватити их и исписати то је опасно, јер вас могу извиждати као декадана и рећи вам како хоћете да покрећете нарочите идеје (то је казао један критичар). Замислите ту бесмислицу: песници покрећу идеје а не оне њих. То ме подсећа на ону мисао (о њој је већ рекао своју г. Б. Поповић) — „реализам се јавља под утицајем философске концепције о свету“, а не као упоредна

појава демократији. — Но журим се да додам, ни та опозиција не искључује здраву мисао у песми, н. пр. један *Вијенчев* критичар, прегледајући неке песмице, баш упућује песника на идеје и мисли, захтева садржину у песми, али то чини бојажљиво и с оградом, јер на крају узвикује „не у сецесионисте и декаданс! Као што назирете, они су констатовали декаданство у нашој књижевности. И разуме се онда устају и боре се против њега. Право да вам кажем мени то личи на Дон Кихотову борбу с ветрењачама, и то из врло простог разлога, што је декаданство апсурдум за наше прилике.

Други опет налазе како је у овим песмама испреплетана мистика, симболизам, декадантизам, натурализам, идеализам и стара романтика. То Јеловшека пречи да постане „модерним“, недостаје му, веле, индивидуалности, не иде за једним истим узором (н. пр. декадантизмом или симболизмом!), налазе код њега еклектизма. Но нити је то неиндивидуалност, нити еклектизам (а не знамо за што би и еклектизам био за осуду), већ доказ, да је хрватски песник а не француски декадан. То му не ваља, поред осталог што му се још замера, као неискреност, наивност у социјалним идејама и тежња за оригиналношћу — то се помиње а не доказује, или ако се покушало да доказује, није се успело у томе. Још му забављају како није имао довољно смелости у својим песмама, те да је шврдао („није ишао за једним узором“), па још из тог разлога испустио и прву реченицу из цитата Хермара Бара. Очигледна погрешка. Није то била оскудица смелости, која га је задржала, а да не пође за декаданима, већ је то био genus, средина и време.

Већ смо напоменули како би декаданство била бесмислица за наше културне и књижевне прилике, ама напослетку то би се косило са свим оним што учена Јевропа проричe и намењује Словенству. Па и ако би било трагова тог новог правца, ако се наша омладина баш и не би могла отети његовом утицају, образујући се на страни и тражећи узора у страним књижевностима, услед сиромаштине у својој рођеној кући — тада би декаданство било само снобизам у нашој литератури, оћу да кажем у литератури која није ни пун век проживела. Природа не прави скокове, па тако је и у литератури (туђе речи), а декаданство би било зацело један скок, и то један огроман скок. Да видите.

Остављамо на страну *Стару српску књижевност* и *дубровачку* пошто и не мислимо, да би се наша најновија књижевност могла наслањати на њих. Оне обе, као што знате, беху плагијати, једна византиске, а друга талијанске — и још латинске и провансалске — књижевности, па за то и пропадају. — Деветнаести век српске књижевности нема заједничког са онима од XIII. до XVI. века. За то и прелазимо преко тих средњих векова и заустављамо се на XIX., да кажемо само најпотребнију реч. Овако стоји у њему:

Пошто се истрошила снага и поломила пера на хексаметрима и „алкачејским строфама“, у имитацији немачким и дубровачким песни-

цима, долази Вук и Гај, да објаве ново време, да унесу светлости у таму којом се толико лутало, да положе здраву, снажну, националну основу нашој књижевности. На тој се основи радило и урадило нешто.

И докле се још радо читају Шеноа и Прерадовић, Бранко и Л. Лазаревић, тек што се почео стварати реалистичан роман, а они сневају о декадансу. Јесам се насмејао, кад ми некакав млад човек рече: „Написао сам једну декаданску ствар, па се смишљам, да ли да је штампам!“

Та недозрелост наше литературе за декадансу, то је један разлог који брани нашег песника од оптужбе да је декадан, а који је ван њега и апсолутно независан од писца. Но поред тог аргумента за одбрану песникову наћи ћемо још јаких, тачних и јасних доказа у самим песмама.

Модерни декадан не верује у прогрес, не зна за домовину, народност и политику — он је козмополита, он има своју веру, своје сопствене идеје тамне и бизарне, особене сањарије, свој језик и свој стих. Кад сте прочитали прву песму *Simfonija*, не осећате ли да имате посла са човеком који је Хришћанин као и ви, родољуб, који верује у будућност свога народа, па чак и у спас човештва, дакле, то је човек који се нада. Да ли то личи на декаданство?! Нада нигде не малаксава, с вером у победу завршује своје песме, добри Хришћанин избија још где-где, а кад завршите читање и последње песме ви осећате да је наш песник већи родољуб, рецимо, и од ***недекадана*** В. Илића и од ***патриотског*** песника Др. Тресића.

На застави декаданској стоји исписана Verlaine-ова песмица у којој један стих гласи: Магловита нек је песма наша. И они иду доследно за својим програмом. У њиховој постојбини, у Француској Verlaine-а крсте „неразумљивим, пркним и превртљивим поетом“, називају филозофом-боемцем (имају они и лепих речи за њега), а за Mallarmé-ове стихове веле да им је кључ изгубљен и да ће га и доцније, напреднији нараштаји моћи проучавати тек са слутњом и с напором. Како стоји са садржином и јасноћом њеном у Јелов. песмама? Врло просто. Неће бити потребна ерудиција потоњих векова да се његови стихови схвате, њихова је садржина сувремена, потпуно сувремена, јасна, блешти од јасноће. И треба човек да буде кратковид да то не увиди или веома конзервативан па да то побија. Дакле и у томе није декадан.

Да пређемо на песнички облик, он је веома карактеристичан и значајан код модерних француских песника. И Verlaine и Mallarmé, краљеви декадана француских поникоше из оног широког и часног круга француских песника, који се сакупише после шесете године око Lecont de Lisle-a, Banville-a, Catulle Mendés а и др. Називаше се парнасовцима. Есенцијални знак, који им даваше општу карактеристику беше уважавање вештине, пуна, лепа и изразита форма којом заогртаху своје мисли и осећаје. С парнасовцима тек почиње еволуција стиха, коју настављају и воде до крајности групе којима краљује Verlaine, па за тим Mallarmé. Ови хоће

стих још гипкији, да би био погодан за најфинију хармонију, и стих особено изразит са несталном римом и необичним размером.

Кад се све то зна и кад се прочитају J. песме, при здравом суђењу не би се могло никако забавити песнику имитовање декаданима, не слепо имитовање, но чак ни нарочито угледање, напослетку форма његових стихова није ни за упоређивање са формом декаданском, са њиховом „красном римом, глатким и хармоничним стихом“. Стих му није ни гибак нилеп а није увек ни хармоничан, али то није апсолутно. Ја ћу вам исписати завршетак песме *Memento!* неколико лепших и хармоничних стихова — таквих нема много.

Јунак склопи за в'јек очи...
Тихо к њему вила плије,
Тугом гледа младо лице,
Тугом горке сузе лије...
Онда сврну очи к небу
Па Вишњега нешто проси...
Лахор пољем лелија се,
И ко тихан шапат носи:
Memento!...

Сенка утицаја декаданског, коју би опазили, како се прелива по његовим стиховима, није јака песме не постају ништа неразумљивије, она је фина и јасна, таква каква треба да је, дакле ништа јеретичко, што би требало анатемисати — та забога он је растао и развијао се, тако рећи, гледајући у те нове песнике. Ипак његов је стих нешто лично његово: млад је човек, који није много писао, а јако осећа, па би много хтео да каже а како се то тешко чини у лепој форми, онда ето вам испрекиданости, храпавости и тежине стиха који је готово увек без слика. Па шта, и у томе није декадан? Одговор је на то излишан.

Дакле ви сте видели, чини ми се да је било могуће то видети, како J. не припада декаданима. Но на шта је могло навести његове критичаре да га у ове убрајају? Веома наивне ствари н. пр. необично издање подела песама на групе *in* и *ex*, речи као *апсинт*, *рујна маса*, *беличаста јајашца*, *импотенција*, *симбол* *стерилитет*, *еквинокција*. Но то је с једне стране, а с друге стоји садржина као страшило или боље као црвен барјак. — Да напоменем још једну ствар која пада у очи. Песник је напустио оно ропско потчињавање форми, на коју се до сад код Хрвата строго пазило (то је дошло са стране), а та је форма зацело правила пакости хрватским песницима, и то је несумњиво, да их је она уз незнање језика врло често пометала и била узо која им је спутавала мисли и осећаје. Јеловшков стих често не личи на стих, врло је мало песама са правилном станцом (управо четари); жестина и срчаност није му давала да прави одморке. његов се стих сустиже, гомила. — Ето све је то могло да збуни, а кад се човек збуни, онда...

Сматрамо за потребно, да напоменемо ово, како се говори — и то с правом говори — да је у другој половини овога века „песник" предао оружје „књижевнику", како се радије пише драма и приповетка у прози, и како у новијих песника не узлеће више машта тако високо. Још нешто. Осећате и ви сами врло добро ово позитивистичко доба, кад се човек тешко предаје маштаријама, кад су му идеали постали снђушни а амбиције бесконачне, кад је тело господар а дух слуга. Па можете ли онда тражити од нашег песника, да испадне из свог времена или да узлети над њим као орао (није истина ни то немогуће, али — „међ' великим народима генију се гњездо вије") !

„Витези дистенкласа" (то Јеловшек говори) певају химне овом времену, и докле они кличу како народ у блаженству плива, а земљом тече мед и млеко, дотле какав бедни радник лије сузе и мрмори молитву међу скупљеном дечицом, која врИште „хлеба!"; времену, у коме млада и замамна госпа у сјају и изобиљу, пуна живота и крви, греха и разблуде, вара старог и досадног мужа, докле сирота, убога жена у тескоби и очајн гута апсинт, муж јој скаче у реку, бедно дете, гладно и напуштено, лије сузе у хладном подруму, а послен свет жури се за својим послом, с главом пуном планова, хладан и неосетљив за беду свога ближњега. Ово је доба у коме се купује љубав, братство, звања.... а продаје част, срце и тело. Све то осећате и ви и ја и песник. И шта би нам он могао друго певати до оно што проживљујемо? Ми осећамо како смо сићушни, бедни и немоћни, да све то исправимо, и песник то осети по кад кад, али — он је песник, и он кроз ту црну слику опажа још, далеко негде камо наш поглед не допире, једну звезду како трепти, трепти и прича му о бољим временима. То је она звезда живота, о којој су нам причали док смо још мали били, коју тражимо очима по бескрајном своду, никад је не нађемо, а верујемо, кад ће нестане да се и живот прекида.

Наш песник своје време осећа, покрет на Западу одјекује у његовој души, а он је врло близу Запада; друштво које га је одњихало мешовито је; утисци из домовине мешају се још са утисцима из велике европске вароши; он је посматрао двојаки живот и тим опсервацијама инспирисан он пева. Из сваке његове песме креси се мисао, као искра, топла искра, која обасјава својим истинским сјајем и загрева живом топлином. Његова је душа заокупљена идејама, које нису наге, хладно изложене, но заодевуте осећајем, топло и симпатично опеване. Тај осећај је буран, младалачки, такав да га је млади песник тешко и могао увек ухватити у форму лепу и складну. Он вас прожима својим осећајем и мишљу, сугерира својом песмом и ви пријањате уза њ, заволите га и поштујете. Јелов. су песме чедо свога времена, у томе је њихова тежа, то њих оправдава и расветљује но то по неко не схвата. Уметност и књижевност су жижа у коју се сабирају сви зраци који полазе из умова и срдаца једнога века и једног народа. (Извините ме што понављам ову мисао небројено пута изречену); њена светлост ће вам расветлити нај-

тајније осећаје, једног целог времена и најтамније мисли његове. И само ће они бити прави уметници и књижевници, који убаце по један истински зрак у ту жижу, који својим даром допринесу да илуструју своје време са његовим мислима и идеалима. Нека је мирна савест песнику Јеловшку, он је учинио своје.

Време је већ да напоменем како утисак песама Јелов., пошто сам их прочитао први па и други пут, није био савршен. Од куда то, да читајући по неку песму осетите јаке речи, назирете истинску мисао, али вам се ипак чини, пошто је прочитате, да нисте прочитали *песму*. Осетите на више места анималност човекову и банални живот више но што би то било допуштено у песми, напослетку одбацимо то „допуштено“ и „недопуштено“, но рецимо: више но што би то било природно *у песми;* код њега има оног „мужевног укуса“, што га помиње Маколеј, који хоће да се извргне у несклад и простоту. Па онда, замарате се неједнаким и неправилним ритмом и тако заморени станете се спотицати о речи, као што су *сецирати, конструкција, паралелни ток, инкарнација душевне супремације човека* и т. д. Додајте томе оскудицу у машти, па ћете онда разумети зашто по нека песма не изгледа као песма, и зашто утисак није потпуно савршен. По неке су погрешке биле неизбежне. Десило се оно, што се увек дешавало у оваким покретима, то јест отишло се у крајност.

Још само две речи. Пошто сам прочитао Јелов. песме, оживело је у мени сећање на програм модернога поете, који је саставио такође поета, низала ми се у памети реч за речју, реченица за реченицом, као бисерна зрна, и ја сам имао пред очима један кићени ђердан од самог бисера — то је програм *Антона Ашкерца* словеначког песника: „Модерни песник треба да захвати из дубине своје осећајне душе, из своје очишћене индивидуалности из свога „ја“ и из реалног живљења. Модерни поета пева и пише с гледишта свога времена и образовања свога, са висине свога душевнога видика без сваког обзира. Над његовим писаћим столом треба да стоји златним словима исписан програм: *У име народа, правице, истине, лепоте и слободне мисли! У име свих тиранисаних, угњетених и трпећих! У име општег човечанског напретка!*“

Душан Протић

Како се праве тестаменти по нашем грађ. законику, од *Б. Б. Несторовића.* Издање књижаре Мите Стајића. Београд 1898. Цена 0·50. —

Овај реферат штампамо у „Делу“ за то, што је књига намењена широј читалачкој публици, као друштвена потреба, па је право, да се у „Делу“, чији је контигенат читалаца много шири, него ли контигенат „Бранича“, стручно-правничког листа, чује и критика на ову књигу, чија по-

јава није остала неопажена и због чега је и потребно да се о њој за ширу публику и проговори. Дакле, да се чујемо.

— -

Појаву ове књиге, како нас писац уверава у свом предговору, изазвала је насушна потреба.

„Треба свако да уме написати, а ако због слабости са̂м не може писати, онда треба да зна наредити, како да се тестаменат напише.“ — Ето овоме практичном смеру, вели г. Несторовић, има да послужи горња књижица.

Писац је, дакле, хтео овом књигом да пружи читалачкој широј публици један практичан наук, управ један популаран спис о томе: „како се праве тестаменти по нашем грађ. закону.

И ако се може рећи, да је потреба ове књиге донекле и оправдана, ипак је г. Несторовић овога пута био лоше среће, не толико избором рада, колико самом израдом. Књига, дакле, потреби одговара, али јој садржина не ваља — противна је нашим позитивним законима.

Г. Несторовић је познат нашем правном читалачком свету. Он има неколико својих правних оригинал. одломака. Био је адвокат и управник града Београда, а сада је, има приличан број година, државни судија. Све то скупа, у збиру, даје право и г. Несторовићу, да пише овакву једну популарну књигу, и нама, да верујемо, да ћемо збиља од њега и добити један истинит практичан наук о томе: „како се праве тестаменти“.

На жалост наше се веровање није обистинило. Чим смо почели да читамо ову књигу, одмах, још у почетку, нашли смо на такве капиталне грешке, да смо се запитали: да ли је могуће да је ова књига изишла из руку г. Несторовића, једнога бив. адвоката и садањег вишегодишњег судије? Јер, грешке које чини г. Несторовић нису мале природе. Он је написао ову књигу у циљу, да свако ко направи тестаменат, направи пуноважан тестаменат. Међутим, сваки тестаменат, који би био направљен по овој књижици, био би пред судом ништаван. А то нису мале грешке, и то у толико пре, што потичу из пера једнога стручног човека.

Ко хоће да прави тестаменат по овој књизи, па после његове смрти, да воде парницу интересована лица за поништај тестамента, тај нека се послужи овом књигом. Ми са своје стране не можемо препоручити књигу и ако смо јој се обрадовали. Наша правна литература је слаба, готово никаква, и сваки приложак за нас је добро дошао. Али за то ипак, не можемо противно и својој дужности и својој савести, пропустити да и овај приложак, лоше среће, истина из добре руке, не оценимо онако како и заслужује. То нам не треба нико, па ни г. Несторовић пребацити.

Да пређемо сада на саму књигу. Она садржи увод и три одељка. У уводу је изнет у кратким потезима, готово прештампаним текстовима закона, појам о тестаменту, способности за прављење тестамента и најзад важност његова. У првом одељку је: форма и врсте тестамената. У другом: садржина тестамента, законити део, ко има права на законити део, величина законитог дела, удовичког уживања, породични фидејкомис и поклон на случај смрти (легат). А у трећем, пак, додаци тестаменту (кодицили) и мењање тестамента.

О уводу немамо шта да речемо. Имали би само да приметимо, колико за увод, толико и за целу књигу, да књига и ако је писата у популарном смеру, није писата и популарним језиком. Не, да само изгледа, него су баш читави текстови законски прештампани. Такво писање не може послужити популарном смеру, јер свако не уме „*читати законе*". А преписивати законе за практични — популаран смер, смешно је!!

Да пређемо одмах на први одељак. У овом одељку као што смо рекли изнете су врсте тестамената. Г. Несторовић полази, као и наш законодавац, прво од писмених тестамената и то прво од олографског, т.ј. тестамента, који је написао и потписао сам завешталац.

О овој врсти тестамента г. Несторовић не говори готово ништа. Он нас упућује на X главу грађ. закона у којој су изређани битни захтеви за важност овога тестамента, па је за тим одмах прештампао и §§, 430. 433 и 434. грађ. зак. из поменуте главе, који говоре о овој врсти тестамента. (Популарно писање?!!). После овога резимирао је у 4 тачке оно, шта, по његовом мишљењу, треба да има један олографски тестаменат, па да важи пред судом. И најзад после свега овога, написао је један „формулар", како он вели, за ову врсту тестамента, у коме је изнео последњу вољу на случај смрти некога Мих. Петровића, трг., који је сам тестаменат написао, и испод текста тестамента ставио је *само* реч: „сведоци" и потписе њих тројице.

Пре свега овај формулар није у ствари формулар, нити то може бити. Јер појам „формулар" претпоставља *сталну* форму једне ствари. А г. Несторовић неће и не може ваљада мислити, да форма последње воље завештаочеве мора бити она и онаква, као што је то г. Несторовић изнео.

Поред ове грешке у разумевању појма „формулар", која не утиче на важност тестамента, код ове врсте тестамента постоје још горе, колосалније грешке, управ недостају битни захтеви за важност тестамента и у објашњењу и у реченом назовимо га формулару, због којих не би могао тестаменат ни у ком случају важити. Био би потпуно неважећ и ако је написат по упуту г. Несторовића.

Тако г. Несторовић вели: „три способна сведока морају се једновремено потписати испод текста или на полеђини оне стране на којој је текст".

Овако, како је написао, показује и у формулару. А то је погрешно.

Не само г. Несторовићу, да се сведоци потпишу, већ законодавац у §. 433. гр. зак. тражи *„да осведоче“*, да је оно, на шта се они као сведоци потписују завештаочева последња воља. Другим речима, да они изјаве, било испод текста, било на полеђини оне стране на којој је текст тестамента, да је завешталац изјавио у њиховом присуству, да је то његова последња воља и да се они, као сведоци потписују на дотично писмено као тестаменат Н. Н., па затим да се потпишу. Само оваква изјава са потписима одговара горњој „фрази: *„да осведоче“*, јер сâм, го потпис не може ништа друго значити, но потпис.

Да, пак, овако треба разумети појаву сведока на писменим тестаментима, поред горњег правилног разумевања израза *„да осведоче“*, то потврђује још и § 437. грађ. зак., по коме се сведоци на писменом тестаменту не морају заклињати *без судске пресуде*. Значи, да законодавац много полаже код ове врсте тестамената на сведоџбу сведока и да њиховим сведоџбама и без заклетве потпуно верује, налази довољно гаранције — док се пресудом противно не докаже — да је оно, што су они осведочили и потписали, заиста завештаочева последња воља па случај смрти.

А какве гаранције даје г. Несторовић интересованим странама и суду о томе да је истинит онај тестаменат на коме су се само потписала три човека, или још горе, један, који је потписао и ону другу двојицу? —

Може ли, било суд, било интересоване странке веровати, да су та три потписа, баш потписи сведока о посљедњој вољи завештаочевој, кад се са тестамента не види о чему они сведоче? —

Г. Несторовић за све ово не даје нам никакве гаранције, управо он нас својим упутом заводи само на рђаву — парничну стазу. Г. Несторовић даље греши, кад у свом науку не маркира, да на тестаменту мора бити ***нарочито назначено***, да су сва три сведока била заједно при потписивању и изјави савештаочевој.

Истина г. Несторовић и сам сматра једновременост сведока као захтев за важност олографског тестамента. Али са његовог формулара, као очигледне наставе, онога о чему учи, то се не види. А како су текстови теоријске наставе, прештампани текстови закона, то нам само формулар може дати праву слику о томе, како г. Несторовић разуме ту једновременост сведока у §. 433. грађ. закона. И кад нема у формулару у тексту сведоџбе сведока тога факта: „да су сведоци били заједно“, онда значи, да г. Несторовић не сматра да је и ово један од битних захтева за важност тестамента. А да је то погрешно, држимо, да се нећемо о томе много препирати. Довољно је, поред изречног наређења §. 433. гр. зак. у посл. одељку, да запитамо г. Несторовића, како би нас могао уверити, да су сва три сведока, код овог његовог примерног олографског тестамента, била заједно, кад се то са тестамента не види? — Најзад, по чему се може ценити тај факт, да су сведоци били заједно, ако се то

не назначи на самом тестаменту и од оних који су у првом ре звани то да потврде, а то су сами сведоци?

Са ових грешака, које су веће природе, јер собом повлаче потпокулитет тестамента, наук г. Несторовића о овој врсти тестамента не са да није практичан, већ сасвим погрешан и противзакон.

Да видимо, даље, каква му је израда алографског тестамента, т. ј. онога, који не пише сам завешталац, већ неко други по његовом казивању.

Не треба се устручавати; треба бити искрен. С тога унапред можемо рећи, да му је погрешна и против закона израда и овога тестамента. Ево, зашто.

У §. 433. грађ. зак. стоји: „ако завешталац не уме или не може писати, онда може . . . и т. д.“

Код овог закон. прописа ваља обратити пажњу на изразе: *„или не може писати“*. Смисао је овог израза тај, да се завешталац налази у таквом стању, да не може, било писати или се потписати на тестаменту са каквих незгода или болести, и да, са тога разлога, не пише сам тестаменат, већ преко неког другог.

У правилном и аутентичном разумевању ове фразе лежи и доказ о томе, да на тестаменту мора бити нарочито назначено и стање завештаочево у коме се налазио, кад није могао писати тестаменат.

Који је, дакле, прави смисао ове фразе? —

Ако се узме, да горња фраза значи само то, да се овим тестаментом може да послужи само онај, који не зна да пише, онда би то било противно наређењу §. 429. грађ. зак., по коме је остављен избор завештаоцу да чини тестаменат по форми, коју он изабере.

Ако се, пак, узме, без ограничења, да се овим тестаментом могу служити и они који знају и могу писати, — онда, у ком смислу ваља узети фразу: „ако не може писати“? —

Пре свега, треба имати на уму законодавчеву намеру: да се искључи могућност чињењу лажних, фалсификованих тестамената. Код тестамената олографских, т. ј. оних, које пише и потписује сам завешталац, искључена је готово могућност фалсификату. Међутим, код тестамената алографских т. ј. оних, где завешталац не пише сам своју последњу вољу, већ преко неког другог, није искључена могућност чињењу фалсификата, било у томе, што ће писац тестамента, што уметнути, било, што ће шта изоставити од изјаве завештаочеве. Природно, дакле, да се онда код ових — алографских тестамената и мора тражити што већа гаранција за оно, што је писац тестамента, а не тестатор, написао као његову последњу вољу.

Према овоме, да би се интересованим лицима, а и суду више загарантовало о аутентичности тестамента алографског, горња фраза: „ако не може писати“ има се тако разумети, да се у тексту сведоџбе сведока мора назначити *и узрок* са којег завешталац није могао сам написати или потписати своју последњу вољу. У противном свако би се могао за-

питати, одкуда то, да један човек, који је знао и могао писати или се потписати, остави после себе тестаменат, који није или својеручно написат, и потписат, или чак не само не написат, него и не потписат? — Међутим, кад се у тестаменту назначи узрок са којег није могао писати или се потписати, на то осведоче на тестаменту и сведоци, онда је тиме више загарантовано интересованим странкама о аутентичности тестамента.

А да се по нашем закону мора назначити код ове врсте тестамената и узрок са којега завешталац није могао сам, било написати, било се потписати на тестаменту, упућује нас аналогија §. 440. гр. зак. у изразу: „*па исто назначити*“.

Јер, кад се тражи код судских тестамената, чију аутентичност утврђује сарадња јавних органа судске власти да се мора назначити. за што се није могао потписати тестатор, онда се то назначење, тим пре мора тражити код *приватних* тестамената, који се чине ван суда.

Из свега овога налазимо, да је г. Несторовић погрешно, што у своме науку није ставио и ово као битан захтев за алографске тестаменте. А да је то есенцијално код ових тестамената, држимо, да смо били довољно јасни и разложни да и то докажемо с погледом на наше позитивне законе.

Ну сем ове грешке, која се састоји у томе, што је г. Несторовић изоставио један од битних захтева овога тестамента, г. Несторовић је учинио и једну даљу употребљавајући нешто, што се код овог тестамента не може и не сме употребити.

Тако на страни 16. у тачки 2-ој он вели: „да ће завештаоца, који се не може потписати, потписати било писац тестамента, било сведок, било који други“.

Ово је погрешно. Ни у ком случају не може потписати тестатора сведок исто онако, као што и писац тестамента не може бити сведок, па логично ни потписати тестатора, јер би у том случају могле наступити врло рђаве последице за јавну сигурност. Тиме би се олакшало поље лажним тестаментима. На пример. Један варалица могао би сам написати тестаменат, потписати тестатора, као писац тестамента, бити сведок на тестаменту и у исто време по §. 433. грађ. зак. потписати још два неписмена сведока и тако на овај начин, по логици г. Несторовића начинити један потпуно пуноважан тестаменат. Ако г. Несторовић налази да могу постојати по нашем грађ. закону и овакви тестаменти, изјављујемо, да би у сваком случају избегавали да нам он овакве спорове расправља.

Код овога одељка имамо да приметимо и то, да му не ваља ни израда судских тестамената. И они као и горњи писмени тестаменти приватни, не би имали важности пред судом, ако би били начињени по упуту г. Несторовића.

Пре свега овим тестаментима није ни било места у овој књизи. Јер, кад је г. Несторовић сео и написао ову књигу у практичном, популарном

смеру т. ј. како он каже, да се њоме може свако користити, кад хоће да чини тестаменат без туђе помоћи, онда је било потпуно излишно уносити у једну такву књигу и ову врсту тестамената, који се не могу у практичном животу начинити без судске сарадње.

Но остављајући то на страну, опи су ту и о њима треба рећи прави суд. Казали смо већ, да и опи не би имали важности пред судом по упуту г. Несторовића.

Тако. Судски тестаменат, који судија пише у стану завештаочевом, не би пред судом имао важности за те, што г. Несторовић налази, да се и код овога тестамента, као и код приватних, сведоци имају само да потпишу, и ништа више. Међутим то је погрешно са следећих разлога:

У чл. 168. правила о поступку у неспорним делима стоји; „......... за тим пустиће (судија) болнога да искаже своју последњу вољу онако, како зна и уме. Ово је нужно и због тога, *да се судија и сведоци увере*, је ли болни у стању своју вољу да изјави или не.“

А у §. 440. грађ. зак. стоји: „да ће судија тестатора потписати, ако овај не зна *или се не може потписати* .... *па то назначити*, које ће два судије (сведока) својим потписима потврдити ..“ — онда везујући овај §. 440. са допуном својом у чл. 168 правила даје се лако разумети, да законодавац у чл. 168 правила није од беса ставио, да се и сведоци имају уверити о томе да тестатор није могао потписати своју последњу вољу, а у §. 440 грађ. зак. параде ради ставио фразу: „*па то назначити*“ — већ једино у тој намери, да се и са тестамента види, да су се сведоци доиста уверили да тестатор није био способан да се потпише.

То је тако јасно и чисто да ту спора не може бити. Јер, како би се ценио тај факт, да су се сведоци уверили о неспособности тестаторовој, кад на тестаменту не би било те изјаве — сведоџбе сведока? —

То су одприлике у главном махне ове књиге, које чине, да, готово, ни један тестаменат који би био начињен по њој, не би имао важности пред судом, те је ми, са своје стране не можемо препоручити као популаран спис, и то не само за то, што није ни писата популарно, а још мање стручно, него и за то, што су у њој такве капиталне грешке чињене, да би она само шкодила ономе, ко би се њом послужио.

Новембра 1898

Београд.

Ђ. Карајовановић
адвокат.

Cvijić. **Prof. Dr. J., Das Rila-Gebirge und seine ehemalige Vergletscherung.** Mit 2 Tafeln. (Zeitschrift d. Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. Band XXXIII — 1898. — №. 4., стр. 201—253.).

До скора владало је мишљење, да на Балканском Полуострву нема трагова глацијалног (леденог) доба, и, поред многих других научника,

Хохштетер и Мојзисовић били су главни поборници овога мишљења. У овом своjем раду, преводу и преради „Трагова старих глечара на Рили“ (в. „Глас Српске краљ. Академије“. LIV), траговима старих глечера на Рили доказао је г. Цвијић глацијално доба и на Балканском Полуострву. Велике и високе масе Рилине, са своје висине најважнијег хидрографског центра Балканског Полуострва, веома су биле повољне по развитак дилувијалних глечера, а по орографски облик Рилин особито карактеристични, типични циркови, с најпоузданијим глечерским траговима у тесној су вези с њима: у глацијално доба развијали су се на Рили у цирковима мали глечери, ограничени само на горње делове долина, пошто им се трагови налазе најдаље на 1½—2 клм. ниже циркова. Најмногобројније трагове оставио је глечер Цермелов у цирку Едиђола, с ким је комуницирао глечер Правога Искра, за тим глечер Криве Реке, Доње и Горње Леве Реке и др. Ти трагови старих глечера јесу морене, глечерски урези, полиране површине, мутонирани ртови и, вероватно, ератичне стене. Већина ових констатованих глечерских трагова и на северним је странама Рилиним, а само у Мусалином билу има их и на Н. Распрострањење дилувијалних глечера слаже се дакле са данашњим распоредом циркова и сталних снежаника. Колико је пак у глацијално доба било глечерских периода на Рили, то се на основу ових првих испитивања не може поуздано рећи.

Сем доказа за глацијално доба на Рили, односно на Балканском Полуострву, важно је у овом раду још и ново мишљење г. Цвијићево о постанку циркова.

Одавно се уочила веза између циркова и старих глечера, те су с тога испитивачи као Ramsay, Хеланд, Пенк Брикнер, Бем и други објашњавали постанак циркова ерозијом глацијалних глечера. Рихтер пак у најновије доба заступа мишљење, да циркови постају поглавито распадањем. Међу тим, оваких циркова, што постају распадањем (Verwitterungskar), има чешће у оним планинама, које су састављене из слојева разне отпорне моћи. Мекше, доње стене, већма се еродирају и односе; настаје, дакле процес обурвавања, често наспорен још и извором на додиру оба слоја, те тако постају одсеци, који се помичу у назад. Али у планинама, састављеним из кристаластих шкриљаца, оваквих циркова не може бити, јер им хомоген састав искључује повољне прилике за стварање циркова. Ако их дакле има на Рили, онда се морају друкчије објашњавати. За постанак циркова меродавне су пак ове чињенице: 1) циркови су одређени облици, којих има само у таквим планинама, што су биле под глечерима, и увек су у вези са глечерским траговима, 2) у истој планини суседни су циркови на истој висини, која се подудара са висином глацијалне снежне границе, и 3) често се циркови ограничавају на извесне стране планина, као и на Рили, где их има само на С и Н. Постанак циркова, дакле, у тесној је вези са глацијалним глечерима, а из глечерских трагова на дну циркова види се, да

и глечери имају удела у постанку циркова. Треба, дакле, само решити питање, ваља ли нестанак циркова свести искључиво или само делимице на глечерску ерозију, и друго, за што су циркови постали на извесним местима?

Посматрајући Рилу г. Цвијић дошао је до уверења, да су и на једно и на друго снежаници имали велики утицај. Међу планинама Балканског Полуострва, с погледом на богаство у снегу, Рила заузима прво место. Она нема континуалног снежног покривача али има многобројне сталне снежанике. Има их неколико стотина; већина их је малена, 10—100 m^2., али их има и од неколико стотина m^2. Снежаници се налазе поглавито на северним странама западног Рилиног дела, и то између стена у жљебиницима, нарочито пак у великим цирковима, дакле на местима заштићеним од инсолације. Већина великих снежаника одржава се до новог снега, али и од мањих снежаника одржавају се такви, који су на заштићеним местима. Отопи ли се пак сасвим или делимице који снежаник, онда се види подлога снежаникова јаснија, стеновитија од околног земљишта, а сем тога одликује се плитком, једва приметном утолеглицом. По кадшто је гранитна подлога овакве снежаничке утолеглице дуж дијаклаза и других пукотина разлучена у поједине стене. Између снежаника и облика његове подлоге има пак генетичне везе. Снежаник може затећи онакву малу, плитку утолеглицу, заузети је и очувати, али ће је свакако проширити и удубити, а многе тањирасте утолеглице, у којима су сада снежаници, по свој су прилици тек постале утицајем снежаника. Снежаник, наиме, наједа своју подлогу а његово се лежиште полако удубљује, те се гради мала, плитка утолеглица. То бива на овај начин.

Снежаници су на таквим местима, где се снег нагомилава у великој количини, те с тога остаје врло дуго. Ту снег може на своју подлогу много интензивније утицати но на другим местима, с којих раније нестаје. Ово је пре свега механичан утицај. Земљиште под снежаником до велике се дубине натопи водом; кад настане мраз стене интензивније и дубље пуцају. Од мањег је значаја хемијско растварање силикатних стена снежницом, која наједа подлогу услед своје велике количине угљене киселине, при чему се гранитови фелдспати каолинизирају, док се стена не распадне. Ако сасвим нестане снега, онда ветар лако може уклонити растресити материјал, те тако постаје удубљење — плитка утолеглица. На таквим се местима снежаници непрестано изнова купе, и ако постану компактни, онда се из њих развијају мали глечери, који сад уклањају стене, што су се под снегом распале. На тај се начин плитка утолеглица удубљује. Ако за тим опет настане доба када нестане снежаника, онда нестаје и мали глечер, сад се опет распадају стене под снежаником и нов глечер има нов материјал да уклони. Ова наизменичност између распадања стена испод снежаника и уклањања њиховог ледом може временом да начини знатно удубљење — цирк, за чиј је постанак дакле важна чешћа промена климе. Нема сумње да је и глечер ерозијом допринео,

те се цирк удубио и добио стрме одсеке, али ова ерозија, па овим лег лима глечерским, није била толика, да јој се мора приписати велики значај, него као што се из свега овога види, по новој теорији г. Цвијића главни значај за опстанак циркова имају снежаници.

Рилину климску снежну границу ваља тражити у нивоу највишега врха њеног, дакле на висини од 2000—3000 м., а у глацијално доба била је од прилике на висини од 2300 м. Такве планине, као Рила, које мало само залазе у границу вечитог снега, те им се с тога при промени висине снежне границе знатно мења и снежни покривач, веома су повољне по постанак циркова. На њима има више циркова него у таквим планинама, које дубоко залазе у област вечитога снега.

Сем ових најглавнијих резултата, изложених у II. и III. делу овог рада („Стари глечери и њихови заостали трагови“ и „Циркови и језера“), у I. делу изложен је детаљан ортографски и хидрографски преглед планине Риле, а у III. делу, сем теорије о постанку циркова, говори се и о многобројним малим Рилским језерима и генетичним типовима њиховим.

Руд. Бикловић

П. С. Павловић: **Прилог познавању фораминифера из II медитеранских слојева у Србији.** 8 стр. 113—140. Оштампано из LVI Гласа Српске Краљев. Академије Наука.

Фораминифери су засебан ред животиња из кола протозоа (праживотиња) а класе ризопода. Одликују се љуштурицом са једним великим отвором или многим порама за пролазак т. зв. псеудопода. Љуштурица је обично кречна а може бити китинозна или песковита. Налазе се сви прелази од обичне кречне до потпуно песковите љуштуре. Кречне љуштуре јако варирају. Могу бити беле или тамне, компактне као порцулан или прозрачне и избушене безбројним порама, управним на површину љуштурице.

Љуштурица може састављати само једну комору или низ сличних комора, које су различито једне према другима стављене, али о[…] у вези међу собом а кроз поре у преградама које их раздвајају.

Величином и обликом љуштурице у фораминифера су врло р[…]чите. Обично су микроскопске т. ј. толико ситне да се оком једва […], а налазе се и веће. Неке достижу величину 6 см. у пречнику. То су и највеће фораминифери.

Тело у ових животиња састављено је од хомогене протоплазме, која је обично контрактилна, и има једро али нема опне. Протоплазма што је у разним одељцима једне јединке стоји у вези међу собом оним отворима кроз преграде. То је једна иста маса без прекида, која испуњава љуштурицу. Кроз поре љуштурице протоплазма испушта и увлачи наставке (псеудоподе), чији је облик врло различит.

О плођењу и развићу ових ситних животињица у опште се мало зна.

Фораминифери живе у сланој — морској — или полусланој води. Неке живе и у слаткој води. Где живе, живе свуда у великој количини; а кад изумру њихове се љуштурице нагомилају у бесконачно великом броју. Макс Шулце избројао је 50.000 фораминиферских љуштурица у једном граму песка, узетога са пристаништа Гајета у Италији.

У старим морима фораминифери су обилато живели као и у садашњим океанима. Од две тисуће описаних фела две трећине су изумрле. Међу њима налазе се прелази између најразличитијих облика, те су ови бројеви само приближни, јер је род овде често скоро исте вредности као фела у виших животиња.

Најстарији фосилни фораминифери познати су из формације силура. У карбону се налазе читави банци. У белој креди обилују, и продужују се у терцијару.

Наш вредни терцијаролог, г. П. С. Павловић, уз проучавање терцијарних фосила, нарочито молусака, поодавна се бави и изучавањем микроскопских фосилних фораминифера, који су налажени у терцијарним наслагама по Србији. О овоме се слабо шта знало и у нас и у страној литератури пре овога рада. А овим радом г. Павловић је јако унапредио познавање тих фосила. Он је се јаче почео бавити проучавањем фосилне микрофауне, коју састављају поглавито фораминифери, од 1893 године. Да изради и доврши овај посао знатно му је помогло бављење у Бечу и Загребу а за оно време док је одсуствовао од редовне дужности. Рад је започео и довршио у геолошко-палеонтолошком заводу Вел. Школе и овај „Прилог“ је резултат трогодишњих студија.

При проучавању и одредби фосилних фораминифера из Србије, писац се послужио многом литературом, да не рекнем готово свом колико је до сад има. Преко 20 дела од разних писаца, из разних земаља и предела писац је консултовао док је овај по обиму мали али по вредности велики посао довршио.

Г. Павловић проучио је фосилне фораминифере из једанаест локалности, а те су: Вишњица код Београда, Вилин Поток код Брасине изнад Лознице, Зајача код Лознице, Велики Мокри Луг код Београда, Београд (тврђава изнад амама). Раковица код Београда, Голубац, Војилово не далеко од Голупца, Дубоки Поток у крајинском округу, Велики Извор код Зајечара, Суви Поток код села Чокорања у тимочком округу.

Бројем фела најбогатији су плави, јако пластични слојеви глине у Вишњици код Београда. Из те локалности прикупљено је и одређено на 100 разних врста разређених у 30 родова. Међу њима нађене су и три нове врсте, које је писац описао и насликао, а обележио их је именима својих учитеља. Ти су фораминифери: Frondicularia Žujovićana, Frondicularia Pančićana, Biloculina Dokićii.

Број врста у осталим локалностима мањи је. У Вилином Потоку нађено је 68 врста из 28 родова; у Зајачи 32 врсте из 19 родова; Зајача се доста подудара са Вилиним Потоком, јер је нађено 32 врсте које су заједничке за оба места и т. д.

Желети је да се писцу ускоро укаже прилика те да овај овако темељно отпочети рад и даље са успехом настави.

18. XI. 1898 г.
у Београду

Жив. Ј. Јуришић

А. Ривијера **Основи међународног права**, књига друга превео и допунио *Д-р М. Р. Веснић*, Београд, државна штампарија, 8-на стр. 501, цена 6 динара.

Овом другом свеском завршено је, у српском допуњеном преводу г. д-р М. Р. Веснића, ово важно и изврсно дело по Међународном Праву покојнога Алфонза Ривијера. Тако је сад српска књижевност трајно обогаћена једним ваљаним, управо првокласним делом, по тако једној за нас важној грани науке као што је Међународно Право.

Кад овоме изврсном спису додамо превод г. д-ра Ж. Милосављевића Функ-Брентанова дела о *Међународном Праву*, па превод д-ра М. Р. Веснића Нисова дела о *Пореклу Међународног Права*, за тим *Данашње Ратно Право* и *Дипломатско и Консуларно Право* од г. Г. Гершића, онда чак и не рачунајући поједине монографије и расправе из ове науке које су на нашем језику изашле, можемо са задовољством рећи да је сада српска књижевност прилично — богата у овој врсти научнога и књижевнога рада. Наравно то све с обзиром на младост наше књижевности у опште, и на нашу околину.

Господин др. М. Веснић је добро учинио што је ову завршну свеску г. Ривијерова дела допунио и прилично потпуном библиографијом досадашњих радова по међународном праву у нашој књижевности. Наравно да је ту прво место заузео г. Г. Гершић и многобројношћу и ваљаношћу својих студија и радова. Тако је, поред задовољења и једне опште потребе, г. др. Веснић успео тиме платити и један мали дуг млађе генерације старијој, која као да је била већ мало срдита на своју наследницу, што често, можда и нехотице, хоће да заборави тегобе с којима се старија генерација борила у свом раду и освајању терена по неким књижевним пословима и научним гранама.

Биће од интереса, који иде даље и од писца и од преводиоца овог ваљаног дела, ако овде споменемо да је о *српском преводу* његову изашао приказ у Revue de droit intarnational et de la Législation comparée с нарочитим обзиром на допуне делу од г. др. М. Веснића. Приказивач је био

тако љубазан, те је готово све важније разлоге његове о питању државно правног и међународног положаја Босне и Херцеговине саопштио, чим је истакао не само важност тога да и публика ученога света сазна за те разлоге који се као супротност мишљењу уваженог писца дела истичу, но и засведочио извесну симпатију према самом народу нашем, који је тако зле судбе био да прође пред Јевропом пре двадесет година онако како ни један балкански народ није прошао, ма да је он био први посилац слободе на овим странама и најјачи бранич од навале османске најезде на западну цивилизацију.

С. М. П.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска Краљевска Академија издала је *Споменик* XXXIII, са овом садржином: 1 *Икона Јована Матеја Басарабе*, приказао епископ Димитрије; 2. *Свитак на пергаменту из XIV века*, препис епископа Димитрија; 3. *Рада Радосављевић тамнавски буљубаша*, прерадио М. Ђ. Милићевић; 4. *О Василију Петровићу Владици Црногорском*, од Д. Руварца; *Прилози исписати из митрополитско-народне архиве у Карловцима и Додатак.* 5. *О манастиру Рачи и Беосину*, написао Д. Руварац. 6. Твореніа Доментіана и Теодосіа, написао П. С. Срећковић. Изашао је и *Глас* LVI. први разред, са овом садржином: 1. П. Ј. Живковића: *Други прилог алгебарским влацима вишег степена*, 2. П. Ј. Живковића: *Један метод за цртање кривих линија у равнини.* 3. М. Петровића: *О електричним осцилацијама при испражњавању кондензатора;* 4. П. С. Павловића: *Прилог познавању фораминифера из II медитеранских слојева у Србији*; 5. Ж. Ј. Јуришића: *Прилог флори кнежевине Бугарске;* 6. Д-р Р. Лазаревића: *Прилози за грађу етномологије Краљ. Србије II Макролепидоптере околине Београда: II* Heterocera. 7. Ј. М. Жујовића; *О вулканској области под Источним Балканом.* — Као засебно издање Академијино изишла је: *Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље.* Приредио Димитрије Руварац.

Нов председник Академије Наука — биће г. др. Јован Ристић, бив. краљ. наменик. Указ још није изашао о постављању, али ће без сумње у скоро изаћи. Чудновато је да наша штампа не познаје закон о Академији, те бележећи ову вест, погрешно саопштава својим читаоцима да је нов председник Академије (г. Ристић) *„изабран“*, а не *постављен*, као што је у истини и по закону.

Збирка нових речи за речник српске академије наука. — У лексикографском одсеку наше академије наставља се под новим секретаром г. Момчилом Иванићем живо рад који је био заостао услед преране смрти покојнога др. Ђ. С. Ђорђевића. На овом ћемо месту споменути само збирке нових, до сад у речницима непознатих, речи из народа, које су академији стигле. Највећа је збирка — 7011 речи — нашега старине песника Змаја Јовановића (из разних српских крајева), за тим збирка покојнога Новака Радонића — 6684 речи — коју је академији уступила Матица српска из Новога Сада, па збирка Луке Грђића Бјелокосића која има око 4000 речи (већином из Гацка и Мостара али се већина тих речи говоре и по осталој Херцеговини). Остале су збирке мање али ипак знатне: професора Миленка Вукићевића (око 800 већином из Лепенице и околне Шумадије), Вељка Радојевића (око 500. из Боке), Светозара Бајића (482, из Баната) и Јована Срећковића (око 400 из Левча).

Српска Књижевна Задруга. — За чланове управе Задругине изабрани су 23. декембра на место одељених чланова г. Др. Јована Јовановића и г Светислава Ст. Симића, на место г. Уроша Благојевића, који је дао оставку, и на једно одавно већ упражњено место ова господа: Живан Живановић, Др. Милован Ђ. Миловановић, Богдан Поповић и Др. Светолик Радовановић.

Нов књижевни фонд. — Господа: Гаврило Јовановић, професор, Драгомир М. Јанковић, драматур, Павле Поповић, Сима Томић, Милутин Драгутиновић и Хенрик Лилер, професори, предали су Управи Српске Књижевне Задруге тисућу и пет стотина динара, прикупљених од пријатеља и сродника пок. Др. Ђорђа С. Ђорђевића, професора, с намером, да се, место венца на самртнички одар, оснује нарочити фонд покојникова имена. Управа је Српске Књижевне Задруге радо прихватила остварење овога племенитог смера и примила на руковање

предату јој Задужбину Др. Ђорђа С. Ђорђевића, *чијим ће се прилогом*, сагласно жељи покојникових другова, *сваке пете године награђивати по један спис који би се бавио српским народом.* Управа Српске Књижевне Задруге и овим путем исказује дубоку захвалност именованој господи како на сјајном сведочанству њихове другарске љубави према покојном Ђорђевићу, добротвору С. К. Задруге, тако и на пажњи њиховој према установи, на чијем је унапређењу и непрежаљени покојник за живота свим силама својим радио.

И уредништво „Дела“ приложило је од своје стране скроман прилог (50 динара) за спомен свога неуморног сарадника, који је био један од најглавнијих трудбеника на „Делу“.

КЊИЖЕВНОСТ

„Забавник Српске Књижевне Задруге“. Шестом свеском која ових дана излази навршује се прва година излажења „Забавнику“ који издаје управа Српске Књижевне Задруге. У тих шест свезака изашао је целокупан знаменити роман Гончаровљев „Обломов“, изашао је готово цео тако исто знатни Игов „Богородична црква у Паризу“ (који ће се свршити тек у другој свесци нове године) и читав низ, девет, краћих приповедака. Ту је по једна приповетка с руског, пољског, чешког, енглеског, талијанског и по две с француског и немачког. То су приповетке Лејкина („Пробрана пшеница“), Х. Сјенкјевића („Оргуљаш из Поникла“), Л. Строупежњицкога („Прва велика прашка трговина с пауцима“) Н. Хоторна („Давид Свен“), Ђ. Верге („Свеци ратују“), Е. Золе („Жан Гурдон“), Н. Буржета („Три девојчице“) и Х. Судермана („Јолантини сватови“ и „Гушчар“). Као што се види ту је врло велика разноликост и то не само по писцима и народностима, него и по књижевним правцима и друштвеним погледима преведених писаца. Поред реалисте Гончарова ту је и романтичар В. Иго. Према Сјенкјевићу стоји Зола, према Верги Хоторн. Што се превода тиче, ту је управа била срећна те је Задрузи задобила с малим изузетком најпризнатије знаоце колико језика с којих се преводи толико српскога, на који се преводи.

Свему је овђе одговорио и успех код читалаца, у што се из много разлога у почетку с разних страна није с много поуздања веровало, па су те зебње исказиване и на самој овогодишњој задругарској скупштини. Одзив је претплатника међутим, као што чујемо, већ ове прве године такав, да су потпуно измирени сви трошкови око штампања и растурања „Забавника“, те ће се овај рад од нове године наставити с новом снагом. Тај успех од срца поздрављамо.

Српска Државна Штампарија у месецима новембру и декембру штампала је ове књиге: Од школских: 1. *Електрика*, лекције Ерика Жерара, директора електротехничкога института у Лијежу. Прва свеска: Теорија о електрици и магнетизму. Електрометрија. Теорија и грађење електричких генератора и трансформатора. Ието издање превео: Д-р Стеван Марковић, професор Велике Школе. — *Физика*, за више разреде средњих школа. По Е. Јохману, О. Хермесу и другима, превели Борислав Б. Тодоровић и Владимир Зделар, професори. — *Ботаника*, за ниже разреде средњих школа. По Г. Бонију израдио Жив. Ј. Јуришић. (Ову је књигу главни Просветни Савет одобрио да се прими за школску књигу). — *Геометрија* за грађанске, девојачке и више женске школе. I део од Н. Врсаловића, професора. — *Физика, са основним појмовима из Хемије*, предмет удешен по програму за грађанске и девојачке школе. За I разред. Написао професор Јеленко Михаиловић. (Ово је издање књижаре Велимира Валожића). — *Српска Историја*, са сликама, за IV разред основне школе. По новом програму удесио Мих. Јовић. Ово је *седамнаесто* издање ове књиге. — *Говорна, писмена и граматичка вежбања из српскога језика.* За трећи разред основне школе, по прописаном програму написао Живојин Н. Симић, професор, — Ова је књига прописана за уџбеник. — *Српска читанка* за II разред основних школа у Краљевини Србији. *Статистика бугарских школа у Турској* за 1893 и 1894 школску годину, од М. В. Веселиновића. (Ова је лепа књига одмах преведена и на француски, па су оба текста, и српски и француски уједно издани). — Архијепископа Макарија: *Православно догматичко богословље*, превео с руског *Лемси*. — *Пољопривредни календар* за просту 1899 годину. Издање Срп. Пољопривредног Друштва. Година XVII уредио А. М. Секулић. Цена 50 пара — *Познавање робе* од Раше Милошевића. — *Наука о неговању вина.* Написао Милутин М. Савић. — *Улога свештеника и учитеља у оснивању и раду земљорадничких задруга.* Издање главног савеза српских земљорадничких задруга стр. 51.

Нови радови г. др. Ј. Цвијића. У октобарској свесци бечког географског часописа штампао је *Др. Ј. Цвијић* расправицу *о постанку циркова* (Ueber die Entstehung der Kare Mittheilungen d. k. k. geographischen Gesellschaft. Bd. XLI. Бр. 10 и 11). — У истој свесци је редакција часописа изнела главне путеве г. Цвијића, које је прошлог лета по *Македонији* чинио и неке резултате, а на основу писама проф. Пенку и генер. Стебу. (Prof Dr J Cvijić Reise in Macedonien) — У свесци од августа су, опет на основу писама, изнесени неки резултати о испитивању *поља зап. Босне и Херцеговине*, које је г. Цвијић прошлог лета вршио (Dr. Cvijić Poljeforschungen).

„Аутобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за пра-

вославље.“ — Тако се зове спис који је пронашао и приредио за штампу наш сарадник и неуморни радник на пољу црквене историје српске, прота Димитрије Руварац. Књигу је штампала наша академија у државној штампарији на великој осмини и 265 страна а цена јој је само 1·50 дин. То је дело до сад било непознато у историји наше књижевности, а и само име Ћирила Цветковића слабо је знано ширим круговима. Он је у почетку овога века био једна од највиђенијих личности у нашем народу на Приморју, а стекао је право свом имену на светло место у историји народној овога века што је био душа народнога отпора против унијаћења које се око 1820 године хтело извршити с помоћу познатога епископа Венедикта Краљевића. Велики део тих знаменитих догађаја наћи ће читаоци исцрпан заједно с многим другим занимљивим подацима, у овој аутобиографији. То књизи даје велики интерес, и ако иначе није писана с особитом књижевном вештином.

„Montenegrina“. — Изашли су из штампе „прилошци историји Црне Горе“ које је под овим именом написао познати критичар на пољу наше историје архимандрит Иларион Руварац. Ови су прилошци излазили прошле и претпрошле године у „Бранкову Колу“, те су сад из њега прештампани у засебном издању. Књига има 272 стране обичне осмине, а цена јој је 1 форинта. Ови су прилошци неочекиваном новином многих својих резултата обратили на себе читалачку пажњу још док су излазили у „Бранкову колу“, а сад је добио прилике да се лако с њима позна свак ко се интересује колико занимљивим истраживањем самога Руварца толико прошлошћу онога знаменитога српскога краја.

Споменица о преносу праха Вука Стеф. Караџића из Беча у Београд 1897. године, по одлуци Српске Краљевске Академије средио Андра Гавриловић, професор. Београд, Државна штампарија 1898, стр. 381 с две слике 8-на, цена 1.50 динара

Књига ова, ако изузмемо штампарску израду, која је лепа, мало одговара имену Академије Наука: она је и непотпуна, и пуна штампарских погрешака, па је и иначе доста небрижљиво урађена. Докази су за то и пре нас изнесени, те и да нису онако видни и опипљиви скоро за свакога читаоца, није потребно да их овде и ми износимо. Али нешто од тога ипак не можемо не поменути у толико пре, што то до сад није, колико знамо, нигде забележено.

Дело и његово уредништво није нигде ниједном речи поменуто као учесник те лепе и важне прославе имена Вукова, која се развила из извршења једне дужности, државне и народне, према великоме препородитељу српске књиге и српскога духа. А и оно је у том учествовало, као и сви други српски листови и журнали, с додатком још једнога истина смерногa пријатељскога вечера приређеног у част гостију са стране. Ако је то случај, мало је незгодан и прекоран: а ако би то било што друго, још би незгодније и прекорније било.., али на ово друго ми не бисмо, наравно, хтели мислити.

Од овога је, свакојако, још важније то, што у споменицу није ушао један изванредно леп и топал напис г. Шарла Лоазоа, који би у сваком случају био један украс ове споменице. Он је изашао у париском часопису Revue hebdomadaire, и посвећен је сав овом свечаном тренутку. У њему је и с пуно разумевања и с пуно топлине изнесен — и политичко-национални карактер и значај који се спонтано развио из ове *филолошке свечаности*, како ју је духовито назвао г. Лоазо Како је то испало из *Споменице* не знамо, али да је то велика погрешка и велики недостатак овој *Споменици* — о том не може бити спора.

Овај лепи напис г. Лоазоа ми нисмо у *Делу* донели с тога, што смо држали да ће извесно ући у *Споменицу*; и како сад видимо да тога није било, ми бисмо мало кривили и себе, што њега у *Споменици* нема, кад би нам *Споменица* пружала собом доказа, да би она видела оно чега би могло бити о спомену преноса Вукових костију у *Делу*. Овако, сад, нема ни наше кривице за то, ни г. Лоазовљева чланка у *Споменици*.

Ми ћемо се г. Лоазоу одужити, накнадно, тиме што ћемо његов чланак донети у *Делу* у целини, а Академија ће се и нама и њему одужити само тако, ако се од сад њено председништво или секретарство, кад јој издање које буде приређивао ко ван Академије, потруди те и само пре штампања мало прегледа оно што је у њено име приређено или — срећено !

Literatura kulturno - historická a etnografická 1897—98. I v. Praze 1898. Dr. Čenek Zíbrt, доценат за културну историју на чешком универзитету у Прагу, под овим натписом покупио је што се од 1897—98 год. радило на културној историји и етнографији славенских народа. Г. Zíbrt је уредник Českého Lidu — и ту је он бележио све појаве на културној историји у Словена и код др. народа о Словенима, па је из свога листа и прештампао у засебну књигу. Дело је нема сумње за људе ове струке добра ручна књига.

Од Грилпарцерових целокупних дела, која ће изаћи у преводу г. Ст. Бодија у двадесет свезака изашла је прва свеска. Цена јој је 1·50 — доста велика према дебљини књиге. У овој првој свесци су ситни радови, који могу ући у комплет издање само ради потпуности, да је све на броју. По овој свесци читалачка публика, којој није познат Грилпарцер, неће моћи стећи суд о литерарној вредности његових дела. Преводилац је додао своме преводу још и кратку био-

графију Грилпарцера, која је још далеко од тога да заинтересује читаоца. О вредности превода, ако стигнемо проговорићемо, ако преводилац нађе одзива у читалачке публике и публикује које значајније дело Грилпарцерово.

Споменак књига за децу. Кита друга. Прибрали Л. Лазаревић и Д. J. Соколовић. Београд. Штампа и књиговезница Павловића и Стојановића. 1898 г. стр. 79. Цена пола динара — У овој кити је 17 различних чланчића од разних писаца: Чика Љубе, Змаја, Бешевића, Ћоровића, Шантића и других. Ово је још један прилог нашој дечјој књижевности.

Опсерваторија Велике Школе и њене метереолошке станице. — Под овим натписом управник Опсерваторије г. Милан Недељковић, штампао је (у штампарији П. К. Танасковића, 1898 г.) свој интересантан извештај о раду и животу овог значајног научног института нашег. И Опсерваторија као и све друге установе — као што се из извештаја види — пати од истих невоља: недовољних срестава и погодаба за живот, у колико све то зависи не од добре воље њених вредних радника, већ од наших општих материјалних прилика, у којима се земља налази. Наши суседи, и Бугари и Румуни, у овом погледу стоје у положају, коме ми само завидети можемо.

Попљење професора Богословије. — Канонска и сувремена расправа од Петра С. Протића. Београд 1898 У расправици под овим натписом г. Протић брани гледиште да професори Богословије не морају бити свештена лица и да је канонски основано, да у грађанском својству предају богословске науке. Расправа је потекла поводом познатога закона „о изменама и допунама у закону о Богословији“, донетог у Нишу прошле године.

Статистика бугарских школа у Турској за 1893—94 школску годину Од М. В. Веселиновића. Београд 1898. — Г. М. Веселиновић продужио је штампати статистику школа у Турској. Лањске године објавио је статистику српских школа за 1895—96, и сада статистику бугарских за 1893 и 94. И сада је као лане штампао на српском и упоредо на француском језику — што је свакако смишљено урађено ради јевропског света.

НОВИНАРСТВО

„Караџић“. — Од 1. јануара ове год. почео је под овим именом излазити „лист за српски народни живот, обичаје и предања“, а уређује га г. Тих. Р. Ђорђевић професор алексиначке учитељске школе. Лист се уређује у Алексинцу, штампа у Београду (у штампарији Мате Јовановића). Излази једном месечно а стаје 5 динара годишње. Нема сумње да је појава оваквога листа потпуно оправдана, јер се одавна осећа потреба за један фолклористички орган. Ми му с тога желимо потпун успех.

„Српски Дом“ тако се зове нов „лист за забаву, поуку и књижевност“, коме је „власник и одговорни уредник Душан Рогић“. Лист излази у Загребу од 1-ог јануара ове године, и то сваког 1-ог и 16-ог дана у месецу, а стаје за Аустро-Угарску, Босну и Херцеговину 4 форинти годишње, а за Србију и Црну Гору 10 динара. У првом броју су две песме уредникове („Где је српски дом“? и „Не клони!“), песма сарадника Богдана-Крајишника („Пет вјекова“), две приповетке („Сестрино срце“ и „На правом путу“), од чланака „Значај и задатак књижевности“ и у листку „Амо тамо по књижевности. О Недићевој књижевној критици.“ Лист се штампа у српској штампарији.

Учитељски пријатељ, зваће се лист, који ће уређивати Сава М. Шибалић. Лист ће почети излазити 1. јануара 1899 године а излазиће сваке недеље; стаје годишње 2 динара. Уредник позива на претплату све учитеље и учитељице, и обећава да ће се у листу „најобјективније расправљати свако питање, које се буде тицало школе и учитеља, и у исто време уредништво је малом ценом створило могућност сваком учитељу и учитељици, да могу држати овај лист“ Претплату примају све поште и власник и издавалац листа Књижара Савића и Компаније.

Ратник, доноси у својим последњим свескама из пера г. генерала С. Грујића низ врло интересних прилога за историју срп.-турског рата 1876 г. Чланци имају своју не само велику војн.-истор. вредност; но својим лепим излагањем и занимљивошћу саме теме могу потпуно заинтересовати и ширу читалачку публику. Г. генерал Грујић не говори у њима о војничким операцијама, чисто војничком терминологијом, већ нас лаким стилом уводи и упознаје — кад је где потребно за разумевање успеха или неуспеха — и са политичким моментима, и персоналним односима који су имали утицаја на ток ствари. У новембарској свесци нарочито је занимљиво изложена „Битка на Шпљеговцу.“

КУЛТУРНЕ ВЕСТИ

Адам Мицкијевић. — Децембра месеца прошле године навршило се равно сто година, од како је угледао света један од највећих песника словенских — Адам Мицкијевић. Његови захвални сапленеменици прославили су стогодишњицу рођења великога песника открићем споменика му у Варшави, подигнута прилозима пољскога народа. Ова прослава, пуна пијетета према успомени великога песника, дала је прилике не само словенској већ и осталој јевропској штампи да говори о значају појаве Мицкијевића као песника и јавнога радника. И ми ћемо се доцније оду-

жити сени великога песника нарочитом студијом, а за овај мах то чинимо кратком белешком. У очи Божића (католичког), 24 децембра 1798, угледао је света Адам Мицкијевић у Лигавској, у сеоцету Заосју код Новогродека (у гевернији Минску). Ту је, у Заосју, а са тим у Новогродеку проживео прве дане детињства. У кући својих родитеља остао је до девете своје године и од њих научио читати, писати и рачунати. 1807. родитељи га дадоше у доминикански завод у Новогродеку. И као дете и као одрастао дечак не одликоваше се особитим каквим талентом – беше средањ ђак. Али је ово доба, првог школовања, било од утицаја на младога Мицкијевића. Утисци које је то доба учинило на њега, нису се више изгладили из душе његове. То је доба Наполеонових ратова — када се Пољаци ношаху надом, да могу васпоставити своју самосталност националну а помоћу великога освајача. Мицкијевић је до смрти своје остао патриота. Пољак у свакој ћелији свога организма, и задржао необично поштовање према Наполеону. 1812 г. необично се урезала у души Мицкијевића те патриотске наде изгледаху најостварљивије. У кући Мицкијевића беше стан краља вестфалскога Жерома Бонапарте, брата Наполеоновог. Он је видео импозантну велику армију, али доживео је и пропаст њену, и разочарање пољских патриота. — Свршивши гимназију 1815, он оде на универзитет у Вилну. Ту му је био професор познати велики историк пољски Лелевељ, који доцније беше један од главних коловођа пољске револуције. Под утицајем његовим Мицкијевић се и даље развијао у том патриотском правцу. Ту на универзитету образова он са својим друговима литерарно друштво (1817). На универзитету је штудирао најпре физику, хемију и математику, па се онда обрну филологији и научи лепо грчки, латински, француски и немачки. Такође је лепо познавао словенске језике и литературе. У то доба беше му најмилија лектира Валтер Скот, Шатобријан, Русо и Бајрон. Свршивши универзитет оде за гимназиског наставника у Ковно. Слободно своје време ту је посветио поезији — издавши *Баладе* (с предговором о романтичном песништву) и прва два дела већега епоса „Dziady". 1803. врати се опет у Вилну и ступи поново у друштво, али оно би, због политичких својих циљева, растурено а чланови му поапшени. И Мицкијевић допаде затвора, али кратко, а пошто би пуштен прогнаше га у унутрашњост Русије. Он оде за тим у Одесу и на Крим. Плод тога путовања беху: „*Кримски сонети*". За тим га видимо у Москви — где је издао свој велики еп „*Конрад Валенрод*". Предмет овог епоса, који постаде врло популаран, као и поеме Grażyna, је борба Литаваца против Тевтонаца 1829 г. цар Никола допусти му да може ићи из Русије, – и он се користи тиме. Кад је букнула револуција Пољске 1830 Мицкијевић беше у Паризу. Ту је 1833 публиковао најглавније своје дело Pan Tadeusz, јуначки епос из племићског живота пољског у почетку овога века, из доба Наполеонових ратова, — назват Илијадом пољском. Мало за тим угледали су света и остали делови Driady-a. 1839 г. отишао је у Лозану за професора латинскога језика на универзитету, а идуће године би позват у Париз за професора славенске литературе на College de France. Ту је држао своја чувена предавања: Les Slaves. Тада је читао и о српским народним песмама, дивећи се генију срп. народа. Али се срећа није дуго смешила Мицкијевићу. Мистичне црте његове природе одвукоше га у друштво једне секте, коју беше основао Андрија Товјански. Ова секта вероваше у појаву другог Месије, који ће спасти човечанство и Пољску. Товјански би прогнат из Француске, а Мицкијевићу одузеше катедру. Од тада настају беде и невоље у животу Мицкијевића, које га све до гроба не оставише. 1848. спремаше он пољске легије противу Аустрије. А кад за тим Луј Наполеон постаде императором Француске — чињаше се да ће се и опет осмехнути срећа Мицкијевићу. Али се узалуд надаше; једино што му је учинио Наполеон беше то, што га је поставио за библиотекара у париском арсеналу. Кад је букнуо кримски рат Мицкијевић похита у Цариград да као агенат француске владе, организује легије пољске за упад у Русију. Ту га је затекла и смрт 28 новембра (н. н.) 1855. Тело његово пренето је у Париз и сахрањено у гробљу Монморанси. А 1890. пренето је у Кракову. —

Пољски народ поштује у Адаму Мицкијевићу свог највећег песника и великог родољуба. По својим поетским делима нема сумње да Мицкијевић долази у ред највећих песника словенских. Поред утицаја Шекспирова, Гетеова а нарочито Бајронова и поред утицаја тадашње струје у јевропској литератури, романтике, Мицкијевића је поезија самостални израз његове велике песничке индивидуалности. Оригиналан у поезији својој, он је то и у јавном животу као радник. Не само поетска дела његова већ и његова философија друштва и историје, његови политички погледи сведок су његове оригиналности: и као да је он био скроз и скроз поета. Мицкијевић је на првом месту као јаван радник Пољак, а за тим Словенин. Али је чудна смеша у његовима политичким и друштвеним назорима. И ту је он био поета, сањалица, Словенин. У Паризу је био познат са социјалистима утопистима, Фуријером, Овелом, Сен Симоном, и мистичарима социјалистима. Бише-ом, Ламисом. Под утицајем социјализма: његовог урођеног мистицизма и патриотизма пољског он је себи израдио особите погледе на свет. По њему је Словенство позвано да буде носилац нових идеја, да оно спасе културу, која је на Западу подривена, трула. Словенска ће култура имати свежине, једрине

и стабилности. Пољаци ће јој дати принцип, Руси дисциплине и силе, моћи да победи, Чеси моралне снаге, а јужни Словени старе словенске традиције. Словенство ће чинити федералну републику на основу комунистичких општина словенских; у њој неће бити закона ни теорије већ слободе, самопожртвовања! [Види. Neu Zeit за 1898—99. Бр. 13 чланак о Мицкијевићу од Бера]. Мицкијевић је дакле и први панслависта, који је истина својом поетском методом, покушао да дâ теориске основе панславизму.

Из Н. Позоришта. — Прошлога месеца давао се у Народноме позоришту нов комад др. Лазе Костића *„Гордана“*. О овој позоришној новини донећемо у идућој свесци опширнији приказ, из пера једног нашег одличног сарадника и одличног познаваоца драмске уметности.

РАЗЛИЧНОСТИ

Археолошки збор у Кијеву. — Ове године držaће се у Кијеву од 1. до 20. августа *једанаести археолошки збор*, за који су већ разаслани позиви с опширним програмом рада. Претходним пословима и спремом за овај збор руководи нарочити велики *одбор у Москви*, коме су на челу велики кнез Сергије Александровић (као почасни председник) и грофица Прасковја Сергијевна Уварова, председница московског Археолошког Друштва. Збор ће имати ових једанаест одељака: I. првобитне старине; II. старине историјско-географијске и етнографијске; III. споменици уметности и вештина; IV. живот домаћи, правни, друштвени и војни; V. старине црквене; VI. споменици језика и књижевности; VII. старине класичне, византиске и западно-јевропске; VIII. старине јужних и западних Словена; IX. старине источанске; X. нумизматика и сфрагистика; XI. споменици археографијски. Штампана су и питања (теме), поднесена за расправу на збору од многих руских археолога, филолога, историка и географа. Сем превеликога броја специјално руских питања (међу којима је и питање: „О значају заједничког програма за скупљање и изучавање остатака старине у свих словенских народа“). Посебице нас и југословенских народа уопште тичу се питања (која ће готово сва расправљати кијевски професор Флорински): 1. О односајима јужних Словена с Русима у време пре Турака; 2. Научна класификација словенских језика и дијалеката; 3. Визант. материјал за историју млађега словенског преписа о књигама „истинитим и лажним“; 4. Значај новијих проматрања у области словенске дијалектологије за расправу питања о пореклу старословенског језика; 5. О неким новим подацима за расправу питања о постању глаголске буквице; 6. О утицају јужно-словенског епа на руски; 7. О говорима македонских Словена; 8. Резултати археолошких испитивања у Босни и Херцеговини од времена аустријске окупације; 9. Успеси археолошких истраживања у Бугарској, 10. Црта старога словенског карактера у бугарских помака и српских потурчењака 11. Трагови богомилског учења у књижевности, уметности и народној појезији Јужних Словена; 12. Црте сличности и разлике између српског и бугарског епа; 13 Постанак јужно-словенског народног епа. Међу питањима пак, на која се истом желе добити одговори на збору, налазимо и значајно питање: Преглед (у целини и у појединостима) питања о расељењу Словена и о постању словенских народности на основу најновијих података историске етнографије и дијалектологије. — Значај оваких научних скупова јасан је, те се надамо да ће не само отићи него и на састанцима кијевскога археолошког збора узети активно учешће и који представник српске археологије, историје и лингвистике, а Друштво ће са своје стране учинити све што је могућно да се гостима са стране олакша долазак и бављење на збору.

ОКИЦА ГЛУШЧЕВИЋ

ПУБЛИЦИСТА

9. марта 1858. † 2. декембра 1898. г.

Српска публицистика, и она у Србији и она ван Србије, још ће за дуго имати да се бори с многим и великим сметњама, које стоје на путу њеном напредовању и развитку. Још ће прилично времена проћи и док она добије достојне, потпуно спремне и свом позиву дорасле раднике и представнике у оној мери у којој то њен велики и нарочито националан задатак захтева. Сад их она таквих ни овде у Србији, ни ван Србије, нема онолико колико би јој баш сад требало. У овим мучним и тешким приликама нашега не само двоименога и од три вере, него и у неколико државних граница подељенога и толиким различним културним и политичким утицајима потчињенога народа. За то је и сваки губитак њен данас у толико већи и у толико тежи. А губитак који је не само српска публицистика, него и српска књига у опште претрпела смрћу покојнога *Окице Глушчевића* увеличан је знатно још нарочито тим, што је покојни Окица долазио у српске најбоље, најспремније и најобразованије публицисте. И не само то, него је покојни Окица имао око које је гледало широм целога Српства, и срце које је куцало за свако добро и осећало сваку патњу и свако зло свакога краја српскога.

Изданак кршне и јуначке Херцеговине, он је још дететом одрастао и свој ум одгајио и развио на земљишту Србиј, која је као ускока примила његова и данас жива и дубоко ожалошћена оца. Велика и нама свима драга Русија,

ОГЛАСИ

Од свега ћу одрећи се једном:
И љубави, и снова, и вина;
Прекрстићу руке преко груди,
И вечита покриће ме тмина.

Ал' врх мене тајанствена песма
И тада ће шумити по цвећу, —
Да, свега ћу одрећи се једном
Само никад моје песме нећу.

Милорад Ј. Митровић

НА РАСКРШЋУ

— СЛИКА ИЗ ЖИВОТА —

НАПИСАО

Радоје Домановић

I

Веселин Савковић је некакав мали чиновник у једном великом надлештву београдском. Природно је дакле, да је он у толико више морао радити у колико му плата бејаше мања. Пу радио је он више него што је требало! Долазио би на дужност готово на читав час пре одређенога времена, а излазио последњи.

Сем вредноће, коју му је увек и сам шеф хвалио, бејаше он савестан чиновник, а спреман и вичан своме послу.

А и морао је такав бити, да би радом и марљивошћу што боље осигурао кору хлеба себи и својој породици.

— Што си луд, те се сатиреш толиким радом?!... — рече му једном један од другова његових.

— Мора се — одговори Веселин и не дижући главе од посла.

— Знам да се мора, али то је преко мере! Ти радиш и код куће ноћу — рећи ће опет друг његов, и извади кутију, те поче завијати дуван.

Веселин прекиде за часак посао, и погледа га тужним погледом, па лако уздахну и рече!

— Имам ја породицу.

— Па шта је с тим? — пита онај.

— А да ме отпусте, куда би са женом и четворо ситне деце?! — одговори Веселин и приону на посао.

Ућуташе. Друг Веселинов запали цигару, па пушаше ћутке и изгледаше нешто дубоко замишљен.

*

И заиста труд Веселинов уроди добрим плодом. Једног дана га позва шеф себи у канцеларију, и рече му како је необично задовољан његовим марљивим радом и вредноћом, те га је првог од свију осталих предложио за повишицу плате, а сем тога је учинио, да о новој години добије за непрекоран двогодишњи рад, као одлику од осталих, тантијему од сто динара у злату.

Веселин је једва чекао после те вести, да стигне кући и обрадује своју жену изненадном срећом.

После вечере, кад су деца поспала, седео је до неко доба ноћи и разговарао са женом саветујући се како ће најбоље употребити тих сто динара.

Направили су распоред шта ће се од тога коме детету купити.

— Баш бисмо могли Мики (најстарији синчић) купити нове ципелице — вели жена и погладп дете по образу.

— Па да му купимо — одобрава Веселин задовољан па и сам приђе детету и пољуби га.

У том мала Видица прокењка у сну и затражи воде.

— Шта смо тој малој одредили? — упита Веселин.

— Њој ће мама да купи нов капутић — вели жена.

— Ала ће да се загледа, кад се обуче!

— Ђурчица мамина — изговори жена и пољуби дете.

Један део од тога новца решили су да оставе нека се нађе за случај нужде и слабости.

После тога су у разговору прешли на повишицу плате.

— Па то ћеш сада сваког месеца имати више по двадесет динара? — пита жена.

— По двадесет.

Жена је одмах почела у памети распоређивати тај вишак како се најбоље може употребити, а Веселин се мислима пренео још даље у будућност, и сањао о још већој плати и лепом удобном животу.

— Боље бога ми да се почиње штедети по нека пара док су деца мала — саопшти жена закључак свога размишљања.

— Па онда ће бити и плата још већа — вели Веселин.

Обоје ућуташе. Чује се како деца дишу, те им је то годило као најзаноснија музика. Осећаху се срећни и потонуше у мислима у још срећнију будућност.

II

Није прошло ни месец дана од овог доба, па шеф опет позва Веселина у своју канцеларију.

— Звао сам вас због једне важне ствари... поче шеф и застаде мислећи шта ће даље рећи. По лицу му се могло видети, да му не бејаше најпријатније оно што жели да каже. Протрља чело и очи руком, па продужи даље:

— То је управо ствар ваша лична, али... ја вас волим и хоћу само да вас упозорим... У осталом ви како хоћете... — Шеф се диже при том са столице, заћута и пушећи ходаше тамо-амо.

Веселину чисто стало дисање од неке слутње. Лице му час поцрвени, час пребледи. Обузе га чудно нестрпљење да што пре чује како ће шеф завршити почетак своје беседе. По челу му изби зној и он га обриса руком.

Шеф на једном застаде и погледа Веселина, па запита:

— Знате ли да је сутра избор општинске управе?

— Знам.

— За кога мислите гласати?

Веселин пребледе и чисто осети како га ноге издају. Ћутао је дуго, а и не сећаше се да шеф чека на његов одговор.

— Ви сте још млад човек, а вредни сте и тачни у сво-

јој дужности, те ћете имати лепу каријеру у државној служби, али само ако будете слушали све оно што се од вас тражи...

Шеф опет застаде. Веселин не одговараше ништа. Нека чудна слутња му обави срце. Лепи снови његови о будућности прекоше као пена, а место тога му се указа пред очима слика у којој он гледаше своју породицу у беди и јаду. Он је већ у напред могао проценити на што ће се свести овај разговор његов са својим шефом.

Шеф извади из џепа један табак хартије, где беху исписана имена кандидата и пружи Веселину с речима:

— За ту листу *морате* гласати!... У осталом немојте мислити, да вас ја желим присилити! То је ваша воља. Ја бих вам само као старији саветовао, да гласате за ове честите људе као и ја што ћу. Незгодно би било да ви као млађи будете мимо толике више чиновнике... Сад се ви размислите о свему. Учините како хоћете... Можете гласати и за противнике данашњег режима, али онда бисте морали себи приписати све зле последице, које би могле наступити услед таквог вашег поступка... Сада идите... Ја сам вам само хтео пријатељски посаветовати — ту шеф прекиде реченицу.

Веселин је држао онај табак хартије у руци и бесвесно гледао имена која су тамо исписана. Речи шефове направише читав хаос у души његовој...

Настаде ћутање. С времена на време зазвони звонце у ходнику, а потом се чују кораци Симе послужитеља, шкрипну врата на овој или оној канцеларији, чују се и гласови: врата се опет затворе, а Симине чизме залупарају, па се тек за часак све утиша.

Веселин некако позавиде Сими, а и сам не знађаше што, чисто бејаше вољан да му уступи свој положај а он да се прими његовог.

— Јесте ли жењени? — прекиде шеф ћутање.

— Имам већ и четворо деце — одговори Веселин и погледа кроз прозор на двориште.

У дворишту тестераш струже дрва. Веселин се загледа у тестеру која се живо креташе кроз дрво из кога ветар раз-

носи струготину од које је засут и поцепан капут тестерашев, што лежи крај ногара.

— Струже, помисли Веселин, па ипак храни своју породицу... Сигурно и он има породице?!...

Престругани комад дрвета паде на земљу. Тестераш се исправи мало, затим остави тестеру и подиже са земље свој капут, те извади из њега дуван и баци га опет на земљу, мало подаље од ногара.

— Нико још није од глади умро — мишљаше даље Веселин, па опет у мислима пређе на своју породицу, и чисто се осети прибранији, јачи.

Док се Веселин бавио таквим мислима шеф му је говорио како треба добро да размисли шта ће радити, јер му вели од тога зависи будућност.

— Тим пре — заврши шеф — треба да отворите добро очи, јер имате, као што велите, већ и четворо деце. То сам имао да вам кажем. Сада можете ићи на посао.

— Од јуче ми се почела рачунати плата са повишицом... Како се моја жена радује... Она је сирота већ решила, да од прве повишице купи себи лице за хаљину... Па и нема лепе хаљине!... како је то радује!... Она и не слути шта би могло наступити кроз који дан!... Мислио је Веселин улазећи у своју канцеларију.

Он по начелима својим припадаше политичкој странци, која бејаше у опозицији. Тог истог јутра бејаше у новинама прочитао позив свима члановима странке, да у што већем броју дођу на биралиште, и гласају за кандидате, који су истакнути у листи опозиције. Поред осталога вели се тамо:

„На биралиште морају доћи сви чланови наше странке и гласати. Који не буде дошао биће као недостојан искључен из странке.“

Веселин је претурао акта, што беху пред њим на столу у намери да почне радити.

Али од рада не могаше ништа бити. Изгубио је свако стрпљење, те не могаше ни врсте написати.

Час је мислио на беду која би га снашла губитком службе, а час на оне речи „биће *као недостојан* искључен из странке.“

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

III

Веселин удубљен тако у мисли наслонио се главом на руку, па гледа кроз прозор у двориште. Крупно снежно прамење промиче поред прозора, а он се загледао у то, па му некако годи тихо падање без гласа, без шума. Онај тестераш још струже, а снег затрпава и њега и ногаре и дрва. Већ се поче сутон хватати, а Веселин и не примети како му време брзо прође. Поче се нагло смркавати. Према прозорима Веселинове канцеларије је некакав приватан стан од кога се прозори осветлише и светлост се разасу по дворишту одблескујући са снежне површине, а снежно прамење заблиста на оним местима где светлост најјаче продираше. Осветли се и једна страна некаква дрвета испред прозора, те снег на осветљеној страни засија као бисер. Изгледаше да Веселина све ово необично занимаше, те је као никада дотле посматрао сваку ситницу, па ипак кроз све те утиске бејаше испреплетана мисао о породици његовој и части грађанској. Он бејаше збуњен, па је чисто и нехотично у свему тражио обавештења и као да га и добијаше. Гледајући тако час у ово, час у оно осећаше се ублажен, освежен.

— Па гласаћу ма ме отпустили... мишљаше у себи гледајући на оне осветљене прозоре, кроз које при том угледа неку женску прилику што промаче и изгуби се, као и сенка, што се протеже по осветљеном делу снежне површине у дворишту...

Њему се од једном учини као да је то нарочито удешено да се он сети жене и деце, па га на једном обузе нека клонулост. Он уздахну дубоко. У том уђе момак и унесе лампу, па је као и увек мету на сто пред Веселина, који се чисто трже и изненади, па као да би хтео погледом запитати:

— Зар ти ништа не знаш о мојој муци, већ равнодушно уносиш лампу као и свако вече...

Читав час је још седео, а није кључио пером да што напише. Хтео је два-три пута устати да пође, али осећаше неку тежину на себи, а сем тога се страшно да оде кући. Чињаше му се да ће тек кад кући оде породица његова осетити сву тежину јада, па чисто жељаше да је што даље од породице своје само да би она била што срећнија, што задовољнија....

Ко зна докле би он остао тако у своме размишљању, да не уђе момак те по обичају рече:

— Сви су већ отишли —

— Зар већ?! — изговори Веселин више за се и устаде са столице.

— Увек се у ово доба излази — вели момак.

— Сутра у ово доба ће већ бити све решено! — помисли Веселин излазећи и зажеле да што пре прође ноћ и цео сутрашњи дан.

— Да ли ћу се и кроз неколико дана овуда силазити?! — мишљаше он силазећи низ басамаке, па му се и басамаци и ходник и она лампа у ходнику што увек стоји мало накренута и оне силне објаве повешане по зиду и Сима служитељ у великим чизмама и онај његов свакодневни глас „лаку ноћ" — све, али све, што му до јуче бејаше тако познато, блиско, с чиме се већ бејаше сродио, учини сада некако непознато, страно, туђе, а нарочито оно Симино „лаку ноћ", у чему као да разумеде неки заједљив смех.

На улици се срете са једним својим познаником и мимоишао би га да га онај не заустави.

— Што си тако покисао? — пита га онај и удари га пријатељски по рамену руком.

— Добро нисам и горе! — одговори Веселин смешећи се назор.

Онај га позва у механу на чашу пива. Веселину се то допаде само да што доцније стигне кући.

— Знаш ли да је сутра гласање? —

— Знам, одговори Веселин.

— Они ће пропасти на избору —

— Ко зна?! — прихвати Веселин после краће паузе некако расејан и замишљен.

— Па хоћеш ли и ти гласати? —

Веселин чисто задрхта од овог питања, те хтеде утећи само да ништа не одговори, али у исто време осећаше срам и понижење, те се упе из све снаге и једва процеди кроза зубе:

— Па хоћу —

— Сутра ћемо видети многе што су се толико разметали. Све ћу бележити ко је утекао с гласања, па да му после натакнем на нос, кад се опет почне хвалити, како страда за идеју! — говораше ватрено познаник Веселинов.

— И ја сам већ казао да хоћу!... А моја породица?!... мишљаше Веселин, па се сав стресе од такве помисли. Осећаше се непријатно, па и нехотице се диже да пође.

— Куда ћу?! — мишљаше кад изађе опет на улицу — Сигурно ћу жени однети лепе гласове као оно пре, па треба још да похитам!... При тим мислима зажеле да се опет врати натраг и успори кораке. Што год бејаше ближе кући све је лакше ишао, а када дође до врата застаде.

Из оближње кафанице чује се песма и свирање.

— Веселе се људи! — помисли он завидљиво.

Отвори врата кућна и трудећи се да изгледа расположен уђе унутра.

— Па што не долазиш за бога?... Вечера се већ охладила! — рече му жена, а деца потрчаше у сусрет оцу и обисконе о њега...

Веселин се у том тренутку осети побеђен, а у памети му се створи одлука:

— Нека гласа ко нема породице! — па поче миловати и љубити децу.

— Па шта радиш до сада? — понови жена своје питање.

— Случајно се нађох с једним другом — вели он, а у ушима као да му забубњаше речи онога познаника: „видећемо сутра како ће многе кукавице утећи“ а сем тога она његова рођена реченица:

— Па и ја ћу гласати!

— И ја сам рекао да ћу гласати! — мишљаше даље, а преко лица му се навуче сета, и чело се набра...

Деца узеше тражити од њега слике, а најстарији мушкарчић му завуче руке у џепове и стаде преметати.

— Мир децо!... Шта се не смирите? — викну он од једном срдито, и одгурну дете од себе.

Мала Видица напући усташца, а у очима јој засветлише сузе. Веселин погледа дете па му се ражали мислећи у себи: „Нису деца крива. Што на њих да вичем?!“ Приђе детету и пољуби га, а друга мисао кресну му кроз памет:

— Како могу гласати?! Зар се тиче дечице моја част; њима треба хлеба, и ја сам као отац дужан набавити. Ја сам онда требао остати нежењен, ако хоћу да се тако држим! —

— Па и ја ћу гласати! — чује опет своју страшну одлуку, коју саопшти другу у кафани и осети се сломљен, изнурен.

— Шта се кога тиче твоја породица. Ти мораш бити на првом месту човек частан, а ако не можеш своју децу хранити то је твоја ствар. Нико те није био по ушима да се жениш, па сада да свој кукавичлук заклањаш за породицу. На тај начин, драги мој, сваки би могао наћи изговора и онда би лепо било. Кад се решавају више ствари, ствари од општег значаја за све, онда се не узимају у обзир те ситније бриге о породици... Такве га мисли обузму, па их опет детињи гласић, плач или поглед поколебају.

*

Заспала је и жена, а и деца спавају безбрижно. Веселин је будан. Лежи у својој постељи, пуши цигару за цигаром, а

с времена на време тешко уздахне. Све што који час више промицаше обузимаше Веселина све јаче немир и страх. Несређене и узрујане мисли гоне једна другу и потискују. Час једна надвлада, час опет друга.

Исток се обли руменилом, а Веселин је још будан занет у своје тешке мисли: „куда ће и на коју страну!“ — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Тешко је наћи се на раскршћу, а не знати пута!

10. јануара 1899.

РАЗОРУЖАЊЕ И ОПШТИ МИР

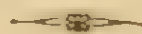

I

Позната *Revue Générale de Droit International Public*, коју издају у Паризу А. Пиље и П. Фошил уз сарадњу највиђенијих представника на пољу Међународног Права, донела је у својој петој свесци (септембар, октобар) за прошлу годину мишљења о чувеној царевој посланици из пера дванаест писаца, представника разних земаља. Тако су за Француску о томе дали своје мишљење: Пиље, Фошил, Деспање, Мериньак и Руар ди Кар; за Немачку, Стерк: за Аустрију, Ламаш: за Италију, Бруза и Пасквале Фијоре; за Шпанију, Оливар; за Швајцарску, Нума Дроз, и за Србију наш сарадник г. д-р Мил. Р. Веснић. У вези с овим питањем донео је исти часопис и чланак непознатог писца *О Елзасу и Лотрингији*, чији положај Французи доводе у тесну везу с питањем о царевој посланици. Остављајући на страну мишљења осталих писаца, које поменусмо, ми овде износимо писмо д-ра Веснића, од 4—16 новембра пр. године, којим је одговорио на постављено му питање. Ми сматрамо да овако можемо поступити тим пре, што смо већ донели о томе чланак д-ра М. Ђ. Миловановића (декембар 1898), и што у овој свесци доносимо о истом предмету и чланак, који нам је послао г. д-р Мирослав J. Спалајковић. — Да поменемо само још толико, да је од времена објављивања овог писма мисао Царева ушла у нову мену, пошто је најновијом окружницом Графа Муравјова ближе одређена.

Господине колега,

Ви сте изволели заискати од мене, за Вашу цењену *Revue Générale de Droit International Public*, мишљење о окружници графа Муравјова, или боље о посланици Цара Николе. Ја се користим овом приликом с особитим задовољством, да о овом ве-

ликом догађају изнесем своје мишљење, и то не толико у особини професора и научника, већ нарочито и на првом месту у особини Србина.

Изван сваке је сумње, да нико неће осећати толико захвалности према племенитим тежњама младога цара Русије, чији претци имају већ толико заслуга за Међународно Право, колико ми, његови апостоли. Не служи ли његов нацрт сврси, којој Међународно Право тежи још од првих дана својих зачетака, а то је замењивање грубе силе правом, правно законско расправљање и смиривање међународнх сукоба, на место решавања ових помоћу топовских метака и по цену безбројних жртава у људским животима? Наши велики учитељи и наши славни претходници гледаће у овом тренутку с небеских висина радосно на нас, њихове синове, унуке и праунуке, срећни и задовољни плодом, којим је уродило њихово интелектуално семе, уочавајући нестрпљиво перспективу, која се отвара њиховом драгом Међународном Праву. Баш у очи објављивања окружнице Графа Муравјова ја сам шетао по Делфту и остао сам дуго пред спомеником онога, који се сматра за оца наше науке. Дивио сам се убеђењу, које је вајар успео да изрази на несравњивом лицу Хуга Гроција, које више но и једно друго, од оних што сам их ја видео, представља мислилачку физиономију. У том тренутку је од једном преко ведра неба прешао један лак облачак, прекрио је лаким хладом научникове очи пуне израза, и нестало га је што но реч пре него што се и јавио. Тада ми се Хуго Гроције указао још у већој и свежијој светлости: учинило ми се, као да у том тренутку оживљаваху пред мојим очима старе борбе слободе и духа против мрачњаштва и назатка, и не знам за што, тек сам у том тренутку био срећнији него икад, што су први однели победу над последњима. Молим Вас, да ми опростите за ову личну успомену. Али је она у потпуној свежини васкрсла у мојој глави сутра дан, кад сам читао славну окружницу руског министра спољних послова, и од тога времена ме није оставила, нити ће ме вероватно икад оставити. Мени се учинило у том тренутку, као да на другом свету видим на окупу у радости и усхићењу и Гроција и Ђентилија, и Виторију и

Зуча, и Пуфендорфа и Бинкерсхека, и Волфа и Вател. и Опата де Сен-Пијера и Крисеа. и Графа Рајнфелса и Сарторија, и Бентама с онима, које смо ми лично познавали, окружене свима узвишеним духовима, који су овде на овом свету сањали о лепшој будућности, у којој ће право господарити светом наше цивилизације, и где ће се мач јављати једино као његово оруђе. Зар племенити Цар није прокламовао да се *одржање општега мира* јавља „у садашњем положају и односима целога света као идеал, коме би требало да теже све владе?“ Погодба да се до тога циља стигне, изложена је у истој реченици посланице: она се састоји „у могућном смањивању претераног оружања (la réduction possible des armements excessifs), које тако страшно притискује народе“; потребно је, вели Никола II, „да се пре свега постави граница непрекидном данашњем оружању.“ И у тој тежњи министар спољних послова Русије износи, вршећи наредбу свога узвишенога Господара, мисао, да се сазове конференција представника свих цивилизованих земаља, која би „удружила и уједнила трудове и тежње свих оних држава, које искрено желе да у дело приведу узвишени појам о општем миру, и да му прибаве надмоћ над елементима нереда и неслоге“, и која би „с Божијом помоћу била срећни весник столећа, које ће ускоро наступити“. Окружница Графа Муравјова не губи из вида „*најбитније интересе и најоправданије жеље свих држава*“, те се с тога може с правом претпоставити, да ће и предложена конференција морати о њима водити најстрожи рачун. Окружница је упућена представницима свих држава, овереним на двору Њ. В. Цара Свих Русија: она дакле не прави никакву разлику између великих сила и осталих држава: она се не зауставља (и с разлогом) ни на верским границама, нити издваја државе, чланове Међународне Заједнице, од оних које то још нису, или бар не у пуној мери.

Штампа целога света одушевила се живо, као што се зна, појавом ове важне посланице. Граф Муравјов је тим поводом обишао све важније европске престонице, министарства спољних послова су се много бавила овим предметом, и конференција ће се ускоро састати да се посвети племенитој задаћи

која јој је намењена. Али ви ћете се без сумње сетити, да јавно мишљење није било једнодушно с погледом на овај велики догађај; изрази неповерења, с погледом на остварљивост замисли, чули су се и из самих најовлашћенијих уста. При том не треба заборавити, да се царева посланица јавила у тренутку, кад су европске државе биле у највећем јеку великих војничких вежбања; да је то било сутра дан по крвопролићима на шпанско-америчким бојиштима; да је сам цар Никола II, пошто ју је потписао, отишао на Црно Море, где је прегледао своју убојну мрнарицу и њене оружнице, истичући у своме писму главном заповеднику мрнарице потребу развијања и усавршавања руске поморске силе, као најпоузданијег средства за одржање мира.

Шта ће изаћи из цареве посланице? У овом тренутку то још нико не може знати, ни рећи. Али ма шта с њом непосредно било, један резултат ће неминовно остати: *мирољубиве тежње и њихови апостоли у нашем цивилизованом свету имаће у њој једно ново оружје, а напреднији друштвени редови и противници великих оружања једног новог савезника*, — као што се види: две врло корисне ствари у служби напретку.

Професори Међународног Права и чланови Института за Међународно Право биће сви, или бар велика већина, истога мишљења, с погледом на важност и замашај царске посланице. Њихова је најискренија жеља у томе, да груба оружана сила устукне пред Међународним Правом, и да се истинита правда посади тамо где је столећима господарила ћуд, јер ће само на тај начин и тим путем доспети до братства, о коме је сањао и које је проповедао сам оснивалац данас најузвишеније и најсавршеније вере на свету. Али у научнику, у професору једне науке, у апостолу какве племените мисли јавља се у исто време члан једнога народа, једног нарочитог политичког организма; сваки је од њих једном речи и грађанин једне државе, а чим имамо посла с овим, одмах нам се у њему јавља и политички човек. Зар и самоме праву није задаћа да штити праведне интересе? Зар државе, које буду представљене на конференцији неће водити рачуна — и то у првом реду — о својим властитим интересима? Ја овом приликом нећу да

улазим у појединости, које ће остале моје колеге много боље истаћи; остајући у својој особини Србина, ја ћу на изнету мисао да бацим летимичан поглед с тачке гледишта *своје* отаџбине.

Народ српски, који има славну прошлост, али који је мухамеданска најезда задржала у његовом развијању, отпочео је тек освитком нашега столећа да васпоставља своју народну зграду. Овај и овакав рад се није могао вршити без великих тешкоћа. Не треба при оцени овик изгубити из вида, да је овај народ провео више од четири столећа у ропству, и да за цело то време, па ни у очајним часовима тешке борбе за ослобођење, хришћанска Европа није имала срца за нашу народну ствар. У очима Западне Европе Срби су те зле судбине, да су славенског порекла и да су православне вере; то је било довољно, те да западни народи виде одмах у њима природне савезнике Русије, и да их католици сматрају увек за шизматике. Срби су ипак продужили да раде и да се боре, и они још не очајавају за своју будућност, и ако је данашњи положај српског племена врло жалостан и врло тежак. На свету доиста нема ни једног народа, који би се налазио у тако несрећном положају, као ми Срби. Народ један од 8—10.000.000 налази се у овом тренутку раздељен — случај беспримеран у историји — под пет разних врховних господарстава. Па ни то још није све зло! Поред Србије и Црне Горе, чистих народних српских држава, наше племе је још потчињено, и у највећем свом делу: Турцима, у Македонији и Старој Србији; Аустријанцима, у Далмацији; Мађарима у Хрватској, Славонији и Срему, и у Јужној Угарској, да и не говоримо о Босни и Херцеговини, земљама које су правно турске, али у којима управља Аустро-Угарска. Али и поред све забуне свога положаја, и поред свих готово несавладљивих тешкоћа у којима се налази, племе и народ српски се ипак надају бољој будућности; Срби живе у уверењу, да ће се у скоријој или даљој будућности ујединити, и то уверење даје нам снагу да живимо и да се боримо. Србија, односно Српска Краљевина, треба да образује стожер за ово уједињење, и наша ће отаџбина извршити ову задаћу, поред свих странпутица, на којима кад и

кад залута, под утицајем оних који неће да виде јаку и уједињену Србију.

И какве су на крају крајева наше тежње? Шта ми желимо и шта захтевамо? Да ми не тражимо што год неправо, и што нам се не би могло досудити? Никако. Као год што ни једна држава не може живети ни напредовати, докле велика већина њених државља̀на — кад већ не сви — не буде задовољена, — исто тако ни Међународна Заједница неће моћи утврдити ред у односима својих чланова, докле најпре не узме у обзир основане тежње и неоспорна права свакога од њих. Данашње стање у великој међународној породици створено је силом, а често и неправдом која је њена природна последица. Данас се износи предлог, да се овоме грубоме чиниоцу одузме све његово штетно дејство, пошто он не одговара више духу нашег времена, и пошто нарочито неће одговарати појмовима новога столећа. Све је то лепо и красно. Сви смо ми готови да усклицима радости поздравимо овакву намеру. Али пре него што би нас скристалисали у стању и положају који се желе створити, допустите нам да се за то приуготовимо; допустите да у томе новом реду сваки народ заузме место, које му пуним правом припада. Ако то не хтеднете и не учините, онда ће сваки гледати да до свога права дође на свој ризик и штету, и онда ће — општи мир бити поремећен.

„Могућно смањивање претераног оружања", које, провођено у дужем размаку времена значи то исто што и разоружање, не може се остварити, пре него што се нађу средства да се отклоне и учине излишнима узроци претераног оружања. Ови се пак узроци, различни код разних народа и држава, могу свести у главном на две врсте.

Известан број великих држава оружа се с дана у дан и све више и више, било у тежњи нових завојевања, било у тежњи такмичења: оне су извршиле своје народно уједињење, оне су на врхунцу свога развијања, — али у данашње време оне теже за прекоморским насеобинама и освојењима и за положајем судије (ако не господара) у Међународној Заједници. По узајамном споразуму ови народи могу смањивати своја прекомерна оружања, без бојазни за штетне последице.

Али поред ових постоји други низ држава и народа, који се налазе под ударцима новије или старије несреће и неправде. Ови раде на томе, да из тога тешког и несносног положаја што пре изађу и да га се ослободе; они *хоће* да наново заузму у Међународној Заједници положај, који им припада по праву, на основу њихове историје, на основу њиховог општег значаја, на основу њихове бројне снаге, на основу услуга које су учинили човечанству и т. д. И доиста ови народи не би могли да се сагласе да умањују своју оружану снагу, докле не би имали јемства, да ће се њихови основани и оправдани захтеви задовољити. А зар би било немогућно дати ово јемство?

Оно би јамачно могло бити дано, и то врло лако. Требало би за то једино прибећи правди и на њу се позвати. Али силни, они који туђе држе, неће никако овакву правду — они је у опште примају само онда, кад она иде у прилог њиховим интересима, — а кад је тако, онда ће и ово свођење оружања остати леп сан, који ће професори у својим предавањима додавати толиким ранијим сновима сличне врсте. Као год што постоји лична, појединачна част, исто тако, и са свим природно, постоји и част народна, чији је најлепши пример, господине колега, дала Ваша отаџбина Француска. Народна част и народно достојанство велики су и моћни покретачи општега напретка; они су у исто време и најбољи јемци за сталност у напредовању. А што је један народ одмакао више у развијању, што је дакле напреднији, тим је и овај чинилац код њега и пресуднији. Ово је ствар, о којој у велико ваља водити рачуна у нацртима, сличним Царевом; пренебрегнути тога чиниоца, значило би изложити се у најкраћем року освети.

На великој и пространој трпези Међународне Заједнице има места за све државе и за све народе. Будите с тога праведни, и дајте свакоме место, које му по праву и правици припада. Допустите, да се искрено и доиста примени велики основ једнакости и равноправности у међународним односима, и ви ћете видети, да ће прекомерна оружања у брзо сама од себе попустити. Докле пак не буде тога, ми ћемо оружати и саму нашу децу у колевкама; ми ћемо падати и гинути сви

едан за другим пред вратима највишега суда, тражећи најодлучније и вапијући из свега грла најпре за *правдом*, па онда ек за *миром*.

Д-р М. Р. Веснић

II

Још у почетку овога века (1803), један је руски писац предлагао, у својој веома површној студији о *рату и миру*, врло оригиналан начин да се укине ратовање — укидањем амбасадора. „Учестаност ратова — тврдио је *Малиновски* — може се приписати толико исто установи амбасадора, колико и установи сталне војске.“ Никола II, много милостивији од свога земљака према сиротим амбасадорима, тражи рату лека на другом месту, и рецепат, који он приписује, почиње овим речима: „Одржавање општег мира и могућно смањивање прекомерних наоружања, која оптерећују све народе, истичу се у данашњем положају целога света као идеал, коме треба да теже напори свију влада.“

Кад је царски предлог објављен, 12 (24) Августа 1898, светска га је штампа поздравила најрадоснијим усклицима и пропратила небројеним коментарима. Узбуђење је било у толико веће, што се, за грчко-турским и шпанско-америчким ратом, светско мишљење почело знатно удаљавати од идеје о миру. Изгледало је, као да старим и новим светом преовлађује нова фаза ратоборности. Али, кад год се човечанство највише спремало за рат, онда су се најчешће појављивали планови и утопије о миру. *Si vis pacem, para bellum* — вечити парадокс људске природе!

Историци ће, у царевом предлогу о разоружању, налазити доцније највећу карактерну црту Николе II. Ми ћемо ипак, на овом месту, са задовољством покушати да проучимо, с правног, политичког и друштвеног гледишта, најлепши проблем, који је икад био дат народима на размишљање.

* *
*

Идеја о миру, као и свака друга велика идеја, до које се била уздигла стара философија, није никад напуштала човечанство. Описивати потанко њену еволуцију, излагати подробно главне замисли појединих философских планова о миру, најпосле показати у колико су, у данашњој правној науци, некадашње утопије замењене позитивнијим мислима и стварним чињеницама, било би јамачно врло занимљиво, али немогућно на овом месту. Довољно је поменути, да се сви ти планови, стари и нови, могу поделити у две главне групе: *политичку* и *правну*. У коју бисмо од тих група могли уврстити најновији предлог о разоружању; има ли какве сличности између царевог предлога и других пројеката, с којима се сусретамо у историји међународног права (нарочито о вечитом миру и о међународном суду)? — На то ће нам питање најбољи одговор дати кратак ретроспективни преглед новијих теорија о миру.

У седамнаестом, а нарочито у осамнаестом веку, идеја се о миру почиње јављати у одређенијем облику, у виду *пројеката о вечитом миру*. Основна замисао свију тих идеалних планова лежи у оснивању једне вечите лиге, једне универсалне монархије, међу јевропским државама, налик на стару германску империју. Најпознатија се од тих утопија појавила почетком прошлога века, а поникла је у глави једног духовног лица (L' abbé de Saint-Pierre). У свом пројекту о вечитом миру, Абе де Сен-Пијер излаже готово исте идеје, које је имао, на сто година раније, Анри IV, бар по причању његовог министра Сили'а, и о којима ће доцније сањати, у часовима малаксалости и искушења, два највећа модерна стратега, Фридрих II и Наполеон I. Обојица се изражавају за установу једног јевропског конгреса, који би, налик на старе грчке амфитрионе, имао да решава међународне спорове. По мишљењу Наполеона I, та би се установа могла извести само онда, пошто би се карта Јевропе потпуно изменила. „Једна од мојих највећих мисли — вели он (у *Mémorial de Sainte-Hélène*, под 11 Новембром 1816) — била је агломерација, уједињење истоветних географских народа, које су револу-

ције и политика раставиле и распарчале... Ма шта било, та ће агломерација наступити кад тад, силом ствари."

Ко у овим последњим редовима не види с каквом је генијалношћу Наполеон I истакао најјачу полугу јевропске политике у деветнаестом веку, с коликом је јасноћом предсказао наступање начела народности! Брже него што је он и могао мислити, то је начело овладало и науком и политиком. Оно је у брзо срушило јевропску политичку зграду, која је била подигнута на бечким преговорима од 1815; оно ће можда још једаред уздрмати основе и пореметити границе извесних држава у Јевропи.

Владалац, кога претерано строга историјска критика врло често неправедно назива „крунисаним Вертером", Наполеон III. оснивао је на том начелу готово цео правац своје спољне политичке радње. Данашњи предлог рускога цара највише нас подсећа на позив, који је Наполеон III био управио, 10 Новембра 1863. јевропским владарима, ради уређења питања о народностима. У поверљивом писму, он им је предлагао да се у Паризу састане међународни конгрес, који би задовољио „праведне захтеве појединих народа" и тиме ујемчио вечити мир. Али Наполеонов се сан није могао остварити. Владаоци послаше учтиве одговоре, и конгрес се никад не састаде.

Нису се само владаоци напајали примамљивим сањаријама попа Сен-Пцјера о вечитом миру. Међу радовима философа и публициста, нарочито из новијега доба, налазимо читаве систематске планове о могућности да се утврди мир међу народима, од којих ћемо у осталом споменути само најглавније.

Велики представник *идеализма* у Немачкој и шеф *утилитаризма* у Енглеској почињу први размишљати у исто време, крајем осамнаестога века, и независно један од другога о практичним путевима, којима би се могао постићи мир на земљи. Напуштајући некадашњу идеју о некаквој идеалној републици између држава, Кант и Бентам праве са својим пројектима прелаз између плитких и наивних утопија осамнаестог века и много ширих и зрелијих планова у деветнаестом веку. Кантов се спис *Zum ewigen Frieden* може сматрати као

најуспешнији покушај међу досадашњим пројектима о вечитом миру. У том кратком изводу, Кант је резумисао своје главније идеје, које ће, нема сумње, постати некад основни принципи јавнога права, и тада вечити мир неће више изгледати као неостварљива химера.*)

Бентамов је пројекат у толико занимљивији, што у њему већ налазимо прецизно формулисан исти онакав предлог, каквим ће, на сто и неколико година доцније, најсилнији владалац на земљи заинтересовати мишљење целога света. Да би се ратовању стало на пут, Бентам предлаже да се смањи и утврди број војне и поморске силе свију држава, које састављају јевропски систем.**)

Поред свију ратова, који су већином имали национални карактер, поред тога што је, по угледу на Пруску, војна служба постала обавезна у свима државама, и поред силних савеза и прекомерног наоружања великих сила, идеја је о миру ипак учинила знатан напредак у деветнаестом веку.

Ма да и даље налазимо већином на *политичке пројекте*, којима је непрестано циљ политичка организација међународног удружења, ипак се примећује да је некадашња утопија претрпела знатне измене. Правни елеменат почиње очевидно свуда да преовлађује. Писци већ споредније говоре о вечитом миру, а много већу пажњу поклањају изучавању правних средстава, којима би се стварни мир могао организовати и гарантовати (*Sartorius*, *Lorimer*, *Laurent*, и т. д.). Закључци

*) Хегел је покушао да побије те Кантове принципе у своме делу Grundlinien der Philosophie des Rechts. Његово логичко доказивање је и сувише познато, те га с тога и не морамо опширно излагати. Кантовим дедукцијама Хегел ставља на супрот своју чувену теорију о *индивидуалности* државе. Држава је индивидуа, а негација је битна садржина индивидуалности. Према томе, чим се један велики број држава спаја у једну велику заједницу, то удружење, као индивидуалност, мора неминовно да ствара према себи противну целину, дакле непријатеља. Кад би се вечити мир могао остварити, народима би завладала морална устајалост. С тога и на рат не трeбâ гледати као на апсолутно зло.

Хегел има донекле право. У политици су савези заиста увек изазивали противсавезе. Али, ипак, најновији међународни догађаји (нарочито царев предлог о разоружању) доказују да је тој опасној игри савеза циљ равнотежа у акцији, дакле пре мир него рат.

**) Бентамов се „план о вечитом и општем миру“ налази у четвртом делу његове монографије о *Принципима међународног права*.

њихових радова износе кодификацију међународног права и стварање међународних судова као позитивне елементе за практично решење тога високог питања (*Bluntschli, Fiore*, граф *Камаровски*, и т. д.).

У опште, може се рећи да је најузвишенија и најсталнија тежња деветнаестога века била, да се код народа развије и учврсти свест о праву, које им је заједничко и подједнако потребно за напредовање у цивилизацији. И по облику и по садржини најодличнији израз те тежње налазимо баш у данашњем предлогу рускога цара, Николе II. Сматрајући да је сад најзгоднији тренутак, да се приступи међународној дискусији о томе „каквим би се средствима најуспешније заједнички свима народима *стваран и трајан мир*, а пре свега зауставио непрекидни напредак савременог оружања," Његово Величанство предлаже свима владама, које су заступљене на његовом царском двору, састанак нарочите конференције за расправљање тога тешког питања. „Та би конференција, Божјом помоћу, била од срећног предсказања по век који наступа; она би сабрала у силан сноп напоре свију држава, које се искрено труде да велика замисао о универсалном миру надвлада над елементима нереда и раздора. Она би у исто време запечатила њихову слогу *солидарним освећењем начела правичности и права*, на којима почивају безбедности држава и благостање народа."

Између царевог предлога и осталих правних пројеката о миру има, покрај извесних сличности, ипак знатне разлике. Царев је предлог много ужи и не носи на себи никакав утописки знак. Истичући *делимично разоружање* данашњег војног система као основну мисао свога плана о миру, цар не искључује нимало рат, ма да му је главна тежња да га замени мирним решавањем међународних спорова. Он за сад, у том погледу, не упућује ничим на стварење какве правне установе *ad hoc*; он ту дужност оставља конференцији. Међу тим, баш у томе и лежи највећа техничка тешкоћа, што је, у принципу, готово једва могућно уклонити многобројне материјалне сметње, које стоје на путу практичном извођењу предлога о разоружању. Кад би се тај предлог и усвојио, којим би се

правним установама могло гарантовати извршење те одлуке? За уставне државе зар би се још и могао наћи начин контролисања: парламентарна санкција њихових војних буџета била би у исто време и позитивно-правна санкција међународне одлуке о разоружању. Али шта ћемо с неуставним државама, нарочито с Русијом? Код њих нема законодавног тела које би јавношћу својих дебата и сувереношћу својих одлука о војном буџету, служило другим државама као критеријум.

Дакле, због неједнакости државнога права у појединим државама, потребно би се јемство могло мучно наћи у данашњим државно-правним установама; до њега би се пре могло доћи каквом међународно-правном институцијом, која би послужила свима државама као заједничка мера за контролу. Али ни у том случају питање о гарантијама не би било још решено.

С међународног гледишта, питање се о санкцијама сматра као један од најтежих и до сад нерешљивих проблема, како у науци тако и у практици. Због тога, и кад би конференција о разоружању дошла до каквог практичног резултата, последице њенога рада не би биле велике с гледишта основних начела данашњег међународног права, нити би повукле за собом трансформацију тога права. Санкције тога права не би добиле ништа више у својој позитивности, него што су имале раније, а његови органи — државе — не би му се јамачно више покоравале, него ли што су до сад.

Политичке су препреке још многобројније и у толико теже, што су скопчане с опасношћу.

Државе, које су, као Русија и Немачка, оствариле свој народни задатак, или које, као Италија и Аустро-Угарска, љуто болују било од економских било од политичко-националних криза, могу с одушевљењем пристати на делимично или потпуно разоружање Јевропе. Али, све државе нису у том положају. Многима ће од њих идеја о разоружању изгледати непомирљива с продужењем политичкога *statu quo*. По њиховом

мишљењу, разоружање би требало да претпоставља, да су претходно већ решена извесна међународна питања, да су управо уклоњени узроци, који су довели до данашњег оружања. Од тих узрока најглавнији леже у доскорашњој превласти германизма на континенту, као и у непрекидној надмоћности Енглеске на мору.

Под претешким теретом милитаризма, Јевропа испашта данас кобне грехове, који су почињени од 1870 године. Превласт германизма је нанела фаталан удар међународној слози и превелике штете појединим народима. Уједињење немачкога народа, праведна последица начела народности, у исто је време и најстрашнија повреда тога начела. Међународни уговори, који постоје од тога доба, јесу међународни злочини, карикатуре које је сила начинила од правне идеје. Франкфуртски и берлински уговор, недоношчад Бизмаркове политике, оличавају девизу: „Сила потискује право." Данас, цар Никола II истиче као девизу новог међународног поретка начела правичности и права, на којима почива благостање народа, — и кад је реч о праву, онда треба на првом месту свечано прогласити право Шлезвиг-Холштајна, право Елзас-Лорена, право Босне и Херцеговине.

Друга опасност лежи у прекомерном проширењу енглеског колонијалног царства. Разоружати се, у данашњим приликама, значило би за Енглеску одрећи се својих најбитнијих претензија на мору, — значило би за морског паука покидати најглавније конце своје простране мреже. О томе не може бити више никакве сумње после чувеног говора, који је лорд Солзбери држао, пре кратког времена, на традиционалном банкету код лорда кмета лондонског. У том говору нарочито су значајне изјаве о египатском питању и о разоружању.

Солзберијева изјава о Египту има готово значај декларације протектората. Енглези сматрају да је њихов положај у Египту, после битке код Омдурмана, промењен, и они су решени да ту промену, ако је потребно и према Јевропи оружјем потврде. Очевидно је, да ће Енглези под оружјем дочекати конференцију о разоружању, јер се боје да се на тој конференцији не покрене питање о Египту.

Сам лорд Солзбери тврди, да Јевропа није никад била ближе рату, него што је данас. По његовом мишљењу велики се предлог рускога цара појавио у зао час, „онда кад се Америка први пут јавља као фактор азиске, а можда, и јевропске дипломације, а та важна и озбиљна појава не може водити интересима мира, ма да ће свакојако водити интересима Велике Британије.“

С човечанског гледишта, разоружање је не само потребно, него изгледа у исто време и најправеднији акт, који би данашња цивилизација извршила. „Друштвене последице данашњег милитаризма врло су јасно истакнуте у предлогу рускога цара. „Финансиски терети, растући из дана у дан, сатиру друштвено благостање у самом зачетку. Интелектуалне и физичке силе народа, рад и капитал, обраћају се већим делом од своје природне примене и троше се непродуктивно. Стотине милијуна се употребљавају за набавку страховитих деструктивних оруђа, која се данас сматрају као последња реч науке, а сутра ће изгубити сваку вредност услед каквог новог изналаска на том пољу. Народна култура, економски напредак и производња богаства налазе се у застоју или им је развој изопачен.

Очевидно је да су ти материјални разлози веома озбиљни, али по нашем нахођењу, не могу се ипак ставити на прво место. Често пута један народ, као што је случај с Француском, пристаје радије на све материјалне жртве, него на одрицање велике народне идеје, за коју се оружао. У том се осећају пожртвовања баш и огледа морална величина једнога народа. Нема сумње, да би с материјалног гледишта последице разоружања биле драгоцене за велике државе, као што су Немачка и Русија. Али шта би било с народима, који су већ данас политички робови, или с државама, које је берлински уговор осудио на вечито економско заточење?

Ако разоружање не повуче за собом и извесне измене у појединим међународним уговорима, нарочито у берлинском уговору, онда би његове последице биле врло штетне по балканске народе, нарочито по Српство и српску народну идеју.

Борба за опстанак, која нам је политички отежана одредбама берлинскога уговора, постала би још тежа. О томе не треба сумњати.

Надмоћност нове немачке државе нарочито је нашкодила словенским народима и њиховом правилном развијању. Немачка је постала политички савезник и морални заштитник Аустро-Угарске. То је било са свим природно и морало је неминовно доћи. Политички су интереси Немачке управљени против Русије, и због тога је кнез Бизмарк гледао да створи од Аустро-Угарске грудобран противу моћне словенске државе. У конгломерату аустро-угарских народности требало је с тога потпомагати искључиво несловенске народности: племе германско и мађарско. Немачка је природни заштитник Аустро-Угарске још и због тога, што јој то економски интереси на Истоку налажу. *Drang nach Osten* је Немачкој могућан само преко Аустро-Угарске. Германизам продире на исток преко немачких колонија, које се из Аустро-Угарске шире к југу, нарочито по Босни и Херцеговини.[1])

Колико би се *Drang nach Osten* ојачао и узео нагао и силан полет у случају разоружања, може се приближно судити по грдним количинама Немаца, које данас исхрањује касарна, а које би у том случају тражиле спас у емиграцији. Немачка је у економском погледу сирота, сразмерно према житељству, с тога и није у стању да сама исхрањује своје становништво. Због тога има данас немачких насеобина на свима крајевима света и Немац се сматра као најбољи колонизатор.[2]) Нека се стални кадар умањи, нека се скрати рок војне службе, силне масе Немаца би гурнуле на исток и, разуме се, народност, која би највише страдала од те културне најезде, била би српска народност, пошто је на самом удару. Српски крајеви у Угар-

[1]) Charles Loiseau, одличан пријатељ јужних Словена, описује подробно Drang nach Osten и значај тога опасног феномена с друштвеног и политичког гледишта, у својој изврсној књизи „Le Balkan slave et la crise autrichienne". То је по нашем мишљењу најбоља *социолошка* студија о источном питању, која у опште постоји у француској књижевности.

[2]) Немачке ратарске колоније у Малој Азији најбољи су доказ, докле је допро Drang nach Osten.

ској. Срем и Банат. већ су тако рећи поплављени немачким елементом. А каква судба очекује Босну и Херцеговину. можемо слутити по именима села. која ничу као печурке око Сарајева и по целој земљи : *Josefsthal*. *Franzesthal*, *Rudoflsthal*. *Windthorst*, и т. д. Српске ће гусле пре умукнути . него што ће таква имена опевати ! У Херцеговини у сред Невесиња. а на самој црногорској граници. доселила се пре годину дана од једаред. читава једна немачка насеобина. Тако сваке године, хиљаде немачких земљорадника поврве . као скакавци. из Северне Немачке. Баварске. Виртемберга и других тевтонских покрајина.

Према томе, са српскога гледишта. чисто и просто разоружање било би пре штетно но корисно. Неко пак може приметити: како ли мора бити монструозно то српско гледиште. кад се не слаже с човечанским гледиштем ! Ми му у напред одговарамо, да гледиште опортунизма није гледиште имминентне правде. Са овог последњег гледишта. које ми узимамо за становиште. и данашње оружано стање . у коме сви народи бар подједнако пате . боље је и праведније него једно ново стање. где би читави народи постали временом ренегати или жртве.

Да ли ће јучерашња утопија постати сутра стварност ? Хоће ли племените амбиције цареве уродити плодом ? Да ли ће се деликатно расправљање тако тешког питања завршити жељеним решењем; или нам та драгоцена илузија спрема. на крају овога чудноватог века. један доказ више да у овом свету има и сувише клица за раздор. сувише мотива за сукоб и сувише радника за мржњу ?

У сваком случају, великодушна иницијатива цареа уврстиће се међу највеће и најоригиналније друштвено-политичке покушаје овога века. ако ни због чега другог. а оно бар због тога што се појавила у доба, кад је дилетантизам био поплавио књижевност и философију и својом болешљивом неплод-

ношћу заразно готово све манифестације људскога ума. Колико је та општа карактеристика савременог душевног стања одвикла човечанство од великих идеја, види се већ по томе, што најинтелектуалнији кругови западних држава признају, да је нешто измењено у свету самим тим што један владалац, који је у исто време апсолутни господар најсилније и најпокорније војске на земљи, истиче општи мир као идеал свога владалачког програма и тежи да га наметне људском разуму као *credo* идућега века.

Париз, Децембра 1898.

Д-р. М. Ј. Спалајковић

ОРГУЉАШ

— Ostoja —

У цркви се дешавало нешто необично. Приметио је то стари Матија, гонећи говеда из поља; приметише радници који се враћаху с ливаде: — али и Матија и радници засташе за тренутак, погледаше сиве зидове црквичине, послушаше како неко свира у необично време и одоше путем, у село. Гомила жена враћаше се за њима. Чувши још из далека свирање, погледаше се зачуђене: пред вратима и на гробљу пусто, нигде живе душе, црква затворена, а поред свега тога оргуља свира! — Пре два дана умро је оргуљаш, а зна се, да ни у селу ни у варошици преко реке, није било никога који би умео да свира. Жене замишљене, уплашене мало, скупише се пред вратима.

— Можда је он, јадник? — шапу најодважнија.

Слегоше раменима у знак сумње. Знале су да мртви иду само ноћу а у осталом оргуљаш — можда он и пред мрак устаје? Ко зна!... А он је први умро у њиховом селу! Побегле би можда, али их је радозналост приковала за место; погледаху цркву, гуркаху се лактовима при сваком јачем акорду; колена су им по мало дрхтала; — али тако у гомили, а сем тога с грабуљама на раменима, нису се бојале вампира, па ма био баш и оргуљаш!

Сунце на заходу позлаћиваше црквени кров, преламаше се у малим окнима, због чега је изгледало да је светлост врло јака. Топло летње вече разлило се у наоколо. На старим липама, око гробља, цвркутаху птице, спремајући се да легну: неколико врабаца скакуташе још по крову. — За мало, па и те задоцнеле скитнице прнуше шумно и нестаде их у густу грању. Мало за тим чујаше се свађалачка врева, — сиви разбојници черупаху се са својом мирном браћом. Један паде у траву, скочи, и, као непогодан за друштво, полете на друго дрво да тражи уточишта. Сигурно је то био главни представник опозиције, јер, кад њега нестаде, завлада мир под зеленим сводом. Могаше се чути само лепр-

шање крила, шуштање лишћа, а најзад и то престаде. Липе су стајале озбиљно, непомично, као тамно-зелени бедем који дели гробље од целог света; и никакав се истражни судија не би могао домислити, да под тим мирисним и тихим сводом куца хиљадама срдаца и толико глава сања о песмама и слободи. — Тишину прекидаше лавеж паса негде преко реке, али је био тако слаб, тако тих, да ни један пас у селу не хте да одговори: махали су само реповима, лежећи пред кућом, а у знак потпуног презрења обрнули су главе на другу страну.

Оргуља је непрестано свирала; дубоки, јаки акорди одјекиваху у разним закутцима гробља, помешани с вечерњом росом, са мирисом разних трава, пливаху негде у простору, изнад липа. Женама падаше на ум да је *он* дошао можда, да проведе целу ноћ у цркви. Уморене чекањем сећаху се деце, крава и свиња; почеше погледати к селу кад се иза цркве помоли црквењак с кључевима.

— Што стојите? А! Чудна ми чуда! Нисте никад чули музику! — Викаше, идући вратима.

— А ко тамо свира?

— Ко? Вампир, сигурно! Ех, глупаче! Остариле су а не знају да ни један вампир не излази пре поноћи! — додаде, опазивши како се жене неповерљиво погледају.

— Дошла су нека двојица за службу: моле се, па попа проба који лепше свира, ето, то вам је све!

— Аха...!

Женама беше мало и жао што није вампир. Страха би било доста, али бога ми и чуда; сад морају празних уста да се враћају кући. Жив оргуљаш није баш тако велика новост.

Свирање умуче. У црквици одјекну тежак ход, а за мало, кроз побочна врата изађоше поп и два човека. Жене су већ биле отишле. Црквењак, шкрипнувши једно два пут кључем у вратима, опроба руком да ли су добро затворена и повуче се пароховој кући. Поп га праћаше погледом, шмркаше бурмут, прекривљаваше главу с једног рамена на друго, за тим тражаше нешто у џепу, а за све то време гледао је преда се мало узнемирен; требало је изабрати између два кандидата, — колебаше се! За то време оргуљаши су стајали као на трњу. Гужвали су капе у рукама, премештали се с ноге на ногу и са највећом пажњом посматраху попа. Обојица су изгледали као људи веома сиромашни. Млађи, двадесетогодишњи момак, мршав плавоња, кратко ошишан, дрхтао је као плашљиво псето кад угледа батину; узалуд се напрезао да буде миран, узалуд је задржавао дисање, гризао усне, не могаше да савлада дрхтање! Од страха и узбуђења уши му поцрвенеле, знојем му се оросило чело, жмиркаше, ушмркиваше слине, као дете кад хоће да заплаче. Други, много старији, просед и црномањаст, у црном, подераном, брижљиво закопчаном капуту, изгледао је мирнији; није дрхтао, није шмркао, само

је с времена на време стезао прсте, да су му све зглавци пуцали, и тако мрачно гледаше попа, да је овај, и нехотице, окретао поглед на другу страну, а осим тога још је видео опаљено лице, покривено црном, запуштеном, давно не бријаном брадом, дугачак, танак врат и очи чудне, с великим беоњачама као у Цигана, једном речју гадну физиономију изгладнелог разбојника или обешенога, коју да те Бог сачува да видиш ноћу! Обојица су имали високе чизме побелеле од прашине; старији се наслањаше на штап и с времена на време лупкаше њим по трави.

Најзад попа извади махраму и изхркну се.

— Хм... онај... свирате добро, и ти, Петре, и ти, момче... чак и сувише добро за нашу сељачку црквицу. Али видите.. двојица ми не требају... неко мора да уступи, а дошли сте заједно. Обојица тражите место... онда не знам... шта да учиним!

Оргуљаши не дисаху. Старији затвори очи, стајаше као кривац који очекује пресуду; знао је да младић свира далеко боље, а и поп га је одмах љубазније погледао.

Сумње нема — говораше попа — сваки од вас заслужује боље место; плата је скромна шесет рубаља годишње, две бечке[1]) жита, парче њиве за кромпир и две леје за поврће; пред кућом има неколико јабука и две кошнице, — то је све! за невољу може да се живи. Јесте ли жењени?

— Ја нисам — рече младић брзо — сам сам, додаде знајући да то никад не шкоди у служби.

Петар промрмори нешто. Бојао се да призна, да има жену и четворо деце! А зло је учинио! Јер попа не чујући одговора, помисли да је горе но што је баш било. Не понови питање, али је био уверен да има и жену и децу, шесторо најмање! а сви су распуштени као дивље мачке, пеће се по крововима, по огради, улазиће у башту, чак ни пчелама ни птицама неће дати мира! Као да он не зна те обешењаке! То су Филистимци, с којима чак ни Самсон не би могао да изађе на крај! У парохијској кући има само један син црквењаков, па је и с њим тешко изнићи на крај! Воће поједе док је још зелено, потеже се камењем на кошнице, вечито војује с псима и мачком, а на служби у цркви пљује кроз зубе попу на чизме, бајаги нехотице! Шесторо деце. — Био је сигуран да их је толико — то је горе од скакаваца!

Кантар знатно одскочи на страну младога самца.

— Договорите се међу собом...

— Хе, не! — прекидоше ге у један мах — боље нека господин попа сам изабере. Ја се разумем мало у воћарству, — додаде млађи, не знајући да погађа у најслабију страну попину.

---

[1]) бечка је мера од 1000 кг. пр.

— То је добро, одлично! Баш сам о таквом мислио! А ти, Петре' не знаш ништа друго, сем музике?

Климну главом.

— Умем да шишам... трже се кад виде да је попина глава сасвим ћелава, и само скромна пруга седе косе везивала је остраг једно ухо с другим.

— Штета, велика штета! Али шта да се ради... Свакојако је избор међу вама тежак. Не бих хтео да учиним криво ни једноме, а обојицу не могу да примим. Аха, знате шта — рече, обрадован новом мишљу — дођите сутра, певаћете на светој служби, један до причешћа други до краја. Пробаћу ваше гласове, и онда ћемо свршити. Сад збогом! У варошици сте одсели? Но, онда збогом!

Климну главом у опроштај, и оде срећан, што је тешку бригу одложио бар до сутра.

Оргуљаши постојаше мало, не смејући да се погледају. Волели би да су чули још данас решење. У осталом, млађи је био уверен да ће избор пасти на њега; преста дрхтати и у исто време осети да је врло гладан и да је време враћати се у варошицу.

— Хајдмо — шапу, не плашите се узалуд, ја певам лагано, врло лагано, мој му се глас сигурно неће допасти.

— Ах, која вајда и говорити — рече Петар — зна се да ћу ја отићи празних шака. Таква ми је судбина! И кад бих хтео да се удавим море би пресушило. Већ четири месеца тражим место, и свуда се измакне... мањ да се жив сахраним.

Загрцну се и искриви уста од бола.

Иђаху уском стазицом дуж ограде. У башти, између неколико закржљалих јабука, видела се пуста кућа; врата и прозори зјаше, нигде живе душе; две кошнице, неколико леја за зелен, сведочили су да је баш то био стан, одређен за оргуљаша. Погледаху је у проласку. Млађему очи синуше радосно! Жбунови дивљега огроза, висока коприва, чичкови црвени као крв опасиваху зидове плетаре, која је изгледала као у кити, која није баш у најбољем цвету, али је доста свежа. На прозорчићу стојаше неколико лулица од глине, у средини већ црне од дуге употребе, а за један кочић од плота био је везан конопац, чији се крај губио негде у трави; тај конопац и нехотице је подсећао на краву, или бар на козу, која је пасла у сред дрвећа и цвећа. Трагови изобиља беху очевидни. Петар опази то тако исто као и млади му друг; видео је можда још више натмури се страшно, стиште песнице и окрете главу. Појава убоге плетаре, упола подивљале природе изгледаше му као рај изгубљен за свагда.

Што није дошао бар сахат пре. Пошао је из вароши у зору и да је целих шест миља ишао без одмора, стигао би баш на време. На своју несрећу заспао је у шуми; осећао се страшно уморан, сунце га је жегло као ватра и сео је да се само мало одмори. Али у шуми увек нешто шапуће, као да на сан наговара, занео се у слушање и заспао.

Спавао је дуго, дуже но што је хтео; кад се пробуди, сунце је већ било зашло за шуму. Одморан, ишао је даље брзо, без одмора – и опет се задоцнио.

При помисли на то, жалост га силно стезаше за грло. На обали је нашао овога младића; није се домишљао да је то супарник, чекао га с чамцем, сам га превезао на другу страну, и осим тога било му га је жао, као да му је син!

Младић је изгледао полумртав од умора и кад је, севши у чамац, скинуо чизме, ноге су му биле забрекле и рањаве; откидао је крваве комадиће, кривио уста од бола, па ипак, кад дознаде да Петар иде да тражи место оргуљаша, оживи, заборави на рањаве ноге. Од реке до парохијске куће ишао је журно, као да се тек кренуо.

Што га је чекао? Што се није превезао сам, не пазећи што се некакав јадник вуче једва жив и издалека виче за чамац слабим, молбеним гласом! Ех, волео би да је био оглувио у оном тренутку. Полазећи из вароши, био је уверен да ће добити то место; имао је добре сведоџбе, и решио се да пристане на све услове.

— Парче хлеба биће у сваком случају — говорио је жени, спремајући се ужурбано на пут.

Ободрен добром надом, дао је последњи шестак, те је купио деци слатка млека.

— Нека благују! Ко зна, можда ће за кратко чешће овако благовати!

Праштајући се са женом, навреше му сузе на очи, али сузе добре, срдачне, сузе од којих је јасније у очима и лакше на срцу.

— Бар се једном Бог смилова на нас — понављали су обоје, ох, бар једанпут!

Били су уверени да се невоља свршила, или бар ова најстрашнија... У једном куту на кеју, без зараде и без наде... излазећи чуо је, како она говораше деци:

— Молите Бога да се татица врати здрав, па ћете опет имати хлеба и топлу собу!

Имао је врло красну жену. Истрошила се у невољи и раду, једва ноге вуче, али се не љути, не кори никад; још и њега разгаљује: — Шта да радимо — вели више пута — зар смо само ми у невољи, можда и т. д. Речи јој продиру у само срце: па и која вајда што је он жив кад је жени и деци његовој горе, но најбеднијим сиротама! Те га мисли довођаху до лудила. По некад стоји читав сахат иза ћошка или крај ограде, гледа на десно, на лево, онако, само да се гледа! Знао је да се ни од куда не може надати ничему, да на овом дугом и широком свету не може наћи нигде, баш нигде кутића. Људи су пролазили, гурали га, освртали се. А он као да не види ни људе ни свет; само му је звонило у ушима, да је он човек излишан, непотребан; да сад оргуљаша има и сувише у свету. Враћао се кући и седео у куту непомичан, изгледао је

онда тако чудно, да су се деца, кад га виде ућутала и, као расплашене птице, крила се по угловима. С времена на време обузимала га је страшна сила и одважност. Трудио се, трчао, тражио, ишао с молбама познатима и непознатима, проклињао, беснио... хтео је главом зид да пробије! Жена, погледајући га уплашено, питала је:

– Да се ниси опио... Боже сачувај!

Није се познавао ни сам; у таквим данима понављао је у души, да је њему суђено да се обеси.

Сад, кад изађе из дворишта црквеног, то га уверење силно обузе. Зар није било очевидно да је излишан, да оргуљаша има и сувише? — До реке беше једна врста — ништа више. Мрак је брзо падао, тавни облаци јурили су западу, ваздух је био тежак, загушљив, као да је престао сваки покрет у природи.

Да би скратили пут, ишли су преко песковитог брежуљка, обраслог где где жбуњем папрата и ретком травом. Због песковите земље беше овде виднијe, а наоколо пак шуме и шумарци изгледали су као црне јаруге; у долини река течаше без шума, црна, као олово. Ма да ноге упадаху у песак и пут на врх постајаше све мучнији — ишли су доста брзо. Петар не осећаше умора, не осећаше скоро ни да иде; несвесно скиде капу, раскопча капут, знојава му коса паде и залепи се на челу, зној му цураше по лицу, *дисаше јако* а поред све врућине зуби му цвокотаху, дрхтао је као у грозници.

Из почетка, кад је изашао из дворишта црквеног, био је немиран, љутит, али је у души имао још мало наде; али, што се више присећаше речи попових, наде је нестајало, жалост се појачала, а мисли су му се тако бркале, да је у исто време видео пред очима и жену и децу и кућу и свога друга и чамац и ону несрећну шуму у којој је преспавао тако драгоцене часове! Толико отисака не могаше да стане у јадноме мозгу; у ушима му је зујало и талас вреле крви навали у мозак, у очима му потавни, отварао је капке, али није видео ништа око себе; онда затвори очи и пођаше насумце, као пијан.

— Да је то учинио душман, непријатељ, неки зао човек... хајд-хајд! Али није... то ја сам... сам самцит — шапуташе испрекиданим гласом.

Дисао је све брже: кожа га сврбљаше по целом телу, па чак и дланови и табани, обузе га силна раздраженост, врели бол у срцу и у глави; дође му да виче из све снаге; притиште шаку на уста и уједе се за палац. Непрестано се у мислима враћао у време, кад се задржао у шуми или кад се превозио преко реке. Час је опет уображавао да није ни мало спавао, да је ишао неуморно, као коњ, стигао је први, погодио се с попом. Те сањарије беху тренутни престанак љутога бола; осмејкиваше се на њих, дао би половину живота кад би се испуниле на јави, кад би могао овај несрећни дан некако да врати.

Када су се, сишавши с брега, приближили дубоком рову, обраслом жбуњем, на чијем дну жубораше поточић, обузе их заносан мирис трава и свеже брезовине. Петар стаде, загледа се у тавну провалу, затвори очи и слушаше, учини му се као да тамо нешто шапуће, удисаше опојни ваздух а глава му се и нехотице повијаше према каменој провали.

— Ту мора да је страшно дубоко — проговори младић.

Петар задрхта, отвори очи; корак пред њим младић, с опруженим вратом, загледаше у ров, под ногама му се песковита обала изривена, обурвана пљуском, осипаше... Петар осети силну жељу да га гурне коленом — већ...

У том се младић исправи, одскочи неколико корака.

— Ђаво га однео! Гле како хуји, мора да је тамо врло дубоко — понављаше с глупим осмехом.

— Дубоко... дубоко, понови Петар гледајући га широко отвореним очима. Стојаше као прикован за место — немир, жалост, бол, као да су у земљу пропали — све је замрло, скаменило се. Он слушаше — слушао је како се тело младићево котрља по каменитој обали, чуо је како се ломљаху гранчице смрековине и брезовине у рову.

— Хајд'мо! Страшно је гледати ту провалу — узвикну младић и пође напред полако.

Петар гледаше за њим.

— Да није њега... већ бих имао место!

Жаљаше што га не гурну у провалу, а био је тако оран за то! Осврте се, учинило му се да га неко прислушкује. Осетио је чак врели дах на уху. Нигде живе душе; само тавни облаци спуштаху се све ниже и ноћ, још црња, простираше се у наоколо. Убрза кораке, хтео је да утече са тога страшнога места.

— А ипак... да није тога младића!... одјекиваше му у ушима непрестано.

Иђаше сад поред њега, погледаше како је изнурен, с тешком муком корачао по песку. Петар на против, ма да од јутрос није ништа окусио, осећаше грозничаву снагу. Све чешће погледаше на танку прилику свога друга; већ га не би било, да му је мисао о грању пала на ум мало раније. Још једном се одоцнио данас!

Није суђено очевидно.

Много мирнији ишао је журним кроком, само му зуби цвокотаху. Дотле га је обузимала туга за оним што се не може уклонити, не може повратити, за оним што већ није могао да учини; бол га прождираше, али га је сто пута више мучила потпуна немоћ.

Сад виђаше пред собом главну, једину препреку, уклонити је и све ће бити добро. Слеже раменима. Како да се то учини? Беше згодна прилика... није се користио, а сад је доцкан! Превоз је близу — тамо

обично има људи . . . а даље, у варошици, не може му никакво зло учинити.

Размишљао је о томе хладно, као о најобичнијој ствари на свету. Осећаји, мисли, цела душа, тако се распоредише од онога часа, да је видео само један циљ, један пут, на коме је свака препрека само препрека и ништа више; због ње је заборављао чак и о својој опасности. У толико слободније мишљаше о томе што је знао да су то само мисли и ништа више — за неколико тренутака биће на скели, у сред људи, далеко од сваког покушаја — још само неколико корака.

Стадоше крај брода; скела је била на другој обали, празна, нигде једнога возара. Младић викну што га глас доноси, одјекну чак негде иза шуме, умуче и опет свуд тишина. С друге се обале нико не одазва, никакав се покрет не виђаше на скели. — На овој страни, извучен до половине на песак, њихаше се чамчић, весла лежаху унутра. Младић скочи први и обазре се на Петра. Овај стојаше на обали, страшан некако, очи му избуљене, колена и руке дрхте.

— Хајдмо, хајдмо већ — наваљиваше младић — та хајте већ једном!

Приближи се као месечар; дрхтавим рукама успљаваше се да гурне чамчић у воду; гурну га, уђе с муком и седе на даску тако тешко као да је собом узео све своје мисли.

Река течаше широка, мирна, запљускујући с времена на време какав камен на обали; с једне стране ограничаваше је венац песковитих брежуљака, с друге се простирла успавана варошица, а иза ње пусти простор губио се негде далеко, завршен црном шумом. Вечерња магла вије се на обалама и, спуштајући се на средину реке, пуњаше ваздух загушљивом влагом. Чамчић замаче у беличасте облачиће — запљускивање весала преста за часак.

— —

Облака и магле нестаде заједно с ноћју, јутро настаде свеже, светло, једно од оних јутара кад птице певају веселије, цвеће је лепше а људи су живахни, весели, као да су се тек родили. У сред липа на гробљу чаврљаху врапци, ројеви пчела зујаху по цвећу, и што је јаче грејало сунце, врио је бујнији живот око дрва и по трави.

Кућица попова купаше се у сунчаној светлости. Кроз отворене прозоре могле су се видети по патосу разастрте новине а на њима се сушаху: романика, метвица, чубар, дуван; муве су зујале, одважнији врапци и ласте улетали су кроз један прозор само за то, да излете кроз други. Мир владаше у целој кући. У ходнику на клупи седео је попа у капуту од сивога сукна, без капе, зајапрен, ознојен, али са изразом чиста задовољства на лицу. Махраму и бурмутицу метнуо крај себе на клупу, а сам пак придржаваше једном руком чабрицу, а другом торбу из које је

неки сед господин вадио по пар ракова, бирајући највеће. Поп је пратио сваки покрет његове руке, опружена врата гледао је у торбу и, чим би угледао каквог повеликог рака: нехотице је шмркутао. — Ради тачности бројаше:

— Двадесет... два... четири... шест... триде..

— Осам! — прекиде господин.

— Како то?

— Преварили сте се, господине декане — тамо је било, с опроштењем, двадесет и осам, а сад ће да буде тридесет. — Метну показани пар у чабрицу.

Поп је бројао бистрим оком, али опет није могао да преброји, јер раци, огрејани сунцем, кретаху се, миљаху, трудећи се да дођу на врх.

— Нека је и тако! Број даље.

Господин ћерсташе а са чела и ћеле киптио му је зној.

— Одмори се малко, није журно, неће побећи. Ала си ме и обрадовао, брате. Бог ти платио! Одавно нисам тако уживао. Ама сви као један!

Говорећи, тражаше бурмутицу око чабрице, погледа иза себе и, нашав је, узе међу два прста и даде суседу. Овај завуче прсте пажљиво и, гледећи попа у очи, извади тако мало, да се његов црвени, огромни нос подругљиво насмеја, очевидно навикнут на радикалније порције. Шмркнуше. Попа кихну а господин се само искриви.

— Шта је то? Није јак? Сам сам га правио и чини ми се да има доста снаге. По некад у мало ми нос не однесе у ваздух?

— Јак је, врло јак! Потерао ме и у глави и у носу и у грлу чак!

— Па што ниси кихнуо?

— Нисам смео, господине декане! Нисам смео! Тако штогод добро је на само, или у мање штованом друштву.

— Ех, то је сувишна церемонија! Ја бих и на небу кихнуо, кад би ме баш потерало!

Скромни господин осмехну се љубазно, чучну и поче опет да броји раке из торбе. Био је у сивом капуту, закопчаном белим коштаним дугметима, врат завио црвеном марамом, а испод ње виpaшe чист колир од кошуље; чизме брижљиво очишћене, на челу пруга од тесне капе, једном речју изгледао је као гост.

— Данас је врућина! — говораше за време док је вадио леп пар ракова. Једва се дише, таква је жега! Сунце просто пече!

Погнути над торбом, рачунали су даље, кад се на један мах, између њих и сунца, појави сенка· Обојица дигоше главе. На прагу, крај довратка стајаше Петар с капом у руци. И поред све жеге био је блеђи но јуче, капци му беху црвени, уста суха, а коса у највећем нереду: разбарушени праменови стрчаху на слепоочницама, јежаху се на челу дајући лицу страшан израз. Не климну главом, не проговори ни речи. Стајао је непомичан, страшан као авет.

Поп га не познаде одмах, гледаше га мало зачуђен.

— Аха, то је јучерањи оргуљаш — рече на послетку без икаквог узбуђења. Добро јутро, добро јутро, седи, драги мој! А где је друг? Но, хвала Богу, не треба ми више ни један! Ето се мој поштовани Антоније вратио к мени. Петнаест смо година служили Богу у једној цркви, а сад ћемо можда и до смрти служити заједно.

Антоније ухвати руку попину и срдачно је притиште на уста.

— Свира он рђаво — говораше даље с шаљивим осмехом — пева још гор , на највеће празнике повуче коју више, једном речју, слави Бога како уме. Али. стари је слуга, па ма и не био најбољи, увек бољи од новог! Како ти мислиш, господине Анто?

Ја увек мислим што и ви, господин попо — одговори развесељен и још једном пољуби га ватрено у руку.

— Охо, ала је овај! Див! Патке га погазиле! — узвикиваше попа, чудећи се огромном раку.

Ухвати га за врат опрезно.

Петар заклањаше, те није могло добро да се види. — Поп га погледа

— Седи, молим те; та мора да си уморан. Одмах ћемо завршити бројање, доручковаћемо заједно, а сад седи, молим те, јер нам заклањаш мало.

Петар као да је глух или да се скаменио. Наслоњен на довратак и не маче се с места, подиже обрве, отвори широко очи, капа му испаде из руке.

Поп и Антоније, зачуђени ћутањем, погледаше га у један мах. Стајао је леђима окренут сунцу те нису могли да му виде израз лица. Антоније подиже капу и гураше му је у руку. Укочени прсти не осећаху додира; метну капу на клупу.

— Што не седнеш? — настави попа: по доручку ићи ћеш заједно с Антом, он има посла у варошици; у двоје је лакше превести се преко реке.

Те речи као електрична струја оживеше укоченога: одскочи неколико корака, стаде према ходнику, обасјан сунцем од главе до пете. Поп и Антоније усташе; избуљеним очима гледаху му ужаснуто у лице страшно измењено. Он, увукао главу у рамена, бијаше се песницама у груди, сав дрхташе и кривљаше уста од бола! Напрезаше се да проговори, али му се глас загушивао у прсима.

— Не... треба... не... — шану вртећи главом, не треба! За... што.. биће... четврти... десети... двадесет! Сад су сви... оргуљаши!... Сви!... Онога.. нема... има тај!... има. . има...! Та чујем .. Ох, не попављајте! Има тај... а онога... нема!...

Засмеја се страшно.

Ехо разнесе болни смех по светлом, тихом простору.

С пољског

Лазар Р. Кнежевић

СРПСКИ НАРОД У СКОПСКОЈ ЕПАРХИЈИ

И

ЊЕГОВЕ ШКОЛЕ У 1896/7 ГОДИНИ

— НАСТАВАК —

Бројно стање српских школа и њихових учитеља, ученика и ученица у 1896-97 школској години у овој Епархији било је овако:

I Град Скопље и скопска каза

А. Скопље.

а) МУШКА ГИМНАЗИЈА

У овој школској години отворен је трећи разред у овој *интернатски* уређеној школи. Било је уписано свега 152 ђака. и то: у I разреду — 69, у II — 43, у III — 40, отпало је у току године свега 18 ђака, и то из I разреда 10, из II — 5, из III — 3, тако да је испите полагало свега 134 ђака, и то у I разреду 59, у II — 38, а у III — 37 ђака.

По месту одакле су родом, ученици су распоређени:

из Берана и околине	6	из Битоља	7
„ Велеса	3	„ Врања	3
„ Вучитрна	5	„ Гњилана	8
„ Гостивара	5	„ Дебра	2
„ Кочана	4	„ Кратова	9

из Куманова	9	из Малеша	7
„ Митровице	2	„ Ниша	1
„ Н. Вароши	4	„ Охрида	1
„ Криве Паланке	3	„ Пећи	1
„ Пљеваља	5	„ прежевске области	8
„ Призрена	2	„ Пријепоља	2
„ Поречa (битољ. област)	1	„ Прилипа	1
„ Приштине	10	„ Прокупља	1
„ Сјенице	4	„ Скопља	22
„ Тетова	14	„ Чачка	1
„ Штипа	1		

Ове је године у овој гимназији радило, поред учитеља за турски језик и црквено појање, још *пет* наставника, од којих су двојица васпитаници виших школа у Русији, двојица наше Велике Школе, а један наше Учитељске Школе и Галата-Серајског Лицеја у Цариграду.

Ближа сазнања о прошлости ове школе може читалац наћи у *Делу* за 1897 годину.

б) ЖЕНСКА ГИМНАЗИЈА.

И у овој школи постоји *интернат*. У овој школској години имало је у њој три разреда. Било је уписано свега 56 ученица, и то:

у I разреду — 35, у II—17, у III — 4. Напустило је школу из разних узрока, у току школске године, свега 7 ученица: из I разреда 4 а из II — 3, тако да је испит полагало 49 ученица, и то у I разреду 31, у II — 14, у III — 4.

По месту одакле су родом, ученице су овако распоређене:

из Берана	2	из Битоља	8
„ Велеса	2	„ Гњилана	3
„ Кочана	4	„ Кратова	4
„ Куманова	5	„ Малеша	4
„ Н. Вароши	1	„ Криве Паланке	1
„ Пећи	1	„ Пљеваља	6
„ Призрена	3	„ Прилипа	1
„ Приштине	3	„ Скопља	4
„ Тетова	4		

О једној ученици нисам добио извештај одакле је.

Наставничко особље, поред гдекојих наставника из мушке гимназије, који су предавали природне науке и Веру, образовале су *три* наставнице, од којих је једна свршила В. Ж. Школу у Темишвару, друга фундуклејевску женску гимназију у Кијеву, у Русији, а трећа београдску Радничку Школу Ж. Друштва.

в) основне школе

У Скопљу је, у овој школској години имало *четири* основне школе, и то две мушке и две женске. При свакој од њих постојао је приправни разред за још недораслу децу и ону која се упишу у школу у другој половини године.

1) У мушкој основној школи у Егип-паша-махали с леве стране Вардара, у четири разреда имало је 46 ученика, с *два* учитеља, од којих је један изучио београдску Богословију, а други учитељску школу.

2) У женској основној школи, опет с леве стране Вардара, имало је у четири разреда 46 ученица. Учитељица је имало *две*, обе изучене ученице београдске В. Ж. Школе.

3) У женској основној школи у *Хараџи-Селамедин махали* (с десне стране Вардара), имало је у четири разреда 36 ученица, с *једном* учитељицом. Учитељица је изучена ученица београдске В. Ж. Школе.

4) У мушкој основној школи у *Гази-ментеш махали* (с десне стране Вардара) имало је у четири разреда 40 ученика, с *једним* учитељем изученим ђаком београдске учитељске школе, и *једном* учитељицом изученом ученицом београдске Више Ж. Школе.

Напомена о овим школама. Мушке и женске школе у *Егип пашиној махали* — отворене су биле први пут почетком 1891 године, на основу патријаршиских повластица. Свечаном њихову отварању и водоосвећењу присуствовао је био и пок. митрополит Методије, али их је власт, после неколико дана затворила, не признајући патријаршиске повластице за школе српског језика. Дозвола је за њих издана доцније, кад је власт почела и за друге школе издавати дозволе. Мушка основна

школа налази се у згради *Дечанског метоха*, а женска школа била је до децембра 1896 *у пећском метоху*, ну кад је ова зграда пропала, услед поводња о Св. Алимпију 1896, школа се изместила у приватну кућу на *Папуџи-мегдану*.

Школа у *Хараџи-селамедин-махали* отворена је у новембру 1894 године.

Школа у *Гази-Ментеш махали*, отворена је 26 фебруара 1896 године.

Б. Школе у скопаљској Црној Гори.

Булачане — имало је у два разреда 14 ђака с *једним* старовремским учитељем;

Бродац, у два разреда имао је 19 ђака с *једним* старовремским учитељем;

Побужје, у четири разреда имало је 35 ученика, с *једним* учитељем васпитаником београдске учитељске школе;

Кучевиште у четири разреда имало је 43 ђака, с *два* учитеља од којих је један изучио Призренску Богословију, а други учио гимназију у Београду;

Бањане, у четири разреда имало је 39 ђака с *два* учичеља; један је изучио београдску Богословију, а други је старовремски;

Чучер у четири разреда имало је 24 ђака с *једним* старовремским учитељем;

Мирковце, у четири разреда имало је 29 ђака и *два* учитеља; један је изучио београдску Богословију, а други је старовремски;

Глуво, имало је у три разреда 15 ђака с *једним* старовремским учитељем:

Кучково, у три разреда имало је 25 ђака с *једним* учитељем, изученим ђаком призренске Богословије.

Напомене о овим школама. У Булачану почела је школа 1886 год. Од те године па до 1890, био је учитељ поп Риста, и сада свештеник у тому селу; 1890—1891 Исајло Вуковић, из Осоја, гостиварске нахије, који је у овом селу и умро; за њим је био учитељ од 1891—1894 Ивко Стевковић из Мирковца (скопаљске Црне Горе) а за овим, садашњи.

у *Бродцу* школа је отворена 1889 године. До 1893 био је учитељ Петар Стојковић из Мирковца, од 1893—1896 Димитрије Јовановић;

у *Побужју* је отворена школа осамдесетих година. Као учитељи помињу се: Спиро Тетовац, Стојко из Могиле (гњиланска каза), Ристо из Галичника и Вељко из Мирковца. После извесног прекида дошао је за учитеља Марко Урошевић,[1]) који је остао четири године, а за њим, по смрти му, данашњи учитељ;

о школи у *Кучевишту* имам од једног старог учитеља, овај извештај: Још око 1830 године учили су се ђаци у калуђера у манастиру св. Аранђела; пу како су они примали на науку само ону децу која би ступила у калуђере или у свештенике, то сељани изместе школу из манастира у село, али не знам у које време. За учитеља поставе неког Филипа из *Босне*, који је учио децу „по старом методу као: словенски буквар, часловац, псалтир и месецослов.“ Овај је остао годину и по дана, па оде, услед свађе са сељанима око плате. За њим дође Трајко Шаљевић из Скопља, и остане годину дана; после њега био је учитељ неки Коста из *Босне*. „За овога кажу сељаци да је умео вешто свирати у вијолину, али је био строге нарави, и никако се није слагао са сељацима. Чешће би се затварао у своју собу, по два дана никог не пуштајући код себе. Кад би дошао неки сељак на посету или да га позове на каву, овај би га изгрдио лепо, па збогом! Коста је учио две године по Филиповом методу.“ После њега школа је неко време била затворена, док из *Дечана* не дође у манастир св. Аранђела неки калуђер Мисал, родом из Тетова. Он доведе за учитеља неког Стојка из Беловишта (тетовски округ), али га, после две године као неспремног, сељани отерају и поставе неког Исаијју, сина попа из Љешка. Овај је остао две године, и по том оде кући. Сељани су њим

---

[1]) Према извештајима које сам ја добио, Марко је провео на 43 године као српски учитељ по црногорским селима. Умро је, ако ме сећање не вара, почетком 1896. године. Веома жалим што ми други послови нису допустили боље се распитати о животу и раду овог знаменитог Србина онда кад сам то могао. Биће грехота пустити да се утре спомен о њему.

били задовољни. На његово место дође Панко Цанковић из Скопља, и остане годину дана, а за овим Димитрије Крстић из Скопља. Овај се у брзо ожени, и остави школу, а замени га неки Спира, звани Грк, из Тетова, кога сељани, као пијаницу отерају. 1862 год. дође за учитеља Јаков Паламаровић из *Гњилана.* Он је остао четири године; књиге је узимао из *Гњилана*, „као *Историју Срба*, *Малу свештену Историју*. *Катихизис*, *Рачуницу*, *Мала Знања*, *Мали Земљопис* и остале.“ Њега је две године заменио неки Атанас из Охрида, кога сељани отерају због неморалног владања, и опет узму Паламаровића, који остаде пет година. Нагнан породичним приликама, он остави школу и на његово место дођу његови ђаци: Павле Чековић из Кучевишта, који остане годину дана, а за њим Аца Станковић-Даутовић, који је учитељевао три године. После овог дође Стевко Крстић-Шалман, — данас свештеник — који остане четири године, па га опет замени Паламаровић, све док му деведесетих година бугарски агенти у Скопљу нису створили кривицу, због које је изгубио право бити учитељем, и њега замене други учитељи о којима може бити помена доцнијих година у оваким белешкама.

У *Бањану* школа постоји од 1864 године. До 1874 године непрестано је био учитељ Марко Урошевић; за тим годину дана Вељко Михаиловић, а за овим опет Марко Урошевић, од 1875 све до 1889 год.; 1889—1891 Бојко Кајевић, од 1891 до 1894 Стевко Младеновић, 1895 и Бојко и Стевко, и после данашњи;

у *Чучеру* је српска школа постојала од 1866—1874 године. После наших ратова с Турском она престане, и 1889 год. отвори се бугарска школа; ну после две године (1891 г.) сељани избаце бугарске књиге и од тада се опет учи по српском. Први учитељи били су поп Аца и Јаков Паламаровић.

у *Мирковцу* српска је школа постојала од 1844 године. Прве три године (до 1847) био је учитељ неки Тодор из *Вучитрна* а после, до 1853, Димче из Кожља (скопаљска каза). За њим четири године — до 1857 — био је учитељ Марко Урошевић, па поп Ацо Јовановић из Чучера — до 1859 године, па опет, за пуних девет година, — до 1868 — Марко Урошевић. Од 1868—1875 неки Михаило из Галичника, за

њим, од 1875—1884, Ивко Стевковић. Године 1884 школа престане, ну 1886 отвори се по ново и до 1887 био је учитељ Трајко Ковачевић. у 1888—1889 Павле Шољаћ, за њим Неша Левајковић (од 1889—1894) а за њим до 1896 године опет Трајко Ковачевић.

у *Кучкову* постоји школа од 1889 год До 1893 год. био је учитељ Јован Ристић; кога је један Арнаутин убио; после њега до 1890 год. био је учитељ Недељко Поповић.

II Школе у кумановској кази

А. *у Куманову.*

О основним школама у самом граду Куманову, једним случајем, нисам могао добити никакве податке, па ни о бројном стању ученика, ученица, учитеља и учитељица њихових. Поменућу толико да је у овому погледу учињен и овде напредак, према ономе што је било у 1895-6 школској години, кад је у овому граду имало две школе, мушка и женска, свака с четири разреда, 264 ученика и ученица с *три* учитеља и *две* учитељице. Први су изучили учитељску школу, а друге В. Ж. Школу у Београду.

Б. *У селима.*

Четириће у једном разреду 16 ученика, 5 ученица и *један* старовремски учитељ;

Никуљане у два разреда 31 ученик, 4 ученице и *један* старовремски учитељ;

Кокошиње у четири разреда 26 ученика, 5 ученица и *један* учитељ изучени ђак Призренске Богословије;

Бељаковски Манастир у три разреда 17 ученика и *један* старовремски учитељ;

Јачинце у три разреда 11 ученика, 2 ученице и *један* учитељ, који је изучио приправну учитељску школу у Београду;

Клечевце у два разреда 19 ученика и *један* учитељ изучени ђак београдске учитељске школе;

Старо Нагоричане у три разреда 30 ученика и *један* учитељ, изучени ђак београдске Богословије.

Табановце у три разреда 13 ученика и 4 ученице и *један* учитељ, изучени ђак призренске Богословије;

Поред ових радиле су и школе у: *Градашком Манастиру, Довезенцу, Павлешенцу* и *Стрезовцу*, ну нисам могао добити обавештења ни о броју ђака ни о учитељима.[1])

Напомене о овим школама. У *Четирцу* српска школа постоји од априла 1896 године. У њему има и бугарска школа са 12 ђака;

у *Никуљану* школа постоји од 1896 године;

у *Кокошињу* школа постоји од 1893 год. У њему има и бугарска школа с 18 ђака;

у *Бељаковском манастиру* школа постоји од 1896 године. У селу *Бељаковцу* постоји бугарска школа с десетак ђака

у *Јачинцу* постоји школа од априла 1895 године. Овде има и бугарска школа с 7—8 ђака из других, окрајних села;

у *Клечовцу* школа постоји од 1896 године;

у *Старом Нагоричану* постоји школа од 1890 год. Овде постоји и бугарска школа с 12 ђака;

у *Табановцу* школа постоји од 1894 године;

у *Стрезовцу* школа постоји од 1896 године.

III Школе у прешевској кази.

Бујановце у четири разреда 62 ученика и 7 ученица, *два* учитеља, од којих је један изучио призренску Богословију, а други је старовремски, и *једном* учитељицом, изученом ученицом београдске В. Ж. Школе;

Клиновац у четири разреда 37 ученика и 5 ученица, *један* учитељ, који је изучио шест разреда гимназије у Београду и *једна* учитељица, изучена ученица Више Женске Школе у Београду;

Св. Петка у четири разреда 56 ученика и *два* старовремска учитеља;

---

[1]) У белешкама о броју учитеља, доцније, узео сам да је у свакој овакој школи радио по један учитељ.

Барбаце у четири разреда 48 ученика и 5 ученица и *један* учитељ гимназиске спреме;

Шаинце у четири разреда 33 ученика 3 ученице и *један* изучени ђак призренске Богословије;

Стејовце у четири разреда 20 ученика и 2 ученице, *један* старовремски учитељ;

Кози До у три разреда 22 ученика и *један* старовремски учитељ;

Ђерман у четири разреда 12 ученика и *један* старовремски учитељ;

Биљач у четири разреда 17 ученика и 4 ученице и *један* старовремски учитељ.

Напомена о школи у Ђерману. Она је имала по готову пансијонатско уређење; налази се усамљена у планини далеко од кућа по сахат и два, па услед тога деца седе у школи за све време док траје учење, а родитељи им доносе храну. Ово наводим у доказ љубави с којом народ гледа на школу.

IV Школе у тетовској кази

А. *у Тетову*

У Тетову је у овој школској години имало *четири* одвојене школе са *пет* учитеља, *три* учитељице, *180 ученика* и *111 ученица.*

1) у женској школи која се налази у *Митрополији* имало је у два разреда (I и II) 20 ученица с *једном* учитељицом васпитаницом београдске В. Ж. Школе;

2) у *Дечанском Метоху* постојала је женска школа са четири разреда, 48 ученица и *једном* учитељицом, изученом ученицом београдске В. Ж. Школе, приправни и I, II и IV разред мушке школе с 109 ученика и *два* учитеља, оба изучени ученици призренске Богословије;

3) у школи *код цркве* II и III разред мушке школе с 47 ученика и V разред с 13 ученика. У првима је учитељ васпитаник београдске учитељске школе, у другом изучени ђак ове последње с студијама на Универзитету загребачком;

4) у школи у *Горњој Махали* приправни и I мешани разред с 42 ученика и ученица и *једном* учитељицом васпитаницом београдске В. Ж. Школе, и II и IV разред мушке школе с 12 ученика и једном ученицом, и *једним* учитељем, изученим ђаком призренске Богословије.

Б. *У селима.*

Одар у два разреда 33 ученика и две ученице с *једним* старовремским учитељем;

Вратнице у једном разреду 48 ученика с *једним* старовремским учитељем;

Рогачево у I разреду 30 ученика и 15 ученица, с *једним* старовремским учитељем;

Беловиште у два разреда 40 ученика с *два* учитеља, од којих један изучени ђак призренске Богословије, а други старовремски;

Брезна у четири разреда 43 ученика и једна ученица с *једним* учитељем изученим ђаком четвороразредне бугарске гимназије у Скопљу, и, доцније, васпитаником призренске Богословије;

Сиричина у три разреда 22 ученика и 23 ученице и *један* учитељ изучени ђак некадашњега другог одељења београдске Богословије;

Туденце 14 ученика и 19 ученица и *један* старовремски учитељ;

Гостивар у три разреда 31 ученик и две ученице, с *три* учитеља, од којих један старовремски, други изучени ђак призренске Богословије, а трећи дугогодишњи учитељ у Црној Гори, изучени ђак цетињске богословско-учитељске школе;

Пожаране у два разреда 55 ученика и 17 ученица с *једним* учитељем изученим ђаком приправне учитељске школе у Београду;

Дуф, у њему је имало *две* школе; једна у *Брезовац* — махали: у два разреда 25 ученика и *један* учитељ, који је изучио друго одељење београдске учитељске школе; друга

у *Јорђевиште* — махали с 18 ученика и *једним* учитељем који је изучио приправну учитељску школу у Београду;

Никифорово у четири разреда 32 ученика и 10 ученица, с *два* учитеља од којих је један старовремски, а други изучени ђак приправне учитељске школе у Београду;

Маврово — у три разреда 30 ученика и 2 ученице и *једним* старовремским учитељем;

Леуново у три разреда 26 ученика са *два* учитеља, од којих је један изучени ђак призренске Богословије, а други старовремски;

Сретково у два разреда 25 ученика и 7 ученица са *једним* старовремским учитељем;

Тајмиште у два разреда 32 ученика и *један* старовремски учитељ;

Галата у четири разреда 73 ученика и 15 ученица са *два* учитеља, од којих је један изучио призренску Богословију а други приправну учитељску школу у Београду;

Зубовце у четири разреда 53 ученика и 11 ученица и *један* учитељ приправне учитељске школе у Београду.

Старо Село — о броју ђака и учитеља нисам могао добити обавештења.

Напомене о овим школама. О старини школе у *Тетову* имам ове белешке. У 1847 години био је учитељ поп Наум; одмах за њим неки Сима из Одра (тетовске казе) од 1847—1854 године, па онда Ђора из Жилче, тетовске казе; за њим Јордан из Велеса. Године 1858 постао је учитељ Стојко Аћимовић (он је и данас жив, али услед старости не учи више). Поред ових помињу се још и ови учитељи: Никола Стојчић из *Свилајенца*, Ђорђе Лазаревић из *Велике Иванче* (у београдском округу, у Србији), Лазар из *Свилајенца*, Агатон Ђорђевић, (постао учитељ 1875 године). Српска школа у Тетову није у опште никако престајала дуже времена, сем услед пролазних неприлика, које су јој чинили било Турци, било Грци, било Бугараши. Покојни Пајсије, скопаљски митрополит, послао је био у Тетово грчког учитеља, који је онамо остао годину дана (1887—8), али је морао побећи.

На тетовском гробљу и данас се налази споменик, на коме пише ово:

„Стани путниче поред овог ладног гроба, и гле ове тужне речи: овде почива тело Ђорђа Лазаревића, учитеља, родом из села Велике Иванче, округа београдског. Поживе 27 година, а представи се у вечност 23 октобра 1872 године. Овај спомен подиже му супруга његова Јелисавета. Вечна му памјат.“

Бугарски учитељи дошли су у Тетово први пут *1876 године*. О томе имам ове белешке: Бугарштину је највише ширио неки Стојан, који је 1874 год. био писар у митрополита Пајсија, ну који је ипак за то у потаји подговарао народ на расцеп. Повод је био овај. На Велики Уторак 1873 год. изгори тетовска црква. Услед тога, народ испрати, у 1875 години, у Цариград поп Серафима, поп Никодимовића и Хаџи Гавру, трговца, да онамо раде да се допусти оправка цркве. Ови се јаве патријарху; он их отера кад су му изјавили да нису Грци. Они онда оду Бугарском Егзарху. Овај их лепо прими, па и ако његово посредовање није ништа помогло, пријам је утицао на њих толико да ова двојица, по повратку, отпочну народ навраћати на Егзархију. Сам митрополит Пајсије највише је допринео одвајању, јер је непрестано радио народу у пркос. Никад није хтео да за свештенике рукоположи оне које је народ хтео, него оне које је он хтео, као што је био случај и с данашњим протом тетовским Симом. 8 септембра 1874 године деси се велика демонстрација противу Пајсија у самој цркви: сви свештеници напусте цркву; и њих и народ Пајсије прокуне с Царских Двери. Ови свештеници, у 1875 години, постају коловође Бугарштине, 1876 године, као што рекох, дошли су први пут и учитељи бугарски. Огорченост противу Грка митрополита била је толика да су тада и осам кућа српских, досељених из *Бијелога Поља* почеле примати бугарашког попа; дако ове српске куће, у којима се и сада говори јужним дијалектом нашег језика, одврате од Бугарштине данашње прилике у скопаљској епархији.

У како су тесној заједници били некада ови крајеви с Шумадијом, речито казује и постојбина некадашњих те

товских и црногорских учитеља, чија сам имена горе поменуо.

Школа у *Горњој Махали* у *Тетову* отворена је 1 фебруара 1896 године.

Школе у *Одру*, *Тајмишту* и *Среткову* отворене су 1896 године. У *Тајмишту* је била пре тога бугарска школа али су сељани отерали учитеља.

Школа у *Рогачеву* отворена је 1 фебруара 1897 године.

Школа у *Туденицу* отворена је 5 новембра 1896 године. Учитељ ове школе држао је из своје сопствене побуде и вечерња предавања, на којима је 15 одраслих младића научило читати и писати.

V Малешка каза

Берово, у њему је имало *две* школе: четвороразредна мушка и четвороразредна женска.

У првој имало је 71 ученик с *два* учитеља, од којих је један изучени ђак призренске Богословије а други старовремски;

у другој 31 ученица с *две* учитељице; обе су васпитанице београдске В. Ж. Школе.

Ратево у четири разреда 20 ученика, две ученице и *једап* учитељ изучени ђак приправне учитељске школе у Београду.

Пешчево у четири разреда 5 ученика и 7 ученица и *један* учитељ изучени ђак приправне учитељске школе у Београду.[1])

VI Кочанска каза

Кочане, у њему је имало *две* школе: четвороразредна мушка с 22 ђака и *једним* учитељем изученим ђаком призренске Богословије, и троразредна женска с 18 ученица и *једном* учитељицом васпитаницом београдске В. Ж. Школе;

---

[1]) Школа у *Пешчеву* отворена је 17 марта 1897 године.

Бела у четири разреда 29 ученика и *један* старовремски учитељ.

Њивичане у два разреда 14 ђака с *једним* учитељем изученим ђаком београдске приправне учитељске школе.

VII Кратовска каза

Кратово. У овом месту имало је две школе:

1) у *Царина*-махали у три разреда имало је 30 ученика и ученица и *један* учитељ, изучени ђак београдске учитељске школе;

2) у школи у *Великој Махали* имало је у три разреда 28 ученика и ученица, с *једним* учитељем, изученим ђаком београдске Богословије и *једном* учитељицом, изученом ученицом београдске В. Ж. Школе;

Шталковица у једном разреду два ђака и *један* учитељ. васпитаник београдске богословије;

Злетово у два разреда 13 ђака и *један* учитељ изучени ђак београдске Учитељске Школе.

VIII Паланачка каза

Паланка у три разреда имало је 8 ученика и 6 ученица и *један* учитељ изучени ђак приправне учитељске школе у Београду, који је у половини школске године заменио учитељицу васпитаницу врањске гимназије;

Станча једноразредна школа с 14 ђака и *једним* старовремским учитељем;

Ранковац једноразредна школа са 12 ђака и *једним* учитељем васпитаником приправне учитељске школе у Београду;

Ветреница о школи у њој нисам могао добити никаквих обавештења.

Напомене о овим школама. Школе и у *Станчи* и у *Ранковцу* отворене су 1896 године, и у *Ветреници* 1897 године.

Из овог излази:

у *Скопљу* имало је:

једна мушка гимназија с 4 разреда, 152 ученика и 5 наставника;

једна женска гимназија с 3 разреда, 56 ученица и 3 наставнице;

четири основне мушке и женске школе с 168 ученика и ученица и 7 учитеља и учитељица;

у *скопској кази* имало је у 9 места 9 основних школа са 243 ученика и ученица и 12 учитеља;

у *кумановској кази* имало је у 13 места 14 основних школа са близу 450 ученика[1] и ученица и 17 учитеља и учитељица.

у *прешевској кази* имало је у 9 места 9 основних школа са 333 ученика и ученица и 13 учитеља и учитељица:

у *тетовској кази* имало је у 19 места 23 основне школе са 1045 ученика и ученица и 33 учитеља и учитељица:

у *малешкој кази* имало је у 3 места 4 основне школе са 136 ученика и ученица и 6 учитеља и учитељице;

у *кочанској кази* имало је у 3 места 4 основне школе са 83 ученика и ученица и 4 учитеља и учитељице;

у *кратовској кази* имало је у 3 места 4 основне школе са 73 ученика и ученица и 5 учитеља и учитељице:

у *паланачкој кази* имало је у 4 места 4 основне школе са 40 ученика и ученица и 4 учитеља и учитељице, (о једној школи нема броја ђака).

Свега у Епархији имало је у 64 места: једна мушка гимназија, једна женска гимназија, 75 основних школа 2779 ученика и ученица и 109 наставника и наставница:

По спреми коју учитељи имају они се деле овако:

учило	Велику Школу у Београду	2
„	Богословију „ „	7
„	Учитељску Школу у Београду	12
„	Вишу Женску Школу у Београду	15

[1]) Овај је број услед оскудице у извештају о Куманову узет приближно, ну свакако испод правог броја.

учило	Богословију у Призрену	16
„	Радничку Школу женског друштва у Београду	1
„	Приправну Учитељску Школу у Београду	12
„	Гимназију	3
„	Више Школе у Русији	2
„	Вишу женску гимназију у Русији	1
„	„ „ „ „ Темишвару	1
„	Цетињску богословско-учитељску школу	1
„	Спреме старовремске	30
„	„ непознате	6
	Свега	109

Да бисмо поредили горње бројеве с онима из ранијих година, помињем да је у овој Епархији имало:

у 1891—2 школској години у 24 места 26 основних школа са 509 ученика и ученица и 28 учитеља и учитељица;

у 1892—3 школској години имало у 34 места 40 основних школа, са 1422 ученика и ученица и 40 учитеља и учитељица;

у 1893—4 школској години имало је у 44 места 50 основних школа са 1985 ученика и ученица и 50 учитеља и учитељица;

у 1895—6 школској години[1]) имало је у 59 места 69 основних школа, мушка и женска гимназија са 2553 ученика и ученица и 86 учитеља и учитељица.

Однос између броја ученика према броју школа овакав је

у	години	1891|2	долазило	је	на	једну	школу	19	ученика
„	„	1892|3	„	„	„	„	„	35	„
„	„	1893|4	„	„	„	„	„	39	„
„	„	1895|6	„	„	„	„	„	36	„
„	„	1896|7	„	„	„	„	„	36	„

Осетни приraштај у годинама 1892—3 и 1893—4 објашњује се тиме што је тих година турска власт почела бивати толерантнија према српским школама; оне су, у то доба и званично признате, и та је околност, наравно, морала ути-

[1]) За 1894—5 школску годину белешке о овому нису нигде публиковане.

цати и на дотле потпуно појмљиво устручавање родитеља да своју децу дају у српску школу.

Однос између броја ученика према броју школа у 1895—6 и 1896—7 години такође је сјајан, кад се нарочито пореди број школа тих година с онима ранијих, кад се узму на ум нередовне прилике у којима се налазила Епархија и које су свакому Србину задавале и сувише другога посла, и кад за поједине школе не би оскудевали извештаји.

Најзад да поменем и то да је 1896 год. заведена у овој Епархији и стална ревизија над учитељима и школама.

П. Балкански.

(свршиће се)

ТРЖИШТЕ ЉУДСКИХ ТАШТИНА

РОМАН БЕЗ ЈУНАКА

НАПИСАО

Вилијем Мекпис Текере

ПРЕВОД СА ЕНГЛЕСКОГ

ДРУГИ ДЕО

— НАСТАВАК —

— Сатрвене, уха! — рекао је Седле који је увек био јуначан после доручка. — Дука је отишао да млати цара, као што је до сада макљао све његове ђенерале.

— Хартије је све спалио, пртљаг отпратио, а његов квартир спрема се за Дуку од Далмације — казивао је Јосифу његов известилац. — То сам дознао од самога његовога maître d'hôtel лично. Људи мајлор Дуке од Ричмонта товаре све до ситница, а његова милост је већ отпирила, остала је само госпођа му да причека утоваривање сребрнога посуђа па да се упути краљем од Француске за Остенде.

— Краљ од Француске у Генту! — повика Јосиф чинећи се да не верује.

— Јест: прошле је ноћи утекао у Бриж, а данас се укрцава за Остенде. Херцег Бери је заробљен. Они који желе да су у сигурности ваљало би да се за времена чисте одавде, јер ће колико сутра морске бране бити проваљене, а ко ће онда умаћи, кад цела земља буде под водом?

— Будалаштина, господине мој: нас је тројица на једнога, господине, па ма колику силу да потегне Бони на нас — стао је доказивати

г. Седле. — Аустријанци и Руси су на путу. Он ће бити, он мора бити смрвљен — рече Џо и пљесну дланом о сто.

— Код Јене је било по три Пруса на једнога Француза, па и војска и краљевина одоше за седам дана. Код Монмираља било је по шест на једнога па су распуђивани као зечеви. Аустријанци *долазе*, али пред њима царица и краљ од Рима. А Руси! Пиха! Они ће показивати леђа. — Енглезима неће бити амана што су онако поступили са нашим јунацима на понтонима. Погледајте ви ово. Ево црно на бело. Ево прокламације од његовога величанства цара и краља — рече сад обелодањена присталица Наполеонова. Он извади испод пазуха тај акат па га озбиљно ђушну под нос своjему господару, а у тај мах баци поглед на његов капут и на оне скупоцене ствари као на свој плен.

Ако се и није баш толико поплашио, Џо се ипак узнемирио.

— Дај ми амо, сер, тај капут и ту капу, па хајде за мном — рече Јосиф. — Идем ја лично да видим у чему је ствар.

Кад Џо обуче капут што се набира Исидор да побесни.

— Боље би било да мајлор не носи тај војнички капут: Французи се зарекли да не поштеде ни једнога једитога енглескога војника.

— Муч' јадниче! — рече му Џое уз очевидну решивост и тако решиво стрпа руке у рукаве, а у том га тренутку застаде г-ђа Родена Кроле, која је баш долазила да обиђе Амалију и ушла не звонећи на вратима од предсобља.

Она је била особито лепо одевена као и увек. Мирним сном по растанку са Роденом потпуно се била опоравила: милина је било погледати у њене румене насмејане образе онога дана, када се на свачијем лицу огледао страх и невеселост. Насмејала се положају у којем Џоа затече, и напорима и извијању, које је њен пуначки пријатељ морао употребити да обуче онај капут.

— Спремате ли се ви да се придружите војсци, г. Јосифе? Зар нико не остаје у Бриселу да чува нас јадне жене — упита га.

Џос се најзад увуче у капут поруменео, прође и промуца нешто речи за извињавање пред својом лепом посетитељком. — Како се осећа после јутрошњице, после умора од синоћње игранке?

Мосје Исидор уђе у побочну спаваћу собу господинову и унесе тамо спаваћи капут.

— Како сте ви љубазни кад ме и за то питате — рече му она а обема стеже једну његову руку. — Како сте само ви прибрани и хладни кад је све живо премрло од страха! Шта ради наша мала Ема? Мора да је био страшан њихов растанак.

— Ужасан — рече Јосиф.

— Ви људи све поднесете — одговори му она. — За вас растанак и опасности нису ништа. Признајте сад да сте пошли да се придружите војсци, а нас да оставите нашој судби. Знам да сте пошли; све ми нешто

казује да јесте. Тако сам се престравила била, кад ми је то дошло на ум (јер ја кад сам сама, понешто и о вама мислим), да сам одмах потрчала да вас молим да нас не остављате.

Ова би се беседа могла овако превести: — Драги господине, ако на војни пође наопако, па се морадне одступати, имаде у вас добра кола, и ја предлажем да једно место у њима буде моје.

Не знам да ли је Џос то тако разумевао; али је он до срца био увређен: што та госпођа није на њега ни мало пажње обраћала за бављења у Бриселу. Никад га нису представили ни једному од Роденових виших познаника. Није готово никако призиван ни на Ревекина посела: јер се он бојао и даље играти, а његова присутност била је подједнако нелагодна и Ђорђу и Родену: јер можда ни један ни други нису били ради имати сведока забави, којој су се радо одавали.

— Аха! — помислио је Јосиф; — кад сам јој од потребе, ње сада ето. Кад нема о другом ком да мисли, онда хајд и о Јосифу Седлеу, старом познанику!

Али и поред таквога сумњичења пријатно га је заголицало оно што Ревека рече о његовом јунаштву.

Опет се добро зарумене и направи важним, па рече: — Баш би ми било по вољи да посматрам ток борбе. То би волео сваки човек, у којега поле срца има, знате. Посматрао сам тако нешто у Инђији: само не у оволиком размеру.

— Ви би људи све жртвовали задовољству — одговори Ревека. — Мој капетан остави ме јутрос тако, као да је пошао у лов на зечеве. Шта је њега стало? Шта се тиче ма којега од вас по каква бедна, остављена жена. Мучно да би овај лени прождрљивац и могао отићи до војске?) Ох, драги господине Седле, ја сам дошла до вас да се разгалим, да ме утешите. Цело сам јутро клечала и молила се Богу. Задрхтим при помисли на страховиту опасност, у коју улећу наши мужеви, пријатељи, наша храбра војска и наши савезници. Ја овде дођох заштите ради, и налазим још једнога својега пријатеља, јединога, што ми је још остао, а гле и он јури на то страховито поприште.

— Драга госпо — отпоче Јосиф потпуно омекшало сада. — Не бојте се. Рекох вам: да бих волео ићи; а који Британац то не би? Али ме овде задржава дужност. Не могу да оставим ову јадницу у оној соби.

Ту показа руком на собу у којој је била Амалија.

— Мили и племенити брате! — рече Ревека, а мету мараму на очи те омириса одеколоњ, којим је била марама наквашена. Огрешила сам се о вас. У вас је било срца. Мислила сам да није.

Разуме се! Тако ми части! Ви се одиста грешите о мене; заиста се грешите, г-ђо Кролеова! — рече Јосиф и маче руком тако, као да је хтеде ставити на оно осумњичено место.

— Јесте; али сад је ваше срце само ваше сестре. Али сећам се оно пре две године... кад је оно мене варало — рече Ревека, загледа се у њега неколико тренутака, па окрете очи к прозору.

Јосиф поцрвене као паприка. Поче му силно лупати онај орган, за који га је Ревека окривљавала, као да га нема. Сети се оних дана, кад је од ње побегао и страсти која га је онда обузимала; дана кад је возио у својим колима, кад је она њему плела ону зелену кесу, и кад је он очаран гледао у њена обла плећа и крупне очи.

— Знам ја да ви све мислите како сам ја незахвална — настави Ревека, дође од прозора, загледа се у њега и обрати му се задрхталим гласом. Та она ваша хладноћа, па оно окретање главе, ваше понашање при оном нашем састанку ту пре, па ево и ово сад, све је то мени јасан доказ. Али зар сам могла не избегавати вас? Сами по души реците. Мислите да је мој муж волео да ја вас примам. Једино за што ме је он корео по кашто (а признати ми ваља његову доброту) било је због вас. Али су то биле ужасне, преужасне речи.

— Боже мој, Боже! Шта сам ја учинио? — стаде питати Јосиф незнајући шта да чини од задовољства и изненађења. — Шта сам ја учинио те... те...

— А зар је љубомора мало нешто? — рече Ревека. — Он ми непрестано пребацује због вас. Било пре како било, тек сад је моје срце његово потпуно. Сад ја нисам крива. Је ли да нисам, г. Седле?

Ђорђе се просто топио гледећи у ову жртву својих чари. Неколико згодних речи, неколико значајних погледа, па му је срце опет уждено, а сумње и подозревања растерани. Од Соломона па до тога дана још није женско створење паметнијега човека забрњичило нити га залудело.

— Могу сад тамо сви изгинути, ако им је воља, моје је повлачење обезбеђено и моје је десно место у његовим колима — мислила је Ревека.

Тешко је погодити до каквих би љубавних изјава довела Јосифа његова узбуркана, жарка страст, да не дође опет Исидор, баш у том часу, ради обичних домаћих послова. Џоа који је био већ заустио да изрече своје признање, умало не обори ово насилно уздржавање. И самој се Ревеки већ учини: е је крајње време да уђе те да теши своју премилу Амалију.

— *Au revoir*! — рече и посла са врха прстију пољубац г. Јосифу, и полагано куцну на собња врата његове сестре. Кад она уђе и затвори врата за собом, спусти се овај на једну столицу па стаде бленути, уздисати и силно дувати.

— Тај је капут здраво тесан, за мајора — рече Исидор не скидајући очију са њега. Али га његов господин не чу. Његове су мисли биле некуда на другој страни: или је заслепљено и манито гледао у чаробну Ревеку, или се трзао као кривац пред разјареним Роденом Кроле са

упреденим издигнутим брковима и са напуњеним и запетим пиштољима за двобој!

Кад се Ревека појави Амалија се ужасну и трже назад.

Она се опомену синоћњега света и успомена. Прекомерни јутрошњи страх учини да она заборави на Ревеку, на саревњивост, на све сем њенога мужа, који је отишао на опрашје. И сами смо се устезали ући у ову тужну собу, док не дође ова безобзирна кокета те повуче за кваку. Колико је она јадница клечала, метанисала и Богу се молила! Тешко да нам то могу казати ратни хроничари, који сачињавају сјајне историје о борбама и триумфу. Ситнице су то за њих. У свестраном победном хору нико не чује: како удовица плаче, како тужна мајка кука. А кад је било времена да таква створења нису плакала: ни узвишени, бедни протестанти, који се нису чули у триумфалној рици!

После првога наступа Амалијиног страха, кад Ревекине зеленкасте очи засветлише пут ње, и кад ова шуштећи својом свилом, и у дијамантима, рашири руке и потрча да је загрли, наступи осећање гнева, и од самртничког бледила осу јој се лице руменилом, она одговори Ревеки таким погледом, који изненади и нешто забуни њенога премца.

— Мила моја Амалија, теби је врло ружно — рече походница па пружи руку, да узме Амалију за руку. — Шта ти је? Морам одмах знати како ти је?

Амалија трже руку. Од кад је дознала за себе, никад није она одбила поздрав, нити икакав доказ расположења пријатељскога на спрам ње. Али сад она трже руку, па сва задрхта. — Шта ћете ви, Ревека. овде? — рече гледећи је достојанствено својим крупним очима. Од тога се погледа збуни походница јој.

— Мора да је видела, кад ми је дао оно писамце на забави — помисли Ревека. — Не једи се, мила — Амалија рече; па погледа у земљу. — Дошла сам да видим само да ли ћеш моћи.... јеси ли добро.

— Како је вама? — рече Амалија. — Чини ми се да вам је добро. Ви не волите својега мужа. Ви не би могли бити овде, да га волите. Реците ми. Ревека, је сам ли вам икад учинила што, што не би пријатељици учинила?

— До душе, Амалија, не — рече друга, а још не диже очију са патоса.

— Кад сте били пука сиротица, ко вас је примио? Зар вам нисам тада била друга сестра? Ви сте нас знали све оних срећних дана, док се још нисам била удала. Ја сам њему била тада све и сва. Зар би друкчије напустио он и породицу и имаовину само мене да усрећи. Шта ћете ви сад између мене и моје љубави? Ко вас је послао да растављате оне, које је сам Бог саставио, ви да ми отргнете оно срце моје, мужа мојега. Мислите ли да би га ви могли љубити тако као и ја? За мене је све благо била његова љубав. Ви сте то знали, па сте ми је опет

отели. Стид вас било, Ревека, неваљала и безбожна жено, лажна пријатељице и неверна супруго!

— Амалија, Бог ми је сведок ја својега мужа нисам никад још постидела — рече Ревека на се окрете.

— А зар нисте мени патрунили Ревека? Нисте успели, али сте покушали. Признајте у души да јесте?

Ревека се домисли да она ништа не зна.

— Он је опет мој. Знала сам ја да ће се он мени вратити. Нема те ласке и обмане, која би га дуго од мене вукла. Знала сам ја да ће ми се он вратити. Ја сам се Богу молила да тако буде.

Ова је јадница изговарала ове речи тако жарко и одрешито, како Ревека никад дотле није то видела, те је само ћутала.

— Али, шта сам учинила Вама, те сте покушали отети ми га? — упита тужно Амалија. — Он је био мој само шест недеља. Могли сте ме поштедити од тога Ревека. Од првих сте се дана већ умешали. Сад је он отишао, а ви сте ваљада дошли да видите: колико сам ја несрећна јелте? Доста сам се чемера напила због вас за последњих петнаест дана: могли сте ме бар данас поштедити.

— Ја, ја нисам дошла овде — — — упаде јој у реч Ревека несрећно али истинито.

— Не. Нисте. Ви сте га одвели. Јесте ли дошли да га од мене водите? — настави Амалија све бешње. Био је овде, па је отишао. Ето баш је на тој софи седео. Не ширајте је! Нас смо двоје седели ту и разговарали се. Ја сам му била на коленима, а руке му око врата обавила; тако смо очитали „Оче наш.“ Јест, ту је био. Али дођоше те ми га одведоше; ну, рекао ми је да ће опет доћи.

— Доћи ће, драга моја — рече Ревека коју то и нехотице дирну.

— Погледај те! Ево његовога опасача, јел те да је дивна боја?

Она диже ките и пољуби их. Опасала га била око паса и тако неко време држала на себи. На срџбу је већ била заборавила као и на саревњивост, и то поред саме своје супарнице. Ћутећи се шетала са осмехом на лицу пришла кревету и миловала његов јастук.

— Ћутећи је и Ревека изашла.

— Како је Амалији? — упита је Цо још једнако седећи на оној столици.

— Ваља да има кога уз њу — рече Ревека. — Чини ми се да јој је сасвим лоше.

Она оде врло узбиљена и не пристаде на његово заузимање да остане на обеду који је он зарана заказао.

Ревека је била осетљиво и погодно створење, а и волела је Амалију. Па и саме опоре речи ове jаднице, и онако пребацивање у њима, бише јој угодни, као туговање једне побеђене жене. У путу срете г-ђу О'Даудову, коју Диновe приповеди нису никако могле умирити, те је

шетала веома очајно по парку. Ревека јој приђе на велико њено чуђење, јер није бивала дотле предметом толико уочљиве пажње од стране г-ђе Родена Кроле. Она обавести г-ђу мајоровицу да се сирота мала г-ђа Озбернова налази у очајном стању, и скоро ван себе од туге и стаде упућивати добричину г-ђу О'Даудову да оде право к њој, те да попроба утешити своју младу, присну пријатељицу.

— Не знам ни сама собом шта ћу, а мислим да ни јадној Амалији није сад до друштва — рече јој О'Даудова.

— Али ако јој је тако зло, као што ви кажете, а ви не можете да будете код ње, ви која је толико волите, душе ми покушаћу сама да јој будем од помоћи. И тако, збогом, госпођо!

Са овим речима и уз један поклон главом, растаде се госпођа О'Даудова од г-ђе Кролеове, чије јој друштво није особито ласкало.

Века је отпрати очима и са осмехом на уснама. Она је била дрски хумориста и само је уозбиљи саркастични поглед, који јој г-ђа О'Даудова удаљујући се добаци преко рамена.

— Службеница покорна, фина госпођо, особито ми је мило што изгледате тако дражесни помислила је г-ђа Пеги у себи. — У свакојем случају ви бар нећете очи исплакати.

Она за тим оде и у брзо се упути стану г-ђе Озбернове.

Ова је јадница била још једнако крај постеље, где је Ревека оставила, и била опхрвана тугом.

Мајоровица, жена јачих нерава, покуша, како је најбоље умела, да утеши своју пријатељицу.

— Ваља ти престати Амалија, драга моја, — говорила јој је нежно. Зар кад се он врати победоносно, да те затече у кревету. Ниси ти једина, која данас од Божје воље зависи.

— Знам ја то; али сам грешна и слаба — рече јој Амалија.

Она је познавала лепо своју слабост. Њу је ипак подигла мало присутност њене пријатељице. Њој је било боље од ове контроле и друштва. Проведоше тако до два часа по подне, а срца им иђаху све даље и даље за убојним колонама. Силан страх и сумња, молитва и бојазан и неисказан бол ишао је за батаљоном. То је данак, који жене рату плаћају. Он порезује и једно и друго. Од људи одузима крв, а од жена сузе.

Око два и по, деси се нешто врло важно за Јосифа тај дан: приспе време обеду. Могу се ратници до миле воље тући и гинути, али он мора ручати. Он уђе у Амалијину собу да види да ли је може приволети да руча с њим.

— Покушај! — рече јој. — Покушај само, супа је дивна, Емо.

Он је пољуби у руку. Сем за венчавања њенога, иначе никад се он није ње ради толико потрудио.

— Ти си, Јосифе, према мени врло добар и нежан; и сви сте ви исто тако; али молим те, остави ме за данас у мојој соби.

Мирис од супе био је, поред свега тога, опет пријатан за нос г-ђе О'Даудове: и она се реши да прави друштво г. Јосифу. Тако њих двоје седоше за сто. Г-ђа мајоровица свечано благослови јело са: „Нека Бог благослови ово јастије и питије“... Она се сетила њенога Мика: како иде пред батаљоном. — Ах какав ће ручак имати они наши! — рече уздишући а за тим философски отпоче кусати.

Са јелом се поврати и јунаштво Џоу. Хтеде напити у здравље тог батаљона, или је тражио само изговора да прићe шампањеру, те уз галантни поклон својему госту, рече:

— Да пијемо у здравље О'Дауда и јунака — тог батаљона. Дете г-ђо О'Даудова! Напуни чашу г-ђи О'Даудовој, Исидоре.

Али наједанпут Исидор се укочи, г-ђа О'Даудова испусти нож и виљушку. Прозори од трпезарије били су отворени с јужне стране и с те се стране заори удаљена потмула рика изнад сунцем обасјаних кровова.

— Шта је то сад? — рече Јосиф. — Што не паливаш ти безобразниче?

C'est le feu![1]) — рече Исидор, па потрча на балкон.

— Помози нам Боже: то топ грми! — повика г-ђа О'Даудова, скочи и притрча за оним на прозор. Хиљадама се пребледелих лица могло опазити на прозорима с те стране. И рекао би све становништво овога града наједаред појури на улице.

VII ГЛАВА.

У којој Џо бежи, а битка се свршује.

Ми у овом мирном лондонском Ситиу нисмо никад гледали, и дао Бог те никад и не гледали такву хуку и буку, каква је тада била у Брислу. Гомиле света јуриле су капији Намир, откуда је она рика долазила, а неки су изашли и на друм да се што пре обавесте о новостима, које би о војсци стизале. Сваки је питао другога до себе: шта има ново. И сами енглески лордови и леди снисходише разговарати се са лицима, која им не бејаху позната. Они што су желели победу Французима крстарили су свуда, просто опијени, и проридаху победу њиховому Цару. Трговци позатвараше своје дућане и изађоше на улицу да је у гунгули један више. Жене полетеше црквама и загустише по капелама, падаху тамо на колена по патосу црквеном и по стубама на улазу, и молише се Богу. А потмула рика топовска орила се без престанка. Одједаред кола са путницама почеше излазити из града јурећи ђерму за Гент. Прорицања француске партије почеше признавати за свршену ствар: „Осекао их је на двоје. Иде право ка Брислу. Савладаће Енглезе и овде бити до ноћи — причао је Исидор својем господину.

---

[1]) Топови.

Он је одлазио од куће и враћао се са све новим и новим вестима о поразу. Џо је све више бледео. Кршни се цивилаш са свим узнемири. Не ослободи га ни толики шампањ што је попио. До сунчева захода он се већ толико био узврдао, да је његовом драгом Исидору било милина то гледати, и сад је већ држао начисто да ће опљачкати притежаоца онога капута.

Г-ђа мајоровица и Ема биле су за све то време у соби. Јуначна г-ђа мајоровица, чим чу пуцањ, сети се своје пријатељице у оближњој соби и потрча да буде код ње и да је теши, ако се узмогне. Њој, тој честитој Иркињи, даде снаге помисао: да јој ваља ову јадну жену штитити. Пет је часова провела поред своје пријатељице, то доказујући, то разговарајући је, а понајвише ћутећи и молећи се Богу у себи.

— Док се није сунце смирило и паљба престала, нисам јој никако испуштала руку из руку — причала је доцније г-ђа О'Даудова.

Паулина, *bonne*, клечала је у оближњој цркви и молила се Богу за *son homme a elle.*[1])

Кад је умукла топовска рика, изађе г-ђа О'Даудова из Амалијине собе у побочни салон, где је Џо седео са две испражњене боце, и без икаквога трага од јунаштва. Пробао је био два три пута да уђе у сестрину спаваћу собу, по изгледу врло поплашен, и све као да има нешто да јој каже. Али је мајорова жена била једнако на истом месту, и он би се вратио не казавши шта је хтео. Стид га је било пред њом рећи, како би бежао.

Али кад она сиђе у трпезарију, где је он седео у полутами у друштву са недражесним својим боцама поче јој се он исповедати.

— Г-ђо О'Даудова — рече јој — не би ли боље било да се Амалија спреми?

— Мислите ли да је изведете у шетњу? Она је врло слаба за то — рече мајоровица.

— Не... Наредио сам да се спреме кола и... и поштански коњи. Отишао је Исидор за њих — продужи Јосиф.

— Шта ћете са том вожњом ноћас? — упита га леди. — Зар јој неће ноћас бити боље у њеној постељи? Једва сам је склонила да легне.

— Пробудите је — рече Јосиф; — она мора устати — и он одлучно лупи ногом. — Ја сам наредио за коње; коњи су готови. Све је пропало, и — — —

— И, шта? упита г-ђа О'Даудова.

— Ја идем за Гент — одговори Џос. — Цео свет оде; има и за ва места. За по часа морамо поћи.

Г-ђа мајоровица га погледа неизмерно презриво: — Не мичем се ја одавде док ми О'Дауд не каже маршруту. Ви, г. Седле, можете ићи, ако вам је воља, али ја и Амалија, Бога ми, остајемо овде.

---

[1]) њенога човека.

— Она мора да иде — рече Цос и опет тресну ногом.

Г-ђа О'Даудова стрпа руке у џепове па прислушну на врата од Амалијине спаваће собе.

— Хоћете ли да је водите мамици; или би ви сами до мамице? — рече му. — Збогом, срећан пут. *Bon voyage*, што рекли овде; и чујте мој савет: обријајте бркове јер можете награјисати. Побеснео од страха, срџбе и понижења Цос промрмља неку псовку. У тај мах уђе Исидор и сам са псовком.

— *Pas de chevaux, sacreblen!*[1]) — избаци љутити слуга

Коњи су били сви разузети. Цос није био једини у Бриселу, који се тога дана препао.

Али, ма колики да је био страх Јосифов, суђено му је било да се он силно увећа пре него што ноћ прође. Паулина, *bonne* као што је већ казано, имала је *son homme à elle*, који је такође био у војсци што је ишла противу цара Наполеона. Он јој је био из Брисела, и белгиски хусар. Трупе овога народа одликовале су се биле нечим сасвим другим, а не јунаштвом, и млади Ван Костум, њен драган био је толико добар војник, да му није ни на ум падало да не послуша заповести својега пуковника, те да не бежи. У гарнизону у Бриселу док је био овај млади Регул (родио се био у револуцији), било му је веома угодно, и своје слободно време проводио је све у кујни код Паулине; и кад се растајао са уплаканим својим срцем, и полазио на бојно поље набио је све своје џепове и ранац којекаквим згодама из њених ормана.

Што се њега и његовога батаљона тицало, рат је учас био готов. Они су чинили део дивизије под командом њиховога бајаги владаоца, кнеза Оранже и ако би гледали на њихове дуге сабље и бркове, богату униформу и скупоцене рахтове, онда би Регул и његово друштво били прва војска на свету. Кад Неј груну на предња одељења савезничка, па им стаде узимати позицију по позицију, док не пристиже главна маса енглеска из Брисела, те изменише изгледе битке код Катр Бра, ескадрон у коме је наш Регул био, показао је велику активност у оступању пред Французима, те је био дислокован с једног места на друго, које би особито хитро заузимао. То је њихово кретање застало тек тада, кад су се Енглези развили у ланац. Кад су тако силом нагнали да се зауставе, дала се прилика непријатељској коњици (чију упорну крвожедност не смемо сувише строго пребацивати) да укрсти сабље са јуначким Белгијанцима, који су се волели огледати са Енглезима, него са Французима, те окрену потковице, јурну међу енглеске трупе, и прсну куд који. Тих ескадрона у ствари није више ни било. Није их било нигде. Не имаше својега логора. Кад се Регул наш осврнуо види да већ галопира, да неколико миља далеко од бојнога поља, сам самцит, и куда би му најпри-

---

[1]) Нема коња, сто му..

родније било потражити склоништа ако не у оној кујни и у оном наручју верном, које га је толико пута радосно примило?

Таман откуцава десет, а зачу се звецкање једне сабље уз басамаке оне куће, у којој су Озбернови запремали један спрат по континенталном схватању. На вратима од кујне зачу се куцање, и сирота Паулина, која се тек била вратила из цркве, престрављено отвори и виде пред собом својега краснога хусара. Био је блед као онај поноћни змај, кад је дошао да носи Леонору. Хтеде Паулина викнути, али није смела, бојала се да ће на ту вику доћи она господа, и наћи њенога драгога. Она дакле угуши крик, одвуче својега хероја у кујну, наслужи му пива, које он стаде липати, и са пуним јој устима причати свој пораз.

Његов ескадрон чинио је чудеса од храбрости, и издржао је на неко време напад целе Француске војске; али су их надвладали најзад, као што су до сада и целу енглеску војску. Ней је разбуцавао сваки батаљон, који би му се испречио. Узалуд су се Белгијанци трудили да спрече да се Енглези не касапе. Брауншвајжани су помлаћени и растурени; Дука им је погинуо. То је био просто општи *débacle*. Хтео је да утопи своју тугу у пиву.

Исидор је био пошао у кујну, прислушао овај разговор, па потрчао да обавести својега господина: Све је пропало — повиче он Јосифу. — Мајор Дука заробљен. Дука од Брауншвајга погинуо. Енглези ђутуре беже. Спасао се овде само један; ено га у кујни. Ходите па послушајте.

Потрчи Јосиф кујни, где је Регулаш седео за столом не пуштајући пивску боцу из руку. До запита што је умео боље француски, а да богме и сувише неграматички, да му овај исприча што о боју. Са даљим регуловим говором пораз је бивао све јачи и јачи. Од целога његовога ескадрона остао је само он у животу. Видео је како је пао Дука од Брауншвајга, како су се црни хусари разбегли, како су Скоте покосиле спинцирлије из топова.

— А, —ти батаљон? — зину Јосиф,

— Сав исечен — рече хусар. На ово Паулина дрекну: — О моја госпођо, *ma bonne petite dame*!*) — зацени се и испуни кућу кукањем.

Премро од страха није знао г. Седле како и камо да се спасе. Од кујне потрчао је у салон и вапијући погледао у врата од Амалијине собе која је г-ђа Амалија затворила пред његовим носом и закључала. Он се сети како га је презриво дочекала. Постоја мало, ослушну, па их напусти и реши се да изиђе на улицу, севте тај дан. Дохвати светњак, потражи своју капу са шиританом, нађе је на њеном уобичајеном месту на једном консолу, у предсобљу, пред огледалом на којем се он много огледао и загледао, извијао своје зулове и турао капу на херо, пре него што

---

[1]) Пропаст.

*) Добра госпођице моја!

би на улицу изишао. Толика је сила у навике, да и онако престрављен он опет механички стаде завијати своје зулове и намештати своју капу. Затим се запрепашћен загледа у своје побледело лице у огледалу, и бркове који су за цигло недељу дана, од кад је ушао у свет, приметно порасли. Помисливши да сам и ја војник, паде му на ум Исидорова напомена: да ће сви заостали Енглези бити искасапљени. Он се маче до своје спаваће собе, окупи лудачки звонити да му дође слуга.

Исидор се одазва томе позивању. Џо се био посадио на једну столицу, скинуо машну и јаку, па бацио и седео тако с рукама на грудима.

— *Coupez-moi, Jsidor*[1]) — стао се драти. — *Vite! Coupez-moi!*[2])

У први мах Исидор помисли, да је овај померио памећу, те да тражи од слуге да га овај закоље.

— *Les moustaches* — стењао је Џос. — *Les moustaches... coupy... rasy, vite!*[3])

Тако је он француски говорио. Може се рећи течно, али с граматичке стране загрдило.

Исидор му за трепут ока скиде бркове бријачом, те му је било неописано мило чути господинову заповест да му донесе шешир и обичан капут. — *Ne porty ploo-habit militair... bonny, bonny a roo, prenny detors*[4]) — биле су Џоеве речи. Набрани капут и качкета постадоше Исидорова својина.

Пошто даде тај поклон, Џо изабра обичан црни капут и прслук, и узе висок бео колир и обичан шешир од даброве длаке. Да је могао добити какав са још ширим ободом он би тај метнуо. Како је сад одевен био, свако би помислио да је какав високи достојник енглеске цркве.

— Venny maitenong — настави Седле — swevy — ally — party — dong la roo.*)

После тих речи он се хитро спусти са степеница и изађе на улицу.

И ако је Регул тврдио: да је он једини човек из целога његовога ескадрона или савезничке војске, који се спасао, а да је све остале Неј искасапио, изађе после да је његово тврђење било нетачно, и да је знатан број мнимих жртава наџивео онај покољ. Много туцета Регулових другара потревили су пут назад за Брисел, и сви они, признајући да су побегли испунише град причањем о поразу савезничке војске. Очекивао

---

[1]) Сеци ме, Исидоре. [2]) Брзо! Сеци ме!

[3]) [4]) Изговорене француске реченице како их погрешно Енглез изговара и то: [3]) Мустаће... мустаће сеци, бриј брзо. [4]) Не ћу више да носим војничке хаљине за тебе су боље, носи их напоље.

*) Француске реченице изговорене погрешно и заносећи на енглески: *Хајте сад пођите за мном, идите, на улицу.*

се свакога часа долазак Француза; страх је растао, тако исто и припрема за бежање на све стране се ускоравала. Нема коња! мислио је Јосиф, а мрзао се од страха. Гонио је Исидора да бар двадесет њих пита: имају ли коња за продају или под најам, и после свакога одговора да се нема око срца му се све више ледило. Да ли да опучи пешке? Ни сам страх није могао убрзати ову телесину.

Све су скоро хотеле до парка заузели били Енглези, и Седле је луњао неодлучно тим крајем, као и други свет, и то како га Бог дао онако упуђена и радознала. Неке су од енглеских породица биле много срећније од њега, те пронашле негде коње, па сад јуре ли друмом јуре, и умичу. А било их је опет и таквих који су били његове среће, те се узалуд трудили пронаћи средства за бежање. Међу њима, који би хтели бежати, биле су и Леди Берикрес и њена кћи, које су седеле у својим колима у *porte-cochère*-у*) од хотела, са свим натовареним стварима, и једино их је од поласка задржавало исто оно што и нашега Седлеа.

У том је хотелу становала и Ревека Кроле. Она је раније нешто имала неку размирицу са породицом Берикрес. Ако би се случајно среле на степеницама не би мајледи Берикрес отпоздравила г-ђу Кролеову. Где год би се ово име у друштву поменуло, она би говорила ружно о својој суседки. Грофицу је поражавала фамилијарност ђенерала Туфто са ађутантовицом. Леди Бланша се туђила Ревеке као да је ова кужна. Само је граф одржавао неке везе са њом, и то не пред својима.

Сад се Ревека светила овим безобразним непријатељима. У хотелу се знало да су остали коњи капетана Кроле, и кад страх свуда овлада снисходи Леди Берикрес те посла служавку жени капетановој, са поздравом њихнога госпоства и жељом да дознаду шта би коштали коњи г. Кролеови. Г-ђа Кролеова посла једно писамце са поздравом и саопштењем да није у ње обичај никакве погодбе водити преко слугу.

Овај одговор доведе и самога грофа у њене одаје, али ни он није више успео него његов први изасланик.

— Послати **мени** служавку! — срдито је праскала г-ђа Кроле. — Чудо то мајледи Берикрес није мени поручила да јој ја и коње упрегнем! Ко то хоће да бежи, њено госпоство или њенога госпоства *femme de chambre*?**)

То је био сав одговор, који је могао однети гроф својој грофици.

Шта ти се у невољи не чини? Сама грофица одмах лично дође да се престави г-ђи Кроле, кад јој је друго посланство насело. Замолила је да каже цену. Чак понуди да позове Веку својем дому, ако јој ова помогне да дође до престонице. Г-ђа Кролеова се саркастично смешила.

---

*) Капија у хотелу, којом кола излазе, — аркапија. Пр.

**) Собарица. Пр.

— Није ми много стало до тога, да ме ливрејисане двородржице причекују — говорила је Река. — Ви тешко да ћете се и сами вратити. Бар не заједно са вашим дијамантима. Све ће то покупити Французи. Кроз два часа ето њих овде, а ја ћу дотле бити на пола пута за Гент. Не бих вам продала своје коње, све да ми дате оба она најкрупнија дијаманта, што сте имали на забави.

Леди Берикрес дрхтала је од љутине и страха. Дијаманти су умотани били у њене хаљине, или у господинове поставе и ципеле.

— Жено, Бог с тобом! Дијаманти су код банкара, а ја хоћу коње да имам — рече она Веки.

Ревека јој се у очи смејала. Побеснела од љутине сиђе грофица и седе у своја кола. Девојку, слугу и мужа још једном посла да по граду коње траже, па тешко оном ко последњи дође! Господство јој се решило да пође чим коњи дођу, па био ту њен муж, или не.

Ревеки је било срце на месту што види високу госпођу у колима без коња. Она није скидала очију с ње, и што је могла гласније изјављивала је своје сажаљење што се госпођа тако мучи.

— Да се не могу набавити коњи поред толиких дијаманата, што су завијени у стварима — говорила је. — Али ће Французима замаћи за око, кад дођу! Дијаманти и кола, а не госпе!

Тако је она обавештавала гостионичара, слушкиње, госте и безбројна шуњала по гостионичком дворишту. Да је могла Леди Берикресова пуцала би на њу из кола.

Док је тако уживала у понижавању својих ближњих, опази она Џоа који је ишао право к њој, чим је њу видео.

На овом измењеном, преплашеном гојазном лицу доста се лако читала сва тајна. И њему је ваљало бежати, те је тражио средства за то.

— *Он* нека купи моје коње, а ја ћу јашити на мојој кобили.

Џо приђе својој пријатељици, и по стоти пут за прошли сат постављено питање постави и њој: Зна ли она, где би се могло добити коња?

— Шта зар *ви* да бежите? — насмеја му се Ревека. — Ја сам боме мислила да сте ви заточник свега женскиња овде, г. Седле.

— Па, ја... ја нисам војник по занату.

— А Амалија? Ко ће чувати ону вашу јадну сестру? — упита Ревека. — Ваљда је нећете напустити?

— Па шта јој могу. Рецимо, да дође непријатељ — одговори Јосиф. — Он би поштедио женскиње: али ми је мој слуга казао: да су они подлаци ухватили веру да људима не дају милости.

— Ужасно! — повика Ревека уживајући у његовом јаду.

— У осталом, није ми требе напуштати је — викну Амалијин брат. — Она неће бити напуштена. У мојим колима има једно место за њу, и једно за вас г-ђо Кролеова, само ако захтете поћи, и ако узмогнемо доћи до коња — уздахну Јосиф.

— Имам два на продају — рече госпођа Кролеова.

Умало јој Цо не полете за ту вест у наручја. Спремај кола, Исидоре, нашли смо коње, нашли.

— Моји коњи нису никад презани — додаде госпођа Кролеова. — Булфинч би поломио кола у парампарчета.

— А је ли миран за јахање? — упита цивилаш.

— Као јагње, а брз као зец — одговори Ревека.

— Како мислите да ли је за моју тежину? — упита Цос. У мислима је већ био на коњу, а на Амалију ама да је и помислио. Који би љубитељ коња одстојао пред оваким искушењем.

У одговор на то позва га Ревека у своју собу, а он пође за њом без душе, да погодбу углави. Тешко да је Цо провео по часа у својем животу, који би га скупље стао.

Ревека промери вредност својега стања, са његовом вредношћу и Јосифовом жеђу за куповином, па зацени своје коње толико, да би од те цене стукнуо сваки цивилаш. Рекла му је одлучно да она продаје или оба или ниједнога; казао јој Роден да се са њима растане само по ту цену: дао би јој ту суму и лорд Берикрес доле, али и ако она толико воли Седлејеве, ваља г. Јосифу помислити, да сиротињи ваља живети. Једном речи: ни наклоњенијега ни непопустљивијега продавца.

Јосиф пристаде, како се већ и може по њему самом судити. Сума коју му је ваљало исплатити била је толика, да му је ваљало молити за мало рока. Била је толика да је могла бити Ревекино имање, и она га брзо срачуна са оним што би добила од заоставштине Роденове, њене удовичке пенсије; ако би он погинуо, те би била потпуно независна од света, и могла издржати своје удовање.

Једном, два ли, и сама је помишљала да бежи. Али је ту њена памет друкчије учила. — Рецимо да дођу Французи — мислила је Ревека. — Шта ће они учинити једној сиромашној официрки? Прошло је време опсадама и пљачкама. Нас ће лепо пустити дома; или се могу и овде настанити са својим скромним дохотком.

Одмах Цос и Исидор одоше до коњушнице да виде новокупљену стоку. Он нареди момку да одмах оба оседла. Хтео је ићи још ове ноћи овог часа. Остави слугу да се стара око коња, а сам се врати кући да се спреми за полазак. Ваљало је да то буде тајно. Ућиће у своју собу на задњи улазак. Неће се постарати да се јави ни г-ђи О'Даудовој, ни Амалији, нити им признати да хоће да бежи.

Док је тако Цос пазарио са Ревеком, обишао и прегледао коње, већ се и свану скоро. Јер и ако је поноћ била прошла, у граду нико

није ни трепуо. Свет је био на ногама, куће се светлеле, око врата се гомилао свет а улице биле живе. Шта ту још није пшло од уста до уста. Један је рапорт гласио да су Пруси били до ноге потучени; други опет, да су Енглезе напали и надбили; а трећи је гласио да су се ови последњи одржали у својим позицијама. Последња се вест поступно учвршћивала. Француза нема још. Дошли су весници са бојнога поља и донели све боље и боље гласове. Најзад ево и једнога ађутанта са депешама од команданта војске, који одмах објави плакатима по граду службену објаву о успеху савезника код Катр Бра, као и то да су Французи под Нејом потпуно одбијени после борбе од шест часова. Мора да је ађутант дошао од прилике кад су се До и Ревека погађали, или кад је први разгледао своју куповину.

(Наставиће се)

УВОД У УПОРЕДНУ АНАТОМИЈУ И ФИЗИОЛОГИЈУ

ПРИСТУПНО ПРЕДАВАЊЕ

Др. Војислава Ђорђевића

ВАНРЕДНОГ ПРОФЕСОРА ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ

(СВРШЕТАК)

II

А сад. да пређемо на наш даљи задатак и одредимо положај и задаћу *Упоредне Анатомије*.

Морфологија се дели на општу и посебну. *Општа* се бави испитивањем финије грађе животиња т. ј. са основним. елементарним облицима организама и зове се: Хистологија; а посебна — *Анатомија*, може бити или *описна* или *упоредна*. према методу испитивања. Описна анатомија постоји у медицини као засебна наука Антропотомија. У њој је главно опис човечијег тела и његових делова — органа. т. ј. какав им је облик, положај једног према другом и састав, не изводећи из тога никаковцх закључака. То је т. зв. дескриптивна и топографска анатомија. Уз анатомију човека иде и Зоотомија. анатомија животиња. која се од прве разликује само по предмету. који испитује. иначе су обе истог *метода — аналитичког*.

Упоредна анатомија испитује у једној већој групи организама. какав положај имају поједини органи један према другоме. какав им је облик. број. обим. структура и текстура и напослетку какво им је развиће (генеза) (Gegenbauer). Према

томе упоредна анатомија разликује се од антропотомије и Зоотомије једино методом испитивања. У њој је *метод синтетичан.* Она по законима логике утврђује органе и организме тражећи и скупљајући шта је једнолико у њима а искључујући оно што је разнолико. Али овде ваља нагласити, да се упоредна анатомија не бави испитивањем аналогија — органа т. ј. органа, који су једнолики са физиолошког гледишта нпр. крила у тица и лептирова већ и испитивањем хомологија органа са испитивањем органа који и ако не врше исту функцију и нису истог облика, они су истог порекла као крила у тица и предње ноге у сисара. Антропотомија и Зоотомија дају јој материјала за тај рад а она се труди да помоћу овог материјала морфолошки објасни разан облик, грађу, порекло, развитак и природно средство организама.

Тако н. пр. Упоредна Анатомија хоће не само да зна, на који начин постају предњи удови, које налазимо у већине кичмењака, већ и који је првобитни тип њихов и какве су промене њихови поједини делови претрпели, те да у једном случају добију облик пераја, у другом ногу, у трећем руку а у четвртом крила. Ну сем тога, упоредна анатомија хоће да зна, у каквом односу стоје ови органи за кретање према осталим деловима тела, има ли какве разлике између њих и задњих удова тела и ако има, могу ли се сви свести на један заједнички, основни тип. Напослетку, упоредна анатомија хоће да зна, има ли разлога, зашто су у кичмењака органи за кретање ограничени на 4 уда, док их у зглавкара има далеко више. (Vogt и Jung).

Пратећи тако развитак сваког органа, не само у животиња, које данас живе, већ и у оним, које су изумрле, упоредна анатомија осветљује целокупну организацију животиња у разним периодама земљине историје, све до данашњег дана.

Средину и спону између морфологије и физиологије држи *ембриологија* — наука о плођењу и развитку организама. Она је морфолошка наука докле описује облик и поједине делове организма, који се развија, а прелази у физиологију, у колико испитује радње и животне појаве организма, који је у развитку. Историја развића може се бавити само једном ин-

дивидуом, почев од оног тренутка кад је оплођена, па док се није развила — Онтогенија (историја развитка човека, почев од његовог оплођења па све док није зрело, потпуно развијено дете, донесено на свет, зове се Антропогенија) или може се испитивати читаво једно стабло — од најнижих па до најсавршенијих животиња — Филогенија.

Пошто смо тако одредили положај упоредне анатомије и њен задатак, да видимо које су додирне тачке са осталим наукама, које је помажу.

Ну пре тога, да поменем неке *историјске податке*. Прве почетке упоредне анатомије налазимо још у старом веку. У делима Аристотеловим, који је живео у IV столећу пре Христа, говори се и о животињама и то: о њиховом односу према спољњем свету, о њиховом развитку, њиховој грађи и животним појавима. Према томе, Аристотело се може сматрати као оснивалац упоредне анатомије, чија су дела у многоме послужила за основ наше науке. Он је био први, који је животињски свет поделио на два дела: на *кичмењаке* и *безкичмењаке*, само што је погрешно мислио, да кичмењаци имају крви а безкичмењаци не.

После Аристотела наступа прави застој у нашој науци, кроз цео стари и средњи век, све до новога века када се поново почела изучавати његова дела.

George Cuvier (рођен 1769 а израдио 1805 као професор упоредне анатомије у Jardin des Plautes „Leçons d' anatomie comparée) био је први, који је ударио темељ упоредној анатомији. У своме чувеноме делу „Sur un nouveau rapprochement à établir entre les classes qui composent le regne animal" (1812), он је први извео природну класификацију животиња по њиховој организацији а показао, да је упоредна анатомија главна основа за сваку природну класификацију животиња и да према томе спољни карактери не треба једино да руководе испитивача при оцењивању сличности и разлика између животиња, већ да је потребно тачно испитати целу организацију животиња. Он је увидео што је већ и Аристотелу било познато да поједини органи међу собом зависе и поставио је *закон корелације* (principe de condition d' existance ou causes

finales) по коме организам преставља једну целину у којој се поједини делови не могу мењати а да не утичу на промену и осталих делова (Claus). Cuvier је, на основу својих испитивања, држао да у животињском царству има 4 главна стабла (Embranchements), у неку руку, 4 општа плана, по којима су животиње постале — моделисане. I кичмењаци (Vertebrata), II зглавкари (Articulata), III мекушци (Mollusca) и IV зракари (Radiata). Ова је подела дуго владала у науци и ма је налазимо и у нас заступљену у зологији Панчићевој.

Противу Сивијеровог мишљења устала је т. зв. *природно-философска школа*, коју је у Француској заступао Etienne Geoffroy St Hilaire и Lamarck а у Немачкој Oken, Carus и Goethe. Ова је школа проповедала, да постоји вајкадашњи (пра) план по коме су животиње саграђене и поређане у један непрекидан ред (лествице) са непрестаним прелазима. Али је, напослетку, Сивијерово мишљење, после дуге научне борбе победило. Оно је истина имало и својих махна и грешака, које су са напредком упоредне анатомије, ембриологије и хистологије из темеља поправљене и допуњене. И тако данас делимо животињски свет на *девет стабала или кола*,*) али ова кола нису апсолутно самостална, као што је мислио Кивије и без икаквог прелаза већ са пуно прелаза и спона са разним правцима, као што нам показује упоредна анатомија, ембриологија и палеонтологија животиња (Claus).

Упоредна анатомија је у вези са многим природним наукама.

1) Са Зологијом је тесно спојена и чини управо њену основу и крајњи циљ. Природна класификација, као што смо

*) I Protozoa.
II Coelenterata.
III Echinodermata.
IV Vermes.
V Molluscoidea.
VI Mollusca.
VII Arthropoda.
VIII Tunicata.
IX Vertebrata.

видели, оснива се већим делом на фактима, која нам даје упоредна анатомија.

2) И *Историја*, која је у последње време постала готово одвојена наука, има везе са упоредном анатомијом, јер се показало, да су извесна ткива карактеристична за читаве групе животиња и да у случајевима где нема других доказа и хистолошки карактер може послужити за одређивање хомогије органа. Тако н. пр. врло је карактеристично, да у Arthropoda без изузетка нема епитела са трепљама, који налазимо готово у свију других животиња више или мање.

3) И *Физиологија* је у тесној вези са упоредном анатомијом, јер као што смо већ у почетку изнели, рад једног органа (његова функција) зависи од његове структуре. Постоји дакле интимни однос између организације и функције органа, који је тако очевидан, да су многи органи човечјег тела добили и своја имена према функцији, коју врше. (Vogt и Jung).

4) *Палеонтологија* има такође велику везу са упоредном анатомијом. Истина да подаци, које нам палеонтологија даје нису сасвим потпуни,*) опет они, као што је Cuvier у своме делу „Испитивање фосилних костију“ показао, утврђују, да *су исти закони*, ко којима је постала грађа фосилних животиња, као и грађа садашњих — рецентних животиња, као и да постоји *сродство* између једних и других. На основу овог сродства, по Дарвиновој теорији наслеђују се карактери од предака на потомке; али се ови карактери у току геолошких периода земљине коре мењају под утицајем борбе за опстанак и прилагођавања погодбама за живот.

Изумрле животиње не треба сматрати да попуњују само празнине у дугом ланцу животиња, већ да представљају и предке, чији су се потомци на разан начин модификовали; али су ипак задржали с њима опште карактере, који су у предака, наравно, већином простији и све се више мењају,

*) Ми имамо сачуване само чврсте скелете и носиоце меканих делова, као што су: кости, зуби у кичмењака, кречне и вапнене кућице и љуштуре у мекушаца и ризопота, дивље у ехинидермата и т. д. Организме без скелета, који би их штитио, немамо сачуване, јер им се после смрти меко тело одмах распадне и пропадне.

што се више приближујемо данашњем типу. Да ово објаснимо примером. Упоредна анатомија тица и рептилија казивала нам је, да мора да постоји сродство између њих, само нису били познати облици, који би заједничким предцима одговарали или им бар близу стојали, док нам то не откри палеонтологија. У рудницима соленхофенског литографског шкриљца нађен је примерак познатог Archaeopteryx macrurus, који има карактере и тица и рептилија. У место кратког тичијег репа дугачак са многобројним (20) обртњима, и вилице са зубима као у Reptilia, иначе цело тело покривено перјем као у тица. Најинтимнија веза између Палеонтологије и упоредне анатомије огледа се у томе, што ове две гране јестаственице раде на једном истом задатку: на извођењу и образложавању природне класификације типова, т. ј. такве организације у којој се огледа целокупно наше знање тих типова.

5). *Ембриологија* без сумње да заузима прво место међу наукама које помажу упоредну анатомију. Она као Онтогенија, прати у стопу све фазе развитка једне феле, почев од прве клице па до одрасле животиње, тако, да зотонија и није ништа друго до последња фаза у развитку једне животиње. Упоредна анатомија дознаје тако из онтогеније историју постања органа појединих индивидуа. Онтогенија се пак допуњује са Фитогенијом — историјом читавог стабла животињског, т. ј. онтогенија је управо само смањена и концентрисана слика и кратка рекапитулација понављане филагеније. Или другим речима: фазе развитка кроз које пролази ембрио једне више животиње, почев од јајета па до потпуно обрасле животиње, са свим су аналоге фазама у којима се налази читаво стабло предака истога типа у разним периодама земљине историје. То је т. зв. *Haeckel-ов биогенетски закон.*

Историја развића треба да нам каже: како су постале ове многобројне животињске феле, (species) што данас живе? Некад се мислило, да су све феле од свога почетка такове, какве их данас виђамо и да се одржавају у животу без икакове промене (константност фела или врста). Ово је мишљење нарочито заступао Linné (1707—1778) што се најбоље огледа у његовој дефиницији фела: „Species tot numeramus quot di-

versae formae in principis sunt creatae" (Philosophia botanica). Мишљење Линеово било је у хармонији са догмама, које су онда владале у Геологији, по којима су поједине земљине периоде скривале сасвим одвојене фауне и флоре а нарочито је Кивије заступао ову науку наведен на то испитивањима која је чинио у терцијалном терену у околини Париза.

Али већ почетком овог столећа устали су многи знатнији природњаци противу мишљења, да су феле непроменљиве. Тако је Lamarck 1809 године у својој „Philosophie zoologique", изнео мишљење, да феле постају једна од друге; јер је опазио поступне промене на њима када су променуле начин живота а нарочито ако су употребљавале или не поједине органе. Ламарк је поред тога мислио да је првобитно било мало основних облика из којих су се диференцирајући се постепено развиле ове многобројне феле док се поступним усавршавањем нису развиле у самих сисара на врху којих стоји човек. Као покретач за ову постепену промену фела Ламарк је сматрао да је у првој линији потреба организма, да своје органе прилагоди према спољнем свету.

Ову је мисао доцније (1859) Дарвин развио у своју десцендентну теорију.

Из свију ових факата, које смо добили из Палеонтологије, Ембриологије и Упоредне Анатомије, морамо логично доћи до закључка, да су садањи организми постали поступно мењањем и усавршавањем од првог организма. Има више теорија о постанку првог организма. Ми ћемо поменути само једну, која нам изгледа највероватнија. Први је организам а с њиме и живот, вероватно постао из анорганских састојака. Основа његова свакако је постала још у оно доба, када је земљина кора била у усијаном стању. Цијанска једињења, која су тада постајала, дала су по својој прилици, материјал из кога је прва жива материја постала. Услед своје лаке распадљивости цијанска једињења ступала су у везу са другим угљеничким једињењима, која такође воде своје порекло од овог усијаног стања земљине коре. Кад је се вода у течном стању спустила на земљину кору, онда су ова једињења ступила у везу и са водом и самим гасовима, што су у њој и тако је, по Pflüger-у,

вероватно постала жива беланчевина, врло лабилно једињење које, као и остала органска једињења, што садрже цијал као родикал, имају особину да се распадају и полимерии и који граде главни састојак живе материје. Свакако, да је ова прва жива материја морала бити врло проста, без икакове диференције и да није имала одмах морфолошку вредност ћелијца, т. ј. њена маса није још била подељена на једро и протоплазму, већ да је била у свима својим деловима једнолика, онако, као што то Hasskel узима за своје монере.

Са појавом живе материје на позорници земљиној већ нам је лакше објаснити промене, кроз које је прошла жива материја док из овог простог облика нису диференцијалним усавршавањем постали компликовани облици — организми, које данас виђамо као кичмењаке и фанционалне биљке на на земљи. То нам објашњење даје Дарвинова теорија.

У своме епохалном делу „Origin ot species“, London 1859, Дарвин износи, да све животиње и биљке стоје у *међусобној борби*, као и у борби са природом *за свој опстанак* (Struggle for life). *Биљка* се бори с климом, с годишњим временима и земљиштем, али је у борби и с другим биљкама; јер им својим бујним растењем одузима могућност да опстану. Животиње се хране биљкама и тако их уништавају без престанка у огромним количинама. Али су животиње и међусобом у непрестаној борби, јер их има и месождера, који се опет поглавито хране биљождерима. Међутим и животиње и биљке имају тежњу, да се што више размноже. Сваки организам изроди много више младих, но што се у опште могу да одрже у животу, с тога извесан број организама, према плодности саме феле, готово увек угине: јер кад овог не би било, онда би се број нових индивидуа толико намножио, да их земља не би могла исхранити. И обратно кад би нестало заштите, коју поједине феле имају или у својој плодности или величини или особитој организацији, боји и т. д. онда би такова фела брзо пропала у борби за опстанак. Ова борба у природи постоји и међу врло удаљеним организмима али је најжешћа међу индивидуама једне исте феле, који исту храну траже и истим су опасностима изложени. У овој борби за опстанак, наравно да ће се одржати

оне индивидуе, које се одликују особитим подобностима као снагом, брзином, величином, бојом, плодношћу и т. д. Подобности се наслеђују и прелазе на потомке. Из овога је лако увидети, да у природи, услед борбе за опстанак постоји *одабирање, природно одабирање* (селекциона теорија), које изазива усавршавање феле а с тим у исто време и *мењање*. Али пошто је, као што рекосмо, борба за опстанак најјача међу организмима који су и најсличнији један другом и представници једнога типа, то ће и они организми, који највише диверзују имати највише изгледа да остану у животу и да се умноже. Отуда комбинацијом корисних подобности и умножењем наслеђених карактера, који су првобитно врло малени, постају од једне феле *варијетети*, који се непрестано удаљују један од другог. (Claus).

Ну сем овога не треба заборавити, да целокупни живот организама стоји под утицајем спољнег света, а тај се утицај огледа у томе, што животиња *прилагођује* своју организацију околини. Овај утицај околине у којој животиња живи и прилагођење њој, виђа се на сваком кораку. То је оно што многе животиње, које живе у води одликују се прозрачним ткивом а друге што гмижу по песковитом и другом земљишту прилагођују своју боју земљишту, да би се тако лакшесакрили од непријатеља и т. д. Начин самог живота, т. ј. да ли је животиња парасит или не, да ли је утврђена за подлогу или се креће, такође је од утицаја на структуру, положај и развитак органа. Ово прилагођавање погодбама за живот огледа се у два правца, која изгледају да су потпуно један другом противни. Или постају нови органи и функције и организам се *компликује* или наступа упрошћавање и концентрисање функција на извесне органе, па шта више многи органи одпадају — *редукција или деградација организма*. Тако н. пр. човек по развићу свога мозга и по његовим функцијама превазилази све остале животиње; али су његова чула и органи за кретање у многоме погледу заостали од других животиња. С тога би се могло рећи, да сваки напредак у извесном правцу, ако није у вези са назатком других органа, а оно повлачи за собом бар већи или мањи застој у њима. И задатак би био Упоредне Анатомије да поред

осталог код сваког типа, код сваког органа понаособ, покаже у коме је степену утицај околине на њи.

Господо ученици! Завршујући данашње предавање не могу а да вам не споменем човека, који је у нас био не само творац Јестаственице и у храму наше науке служио свештеничку службу више од четири деценије, већ и прави учитељ, који нас је родитељском преданошћу учио љубити науку и отаџбину; не могу а да се с благодарношћу не сетим свога учитеља професора Панчића (1814—1888). Његов је рад у своје време довољно оцењен, те нема потребе да се сада на то враћам. Довољно је само да констатујем, да је његов научни рад нашао видног признања не само у нашој отаџбини већ и далеко ван граница њених а његово име буди и данас поштовање и дивљење у њихових ученика. Ја лично осећам се обавезан великом покојнику; јер сам у његовом ботаничком кабинету и под његовом руком, научио срицати књигу природе и добио првог подстицаја и упутства за самостални рад.

Поред њега дужност ми заповеда да поменем рано преминулог д-ра Докића који је при подели јестаственице на В. Школи, први од Панчића прихватио Зоологију и Физиологију. За кратког рада свог на Великој Школи Докић је умножио зоолошку збирку и почео с успехом радити на српској фауни (школьке у Србији Београд 1882 год. а својим предавањима из Физиологије оставио трајан спомен код својих ученика.

Напослетку, морам да вам поменем још једног човека, који је и ако је био Србин у Српству мало познат; јер је у туђини радио и умро пре две године; — морам да вам поменем Тодора Маргоа (1816—1896), професора Зоологије и Упоредне Анатомије у философском факултету на будимпештанском универзитету. Марго је својим обилатим научничким радовима основао упоредну анатомију и ембриологију у Мађара. И ако је као Србин скоро за српску науку пропао, опет његов рад јасно даје доказа о великој умној подобности нашег народа, да се може надметати у племенитој утакмици осталих културних народа на науци, само кад му се пруже погодна сректва за рад.

Угледајући се, господо ученици, на Панчића, Докића и Маргоа и идући њиховим стопама, ми ћемо се најбоље одужити сени њиховој и својим радом користити и отаџбини.

У СПОМЕНИЦУ ГОСПОЂИЦЕ

Дала си ми један листак
Споменице миле своје:
„Напиш'те ми“ — ја разумех:
Опиште ми чари моје!

Ти си лепа као зора
Најлепшега мајског дана,
И још лепша... али ниси
Оним миљем обасјана.

Ти си лепа к'о звездица,
Што је срце с чежњом тражи,
И још лепша... али само
Немаш њене слатке дражи.

Ти си лепа као цветак...
Без мириса слађанога
И још лепша... ал си само
Још и срца слеђенога.

Ти си лепа... али стани.
Па да с' манем свега тога
Милија је сваком ружа
Од мермера карарског.

Ужице
Јела

ДВАДЕСЕТОГОДИШЊА ОКУПАЦИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ПУТОПИСНЕ ЦРТЕ

ОД

ЈОЗЕФА ХОЛЕЧЕКА

ПРЕВОДИ

К. Ђ. ТАУШАНОВИЋ

— НАСТАВАК —

IV

Један добитак. — Слика моралности. — Господин наредник и госпођа наредниковица.

Чим се пређе граница нађе се на нови хан, на ком је натпис „Gasthaus in Drieno.“ Путник би по овом натпису рекао: то је доиста предузеће каквог културтрегера Мојсеове вере! Али би се преварио! То је предузеће домородаца, али већ окупираних. Ћутљиви су, тамног, радозналог погледа. И нехотице се намеће мисао, да се тек овде врши дефинитивни преглед личности, које долазе у окупиране земље.

Од Дријена до манастира Дужи код Требиња простире се предео, мени знан још из године 1875. Радознало сам погледао десно-лево, тражећи места где су се одигравали први појави херцеговачког устанка, и где је под Пеком Павловићем била прва знатнија битка с Турцима. Распитивао сам своје сапутнике сад за ово сад за оно. Они нису могли да разумеју,

откуда толико интересовања у мене за те пределе. Како све то може познавати човек, туђин, који није из редова окупираних? Зашто за све распитује и зашто хоће све да позна?

Омер је сав скрушен. Окреће се на шарагљама као да седи на пиљцима.

„Откуда све то знаш? Зашто то знаш? Зашто путујеш, господине? Идеш ли по заповести чијој да све ово познаш?“

Одговорио сам му: „Знам све ово из љубави к вашем народу. Њему за љубав путујем овамо, из љубави сам све то проучио.“

Омер се на свом седишту просто вртео, очи су му севале, а глас му је био тужно мекан, кад је зачуђено питао: „Има ли тамо код вас, откуд сте дошли да нас окупирате, још више таквих људи, који би долазили нама из љубави и доносили нам љубав? О, како бисмо ми били благодарни, како би радо упознали ваш живот, како би од свег срца слушали ваше савете, и како би неизмерном љубављу плаћали вашу љубав!“

„Драги Омере“, одговорио сам, „ми Чеси волемо ваш народ, јер смо ми и ви једна породица, говоримо сличним језиком и боље се можемо разумети, но да смо туђини као вук и коза. Волемо вас и зато, јер сте подјармљени као и ми, зато, што нас осим крвног сродства спаја и заједничка судбина. Него чуј, Омере! Братску љубав чувај, за туђом не трчи! Гледај много више да задобијеш братску захвалност, но да имаш зашто благодарити туђинцу! Ево нас у пределима где је проливено много и хришћанске и мухамедовске крви. Да сте се гледали као браћа, што сте у истини по језику и по домовини, колико би уштедели крви, колико штета, колико бесплодних покушаја и незалечљивих рана! У овим покрајинама морате мислити на нешто друго а не на љубав туђинаца: о узајамној љубави вашој треба да размишљате! Туђин вам може дати све друго, само не љубав. Он друкчије мисли и осећа но што ви чините, његова љубав и онда кад сам мисли и верује да је гаји према вама, није она љубав која вас загрева. Он вам може бити добар учитељ, али

његово знање и умење ви сами морате схватити, ма на који начин вам га предао. Ако чекате, да вам га из љубави преда, нећете дочекати: нећете добити ни љубави ни знања.“

Чудни су и неиспитани путеви Господњи! рече спокојно Лука Гробешић; „да смо сами себи били остављени валда би се међусобно затрли. Таком смо мржњом дисали једни према другима. Потребно је било да нас Господ и једне и друге преда у руке Филистимљанске, те да познамо своје погрешке и да једни у другима познамо и заволемо браћу. Само свемоћни Бог уме тако да и зло преобраћа у добро.“

„Дакле признајете да вам је окупација донела и неки добитак.“

„Још не“, смешећи се рече Лука, али изгледа да ће нам доиста донети велику корист тиме, што ће нас завађене измирити и здружити, и што ће нарочито нас православне Србе научити да познамо разлику између Швабе и Турчина. Док нисмо Швабу изближе познали, он нам је био врхунац образованости и моралне племенитости. На против у Турчину смо гледали оличену глупост и суровост. Искуство нас је научило, да и Турчин има лепе особине, без обзира на то што наши домаћи Мухамедовци чине један народ с нама. У Турчина нема притворства ни кад је пријатељ ни кад је непријатељ. Шваба је притворан и као пријатељ и као непријатељ. До окупације су православни Срби држали Турчина за најгорег створа, а Турци православнога Србина.

Хтео сам да завршим овај разговор. У окупираним се земљама доиста примећава зближавање Мухамедоваца на једној страни с православним Србима а на другој с католицима. Али то још није душевно зближење целог народа, већ и за то не, што се под окупацијом разјапила дубока провала тамо, где је пре ње била добра слога: између католика и православних. Сетио сам се како су на граници Лука и Омер били запрепашћени, кад су у путничкој књизи видели записано име „Матилда Рајф из Будапеште.“ Видело се да су јако били заинтересовани. Зато сам радо хтео да сазнам узрок томе.“

„Како се чини“, отпочео сам прелаз на нову тему. „Швабе доиста не волете. Али да ли то исто можете рећи и о Швабицама?“

Омер скочи са седишта, изреброи се према мени, и ослањући се једном руком о седиште, оштро рече: „Господине, нисам се надао да ћеш нас ти осумњичити неким везама са Швабицама!“

Али, умири се, Омере, ја сам хтео само да заподенем говор о оној „келнерици“, која се пре нас записала била у путничку књигу. А што си се онако мрштио кад си чуо њено име? Да си био равнодушан према њој, равнодушно би се и понашао.“

Омер се намршти и згади, као и онда кад први пут беше чуо име Матилда Рајф, келнерка из Будимпеште“, у лицу поцрвени а очи му заиграше. Док беше говор о другим стварима, беше мекан, око прста би га могао савити; али кад се то несрећно име спомене од њега се направи прави турски фанатичар, који је у јарости способан за све, само не да угаси жар својих осећаја. Да смо с том темом направили познанство, одавна би се разишли. Омер би гледао на мене с презрењем и понашао би се према мени као према најгорем Швабн. А сад ме је већ поверљиво пресретао и пријатељски се понашао, и то се пријатељство огледало у дну његове душе.

„Шта си то учинио, Господине“, поче се Омер вајкати. „Да си тако почео са мном говорити одмах у Дубровнику, не би те возио ни за какве паре, нити би ти пружио своју руку нити би те погледао! Како можеш и помислити да ће поштени Турчин према таквој личности друго што осећати но гнушање.“

„Умири се, Омере! И онда кад ти је ко одвратан не можеш бити према њему равнодушан. Не питам те, дакле, зашто ниси равнодушан према „Матилди Рајф келнерици из Будимпеште“ већ зашто се гнушаш кад се њено име спомене. Како је познајеш? Откуда? Од ког времена?“

„Не дао Бог да је познајем!“

Па како те може узбудити неко са свим непознат? Не љути се. Омере, већ ми веруј, да не умем да разумем тај појав код тебе. а радо бих те хтео разумети, јер си добар човек.

Омер се умири, а Лука Гребешић, који је видео да ми целу ствар од почетка треба објаснити, отпоче о томе. какви су породични и друштвени односи владали у Босни и Херцеговини пре окупације. а какви су данас у двадесетој години окупације. Ја сам се трудио да и у другим местима прикупим податке о овом одвећ важном питању, о ком ћу овде опширно говорити.

Породични живот Јевропе крајња је противност породичном животу турском. У Јевропи све је упућено на то, да женскиње добије једнака права с мушкињем, да не буде упућено на његову помоћ, већ као и мушкиње да буде господар своје душе и свог тела. Тиме жена задобија не само мушке одлике већ и махне.

Сасвим друкчије живи турска жена. Да кажемо одмах да и њен живот има извесне светле стране. Она зависи потпуно од свога мужа, живи с њиме и за њега — за њега и за своју децу. Кућа, харем, то је њен цео свет. Она мужа свога обожава и боже сачувај да би јој пало на ум, да се у чему с њиме изравна. Њен муж је за њу идеал мушке части, скуп свега мушког савршенства. Она хоће, да муж буде њен господар, заштитник, вођа: хоће да је од њега зависна, да се за њ жртвује, да му се покорава, да се у за њ приљубљује: хоће да се у његовом загрљају љуљушка, да на његовим уснама виси: хоће да је он снажан, и ужива у својој немоћи и несавршенству поред њега. Измирује се с мужевљевим многоженством само ако то допуштају његова материјална средства. Из почетка можда је донекле мори тиха љубомора, кад се види под једним кровом са својом супарницом, али доцније тај срчани бол умине, те супарнице у љубави постану у харемској усамљености другарице и пријатељице. Остарела була сама се брине да набави себи млађу заменицу, ако не свагда као жену, а оно бар као робињу. Тиме се осигурава да муж не тражи задовољства мимо куће.

У Јевропи је бела врана жена, која се мисли свидети само своме мужу. Загледајте у све савремене јевропске књижевности, па ћете видети, да су читави столови књига посвећени брачној неверности, шта више да готово књижевници ни о чему другом не умеју ни писати. Ко се одгајио у другом културном свету, мора мислити да је неверност циљ јевропског брака.

А истина је да се у многим земљама на Западу девојка и удаје за то, да до слободе дође. Девојком је ограничена разним обзирима и друштвеним предрасудама. Мора да обуздава и језик, и ћуд, и страсти; мора да се прави боља но што је у истини, само да се што пре уда и да удајом дође до слободе, за којом жуди од оног времена откад се у њој женска снага пробудила.

Код Мухамедовака је све противно. Она је само за време свог детињства слободна, т. ј. у толико слободна, што може ићи откривена лица. А чим се уда она се забули (застре лице велом) и затвори у кућу, из које не излази до смрти. Али и тај затвор има своје примамљивости за жену, која је рођењем или на други који начин дошла до уверења, да је њен искључиви задатак да живи за свог мужа, да му живот услађује, да му рађа и гаји добре потомке. Осим тога у њему она налази нечега тајанственога, што женску душу одушевљава и испуњује појезијом.

У истини у хришћанском браку на Западу нема ни толико брачне и породичне љубави, колико је има у Мухамедоваца. Нежност жене или женâ, муж одмењује нежношћу. Харем управо није ништа друго, но будоар модерне даме. У њему је жена одвојена од свог мужа, да би свагда међу њима било нешто, што им не да да постану посведневни. Ту се она облачи и кити у одсуству свога мужа, а пред-ањ излази увек у пуној својој лепоти, природној и извештаченој. И муж не сме ући у харем кад хоће и без пријаве. У харему жена живи са служавкама и малом дечицом. Не брине се о материјалној страни живота, то је дужност само мужа. Њена је поглавита брига да се довија на који би начин могла у што већој мери заслужити љубав мужевљеву, на који би начин требало везу

међу њима с временом све више утврђивати, и не допустити да она олабави или да се раскине. Ако опази да је муж радо гледа лепо одевену, пресвлачиће се седам пута на дан. Свира у тамбурицу и друге источњачке инструменте, и при том по вас дуги дан пева песме које је од других научила или које је сама сложила, изврсно тке и шије. Шивење је у Мухамедовака песма у којој исказује љубавне осећаје, чијим символичким говором љубав пружају и траже, њој се заклињу и од ње заклетву измамљују.

Харем не претпоставља многоженство. Мухамедовац мора имати харем и кад живи у једноженству. Једноженаца је код њих било увек а њихов број расте данас у сразмери у којој Мухамедовци сиромаше. А кад знамо, да се Мухамед побринуо, да жени и у најсиромашнијој кући одреди један усамљен кутић, у ком би могла сама проводити и неговати особине и слабости свога пола, онда се нећемо чудити, да ли смо правични у оцени њихове нежности и познавању људске природе. Мухамед је умео сам да провиди чиме се у стварном животу ограничава многоженство: недостатком материјалних средстава у мужа. Није био дакле муж у теорији, него у практици; зато је тако много полагао на своје учење и био је уверен, да нико после њега неће моћи боље и целисходније да уреди живот, који би више одговарао захтевима људским и божанским. Уверен да ће се сиромашан човек задовољити с једном женом, он је узакоњавајући верски многоженство ишао на то, да њиме ограничи од разузданости богате људе а жене да спасе од проституције.

Док се међу Мухамедовце нису уселили западни Јевропејци или како их на Балкану понајчешће зову „Швабе“, није се знало за проституцију. И у Цариграду где је проституција сасредсређена у чувеној Галати и Пери, служи за разврат само Јевропејцима. Куће и читаве улице у Галати пуне су хришћанским проституткама, понајвише Гркињама и Јерменкама, а у последње време и немачким Јеврејкама и Мађарицама. Никад никаква Мухамедовка није се у својој отаџбини проституисала, и то, право да кажемо, баш зато, што није довољно слободна.

Тиме још није речено да у Мухамедоваца нема разврата: има га, али је он друкчији. О њему нећемо говорити. Хтели смо само да покажемо живот Мухамедовака у кући и како је за њу побринуто, те да читалац може видети огромну разлику која постоји између Мухамедовака и Јевропејака. Ваља напоменути и то, да у карактеру Мухамедоваца и у вери Мухамедовој лежи особина да су уздржљиви и према иноверкињама. Вера му не забрањује да ступа у брак с иноверкињом. Па и кад је узме за жену, коран је штити да може остати у својој вери, и да врши молитве и обреде у духу њеном.

У првим вековима Мухамедовци су и приликом војних похода штедели непријатељске жене и децу. Пред војском је ишло одељење коњаника, које се разишло по пределу кроз који је имала проћи турска војска, и упућивало је становнике да склоне даље од пута своје жене и децу. Склоништа за жене била су тврђаве, густе шуме или неприступне планине. Доцније кад су турски војници изгубили свој првобитни војни карактер божије правичности (према свом уверењу и разумевању), и кад је суровост неорганизованих азијатских хорда освојила и њихове вође, онда су Турци своју савест задовољавали на тај начин, што су отварали капије освојеног места и пропуштали жене, децу и старце да слободно изађу, али су пред капијом на излазу стајали војници и хватали бегунце, које су за тим продавали. Вође са бедема бирали су очима примерке који су им се свиђали, па су их просто узели (заробили) или су их од војника откупљивали, имајући право на првенство откупа.

То уклањање немоћног становништва пријатељског или непријатељског испред најезде војене није познато било пређе у Западној Јевропи, чији војници још у XVII веку нису водили рачуна ни о својим ни о становницима пријатељске државе. Тек је у XIX веку нешто учињено у том погледу, те је тако уклоњен један део дивљачке суровости из војске. Још пред пораз Турака код Беча аустријски војници, по народности Немци, који су становали у Хрватској и тамо бранили бок од Турака, вршили су над невиним хрватским становницима тако мрска и нечовечна дела, какве они за време жив-

љења с Турцима нису запамтили; зато су од два зла бирали мање, те су прелазили у табор турски.

Дакле и у самом рату нису Турци били безобзирни. Те особине губили су доцније додиром са хришћанским непријатељем и кад су се посве удалили од високе арапске културе: кад је, дакле, исламизам достигао своју кулминациону тачку. Мало по мало они су умно отупљивали, а телесно постајали лењивији, док их није савладала глупост, од које тек у најновије време трезвенији појединци почињу да се отимају. Душевно опадање њихово пратила је слепа религиозност, која је прелазила у фанатизам, од ког су се тек просвећенији Мухамедовци умели да сачувају. Њихова је судбина била решена чим су сву своју душевну радњу усредсредили у вери и у заблуди, да је вера сама себи циљ, да је човек у толико савршенији у колико мање сумња у своју веру, једном речи, да је вера довољна да човеку обезбеди блаженство и на овом и на оном свету.

С мужем заједно заглупила је и жена, која му је тако беспримерно предана. Док је Мухамедовац био на већем ступњу културе, стајала је с њиме упоредо и његова жена на истом ступњу; данас и једно и друго стоји на најнижем ступњу, али су још увек према себи пристојни, пажљиви и нежни. Њихов породични живот, благодарећи немешању и домаћем запту, остао је не порушен, и поред садашње дуговремене опалости Мухамедовства само он може будити наду, да тако неће остати за сва времена.

Мухамедовској жени је православна Српкиња у Босни и Херцеговини и на Балкану у погледу моралности понајближа. Задахнута је патријархалним појимањем о положају и задатку жене у породици, о породичном и друштвеном положају мужа, о правилима моралности у опште. Та њихова блискост огледа се и на њиховој спољашњости. Крој православних Српкиња у Босни и Херцеговини не разликује се много од кроја Мухамедовака. Православно женскиње само не покрива лице велом као Туркиње: то је све. Али и покривање лица није овде прописано кораном, те се у многим местима и не практикује. Димлије (доња женска одећа на форму широких чак-

шира) једнаке су и код Мухамедовака и у Српкиња и сматрају их и једне и друге као символ моралности, као предохрану полне невиности коју оне чувају као светињу и за време девојаштва и доцније као жене. (Млада Српкиња из Угарске била је учитељица у Мостару. Живила је са својом старом мајком, која је у скоро по свом доласку била гошћа код свих православних и мухамедовских породица. И Туркиње и Српкиње, чим су се добро с њоме упознале, саветовале су јој да замени сукње димлијама, те да тако да добар пример својој кћери. Према сукњи постоји у њих предрасуда, као да није довољан знак женске скромности и чистоте.)

После свега што до сад рекосмо, свако ће веровати и признати као нешто природно, да је друштвени живот, који је дошао с окупацијом Босне и Херцеговине, морао изазвати тамо узрујаност и узнемиреност, као кад вода падне на ватру. Узбуђеност морала је бити у толико јача, у колико је нечистији био елеменат ком је с окупацијом отворен пут у Босну и Херцеговину, и у колико су они који су окупацију спремили, мање помишљали на то, да је потребно да окупација окупираном становништву пре свега покаже светле стране друштвеног јевропског живота. На то се међутим није пазило и зато се не треба чудити што је у окупиране земље унесен оштар унутрашњи раздор, у ком на једној страни стоје Мухамеданци и православни, а на другој окупатори и Католици с незнатним бројем оних Мухамедоваца, који мисле да се треба безусловно цивилизовати и да цивилизацију треба примити онакву какву им пружа окупација, а не бирати из ње само оно што је племенито и узвишено.

Док је окупација стајала под војном управом, било је све подвргнуто војним законима. Ко је погрешио строго је био кажњен. Нико од војника није смео дирнути ни у иметак ни у породицу окупираног становника. Али чим је војска свршила свој војни задатак, на један пут су широм отворена врата друштвеним формама западњачког живота. У осталом тако бива свуда, где западњачка цивилизација долази међу људе друге културе или без културе; она прво покаже своју најгору особину. Није то, дакле, никаква специјалност аустријска, и

зато не треба кривити Аустрију, што се у Босну и Херцеговину дошло с истом песмом. Само треба сажаљевати и Аустрију и њене народности, што окупација није довела собом у окупиране земље и такве људе, који би представљали високу образованост са високим ступњем моралне племенитости, и који би послужили као пример да се то двоје може спојити. Окупациону војску, као што је познато, није већина окупираног становништва радо гледала; али ипак зато сваки признаје, да је то добра, јуначка и дисциплинована војска. На жалост иза јунака крви и гвожђа нису дошли јунаци људске часности, апостоли хуманости, који би у ране од мача и куршума канули балзам љубави к ближњему и тиме премостили провалу између различитих културних принципа, разних друштвених поредака, појмова и предрасуда. До душе дошло је тамо и добрих људи, али њихова доброта није била без задњих смерова, без тежње да се одликују и да задобију похвалу или одликовање, те су се увек морали прилагођавати окупаторским тенденцијама. А висока доброта људска не сме да зна за разлику ни међу народностима, ни у језику, ни у вери, ни у оделу, она треба свакому да притекне у помоћ коме њена помоћ треба не гледећи при том ни на какав рачун, и не очекујући чак ни захвалности за то. Таквих људи у Аустро-Угарској нема.

У обе окупиране земље нагрнула су читава јата мушких и женских пробисвета. Тамошње прилике поправљене су на особити начин. Где су пређе били скромни и прљави ханови са скромном понудом за јело, ту су сад подигнуте велике раскошне гостионице, које старе ханџије ни у сну нису снивали, и са женском послугом. Скупе зграде изискивале су да се у њима више троши, а да тога буде морало се наћи начина да се гости намамљују да у гостионице долазе. Зато су од окупације заведене у Босни и Херцеговини нове игре и забаве, нова јела и пића.

Босанац и Херцеговац уздржљив је у јелу и пићу као и Црногорац; прождрљивост је у њиховим очима велика срамота, која не прилича мужу и јунаку. Ханова је на путу много, али се у њима добија од пића само црна кава и ракија или мастика. Од домаћих продуката има у хановима и више на

продају. У Босни не роди грожђе. Још пре четрдесет година вино је у Босни било познато само по имену. Мухамедовци, којима, као што је знано, вера забрањује алкохолна пића, нису допуштали ни Хришћанима употребу вина, те су на тај начин стекли заслугу што се одомаћила умереност у пићу. Хришћани који су вино употребљавали за причешће у цркви, морали су га кришом доносити.

И међу такав свет доселило се после окупације стотинама личности с намером, да као кавеџије и гостионичари заснују своју будућност. У почетку су упућени били само на војску и странце — „Швабе“ (овим се именом обележавају сви странци ма које народности и вере, запојени западњачком цивилизацијом). И чудна је дужност настала за окупацију: да помаже људе, који су се довукли за њом из Аустро-Угарске као реп за трупом, с тим уверењем, да ће с увођењем гостионичарске радње помоћи тамошњем свету да се што пре цивилизује. Тај циљ постижу на једној страни тиме, што ударају ужасне намете на старе ханове, а на другој страни простим одузимањем механског права старим ханџијама. Правдају тај свој поступак тиме, што их, веле, има сувише много и подешавају да изгледа, као да то чине у интересу умерености и морала окупираног становништва. Међу тим кад би они то хтели, онда би се баш морали штедети стари ханови као заштита против разузданости и неумерености света. Нико није до сада неумесније и неправедније опадао Босанце и Херцеговце него ли они који су тим људима говорили, да су прождрљиви и да сваки грош који зараде утроше у механи. Ако где нађете или прочитате тако што, будите уверени, да имате посла с писцем пристрасним и привржеником окупације, који хотимице изврће појмове и ништи једну од најлепших врлина окупираног народа.

Изволите поћи са мном у један такав херцеговачки хан. То вам је колиба, оплетена прућем а омазана земљом. И кров је од прућа кроз које пролази дим на више а киша прокисава доле. Патос је набијена земља. На сред хана је огњиште а над њиме вечито виси о вериге котао. Око огњишта је неколико камена за седење. У једном је куту мала ограда.

или боље рећи кавез, опет од прућа, у који се склања породица, кад хоће да се уклони испред очију рећих гостију. Намештаја и посуђа нема готово никаквога. Џезва за воду, мељоница за каву, неколико шољица и полића (стакоце за ракију), стакло ракије — то је све. Ханџија је још млад човек, пријатна изгледа, који додерава лепо одело из ранијих лепших времена. Замишљен је и тек га говор прене донекле. Млада а изнурена његова жена одевена у једној сукњи. Четворо је деце. Троје се ваљају у прашини по земљи, а четврто мајка притискује к усанулим прсима без довољно млека. Лице је у деце лепушкасто и правилно, али бледо и прљаво, полунаго, кожа и кости, танак врат а велика глава... Знате, да су то знаци т. зв. енглеске болести, коју је западњачка цивилизација донела као оштру сабљу за децу. За време турске владавине, сурове и варварске — дајте јој какве хоћете епитете — патио је свет од много које чега, биле су га разне невоље, али енглеска болест није затирала и косила његову дечицу. Подизао се је подмладак здрав, јак и једар, који је турској песници умео показати своју.

Ханџија, о ком говорим, показао ми је све прописе пореске управе, на основу којих му се оцењује приход и разрезује пореза. Годишњи његов приход одређен је званично 100 форината, и на такав приход плаћа 25 форината порезе на радњу. Кад плати порезу добије двојаку потврду: једну задржи себи и на њој мора бити прилепљена таксена марка од форинте, а другу узме пореска управа, и она мора бити снабдевена таксеном марком од 40 крајцара.

У таквим просторијама не може се распикућити. Ако ко тврди противно, не треба веровати. Тај би лично на дете које би се спсајући прст од ноге хвалило: да ужива!

И поред таквог положаја за ханџију постоји увек несигурност да ће се дуго у радњи одржати. Сваког дана и сваког сата може му се одузети право механисања. Ако се у кавану сврати на шољу каве какав човек, у кога стражари немају довољно поверења или у кога што год сумњају, оде механско право, пропаде и оно мало зараде, а боља се и иначе не може добити. Како се живо врши одузимање тог

права механисања, нека послужи овај пример. У Лијевну су постојала 1897. год. 43 механска права, 22 имали су католици а 21 православни. Овима последњима је једнога лепог дана одузето од једанпут 17, док су католици остали не дирнути. Могућно да ће кроз неко време доћи ред и на њих. Међутим православни држе да се они тиме кињe због своје вере.

То се насртање на ханове и ханџије врши у обема окупираним покрајинама постојано, и оно је управљено нарочито против домородаца, — православних.

Украс гостионице по „швапском" обрасцу јесте „келнерка." Она брзо услужује госте, за свакога има ласкаву реч и осмејак. (У великим гостионицама је свуда мушка послуга). Домороци причају страховите призоре и утицај што га те келнерке имају на морал и младих и старих људи. Свуда их сматрају за проститутке. Та осуда је може бити преухитрена а цртање последица преувеличано. Али се мора признати и то, да келнерке долазе у окупиране земље из разних крајева Аустро-Угарске, после дуге практике као на последњу штацију. Оне и међу нама имају своје велике противнике и гонитеље. Највећи су им непријатељи они, који у њима гледају своје конкуренте. Али, рецимо, да све оно, што се о њима говори, није просто истина. Ипак, ако се сетимо шта смо напред рекли о женскињу у окупираним земљама, мора се признати, да и сама појава келнерака вређа осећаје и појмове домородаца, а нарочито женскиња. Ма ко о њима проговорио, никад не говори без јарости и одвратности. Изгледа им да су Босна и Херцеговина доласком келнерака претворене у Содому и Гомору.

Наша је оцена либералнија. Ми желимо и келнерци да свој хлеб зарађује на поштен начин. А да не прекорачи границу поштења, то и према нашем и према вашем мишљењу треба да је дужност надзорних органа. Код нас су жене све више упућене на своју слабу снагу. Кад се мора сама бринути за најскромнији живот, било би сувише строго, кад би се пустио мах старим предрасудама. Тамо где је муж свестан свог положаја и где се брине о свима домаћим потребама, тамо се у сличним приликама не може говорити о пре-

расудама, већ само о разним погледима, о разним друштвеним уређењима.

Келнерка се увлачи у окупиране земље као гусеница кад осети нагон да се претвори у лептира. Многа доживи ту метаморфозу. Понајобичнија промена њихова је да постану „госпође наредниковице“ (Фелдвебелке).

„Господин наредник“ и „госпођа наредниковица“ су најоригиналнији типови, што их је окупација створила. Прави тип окупатора. Босна и Херцеговина за њих су Елдорадо.

Господина наредника није природа напустила. Учио је неколико средњих школа, и имао је сасвим други план за живот, а не да буде наредник. Али допао је војни попис, и он је отишао на три године у војску. Сваког су регрута питали шта зна, па су питали и њега. Кад је одговорио, задивили су се и поручник и капетан, да тај младић зна готово оно исто што и сваки од њих, ако не и колико они оба заједно, разуме се изузимајући војну вештину. Такви су им „људи“ потребни, јер после 1866. г. кад је аустријског војника победио „пруски учитељ,“ како се овај хвали, почели су и у Аустрији осећати потребу да се у војску унесе што више интелигенције. Поступност у том правцу све до наредника био је брз, али се ту и застало. И кад би геније био, кад би га и господин поручник и г. капетан признавали за генија, више од наредника не може бити, јер „није пропао кроз школу“.

Сад се први пут душа госпође наредниковице испунила задовољством. До сад се узалуд бактала да се ма за што ухвати и прикључи каквом год уљудном друштву, покушаји су јој у том правцу пропадали. Где је год закуцала људи су слегали раменима као над изгубљеном егзистенцијом. А гле, како је он одвојио! Постао је господин наредник! У чети је неколико десетина људи под њим. Нижи морају пред њим дрктати, а виши га морају у души признавати за своје провиђење, и свако његово скромно мишљење морају сматрати као миг, који не би смели не послушати. Ако му нижи пружи цигару, неће је одбити и зажмуриће једним оком над његовим погрешкама: пружи ли му форинту, затвориће оба ока

за читав месец. Посвећен је у разне тајне својих претпостављених. Он им је повереник, тајник, све и сва. Ако се ради о љубавним „збитијама," наредник за то зна; тражи ли се зајам у Јевреја, наредник мора посредовати. Покашто и по коју кривицу мора на себе примити. Ћути као гроб а трпи као магарац, јер зна, да ће за све то у свом садашњем положају бити награђен. Своје претпостављене има у малићу, али се претвара као да хоће да угоди сваком њиховом погледу, дакле да изврши оно што још није ни мисао постала, а камо ли заповест. Тако ради, као да се боји својих претпостављених, и као да хоће да се потчињени њега боје. А није ни тако бојажљив, ни тако страшан. Стало му је само до тога да црпе користи и од једних и од других. За љубав користи све ће учинити, само вешто и обазриво, да ништа не рескира. У њему се развија особита врста сујете. У себи мисли: Показаћу свима вама, што сте над-а-мном грчили раменима, шта ја умем!

Протекле су три године обвезне службе. Сам господин капетан моли га, да одслужи још један рок, јер му је он десна рука. Попусти и продужи служење у војсци. Зато буде награђен новчано, а и капетан му пружи по што год, што му је учинио по вољи. Кад одслужи други рок, он продужи трећи и т. д.

Да га познамо какав је у окупираним земљама.

Изглед му је као у човека мирне савести, који осећа да на земљиној кугли попуњује своје место. Види, да се приближује време, да треба да се жени. Као практичан човек, при избору невесте не гледа ни одвећ високо ни сувише ниско, већ право на личност која њему одговара, која га неће постидети, која му је сапутница у сукњама, и, тако рећи, створена за госпођу наредниковицу — на келнерку.

Саопштава своју намеру господину капетану, и одма наиђе на одобравање, шта више чак и на готовост да му при венчању кумује. Стави му на расположење и новчану помоћ за свадбене издатке, па удостоји младенце и својим учешћем за свадбеним столом. Око по ноћи шануће срећном младожењи иза леђа младиних, која између њих седи, нешто, што

и она чује: и то нешто морало се тицати њених врлина, бар тако изгледа по руменилу што се у том тренутку оспе по њеном лицу. Наредник се усправи и укочи као свећа, звекне мамузама, па се дубоко поклони у знак, да се осећа срећан што се и самом господину капетану свиди његова жена...

Или: г. капетан, г. мајор па најпосле и сам г. пуковник поверљиво су се забављали с улицканом келнерком. После неког времена позваће који од њих наредника, па ће га запитати: „зар се ви не би женили?“ Мамузе звекну и наредник одговара: „По заповести, г. капетану!“ Наредник заснује срећно своју кућу, г. капетан му је домаћи пријатељ, крштава му децу и богато их дарује о бабињама.

Г. наредник добија „кондуиту“ чисту као стакло, а г. капетан, мајор или и пуковник је његов заштитник. Ако се наредник зажели грађанског живота, онда му се „војена каријера“ заврши, а грађанска му се тек отвори.

Не заборавимо да смо у окупираним земљама.

Г. наредник као грађанин може постати шта хоће. Његова је спрема свестрано развијена. Научно је на војне заповести, па је стекао уверење да све може постићи, све може научити, да све зна, све разуме, само кад хоће или кад мора. Не плаши се ни од каквог посла, никаквог звања па и оно за које му недостаје стручне спреме и образованости. Држи се старог познатог правила, да се са звањем тече и спрема.

Берба за г. г. наредникe била је нарочито за првих десет година окупације. Тада се гледало да се награде личности заслужне за окупацију и да се и даље за њу сачувају. Г. наредник је у том времену могао бити све. Он је бивао канцеларијски момак, судски извршитељ, преписач, порезник, проценитељ десетка, надзорник над апсанама, па и инжењер, професор, срески начелник! Нарочито му пристоји полицијска служба, јер за њу има бољу спрему но и за коју другу. У последње време труди се босанска влада да на поједина звања поставља људе с квалификацијом. Али г. наредник није слаботиња, која се лако да изгурати с места. И зубима и ноктима држи се за положај који је заузео, и докле год његов утицај допире, стара се, да сва места заузму наредници

о којима је уверен, да су узор човечности и да су једини носиоци реда и поретка у држави и друштву.

У сваком случају, келнерка је и онда, кад му избор зависи потпуно од слободне воље, прва на мети, да постане госпођа наредниковица. Сродне душе траже се. Келнерка се не да двапут нудити. Зна, „да ће бити срећна,“ чим постане наредниковица. Прати верно свога мужа кроз сва могућа звања, као госпођа извршитељка, практикантовица, писарка, капетаница и т. д. Ако су премештени у какву пустињу, никад лепше! Ту је без конкуренције, може живети као мала краљица, може чинити милост и затирати до невероватности. А оних, који прибегавају госпођи наредниковици за помоћ код г. наредника — наредник остаје наредником, па ма стекао титулу дворског саветника — има свагда у изобиљу, а зато је опет њена кујна пуна пилежи, јаја, масла, меда, сира.

Господин наредник је у служби неприступачан као засечена стена. Држи се као страсни чувар закона. Непрестано је naљућен, што се закони не врше довољно строго и савесно, уста су му свагда готова да грде, а рука да казни. Он, истина не познаје све законске прописе, али нема ни потребе да их зна. „Ја сам закон!“ издире се над бедним становницима и грува се у прса. „Ја сам ваш Бог“ одговара онима који га Богом преклињу. Наместио је једну дебелу књигу на сто у канцеларији. Кад му се ко од поданика успротиви, или му противречи, узме дебелу књигу и рекне: „Тако закон наређује...“ Херцеговац и Босанац чим чују из наредникових уста реч „закон“ не могу имати више свога мишљења, већ повију покорно главу као покисле кокоши, а г. наредник може радити с њима шта хоће. За Босанца и Херцеговца је свака дебела књига закон, и боји је се из далека, па ма то био „кувар“ (књига) госпође наредниковице. Чим види да г. наредник пружа руку да узме дебелу књигу већ зна: да је зло му! Нико нема моћи над наредником осим госпође наредниковице. Само је она у стању да стиша његов гнев и да заштити онога, на кога се он устреми. Доказе благодарности међу тим не одбацује.

Ако је наредник у месту где има више чиновника, за го-

свођу наредниковицу је то добро дошло. Овде она уђе у кругове, који су јој до недавна били затворени, а тиме тек њено достојанство одскочи у друштвеном курсу.

Одлична је газдарица. Други се жале да не могу да саставе крај с крајем, госпођа наредниковица течe капитал. Ево н. пр. шта све уме. Једном или два пут преко године оде у Сарајево. Путује као дама, али новаца не носи собом више но што јој треба за пут. А кад се врати, она донесе свилене хаљине, шешире најновије моде, кожне поставе и још готова новца!

Драгоцени један пар наредничкн нашао сам у Радобољу код Мостара. Радобоља је дивљи поток који извире из једне стене сат хода од Мостара, а улива се у Неретву код Мостара. Место је врло красно. У Мостару је била топлота од 50° R. Пође се на фијакеру кроз бујне вртове, баште и винограде ка западној страни мостарској и за тили часак стигне се на извор Радобоље. Над извором се диже висока, шарена и одсечена стена, у којој се легу хиљадама дивљих голубова. Око четири сата ова стена већ баца дебео лад. Код врела је најпријатнија прохладица. За Мухамедовца нема слађег уживања него кад уз жуборење природне или вештачки удешене воде седи у дебелом хладу, док свуд унаоколо летње сунце сажиже. Али и рачунџија Шваба радо овамо долази само што не може да издржи по дана код извора у уживању и размишљању, већ после пет минута само, растаје се с овом појезијом, па се предаје прози у механи, где може добити радобољских настрмака, одличног мостарског вина, па богме и пива.

Мостараца је дошло у приличном броју а било је доста младежи и из околних села. Општу је пажњу привукао на се један млади пар људи који беху дошли на велосипеду. То су били г. наредник с госпођом наредниковицом. Г. наредник се тада први пут јавио у цивилном оделу, јер је баш тих дана збацио „мундир“. Имао је на себи сури ловачки капут опшивен зеленом чојом, зелени шешир с перушком и зализане зулове. Велосипедско одело још није имао, али то га није узнемиравало, јер је знао да ће га ускоро добити. Госпођа на-

онако, од прилике. Није се имала с киме посаветовати, ни од кога узети мустру, а да купи готово, то би јој за сад још било прилично скупо. Ну то ништа не смета, а она је уверена да ће и иначе свакоме пасти у очи. Одело јој је изгледало овако: црне панталоне од сомота, пола налик на турске димлије а пола на мушке панталоне. Ногавице иду до испод колена; на ногама је имала беле дугачке чарапе са зеленим плитким ципелама; струк од ружичасте свиле; коса зачешљана до на врх главе и ту је чврсто привезана те се спушта низ плећа као татарски перчин.

Господин наредник и госпођа наредниковица су пуни блаженства. Осмејкују се једно на друго, погледају се, подижу очи к небу. Он је оставио свој точак па поучава своју драгу половину, која по свему изгледа да је данас први пут усела на велосипед. Поскакује око ње, помаже јој, показује јој, клања јој се, скида шепирић — и то све нагло, одсечно и претерано. Сеоска младеж слегла се око њих и тако погледају на госпођу наредниковицу, да човек не зна, да ли јој се диве или су запрепашћени. На један пут заврје кола и стану. Из њих сиђе стари ђенерал с младом женом и двема нејаким ћерчицама. На лицима и г. наредника и госпође наредниковице овлада облигатна озбиљност. За тренут ока сиђе госпођа наредниковица с точка, и, држећи га левом руком, стаде на поредо с мужем круто као војник. Пете прибијене једна уз другу а стопале растављене, прса истакнута а руке опружене низ тело. Ђенерал прође мимо њих и не погледа их. Г. наредник и госпођа наредниковица стоје непомични, као за земљу приковани. Тако стоје четврт сата, по сата. Најпосле госпођа ђенералица прошапута нешто своме мужу с пуно пропције. Мало после ђенерал се диже, за њим жена и деца с гувернантом. Пролазе испред г. наредника и госпође наредниковице, мере их очима — али они стоје као скамењени. И остали би вечно тако стојећи, да старија ћерчица не изговори моћну реч „одступите“. Г. наредник с госпођом наредниковицом салутираше, окренуше се на петама, и тек тада као да ђенералу паде нешто на ум, или као да се чега сети, рече: ах, тако!

Док окупација нађе свог Брет Харта читаћете више о г. наредннку и госпођи наредниковици. Мени овде не остаје друго но да завршим о тим двама пионирима јевропске цивилизације у Босни и Херцеговини.

Разуме се да није свака келнерка тако срећна да постане госпођа наредниковица. Јер ова има у окупираним земљама оно, што се зове „друштвени положај“. Тај положај је штити од буди каквог оговарања, нарочито зато, што нико не зна, до каквог утицаја још може доћи. Најгоре је с оном која остане вечито келнерка. Она мора поднети свако омаловажавање и презирање домаћег становништва, које је сматра за клицу моралне покварености и у свакој без разлике гледа просту проститутку.

Да се и проституција, ово друштвено зло, одомаћава с окупацијом, мислим да је излишно и говорити. Чудније би било да није с окупацијом дошла. На њу се најгоре жале Мухамедовци, који уверавају, да босанска влада систематски иде на то да тим слатким отровом трује и уништава њихов живаљ. Скоро су ван себе, кад причају о неком старом аги, седе браде и по спољашности доста угледне појаве, како дан ноћ проводи у тим поквареним заводима, како се о породици не брине, како се опија до несвести и како пропада. Али како сви и свуда говоре о том седом Мухамеданцу, у двоумици сам, да ли да верујем да свуда има сличних егземплара, или је тај цивилизацијом опијени Мухамедовац легендаран. Да проституција сме прећи границе доброг полицијског реда, то ми није нико потврдио.

У Сарајеву сам чуо о необично одвратној врсти проституције, која се уселила баш међу Мухамедовце. Има тамо појединаца пророкових поклоника, који су за новац отворили своје хареме људима са улице, у које их сами доводе. Други опет не могући да добију дозволу од полиције за вршење проститутске радње, користе се слободом своје вере, те узимају привидно више жена и робиња с којима тргују.

Морална поквареност шири се на Балкану из Беча и Пеште, а нарочито из Пеште. Отуда долази разузданост, о којој за време турске владавине ни појма нису имали. Прошле

године н. пр. полицијски је забрањена једна амамска радња, где су г. г. бирократи имали недозвољене састанке с Туркињама. Друштво једно узело је тај амам под најам у том нарочитом циљу. На челу тог друштва стајао је полицијски чиновник, Немац, који је био надзорник над амамима и купатилима и одликовао се код окупатора као особито моралан. Кад је ово избило у јавност, амам је био затворен, а цела ствар прикривена, да само не пуца брука.

Ако расудимо, како ће се ствар даље развијати, мислимо, да ће највероватније бити ако кажемо, да ће морална поквареност општетити највише мухамедовски живаљ, јер је он пре тога највећма био ограђен и најосетљивији је, као биљка, до које не допиру сунце и ваздух. Али ће тој покварености подлећи само појединци а чврсти основ непорочног породичног живота мухамедовског остаће у целости неповређен и, докле друштво постоји на чистом породичном животу, неће се изгубити. Што Мухамедовцима не достаје, то је поглавито опште образовање. У том погледу морају особито много радити. Опасност је само, да у жудњи за образовањем, која овлађује по примеру Цариграда, не постану површни, немарни, и да се не задовоље само спољашношћу јевропске просвете. На путу образованости биће им поуздани вођи и морална потпора њихова православна браћа. Они су, као што смо већ рекли, морално један другом најближи, али су православни измакли од Мухамедоваца у томе, што су чувајући чистоту свог породичног живота, приступни за сваку врсту знања. Та особина је основ образованости. Мухамедовци су конзервативни за сваку новину; православни су конзервативни само у породичном животу, у својој вери и народним обичајима, иначе су приступачни свему, што се обележава речи: напредак.

Садашње приближење Мухамедоваца с православним Србима у окупираним земљама од огромног је значаја за будућност.

(Наставиће се)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Гордана, глума у четири чина, од Др. Лазе Костића.

Јесу ли вам познате оне истина маштом оскудне, али уметнички углађене и разборите *Књижевне Басне* дона Томе Ириарта? У једној од њих прича се ово. Неки врло отмени господин, који је целом задивљеном Паризу био неоспорни образац у стварима укуса и моде, који је као шалећи се расипао око себе сребро и злато и годишње мењао четрдесет пута своју ношњу и своје одело, хтеде једног дана да се осведочи да ли му глас заиста тако чврсто стоји као што се говорило: па с тога, једном, о рођендану неке госпође, место уобичајеног, вештачки израђенога дара од чистог сребра и жеженог злата, он својој познаници однесе на поклон невешто ишаране кониче од коситера.. „Да чистог сребра! да красног одблеска! да дивног укуса!“ узвикнула је госпођа.

Да не бисмо пали у сличну погрешку, тако природну у осталом, али која би мање доликовала обазривом и искусном оцењивачу но једној безазленој госпођи, ми имамо обичај, кадгод се нађемо пред каквим новим делом неког познатог писца, да прво испитамо да нам писац није тога пута подметнуо, хотимице или нехотице, поклон мање скупоцен од његових ранијих радова. Јер и то је једна замка између толиких других које оцењивач налази на своме мучноме путу, — који је, као што знате, посејан замкама, и води између два реда бусија. Њему веселнику није довољно имати, стећи по цену дугих напора, укус танан и зрео: он се тиме још није потпуно оспособио за свој посао; његов књижевни укус може бити још толико поуздан: његове су оцене једнако у опасности да остану нетачне. Стотине привидно спрђушних околности, стотина тананих искушења, роје се око њега, да га помету, да га заведу и обману. И те околности, и та искушења, ако су независни од његових оцењивачких способности у ужем и правом смислу, нису на жалост ни у колико мање

опасна по чистоту, поузданост, и праведност његова суда. За астрономе, који имају посла с математиком, а не с неизмерљивим, неоцењивим, као ветар несталним и као ветар плаховитим осећањима људским, за астрономе веле да су и они принуђени узимати у обзир случајне околности које им могу пореметити тачност њихова рачуна, и да сваки од њих има тако звану *личну једначину* своју, у коју уноси могуће погрешке својих чула и свога умовања, и помоћу које проверава, допуњује, и исправља своје закључке. Колико ли је онда потребније књижевном оцењивачу имати своју личну једначину, имати обележен и израчунат велики, што већи број тих околности које, независно од унутрашње вредности предмета који оцењујемо, утичу на потпуност и правилност нашега суда? Колика су искушења којима је *он* подложан, колике самообмане које *њега* вребају, како многобројне околности које *њему* могу оцену пореметити! Коме, на пр. није познато како се често оцењивачу једно дело учини великим и лепим само зато што оно нарочито годи његовој индивидуалној природи, што предмет који је у делу обрађен, што мисли које се у делу бране, нарочито одговарају мање и више сакривеним околностима његовим? Ако се при уживању у свом омиљеном писцу оцењивач не би сетио да му је тај писац — између толиких других, исто толико даровитих, исто толико снажних, исто толико умних, исто толико вештих, исто толико нежних, исто толико духовитих — баш зато најмилији што он, оцењивач, код њега, свог омиљеног писца, *не води* рачуна о пишчевим објективним својствима, но напротив, забацујући ова последња, ужива у пишчевим чисто личним особинама, ако се, велимо, у таквој прилици оцењивач не би сетио тога, он би учинио највећу погрешку коју оцењивач може учинити, јер у том случају он не би оцењивао дело, по би, готово се може рећи, и рећи ћемо, јер је тако тачно, *оцењивао себе*; а ви видите колико је то далеко од онога што се очекује од оцене, и што је и сам такав оцењивач од ње очекивао. Импресионистичко оцењивање је сасвим оправдано, али под условом под којим су и друге оцене оправдане: а то је, да оцењивач зна све своје оцењивачке индивидуалне разлике и, даље, не само њих, но и друге околности које, независно од унутрашње вредности дела, утичу на оцену, ремете је, и којих има много и врло разних, као што су многи и разни случајеви који се могу десити у пространој и шареној области књиге и човека. И оцењивачу ваља све њих, у што је могуће већем броју, уносити у своју личну једначину. Иначе, покрај свих и најтананијих оцењивачких способности његових, оцена ће његова остати увек нетачна или непотпуна. И како пракса потврђује тачност овога што сад рекосмо! Зар, на пример, париски књижевни и уметнички оцењивачи нису дорасли своме послу? и зар се не зна да је њихов укус танан међу тананима у оцењивању књижевне и уметничке лепоте? Па ипак за то париски књижевни оцењивачи, хвалећи Елеонору Дузе скоро тако исто одушевљено као и њихови бечки и немачки другови (којима није замерити), преварили су се у својој оцени, претерујући вредност те уметнице; но не с тога што им укус није био

довољно васпитан (сад смо рекли да је противно истина), но очито с тога што је њихова оцењивачка једначина у том погледу била непотпуна. Како Французи, са искључивости своје, ретко кад имају прилике гледати стране уметнике (ови им, у осталом, и не требају; њихови су бољи), они на тај начин нису стекли потребно искуство за оцењивање страних глумаца; а овде је, међутим, то било потребно. Они нису знали, прво, да је човек увек у искушењу да странога глумца, који долази с новим начином играња, с новим гестима, с новим сценичким обичајима, с новим тумачењем улоге, с новом маском, увек у искушењу да га повољније оцени но домаћег, пошто је новина од силног утицаја на коначни утисак који човек добија од уметничкога дела; и нису се, друго, сетили нечега, чега се њихови другови, оцењивачи сликарâ и вајарâ, увек сећају, да су Талијани, бар данашњи, на првом месту вешти, а не вештаци, да у њих има много више умешности но уметности, и да, ако с једне стране, при првом утиску, њихова позната *destrezza* уме опсенарски да заплени, човек с друге стране, после кратког времена, може да опази колико је први утисак био површан, поред све његове живости. Не сетивши се тих двеју околности они су се преварили у својој оцени. Међутим, ни једна ни друга од тих околности нема везе с правом, унутрашњом способношћу оцењивачевом, пошто ти исти париски драмски оцењивачи француске глумце цене врло правилно, — и онда кад су особине тих глумаца много тананије од Дузиних. — И тако исто, који оцењивач не би узимао у обзир колико се с годинама мењају наклоности, тај би се могао зачудити кад би видео да му се неко дело пре десет година боље допадало но данас и ако је његов укус пређе *исто толико* захтевао колико и данас; и могао би може бити помислити да се он пре десет година преварио у својој оцени. Али он би се баш тада преварио кад би то помислио, и преварио би се једино с тога што он у своју једначину није унео посматрање: да се једном стечени укус само неприметно мења у својој танчини, да он увек тражи *исто толико, колико и пре*, али да, тражећи *исто толико*, он не тражи *исто то што и пре*. И као што логичар зна да после извеснога доба старости понеки пут ни *добре* памети не могу више да приме *тачне* али са свим *нове* мисли — примећено је, на пример, да Харвијев проналазак о кружењу крви није примио ни један лекар изнад четрдесет година — тако и књижевни оцењивач треба да зна да су после десет година извесни предмети мање лепи за њега, не с тога што му је укус сад бољи или гори, но с тога што је за десет година прошло много воде испод мостова. — И тако исто, могло би се десити да два оцењивача, с истим савршенством, с истом тананошћу укуса, донесу два различна суда о једном, рецимо Золином роману; и, разуме се, та два суда морала би, у теорији, имати исту вредност, и имају је заиста: али, у практици, и у другом једном правцу, оцена Золинога дара показанога у том роману била би тачнија код онога од та два оцењивача који је прочитао целога Золу но код онога коме би то био први прочитани роман Зо-

лин; јер само би први могао знати колико се Зола понавља, ко-лико је његов дар једностран, и у даљем реду мисли. колико је по-требно да је човек у течају дѐлâ једнога писца, или једне књижевн-гране, да би је у сваком погледу могао правилно оценити. У том [с]мислу онако лепо рекао онај племић осамнаестога века: „Ја немам вре-мена да имам укуса.“ — И тако исто, ко не би знао да дело не треба оце-њивати по утиску који човек има за време докле га чита, но да га треб[а] оцењивати по утиску који остане у човеку после завршеног читањ[а] можда чак после извесног времена, треба да је спреман да му оцене буд[у] често нетачне онда кад се он томе најмање надао. — И тако исто, најза[д] ми у једној прилици нисмо умели себи објаснити зашто нам се једном једне зиме, приметно мање допадоше Холубова *Путовања по Африц[и]* која смо први пут, с највећом слашћу, читали у сред лета, око среди[не] јула месеца, под жарким поднебљем београдским. Међу нашим белешкам[а] ми смо, истина, имали ове две: да нам се први део *Јунака нашега доб[а]* највећма допао једног кишовитог дана, и да се Хофманов *Мајорат* мор[а] сасвим друкчији учинити ономе који га чита какве бурне, ветровите ноћ[и] но ономе који би га читао у по бела дана (сви који су га, као ми, чи-тали ноћу, потврдиће то). Али ми, до искуства са Холубом, нисмо п[ри]слутили да те две белешке илуструју један сталан однос између књи[ге] и читаоца, и не мало смо се зачудили кад смо разумели да у нашу ли-чну једначину књижевног оцењивача треба да унесемо да и годишњ[а] доба, и доба дана, утичу, врло неочекивано, на наше књижевне оцене, [и] то не посредно, преко нашег душевног расположења, но непосредн[о] сама собом. Овај последњи пример стоји на граници ствари које треб[а] узимати у обзир и, разуме се, тиче се сасвим тананих и мање важни[х] разлика у оцењивању. Али он добро показује како разноврсне могу бит[и] околности које утичу на коначни и потпуни суд књижевног оцењивач[а] и како му брижљиво ваља састављати и допуњивати своју личну једна-чину... Али ми одосмо далеко од *Гордане*, бар привидно. Што смо, у вез[и] с нашим предметом, хтели да кажемо, то је да књижевни оцењивач мож[е] само с најискуснијом обазривошћу избећи разне замке које му пут закр[е]-чују; да му је за то, не мање но астроному, потребна што потпуниј[а] лична једначина; и да његова једначина треба да обухвата и оно иску-ство које је госпођи из Ириартове басне у ономикој мери недостајал[о]. Упитајмо се, дакле, је ли нам г. Костић овога пута понудио поклон о[д] мање вредности но што су били његови досадашњи поклони?

Нама је мило што можемо одлучно и одмах одговорити да покло[н] који нам је г. Костић дао овога пута не уступа досадашњим. Г. Кости[ћ] нам је дао оно што смо од њега очекивали — он нам је и овога пута као што је то чинио и досада, дао копче од коситера. Ми молимо д[а] нас нико криво не разуме. Нама се *Гордана* није много допала, и м[и] ћемо свој суд о њој рећи врло отворено. Али ово што сад рекосмо м[и] нисмо хтели да се сматра као покуда. Ако се не може спорити да с[е]

сребро и злато благороднији метали, из тога не излази да је коситер за одбацивање. Ми напротив држимо да у данашњем стању наше књижевности, *Гордана* не само да заузима видно место међу већином наших књижевних производа, но још и да стоји далеко изнад њих, далеко изнад оних скитски неписмених покушаја којима неки наши књижевници ђубре (о Стерија!) нашу младу, пролетњу књижевност. Шта више — враћајући се сад на однош(ај) *Гордане* према ранијим радовима Г. Костића — не само да овај последњи рад његов није слабији од пређашњих, но се још може рећи да, благодарећи својој релативној чистоти и правилности, он још надмаша своје претходнике. Човеку је нарочито пријатно кад опази да у њему нема оне претеране даровитости, онога презирања и најлогичнијих захтева, онога пркоса правилности и здравом разуму, који су досад били најјаснија црта радова Г. Костића. Да није време, које је коефицијент свега, пречасно, свемогуће време, које нас мења све, које човека поправља кад он мисли да се поправља сам — да није време сталожило врење? Време, или не, овако је боље но што је било. И како је, као што ћемо видети мало доцније, најлепше место у овој драми један шаљив призор, ми можемо време само хвалити ако је оно, као што је могуће донело са собом, или однеговало у Г. Костићу, дар за шалу и фабулирање.

Јер, са *Гордамом*, Г. Костић прелази из трагедије у стиховима у комедију у прози.

Тако стари глумац, трагичар, пошто му ноге малакшу за јуначко корачање, а памћење откаже учење стихова, мења струку, и прелази у комичаре, у струци којих често изврсно успе. Мимогред буди речено, и без алузије, то је случај нарочито код оних глумаца који за трагедију нису много ни били.

У Приморју смо. Позорница представља предео „на северној страни задарске луке.“ У дну се види лепа, двоспратна кућица с тремом од тананих белих стубова. Пред кућом гранат брест шири своје лиснато, зелено грање; иза куће плави се море. У том идилском скровишту покоја и тишине, удаљени од варошке вреве и рђавих људи, живе хајдук Вукосав и гусарска кћи, његова љуба Гордана. У пркос њеном пореклу, и његовом у неколико неправилном занимању, живот је њихов, као и оно плаветно небо над њиховим главама, ведар и светао: дани су им испредени од свиле и злата, и ни Овидијеви Филемон и Баукида нису мирније и срећније живели од овог хајдука и његовог гусарчета. Има, истина, једна ствар која им загорчава живот и сеје између њих семе раздора. Благо Горданино, које је она наследила од свог блаженоупокојеног оца гусара, мучи Вукосава: њему је тешко што Гордана и остали свет могу помислити да је он њу узео због њених новаца. Гордана је од своје стране нерасположена са мужевљевог нерасположења, и тако се између њих рађају, с времена на време, лаке срдње и ситна прења. Али тај облачак на иначе ведром небу њихове среће само им остали живот чини

сјајнијим и, у осталом, сведочи о нежном схватању части и о претање ним осећајима витештва код нашега хајдука. По томе би они дакле могли и даље срећно живети и, као Филемон и Баукида, очекивати, кад остаре, да им се њихова чедна кућица претвори у храм, а они у два висока дрвета, чије ће лишће жуборити, у векове векова, слатку и нежну песму о срећи и љубави... Али богови, као што је познато, завидним оком гледају на непомућену срећу људи на земљи. И с тога богови послаше Вукосаву и Гордани Михата.

Михат је стари познаник Горданин из времена њеног девојаштва; иначе, по занимању, бембер, бривач*). Ударајући у ситну тамбурицу, он се био заљубио у своју познаницу; али несрећно. Гордана му беше претпоставила ускока Вукосава. Но без сумње с тога што није хтела сасвим кварити своје пријатељство с њим, које ће јој доцније у комаду требати — јер ваљда није с тога што се бојала да је Вукосав неће моћи одбранити од гнева бривачева? — она га не одбије отворено, но се мудро досети ове стратагеме (која се Михату, и очевидно и Г. Костићу, учинила заиста мудром): она га побратими, те како је „грехота љубит' побратима“, Михат, поставши побратим, отпаде као просилац. Али то лукавство не успе да разоружа Михата. Напротив, љутит што је надмудрен, и суревњив на Вукосава, он се реши да се свети. Остави дакле свој бријач и своју тамбурицу, рашчупави своју лепо очешљану косу, прерушисе у четника, задене за појас кубуре и јатаган, надене себи име Мргуд, намргоди се, и тако се одметне у гору, правце у чету Вукосављеву.

Еле, кад се завеса диже, ми видимо Михата где као интригант обилази око куће Вукосављеве. У руци држи неки лист хартије, и прети њиме према кући. У том листу је његова освета: али, каква је то освета коју је смислио бембер Михат? Ми то засад не дознајемо, јер га у говору прекидају два јуначна приморска пучанина, који се после кратке препирке хватају за мачеве, и узму тући, онако како то доликује јуначким пучанима, бадро пазећи да један другога не обрани. На клепет њихових мачева показују се на прагу Вукосав и Гордана. И призор, који сад иде, са врло мало наше помоћи, беспрекорно је леп, и заслужује да га, ма и без икаквог коментара, испричамо.

Вукосав оценивши од прве с каквим јунацима има посла, викне на њих, главом човека који се расрдио на деране: „Ко то граје? За пас те ражњеве!“ Наши љути змајеви који то једва дочекаше (јер док бејаху сами, могаху се тући како су хтели, за забаву, као у дворници за мачевање; али откако им стиже галерија, ствар бејаше добила други изглед), наши змајеви полетеше на то с мачевима у корице. Али их ту, на пола пута устави глас Горданин, која сад, пошто се прво беше појавила поред свога мужа, с руком нежно на његову рамену, излази корак унапред, и узвикује: „Немој, пусти их да се

*) Берберин.

бију!“ Па онда, окренувши се њима: „Елате, господо; елате, јунаци!“ На њен глас наши се борци мало намрштише, застадоше за један тренутак, као размишљајући се. Затим се један од њих обрну другоме и, *вркући мач у корице*, упита: „Кога да слушамо, мужа ја ли жену?“ Најзад се обојица решише да смело презру позив Горданин. Гордана још обори на њих један од оних својих погледа — ви их замишљате; па онда, као уморно, одмахну руком и оде. Је ли вам потребно обратити пажњу на то да нам *краће*, и лепше, и одређеније Гордана није могла бити представљена? Две речи, и Гордана, гусарева кћи, љуба хајдукова, стоји од прве пред нама, јасна, оцртана.

Још две речи, и слика ће бити, не само јасна, но и потпуна и то не само њена, но и Вукосављева. И те две речи нам се казују одмах, скоро у продужењу истог призора. Одмах пошто Вукосав испрати своје приморце (о циљу њихова доласка нећемо говорити, јер не стоји ни у каквој вези с овим комадом), Гордана се враћа. И између ње и Вукосава исприча се сада тај: карактеристични одломак њихова разговора, у коме се, сигурном и вештом руком, довршује оцртавање њихових личности и односаја.

Гордана (долази из трема). *Одоше ли љути јунаци?*

Вукосав (прегледа оружје иза паса; осорно). Видиш да их нема ту.

Гордана (погледа га; мирно). Видим. А што им би? Што си говорио с њима?

Вукосав (набусито). То нијесу женски послови.

Гордана. Нијесу женски послови? Лијепо. — Хоћ брзо кретат'?

(Гордана окреће разговор на другу страну. Очевидно је она у кући паметнија, мудрија, умеренија. Она води кућу, она води мужа. Она му зна слабу страну, и попушта му. Али Вукосава пасјалук не оставља, и он, сав наремежен, одговара:)

Вукосав. Хоћу ли брзо кретати? *Овај час ако ти је мило. Но не бој се, овог пута нећу носити блага у дружину...*

У две речи, као што рекосмо, чврстом и вештом руком, с неколико лаких потеза, одсечно, чисто, обележене су и њихове личности и њихови односаји: од прве знамо шта их тишти, и знамо какви су: он јунак, озбиљан, скоро осоран и набусит; она срчана, попосита, али присебна: он никад неће бити трубадур, она никад мазна и осетљива, и никад — ох, зацело никад! — на наше велико задовољство, на наш блажени одмор — никад једна од оних расплаканих Долора и Федора које своје дане проводе у сузама и — благодарећи безумном претеривању већине писаца — у онесвешћивању (јер код Шекспира не пада у несвест ни Дездемона). Гордана коју нам је дао г. Костић, она је иста Гордана из народне песме која је, на глас да јој је војно пао у душманске руке, прснула у смех од силне дрскости и самопоуздања —

А кад књига у приморје дође,
Заплака се и сестра и мајка,
Љуба му се гротом насмејала —

У неколико потеза, понављамо, писац нам је дао ту Гордану, и опет с нешто мало наше помоћи, представио нам је срећно и крепко њу и Вукосава као два чиста и снажна примерка природних људи, пуних спрова сока и плаха живота, како дигнуте главе, и држећи се за руку, слободном ногом газећи по тврдој земљи која одјекује под њиховим корацима, корачају ивицом зелене шуме и обалом плавога мора, далеко од преталњених и кржљавих нараштаја дотужалих нам модерних драма. И ми г. Костићу, на овој срећи и вештини, треба у толико пре да честитамо у колико смо им се, код њега, мање надали.

На жалост, ово што иде, до краја комада, много је слабије.

(Свршиће се)

Богдан Поповић

Стерино вече у Срп. Краљ. Народном Позоришту

Тек кад су се навршиле деведесет и две године од рођења значајнога и вољенога књижевника српског *Јована Стерије Поповића*, пала је управи Краљевског Српског Народног Позоришта на памет срећна мисао, да у свечаној представи прослави спомен и ода признање овом српском трудбенику! Тиме је, у исто време, отпочет низ *српских вечери*, који ће нам, као што изгледа, овда онда износити значај наших драматичара у свечаним представама њихових згоднијих драмских дела.

Не питајте зашто се је у овај похвалан рад ушло овако безначајно, у години која не ствара епоху, нити има нарочите вредности, нити обележава неког хроничног реда. Нека вам је доста што имате најређе задовољство да сте сведоци успеха ове замисли, која је напредна и крепка и, на жалост, тако усамљена у неплодности позоришног рада.

Овога је вечера, 30 декембра, прошле године, Стерија приказан двема добро познатим комедијама његовим: *Зла жена* и *Београд некад и сад*, које су *први пут* даване у овом нашем народном позоришту.

А да би се вечеру дао свечанији облик, представи ових комада претходио је и пролог: први део у драмском руху и други део у декламацији. Први део јесте дијалог у стиховима, на које сте већ прилично навикнути, ма да су од непознатога писца. Ту је госпођа *Гргурова* изводила својом вештом дикцијом улогу *Богиње практичног живота*, и то је још била срећа за ову митолошко-берзанску персонификацију. Улогу

Стерије Поповића изводио је г. *Динуловић*, и ствар није ни мало смешном начинио. Сем ових активних улога, јавља се и личност *Поезије*, нема слика, нема у прологу, и кад је малим почетним словом напишемо.

У другоме делу пролога стихови су од г. *Брзака*, у декламовању г. *Гавриловића*. Стихови г. Брзака, као и увек, удешени за свечану прилику, имају у себи прилично тона, и он би могао дати песми изразнију пуноћу, да ју је изводио какав марљивији декламатор него што је у овој прилици г. Гавриловић.

Декламација је изведена уз сјајан и декоративан табло, живу и пуну историску слику у националном духу. Ово оличавање јуначког поноса српског највише је и дало свежине и боје свечаности овог вечера.

Игра приказивача у Стеријиним делима била је за похвалу. Она је и овом приликом показала похвалну вољу наших глумаца у извођењу српских драма.

Ви знате да у овим комедијама има и певања, и баш то певање и одводи ме на другу тему, гони ме да кажем коју реч о певачима у нашем народном позоришту.

*

Да бисмо приказали наше певаче, најбоље нам може послужити *Севиљски Берберин*, који је вама добро познат већ и по томе што га Управа тако често у репертоар ставља.

Још од пре, ја сам веровао да се ова весела и свежа Бомаршеова комедија може са довољним успехом приказати на нашој позорници. И доиста, сећајући се млађих година и звучнијег гласа и заноснијег одушевљења и еластичнијих покрета наших самониклих, природом обдарених, али необделаних певача и приказивача, ми обнављамо у успоменама раздрагано сећање на оне ведре вечери, тако пријатно проведене у позоришту, са утиском врло јасним, с осећајем врло силним, с одушевљењем врло крепким.

Али како се сада осећамо ми, она некадашња публика, како смо разочарани под бледом сенком прошлог бујног и блескавог сјаја! Време је ишло (за нашу издржљивост сме се рећи: јурило брзином мућевитог воза), и оно је крзало, абало, трошило, ломило, рушило, слабило и носило оне моћи, што карактеришу младо доба и вредност младог организма.

Наше су се глумачке снаге трошиле у непрекидној употреби и њихов је сјај знатно смагнуо.

Г. *Динуловић* није више онај весели брица *Фигаро*, онај симпатични грациозо, млад, окретан, духовит и бујан; што лако свира у гитару, пратећи њеним измамљеним чаролијама своје лаке и духовите мадригале; овај неоцењени књижевнички дар, што са непомућеном душом и безбрижно философски прелази Кастиле, Ла Манш, Естрамадуру, Сијеру-Морену, Андалузију, час овде, час онде, свуда и свагда; дочекиван, затваран, хваљен, куђен, расположен; лако трпећи зло, подсмевајући се будалама,

презирући ниткове и пркосећи неваљалцима, смејући се беди и целом свету украшавајући браду; онај који добија веселу философију свикавајући се несрећи и који се бедом гоји.

Г. *Динуловић* није ни пре лепо певао, али је бар умео да да живота своме певању, да га прожма веселом ћуди, и ви сте увек били склони да се свему чините невешти; али сад г. *Динуловић* нема ни оне воље ни оне живости, и његово певање све се више и више претвара у сувљи и сувљи речитатив: а у његовој игри нема више оне непрекидне струје, која је треперила животом и радом.

Гроф Алмавива, личност допадљива и готово провербијална, гранд од Шпаније, неуморни јужњачки љубавник, кога љубавна страст гони за његовом драгом, Розином, из Мадрида у Севиљу, преоблачећи га у сатинско одело и мрке огртаче, претварајући га у наквашена коњаника или заодевајући га калуђерском ризом: љубавник готов на све, готов да хвата за голу сабљу, да прескаче плотове, као што би се просто народски рекло, готов да мете главу у торбу, као што би се рекло једном цењеном речи из нашег славног устанка.

И тога и таквога љубавника, оличавање најбурнијег љубавног жара, представника занесеног и неуморног, приказује још и данас г. *Павловић*, јамачно једино за то, што г. Павловић и дан дањи необично лепо пева.

Ја сам већ имао доста прилика, а са њима и јако задовољство да будем сведок оном моћном утецају његовога гласа на расположење наше публике, познатог љубитеља певања и оперета. Али сада, баш и кад не би глас г. Павловића изгубио од своје звучности, и да нису утрнуле у њему многе отменије нијансе, и да му је грло још онако као у Милоша царско, — ипак г. Павловић није више за љубавника који се толико труди, није више за грофа Алмавива.

Г-ђицу *Фрасинелову*, некадашњу *Розину*, која је имала доста школе у певању, сад замењује г-ђа *Тодосићка*, која опет има доста лепоте у гласу. (Овде није говор о другој лепоти).

Ја сам и за г-ђу Тодосићку расуо доста комплимената у разним приликама, али ипак нисам толико безбрижан, као позоришна управа, кад помислим: докле ли ће моћи г-ђа Тодосићка играти Розину, или Мамзел Нитуш, или Тата-Тото, или оне друге шипарице.

Више певача и немамо.

Органисту *Дон Базила* приказује г. *И. Станојевић*. Он има комику, која је често, врло често, изврсна, он има и глас који се доиста допада, али он није певач, није позоришни певач.

Г. *Д. Јовановић* приказује *Бартола*, заљубљеног стараоца Розининог. Као што знате и он има да пева, ма да не спада у певаче, и то није свакојако утеха што га волимо слушати као певача него ли у прозној ларми.

Видите ли да се ови наши певачи, које звасмо добрима, све више губе и троше, а да се новима не замењују.

Изгледа као да Позоришна Управа о томе не може да води рачуна, јер ево већ дугог низа година, како се наше глумачко особље не подмлађује нити крепи. Позоришна управа није придобила почетнике, који би се могли школовати ни у коме фаху, а за певање још и најмање. Једна једина млађа снага, која има и воље и дара јесте г-ђица *Миљковићева*. Ма да је госпођица још врло млада и још доста почетница и са још доста слабим гласом, ипак она обећава много, у доброј школи и са трудом који се у ње опажа.

30. јануара, ове године, изашла је у *Мајчином Благослову* први пут на позорницу г-ђица *Александра Бранковићева*, у улози *Шонгшоне*. Госпођица је својим усиљено слободним покретима, очигледним бирањем места одакле ће певати и наученим покретима одала одмах глумицу почетницу, али је својим певањем, које се и овако, доста сирово, врло допало, показала да би позориште стекло у њој доиста једну добру и радо слушану певачицу, за којом бисмо толико жељно погледали, после веселе госпође *Тодосићке*.

Ја честитам госпођици *Бранковићевој* на великом пожртвовању према позоришној уметности, тим пре, што је госпођица оставила, после положене матуре, пут осигуранији и згоднији. Још треба да госпођица буде и јунак према разочарањима, што је чекају на овом тако трновитом путу.

Оскудица у новим певачима иде упоредо са оскудицом и у другим почетницима, међу којима никако не можемо наћи талентиранијих.

Ја сам имао већ прилике да укажем на неке нетактичности, које су свакојако имале замашног и пресудног утицаја на вољу оних младића, који су се могли одушевити тешким, али заносним позивом глумачким. Сетите се само оног жалосног факта из прошле године, кад је нетактичност и прекост управе изагнала из позоришта једновремено девет чланова, међу којима је било и првих, те је позориште жалосно чамало за подуже време.

Сетите се како је испуштен признат талентиран и школован глумац и учитељ г. *Фијан*, који је и хтео и умео водити рачуна о школовању и напредовању глумачких почетника.

Сетите се шта се радило, па свакојако и ради, са бесплатним редакцијским картама, и на тај начин омета отворенији и слободнији глас критике.

У новије време изашао је у *Звезди*, у дугом низу чланака позоришног прегледа, S p e c t a t o r, који је у јасној боји, са отвореношћу и са љубављу према позоришту, изнео многа зла што притискају позориште, покушавајући да нађе узрок мртвилу и кржљавости у управину раду.

Нека бар сваки пријатељ ове значајне установе рекне своју реч, а да ли ће се што кренути на боље, то се не може тако лако знати!

Ђор. П.

НАУЧНА ХРОНИКА

Српско Геолошко Друштво.

10. децембра прошле године имало је Српско Геолошко Друштво свој LXVI збор, на којем је ово рађено:

1. Проф. П. С. Павловић реферише о опширној монографији „О фосилним и живим драјсензидама“, коју је Н. Андрусов објавио у органу Петроградског Јестаственичког Друштва. Истичући велики значај палеонтолошког одељка, у којем су описана и насликана и три облика из Србије, нарочито се задржава на одељку, у којем је изнесена и образложена нова класификација млађег Терцијара, па том приликом примећује, како аутор узима, да наш Звездан (близу Зајечара) припада радманеском типу Неогена (само на основи облика Prososthenia serbica Br.), док се, по испитивањима проф. С. Брусине, ови слојеви хронолошки везују за далматинске меланопсидске лапоре, а у последње време показало се, да оваквих места има на више места у Србији. — Одлучено је, да се овај реферат печата у *Геолошким Аналима*.

2. Проф. J. М. Жујовић саопштава резултате својих микроскопских проучавања вулканских стена с Родопских Планина. — Викенел је први и једини геолог, који је унакрст пропутовао (1847. год.) Родопске Планине, а резултати његових проматрања, објављени 1853. и 1858. год., једина су основа за геолошку карту тога краја, коју је 1870. год. комбиновао Хохштетер. Његову збирку стена из ових планина, и данас још најпотпунију, проучили смо г. С. Урошевић (види записник LXI збора С. Г. Д.) и ја. — Ја сам проучавао трахитоидне стене. Њих је Викенел у првој својој публикацији (1853. год.) поделио у две врсте: у „кварцне трахитске порфире“, уз које иду перлити и опсидијани, и у „пироксенске порфире с мимозитом.“ У другој пак публикацији (1868 год.) назива их махом „трахитима“, и разликује највише по боји и једрини, и према присуству и одсуству кварца. Микроскопска анализа 120 примерака трахитоидних стена из свију вулканских

области по Родопским Планинама довела ме је до закључка, да међ њима разликујемо више типова: риолита, андезита, базалта, перлита и опсидијана. — Највише има риолита, и то по свима вулканским областима Родопских Планина. Проучени су примерци из Дадије, Шапча, Ташлика, Куртлоја, Адачала, Кушелева, Бачкова, Фотепа, Јаспкова, Беглика, Кирopoља, Пашавика, Караманча и т. д. Риолити су већином као и у Србији; затим се јављају стакласти, микролитски и фелситни варијетети. Уз риолите иду и њихови обични опсидијани, а ови могу бити још андезитски (Алендере), трахитски (Зулук), трахи-андезитски (Шапчи) и перлитски (хан под Деспот-Планином). Има и риолитских перлита (код Фере и Трајанопоља). — Биотит-андезита има у југоисточној области код Зинзел-Вакуфа, Дурапла и Доган-Хисара сем тога у Небилћоју на Арди. — Амфибол-андезит је само на Кушелеру. — Аугит-андезита у југоисточној области има на Каракаји и Доган-Хисару, а у североисточној код Акпаше и Сукбунара на Арди, на Кушелеру и Чакмаклару. — Базалта има код Зулука и Сукбунара на Арди и Домузпотока у југоисточној области. — Порфиритима би се могли назвати примерци из околине Балук-Сарићоја и Зинзел-Вакуфа. — Вулканске стене по родопској маси подударају се више са стенама у јужној Србији, но с продуктима у подбалканским вулканским областима (превласт риолита, мало андезита). — Ерупције по родопској маси изгледа да су почеле позније но у подбалканским вулканским областима. Оне канда представљају средњу фазу еруптивнога циклуса, у којој су се стварали поглавито риолити.

Поред родопских стена у Вікенеловој збирци има и примерака, које је скупио у егејском, мраморном, босфорном и црноморском приморју. Из Амигдалије, источно од Еноса, имамо лабрадорите, андезите и опсидијане; опсидијана има и код Кавака. Северно од Малгаре има црне базалтоидне стене, а правог базалта код Ќорле. Код Цариграда су порфирити на Бешикташу, Окмејдану и код војне болнице. Примерци, узети код Килије, јесу од порфирита, код Инаде (Ламнио) од порфирита и ортофира, а код Акобола од трахи-андезита.

3. Проф. J. М. Жујовић држи предавање о геолошким радовима и погледима Марсела Бертрана, који је у Француској главни представник Сисове школе. Поприштa његових главних радова јесу Јура, Прованска и Савојска. Поред детаљног картирања појединих области главну пажњу обраћа на структуру целе земље. У Јури прецизује боре и расeлине, и тумачи расeлине, које постају од бора. Прованска је део алпијске системе, земља набора између Алпа и Пиренеја, земља класичних полегнутих бора, које изазивају велика померања у хоризонталном правцу и тумаче преврнут ред наслагања слојева. У савојским Алпима гнајсификација расте од запада к Истоку и пење се до у Перм: лустровани шкриљци нису палеозојски, него тријаски, на источној на-

дини боре падају к истоку, на западној к западу („лепеза"); местимице боре се повијају око сочивастог језгра („амигдале"). Гнајсификација пермских стена извршена је само у централној зони Алпа, која је била на дну негдашње геосинклинале. Лустровани шкриљци такође су само у централној зони Алпа; постали су од наноса у првој геосинклинали: то су флиш тријаски и јурски. Прави флиш (кретацејски и еоценски) постао је у бочним синклиналама, по издизању централне масе, уз коју се наставило набирање и довршење планине, па се онда на подножју нагомилала моласа (олигоценска и миоценска). Овај низ „орогенских фација" понавља се и у области планина херцинске системе; моласи одговарају пермски пешчари, грубоме флишу одговара обалски Карбон, лустрованим шкриљцима (то је фини флиш) одговара Кулм, а гнајсификација је обухватила све до девонских слојева закључно. У каледонској зони има гнајса камбријскога; црвени је пешчар девонски; на њима су ордовички шкриљци с граптолитима, који канда одговарају фином флишу, и грауваке горњег Силура, које могу одговарати грубом флишу. У хуронској зони сигурни су само крајни чланови у циклусу: гнајси лаврентијски и црвени пешчари камбријски и предкамбријски. Свака, дакле, планинска система има своје гнајсе и своје црвене пешчаре; вероватно је да свака има и еквиваленте флиша обичног и шкриљастог: до које ће се висине у стратиграфској шеми пети гнајсификација и које ће формације бити представљене црвеним пешчарима и флишем зависи од доба стварања планинске системе. То је „правило поврата орогенских седиментарних фација у планинским системама." — Са сваком зоном набирања појављује се и серија еруптивних стена, која почиње с гранитским лаколитима, наставља се порфирским ерупцијама и завршује базичним лавама. У свима узастопним зонама набирања стваране су стене свакојаког састава и свакојаке структуре, али има четири поврата еруптивних формација, везаних за четири главне орогенске периоде. — Продукти ових периода у Европи јесу четири планинска појаса, који су у главном циркумполарни. Њима има кореспондената и у Америци. — Главни орогенски правци јесу екваторијални, други су меридијански: мрежа земљине деформације јесте, дакле, од две системе ортогоналних линија: она је стална.

4. Др. Д. Антула саопштава методе, које је предузео да се једном поуздано утврди, да ли се терма Нишка Бања заиста у знатној мери хлади. За саму терму држи, да није везана ни за какву расселину у терену, него да има карактер обичног кречњачког извора, чија се вода, пре но што избије, налази у знатној дубини испод површине, те услед тога има повећану температуру. Расхлађивање ових извора за време дужег периода кишних дана, или с пролећа, при отапању снегова, може се објаснити јачим притицајем хладне инфилтрационе воде кроз пресline у кречњаку, кроз које иначе, у нормалним приликама, притиче мање воде термалним изворима. Оваква расхлађивања нису ретке појаве код многих терама, а за Нишку Бању је од нарочитог значаја утврдити до којег се

степена расхлађивање врши. Ово се једино може постићи тачним мерењем температуре и стања воде, чему се од маја ове године озбиљно приступило.

5. Др. Лујо Адамовић излаже своја проматрања о утицају супстрата на распоред биља у Србији. Напоменувши укратко хемизам биљака и врсту и особине њихове хране, прелази на разматрање земљишта. Земљиште се састоји од чврстих делова, ваздуха и воде. — Чврсти делови земљишта (већи минерални комади, ситна прашина и хумусне материје) испреплетени су порама, од чије честине и густине зависе многе особине земљишта (капиларност, хигроскопност, угрудваност и т. д.). Поре су према приликама пуне воде или ваздуха. Даље особине земљишта јесу његова компактност, дебљина, боја и хемијски састав. — Воду у земљи дели на: 1) апсорбовану (из атмосфере), 2) задржану од падежа и 3) капиларски повучену из издани. Хемијска вода у земљишту нема утицаја на вегетацију. Количина воде зависи од капиларности, порозности, хигроскопности и филтрационе моћи земљишта. — Топлоту земљишта сматра такође као врло важну биолошку чињеницу за биљке. Њени су извори: сунчана топлота, властита земљина топлота и хемијски процеси у земљи (поглавито услед трулења). Зрачење, испаравање, спровођење топлоте, експозиција, трајање сунчења, хемијски састав земљишта, боја и порозност његова и количина воде у њему — све то утиче на његову топлоту. — Према особинама земљишта разместила се је и вегетација по њему. У шумама, где има изобиља влаге а мало сунца, рашће је снабдевено великим лишћем и великим бројем стома, како би у што већој мери могла да се потпомаже транспирација. Сасвим је друкчије с биљкама, које расту на кршевима: ту је требало да се спречи јака транспирација (због недостатка воде и због јаког сунчења) и да се заштите ткива. На разним донесеним биљкама (лишајима, маховинама и вишим биљкама) демонстровао је одбранбена средства код биљака против изложених штетних утицаја од недостатка воде. Даље је демонстровао измене у хабитусу код разних биљака кад су на разном терену (кржљавост, кудравост, глаткост, атрофију неких делова и т. д.) На основи свега изложеног закључује, да на живот и развиће биљака не утиче само једна, него све особине земљишта укупно, и хемијске и физичке. Према томе, не расте једна биљка искључиво нпр. на кречњаку с тога само, што јој је креч неопходно потребан за храну, него што на кречњаку налази у најбољој мери све животне чињенице, које су према њеној организацији најподесније.

6. Проф. С. Радовановић приказује профил шабачког терена, који је са[...]вио на основи података, добивених приликом бушења два артеска бунара у Шапцу. Прво што пада у очи јесте то, да је наносни терен мале дебљине само 18—19 м., и већ после тога почињу конгеријске пластичне уме разне боје с интеркалацијама песковитих слојева,

у којима се налази артеска вода; све до дубине од 182 м., докле је бушено, траје конгеријски кат. Интересно је затим то, да су набушена три хоризонта с артеском водом, од којих су прва два врло плитка (први око 40 м., други око 48 м. дубине), а трећи је у дубини око 180 м. Први хоризонат даје мало воде, а други већ више, ма да вода и из њега избија под слабим притиском; последњи хоризонат је водом најбогатији, али ова има температуру 21,5° Ц, те се пре употребе за пиће мора хладити. С тога је Радовановић мишљења, да при грађењу нових артеских бунара у Шапцу, који имају да служе као јавне чесме, треба с бушењем ићи само до другог хоризонта артеске воде, па слабо отицање воде из њих потпомоћи ручним пумпама. Вода је овде без икаквих сумњивих састојака, сасвим бистра, врло лака, температуре само 12,5° Ц и има је у толикој количини, да се и јаким пумпама не може савладати.

—

Модерно медицинско испитивање. Ту скоро изишао је чланак под овим насловом од д-ра А. Марморека, једног од главних радника у Пастеровом Заводу у Паризу. Чланак је веома интересан, те га и ми доносимо нашим читаоцима у преводу.

Кад је од прилике пре 200 година Loewenhoek први пут помоћу простог микроскопа сагледао инфузорије, мислило се да је нађена и ближа граница органског живота. А када нам је доцније Пастер у свој многоструčности открио богати свет бактерија, тих лилипутанаца према инфузоријама, мислило се опет да су нађене и границе живота.

Оно истина нагађало се већ одавно, да и иза њега постоје још органска бића; али су та нагађања добила научну, непоколебљиву основу тек онда, кад је Лефлер у Грајфсвалду, онај који је пронашао и дифтерични бацил, у најновије доба на устобољи и шапу говеди доказао, да има микроба, који пролазе и кроз поре филтра од иловаче, а то није било до сада случај ни са једном бактеријом, која се могла микроскопом видети. Том филтрираном течношћу могу се исто тако сигурно и у истој такој јачини изазвати болести у организму и бити исто тако заразне као и са оном нефилтрираном, па ипак нисмо у стању да тог проузроковача болести видимо нашим данашњим увеличањима, која се сматрају као веома усавршена. И тако је утврђено, да не можемо de visu да одредимо узрок једног тако простог ефекта, који добијамо код какве инфекциозне болести, и да још несигурније стајемо пред питање, које се и сувише рано сматрало као решено, а то је: где је граница микроскопског живота? Још једини доказ који је могућан, то је биолошки, т. ј. ми можемо из вештачки створене инфекциозне болести да закључимо ма какав неминовно постојећи узрок, па бактерију, која производи болест.

Али бактериолошка наука наилази, као што то често бива, на чисто механичке препреке. Наше тежње морају од сада бити управљене на то, да механички ограничено поправљање сочива напустимо и покушамо, да на основу сасвим друкчијег система увеличавања, о коме наша наука данас ни појма нема, продремо у досад непознати, најситнији нови свет живота.

На то нас не гони радозналост, но чежња, да у тој најпрактичнијој науци, из распознавања, црпимо и тајну.

Пре смо се задовољавали, да компликоване патолошке појаве које укупно сачињавају слику болести, посебно изучавамо и посебице сузбијамо. Медицински уџбеници су и данас још у многоме верно огледало таквог начина мишљења у медицини. Али како сада знамо, да исти узроци могу произвести најразностручније болести и на најразличнијим местима у телу, то се сматра данас као најглавнији задатак медицинског испитивања, да животне појаве микроба као проузроковача болести трагамо, да болест из узајамних односа органа и паразита објаснимо и да у разумевању таквих односа нађемо и средства за сузбијање и отклањање тих паразита, а тиме и начин како ћемо те болести и лечити.

Али и то није могућно без огледа на животињама. И сад се ту опажа покрет, који се под лажном заставом хуманитета усуђује да подигне свој глас противу неминовно потребног служења животињама, што тако далеко стоје испод човека! Доиста се не зна, да ли су ти људи будале или преступници, кад хоће да стану на пут науци, која са неисказаном жудњом, неуморним радом и непобитним успесима ради на спасавању људства. Колико смо се пута у Институту слатко смејали оним енглеским свештеницима, што преко канала к нама долазе, да на себи самима опробају откриће Пастерово противу беснила, оним истим, што се у својој рођеној земљи разбацују и бесне толико, да се ни до дан данас није могло у Енглеској увести ни калемљење противу беснила. А то су ти исти разметљивци, који немају смелости, да изиђу отворено противу посве штетнога лова на коњима, у којима пуштају своје хртове да немилосрдно гоне јадне животиње једино ради њиховог ловачког задовољства.

Природњачки принцип експеримента, који су у физиологији Јоханес Милер и Клод Бернар развили у експеримент на животињама и на делу га испитали, узет је овамо, да би се калемљењем бактерија у животињском телу што верније изазвала болест и добила права слика њена. Само експериментом на животињама могао нас је Мечников увести у мрачно поприште борбе између природно тако неједнаких сила при инфекцији, између свестрано развијеног животињског организма и просто саграђеног биљног паразита, микроба. Дарвинова борба за опстанак нађена је ту у једном од најважнијих облика њених. Једна врста крвних зрнаца, т. з. бела, у чију близину бактерија при своме уласку у тело доспева, старају се да уљеза прогутају; она се опет брани отровом

који из себе лучи — један од оба противника мора најзад победити. Или ће ћелије у телу успети да микробе тако рећи прождеру и сваре — отуда им и име фагоцити, ћелије што ждеру — или ће они подлећи.

У изучавању удела свих органа животињских и сваког дела његовог у победи или у подлегању у борби са паразитима лежи напредак, и само смо тако били у стању, да свесно и непосредно идемо у сусрет правом и истинитом лечењу. У намерном својевољном стварању прилика које су кадре да ојачају организам у борби са бактеријама, а често пута да такву борбу у опште тек омогуће, лежи значај модерне медицинске терапије и њена разлика од пређашње. Клинички симтом, видљиво показивање болести и њихно лечење не истичу се напред. На првом месту и главно је изнаћи узрок који изазива болест (етиологија) и онда тек човечије тело или помоћу профилаксе чувати од прузроковача болести (хигијена), или, ако су микроби патолошки ефект већ постигли, уништити проузроковача болести (етиолошка терапија).

Размак који постоји у времену између скромне лабораторије Пастерове у Rue d' Ulm и садање раскошне палате у Rue Dutot, збиља је мали, али разлика између обе зграде јасно показује огроман напредак бактериологије. Некада незнатан научни специјалитет привлачио је себи нове и све шире кругове, почео се разграњавати и захватати већ у велико и хемијску индустрију и свакидањи живот. С правом могао је рећи Дикло у уводу своје ручне књиге из микробиологије, да је он последњи човек који је и сам учествовао у целокупном развићу ове науке, као што ће можда последњи и остати, који ће бити у стању, да сасвим савлада тако замашну област. Пастер је са индустријске области бактериологије одведен на медицинску. Као професор хемије у Лилу, великој индустријској вароши на северу Француске, бавио се он изучавањем фабрикације пива и разноликим, необично шкодљивим „болестима“ пива. Доцније је посветио своје радове вину. Једно једино његово откриће, да је довољно да се вино загреје на 55 степени па да у њему уништи клице болести, а да ништа не одузме фином винском мирису, спасло је на првом месту Француској а потом и осталом свету огромне количине скупоценог вина, које би се иначе сигурно упропастило. Када се у 1867 години међу свиленим бубама појавила опустошавајућа зараза, која је целом југу Француске грозила читавом катастрофом у газдинству и само у Француској нанела за ту годину штету од једне милијарде, када је потом, болест почела да са и даље шири, па продрла и у Јапан тако, да је изгледало да фабрикација свиле стоји готово на прагу коначне пропасти своје, тада је Пастер, припремљен изучавањем болести вина и пива, у року од неколико часова, својим генијалним погледом знао запазити узрок болести и отклонити је. Овде треба напоменути, што многима, тешко да ће бити познато, да је Пастер за то своје откриће добио прву награду аустријске владе од 100.000 фораната. Пут је одвео великог учитеља даље у царство животиња. Прострел (антракс) код оваца и говеди лечи се данас

помоћу његовог великог открића, које се састоји у слабљењу отровне материје и преображају њеном у калам (вакспи). На измаку својих дана обдарио је човечанство последњим и највећим открићем својим, каламом против псећег беснила. Као прави пророк савладао је он болест, чији микроби нису нађени до данас и поред најбрижљивијег и најнеуморнијег истраживања. Зар то откриће не личи на оно друго велико, опет француско, када је Ле-Верије године 1846. открио планету Нептун, само на основу израчунавања, и ако је није видео, док ту исту планету нису тек доцније пронашли са берлинске звездарнице?

Када је Пастер био готов са овим последњим својим великим открићем, беше навалила као каква елементарна сила благодарност француског народа према своме добротвору. Али за њега не беше ни новац ни почасти од толиког значаја, колико усрдна жеља, да иза себе остави једну радионицу, у којој ће његови последници на основу његових идеја и његових очевидних начела моћи радити на узвишеном циљу за добро човечанства. И тако је основан 1888 Пастеров завод у Паризу добровољним, јавно купљеним, прилозима.

И ако модерна држава, ако није рада да у духовном погледу спадне на улогу обичног васала, мора потпомагати науке, а нарочито ону, која ради непосредно на народном добру, не треба опет заборавити, да су на њу данас управљени огромни захтеви у сваком погледу. И ту је сада приватна иницијатива великодушно предузела дужности државе. Тако је основао Бродски у Кијеву за свој новац бактериолошки завод у тој вароши, херцог од Олденбурга Institut de médecine expérimentale (Завод за експерименталну медицину) у Петрограду, а варош Лил подигла је величанствен Пастеров Завод, као помоћни институт париског завода. Бароница Хирш поклонила је два милијона франака, када се указала прека потреба да се Завод Пастеров у Паризу прошири. А како медицинари у њему и данас још морају да јуре по великом Паризу од болнице до болнице, како би прве тековине свога терапевтичног сазнања могли применити на човека, ставио је некакав анонимни добротвор огромна средства на расположење, да се подигне засебна болница за инфекциозне болести у непосредној близини Завода у Паризу, што ће се по својој прилици у скоро и извршити.

Да се ради на модерном медицинском испитивању, потребна су и многа средства. Са неколико морских прасади и зечева не може се данас задовољити, но се морају непрестано прибављати нове врсте животиња, како би се према дотичној болести могао наћи и што згоднији објект за њено изучавање. Материјал, са којим данас мора да ради бактериолог те да на првом месту изнађе суштину болести а за тим средства којима се она лечи, личи готово на какав зверињак. Тако се у Пастеровом Заводу у Паризу ради у шталама не само са више од 150 коња, него и јегуља и крокодил, и пас и овца, и гуска и мајмун, и скорпија и опасна индијска змија кобра, и корњача и магарац морају да послуже као

материјал за експериментисање. Некада тако малобројне справе и оруђа бактериолога уступају место модерним инструментима.

Бактериолог, који је пређе о неким чињеницама скромно тражио и примао објашњења од клиничара, уздиже се данас све већма на положај самосталног лекара. Бактериологија је порушила неоспорну превласт клиничара на пољу распознавања и лечења инфекциозних болести и достигла врхунац свој на дијагностичном терену. Као пример нека послужи, што у оним тешким случајевима, у којима клиничар готово није у стању да распозна тако честу болест, као што је абдоминални тиф, довољно је неколико капи крви болесникове смешати са културом микроба, па да се са апсолутном сигурношћу може утврдити, е да ли та болест постоји или не. Па за то према висини до које је та наука дошла, најновија катедра, коју је заузео један бактериолог, професор Калмет у Лилу, и носи назив „експерименталне терапије". Клиничар који се није бавио бактериологијом, не може више полагати право на име практичног лекара. Он се мора, хтео не хтео, поклонити пред непоколебљивом моћи бактериологије. Било да се нов лек назове калам или серум, било да се у најскоријој будућности пронађе какав нов метод етиолошке терапије — за искључиви напредак у лечењу привидно несавладљивих епидемичних болести, као што су: дифтерија, колера, куга, жута грозница, грозница у бабињама, тетанус итд. треба благодарити једино модерном испитивању.

Д-р Ђ. Ј. Н.

XII Оријенталистички конгрес. — Прве десетине октобра ове године држаће своје седнице у Риму дванаести конгрес оријенталиста. Председник му је наш познати пријатељ граф Анџело Губернатис, професор санскрита на свеучилишту у Риму, главни тајник граф Фр. Лор. Пуле, професор санскрита на свеучилишту у Пизи. Осим представника свеучилишта и научних друштава влада италијанска је позвала владе свих цивилизованих земаља, да на овај конгрес изашљу и своје службене представнике, и тако ће, по броју, овај конгрес бити један од најачих.

Конгрес ће имати ове одсеке:

1, *за општу индоевропску лингвистику.* Овде се свраћа нарочита пажња научника на италичке језике, на етрушки, на трако-илирске и на језике Мале Азије;

2, за *Географију и Етнографију Истока* (Историјска картографија источних земаља, путовања по Истоку, односи овога са Западом, особито с народима обала Средоземног Мора; исељавања народа; обичаји и прави);

3, за *Упоредну Историју вера на истоку*, за *Митологију и фолклористику* (Односи вера, мита и предања Истока с верама, митима и предањима Запада);

4, за *Кину и Јапан* (Књижевност, Историја, Археологија);

5, за *Бирманију, Индокину, Малезију и Мадагаскар* (Књижевност, Историја, Археологија);

6, за *Индију и Иран*;

7, за *Средњу Азију* (Језици и народи урало-алтајски, Књижевност, Историја, Археологија);

8, за *Семитске језике и књижевности* (јеврејски, арамејски, абисински, Асириологија);

9, за *Musломански свет* (Историја, Књижевност, Цивилизација);

10 за *Египтологију и афричке језике* (Стари Мисир, народи и језици Африке);

11, за *Грчку и Исток* с нарочитим обзиром на византиску и мусломанску епоку; и

12, за *језике, народе и цивилизације Америке* (у њиховим односима с језицима, народима и цивилизацијама Азије).

До сад су пријављени за конгрес ови радови: Анџ. Губернатис, *Рим у предањима Истока*; Фр. Лор. Пуле, *Представа о будућем животу на Истоку и у Дантеовој поезији*, и за тим *Историјска географија и картографија Индије*; Енрико Губернатис, *Белешке о Друзима, Маронитима, Метоналима и Ансаријевцима*; Ернесто Скјапарели, *Артије мисирског музеја у Турину*, Г. Тропеа, *Најстарији односи између Истока и Сицилије*, Давид Кастели, *О књижевности Израелита* Ал. Кјапарели, *Исток и порекло грчке философије*, Асторе Пелегрини, *О феничанским ископинама на Капо ди Пула*, Медардо Моричи, *Источна путовања Киријака из Анконе*, Карло Федели, *О историји медицине у односима Истока са Западом*, Федпико Консало, *О јеврејској музикалној археологији* и т. д.

Као што се види, конгрес се навешћује врло интересантним радовима. Збирка њихова моћи ће се добити, ако се унапред пошље 20 динара у злату на адресу: Car. Gione. Ferrari, caissier de l' Université, Rome, или књижарама G. Leroux у Паризу и F. A. Brockhaus у Липисци. — Службени језици на конгресу биће: италијански, латински, француски, немачки и инглески. На појединим од тих језика штампаће се и радови чланова конгреса. На општим седницама ће се говорити француски, а на том језику ће се водити и записници. На њему се за сад објављују и приуготовљени радови.

Окружнице о разоружању. Како се у нашем листу пише о Царевим посланицама, односно о окружницама његова министра спољних послова Графа Муравјова за разоружање, то овде доносимо оба та знаменита писмена у преводу.

Прва окружница је од 12/24 августа прошле године и гласи:

„Одржање општега мира и могућно смањење прекомерних оружања, која притискују све народе, јављају се у садашњем положају свега света као идеал, коме би требало да теже напори свих влада.

Човечни и великодушни погледи Његовог Величанства Цара, мога узвишеног Господара, потпуно су задобијени за ову тежњу, пошто је он уверен, да овај узвишени циљ одговара најбитнијим интересима и оправданим захтевима свих држава. С тога царска влада држи, да је садањњи тренутак врло подесан и повољан, да се путем међународног споразумевања потраже и изнађу најпоузданија средства, како би се свима народима зајемчиле благодети стварног и трајног мира, и како би се пре свега учинио крај непрестаном увећавању савременог оружања.

У свести цивилизованих народа тежње за општим умирењем су се за ових последњих двадесет година особито истицале. Одржање мира истакнуто је било за циљ међународне политике: у његово име су велике државе закључивале моћне савезе; у цељи одржања мира оне су у до сад непознатим размерима увећале своју оружану снагу, не жалећи ни данас никаквих жртава за све даље увећавање те снаге.

Међутим сва та усиљавања нису до данас још могла довести до благотворних резултата, који би се нашли у општем умирењу. Финансиски терети убијаху опште благостање у његовом корену, растући и непрестано увећавајући се. Интелектуална и физичка снага народа, рад и капитал, у главноме су и већим делом скренути са свога правога пута и троше се непроизводно. Стотине милиона се употребљују на прибављање страшних разорних средстава, која, сматрана данас за најновију и последњу тековину науке, губе сутра сву своју вредност, пошто се на том пољу дође до нових открића. Народно усавршавање, економски напретци и увећавање богаства парализани су, или су ометени у њиховом развијању.

Тако сасвим природно излази, да оружања све мање одговарају постављеној им задаћи, што се већма множе и гомилају. Економске кризе, које су у велико последица прекомерних оружања, и стална опасност која истиче из овог непрекидног нагомилавања оружја, претварају оружани мир наших дана у страшан терет, који народи издржавају са све већим и већим мукама. Према томе је данас јасно, да ће овај положај, ако се и на даље продужи, одвести неминовно у онај катаклизам, који би хтео да се отклони, и чије страхоте у напред грозотом својом смрзавају сваку људску мисао.

Учинити крај овом непрекидном оружању, и тражити у исто време средства, да се отклоне опасности и недузи, који прете целом

свету — најузвишенија је дужност, која се данас заповедно намеће свима државама.

Прожет овим осећајем, Њ. В. Цар изволео је наредити ми, да предложим свима владама, чији су представници оверени на царском двору, сазив једне конференције, која би се бавила о решењу овога тешког питања.

Ова конференција би с божијом помоћу била срећан весник столећу, које ће ускоро наступити. Она би у моћан и снажан спон скупила и уједнила напоре свих држава, које искрено желе да великом појму о општем миру извојују превласт над елементима раздора и немира. Она би у исто време појачала њихову сагласност заједничким освештавањем основа права и правице, на којима почива безбедност држава и благостање народа.“

Друга окружница Графа Муравјова од 30 декембра 1898 (11 јануара 1899) гласи:

„У августу ове године Господару Императору било је угодно наредити ми, да се обратим владама заступљеним у Петрограду с предлогом за сазив конференције, која би имала да изнађе средства, која би најбоље могла обезбедити благотворан и трајан мир, и да пре свега постави границу све даљем и даљем оружању. Више или мање прилике су, рекло би се, ишле тада, или ће бар у најближој будућности ићи на руку остварењу ове човекољубиве задаће.

Предусретљив одзив готово свих влада на предлог Русије оправдао је наша очекивања. Уважавајући високо пријатељске изјаве, у којима су готово све владе изразиле своју сагласност на такав предлог, Царска Влада је узела к пријатном знању и симпатични пријам њенога предлога од стране свих слојева и свих крајева савременог образованог света.

Остављајући на страну тежње јавнога мњења у корист општег умирења, политичко стање се изменило знатно у последње време. Многе владе су приступиле новим оружањима, трудећи се да још већма појачају своју убојну снагу. Природно је, да се при готово неопредељеном поретку ствари неминовно наметало питање о томе: да ли владе сматрају да је садашње политичко стање удесно за то да се међународним путем проуче они основи и мисли, који су изложени у окружници од 12|24 августа т. год.

Не губећи наде, да ће различности у погледима, која данас влада у политичком свету, нестати, и да ће она уступити место мирнијим и повољнијим расположењима, која ће бити подобна да олакшају успех предложеној конференцији, Царска Влада са своје стране сматра, да би сад било могуће приступити претходној измени мисли између држава у циљу:

а) да се без одлагања потраже средства, којима би се стало на пут сувоземном и поморском оружању, при чему се решење тога

питања јавља све савременијим баш с обзиром на појачање и усавршеност ратног оружја у последње време;

б) да се спреми основица за проучавање питања, која се односе на замену ратне силе и ратних оружаних сукоба мирним средствима, којима може располагати међународна дипломација.

У случају да би државе признале садашњи тренутак подесним за сазив конференције с истакнутим задаћама, било би несумњиво корисно да се међу владама утврди споразум и постигне сагласност односно програма и рада будуће конференције.

Као основица за међународно испитивање и расуђивање у седницама ове конференције могла би послужити, у општим потезима, ова питања:

1). Споразум којим би се за извесан рок утврдило одржање данашњег оружања на суву и на мору и буџета за војене потребе, и претходно изучавање средстава помоћу којих би се могло доћи у будућности до умањења ратне снаге и ратних буџета;

2) Забрана да се уводе у употребу у војсци и у поморници ма каква нова ватрена оружја и нове разорне материје и нов барут како за пушке тако и за топове;

3) Ограничење употребљавања у пољском рату средстава за разрушавање и уништавање која већ постоје, а тако исто забрана да се у овима служи метцима с пројектилима, који по ваздуху круже;

4) Забрана да се у поморским ратовима употребљују подводне лађице с минама или друго њима слично оружје за разрушавање;

5) Примена на поморске ратове женевске нагодбе од 1864 и њених допуна од 1868;

6) Признање неутралности на истим основима малим лађицама и шалупама, које се буду одавале спасавању удављеника за време или после судара;

7) Нов преглед изјава о законима и обичајима рата, израђених год. 1874 на конференцији у Бриселу, а које до данас нису потврђене;

8) Примање основа примене добрих услуга, посредовања и добровољног изборног суђења у подесним случајевима с циљем отклањања оружаних судара између држава; сагласност о могућности примењивања тих средстава и утврђења једнообразне практике при њиховој употреби.

По себи се разуме, да ће сва питања, која се оснивају на политичким односима између држава и која су у вези с њиховим уго-

ворним стањем, као и у опште сва питања, која изрично и непосредно не буду унета у програм конференције по заједничком споразуму влада, безусловно бити искључена из њеног саветовања.

Обраћајући се Вама, љубезни Господине, с молбом да код своје владе издејствујете упуства о овоме моме саопштењу, ја бих у исто време хтео да Вас замолим да јој ставите до знања, да би, у корист великог дела које тако јако лежи на срцу моме Узвишеном Господару, Њ. Ц. Величанство полагало и на то, да се за рад ове конференције не изабере престоница које од великих држава у којој се укрштају најразновснији политички интереси, који би могли бити од утицаја на ток рада, подједнако важног за све државе.“

КЊИЖЕВНОСТ

ГЕТЕ И СРПСКА НАРОДНА ПОЈЕСИЈА

ПРЕДАВАЊЕ

држано 25. новембра 1898.

ОД

Д-РА МАТИЈЕ МУРКА*)

Ни једној туђој народној појесији није Гете пред вече живота свога поклонио толико пажње као српској, тако да његово учешће стоји у правом односу према њеној вредности. Од свих словенских народа Срби имају најлепшу епику, која још и данас снажно живи у народу. Свакојако ова се слава тиче и Хрвата, јер на песмама богатом југу словенском имамо једно племе са једним језиком, ну које носи два имена и чини две народности. Али како је један Србин најпре објавио народне песме и скупио их већином у оним крајевима, који се зову српским, то је са историскога гледишта оправдано држати се израза „српска народна појесија.“ Ако би се допустио дуалисам у језику, као што га је Миклошић узео више теориски но практички, онда би се морала назвати хрватском баш она „Тужна песма о племенитој жени Асан-аге“ (Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga), преведена „са морлачког“, која је постала део свет-

*) Дужи извод овога предавања, које је држано у „Бечком Гетовом Друштву“, изићи ће у бечком „Zeit.“ Пространију студију о овој теми писац намерава израдити. (Ово је превод из 10—12. броја „Chronik des Wiener Goethe — Vereins“ од 15. децембра 1898. године.

ске књижевности, најпре већ 1778. преко Хердерових Народних Песама (Volkslieder) а после 1789. преко 8. свеске Гетових списа. Миклошић обележава као посрбљен и онај текст, који је Вук Караџић поставио по Фортису. Јер ова песма није се више нашла у самом народу већ у једном спљетском рукопису песама из средине прошлога столећа, коју је Миклошић објавио у својој расправи (Sitzungsberichte der Wiener Akademie, 103. B.).

Ова „тужна песма“ путовала је са Фортисовим делом „Viaggio in Dalmazia“ (1774), а специјално са главом о Морлацима, у наоколо кроз тадашњи културни свет, који је стајао под утицајем Осијана и Русовљева природног еванђеља. По интересовању за „урођену доброту наше природе“ повео се и Вертес, који је 1775. издао у Берну „Обичаје Морлачке“ (die Sitten der Morlaken) а 1776. цео Фортисов путопис у немачком преводу.

Гете је, као што су у исто време доказали Миклошић и Карло Гајгер, употребио „Обичаје Морлачке“ као извор, а не доцније рђаво француско дело грофице Розенбергове; напротив остали Гетови наводи из 1825. године потпуно су правилни: он је ову песму доиста превео пре 50 година „наслућујући ритам и пазећи на ред речи у оригиналу.“ Вертесов је превод био у једанаестосложним јамбима, али га је Гете према приложеном оригиналу опет обрнуо у десетосложне „српске трохеје“, које је тада употребио и у својим песмама, наравно без цензуре после четвртога слога. С правом се удара на Миклошићеву хипотесу, да је Гете с тога изабрао трохеј, што је он прикладнији за немачки језик, који наглашава корене слогове. Подеснија је претпоставка Динцерова, да је Гете даље разрадио четирстопне трохеје, које је Хердер употребио у шпанским романцама. Карло Барч опазио је, да је у оригиналу више пута на завршетку стиха стајало име Асан Ага и да га је наравно Гете нагласио трохејски, тако да је песник, идући унатраг од краја стиха, дошао до тога да узме петостопни трохејски стих. Може се рећи још на то, да у оригиналу има стихова, који су састављени само из двосложних речи (16 Јека стане коња око двора); нарочито је велики број таких стихова, у којима претежу двосложне речи (упор. нарочито 21, 85 са именом Асан Ага).

Гете је по интерпункцији пазио и на одморак после свакога стиха и на рашчлањавање текста и од свих преводилаца највише се приближио броју редова у оригиналу. Понављање истих речи и фраза, анафоре од конјункција, подражавао је с разумевањем и отклањао сентименталне додатке, нарочито украсне придеве. Колико је јако пазио на оригинал, који није разумевао, показује и то, што је опет унео патронимикон Пинтровић (Werthes: Der Erbe des Pintoro, Fortis: di Pintoro il figlio).

Прва народна песма из домовине Хрвата и Срба, која је постала позната и у немачкој књижевности, значајна је и по томе, што води порекло из помухамеђених сфера њихових. На то су коментатори

са свим мало пазили, јер би се иначе уштедила по нека неумесна напомена и непотребно питање (специјално Pniower у Anzeiger f. deutsch. Altert. X.). У песми је све са свим природно, само што треба крајњу стидљивост женину нарочито после од прилике сто и педесет година у неколико објаснити ниским положајем жене на целом Истоку, па и на хришћанском. Какав одличан Црногорац неће никад изаћи са својом женом: у области Дубровника, који је својом ренесанском књижевношћу стекао име југословенске Атине, па чак и у Хрватској и хрватском Међумурју у Угарској, може човек да доживи овако представљање: Да опростите, моја жена! У дубровачкој околини мати и сестра и пољубе човека јавно, али жена никада.

Интересовањем за романтику и народну песму био је побуђен бечки слависта Копитар, да потражи скупљача за народне песме Хрвата и Срба, те нађе Вука Караџића. Прва свешчица (1814) би послата и Гету, који замоли за интерлинеарни превод, а тако исто и од друге свешчице. Ипак му ови преводи не могоше дати „никака одлучна утиска.“ Али главна је ствар била у том, што Гете тада није имао ни склоности ни времена за темељније проучавање, јер је са свим био заузет „Западноисточним диваном“ и љубављу према Марнјани Вилемеровој.

Тек трима свескама лајпцишкога издања српских народних песама (1823, 1824), којима је славу по целом свету пронео Јаков Грим у „Göttinger Gelehrten Anzeigen“, јако је побуђено и Гетово интересовање, и то у толико више, што је J. Грим и директно преда њ изишао са једним писмом, са којим му се Вук Караџић представио у Вајмару (у почетку октобра 1823), те му предао народне песме и за тим и преводе у проси (захвалница Гетова од 20. децембра 1823) и друга своја дела (15. фебруара 1824). Ну највећма је побудила и одржавала његово интересовање ентусијастична поштоватељка његова Талфј (Talvj, по почетним писменима њезина имена: Th. A. L. v. Jakob), која му је из предaности послала неколике метричке пробе превода. Гете је у њој упознао праву преводитељку овога народног блага и подстицао је саветом и делом.

У „Kunst und Alterthum“ Гете је 1825—1827 године посветио српској народној књижевности осам чланака и бележака, или управо девет, јер ту ваља убројати и чланак о мистификацији Проспера Мериме „La Guzla.“ Српске народне песме дале су Гету још један доказ више, да има само једна поезија, права, једна општа светска поезија. Због многог чега необичног, туђег и варварског у тим песмама, он је сматрао као особиту срећу, што је њихов превод дошао у женске руке. У опште он је и према српским народним песмама стао само на гледиште онога који ужива, са чега се у многим тачкама није слагао са Јаковом Гримом. Тиме се може објаснити и истицање лирских песама и претерано цењење угледања на њих у Герхардовој „Wila“. Али је значајно, како

је Гета ипак могао завести авантуристички (abenteuerlichen) С. Милутиновић што се тиче продужења класичне митологије на Балкану и порекла Карађорђева.

Гете је у овим чланцима на више места дао израза својој омиљеној идеји о једној светској књижевности и много је допринео ентусијастичком култу српске народне појесије у Немачкој и у опште у образованом свету. Тиме се његов добротворни утицај распростро и на све Словене, а специјално на Србе, код којих је углед народних песама добродошао заузимању Вука Караџића, да народни језик уведе у књижевност и да створи националну књижевност.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Српски краљевски престо и питање о његову наследству од оставке Краља Стефана Драгутина до победе Краља Стефана Уроша III. над Краљем Владиславом II. Историјска расправа. Написао *Љуб. Андрејевић*. (Ова је расправа награђена првом видовданском наградом Општине Београдске у години 1896.) Издање Општине Београдске. — Београд. Штампарија Д. Димитријевића; Иван-бегова ул. бр. 1. — 1898. Стр. 95.

Расправа ова, и ако јој се може доста замерити, написана је са доста труда и пуно разумевања. И ако се у њој на свакој страни огледа млад писац, који још не може довољно да савлада материјал, коме још недостаје доста факата и који се често спотиче у критици и оцени догађаја и извора, — мора се признати да се писац трудио да те недостатке савлада и да је у томе у главном успео. Метод рада је добар; у њему има добрих разлога и хипотеза, о којима треба водити рачуна.

Расправа је по где-где развучена. Тако н. пр. сасвим је излишно било потанко наводити доказе за годину Милутинова ступања на престо (стр. 9—14) и т. д.

Писац није никако поткрепио своје мишљење да је Милутин за живота Урошева управљао неким земљама (стр. 15.—16.), те није смео то на стр. 27 аподиктички тврдити. Да је краљица Јелена „својом облашћу управљала као прави владалац" — то је јасно и даје се потврдити и из више извора, него што их је писац навео (упор. н. п. у V књизи Monumenta Ragusina стр. 26, 36: ову књигу у осталом није писац могао употребити, јер је 1897 штампана). Домишљање г. писца да је можда Јелена „још са својим мужем краљем Урошем I. делила владалачку власт, и да јој је још и тада двор био у Брњацима" (стр. 20—1), није ничим доказано, али кад би и све било тако, ја не знам зашто писац тврди да јој је Драгутин у том случају „само *повратио* власт и земље, које је и ра-

није имала“ и да је ова те земље „напустила приликом пропасти свога мужа и отишла за њим?“ Зар није могуће, да је краљица Јелена држала страну сину против мужа и да је у награду за то добила земље на управу, особито кад се зна да је она стајала у дослуку с непријатељима државе и да је вршила шпионажу на српском двору (Mon. Serb. 69).

Овај списак српских владалаца са којима су Млечани били у преписци (стр. 38.) писан је свакако 1314., г. после смрти краљице Јелене (јер она није поменута) а пре буне Стевана Дечанског.

Патријарх цариградски Нифон дошао је на престо 1311. г., а не. 1312, као што тврди писац по Ковачевићу, те је Никодим већ 1311. могао бити у Цариграду (Krumbacher: Gesch. der byzant. Litteratur. 2 изд. стр. 1149 и Τεδεων: Πατριαρχικοὶ Πινακές, стр. 411.).

Мени се чини врло натегнуто домишљање г. писца, да у наслеђу земаља Јелениних ваља тражити узрока распри између Драгутина и Милутина (стр. 57.). Писац је превидео (Mon. Rag. I, 36—7.) да су се још новембра 1313 Владислав и Дечански састајали и договарали у Дубровнику. Можда би се отуда могла извести нека веза између распре Драгутинове с Милутином и устанка Дечанскога?

Погрешно је мишљење г. писца да је „данас с тим начисто, да је Јелисавета била кћи краља угарског (стр. 85), јер је Д-р Вертнер у своме делу о Немањама (на мађарском језику) доказао да Јелисавета није била за Милутином.

Морам још с хвалом поменути да је писац пазио на стил и језик. Жалост је да се то мора особито истицати, али сви ми млађи тако мало знамо српски и тако рђаво пишемо, да се изузетак мора истаћи. То је у осталом зло, о коме би требало да когод од позваних (н. п. г. Пера Ђорђевић) опширније проговори.

Цариград, 7. јануара 1899.

Ст. Ст.

Православна хришћанска Етика или **Наука о хришћанском моралу**. За свештенике и ученике богословије. Први део. Написао *Петар С. Протић*, професор богословије. — Београд. Штампарија код „Просвете“ — С. Хоровица. 1898. стр. 176.

Како сам писац у поговору (стр. 176) каже, он је овај „савремени“ уџбеник за свештенике и ученике богословије написао по „најбољим“ руским и француским писцима (Мартенсену, Блесницком. Соњарском. Paul Janet-у и т. д.). На кад је тако, боље би било да је писац у наслову метнуо „саставио“ место „написао“, јер ова последња реч у најмању руку буни људе у оваким приликама. Али г. Протић није умео ни употребити поменуте писце. јер да би се направио извод из више писаца, па и из

једног јединог само, треба и сам човек да зна предмет о коме пише и још много што шта, што често уз то иде. То код г. Протића није случај. Његов је уџбеник у појединим деловима својим тако несразмеран, главна теза његова и многобројне појединости тако су нетачне, да га ми сматрамо да је готово испод критике. У детаљно набрајање свих тих погрешака ми се нећемо упуштати, већ ћемо се забавити само на главној погрешци и на понеким главнијим појединостима, које ће показати незнање предмета који г. писац третира.

Принцип морални, који г. Протић проповеда, није принцип хришћанског морала. Главни мотив, ради кога Хришћанин треба да врши добра дела, да испуњава морални закон, по г. Протићу није вечно блаженство, које ишчекује Хришћанина на ономе свету, у царству Божјем, јер по њему (в. стр. 103) „морални живот по таквим главним побудама био би егоистичан, евдемонистичан, утилитаран а не хришћански“, већ „љубав према Богу и моралном закону, који је израз воље Божје“ (стр. 106). Овде се г. Протић показује да не зна ни основних принципа хришћанског морала и религије. У томе баш и јесте узвишеност и чаробна сила хришћанства, што оно схваћа Бога не као хладно биће, које је створило свет само себе ради и у своју славу, већ као биће испуњено бескрајном љубављу према створењу своме, као биће, које је свет створило ради самог тог света, ради самих живих створова у њему. Љубав а не сила (amor, а не potentia) главни је атрибут Божји по хришћанству; не зато, што је Бог велики, силан и свемоћан, већ зато што је он сведобар, зато што је он сушта љубав, зато, вели хришћанство, треба испуњавати његове заповести. Љубав се Божја огледа у вечном блаженству, које нам је он досудио: Бог није створио живе душе, да се муче (а што се оне у овом свету муче, то је њихова кривица — праотачански грех), већ да осећају вечно блаженство, да осећају радост што постоје. Свето Писмо пуно је места, која потврђују ову тезу. Г. Протић вели да је морални рад из наде на вечно блаженство с тога егоистичан, што Христос вели да левица не треба да зна шта чини десница. Међу тим у Св. Писму на месту где се ова реченица налази (Мат., 6, 3) стоји одмах и зашто, на име: „да би милостиња твоја остала у тајности, и да би отац твој, који види и што је тајно, могао ти то наградити јавно“ (Мат., 6, 4). Као што се види, Св. Писмо говори потпуно против г. писца. Ну Свето Писмо и иначе је пуно места, где се јасно износи овај највиши мотив хришћанског делања (в. н. пр. Мат. 5, 12 и 46; 6, 14 и 18; 10, 41 и 42; 19, 27; 24, 13; 25, 34 до 40; Марко 9, 14.; Лука 6, 15, 20—23 и 35; 12, 37; 14, 14; 18, 29—30 и т. д.). А да г. Протић у овој главној тачци одиста нема право, сведок је и његов најбољи извор, Мартенсен. Да је г. писац боље проучио онај одељак Мартенсенова дела, у коме овај учени богослов говори о највишем мотиву, он не би учинио овакву грдну погрешку. Мартенсен на стр. 337 I-ог тома свог дела*) критикује Фенелоново гледиште, по коме мотив

*) Христіанское ученіе о нравственности, въ изложніи Г. Мартенсена и т. д. переводъ А. П. Лопухина, томъ первый, С. Петербургъ, 1890.

нашег моралног делања треба да буде бескорисна љубав, која „любитъ Бога только ради Его совершенствъ. Такимъ образомъ она есть чистая любовь изъ благоговѣнія, а не излитихъ Имъ на насъ благодѣяній“, па вели „такимъ предположеніемъ отрицается нравственое понятіе о Богѣ или любовь, какъ существенное свойство Божіе, и выдвигается на первый планъ произвольное всемогущство, какъ опредѣляющая сила въ Богѣ, во славу котораго должно дѣлаться все.“ (стр. 339). Г. Протић не сме критике на хришћанство помешати са самим хришћанством, а ако му се чини да хришћански морал није довољно узвишен, не треба да га проповеда. Шлајермахерова протестантска школа, под утицајем Кантовим, потпуно је одбацила вечно блаженство као највиши мотив морални, али баш зато она није више хришћанство.

Одељак о оптимизму и песимизму, овом основном проблему сваке Етике, сасвим је код г. Протића мали, а у накнаду за то одељак о слободи воље несразмерно велики. Ако је о ономе првоме и тешко писати, јер се зато тражи дубље философско образовање, о овоме другоме бар је лако, само кад је човек упознат са основним појмовима психолошким, јер о томе питању има и сувише много расправа. Г. Протић истина много је о томе говорио али веома мало казао. Ту г. Протић на месту о статистици, као потпори детерминизма, вели да она не бележи мисли и намере, као да се у овима обелодањује слобода воље. Одељак о темпераментима, по своме стилу, изгледа као да је г. Протић преписао из каквог Сановника. Ту се налази и ова учена примедба: „по досадашњим научним резултатима сувишак крви (sanguis) даје сангвиничан темперамент, сувишак меланхоличан etc...“ (стр. 67). Какво незнање! На то су „стари грчки антрополози“ учили, као што и сам г. Протић баш пред овим наведеним ставом каже. (То у исто доба показује и каква је логика у г. писца). Одељак о односу новозаветног (еванђелског) према старозаветном закону сасма је конфузан, тако исто и одељак „о сувишним делима“ (§ 39). Одељак, у коме се говори о савести најгори је од свију. И ту се налази једна учена примедба г. писца, на име: „У философији реч савест има два основна значења: час значи осећање које човек има о своме ја, у разним феноменима његовог духовног живота (савест је по овом значењу синоним личности, sic!); час ова реч означава способност душе, која разликује добро од зла, одобрава и заповеда добро, нуди и забрањује зло“ (стр. 7). У философији савест има само једно значење, а то је „способност душе да распознаје добро од зла“, док свест значи непосредно знање (а не осећање) нашег ја за своју егзистенцију и есенцију. А шта је савест са психолошког гледишта? Ево како г. писац одговара на то: „савест није ни сила ума, ни сила воље, а ни сила осећаја, али зато није ни четврта психичка сила, као што су неки тврдили: она се налази у свима психичким силама (разуму, вољи и осећању).“ Ако се она налази у све три силе (а није састављена из њих, као што се је можда хтео изразити г. писац), онда је она опет нешто четврто, што се у сва-

ком од овог трога подједнако налази. А шта је она тада? Г. Протић не даје на то одговора.*)

На завршетку, да би се видело какав је игнорант г. писац нећемо пропустити да поменемо, како он, говорећи на стр. 22 о односу моралнога према умном раду човечијем, тврди као непобитну истину, да силогизам има — 3 премисе или поставке.

Др. Бранислав Петронијевић

Historická mluvnice jazyka českého. Napsal *Jan Gebauer.* Díl I. *Hlaskosloví*, 1894. 8°, XII, 702 стр.; Díl III *Tvarosloví:* I *Sklonování*, 1896, 8°, 636, II. *Časování*, 1898, 8°, 508 стр. 1 лист, V Praze a ve Vídni. Nakladem F. Tempského. I — 12 форин. III — 1. полов. — 12 фор., 2. полов. — 10 фор.

Име професора *Гебауера* познато је не може бити боље ученоме свету словенском, и то не од данас и не од јуче, него већ неколике деценије. Недавно је учени професор прославио шездесетогодишњицу, чио и крепак, задовољан плодовима својега научничкога и професорскога рада, који је оцењен по заслузи не само у оквиру уже чешке, него и простране му словенске домовине. Пре месец два данâ читасмо у руским новинама да је Царска Академија наука у Петрограду, имајући на уму капиталну вредност „*Историске граматике чешкога језика*“, од које су дотле угледале света две големе књиге, професору Гебауеру и досудила награду за ово дело, премију Уварова; а сâм многозаслужни професор вели да му је помогла при издавању 2 поле III. дêла „Ист. грам ч. ј.“ „slavná *Česká Akademie* císaře Prantiška Josefa pro vědy, slovesnost a umění“ с 1000 фор. Више од тридесет година неуморно је он истраживао историју чешкога језика, написао многобројне расправе и студије, издавао и проучавао језиковне и књижевне споменике старочешке, спремио читаво јато младих научника, који су дијалектички проучили живи језик чешки и словачки. Све су знатне публикације чешке пуне његових радова: „*Часопис*“ Матице Чешке, „*Расправе*“ Ученога Друштва чешког, „Listy filologické a paedagogické“, Јагићев „Архив“, Масариков „Атенеум“ и т. д. Али проф. Гебауер није само морао својски прионути да сабере, проучи и

*) „Религиско осећање треба дакле тако однеговати, да оно буде лакоћом, поузданошћу и енергијом своје реакције потпун медијум религиске воље (а религиска воља идентична је са моралном вољом) и то таки медијум, који ће у дубини душе као чиста невиност без фарисејског лицемерства, у себи, остати и ту непрестано боравити, да би у свакој прилици свој плод показати могао. Кад је овај медијум потпуно изображен, кад је поузданост његова потпуна, кад он у дубини душе наше као вечно свесна и вечно несвесна диспозиција борави, онда се он обележава једним општим именом: *религиска* (resp. морална) *савест*. Моја „Психологија религије“, „Весник Српске Цркве“ 1897, стр. 243.

среди обилату грађу, већ и да критички одреди поуздане и верне изворе од непоузданих, сумњивих, а то је изазвало у чешкој литератури такву књижевну и књижевничку полемику, с којом се по жустрини и пештедљивости, огорчености и страсности само може упоредити она епска борба нашега славнога Вука и његове школе са преставницима „славеносрбизма“ у књижевности и у језику. Истина, противна страна не пропушта прилика да спомене, како Гебауерова школа још није одржала одсудну победу, јер још није доказала да су неки старочешки споменици — управо новочешки „патриотски“ фалзификати Ханке и његове дружине, и како су старија генерација са Шафариком и Палацким, а новија с Ј. Јиречком, и другима имале право што Љубушин Суд, Краљодворски Рукопис сматрају као старочешка дела и поуздана сведочанства за језиковну историју. Али је славистика на страни школе Гебауерове, толико су јој јаки аргументи и тако се јако косе резултати историје чешког језика, писане према *свима другим старочешким* споменицима с резултатима, изведеним према сумњивим споменицима, од којих су неки познати као песумњиво *лажни споменици* (Зхоределечки јеванђ. одломци, глосе у Mater verborum и др.). И ово колосално дело, од кога имамо три огромне књиге, проф. Гебауер написао је, не служећи се ни с једним спомеником, који би какву год сумњу будио, те је ново и самостално, и према великом Добровском и према славном Шафарику, јер први није имао за своје студије ни *садашње грађе*, ни *садашњих научних метода*, други се служио поглавито „старочешким“ споменицима, као што су „Зеленогорски“ и „Краљодворски“ рукопис, и своју историју чешког језика (нацрт њезин) подигао на песку, који је нов критички дух растурио и зграда се срушила, премда је њу зидао такав генијални неимар.

Проф. Гебауер био је неуморан сабирач грађе, испитивач историских факта и појава, потпуно дорастао овом величанственом предузећу, којим се чешки језик и чешки народ издвајају од своје словенске браће, па и од многих великих народа. Али кад је дело требало у свет пустити, морао је и сâм писац његов, творац његов застати пред питањем: *како? о чијем трошку?* јер се ни издавачи чешки, који су стотину пута бољи од наших, српских, нису лако смели пустити у ово предузеће, за које се тражи огроман трошак, праве новчане жртве, без обзира хоће ли оно наћи потпоре у народу. Шта више, проф. Гебауер израдио је чешке *школске граматике*, мању и већу, прави научни бисер, само да издавач колико толико има материјалне користи, јер се од великога дела није било надати добити. Међутим срећа није изневерила писца „Историске граматике чеш. језика“: не само што су му две словенске академије, чешка и руска колико толико притекне у помоћ, већ и што му је у почетку гласовити бечки професор медицине, жарки чешки патриота, двор. саветник *Едв. Алберт* помогао и омогућио да ово монументално дело чешке науке достојно опремљено што пре угледа света. Сваки ће слависта и пријатељ науке рећи: *хвала!* и академијама и г. Алберту, јер

ће њиховом моралном и материјалном потпором обезбеђени научник моћи наставити свој рад, а тек је он на по̂ пута. Још остаје да изиђу на свет: *етимолошки речник* чешкога језика, *чешка етимологија* (творба основа̂) и *историска синтакса*. Ми не сумњамо да ће и ова друга дѐла, органски чланови систематичнога компендија о историји чешкога језика, бити исто тако богата грађом и на поузданој научној основи израђена, као год I и III део.

У I је дѐлу *наука о гласовима* (hlaskosloví). Пошто је укратко изложио неке *основне фонетичке појмове* (дефиниције врста̂ гласова, о природи њиховој и т. д.) и нешто напомену о правопису, јер у језиковној историји треба добро разликовати *графичке* појаве од *фонетичких*, Гебауер иде у излагању гласовне историје хронолошки. I се књига дели на *два дела*: у првом делу говори се о гласовима (најпре вокалима, па консонантима) посебице, у другом о неким општим фонетичким појавама.

У излагању се проф. Гебауер држи хронолошкога, историскога реда. Тако се најпре говори о *индојевропским* (прајезичним) вокалима и њиховим *словенским* наследницима (заменама) (стр. 17.—24. § 10. — § 23.); после тога о *словенским* (прасловенским) вокалима и њиховим *чешким* заменама, где је осим прегледа вокала још обухваћен појав *прегласа* (Ablaut, чеш. stupnovaní hlasek) и *дуљења* (стр. 24.—87. § 24. — § 89.). После тога изложена је историја чешких вокала према најстаријим изворима па све до најновијих дана. Научни су закључци потврђивани необичним обиљем примера̂, тако да се осећа некакав притисак од великога изобиља, због кога се тешко опажају сукцесивност појава̂ и њихова каузалност, — исто тако историска прегледност (стр. 88.—301., § 90. — § 235.). Исто тако исцрпно је израђен одељак о сугласницима: а) индојевропским, б) словенским, в) чешким (302 стр. — 307 — 319. — 534. или § 236. — § 243. — § 252. — § 455.). У *другом делу* говори о метатези (§ 456.—472., стр. 540.—551.), даље о *слогу, хармонији и ритму* (§ 473.—484., стр. 551.—571.), затим о *акценту и о висини гласа* (§ 485.—498., стр. 582.—585.), најпосле о *квантитети* (§ 499.—510., стр. 586.—609.). Писац је даље додао своје *исправке и допуне* (611.—613. стр.), *регистар ре́чи̂ и ствари̂*, (614.—665. стр.), објашњење скраћеница (управо преглед извора̂) (666.—688. стр.) и *опсежан садржај* (689. до 702. стр.).

Трећи део Гебауерове „Историске граматике чешкога језика" има две књиге: у првој је историја *деклинације* (именских облика) у другој историја *коњугације* (глаголских облика). И овде су на историској основи, морфолошки појави објашњени према словенском супстрату и према гласовним и аналогичким принципима. Материјал је изобилан, објашњење обазриво, тако да ће дело Гебауерово сачувати научну вредност као изворно дело првога реда, и кад се промене научни погледи што се тиче неких још неутврђених тачака, код којих се *мора* колебати сваки озбиљан научник. Још док се боље проуче чешки дијалекти, моћи ће се

историским паралелама наћи објашњење у дијалектима — али то неће бити на штету делу, о коме се само с хвалом мора говорити.

Може бити, пашће у очи по неком читаоцу, који у делу Гебауерову устражи поуке, како има мало паралелâ из словенских и других сродних језика, којима би се могли објаснити сродни појави у историји језика чешкога. Може бити, и то је неки недостатак, али да је то нешто особито, што уди употреби самога дела, то не ће смети нико тврдити, знајући од колике је вредности научне, с каком је збиљом и савесношћу, с коликом спремом и истрајношћу оно написано. После Миклошића проф. Гебауер отишао је, упоредо с науком о језику, много унапред, тако да се о његову делу може пре рећи да је савремено, него што се још 1876. и 1879. могло казати за Миклошићеве: Облике, Основе и Гласове или 1886. за његов Етимол. речник словен. језика. Што се тиче индојевропског и прасловенскога супстрата, проф. Гебауер највише се ослањао на монументално дело лајпцишкога професора *Карла Бругмана*, знаменити Grundriss der vergl. Grammatik der idg. Sprachen, у Штрасбургу од 1886., од кога имамо у 2 издању науку о гласовима, а којим је у науци о језику обележена нова периода, и крунисан рад читаве *млађе школе лингвистичке*. Али осим Бругманова Grundriss-а проф. Гебауер марљиво се послужио и другим бољим делима, нигде се сâм пак не упушта на земљиште, у ком он није *потпуно свој господар*.

Остављајући да чешки и други словенски лингвисти изричу свој *стручан* суд, издвоје што је критично и ново, што је непоуздано, што је самостално, а што је већ раније било познато — ми само желимо још и на други начин да истакнемо монументални карактер Гебауерова дела. Као што је познато, *Даничић* је написао „Историју облика српскога и хрватскога језика“ и 1874. објавио, и тако је српска књижевност стекла прва критично израђен део историје нашега језика. После тога добили су Руси у делу *А. Соболевскога* кратку историју рускога језика (Лекціи по исторіи русскаго языка, 2 изд.), Пољаци историју обликâ од *Калине*, Лужичани своју велику граматику од *Муке*, Бугари позната дела од *Лаврова* и *Калине*. Али док су Лавров и Калина писали нацрте, а не систематично дело из историје бугарскога, Даничић за српски, Калина за пољски дали *само* историју обликâ, а Миклошић издао пре низ граматика, а не компаративно-историску граматику слов. језика (бар што се тиче гласовâ и обликâ) — Гебауер је створио на широкој основи *систематску историју* (или истор. граматику) чешкога језика у духу данашње науке. Истина, и Соболевски је пошао добрим путем али је његово дело, упоредимо ли га с Гебауеровим, малено, нацрт: план за велико систематско дело. До душе, и у другим се областима словенске науке о језику опажа живо кретање и пословање; али ће много времена протећи, док се дође до дела слична или равна Гебауерову. Сада се не може историја језика писати, док се не проуче сви дијалекти, не издаду сви важни споменици, не одвоје домаћи од туђих елемената — и то служи у новој науци као

ваљано јемство, да ће се после моћи саставити поуздана слика историскога развитка језика — и да ће се моћи приступити и компаративним лингвистичким студијама на широј основи. Наш Даничић, радећи „Историју облика", није имао чврсту и поуздану основу, *какву би му дала историја гласова*. — јер се без историје гласова не може разумети историја облика, — онако исто као што историска синтакса баца јаку светлост на многе морфолошке појаве. Познато је, да је немање основе у историји гласова много удило Даничићевим етимологијама и бацило сенку на његов научнички глас, особито због оних кобних „Корена". Без познавања историје гласова и без познавања психолошке основе језикове не може бити исто тако ни добре етимологије. Проф. Гебауер располаже и једним и другим, и надамо се да ће нова дела његова исто тако бити украс словенској науци, дика чешком народу, који је Словенству образ осветлао.

Ако проф. г. Ј. Гебауер још није члан дописни или **почасни** (у правом смислу, по избору а не из Уч. Друштва), наша би Академија само извршила једну моралну обавезу, изабравши га за члана.

Београд, јануара, 1899.

С. Н. Т.

Vladoje S. Jugović: **Slike iz života**. Zagreb 1898

У колу младих прегалаца на пољу хрватске књижевности јавља се опет г. Владоје С. Југовић, с књигом приповедака и цртица, којима је дао натпис: *Слике из живота*. Исти г. Југовић издао је године 1897. своје првенче под именом „Uvenulo lišće".

Ако нам сликар хоће кичицом да прикаже који предмет, он поред тачнога познавања технике сликарске уметности мора наравно познавати предмет, који нам жели приказати. Тако и писац, ако жели својим пером износити „слике из живота" мора поред финог осећања и живе примчиве фантазије дубоко познавати човека и имати обилато искуство живота. Цела књижевност није друго него галерија „слика из живота," али оно, што у тој галерији хоће да носи искључиво име „слика из живота", мора се одликовати неком индивидуалношћу коју му мора дати пишчево дубоко познавање човека и живота његова.

Слике из живота не подносе епске ширине, оне морају бити кратке, језгровите, а обележје истинитости не смеју ни у једној речи изгубити. Југовићеве „Slike iz života" у колико одају, уз више него средњу интелигенцију пишчеву, деломице фино осећање и примчиву машту — а то је главна карактеристика песнички надахнуте натуре, у толико одају површно познавање човека и слабо искуство живота. Но Југовић је још млад, а како је пун добре воље, он ће се с временом и дотерати.

Сав садржај књиге разделио бих у две групе. У једну групу метнуо бих чланке, у којима нам писац износи оно, што нам и натпис обећава, а у другу бих метнуо цртице, у којима се писац упушта у апстрак-

тну анализу појединих часова људскога живота. У прву групу иде: „Duvna“, „U kavani“, „Noćna šetnja“, „Stari Marijan“, „Sprovod“, „Služnik broj 358“, „Susret“, „Pod nožem“ и „Propali genij“. У другу групу убрајам остале, и то: „Noći kraj mora,“ „Na žalu,“ „Prije bure,“ „Na Dravi“ и „Prije godinu dana.“

„Duvna“ је велики анахронизам. Иначе, да је мало раширити, добили бисмо лепу новелету. „U kavani“ и „Noćna šetnja“ приказују нам сцене, какове се сваки дан одигравају у Бечу, а придружује им се „Služnik broj 358“. Таковиx „слика из живота“ доноси нам сваке среде „Interessantes Blatt“ под именом „Tuti frutti“. „Stari Marijan“ је — каже писац — „истинита приповест.“ Зато сам ту „истиниту приповест“ трипут прочитао, да се уверим о њеној — неистинитости.

Дешава се да људи не плаћају порез, јер га платити не могу или не ће. Десило се такођер већ да је гдекоји порезник платио главом своју превелику ревност у служби, а наравно онај, који се том порезнику насилно противио, био је судски кажњен. Могуће је, да тога кривца пресуда тако дирне, да он од капи умре. Али то није језгра Југовићеве приповести. Њена језгра је Марјанов понос рад' царског одличја који носи на својим грудима, рад' златне колајне, па и смрт је Марјанова наступила зато, што губи ту златну колајну, и наступа у оном часу кад би ју он са својих груди морао скинути. А ми већ у средњем, па чак и у старом веку видимо да људима, које бацају у апсане, скидају сав накит и знакове одличја. А тек данас! Више је него „licentia poetica“ ако се у приказивању „истините приповести“ за котур, око којег ће се омотати нит приповедања, узме нешто неистинито.

Даровитост писчеву одају слике: „Sprovod“ и „Pod nožem“. Али и у тим сликама налазимо одвише субјективности, којој у сликама из живота нема места. — „Susret“ носи обележје потпуне невероватности. Који ће свештеник прекинути најсветији црквени обред рад' суза крабуље (маске) које под крinком (образином) и не види? А шта опет мари онај „полупијани карневалски свет“ за црквене обреде. За што писац воли да износи такве контрасте? Онај један корак од узвишеног до смешног чини Југовић у „Susret-у“, да и не говорим опет о „Služnik-у br. 358“ и др. А онај „Propali genij“? Какав геније? Та он је све пре него геније. Лола, лупача, а само не геније. Он после подне проклиње своје пријатеље и заводнике, а у вече је у њихову друштву!

Друга група су — песме у прози, а никада „слике из живота.“ Објективности нема ни трага у њима. Али видимо у њима да писац има осећања, има полета, има фантазије. Особито је лепа цртица „Na Dravi“. За цртицу „Na žalu“ писац је предубоко умочио перо у песимистичко мастило. — Да је у писца мало више пажљивости, не би запао у контрадикције као тамо, где каже, да море обожава, мрзи и — љуби уједно. —

Процењујући Juговића по ономе, што нам у књизи „Slike iz života" даје, и имајући на уму, да је он човек још млад, а уз горе истакнуте особине марљив и пун добре воље, може се од њега још доста очекивати.

J. J. Моганић

Опсерваторија и њене метеоролошке стације, *од Милана Недељковића, професора Велике Школе. — Београд. Штампарија Петра К. Танасковића 1898.* На 8°, стр. 37.

Прошле, 1898 године, наша је Опсерваторија навршила пуних 12 година свога живота. Тај њен живот, како се из ове књиге види, био је у колико буран, у толико и — може се рећи, паћенички. За све време њенога постојања до данас, на ову се установу није обраћала озбиљна пажња, али је ипак за то рад у њој текао својим јасно одређеним правцем, некад брже некад спорије како су се кад прилике око ње развијале. Немајући ни довољно материјалне потпоре, а до пре кратког времена и никаквог особеног персонала – она је с муком савлађивала све тегобе свога живота помоћу својих добровољаца, који су је радом својим истински помагали без икаквих награда. Ето за то је живот њен био буран, трајао је и најзад је борба њених добровољаца — да је одрже у животу — уродила већ и неким плодом.

Тај плод, резултат дванаестогодишњег њеног рада и напрезања, данас већ има толику вредност, да се могу о нашој отаџбини састављати оригиналне студије о климатолошким приликама њеним, које су свакако веома интересне. То потврђују и неколике сасвим оштре и у последње доба опет сасвим благе зиме у нас. Да суграђани наши осете пријатност тога плода опсерваторијског рада, требало би да се ти радови публикују и тиме учине приступачним и ужој и широј читалачкој публици, и у домовини и ван граница њених. Али — књига нам с неком тугом прича — сав тај рад стоји у озбиљу наслаган у орманима опсерваторијским чекајући да једнога дана изађе на светлост, пред свет. По смислу речи ове књиге изгледа, да ће се на то још дуго чекати, јер Опсерваторија још нема свога листа, још не штампа своје Анале, а што већ од 10 година на овамо имају сви наши суседи: и Бугари, и Румуни, и Маџари са свога дома и из Босне и Херцеговине. А све су те Опсерваторије и метеоролошке стације постале у исто доба, неке и доцније, када је и наша Опсерваторија постала.

До прошле године, наша је Опсерваторија била *само метеоролошка*, а од марта 1898 она је постала још *и астрономска*, које се две службе у њој отправљају сада непрекидно. Отварајући и астрономско одељење њено, њен је Директор, окуражен овим успехом, радосно то објавио књигом, о којој говоримо и изнео шта се све ради и у одељку метеоролошком (III стр. 11), и у одељку астрономском (I и II стр. 4—11). Да

се астрономско одељење не би рђаво разумело, г. писац је одмах протумачио да то није одељење т. зв. „Луксузне астрономије“ за коју треба много, врло много средстава материјалних, већ је то одељење „практичне астрономије“ у коме се ради оно, што је за наше прилике у Србији од битног интереса и управо за суштаствене потребе наше земље. А ти ће се радови показати као одиста суштаствени за нашу отаџбину тек онда, кад се једном буде хтело уредити наше домаће газдинство на озбиљним основама културним, економским и рационалним.

Као трећи задатак београдске Опсерваторије, наводи г. писац, јесте, да она буде *централна за климатолошка испитивања целе наше земље.* Она је и то постигла необичном енергијом и похвалним одзивом свесних и трезвених радника на културном напретку наше отаџбине. То сведочи онај велики списак таквих радника (стр. 23—25), у највећем броју професора и учитеља, а затим телеграфиста и свештеника. Ну г. писац наводи, да су ови радови, прихваћени одушевљено у почетку, данас сведени на врло мали број — од 120 станција метеоролошких раде сада непрекидно само 77; преко 40 их је рад обуставило или прекидало услед премештаја њихових руковођа или отпуштања из државне службе. А Србија треба бар 300 станција разнога реда!

Г. писац наводи (стр. 32) да је нашој Опсерваторији стављен још и четврти задатак: да буде *и магнетска.* За ово одељење још није ништа урађ[illegible] но и ако је знање магнетских прилика наше земље од врло великог значаја зарад обичних премеравања и оријентовања. У оскудици правих, истинских вредности за магнетске константе наше земље, још се и данас служе подацима од 1887 год. које је одредио неки Gredeich у Београду и Шапцу за свој рачун, бавећи се неколико дана овде, не нашав за нужно ни да види нашу Опсерваторију и физички институт Вел. Школе. А ове се вредности — ако се жели да трајне буду — не одређују тако, за 2 до 3 дана већ ту треба мало већи размак времена и непрекидног посматрања од — повише година!

Ето то је приближна слика, коју нам даје поменута књига о животу и раду наше Опсерваторије и њених метеоролошких станција, коју г. писац, износећи само неке одломке из велике историје дванаестогодишњег живота Опсерваторије, сасвим умесно завршује речма: „ја то чиним и за то: да бих ближе упознао г. г. читаоце са нашом Опсерваторијом (која им стоји на расположењу да је лично и виде и познају); и друго, да бих — на место уменог евентуалног „критиковања“ које много пута и на многим местима греши намерно или ненамерно — дао повода јавној оцени и критици, вазда корисном општем добру, да би оне својом благотворном, *истинитом* речи послужиле и нашој Опсерваторији у њеној тешкој служби науци и култури земље наше.“ Ми препоручујемо ову књигу озбиљној пажњи својих читалаца, који се интересују културним напретком и установама у нашој домовини.

Београд. **Лазаревић.**

Милићев гроб, слика из сеоског живота. Написао *Мил. Сретеновић*. Издање штампарије и књиговезнице Павловића и Стојановића. Београд. 1898. стр. 94. Цена 80 пара дин.

Писац је већ познат читалачком свету са ранијих му радова („Радетића Мара“, „Бисерка“ и др.), који су оцењени у своје доба. Критика је мислила, заиста, добро, кад је, оцењујући поједине пишчеве радове, упућивала приповедача, да у даљим радовима пази то на ово то на оно, и с правом је рачунала да ће су у његовим осталим радовима видети корист од тог упућивања. Овом последњом приповетком г. Сретеновић је показао, да у њега усавршавање мало иде напред. Јер ова ствар оваква каква је, нема у себи ни лепог предмета, ни тачнога, природнога развијања догађаја, ни лица, представника особитих карактера (сем Данила), па се и са самим приповедањем прилично натеже. У свему пак има и доста неприродности и чудноватости, где претеривања а где натезања, доста удешених тренутака, без којих приповетка не би могла иначе ни постати. Ево у кратко садржине. Беља и Јевта су добри пријатељи (премда су раније били крвни непријатељи). На сабору се заваде око плаћања части (срећно доба, кад су се људи и тукли, ко ће да плати попијено вино!), заваде се, па се богме и потуку. И од тада крв и нож! Бељин Милић воли Јевтину Милицу. Можете мислити како је сад њима двома. Беља хоће да се огради од Јевте. При подизању ограде Јевти падне мрак на очи, па, ни пет ни девет, дум из пушке и убије Бељу. Сахране Бељу а Јевту у апс. Обе куће ипак се слажу и још мисле, да Милић узме Милицу. Таман Милић исповедио капетану, да одустаје од тужбе против убијце оца му (?!), а пандур јавља да је Јевта умро у апсу (након једног дана по апшењу!). Е сад је и Јевтина кућа изгубила старешину, па је дуг намирен; погинуо Беља, умро Јевта, па њихове куће здраво и весело, и после неког времена би били и сватови Милића и Милице. Е, али ту је зао дух, ту је ћата Данило. Он воли Милицу „до лудила“ (ала ми је одвратан овај сталан израз код сваке љубави: „до лудила“!), али га ова и не погледа. Зато он гледа да сатре Милића, па ће му она пасти к'о гњила крушка. Једно јутро нађе Милица код бунара неко писмо, које кад прочиташе, видеше да то хајдуци уцењују њихову кућу. То писмо однеше у општину. Данилу свану: тобоже сумњајући на Милића зовне га у суд, и нареди му, да пише, што му он говори, па му издиктује оно хајдучко писмо. А Милић, као неки ђачић пише ли пише, што ћата Данило чита. Ћата онда узме оно Милићево писмо, па капетану, као да је Милић јатак. Милића су одмах затворили, ма да је и њему грешнику пукло пред очима шта хоће Данило с оним писмом, и хтеде удавити Данила, да га људи не одбранише. Сад настаје јад у обе куће, а Данило живо ради, говорећи свуда да је Милић заиста јатак. И сељаци (грех на душу писцу!) по мало сумњају, ал' и верују у све то. Тамо овамо Милића, сина честите куће, младића необично часна и поштена, који је

дотле био углед и понос целога села, на основу онога писма, суд у Кикандони, т. ј. у Шапцу, осуди на 20 и словом двадесет година робије. Данило мисли да је постигао циљ. Али, не лези враже, Милић побегне с робије, а баш уочи прошевине, куц, куц, на Данилу у кућу. Милићеви другови — да збиља, Милић је с робије баш од истине отишао у хајдуке — ослепе Данила. Али се прочу по селу о хајдуцима, и цело село појури за њима, те их у једној шуми опколише. Али како је била ноћ (иначе писац није могао друкчије никако учинити, да Милић походи Данила него у вече, а кад је то учинио у вече, морали су га одмах — но ноћи — јурити), остану они око те шуме, на јутром рано нападну на хајдуке и побију их. Јадни Милић, шта се учини од добра човека. А шта би с Милицом? То ни ја не знам, јер нам је писац само казао, да се лепо обукла на дан прошевине па је тако нестало, дакле, службено речено, „отумарала незнано куда.“ Ето то је у најкраће садржина ове Сретеновићеве приче.

Узгред на неколико места грешком показасмо где шта стрчи. Милић као главно лице у приповеци, тако се мало истиче, тако је мало радан, да га познајемо само по његовој несрећној судби. Најзад како су догађаји и сувише испреплетани и како се све врзе око Данила и његове „до лудила“ љубави, скоро би се могло препоручити, да се и прича друкчије назове. Милица само пишти сирота, и да би увећала и своју и Милићеву несрећу, баш она налази оно пусто писмо, које окривљује Милића; а толико је проста (рекао бих и нешто горе), да упорно тврди и на суду, да је Милићево писмо (што га писа у општини баш оно које је она код бунара нашла.)

Беља и Јевта, онако разборити људи, побију се као деца, њихов је и разговор и понашање дечије. Нека су везе пријатељства биле ма како јаке међу њиховим кућама, ипак се не да замислити, да оне остају тако и после смрти Бељине! Та молим вас, ко би од вас био и даље равнодушан према ономе (и његовој породици), који вам рођена оца убије?! Чудновато, чика Јевта онако брзо сврши у затвору, као наручено. Јевтин син није ни добар друг, ни пријатељ Милићев, кад га тако брзо напушта и поводи се за Данилом. Данило је прилично исцрпно представљен. — Што је где-где пропуштено и можемо допустити, али не разумемо приповедача, што нама бар, читаоцима, не објасни, откуд заиста оно писмо у Јевтином дворишту? Ко њега писа и ко га подбаци? Па оно је за Бога и сувише важно, јер писмо је кључ свега осталога, да није њега било не би ништа од свега онога било, што је настало. Чудновато да се то превиди. Као што видите лица и догађаји нам се не свиде, и да није на два три места лепих описа (сабор и др.), ресултат би по писца био још гори но што је.

И ми не пропуштамо ову прилику, а да писцу и опет не препоручимо темељнији рад и читање признатих и великих приповедача, озбиљ-

није студије о својим типовима и догађајима. оштрије критичко и природно оцењивање онога што се пише и како се пише, док сам себи не створи углед правилнога писања. Докле год се овако журно и на брзу руку ради, све дотле неће и не може бити успеха.

С.

Скупљени историски и етнографски списи Вука Стеф. Караџића. Књига прва. Београд (штампарија Краљевине Србије) 1898. 8-на XIV, 366.

Издање Вукових дела иде доста брзо напред. Не можемо се потужити ни на каквоћу издања и уређивања. О свима њима моћи ће се говорити тек пошто рад Вуковог Одбора буде коначно приведен крају. Тада ће се тек моћи говорити као што ваља и о самом Вуку.

У књизи која је пред нама, изнета је грађа за српску историју нашега времена с животима најглавнијих поглавица овога времена. Поред познатијих Вукових радова ми се ту срећемо и с таквима, који се овде први пут јављају. Ова нам књига даје у неколико и слику самог начина рада Вуковог, што ће бити од неоцениме вредности за онога, који буде ближе проучавао опа нове српске књижевности. Сви Вукови радови у овој књизи нису *права* историја: али ће они у велико помоћи да се створи права историја стварања нове српске државе. Његови записи о појединцима носе овде-онде јамачно обележје личног расположења, и ма да им то одузимље историјску објективност. они су с другог гледишта ипак врло поучни и занимљиви.

Уредник овог издања, г. Љуб. Јовановић уложио је око њега примеран труд, на чему му се може само честитати. И његов предговор и његова местимична објашњења (у примедбама) одликују се тачношћу и марљивошћу, и цео вам посао чини утисак уредникове преданости к њему. Ја бих имао ипак једну замерку. Ма како да је, и у *многом погледу*, занимљиво, ја *Житије Ђорђија Арсенијевића Емануела* (стр. 293—345) не бих стављао у ову књигу. У њему је *Вуков* само језик, па и то не у потпуности. И ако је имало повода штампати га. то је требало чинити на другом месту. Али ово је, као што се види, приговор сувишку, а не недостатку. По овој књизи ми у главном имамо разлога да с нестрпљењем ишчекујемо продужење и завршетак још остале три књиге Вукових историских, етнографских и географских списа.

Р.

С. М. Кульбакинъ: Замѣтки о языкѣ и правописаніи Волканова евангелія I—IV (Засебно оштампано из „Извѣстій" рус. императ. Акад. Наука, т. III, књ. IV). Стр. 33.

Белешке о српском јеванђељу почетка XIII в. морају бити за српску филологију од интереса, ма их писац називао непотпуним и повр-

шпим (стр. 2), Јеванђеље Вуканово — као што је познато — писао је старац Симеон Немањину сину Вукану; оно се сада налази у петроградској народној библиотеци. —

У првом делу ове књижице дају се палеографска посматрања; овај део расправе разрађен је исцрпније но остали. У другом одељку (I и даље) описују се фонетски појави и дају се у исто време објашњења, која би могла бити краћа. Наприм., под § 1 (5—9) износи се судба малог и великог јуса у разним положајима, а међу тим знаци за ова оба звука потпуно су једнаки осим у два три случаја. Још су неки тексти (3—4) познати у којима се ово исто опажа. Ја се нећу задржавати на објашњењима и фактима, јер су то махом већ познате ствари и споменућу само да писац не говори ништа о исправцима самогласника *о* и *е* у ъ, што се у тексту опажа, а то није без важности. У трећем одељку разгледа се морфологија (21 и даље), а у четвртом (27 и даље) лексички материјал. Овде писац није учинио онако како би се могло желети. Он разгледа какве су се старе речи сачувале, што је важно за текст, али у почетку своје књижице писац говори да се неће дотицати самог текста, као што и чини; међу тим нама је интересно какве су нове речи унесене у текст, какви су грецизми преведени, јер таквих примера, у колико нам је познато, у овом јеванђељу има

У опште ова расправица даје нове прилоге за познавање овог нашег старог јеванђеља. Ово је јеванђеље преписано — нема сумње — са средње бугарског оригинала (упор. прелаз) **о** кад је без акцента у **у**, замењивање јусова по Лескинову правилу и др.) Међу ортографским цртама налазимо и ю м. *у* — као и у Мирослав. јеванђ. Ово писац објашњава нашом хипотезом (у пор. *Дело* XV т, 304.

А. Б.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Лексикографски одсек Срп. Краљ. Академије. — Овај одсек ради живо на прибирању грађе за академијски речник. Поред тога, што се исписују речи из дела свих књижевника, сад је одсек у „Срп. Новинама“ штампао „Позив и упуство за купљене речи по народу за речник Српске Краљ. Академије.“ Ово ће бити и засебно оштампано и разаслаће се свима, који би се тим послом бавили. Нада је, да ће се по онако опширном упуству добити драгоцени прилошци народних, досад незабележених, речи.

Матица Српска. — Књижевни одбор имао је 4. јануара ове године свој редовни састанак под председништвом проф. Ст. Левића. На том састанку урађене су ове ствари: У пододбор за прославу четрдесетогодишњег службовања А. Хаџића изабрани су од стране Књижевног Одбора Милан А. Јовановић и Милутин Јакшић. — Примљен је предлог секретарев, да се, као и за придошле рукописе, за оцењивање савремених публикација српских у Летопису службено одреди који члан Књижевног Одбора или Одељења. — Усвојен је секретарев предлог за штампање Автобиографије др. Јована Суботића. — Одобрен је Ђ. Михаиловићу трошак за клишеје уз дело „Кратке белешке из вођарства.“ — Члану Тих. Остојићу дати су на преглед „Прилошци историји словенског препорођаја крајем прошлог и почетком овог века“ од др. Јована Радоњића, и „Биљешке из мјесечника код г. Р. Тошића, српскога књижара у Дубровнику“ од Вида Вулетића Вукасовића. — Умољен је члан М. А. Јовановић да прегледа спис Марка Драговића „Прилози за историју Црне Горе из времена кнеза Данила I“. — Мојој Медићу и Ст. Миловanову дата су на оцену: „Плитвичка језера и њихова околина“ од непозната писца. — Враћа се писцу „Митру Ђуровићу рукопис трагедије „Смрт кнеза Данила I.“ — Ст. Миловanову даје се на оцену рукопис „Брдо и човек“ од М. А. Јовановића за Књиге за народ. — Сави Петровићу на оцену за Књиге за народ „Света три јерарха“ од М. Миловановића. — Враћа се писцу Атан. Пуљу рукопис „Јектика плућа,“ израђен по немачком, пошто је Матица већ издала такво дело од др. Радивоја Симоновића. — „Земаљски Устав“ од непозната писца даје се на оцену др. Ђорђу Дери. — Прима се к знању пријава г. проф. Мих. Валтровића, да ће се Матицом награђен роман Светолика П. Ранковића „Сеоска учитељица“ издати трошком Коларчевог фонда. — Враћени су на захтевање списи неким писцима, да их исправе. Према препоруци др. Ђ. Дере примљен је за Књиге за народ спис: „Кривични закон у примерима“ од непозната писца. — Према оцени А. Вараћанина примљен је превод с руског „Три приповетке сељака Семјанова“ од непозната преводиоца. — По оцени Тих. Остојића није примљен спис „Српске народне игре“ од непозната писца. Према оцени Ст. Миловanова примљен је условно спис непозната писца: „Писма о пчеларству.“ — Примљен је спис „О земљорадњи“ од учитеља Милана Јовановића, по оцени А. М. Матића. — После овога решене још неке ствари, које се тичу благајне и администрације Матичине.

КЊИЖЕВНОСТ

Вуков рјечник. — Ново, треће издање, овога речника) које су приредили Пера Ђорђевић и Љуб Стојановић) приказао је у „Бранкову Колу“ г. *Јован Живановић*. Приказивач је нарочито задовољан допунама, које су приређивачи унели у овај монументални посао неумрлог Вука, те похваљујући уложени труд и показану вештину при изради, честита им на успеху.

Овом приликом додајемо и да је Срп. Рјечник овога издања приказан такође с похвалом у листу Die Donauländer, Zeitschrift für Volkskunde II Theil од ове године, на стр. 164.

Приморски лекционари. — Из 134. и 136. књиге Rada југословенске (загребачке) академије одштампана је и засебно у две свеске (8⁰, стр. 184, Загреб, 1898.) доста опсежна студија *Др. Милана Решетара* „Primorski lekcionari XV vijeka." Тврдећи да међу споменицима *пре Марулића* (у првој поли XV. века) прво место заузимљу *лекционари* (збирке одломака из светога писма, који се — на народном језику — читају у католичким црквама), писац је у овој расправи прегледао само *језик* приморских лекционара XV. века (три цела и један одломак четвртога), остављајући да другом приликом говори о садржају и склопу њихову. Цела ова за историју српскога и хрватског језика врло значајна, студија Решетарова има, сем приступа, ове главне одељке: самогласници; сугласници; деклинација; коњугација; благо (речник) и синтакса.

Општа историја за ниже разреде средњих школа. — Ово је друга свеска Историје, коју пише *Ст. Ловчевић*. У овој је књизи Историја Римљана, и то од почетка до пропасти западне римске царевине. Чланци су наставак из прве свеске, а тако и нагламација. Штампано у српској краљ. државној штампарији у Београду. 1899., стр. 109—188 Цена 0·60 дин.

Источно питање у XVIII веку. — *Деоба Пољске и Кајнарџиски уговор*, написао *Сорел Албер*. Превод с француског (прештампано из „Одјека"). Београд (парна радикална штампарија 1899., м. 8⁰. 439. Паризки професор и академичар Албер Сорел спада међу најугледније данашње представнике Дипломатске Историје. Његово делце о Источном питању у XVIII столећу било је један од оних радова, који су понајвише допринели његовом гласу, који су даљи његови радови, нарочито *Европа и Француска Револуција* (недовршено), утврдили. Приликом појаве ове књиге у српском преводу ми ћемо о њој и о њеном писцу донети ускоро опширнији реферат.

Српски књижевници на шведском језику. — „Ljubljanski Zvon" у јануарској свесци ове године доноси приказ о раду шведскога књижевника Alfreda Jensen-a, који је пропутовао све словенске земље, и написао успомене с тога путовања. Најглавније му је дело „Slavia," културне слике и путне успомене од Волге до Дунава, од Адрије до Боспора. У другом делу тога списа реч је и о Србији. Приказивач у Ljubljanskom Zvonu (познати и признати словеначки песник A. Aškerc), наводећи остала многобројна (XVII) и разноврсна дела Jensen-ова, а сва о Словенима, под бр. XII вели: „Prevodi iz hrvaške beletristike" па се ту ређају преводи, које је учинио Jensen. Ево који се писци ту наводе — из hrvaške белетристике — Његош (Горски Вијенац"), Бранко, Кнез Никола, Мажуранић („Смрт Смаил-аге Ченгијића"), Ђалски, Симо Матавуљ, Лаза Лазаревић, Јанко Веселиновић, Прерадовић и Војновић. — Сваки познавалац наше и хрватске књижевности увидеће колико је ово неприлично да наше највиђеније књижевнике броје у хрватске. Што је најглавније у овоме, чини нам се, није погрешка до Jensen-а — писца, већ до Aškerca — приказивача, јер у Jensen-ову делу „Slavia," у пододељку Den serbiska Skönlitteraturen помињу се као *српски* књижевници: Даничић (стр. 225.), Бранко (са сликом и надгробним спомеником на стр. 225., 226., 227., и 228.), Матавуљ, Јанко, Лаза Лазаревић (са сликом), као приповедачи (на стр. 229.), Матија Бан и Сима Милутиновић као драматичари (на стр. 229. и 230.), Милорад Шапчанин (стр. 230.), Вук и српска народна поезија са цитатима (стр. 233. до 240). Ми не дођосмо до тих приказивачевих Prevoda iz hrvaške beletristike, али не можемо замислити да би уважени Швеђанин, који пише с онаквим разумевањем у Slaviji, називао наше књижевнике *српскима*, а преводио их као *хрватске*. Ово ће бити свакојако омашка приказивачева. И ми пристајемо уз приказивача са „Живео" Jensen, што је свој народ упознао с нашим песницима, приповедачима и народном нам поезијом, али — с овим нашим исправкама.

Приморска обличја. — Нове приче *С. Матавуља*. Издање српске књижаре и штампарије Браће М. Поповића у Н. Саду. 1899. стр.176. Цена 60 новч. Ово је *јубиларна књига*, јер је Матавуљ прошле године навршио 25 година свога књижевнога рада. И овде је, као и у свима осталим својим приповеткама, Матавуљ показао да потпуно заслужује сву ону хвалу, којом га обасипаху оцењивачи његова рада. Као што натпис књиге показује, приповетке су из живота наших примораца и иду овим редом: Јако и Иванка (чудновато, да је и у „Бр. Колу" и у „Новој Искри" име Јаково штампано као *Јанко!*), Ускрс Пилипа Врлете, Бошков пост, Пијеро и Дзандза, Људи и прилике у Гулину, Др. Паоло и Догађаји у Сеоцу. — Само пишчево име највећа је препорука за ову лепу књигу.

Јагићев Архив за словенску филологију. — Истом што је угледала света четврта свеска, којом је завршена XX књига познатога словенскога филолошког часописа „Archiv für slavische Philologie," који још од г. 1876. излази у Берлину под уредништвом опште уваженог проф. *Ватрослава Јагића*. Као и све раније, и ова је свеска обилна прилозима за научну обраду словенских језика; јер су међу *расправама* ове нове ствари: „Пруски и пољски" и „Неке словенске позајмљене речи у литавском и летском" од *А. Брикнера*; „Словенске сложенице како се јављају у историји језика" (недовршено) од *В. Јагића*; „Ка старијој кашупској књижевности" од *Фр. Лоренца*: „Напомене Облаковим македонским студијама" од *Љ. Милс-*

тича: „Грчка версија Јудине легенде“ од *В. Истрина*; и „Жидовски елеменат у пољском“ од *Л Винера*. А завршујући своју двадесету књигу, уредник је мислио да ће бити умесно ако, место обичнога библиографског прегледа у ранијим књигама, овде изнесе *преглед* свих оних *словенских часописа филолошкога, књижевно-историјског и етнографског садржаја*, који се колико било циљем својим додирују са самим *Архивом* и од којих су неки његови старији парници а неки се после њега почели јављати. Ту је наведено 11 великоруских, 5 малоруских, 9 пољских, 8 чешких, 2 словеначка, 11 српских и хрватских и 2 бугарска, свега дакле 48 повремених издања поменутог садржаја на седам словенских језика. — На крају ове свеске уредник још баца кратак ретроспективни поглед на досадашњи живот свога журнала и обилати научни рад у двадесет књига његових, па и ако није сасвим задовољан постигнутим успехом и одзивом у публике и сарадника, опет објављује да се одлучио ући и у трећу декаду. Поговор се овај завршује списком свих досадашњих сарадника Словенскога Архива, међу којима је и приличан број српских и хрватских имена.

Међународноправна библиографија Јужних Словена. — Тако се зове један кратак преглед радова по овој научној грани код Срба, Бугара, Хрвата и Словенаца, који је наш сарадник г. др. М. Р. Веснић штампао у Revue de Droit International et de la Législation comparée (св. за новембар и децембар прошле године).

Балканска царица на талијанском језику. Након 13 година од постанка Балканске Царице, Кнеза Николе, ево је добисмо и на талијанском у преводу Јована Николића. Натпис јој је „L' imperatrice dei Balcani. Dramma in tre atti, di Nicolò I, Principe del Montenegro. Traduzione dal Serbo di Giovanni Nicolić“. — Zara. Enrico de Schönfeld editore, стр. 205. 4⁰. Посвећено је кћери кнежевој Јелени, принцези од Напоља. На странама 13—21 изнет је читаоцима садржај Балканске Царице, а од 23 почиње драма. Издање је врло елегантно. На стр. 4. је и слика Кнеза Николе. Цена 4·50 лире (дин.).

Природњачка књижевност у Србији. — Енглески часопис Natural Science, у XIV. књ., свесци за фебруар од ове године, доноси под горњим насловом ову белешку: „Код нас се није знало да у Србији постоје четири средишта за научну мисао. Два су оваква средишта засновапа у *краљевској српској академији* у Београду, која издаје своје органе: *Глас* у октаву и *Споменик* у кварту. „Глас“ одговара немачким Nachrichten, а Споменик Denkschriften. Оба излазе од 1888. год. Треће је средиште *Наставник*, орган професорског удружења у Србији, у којем се износе само оригинални чланци, а одговара нашем Science Progress, који је ту скоро престао. Четврто је средиште *Дело* или журнал за књижевност и науку. Британски Јестественички Музеј добио је пре неки дан низ радова из прва три средишта и то математичко-природњачког садржаја.“

Веселе Вечери — Од ове библиотеке изашла је друга свеска, у којој је „Пусто острво,“ приповетка Жидите Готије. Прва нас свеска није задовољила, јер је у њој, малој обимом и садржином, било вазда ситних ствари. О другој то већ не можемо да кажемо. Желели бисмо од уређивачког одбора више пажње у избору. — па ће онда свакако с већом претензијом тражити од читалачке публике да купује и чита „Веселе вечери.“ Радо бисмо констатовали успех оваких предузећа.

Кнез Градоје од Орлова Града. — Тако се зове „приповетка из времена боја на Косову“ од *Чеде Мијатовића*, која је почела излазити у 1. броју „Бранкова Кола“ од ове године.

О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти — Под тим натписом, као „лекције из историје карловачке митрополије,“ пише у „Бранкову Колу“ проф. *Милутин Јакшић*.

Жича. — Тако се зове „религиозно-морални и привредни календар за народ и свештенство“ за 1899. годину. Овом је календару друга година излажења, а уредници су му *Дим. К. Михаиловић*, свештеник, и *Драгутин Димитријевић* ђакон. Штампан је у Београду, има 120 страна и 17 л. огласа. — Међу многобројним календарима, који изиђоше за ову годину, овај се одликује својом лепом а разноврсном садржином. У њему има чланака, који могу заиста бити од велике користи онима, којима је намењен — и народу и свештенству. Овај календар није ни скуп, јер стаје само пола динара.

Косовске песме на мађарском језику. — Д-р Едвард Маргалић, ванредни професор универзитета пештанског, преводи наше народне песме на мађарски. За сада је изишла у засебном издању „*Косовска битка*“, српска народна песма из XIV века. (Читано у седници научног и књижевног одељења „Друштва Св. Стевана,“ које је и издало ову књигу) Б. Пешта 1898. стр. 45. Цена 50 новчића. О овом опширнију белешку има „Бранково Коло,“ одакле и ово саопштавамо.

Књига о љубави. — Тако ће се звати збирка балада и романса *Милорада Ј. Митровића*, која је дата у штампу. У овој збирци биће 12 балада и романса, од којих су неке штампане и у *Делу* као: „Папучица“, „Робиња,“ „Трубадур“ и др. Познајући досадањи Митровићев рад, не сумњамо да ће

ова збирка бити искрено поздрављена и добро примљена од наше критике и од публике, јер смо уверени да ће у њој бити одабрани радови нашега младог песника, који ужива леп глас са својих песама, штампаних по скоро свима нашим листовима. Ми са своје стране најтоплије препоручујемо свем читалачком свету Митровићеву *Књигу о љубави.* Цена јој је 2 динара.

Стари врускавац. — „Хроника трију покољења“ од нашег одличног приповедача и сарадника „Дела“ *Свет. П. Ранковића* штампана је у „Бранкову Колу“ у бр. 2. и 3. где је и свршена.

Српска књига. — Под тим натписом изнео је г. Стојан Новаковић у 3. бр. овогод. „Бранкова Кола“ своје „неколике напомене.“ На њих је нагнало научника данашње стање српске књиге, у којој он налази: „неследствен (зар не: недоследан?) и нечист дијалекат,“ „немарљив избор речи, трому пажњу на граматичке облике и синтактичке конструкције;“ у њој је даље „овлашан склоп расправе, приче или песме и несређен распоред грађе у њој употребљене,“ „нетачан или неследствен правопис, недовољна и недостатачна (зар се баш не може без „недостатечности“?) интерпункција;“ у њој су „често загрдиле штампарске погрешке, којих се, ваљада, ни у каквој књизи на свету не налази толико колико у књизи српској.“ Г. Новаковић у слици приказује српску публику као маћеху, а српску књигу као девојку, из народне приче о пепељузи... „Остаје да се нађе царев син, те да девојку изведе испод корита.“ Овај се лепи чланак завршује речима, које су у једно и савет, како треба од сад радити: „Чим српска књига — без обзира да ли је она штампана у Београду или у Загребу, на Цетињу или у Осеку, у Сарајеву или у Задру, у Мостару или у Нишу, у Спљету или у Новом Саду, у Карловцима, у Бечу или у Цариграду — буде прави видљиви представник моралнога јединства свеколикога народа; чим из ње ишчезне Србијанац и Црногорац, Херцеговац и Сремац, Хрваћанин и Македонац — по њу ће доћи царев син наших времена и одвешће је одмах на њено право место.“ Скрећући читаоцима пажњу на овај интересан чланак г. Новаковића, ипак бисмо рекли да је слика (констатовање стања данашње српске књиге) испала мрачнија но што је у истини. И ако се *врло многим* нашим књигама могу упутити напред изнети умесни прекори, опет се то не може учинити свима, јер је, смело тврдимо, доста велики број новијих наших књижевних послова ако не сасвим онакав исти, оно врло близак идеалу „српске књиге“ г. Новаковића. У осталом, надамо се да ћемо имати прилике у којој од доцнијих свезака нашега „Дела“ и мало се дуже забавити о мислима и питањима којих се дотиче књижевно писмо нашега одличног филолога и историографа, коме нека је хвала и с наше стране, што је повео овај разговор.

НОВИНАРСТВО

Наставник, лист Професорског Друштва. — Изишла је свеска за јануар са овим члanцима 1. *Из историје књижевности, записи о биографији Стевана Немање од Св. Саве,* проф. Анд. Гавриловића; 2. *Дидактика и методика географије* по др. Umlauft-у од Рад. Васовића; 3. *Писмени задаци у нашим средњим школама;* педагошка расправа од Љуб. С. Протића; 4. *Законик Стефана Душана, цара српског,* на ново издао и објаснио Стојан Новаковић; реферат Анд. Гавриловића. Од 5.–9. су сталне рубрике у овом листу: Новине из наставе и науке; Рад у школи и за школу; Професорско Друштво; Лични гласови; Библиографија и прикази.

Загребачки „Вијенац“. — Са шестим бројем од ове године (11. фебруара по нов. кал.) *хрватски* Vienac као да улази у нову, рекли бисмо, бољу фазу свога живота. У том се броју читаоцима приказује нови уредник „Вијенца“: српским образованим круговима довољно познати *Јован Хранидовић,* дугогодишњи браннч и пријатељ слоге српске и хрватске, књижевник, из чијега су пера многи послови и у стиху и у прози нашли места и на странама српских, ћирилицом штампаних, књижевних листова. Нови уредник не развија никакав нов програм листу, који већ 30 година живи и свој карактер одавно има оцртан, те само изјављује да ће једнаком предусретљивошћу „примати радње свију књижевничких струја и школа, осим оних које су у опрјецци с циљевима и идеалима нашега народно-културног настојања.“ Али је ипак промену на боље лако запазити баш у оном одељку листа који увек мора носити субјективно обележје свога уредника у *Лиску,* који као да ће од сада имати, покрај осталих, ове две сталне рублике: „Књижевност хрватска *и српска*“ (овога додатка пређе није било) и „Из словенског свијета.“ Још се у изјави уредниковој додаје да ће се за неко време, док се листу не поправе материјалне прилике обуставити редовно доношење илустрација, али да ће стога бити што већа пажња посвећена садржају Вијенчеву у забавном и поучном делу. — Срдачно поздрављајући на новом, части пуном, положају новога уредника, желимо му најбољи успех у сваком погледу.

Учитељски Пријатељ. — Овај лист, о ком донесмо белешку у прошлој свесци „Дела,“ почео је излазити. До сада (до краја јануара) имамо 3 броја. У свима су бројевима сталне рубрике, на првом месту, чланци *о учитељима и раду у школи,* као: Стални надзор у нашим народ. школама; Учитељ (бр. 1.); Просветни радници, учитељи и школски надзорници; Положај наших учитељица (бр. 2.);

Учитељи после нових реформама; Више школе за народ на Северу; Спојени разреди у осн. школи (бр. 3). Друга је рубрика *Животописи славних људи* (до сада: Сократ, бр. 1; Сенека, бр. 2. и Волтер, бр. 3.). За овом је по која *приповетка* (1. и 2. бр. од Рад. М. Домановића *Генијални списатељи*); после тога *Народне умотворине; Афоризми; Школске вести из страног света; Разне вести из словенског света; Разне белешке* и друге ситније ствари. — Ова три броја чине у главном леп утисак, те се можемо надати да ће лист одговорити постављеном циљу, ако само уредник узмогне прикупити око њега још више бољих сарадника и ако му се одазове што већи број читалаца. А цена је листу тако мала (2 дин. годишње), да га свак може набавити. Излази у недељним свескама од једнога великог табака.

Летопис Матице Српске. — Вредни секретар Матичин већ нас је обрадовао *првом* свеском *Летописа* за ову годину (197. књига). Сем завршетка чланку *П. Сиркуа* „Стари српски рукописи са сликама" и наставка *Матавуљева* причања „Биљешке једнога писца" у овој су свесци нове ствари: почетак опширне расправе „Књижевни и научни рад Павла Јос. Шафарика" од нашега сарадника *Симе Н. Томића*; затим „Отац Гедеон," спев *Драгутина Ј. Илијћа* и „Самртни или погребни обичаји код Мухамеданаца у Херцег-Босни" од *Вида Вулетића — Вукасовића*. У рубрици *Књижевност* приказао је *Јован Радонић* Јагнћеву расправу „Evangelium Dobromiri," о којој је раније било помена и у нашем листу. И ако бисмо у овом најстаријем нашем књижевном гласилу желели и више разноликости и више обзира на широку му, врло разнолику, читалачку публику, ипак можемо рећи да је изложена садржина ове прве свеске за г. 1899. одабрана.

Нова Искра. — Изашао је и други број илустрованог листа *Нове Искре* под уредништвом г. Ристе Одавића. И садржином и илустрацијама својим лист потпуно заслужује да га читалачка публика подржи. Ми му желимо потпун успех.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Васа Пелагић, агитатор и публициста умро је 25 јан. о. г. Покојник је познат колико по плодности свога пера, толико и по бурном му животу, који је на послетку завршио у пожаревачком казненом заводу. Покојни Пелагић је сам себе називао социјалистом, али оно што је као социјализам у својим списима давао било је далеко од тога. У осталом томе се није ни чудити, јер је сам његов лични развитак ишао путем који му је пресекао разумевање онога чега је желео бити апостолом. Он није видео нигде историски развитак и неодољивост у даном времену извесних установа; он је свуда и у свему гледао само тиране раднога народа, па је према томе и социјализам мислио да може бити остварен свуда и свакад само ако то хоће — они који држе власт. Морамо с гледишта човечности јако жалити, што је допуштено да Пелагић — болестан — умре у затвору. И то у толико више, што то није правило за све. На крају 19. века могли бисмо бити за цело питомији.

РАЗЛИЧНОСТИ

Астрономске белешке. — Фебруар 1899. — 1. *Дан траје* (са сутоном и прозорјем) 1. фебруара 11 сати 39 мин.; 10. фебр. 11. с. 54 м.; 20. фебр. 12. с. 33. м.; 28. фебр. 13. с. 4 м. — До краја фебруара дан порасте за 1 с. 25. мин.

2. *Сунце* улази у знак Риба 6 фебруара.

3. *Мене Месеца.* Прва четврт 5. у 10. с. 14 м. пре подне; Пун Месец 13. у 3 с. 38 м. по подне; Послед. четврт 21. у 5 с. 29 м. пре подне; Млад Месец 27. у 9 с. 15 м. по подне.

4. *Планете.* У фебруару месецу пружа се лепа прилика читаоцима да могу у исто време видети све планете, које се виде голим оком. Око 5—6 сати из јутра види се Меркур на истоку (у звезданој слици Стрелца), који се тада рађа скоро на читав сахат пре Сунца. Венера, Сатурн и Уран мало више Меркура (у Скорпији), од којих је Венера веома сјајна и види се сада у облику српа. Јупитер је већ прешао преко меридијана београдског, али је још доста високо у то доба. Марс је доста ниско у слици Рака. Нептун се може видети у вече, али дурбином.

5. *Падалице.* Појава ових небесних тела у у фебруару није тако особита. Ну ипак при ведрим ноћима ваља их мотрити нарочито 3. фебр. када су брзе и остављају дугачак траг; 8 фебр. су брзе, веома сјајне и имају дугачак траг.

6. *Зодијачна светлост.* При ведрим вечерима (без месечине) може се видети ова интересна светлост на западу.

7. *Звездано небо.* Око зенита су ове звездане слике: Персеј, Кочијаш (са сјајном звездом — Козом), Близанци, Бик (са Влашићима). — На северу: М. Медвед, Кефеј, Змај. — На истоку: Дјевица, Лав, Рак. — На С. И: В. Медвед (Кола). — На југу: Велики Пас (са најсјајнијом звездом нашег северног неба — Сиријус), Орион (нама најлепша звездана слика). — На ЈИ: Хидра. — На западу: Андромеда, Пегаз, Ован, Рибе.

Ј. Михаиловић

ИСПРАВКЕ

У чланку г. д-ра В. Ђорђевића „Увод у Анатомију и Физиологију“ поткрале су се ове штапарске грешке:

на страни	79	ред	11	стоји	савршенијих	а не треба	ништа
„ „	80	„	3	„	производ	а треба	праизвор
„ „	80	„	33	„	, *нека*	„	. *Нека*
„ „	81	„	16	„	je	„	се
„ „	81	„	29	„	одма	„	пак
„ „	82	„	2	„	*узрок*	„	*права*
„ „	82	„	13	„	Aut	„	Ayur
„ „	85	„	7	„	Vesali-a	„	Vesalius-a
„ „	85	„	„	„	Eustachro-a	„	Eustachio-a
„ „	86	„	17	„	argosum	„	ergo sum
„ „	86	„	22	„	награђене	„	саграђене
„ „	86	„	29	„	признање	„	примене
„ „	88	„	30	„	*Girtamier*	„	*Girtanner*
„ „	90	„	18	„	у	„	међу
„ „	91	„	11	„	. За	„	. за
„ „	91	„	31	„	почетних	„	осталих
„ „	92	„	21	„	тражно	„	тражен
„ „	93	„	5	„	мала	„	маса
„ „	93	„	22	„	*она*	„	*измена*
„ „	94	„	15	„	венијцама	„	ћелијцама
„ „	94	„	17	„	регулација	„	регулације
„ „	94	„	30	„	измене	„	извесне
„ „	95	„	9	„	ред	„	једног
„ „	95	„	16	„	филологији	„	психологији
„ „	96	„	10	„	блаженим	„	ближим

КЊИЖЕВНИ ОГЛАС

† ИЛИЈА И. ВУКИЋЕВИЋ

Кад се завршивала ова свеска „Дела," склапао је очи његов први одговорни уредник и предани сарадник, добар друг у колу које око листа ради — Илија Вукићевић. Док се његово мртво тело предаје у крило гробља светога Марка, међу толике знатне раднике на књизи и напретку српском овога века, узимамо перо, да од стране „Дела" искажемо и обележимо, колико ми осећамо, овај губитак, губитак не само нашега листа, него и целе српске књижевности. — —

Кад се покојни Илија 3 августа 1866 године, родио у Београду, његов је отац, Ива Вукићевић, био секретар у првостепеном суду. Он је био родом из Левча, а Илина је мајка, Софија Димитријевићева, чиновничка кћерка, пореклом из пожаревачког округа. Како се отац, као чиновник, селио по Србији, тако је и Илија, још у младим годинама, видео знатан део наше краљевине. Нижу је гимнасију свршио у Шапцу. У то му отац буде постављен у Врању, мало пре тога ослобођеном, па се ту породица и задржала близу десет година, све до домаћинове смрти. Али како су у Врању били отворени само први разреди ниже гимнасије, Илија је послан у Београд па у Крагујевац, и ту је 1884 године свршио с матуром.

У великој школи уписао се у природно-математички одсек. Ако се том избору не би потражио какви разлог спољашњи (нпр. што је претежна већина философа ишла у тај одсек, или што су га од историско-филолошких студија одбијале четири године латинске и четири грчке граматике), него ако би се хтело наћи објашњења у његовој интимној при-

роди, могло би се рећи да је онако урадио с тога што је волео и више имао осећања за природу него за књиге. Ипак ни у изабраном одсеку није узео као специјалност коју од наука у њему.

Тада је ушао у коло другова — вршњака, старијих и млађих — с којима га је раставила тек његова несрећна болест. То је друштво можда и до сад оставило некога трага у савременом животу народном, а свакојако је било значајно за појединце у својој средини. Одушевљавајући се идејама које је исповедала радикална странка, горело се од нестрпљења да се послужи народу, његову напретку, просвети и слободи. Радило се (и изван чисто школских послова), учило, читало; друг је друга подстицао; разговарало се, оцењивало шта су други па и шта се у самом колу радило, и при том се саветовало поштено, отворено, чак и безобзирно осуђивало. Тако се утицало на развиће идеја, погледа, карактера, на самообразовање, а ово је у ондашњим приликама на великој школи било врло потребно. У томе је Илија с почетка имао доста смерног учешћа, тек доцније почео је и он више читати и радити; али ни тада се није могао много заинтересовати ширим јавним животом великошколским, — све је то за њега остајало у ужем кругу пријатељском.

Али то коло није све време проводило у озбиљним дужностима младићским; доста је ту било и ђачкога „живљења". Веселе шетње по Сави чамцима, у Топчидер, у Раковицу и до Авале, па седељке по ђачким собицама сад у овога сад у онога, или по пријатељским кућама на славама и о другим празницима, или у гостионицама, где се који од друштва хранио, ређале су се на по некад и сустизале. Ту је Ика брзо освојио другове својом ведрином и својим красним свирањем. И ако је имао и доста лепо школовање на виолини, опет је ређе свирао туђе уметне пијесе; обично би под његовим гудалом народна наша свирка оживела, појављујући се пред његове обрадоване другове сваки пут нова, свежа, и увек пуна осећања. Занос, који би обладао уметничком душом свирачевом, понео би их са собом како кад: или у немо севдисање или у раздрагано играње лакога кола. Та је свирка била

један од узрока што се та весеља никад нису претварала у бесне теревенке и оргије, него су ти скупови и онда, кад би се највише претерало, показивали младиће који се не могу много заборавити.

Ика је још певао неке народне песме с пуно топлога осећања, пратећи себе виолином. Али ово је обично било само у малом друштву. Умео је он и испричати у кратко двојици тројици другова каки шаљив догађај или приказати чију смешну особину. Имајући бистро око, да уочи стварност око себе, а бистар дух, да позна необичност и комичност ситуација, Ика је при крају школовања већ могао занимати по читаве сахате овеће друштво, причајући јасно, живо а увек с пуно духовитога хумора. Он би се тада сав претворио у причу, све би тада на њему играло, сваки мишић, сваки нерв. С том је врстом прича почео и своје писање.

Од прилике почетком 1886 изашла је у подлиску једнога дневнога листа (Ћурчићева „Београдскога дневника" ?) та прва његова ствар — „Патак", хумореска из ловачкога живота за коју данас мало ко и зна. Тек, Илија беше проговорио, и од тога времена, па докле га год није болест са свим обрвала, он је све време, кад је год могао бити сам, употребљавао на писање или на смишљање својих приповедака и других радова.

Нешто још у великој школи а нешто у Врању, где је одмах пошто је свршио философију постављен за предавача ниже гимназије (26 септембра 1888), он је за кратко време написао повећи број прича. Како су у то време његови другови у Београду, на челу им Д. А. Живаљевић, покренули „Коло", Илија је био један од вредних сарадника. Ценећи национални и просветни значај који „Босанска вила" има у босанско-херцеговачком Српству, постао је и њој сталним и верним сарадником. Још је тада радио у „Стражилову", „Јавору" (новосадском) и у „Отаџбини". Од тих ћемо прича неке до мало имати згоде да именујемо; од осталих, како ово пишемо на брзу руку, можемо прибележити само неке: „Комшије" („Стражилово", 1887), „Јемац", „Прво унуче", „Свој грех" (исти лист, 1888), „Над гротлом" („Коло", 1889), „Кад није суђено" („Босанска вила", 1889), „Најбољи лов" („Јавор", 1889).

Уредници су тражили сарадништво младога радника чије су приче у свих читалаца лепо дочекиване: дисале су ведром младићском поједијом живота. У њима је с једне стране био онај реалисам који је већ пре Вукићевића завладао у уметној српској приповеци, а с друге стране неко идеалистично прерађивање стварности у живахној и окретној машти писчевој, заједно с неком топлом симпатијом према паланчанском и сеоском свету. Те су приче сведочиле да је Лаза К. Лазаревић, поред Јанка Веселиновића, добио још једнога даровитога ученика и настављача.

Значајно је међу тим да је те приче из сеоскога живота писао варошанин који је врло мало виђао село. У њега је стварање било јако, тако да је успевао те и с мало грађе састављао умиљате целине. То је пало у очи тадашњему министру просвете, г. Андри Николићу, који је Илију лично из раније знао и заволео га, те да би му дао прилике, колико је он могао, да загледа у сеоски живот, одреди га лети 1890 за надзорника основних школа у топличком и у једном делу врањског округа. Тада је Вукићевић ближе видео онај шарени живот граничара напрема Старој Србији, који му је дотле, у Врању, био нешто познат, те ће од туд потећи доцније читав низ врло лепих приповедака из тамошњега арнаутскога и српскога живота.

Баш у време те ревисије умре му отац, и Илија остане најстарији мушкарац у кући. Како га сад, осем гроба очева, већ ништа није везивало за Врање, он одмах замоли да га преместе у Београд, где му се већ млађи брат школовао. Његова молба буде примљена (14 октобра 1890), и он премештен у београдску нижу гимнасију. Тако се досели, с мајком и с трећим братом, у средиште српскога књижевнога и просветнога живота.

Ту, охрабрен дотадашњим успехом и одзивима, штампа у смерном облику: збирку прича под натписом „Илија И. Вукићевић. Приповетке I. Београд. Парна штампарија нар. радик. странке 1890 (Цена 1 динар)“. Ту је на 154 страна обичне осмине прештампано пет прича: из „Стражилова“: „Све сам знаш“ и „Под багремом“; из „Кола“: „Је ли жив?“; из „Отаџбине“: „Два растанка“ и „Подсвојче“. — Све су оне, без

једне („Под багремом"), из сеоскога живота (а она је једна из паланке).

Та је збирка врло лепо примљена и у читалаца и у критици. Ова је једнодушно признавала велики дар младоме књижевнику (било му је тек 24 године). Понегде се још исказивала жеља да се на даљим његовим радовима позна мало више студије, али су симпатије биле исказиване без ресерве.

Осетљив према успеху, Илија је збиља све брижљивије радио своје ствари, те му није било лако задовољити многобројне молбе српских уредника, да им пошље коју причу.

Из времена које настаје непосредно по изласку његове збирке (1890—93) имамо забележене ове му радове:

У „Босанској вили": „На месечини" (1880); у „Преодници": „Неколико слика из живота једнога јунака" (1891); у „Стражилову": „Мишко убојица" (1893); у „Отаџбини": „У новој кући" (1890), „Мала погрешка" и „На стражи" (1892); у „Јавору" (Живаљевићеву): „Слика" и „Искушење" (1893). — У Београдском хумористичном листу „Бичу" изашла је његова „Златна жица", написана поводом шпекулативних издања свакојаких превода туђих сенсационих и криминалних романа. Као радикалац дао је и „Одјеку" неколике своје приче, али им натписе сад немамо при руци.

Што је за површнога посматрача Вукићевићеве личности, који би гледао само његову веселу и шаљиву нарав, било необично, у овим се приповеткама, поред очевидне ишичеве духовитости, није показивала његова хумористична жица, сем незнатних изузетака. Било је баш догађаја, кад би он наумио, ишнућни, истицати комичне или веселе стране какога предмета, па да га ипак на послетку обради као врло патетичну ствар. То сведочи дубину његова осећања и посматрања!

Ипак се он није одрицао своје сатиричне жице, и спремао је и њој поља да се излије. Тако је с великом пажњом дуго радио и написао шаљиву игру „Срећа и људи". Она је доцније штампана у „Стражилову" (1894) а и давала се у београдском народном позоришту. Као првини публика јој се симпатично одазвала, те је он, и ако с великом зебњом, радио и даље на драмату и написао, поред неких одломака, још две комедије. Обе су остале још у рукопису.

Све је то Илија радио покрај свога службенога посла и покрај другога рада. Тако се неко време по доласку у Београд из Врања, стао спремати за професорски испит, изабрав да положе из упоредног земљописа, из историје српскога народа и из немачкога језика (као културнога). Кад је, лети 1892, положио тај испит с одличним успехом, добио је указ за професора у свом дотадашњем заводу (1 јула исте године). После године дана премештен је у II београдску гимназију (15 августа 1893).

У то је време у Илину друштву изнео Св. Симић мисао о покретању „Дела". Илија је био међу првима који је призна о стварност таке потребе и могућност остварења Симићеве мисли, те се загрејао за њу. Кад је први број листа, јануарски 1894, изашао, на њему је, као уредниково, стајало Илино име.

Овде нам је згодно споменути шта је о Илији једном приликом казао пок. Л. К. Лазаревић, а то је било још поводом првих његових прича: да је најдаровитији млађи радник на приповеци, који само нема довољно књижевничке спреме. Савети у том смислу доиграху и до Илије, и он се марљиво старао да тај свој недостатак допуни, и за то му се указа одлична прилика баш у ово време. Он доби једногодишње одсуство и нешто државне помоћи ради усавршавања на страни. Тако отиде у Женеву.

Услед тога његова пута, уредништво је „Дела" прешло на Стојана М. Протића, али Илија није ни из Швајцарске ни после заборавио на „Дело". Овде ћемо споменути само оне његове приче, у којима се наставља његов дотадашњи правац приповедања. Тако су 1894 године изашле у листу приче: „Горак хлеб" и „Рождество твоје", а доцније „Један борац" (1896). Од исте је врсте слао и „Босанској вили": „Страшан сан" (1894), „Љуту рану" (1896), као и календару „Требевићу" причу: „Шкрбо и Фејзула".

Ове су последње, као и неке од раније споменутих, узете из онога живота српскога и арнаутскога на граници, који дотле није обрађиван у нашој књижевности. Та је оригиналност већ давала чар тим приповеткама. Друга им је карактеристика: безразлична симпатија према једном и другом од

она два крвничка света на крајини. Кад се томе дода да су оне онако исто живе и занимљиве и да је у њима душа човечја са својим патњама и радостима главни предмет као и оним другим причама, збиља треба жалити што покојник није остварио намеру да их скупи и штампа у збирци.

Међу тим је Вукићевић у Женеви озбиљно прионуо око францускога језика и литературе. Читао је и старије и новије француске приповедаче и друге књижевнике. То му је читање отворило нове, дотле незнане, области песничке; нешто то, нешто најновији књижевни правци у Француза утицаше на њега да се огледа и у новим облицима песничке приповетке. Тако пониче низ његових *бајака*, које се с једне стране додириваху с нашим народним причама а с друге се инспирисаху у модерној француској поезији.

Прва је така бајка изашла у „Босанској вили“: „Лековит штап“ (1895), па опет ту: „Ћоса у рају“. Така је и „Мала вила“ у „Војислављевој споменици“; за тим у „Бранкову колу“: „Проклета лепота“ (1895) и „Ђаво и девојка“ (1896); у „Зори“ (мостарској): „Цар Горан“ (1896), и у „Братству“ (Друштва светога Саве): „Настас налбантин“ (1896).

С овим треба везати и његов највећи рад: „Причу о селу Врачима и Сими Ступици“, коју је писао по повратку у Србију за „Дело“ (изашла у пет свезака, од маја до декембра 1895). То је обликом фантастична приповетка, којој је спољашња песничка грађа узета нешто из живота нешто из народних веровања и предања, а мисао која тај облик испуњава, кријући се за његовим шарениилом, дао је савремени политички и партиски живот у Србији. Ту је дакле исказано покојниково мишљење о тим приликама нашим, као што је у многим ранијим приповеткама и особито у бајкама изношена мисао о појединим појавама живота и света у опште. На жалост начин писања од броја до броја није био ни мало подесан за оваки рад какви је „Прича о селу Врачима“. Сам је Илија и дотле био навикнут да ствар увек целу напише па да јој онда сваки детаљ одмера, поправља и глади. А такви је рад нарочито у овом догађају био потребан. То је брзо и Илија осетио, те је, не знајући шта ће друго, завршио причу на двоје на троје, надајући се да ће имати прилике да је обради како сам жели за ново издање. То јадник није дочекао.

Он је по повратку остао као професор у II гимназији, а кад се упразнило место наставника францускога језика у пр-

вој гимнасији, постављен је (23 марта 1895) и ту за онорарнога предавача тога предмета. 1 октобра пак исте године премештен је по потреби службе у београдску реалку.

Међу тим је испросио г-ђицу Јованку Чолак-Антићеву и венчао се њом (7 јула 1895). То беше време, на жалост врло кратке, среће његове, која се и повећа кад му се роди мушко дете, Иван. То је чинило те је лакше сносио тешку неврастенију која му се брзо појавила. Како је он увек био нервозан, што му се особито видело у великој школи и после у служби, није се ни слутило кака се несрећа спрема срећној породици.

Илија је, кад би само могао од болести, непрестано и сад радио. Од тих последњих радова штампана је у „Летопису Матице српске“ (св. 191, 1897) бајка „Срце.“ За тим је мислио прионути да оствари стару своју мисао, зачету још одмах после велике школе, о роману из друштвенога живота српскога. Прву је главу написао тако, да је на њој тешко познати икаку промену у Илије, али је друга већ била тужна сведоџба онога зла, које је већ наговештавала понека ситница из последње му штампане бајке.

Тако је, пре него смрт, болест без лека отела Илију Вукићевића породици, пријатељима, песничкој књижевности и народу српском. Човек се камењо гледајући у шта се претворише онолике основане наде. Смрт је овога пута дошла, да још једном уцвели и да позледи дубоке болове рођених и милих; али и да их умири завршетком своје неминовности, која свакога од нас очекује, као што је и Илију дочекала 5 марта 1899, у његовој 33 години.

Уредништво је „Дела“ још од почетка болести Илине тешко осетило престанак његове сарадње. У низу крупних губитака, које је оно доживело заједно са српском књижевношћу нестанком Ђоке С. Ђорђевића, Окице Глушчевића, овај нам није био лакши од осталих. У малом броју српских приповедача, који разбише границе што српском народу и његовом просветном животу наметну кобна историја и немила туђинска сила, нестало је једнога који је био од највољенијих представника српскога јединства. С тога је жалост још већа; али се, пред толиким општим губитком, све оно, што би имали казати ожалошћени другови, повлачи натраг у њихове груди, да као слеђена суза падне на срца њихова, а с њихових се уста меша бол међу узвике свих пријатеља лепе књиге српске: „Вечна памет Илији Вукићевићу“.

ГУСЛАР

Не! Певати више нећу, мрски сте ми и ви људи!...
Разбијене гусле моје, о рањене моје груди...

Певао сам... моја песма дизала је прошлост седу
Ређајући див-јунаке у поносну, дугу реду.

Певао сам... уздизао надање нам срца свето,
Певао сам... чувао сам песме, благо неотето.

Са гусала мојих струнâ летала је песма живо
И згревала душу моју, те сам дивне снове снив'о,

Храбрио сам срца људска, слушао ме жудно свако,
Док не дође онај данак... А тада сам горко плак'о.

И о камен, о студени разбио сам гусле своје,
И проклео грло црно, да никада не пропоје!...

Шта се збило? Ид'те даље да не вређам ране старе,
...Видео сам децу нашу где за гусле већ не маре...

О како су, гусле моје, били љупки ваши гласи,
Што их ветар разносио к'о вилинске златне власи!

Њихов одјек враћ'о ми се са далеких, милих странâ,
Свака ј' песма олакшала сињи терет наших ранâ.

И ја, срећан, пролево сам од радости топле сузе,
Сада ни њих више нема... Очајање све их узе.

Сад не плачем. Зовем самрт, нећу јој се одупрети,
Да не гледам децу милу, где им страшна пропаст прети.

Љубомир Н. Симић

ЈЕДАН ПРИЛОГ О ОДНОСИМА СРБИЈЕ И АУСТРИЈЕ

У ГОДИНАМА 1809—1812

(Поводом књиге: *Metternich und seine auswärtige Politik*" von *Fedor von Demelitsch,* Erster Band, Stuttgart, 1898.)

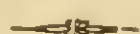

Под горњим натписом угледала је недавно света ова прва књига Федора Демелића, доскорашњег секретара дворске бечке канцеларије, који је, већ по поверљивости својега положаја, имао наравно највише и прилике и могућности, да на самом извору понајдубље продре и сагледа у мрачан и тајанствен лабиринат аустријске политике за време најкритичнијих тренутака по опстанак аустријске царевине. Једном на прагу нашега столећа под неодољивом навалом Наполеона I. а другом опет у револуцијоном покрету 1848—9 г. Хабсбуршка монархија — дотле поглавито и проширена лукавом политиком на основу родбинских веза владајуће династије (по познатој девизи: Tu felix Austria nube!) — дошла беше у питање самог останка свога. Али, нешто старом препреденошћу своје безобзирне политике, а нешто и самом невештином противника својих (нарочито са стране Русије, која се за онда још словенском силом не осећаше), њој би суђено, да срећно преживи оба ова критична момента — у почетку и половини нашега столећа — и да, тек под ударима неумитне политике гвозденога канцелара буде коначно истиснута из Италије и Германије — на нашу велику невољу — потиснута и упућена овамо к нама на Исток. Ова књига Демелићева, писана по самим ау-

стријским државним и дворским изворима (архивама), јасно нам већ показује, како је Аустрија, у колико је више губила земљишта у Немачкој и Италији, у толико је све више цињала на накнаду на Балкану. Данас је наравно ова тежња њезина још у толико опаснија, у колико је сада потпомогнута и самом немачком потпором у интересу проширења привредне и политичке сфере германских интереса на Балкану, и у колико овој тежњи — из себичних побуда противу Словенства — марљиво служи данас и угарска половина њезина. И у томе погледу ова књига Демелићева веома је поучна за оцену и правац наше државне политике у опште. Ми смо дубоко уверени, да би извор бечких архива могао пружити још и много обилатијих и много тежих факата о силној перфидији аустријске политике, кад би се сви они само на јавност изнети могли, али већ и оволико, колико је у овој књизи Демелићевој изнесено и садржано, потпуно је довољно, да нам јасно покаже сву висину дволичности и неверства аустријске политике. Аустрија, по властитоме признању, с правом задивљује свет својом неблагодарношћу (у Кримскоме рату према Русији) као и својом безобзирношћу (према познатој опет изјави Колонића у питању заточења Ђурђа Бранковића: Nihil male fecit, sel ratio status ita poscit!) Па ипак надати је се, да Аустрија, већ по сили самог природног развоја догађаја, неће на крају крајева ни у словенскоме питању боље моћи проћи, но што је прошла у германском и италијанском. У питању политичке будућности Балканских Словена, а понајпре српскога племена, пресудну реч имаће и мораће да каже Русија — по истом оном праву и разлогу, по коме је у италијанскоме пресудила Француска (1859) а у немачкоме опет Пруска под политиком свога гвозденог канцелара. У првој половини овога столећа Русија, као што рекосмо, још не бејаше свесна својега природног позива словенске ослободитељке у великој борби раса (романске, германске и словенске). Она се за тада ограничавала још све на улогу просте заштитнице и покровитељке хришћанских народа у Турској. Да је се нешто Александар I. хтео и могао погодити с Наполеоном I. источно питање (и то не само балканско, но можда баш и

аустријско) било би вероватно још почетком овога столећа решено у корист слободе словенских народа. И тако исто Русија би несумњиво како за се тако и за општу словенску ствар, много боље учинила била, да је у место спасења германске Аустрије од маџарске револуције у г. 1848—9 ишла на то, да словенске народе у Аустрији подигне и ослободи, како од владавине Немаца тако и од Маџара. Надати је се међу тим да ће горко искуство, поцрпено за време Кримскога, као и најновијега руско-турског рата (на Берлинском Конгресу), бити довољно јемство, да се овако фаталне политичке грешке више не понављају. Политичке погрешке, учињене на будућности читавих народа, тешки су грехови. Данас кад велика борба раса, не само у европској већ и у самој светској политици, добија све то заоштренији и одређенији карактер, надати је се с правом и разлогом, да и Русија, свесна својега природног значаја и позива у ослобођењу словенских племена од германских, па под окриљем ове, чак и саме маџарске владавине, неће ни хтети ни моћи више улазити у погодбе о деоби словенских народа (по примеру Пољске). Питање је за нас Србе у самој основи својој дакле веома јасно и просто: или ће Русија заборављајући свој историјски позив словенске велесиле ослободитељке, (политичке јединице пред словенским нулама) и у источноме питању и даље улазити у компромисе о „подели сфера“ с Аустријом, и онда је на првоме месту Српству, па онда наравно и самој Србији („до плота“) одзвонило, или ће се пак Русија потпуно свесна своје природне историјске улоге, одлучно морати заузети за слободу и самосталност Балканских Словена, а понајпре Срба (који се први на ударцу германско-маџарскоме налазе), и онда неизоставно морати једном доћи у сукоб с аустро-германском тенденцијом све даљега продирања на Балкан, коју међу тим ни сами романски народи, у властитом интересу, не могу мирно гледати. (А на прво место при томе наравно долази отворено питање о коначној судбини окупираних српских покрајина Босне и Херцеговине).

Имајући вазда ово, по нас Србе најважније, питање пред очима, као природно питање нашега народног опстанка и

наше политичке будућности, ова књига Демелићева добро нам је дошла, не само по историјској поучности својој — нарочито у питању бољега познавања догађаја из првог српског устанка — већ и по корисности својој и за само одређивање правца наше државне политике у садашњости и будућности. Књига I. обухвата догађаје под министровањем Метерниха од г. 1809 до закључно 1812. и то све наравно изложене по изворима царског, државног и ратног архива аустријског. Приказујући ову књигу нашем читалачком свету, ми се овде ограничавамо на верно излагање свега онога, што се држање Аустријске политике према ондашњим догађајима у Србији тиче, остављајући стручну оцену и проверавање самих детаља стручним историчарима онога времена, да они о томе свој коначни суд изреку. Остале две књиге, које ће по обећању пишчеву у брзо за овом следовати, садржаваће даље излагање догађаја све до Јулске Револуције (1830.), а можда нешто и преко тога рока, дакле за нас најважније историјско време до коначног оснивања српске државе.

Већ у Уводу ове прве књиге истиче се на прво место тај веома значајан факат, како је Аустрија, потиснута Наполеоном I. из Немачке и Италије, *први пут онда озбиљно дошла била на мисао о проширењу своје моћи на Исток* и то прво помоћу самог Наполеона (да се по могућству „моћ њезина распростре низ Дунаво чак и до обала Црнога Мора,“ стр. 51. Увода), па онда опет и саме Русије. Метерних је 7. октобра (по новом) 1809. г. на управи државној одменио грофа Стадиона и то као нарочити пријатељ француског савеза, у који Аустрија не по доброј вољи већ по сили прилика ступила бејаше. Већ је сам бечки Шенбрунски мир у г. 1809. по себи био осумњичен као да је у њему већ било тајних погодаба о деоби Балкана: Русији Подунавске кнежевине и Бесарабија, а Аустрији Србија и Босна (стр. 74. предговора). *Метерних се на првоме кораку највише бојао руско-францускога споразума* (стр. 78. књ. I. година 1809.), јер с једне стране Французи беху већ у Истрији и Далмацији а с друге стране опет Руси на доњем Дунаву и Наполеон у прво време одобраваше све даље продирање Руса на Балкан (стр. 96.). *То*

је Аустрију тако заплашило било, да се у њој тада први пут породила мисао о одржању Турске (стр. 96.), — наравно док не би дошла у могућност да сама Турску наслеђује. С тога се исто као оно пређе Стадионова тако сад и Метернихова источна политика колебала, „*а поглавито баш у српскоме питању*" (97.) и то је, (т. ј. оријентална политика његова), као што вели Демелић, била свакојако најслабија страна новога Метерниховог система. „Деоба отоманске царевине притискивала је као Алп-планина груди Метернихове" и чак и у случају самог аустријског учешћа у овој деоби, *Аустрија је непрестано зебла од увећања и оснажења Француске и Русије* (стр. 107.).

Још концем 1809. г. говорило се у Петрограду најјако о томе, како ће се на пролеће рат противу Турске још с већом енергијом наставити, један руски војнички кор доћи у Србију, коме ће Французи преко Босне руку пружити, а руска флота искрцати се међу тим под Цариградом. (извештај аустријског посланика Сен-Жилијена у Петрограду своди порекло ових гласова на Париз, у намери да се Руси забаве док Наполеон Индију не освоји. Стр. 119.). Међу тим звезда руско-француског савеза, која је у г. 1808. најјаче засијала била, почела је већ одмах након бечкога мира бледети. Континентални систем Наполеонов осетно је штетио привредне интересе руске, Инглеска владаше морем, а Наполеон опет занет Шпанском побуном, тако да, по мишљењу Сен-Жилијена, не могаше ни помишљати на индијску авантуру (стр. 119.).

Исто као и Аустрија, и Турска се са своје стране опет прибојавала, да ће Наполеон, пошто једном Аустрију савлада и Шпанију потчини, бацити се на *деобу Турске споразумно са Русијом. С тога и Турци почеше отад први пут веровати у искреност аустријске тежње за одржањем Турске.* (Извештај цариградског интернунција Штирмера, стр. 123.). Неприродан склоп ових двеју држава изазиваше дакле већ и сродност интереса њихових. С тога, поред Инглеске, Турска почиње одсад налазити наслона и у својој дотадашњој противници Аустрији. Док је српски устанак носио још само карактер устанка на дахије, дотле је он још и којекако симпатично гледан био и од Порте и од Аустрије. Али чим успеси српског оружја по-

дигоше дух народни, тако да „*већ 1807. г. српске народне песме певаху о освојењу Босне*“ (стр. 126.), а 1809. г. покрет српски и фактички показа тежњу за спојењем с Црном Гором и ослобођењем Босне и Херцеговине, на мах се и аустријске симпатије претворише у бојазан од оснивања велико-српске државе.

Међу тим у Србији је изгледало као да се — према томе како ко мишљаше да ли ће се с једне или друге стране пре до помоћи доћи — и вође српског устанка почеше по својим назорима и склоностима разликовати, те једни више нагињати наслону на Русију а други опет на Аустрију. У томе колебању испочетка Кара-Ђорђе је чешће био обележаван као присталица аустријске помоћи. „И доиста је 15|27 марта 1808. год. Карађорђе водио преговоре с аустријским командантом Петроварадина, бароном Симбшеном“ (стр. 127.). Али је, додаје одмах Демелић, Аустрија баш у то доба наредила била забрану извоза, и Кара-Ђорђу је главно било да само ту забрану извоза дигне (пошто из Русије нарочито храну добијати не могаше) и отуд, вели он, ова Карађорђева наклоност Аустрији“ (127.). Аустрија је са своје стране кришом већ почела била Кара-Ђорђу стављати у изглед своју заштиту Србије, *али по цену окупације Београда. Преписка о томе између Кара-Ђорђа и Симбшена падне међу тим у руке руског агента Родофиникина, који ју одмах достави руском посланику у Бечу, а овај покаже самоме грофу Стадиону* (127.). Доведен тиме у врло незгодан положај и према Порти и према Русији, гроф Стадион порицаше и уверaваше, како је фелдцајгмајстор Симбшен све то радио на своју руку! На то је Родофиникин предочио Кара-Ђорђу немогућност аустријске помоћи, нарочито с погледом на предстојећу погодбу Русије с Француском о деоби Турске, која ће једина кадра бити, да и Србима боље будућност осигура (128.). Под притиском ових разлога Родофиникинових Кара-Ђорђе му је и поверио био своје тајне преговоре са Симбшеном. Ну при свем том фактичка невоља (потреба у џебани и храни) гоњаше ипак Кара-Ђорђа и на даље пријатељско споразумевање с Аустријом, пошто је „ова имала довољно пута и начина, да устанку осетно нашкоди“

(128.). Међу тим Демелић налази, да је Кара-Ђорђе још и у толико више нагињао зближењу с Аустријом, у колико је више почео и сам веровати, да су његови домаћи противници тражили и налазили ослонца у Русији. С тога 6/18. августа 1809. г. Кара-Ђорђе пише Симбшену и извињава му се, што своју прошлогодишњу реч није могао одржати (стр. 128.). Међу тим Аустрија није никако ни веровала у искреност Кара-Ђорђевог уверавања о лојалности и с тога је цар Франц сада захтевао, да, на место дотадашњих усмених преговора Симбшенових са Кара-Ђорђевим секретаром Јевтићем, дођу писмене понуде са молбом Срба за аустријско посредовање у Цариграду (стр. 129.). С аустријске стране желело се свакојако, да сам Кара-Ђорђе уђе у преговоре и са своје стране Аустрија понуди окупацију српских градова а понајпре Београда, а с друге стране опет да се и Порта по могућству на то приволи, под обећањем, да „ће градове Аустрија држати само као депо-а те средством њих старати се, да Србе приклони на полагање оружја.“ Порта пак нека онда и са своје стране нешто учини за поправку жалосне судбине Срба! (упуство Штирмеру, стр. 129.). Дакле Срби сами да се понуде а Турска опет и сама то да одобри; и онда наравно да би се на тај начин Аустрија најлакше и најјефтиније дочепала Србије, од прилике као оно на Берлинскоме конгресу и окупације Босне и Херцеговине! Срећом пак по Србе, на томе је у г. 1809. цела ствар за онда и остала. Аустрија се ограничила на просто саопштење српских жеља у Цариграду, пошто је тада врло много полагала била на одржање добрих односа с Портом (129.). Србима је међу тим пуштала у уши, да је цар аустријски вољан, да њихов споразум са султаном на по њих повољној основи посредује. „И тај обрт у аустријској политици био је већ дело Метерниха“ (стр. 130.) који не хоћаше никако, да Аустрију у нове заплете баца у времену, када већ на помолу бејаху нова непријатељства са Француском.

„Да међу тим Србија улази у сферу аустријских интереса и да окупација Србије мора бити мета сваке свесне аустријске политике, то је стајало изван свакога питања. Само што за онда

још моменат није никако повољан био за аустријска освојења. Ако пак Србија не могне постати аустријском, свакојако је онда боље, да и даље остане турска провинција, пошто би као независна кнежевина морала постати игралиштем француских и руских интереса. Тако се већ онда мислило у Бечу и држало, да је моменат веома погодан за посредовање у Цариграду". Метернихов експозе цару. (стр. 130.). био је за нас Србе врло драгоцено признање! Родофиникина не бејаше у том тренутку у Србији, те да се његова уплива бојати имало и тако барон Симбшен добије упуство. да своје понашање према Србима подешава тако како би се српске намере што јасније испољиле, а уједно и да се аустријски уплив у Србији појача (131.). *Али, додаје Демелић, и после одласка Родофиникинова. Русија и Француска ипак уживаху у Србији највеће симпатије. док Аустрија у самој ствари бројаше најмање присталица* (131—132.). Колебљиво држање Аустрије само јој је већ убијало сваки углед у Србији. а међу тим је закључење Шенбрунског мира и саме Турке доста узнемирило било. јер се у Цариграду, исто као и у Петрограду. држало. да је у том уговору морало бити некога тајног споразума о деоби Турске (132.).

Аустрија се тада на првом месту прибојавала већ и самога француског уплива у Цариграду (нарочито поводом наименовања новог француског посланика у Цариграду). који би не само Србе у Србији већ и у Босни. па и саме Грке на устанак подбадао. Мимо то претила јој је опасност још и од самог оснивања нове краљевине *Илирије*, (са седиштем у Љубљани) која би и са своје стране устанике на Балкану потпомагати могла (стр. 135.). Сам Демелић међу тим признаје. да је „*Илиризам*" као национално-политички програм био једна скроз народу непозната новина. *пошто успомене народне знадијаху само за Душанову српску царевину и пропаст на Косову.* (стр. 136.). Из обзира према Порти Аустрија сузбијаше предлоге Кара-Ђорђеве о самосталности државној, али у исти мах ипак ни Србе сасвим не напушташе — из бојазни опет. да (потови у наручја Русије и Француске не баце. Концем 1809. даље)иске вође на договору у Београду одлучише међу тим да пмала д депутацију у Петроград (136). У исти мах у Бечу

вероваху, да и Французи не мироваху, већ да преко Босне (Травника) на Србе утицаху, обећавајући Кара-Ђорђу помоћи, те се под таквим приликама Аустрија одлучи, да једнога нарочитог консула у Србију пошаље, који би српски покрет из непосредне близине пратио, а уједно и Родофиникинове кораке сазнавао и укрштао (стр. 138.).

Са своје стране сам Метерних није још никако ни веровао у могућност оснивања српске државе; али је за сваку сигурност ипак желео, да се на Балкану што скорије мир поврати. Међу тим погодбе, које је својим посредовањем у Цариграду Аустрија испословала била, не могаху ни уколико Србе задовољити. (Гушанац-Алија да се из Србије уклони, Срби одсад сами порезу да прибирају, али иначе у свему да се безусловно покоре Султану); у толико мање, што оне чак не одговараху ни ранијим српским погодбама са Симбшеном (поред аустријског консула у Србији Срби у исти мах захтеваху, да и сами могу имати свога представника у Аустрији стр. 140). Порта је и сама међу тим искрено желела што скорији споразум са Русијом, пошто јој у то доба и од Персије опасност прећаше. (Извештај Штирмеров Метерниху стр. 141). Ускоро затим пада међу тим и *мисија грофа Шувалова* у Бечу 1810—11. г.), од које се Метерних јако бојао, да га код Наполеона не компромитује и у којој је гледао само тежњу Русије, да, за случај рата са Наполеоном склопи одбранбени савез с Аустријом — „пошто Русија гледаше само себе да обезбеди" (стр. 244.). У то доба пак на Порти се поглавито борио био утицај инглески с француским. Све до бечкога мира Инглеска и Аустрија стојаху према Француској и Русији као противници и тек тај бечки (или Шенбрунски) мир мења ситуацију — увлачи Аустрију силом у дружбу са Наполеоном, што се нарочито тада огледаше и у женидби Наполеоновој с ерцхерцогињом Маријом Лујизом. Победе руске концем 1809. г. отворише међу тим у опште боље изгледе и за успех српскога устанка, те се с тога Срби у марту 1810. г., приликом честитања удаје ерцхерцогиње, поново обраћају у Беч за аустријску заштиту, молећи за изашиљање аустријскога консула у Београд и — бар по гласу упуства Симбшену од 17-29.

априла — обнављајући и сам предлог о поседнућу српских градова. У исти мах Срби се, честитајући Наполеону, и њему за помоћ обраћају, те се већ с тога у Бечу нарочито желело прво сачекати француски одговор. С тога се у Бечу према српском изасланику Југовићу ограничише на евазивне одговоре: лепе жеље и силу прилика, упућујући га опет на Симбшена и давши му путна трошка 1000 форината (стр. 261—262.). На писмо Кара-Ђорђево упућено маршалу Мармону за помоћ, овај је (према гласу упуства датог Штирмеру 11-23 маја, стр. 265.) са француске стране одговорио да Срби само и даље остану на доброј нози са Русима, према Турцима пак да се на одбрану ограниче, па ће се већ Наполеон и за њих заузети. У Бечу се међу тим, као што Демелић вели врло добро знало да „*Србима у опште само она сила може праве помоћи пружити, која је одлучно решена, да се противу Порте бори*“ (стр. 266.) — дакле једино Русија, а најмање Аустрија, која непрестано лавираше између Француске и Русије, Порте и Срба! Победе руског оружја над Турцима наравно да силно подигоше и уплив руски, тако да је у г. 1810. у Србији општа жеља била, да се ова у свему на Русију наслони (стр. 267.). *С тога се Аустрија поче занимати идејом, да у споразуму с Турском, с војском Србију умири, градове а нарочито Београд поседне* — наравно сад све опет у наслону на Наполеона, који никако не дозвољаваше, да се Руси на Доњем Дунаву утврде, а још мање Србију поседну и под своје ју покровитељство ставе. (268. Наполеонове изјаве Метерниху). И Метерних је најзад и с тим био задовољан, што је толико успети могао, да Наполеон са своје стране у Петрограду учини представку противу руских освојења на десној обали Дунава и у Србији. (271. Из упуства Штирмеру). „*У погледу српских ствари владала је пак у Бечу у опште, вели изреком Демелић, врло велика недоумица. Док се с једне стране увиђала потреба, да се продирању Руса на пут стане, дотле се с друге стране опет бојало, да се на томе путу не западне у недогледне заплете. А нарочито се никако није имало сигурности, како ће се у целом овом питању сам Наполеон држати. Овамо се с Портом желело одржавати најприсније пријатељство, али се у исти мах хтело и Србима пре-*

дусретљивости показати, како би се ови за Аустрију придобили. (стр. 275.). Отуд нерешивост, шепртљанство и противуречни кораци. Наполеон са своје стране — све у циљу да Аустрију и с Русијом и с Портом завади, и за се јаче привеже — саветоваше јој, да Београд препадом заузме и Србију од Турске ослободи (Метернихов експозе цару, стр. 276.). Аустрија је пошто пото међутим гледала, да се на Порти представи, као да је то њезина заслуга, ако се Руси у Београду не угнезде. Аустрија је све желела, да је Порта сама некако понуди (исто онако као и Срби) да за рачун Турске Београд и Оршаву поседне, али све то некако да буде на такав начин, да то њу ни у какав заплет са Русијом не увуче! (стр. 278.). Идеју о поседнућу српских градова нарочито је тада топло прихватао био фелдмаршаллајтнант Петар Дука, али је она при свем том у брзо напуштена била (278—9.).

16/28. септембра 1810. г. потпуковник Паулић (Paulich) би најзад наименован за аустријског консула у Београду, да боље прати српске догађаје и да ради у двострукој намери: *према Порти да изгледа као да Србе утишава, а према Србима опет да се представља као пријатељ њихов.* (Упуство Паулићу, стр. 280 и 282.). Мисао о поседнућу српских градова тада поново оживљује и Паулићу би стављено у задатак, да се сад у толико више представља као српски пријатељ, у колико се у то доба Руси све више почеше повлачити на зимовник на леву обалу Дунава напуштајући српску и бугарску страну. Аустрија се све надала скорој деоби Турске и очекивала да се, кад се једном стечај над Турском отвори, само на готово у масу пријави, а *нарочито је била узимала на око Београд, као веома важну тачку на Истоку, трговинску и стратегијску* (из упуства Паулићу, стр. 282—3.). Метерних опет обнавља мисао, да *„Србија, ако уопште не узмогне бити аустријска, боље је да онда остане турска“*, пошто се *Аустрија нарочито прибојаваше, да Србија помоћу руском или француском, не дође до државне самосталности,* јер се у Бечу никако није могло веровати, да ће Срби бити кадри, да се сами, без туђе помоћи, ослободе. *Међу тим српски сенат одбија сад и само постављење аустријскога консула и тако аустријски планови у Србији пропадају.*

Наравно, да је Аустрија све то приписивала утицају руском. (Извештај Симбшенов, стр. 284.). Међу тим у писму, упућеном Симбшену из Варварина под 9-21 септембра, Карађорђе се ипак са своје стране извињава за овај оштар поступак савета. Срби, вели он, мисле сад само на рат и своју самосталност, очекујући за сада прве помоћи само од Руса, који се с војском на граници налазе. Аустрија, ако и она са своје стране хоће што да учини, нека угази у Босну и отуда помогне Србији. *Свуда пак провирује основна мисао, да Срби хоће самосталност и да то и Руси добро знају.* (стр. 286.). Међу тим Порта одбија српске пунктације о самосталној унутрашњој управи и трибуту (287.). Она пристаје на постављење аустријског консула у Београду, али одбија тражњу о наименовању српскога консула у Аустрији; у Цариград пак Срби да могу по пристанку Портину послати свог капућехају (стр. 288.). Том приликом Порта међу тим даје и Аустрији на знање, да би она поседнуће српских градова морала сматрати као објаву рата (Штирмеров извештај из Цариграда, стр. 289.). Међу тим Порта изјављује своју готовост, да прими аустријско посредовање за мир са Русијом. (290.), док на окупацију Београда никако не пристајаше. У Бечу су се пак у то доба нарочито бојали рускога поседнућа Београда. (292.). Аустрија са своје стране још никако не вероваше у искрену потпору Наполеонову за случај окупације Србије, јер вели Метерних у свом извештају цару, стр. 293.). „*Што би се Наполеон излагао могућности, да и Србе противу себе окрене?*“ Услед аустријскога неуспеха у Србији поче се сад у Бечу сваљивати сва кривица на неумешност Симбшенову и српски послови поверавати *Дуки*, уз припомоћ Паулића, који требаше у приватном карактеру отићи у Београд, да отуд догађаје непосредно прати и Дуку о свему извештава. (Метернихов експозе, стр. 294.).

Аустрија је сада желела само да Србију што пре види смирену, кад већ не бејаше више за њу изгледа, да ће сама с војском у Србију моћи угазити. Отуд и мисија мајора *Кросара* (Crossard) у логору великога везира у циљу посредовања аустријскога за мир са Русијом. Међу тим Симбшен би опозван и замењен фелдцајгмајстором *Хилером* у Петроварадину.

а Дука опет добија заповедништво над војском у Банату. Хилер се, као што вели Демелић, у опште врло слабо разбирао у српским стварима. (стр. 295). За њ је цео српски устанак потицао чисто из религијозних побуда; Срби само из верских обзира (православља) траже наслона на Русију ; сва његова политика састојала се према томе у томе, да затварањем границе принуди Србе на мир и предају. (стр. 296.). Међу тим, као што вели Демелић, српски устанак циљао је на политичку самосталност народну. „Српски вожд обраћао се како на руску, тако и на аустријску помоћ. Али је он тежио српској независности; не узмогне ли се ово пак никако постићи, онда је тек он помишљао на то, да се, по мери изгледа на успех, потчини једној од ових двеју сила.“ Исто, као и пређе, Карађорђе је избегавао, да сам лично на преговоре у Земун прелази, но је и опет слао свога секретара Стевана Јевтића (стр. 297.) Преко познатога пак непоузданог агента Милоша Урошевића земунца Хилер бејаше извештен, као да ће Карађорђе сам лично руско-турским преговорима за мир присуствовати. Међу тим Карађорђе није на то ни помишљао, да сам у Букурешт иде, но је смерао, да тамо пошаље Милана Обреновића, Миленка или Доситија (извештај Хилеров, стр. 298.). Сва обећања и правдања Карађорђева имала су као и увек на крају крајева тај задатак, да, ако баш Аустрију на помоћ и не приволе, а оно бар њезину наклоност по могућству одрже (нарочито због потребе у храни и муницији). Истина је међу тим од свега тога само толико, да је Карађорђе чешће изјављивао, да ће се он оној сили поклонити, која му прва осетне помоћи пружила буде. (стр. 299.). На дволичну аустријску политику одговорио је наравно и Карађорђе дволичним држањем својим. Метерних је међу тим и сам већ увиђао, да народ, који је толико крви пролио и толике жртве поднео, неће олако више пристати, да се у стари јарам повратити. (стр. 300.). *Бојећи се но њу и горега, Аустрија је сад била вољна, да се у предстојећем миру између Русије и Турске (пошто Русија већ пристајаше на Прут као границу) Влашка и Србија под својим кнежевима као васалне земље ставе под заштиту Русије и Аустрије.* (Упуство издато Штирмеру стр. 303.).

Међу тим, ради сваке сигурности, Аустрија испод руке саветоваше Порту, да дунавске кнежевине Русији никако не уступа, пошто ова мора сад мир закључивати, бојећи се предстојећега сукоба са Француском. (Упуство Штирмеру, 304.). Тако без икаква постигнута резултата стајаху српске ствари концем 1810. године.

У колико су се односи између Русије и Наполеона јаче затезали, у толико је сада и Наполеон у идућој г. 1811. све мање био расположен, да Србију као савезницу Русије види оснажену и самосталну. Из зебње од Руса Наполеон не пристајаше никако, да се Русија у Србији утврди и „каквог грчког кнеза по примеру влашких господара" намести за владаоца. Не могне ли се Србија за Турску очувати, то да јој се онда бар какав латински кнез постави на чело. Кнез Шварценберг у свом извештају сам то ближе објашњава тако да је Њ. В. тиме мислило кнеза католика.“ (стр. 365—6.). Наполеон је са своје стране вазда желео да Аустрију види и с Турском и Русијом завађену и на тај начин све више на њ упућену, док је Русија опет желела, да Аустрију пошто пото за се придобије у предстојећем сукобу са Француском. Међу тим Аустрија тада избегаваше у опште сваке сукобе, не верујући у искреност понуда ни руских ни француских. Цар Александар I у разговору с аустријским послаником грофом Сен-Жилијеном наговештава му, како би вољан био, да Србију Аустрији остави „ако јој то годило буде, — рачунајући на старе аустријске тежње из времена Јосифа II. — па и саму Влашку до Серета и град Браилу (извештај Сен-Жилијенов, стр. 414.). Руски државници увераваху аустријскога посланика, да је цар Александар далеко и од помисли, да он Србију заузме. Он жели само да зна шта је Аустрија вољна за Србе да учини и какви се планови у Бечу о Србима кроје. (419.). Аустрија би на сваки начин морала суделовати у деоби Турске (по примеру Пољске) и петроградски кабинет свакојако ће се потрудити, да аустријски добици буду лежали између руских и француских између Влашке и Илирије — дакле Србија! — 420.). У то доба дакле *Русија, да би само Аустрију од савеза са Француском задржала, нуђаше одиста Србију Аустрији.* Али је ипак зато

бечки кабинет у овој понуди руској гледао само тежњу њезину, да од Аустрије измами и сазна, да ли ова није већ какву понуду с Француском у погледу Србије учинила. (стр. 422.). Почетком марта 1811. г. предаје гроф Стакелберг руски посланик у Бечу грофу Метерниху чак и писмо свога господара на цара Франца. У томе писму вели се, ако би услед рата Галиција припала Русији, цар Александар изјављује своју готовост да Аустрији одмах уступи Молдавску и Влашку до Серета. Кад би се пак овој аквизицији додала још и Србија, онда би то, по наговештају цара Александра, било једно врло згодно заокругљење аустријске територије. (стр. 424—425. Од прилике дакле онако исто, као и одузимање Боке Которске од Црногораца и уступање њезино Аустрији.). Александар свим силама уверавање тада Аустрију, како му је врло много стало до њезиног оснажења, исто као и турскога, а све за евентуални савез противу Наполеона. Не верујући међу тим овој данајској понуди руској, гроф Метерних одговара на њу, да Аустрија није никако вољна, да своје провинције (Галицију) размењује за земље, које Русији никако и не припадају! (тајни упут Сен-Жилијену, стр. 432.).

Демелић констатује, да је развој догађаја у Србији у опште имао врло великог утицаја на цео ток оријенталне политике аустријске. У г. 1811. српске вође нису хтеле више ни да чују за то, да се Србија Турској потчини, већ у најгорем случају бејаху готови, да пристану на извесну лабаву зависност од Порте. Наравно, да се у Бечу ово упорно држање Срба и опет приписивало руском утицају. *С тога је Аустрији ишло у рачун, да се што скорије једном дође до руско-турскога мира и да се том приликом Србима по могућству уопште докаже немогућност руске помоћи, како би ови искључиво на аустриску заштиту упућени били.* (Упуство Метернихово Хилеру, стр. 466.). Аустрија се према томе и опет одлучује на пасивну политику, упућујући Паулића, да се у Земуну настани, одатле српске догађаје пажљиво прати и о томе своје извештаје од сад непосредно Министарству иностраних дела у Беч шаље, а ђенерала Хилера о свему само да извештава. Метерних у опште нимало не бијаше задовољан са политичким тактом аустријског гене-

рала (са чега је и Симбшен смењен био). Хилер је већ на првом кораку званично нотификовао српскоме вожду своје наименовање за команданта, што је у Бечу врло непријатно примљено било, пошто се на тај начин у неку руку српска владавина пред светом јавно признавала. Прво већ с тога, а друго још и зато, што је Хилер српску депутацију поучавао на какав начин Срби аустријску заштиту треба да затраже, њему из Беча би учињена нарочита замерка. (стр. 467—468.). Хилер би упућен, да сваке даље преговоре са Србима прекине, те он сад према томе поче предузимати мере за строго затварање границе, али ни то опет не иђаше у рачун Аустрији, која никако не бејаше опет вољна, да народ српски против себе огорчи. (468.). *Аустрија је у самој ствари желела, да у Србији симпатије задобије, па, ако је то могуће, да преко својих агената чак и народ од својих вођа одвоји.*" (Упуство Метернихово Хилеру, стр. 469.).

У то доба падају преране вести о уласку Руса у Србију, али, и не чекајући још на улаз њихов, Хилер већ наређиваше затварање границе, што му је поново заслужило било замерку из Беча. Најзад Руси одиста и улазе: 29. јануара (10. фебруара) пуковник Александар Феодоровић Бага поседа београдски град са 800 људи и 4. топа. По Хилеровим извештајима саме српске вође позвале су биле Русе под притиском народнога захтева о заштити које било европске силе. Међу тим Демелић дели у свему Ранке-ово мишљење, да су их сами противници Кара-Ђорђеви дозвали били (Миленко и Петар Добрњац долазе с Русима заједно у Београд), али никако не верује међу тим у гласове о томе, као да је Кара-Ђорђе тако далеко ишао, да је Русе уопште избегавао, па чак и на благодарењу одсуствовао. „Кара-Ђорђу је, вели Демелић, главно било, да сазна на чему је. Он, као што Ранке сасвим умесно примећује, није у основи никад ни био противник Руса, но, и кад се споља као такав представљао, он је то чинио само с тога, што је мислио, да његови противници у Руса потпоре налазе“ (стр. 471.). Кара-Ђорђе се с разлогом бојао, да ће Руси ипак на крају крајева бити принуђени, да стукну пред навалом Наполеоновом и с тога се он у пети

мах обраћаше и на Париз. Али како Кара-Ђорђев повереник у Паризу Раде Вучинић не добијаше од Наполеона никаква одговора, то је наравно онда и Кара-Ђорђе све то јаче на Русију упућен био. Положај у земљи није му међу тим никако уздрман био, као што се то тада у Бечу веровало, но је на против баш Кара-Ђорђе успео био, да своје противнике сузбије (стр. 472. по Ранке-у). Како му драго, тек поводом овог уласка Руса у Србију Аустрија сад тек дошла беше у недоумицу, шта да према томе предузме. Оно, чега се она највише бојала, беше наступило. Колико према Француској и Порти, толико опет и према Русима и Србима Аустрија је увиђала, да није више смела остати у потпуној пасивности и с тога Метерних изјављује Русији, како је његов господар врло непријатно дирнут упадом Руса у Србију, па шта више, и да Аустрија уопште неће никако моћи дозволити, да се Руси на десној обали Дунава утврде (стр. 473. Метернихов експозе цару). Војни ауторитети аустријски изјављиваху, да је губитак Србије за Аустрију много тежи од губитка белгијских Нидерланда (по Beer-у).

У то доба Хилер поче сад опет извештавати бечку владу, као да Срби у Русију све то више веру губе, да српске војводе увиђају, да Европа уопште неће трпети руско покровитељство над Србијом и да су с тога на последника Родофиникинова Недобу стављена од српске стране следећа питања: 1) Да ли су Руси вољни и кадри, да Србе од сваке опасности одбране; и 2) да ли Срби са сигурношћу и под свима приликама могу рачунати на испуњење руских обећања? Док Недоба још чекаше на упуства из Петрограда за одговор, Срби међу тим и опет покушаваху да сазнаду, чему се и од Аустрије могаху надати. (Све по Хилеровим извештајима, стр. 475.). Док тако с једне стране, изгледаше, као да се у Србији за аустријске смерове повољније прилике стварају, допадоше с друге стране гласови о томе, како је цар Александар Кара-Ђорђа уверио, да ће он са своје стране све могуће учинити, да Србију од Русије не одвоји и да ће се у преговорима мира о судбини Србије рачуна водити (опет Хилеров извештај). Овако противуборне вести избацише најзад

сасвим из концепта генерала Хилера, који сад опет поче долазити до уверења, да се српске вође притворно представљаху као Аустрији наклоњене само онда, кад се од Русије ничему више не могаху надати. С тога он налазаше да су за Аустрију повољна само ова два решења српскога питања: или да се Срби под турско господство врате, или пак Аустрији припадну (Хилеров извештај, стр. 476.). Да не би Хилер опет у чему пренаглио, Аустрија му као цивилнога саветника придодаје *Ђулијанија* (476.). У Бечу се осећало, да би затварање границе сасвим морало отуђити Србе од Аустрије, па чак да би оно и по саме интересе аустријског увоза од штете било — и отуд потекоше опет полутанске мере (477. Упуство Ђулијанију).

За сваки случај међу тим Аустрија се припремала да Србију присвоји. Отуд чак и сам *нацрт устава, који Аустрија у г. 1810. за Србију припремаше* (и који се у аустријској државној архиви налази), израђен тако, да целу српску унутрашњу управу у свему према аустријскоме моделу подеси (по примеру војничке границе, а нарочито у погледу пореза) *а све у циљу, да се на тај начин Србија временом што лакше Аустрији присаједини.* За време Србија би имала остати Турској вазална, али, *по примеру Влашке и Молдавске, под аустријском гарантијом. Сваку измену устава морала би претходно одобрити како Турска тако и Аустрија. На тај начин, вели Демелић, надаху се у Бечу, да у Србији добију накнаду за изгубљену Белгију* (стр. 477.).

Међу тим пораз Турака у Децембру 1811. г. нагонио је Турску, а опасност од Наполеона опет и саму Русију, да се преговори за мир убрзају. И тако последњег априла г. 1812. би најзад и закључен *Букурешки мир*, који је Аустрију врло непријатно изненадио, пошто је она баш тада улазила била у савез са Француском (а исто тако и Инглеска беше овим миром незадовољена). И у Француској и у Аустрији уздаху се међу тим још, да мир неће бити ратификован (649.). *На првом месту Аустрију је нарочито узнемиравало решење Српскога питања* (650.). На аустријска наваљивања Реис-ефендија најзад изјављује Аустрији, да је, и после извршене ратифика-

ције, ипак српско питање још остало отворено. (Све по извештајима интернунција Штирмера, (стр. 654.).

У Србији, у којој г. 1812. оружје мироваше, беху тада наравно све очи упрте на Букурешт, камо Срби послаше своју депутацију, да, ако је икако могуће, у предстојећем уговору мира од Русије издејствују самосталност земље, изјављујући, да ће иначе бити принуђени, да се на другу страну обраћају. (Хилеров извештај. Стр. 659—660.). Срби већ предвиђаху, да ће предстојећи руско-француски рат по њих бити врло непогодан. С тога (преко повереника Вученића) поново и у Паризу потражише заштите. „Кара-Ђорђе се дакле у исти мах тада обраћао за помоћ како у Париз тако и у Петроград." Од Аустрије се међу тим није имао чему више надати, а Русија опет не могаше Србији помоћи, пошто јој сва снага тада требаше за предстојећи рат с Наполеоном. „*Па ипак Русија захтеваше од Срба жртве. Требало је да се они удруже са Црном Гором, те да диверсију према Далмацији предузму. Али ни у Београду ни на Цетињу нико и не помишљаше да на ове предлоге пађе. Хтео се сачекати исход француско-рускога лутања, а у Београду нарочито још сачекати ресултат петроградске депутације, пре него би се ма какве дефинитивне одлуке донеле. Тако од српско-црногорскога подузећа не би ништа. Међу тим је Кара-Ђорђе од Аустрије прикривао све, што се у Србији збивало, јер, ма колико да не дељаше баш мишљење Младена Миловановића да се Аустријске спреме Србије тичу, ипак он никако не вероваше више Бечкоме кабинету*" (Хилеров извештај, стр. 660—661.).

Петроградска депутација не донесе међу тим никакав повољан одговор. Очевидно тек само изговора ради Русија условљаваше своју помоћ повраћајем Миленка Стојковића и постављанем генерала грофа Ивелића (Демелић га свугде зове Ивилићем) за председника сената, коме стављено беше у задатак, да српско-црногорски споразум постигне. По повратку депутације разношаху се по Србији гласови, како је депутација таман још на време у руску престоницу стигла била, те да узмогне осујетити предају Србије Аустрији. (Извештај генерала Радивојевића, заступника Хилерова, стр. 661.). Међу

тим мир Букурешки био је већ дефинитивно закључен и судбина Србије запечаћена, ма да је Недоба све то још порицао. При свем том Хилер и даље још јављаше у Беч, како Срби и Руси смерају, да Аустрију заједнички нападну, да ће на тај циљ Руси своју посаду у Србији повисити на 4 до 5 хиљада људи и да ће један руски потпуковник организовати чак и устанак Срба у Угарској. Демонстрацију пак према Далмацији сам је Хилер већ означио био као просту измишљотину. У самој ствари пак све то бејаху само празни гласови, који Аустрију без икаква разлога узнемириваху, пошто баш напротив Руси у то доба већ сасвим напустише Србију. Букурешки мир враћа градове Турцима и цело питање српске самосталности своди се *„на блажији поступак по примеру Архипелашких острва!"* (661—662.). Једино, што за Србе још би учињено, то је, да унутрашњу управу и прибирање пореза врше српски чиновници. Међу тим да Русија при свем том ипак Србију још сасвим не напушташе сведочило је продужено бављење Ивелића у Србији, који Кара-Ђорђу орден св. Ђорђа донео беше. Хилер чак вероваше, да је овај далматински гроф, кога и сам иначе авантуристом називаше, био чак намењен и да земљом управља, тражећи за се краљевску титулу, а за Карађорђа само кнежевски ранг! Највећи део оваквих лажних гласова потицао је, вели Демелић, од скроз неноузданих (земунских?) агената Хилеровпх, а поводом тадашњих планова руског генерала *Чичагова*, који смераше, на општи покрет Хришћана у Турској, па се с тога чак и са Али-пашом у преговоре упушташе, надајући се да ће на тај начин Порту на војну помоћ противу Наполеона нагнати. *„Међу тим, по нарочитом налогу из Петрограда, а из обзира према Аустрији, цео овај план би напуштен."* (по Цинкајзену, стр. 663.).

Срби, остављени сами себи и самом Русијом на непосредни споразум с Турцима упућени, ступише у преговоре с Турском. Карађорђев секретар Јевтић са једним руским агентом одлази у Ниш, у намери да отуд у Цариград иде, али га нишки паша задржа, да у Нишу портину одлуку сачека. И сам Ивелић, а и гласови с турске стране пуштени, стављаху

међу тим још у изглед признање српске независности и скоро отварање турске границе за српску трговину преко Ниша. „Сенат се чак занимаше уређењем царинарница и наименовањем чиновника и консула. Само Кара-Ђорђе никако још не вероваше турским обећањима, уверен, да Турци хоће само Србе од даље ратне спреме да задржавају, како би после на пролеће неспремну земљу што лакше завојштили. Тај пак час Карађорђе никако не хоћаше дочекати, већ, ако народ подлегне, намишљаше да Србију остави и у Црну Гору се повуче. У осталом Срби су тада још врло далеко и од саме помисли били, да своју независност напусте, за коју готови беху борити се до последњег човека. Они се надаху, да ће на пролеће бити сами толико снажни, да се и без руске помоћи од Турака одбране. Карађорђе изјављиваше, да се никад Турцима покорити неће, нити да ће пак каквога грчкога кнеза примити, као што је то увек дотле са Влашком бивало." (Све дословно према званичним извештајима генерала Хилера, стр. 664.).

У то дође глас да је Младен Миловановић успео да у Нишу закључи деветомесечно примирје, за које ће се време о миру преговарати. (Хилеров извештај). „Али кад Срби дознадоше за сам текст Букурешкога мира, у Србији наступи обрт идеја. Будућност се од једном помрачи и, кад и последњи Козаци земљу оставише, видеше се Срби сами на се упућени и Турцима остављени." (из Марцијанових Варадинских извештаја концем септембра 1812. стр. 664—665.). Отуд наравно поновне мисли о обраћању на аустријску заштиту, а по нарочитом предлогу председника Сената Младена Миловановића (преко генерала Червенке). Али фелдмаршаллајтнант *Марцибрани* не узимаше никако ствар озбиљно, већ на против извештаваше из Петроварадина у Беч, како Срби хоће само Аустрију да кушају и да ће помоћ аустријску тек тада затражити, кад сва друга средства исцрпљена буду, тако да се с друге стране никаквој помоћи више надати не могу. „*Тако се у овој години више и не дође до каквих нових преговора с Аустријом. Вест о повлачењу Наполеона из Русије изазивала беше у Србији општу радост. Дух народни подиже се и чак се гово-*

раше како је шабачки командант узвикнуо: Нека свемогући само да Русији победу, па ће и Срем наш бити! Хилер се одиста бојао, да ће, ако Турци лабаво поступали буду, не само Србију изгубити, већ да ће се устанак још и даље раширити" (Марцијанов извештај Метерниху стр. 665.). Међу тим Турци одуговлаче са преговорима, упућујући Србе испрва на везира у Шумли па онда опет на нишкога пашу, који их најзад опет враћа под изговором, да су пуномоћства њихових изасланика недовољна! Срби са своје стране опет предлагаху Параћин као место за вођење преговора, иначе да се поставе таоци. За Србе је тада главно било, да Порта одустане од заузимања градова, на што јој Букурешки мир право даваше, па ма и већи данак Порти плаћали. (Хилеров извештај). *Тако се 1812 година завршује без решења српскога питања.* У пркос Букурешкоме миру беху слаби изгледи за повраћај мира у овој несрећној земљи вели Демелић. Бечки кабинет држао се у свему веома резервисано, *„пошто се у Аустрији врло добро знало, како би се на њено оружано мешање у Цариграду гледало и како би таква мера само убрзала наслон Порте на Русију. То пак спречити и беше главни циљ Аустријске политике.* (стр. 666.).

Толико у овој првој књизи о српским стварима до конца 1812. г. Надати је се с правом, да ће идуће две књиге бацити нове светлости на катастрофу 1813. године као и на поновно ускрснуће српске државе до њезинога коначног признања.

Абација, Јануара 1899.

Д-р М. В. Вујић.

КО ДА ВИШЕ?!

(Сватоплук Чех.)

Лице кнегиње Страхине изгледаше на белом узглављу као наборани лимун на синији од алабастра. Суви, воштани прсти њезини титраху се лако бројаницама од абоноса, њезине танке, модре усне мицаху се у тихој молитви: без тих нежних знакова живота, морали би то непомично лице с брадом навише управљеном и дубоко упалим, склопљеним оком сматрати за лице каквога мртваца.

Више ње стајао је висок човек у црном калуђерском руху: пепељасто лице његово, оштрих црта, изгледало је као маска побожности, иза које је у заседи подмукли разбојник. У једној руци држаше некаку хартију, у другој умочено перо. Не морам зар читаоцима ни казивати да је та хартија била тестаменат кнегиње Страхине, а тај човек члан друштва Христових заступника на земљи...

„Драга сестро по Христу“, поче језуита ласкаво, „не одлажите даље побожно дело! Сетите се вечнога блаженства, које ћете можда откупити тим јединим потезом пера.“

Кнегиња дубоко уздахну. Молећив поглед њезин устави се на лицу говорникову, модре усне зашапташе: „Ах узвишени оче, — сутра ћу потписати, сутра —“

Лојолин ђак заврте главом. „Сутра?“ рече с прекорним погледом. „Сутра већ можете стајати пред Божјим судом. Не зна се суђени час. Сутра се већ могу мерити дела ваша; док тежина грехова буде претезала на страну проклества, да ли ће имати довољно тежине на страни правичности?“

Кнегиња покри лице сувим, воштаним прстима својим. Мало за тим протужа очајно: „Ах, децо моја, кукавна децо моја!“

Св. отац трже се срдито: „Зар неће промисао строгог, неумитног судије, тамо горе, штитити децу вашу?“ Сетите се свога првог мужа, чија ће крвава сен подићи против вас страшну оптужбу.“

При том пружи прст на слику, која је висила на супротној страни раскошне одаје. Болесница плашљиво погледа тамо. У украшеноме оквиру видела се у природној величини слика лепа човека, у пуном цвету живота, сјајаних очију, лепих мрких наусница, одевена у пољски народни крој. То беше Адам Залески, први муж кнегиње Страхине.

У томе тренутку, када обоје погледаше слику — кнегиња с плахом бојажљивошћу, свештеник с нестрпљивим ишчекивањем — са сликом зби се чудновата промена. Лице потамни, очи се склопише, капа се изгуби, а место ње појави се у рашчупаним власима бели рубац, крвав на једном крају; на разголићеним грудима отвори се страшна, широка рана. Та сабласна прилика маче се, сиђе полако из оквира и с опруженим рукама пође болесничиној постељи...

Узвик грозе оте се кнегињи с усана; с очима страшно исколаченим гледала је мртву прилику, која јој се примицаше. Чело јој обли студени зној.

Пастир се лукаво насмеши. „Потпишите“, рече шапатом, „привиђења ће нестати.“

Без речи грчевито се кнегиња прихвати пружена јој пера. Језуита је ликовао...

Међутим, док мајка шкрипавим пером убија срећу деце своје, скренимо се на ове бедне жртве језуитског лукавства.

Пођи са мном, добри читаоче, на коширско гробље и сиђи са мном — ако можеш, неколико стопа под земљу. У растовом сандуку почива млад човек. У колико мрак у сандуку допушта, распознајемо бледо лице, племенитих црта, а руке прекрштене на прсима. Гробна је тишина, коју само руши

врћење црва у сандуку. Нагло се озва дубок уздах; очи у мртваца отворише се; тело јако задрхта, руке се дигоше и пипаху по странама сандука. Нема сумње, тај је човек жив закопан. По истиха дође до свести у овом страшном стању свом; дивљи крик грозе оте му се с усана и изгуби се у грозовитој тишини. Очајно се поче дизати у тесном простору, опираше рукама о поклопац од сандука, ама је овај чврсто укован и не попушта. Заморен одустаде за тренутак од узалудних покушаја. У мртвој тишини чује куцање свога срца, врћење црва у растовом сандуку. На једаред осети да му нешто живо гмиже по врату; маши се брзо и ухвати прстима гадног гуштера. А сада, драги читаоче, када ти се од страхоте диже коса на глави, спреми слух свој. Над нама чу се звук, као кад лопата удари о камен. Оживели мртвац напрегнуто ослушкиваше. Цео дух његов ухватио се за тај звук, као за сламку наде.

Изађимо на површину. У ноћној тами примицаху се гробљу три људске прилике. Жижак у руци једне од њих, довољно нам је осветлио све три. Једна беше гологлав старац, друга гиздави младић а трећа опет, полу наго, красно девојче.

„Ово је то место," рече старац и стаде на гроб живога. „Причекајте овде мало, одох по ашов и мотику."

Када се удалио, приђе младић девојци и прошапта јој на уво: „Чим отпочне копати, убићу га мотиком. Дијамански прстен биће наш. Проћердаћемо га заједно." Девојка климну главом.

Старац се врати, отпочеше копати. Када се старац голе главе сагже, над ашовом, удари га младић нагло мотиком по голој глави, да је без речи пао мртав на земљу.

Младић склони леш и сам настави копање. Девојка стајаше за њим размишљајући; на једаред извади из недара дуги, сјајни нож, измахну њиме и свом снагом забоде га младићу у погнута плећа. Паде младић, ни земља га жива не дочека. Девојка одвуче лешину у страну и настави копање, размишљајући о дијаманском прстену, кога ће сама смаћи мртвацу с руке.

Копала је све до сандука. У том јој доцре до ушију неко слабо људско стењање. Поплашена, испусти мотику из руке. Али мало за тим опет се лати са узвиком: „ха, ха, страшила се не плашим! Ако је жив, бар ће уштедети издатке за други погреб.“ У једној руци држала је бритки нож, а другом отрже капак са сандука.

Жив сарањен подиже се нагло из сандука. Светлост жишка. кога је девојка држала у руци, засену му очи. Али девојка, сагледавши му лице, одбаци нож и кличе радосно: „Брате!“ — „Сестро!“ одговори јој ускрснути и узе је у наручје. То беху Алфред Залески и Ванда Залеска. деца кнегиње Страхине из првог брака.

Седоше у сандук једно према другом и он јој откриваше страшну тајну своје скорашње смрти. Теби. драги читаоче. не могу, разуме се, за сада, саопштити њихов разговор. јер морам без престанка да затежем твоју радозналост. Дочекаш ли *педесету* главу, све ћеш срећно сазнати.

У сјајном будоару лепе Аурелије сеђаше Роланд Страхини. син кнегиње Страхине из другог брака. „Налиј опет. ma chère!“ рече. „Да живи грешна раскош! Аурелија узе са задовољним смешењем уски грлић кристалне чаше међу прсте окићене дијамантским прстењем и нали у њу шумни шампањ. Али у исто доба изручи у њу и течност из стакоцета. које беше неприметно извукла из рукава. Роланд испи чашу и одмах заспа као окупан.

У том се раствори кип од бела мрамора, што стајаше у једном углу, и из њега изађе висока мушка прилика у црноме руху. То беше језуита. Приђе столу и притиште тајно дугме. Мраморна се плоча отвори и у позадини стола указа се велики отвор, који је водио преко завојитих степеница доле до Бог зна какве загушљиве јаме. пуне очаја и људских костију.

Из отвора изађоше два човека. Докопаше Роланда и свукоше доле низа степенице. Језуита стаде на ивицу пропасти и посматраше злурадо доле.

На један мах притрча Аурелија с узвиком: „Ах, та ја сам га миловала," отишите Језуиту у бездан. „Шћерн!" зави овај падајући.

Аурелија гледаше неки тренутак за њим; за тим извуче бисер из косе, скиде гривне с белих руку, голих до рамена, затвори опет мраморну плочу на столу, седе на њу и прште у грохотан смех. Беше излудела.

Сада ме прати, добри читаоче, до уске одаје с изгледом на зид. У вечитом сутону угледаћеш тамо младића болешљива изгледа, погнута над табаком просте хартије, по којој писаше с грозничавом журбом. При том загледа у неку књигу с ружним сликама, и час по прихвата се малог речника. Чело њега стоји озбиљан господин с оличеним изразом благостања на лицу и гундори задовољно: *„Седам убијстава у једној глави! То ће се просто гутати. К томе још црвени завој и на њему шпанска инквизиција — па ће се продати све као алва!"*

Болешљиви младић с уздахом броји у себи колико ће још требати убијстава, те да има за пристојну вечеру.

Читалац. Али, драги пријатељу, куда си нас то завео? Па то је —

Ја. Пст! Само никако име, за Бога, не помињите! Та велики је део наших читалаца на страни такве господе издавача. Због овог књижевног мутљага, из кога сам управо написао прву главу, немају у нас вредности ни прође књиге добре и исправне. Људима су омилели анатомски музеји у крваво црвеним завојима, с бучним насловима, који им се оглашавају добошем најпростије вашарске рекламе. И док белетристика праве вредности без читалаца умире од глади, наваљују гомиле за том књижевном рекламом и гутају ту неукусну смесу крви и језуитског црнила; а веруј ми, добри читаоче, *пође ли то тако и даље, доћи ће ускоро сва наша књижевност на — добош!*

И то је све, како вели класични Брет Харт.

Срет. А. П.

СРПСКИ НАРОД У СКОПСКОЈ ЕПАРХИЈИ

и

ЊЕГОВЕ ШКОЛЕ У 1896 7 ГОДИНИ

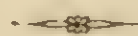

— НАСТАВАК —

V

У нас је у опште укорењено мишљење да је Бугарски Егзархат са̂м собом донео онај погибни положај, у ком се, још и данас, налази наш народ у турској Србији. У тому су по неки наши писци ишли тако далеко, да су чак и свима оним покретима који су претходили његову оснивању или га пратили, давали чисто национално бугарско обележје, и као крајњи задатак стављали су му ништа мање него образовање једне бугарске државе, у чији би састав ушле све области, што су прихватиле знамење његово.

Моје је мишљење различито од овог. Њега сам већ и раније поменуо, а овде желим утврдити га још неколиким неоспорљивим чињеницама, чије сам саопштење и иначе обећао читаоцу, у почетку овог састава.

Било би, нема сумње, необично тврдити да потстатници Бугарског Егзархата нису имали пред очима и политичко ослобођење народно од Турака, али би, бар тако ја држим, било необично признати и да су они помишљали на онакве границе те бугарске државе, за којима Бугарство данас тежи, или које су некада биле жељене за Бугарски Егзархат. Ако је, у већем делу данашње Бугарске Кнежевине, Егзархат имао

бити претеча и политичког ослобођења од Турске под знамењем бугарским, у областима данас спорним између нас и Бугара он је могао значити само ослобођење *Словена* од Патријаршије и Јелинштине. Оним извештајима које ми данас имамо о некадашњој борби с Бугарштином у окрузима, задобивеним после ратова с Турском, и који као да би да тврде друкче, не може се поклонити сваколика пажња, јер су прилично непоуздани из разлога што су једнострани: то су форсиране реминисценције, које већим делом своје почело имају у казивању заинтересованих људи, и то већ из доба кад је између Срба и Бугара наступио са свим разумљив антагонизам, стварањем другог словенског центра на Балкану, и кад је и сам Егзархат ступио у службу званичног, државног, Бугарства. Помињем, и то само у жељи да бих нагласио мисао, о којој овде није место опширније говорити, да су некадашњи „Бугари“ из области Врања, Лесковца, Пирота и Ниша данас добри Срби, док становници бугарског Шоплука још нису добри Бугари, и ако се на њихово народносно осећање и сувише пази од стране кнежевинске владе. Мимо све то, признавати онакав значај овому „бугарском“ покрету, значило би ни у колико се не обзирати на положај ондашње Србије и потцењивати задатак који јој је онда придавало, с пуно разлога, и цело Словенство.

Књига која је прошле године изишла под натписом „*Како је постала Бугарска Егзархија* у многоме ће исправити досадашње погледе који у нас код паметних људи о овому постоје. И ако се у њој налази индикација, које би на први поглед. ишле у прилог уобичајеном сматрању обележја Бугарског Егзархата, има их с друге стране и таквих које се тому противе, и мени се чини да су оне снагом и утиском јаче од првих, ма да су бројем мање. Реч коју је патријарх Григорије казао био руском посланику грофу Игњатијеву истина се остварила доцније, али у тому тренутку Егзархат још није имао данашњих граница, или да кажем праву реч: ове су му биле веће од данашњих.

Пажљивом читаоцу ове у свакому погледу необично поучне књиге неће се отети мисао: како се покрет ширио, а с њоме и границе будућег Бугарског Егзархата. Од свог по-

четка он је добио изглед борбе словенске расе противу грчке расе, и док је Патријарх Јоаким, да би их задовољио, нудио Бугарима епархије „од Дунава до Балкана“, дотле су Бугари тражили цркву којој би границе обухватале све и бугарске и српске епархије на Полуострву, *ван ондашње кнежевине Србије.* Поред епархија у којима се ми данас с Бугарством сукобљавамо (скопаљске, велешко-дебарске, пелагониске, преспанске, струмичке и воденске), потстатници Бугарског Егзархата захтевали су и нишку, пиротску (нишавску), сарајевску, мостарску, зворничку, призренску; па не само то, него ми налазимо саопштења да је и сам народ српски у *Босни* и *Ст. Србији*, незадовољан Патријаршијом, смишљао да се оцепи од ње и призна Егзархат. Народ српски по Босни, Херцеговини и Ст. Србији и раније је међу тим био позиван да му приђе.

Ово све може да му утврди *словенски* карактер који је Егзархат у прво време имао; само тако може се разумети и неодлучно противно држање ондашње Србије, и онда помињана српско-бугарска заједница у Егзархату.

Егзархат је имао тај словенски карактер све до наших ратова с Турском, а од тада је добио чисто бугарско национално-државно обличје, и од тада је почео и постизавати успехе за нас погибне, благодарећи узроцима које сам већ поменуо.

Услед оваквог сматрања бугарског Егзархата у нас је уобичајено и сматрање како Србија није радила „двадесет година“ ништа да би сачувала прекогранично Српство српској народној заједници, а како су Бугари за то време радили. И то је једна велика заблуда. Њу је унела у нас оскудица храбрости да погледамо истини у очи, и да отворено кажемо разлоге доскорашњем мал' те не потпуно изгубљеном положају у коме смо се налазили. На против, радило се, то ћу одмах доказати, све до 1874 године а са свим је појмљиво да су невесињска пушка и догађаји који су јој били последица, морали обуставити сваки рад. Ако ми нисмо могли радити од 1875 па све до 1878 године, нису могли ни Бугари; али су тада дошли уговори Св. Стевански и за њим Берлински са својим утицајима, преокренули тумбе све оно што је вековима дотле постојало, и унели пометњу и у најинтимнија на-

родна осећања. Ако се хоће да говори о периоду нерада, он се може ограничити највише на време од 1878 па до 1885 године, на време дакле од седам година, гладних за нас, али ситих за Бугарство, које је, поред Русије, помогла и једна наша војничка недаћа, благодарећи пожудама несловена на Балкан.

Да то и докажем, а тиме, у исто време, и откупим обећање које сам читаоцу дао, и утврдим мисао изнесену у почетку овог састава. Тамо сам казао да су и после установљења Егзархата ипак постојале српске школе у свима областима у којима ми и Бугари данас водимо спор.

Захваљујући једној срећној случајности, мени је дошао до сазнања један *неоспорно тачан и поуздан извештај* о српским школама које су од 1868 до 1874 године[1]) постојале у границама ондашње турске царевине. Издвајајући Босну и Херцеговину, у тому размаку времена постојале су српске школе у овим местима:

1 у Кичеву (м. и ж. школа)	18 у Грачаницама
2 „ Гостивару (скоп. епар.)	19 „ Грачаници
3 „ манастиру Св. Јована Бигорског (деб. пашал.)	20 „ Дебру (м. и ж. школа)
	21 „ Кривој Паланци
4 „ Неродимљу	22 „ Злетову
5 „ Бањану (скоп. Ц. Гора)	23 „ Зрновцу
6 „ Бањској (пећ. пашалук)	24 „ Клењу
7 „ Башином селу (вел. каза)	25 „ Клисури
8 „ Беловишту (тет. каза)	26 „ Кочању (м. и ж. школа)
9 „ Богумилу (вел. каза)	27 „ Кратову
10 „ Боровцу (охрид. каза)	28 „ Крушеву
11 „ Вевчану (охрид. каза)	29 „ Куманову (м. и ж. ш.)
12 „ Велесу (м. и ж. школа)	30 „ Кучевишту (скоп. Ц. Г.)
13 „ Врању	31 „ Лесковцу (м. и ж. школа)
14 „ Власотинцима	32 „ Љешак-манас. (тет. каза)
15 „ Вучитрну	33 „ Липљану
16 „ Гњилану	34 „ Лазарополју
17 „ Гусињу	35 „ Мерћезу (вучитр. каза)

---

[1]) За где које школе пре овог доба упућујем читаоца на IV чланак овог састава.

36 у Мирковцу (скоп. Ц. Г.)
37 „ Митровици
38 „ Нишу
39 „ Новом Пазару
40 „ Чучеру (скоп. Ц. Г.)
41 „ Ораховцу (приз. паш)
42 „ Орланцу (кичевска каза)
43 „ Поречком манастиру
44 „ Прокупљу
45 „ Приштини
46 „ Сјеници
47 „ Скопљу
48 „ Стебљеву (дебар. паш.)
49 „ Тетову (м. и ж. ш.)
50 „ Трну
51 „ Ђаковици
52 „ Манастиру св. Пречисте (у кичев. области)
53 у Великој Хочи
54 „ Матејичком Манастиру
55 „ Каменици (нишкој)
56 „ Суводолу (врањском)
57 „ Бујановцу (преш. каза)
58 „ Манастиру Слепчи (кичевска област)
59 „ Манастиру Топлици (битољска област)
60 „ Смиљеву (охрид. каза)
61 „ Бањи
62 „ Драчеву (скоп. пашалук)
63 „ Осоју (гостив. нахија)
64 „ Кијеву (пећски пашал.)
65 „ Цркволезу
66 „ Петрову
67 „ Лешану (оридска каза)

Поред призренске богословије, која је отворена 1871 године, постојало је дакле у ондашњој турској Србији у 1874 години у 67 места српских школа. Све оне без разлике узимале су књиге из Србије по којима се и у књижевини учило!*) у какој су, поред тога, тесној вези стајале с Србијом, могао је читалац видети из ранијих бележака о постојбини неколиких учитеља, о којима се помен сачувао.

Догађаји који су отпочели 1875 године утицали су и на судбину ових српских школа у тој мери да су по готову све оне престале**) и из извештаја људи којима су ове ствари биле познате, види се да је у 1879 години у целом призренском пашалуку, и само у њему, имало само четири српске школе, и то: у Сретачкој Жупи, Зочишту, Великој Хочи и Ораховцу.

---

*) И данас се још у садашњих Бугараша може наћи где год за гредом или у долапу српских књига, по којима су невада или они или њихови старији учили. Ја сам у једнога Бугараша из Велеса купио неколико десетина књига наших класика, из чистог пијетета, и да би их отео уништењу.

**) Мржња турска на Србе тому је била најглавнији узрок.

У мери у којој се у овим странама повраћао релативни мир, обнављале су се и отварале и српске школе тако да је у 1884-5 школској години у целому данашњему косовскому вилајету имало свега 20 мушких основних школа с 25 учитеља, и две женске са две учитељице. Школе су постојале у овим местима:

Тетову — 2 уч. и 1 учитељица	Неродимљу — 1 учитељ
Призрену — 4 учитеља	Гуштерици — 1 "
Сретачкој жупи (село?) — 1 уч.	Прелужу — 1 "
В. Хочи — 1 учитељ	Добротину — 1 "
Ђаковици — 1 учитељ	Гњилану — 1 "
Дечанском манастиру — 1 уч.	Вучитрну — 1 "
Пећи — 2 уч. и 1 учитељица	Митровици — 1 "
Приштини — 1 учитељ	Н. Пазару — 1 "
Грачаници — 1 учитељ	Сјеници — 1 "
Липљану — 1 учитељ	Галичнику — 1 "

Ако се овај списак пореди с оним из 1874 године, види се да је 1884-5 школске године одовуд Шара и Качаника постојало две школе: у Тетову и Галичнику. Ова последња морала је бити крипто-школа, онако као што су постојале где које школе поменуте у IV делу овог састава, јер им није имало опстанка после држања турске власти према њима.

У 1886-7 школској години стање српских школа било је овако:

у Призрену — 4 уч. и 1 учит.	у Липљану — 1 учитељ
у Сретачкој жупи — 1 учит.	у Добротину — 1 "
у В. Хочи — 1 учит.	у Грачаници — 1 "
у Љубижди — 1 учит.	у Неродимљу — 1 "
у Тетову — 3 уч. и 1 учит.	у Д. Гуштер. — 1 "
у Беловишту — 1 учит.	у Ливађу — 1 "
у Ђаковици — 1 учит.	у Гњилану — 2 "
у Дечанима — 1 учит.	у Вучитрну — 1 "
у Приштини — 2 учит.	у Митровици — 1 "
у Штрпцу — 1 учит.	у Н. Пазару — 1 "
у Пећи — 2 учит.	у Сјеници — 1 "

Имамо дакле школа свега у 22 места са 30 учитеља и две учитељице.

Све ове школе, сем тетовске и беловишке, одонуд су Шара. Одовуд дакле само две.

Док је овако у положају и броју српских школа наступио очајни назадак, дотле је, по званичним извештајима Бугарског Егзархата, само у скопаљскому санџаку, у 1883-4 школској години имало 57 бугарских учитеља и 5 учитељица. Немам бележака о местима у којима су поименце они радили али су по казама били распоређени овако:

у кази	скопаљској	имало је	26 учитеља	и једна учитељица
„ „	кумановској	„ „	9 „	„ „ „
„ „	кратовској	„ „	2 „	— — —
„ „	тетовској	„ „	један „	једна учитељица
„ „	паланачкој	„ „	2 „	— — —
„ „	радовишкој	„ „	1 „	— — —
„ „	штипској	„ „	14 „	две учитељице
„ „	кочанској	„ „	2 „	— — —

По извештајима, такође Бугарским, црпеним из календара „*св. Кирила и Методија*“, имало је у овим казама:

у 1884-5 школској години 45 мушких и 6 женских основних школа, с 55 учитеља и 8 учитељица (у тетовској кази већ 8 школа);

у 1885-6 школској години 74 учитеља и 9 учитељица;

у 1886-7 школској години 96 учитеља, 10 учитељица (школа 73 од којих у кази тетовској 11),

у 1887-8 школској години 97 учитеља и 13 учитељица.*)

Кад поредимо ове белешке излази да је у садашњој скопаљској Епархији (она се нас овде нарочито и тиче) имамо:

од 1868 до 1874 године у 18 места српских школа,

у 1884-5 само *једна*: у Тетову;

у 1886-7 само *две* у Тетову и Беловишту. Ова друга одржала се онако као раније побројане школе јер су све радиле

*) У свакому случају ове су белешке нетачне — у корист Бугарства. Доказано је већ да његови проповедници и заштитници хоће да преувеличавају успехе Бугарштине у смеру томе утврдити мишљење о основаности њених захтева. Свакако било би од великог значаја по оцену српско-бугарског спора кад би се знало тачно доба отварања сваке њихове школе у спорним областима. Овде напомињем да је бугарска гимназија у Солуну отворена тек 1879 године.

кришом, захваљујући прегнућу самог народа и његову латентном српском осећању.

Узроке овоме већ сам довољно нагласио у ранијим врстама.

Није требало више од 10 година озбиљног рада, па да се погибни и очајни положај овамошњег Српства поправи у тој мери, да оно с поузданошћу може погледати у будућност. Само десет година прегнућа било је довољно па да се место једне школе, коју су Турци трпели, и неколико, у којима су учитељи кришом радили и чували традицију, само у овој Епархији обнови и отвори у 64 места 75 основних српских школа, једна мушка и једна женска гимназија, да у њима има 109 наставника и наставница и 2779 ученика и ученица. Требало је само оволико година па да се број српских школа у целому косовскому вилајету од 22 дигне на 117, и да свака од њих има своју уредну дозволу.

У току овог казивања ја сам читаоцу пружио неколико примера, избраних из небројено сличних, како су се Бугараши у скопаљској епархији држали према српскоме покрету. Тиме су они хтели утицати и на Порту, и Јевропи показати озбиљност свог отпора, а мимо то изнети и неоправданост српског захтева. Бугарске новине ових дана биле су пуне чланака, у којима се најбрижљивије истраживаним доказима из свих група знања, тврдила неоправданост српског захтева, и помињала оскудица српског живља у овим областима. Поред њих, растурала се и маса брошура све у овому циљу, чак и у народу ових области. У скопаљској епархији растурене су биле три, све три штампане у Бугарској у 1897 години, баш у време дакле кад је све духове највише занимао српски покрет.*) „Сърбскитѣ претенции и скопската епархия“ од Атанаса, Сърбскитѣ претенции въ Западна България“ од Дримколова, и „Сърбскитѣ претенции на Македония“ од Д. Инсарова (књижице разног натписа, али, по готову, истоветног

*) Њих су Шумадинци само помињали, доследни своме политичком Назаренству, и једва довикивати: „види Бог нас и нашу правду.“

садржаја, и, бесумње, једног писца) — имале су да у овдашњих Срба изазову помисао о оправданости њихова захтева, и зар охладњење у прегнућу, а у Бугараша још већи отпор. Успеле су само у другоме, а прво су, на против, помогле.

Тврдили су, мимо друго, да овде нема народа који тражи Србина владику, него да то чини само неколико људи, које је платила српска пропаганда. Приговор чињен им на тако тврђење с наше стране састојао се само у тому што су им се указивала факта, из којих су се састојали догађаји у 1896 и 1897 години, и помињан им велики број српских школа у овој епархији. Првима су они значај умањивали и изопачавали им и суштину, нападајући турску власт као да је она повлађивала отпор српски; другима су такође тражили разлога опет не онамо где треба, него у српскому новцу. *Атанас* који се први појавио с својом брошуром (ова је изашла била и на францускому), у тежњи да представи што више неумесност српског захтева, поред осталих разлога (о њиховој јачини нећу ја да говорим; то треба да учине други који ово боље умеју од мене), дотакао се и броја православних кућа у скопаљској епархији, односно јачине Срба и Бугараша. Позвавши у помоћ турску статистику по којој у Скопљу има само 30 српских породица (па и од њих неколико је преселило се у Скопље из Призрена и Приштине!), Атанас је на крају своје брошуре казао ово: „Скопска Епархија броји 29346 православних кућа, од којих су 24630 под духовним вједомством Егзархата, а 4176 под духовним вједомством Патријаршије. У овој текућој години*) у Епархији је имало 406 православних свештеника с 278 енорија од којих је 345 свештеника с 230 енорија признавало Егзархију, а 61 свештеник с 48 енорија признавало је Патријаршију. *У целој скопаљској Епархији нема ни једне српске општине.*“**)

Мање да бих оспорио ово тврђење, а више да бих одржао обећање које сам у почетку дао читаоцу, и у жељи да, колико толико, попуним једну до сада зазорну празнину у знању Шумадинаца о стању овдашњих Срба, хоћу овде да

*) 1897.

поредим снагу нашу и Бугарства у једноме делу ове Епархије. Нећу је узимати у целому обиму њену, јер је то непотребно. Снага вреди онде где је стављена у покрет, и за то ћу узети оне казе у којима данас Српство и Бугарштина бију најљућу битку.

Поменуо сам већ: догађај с кумановском црквом, сукобе у Тетову и Гостивару и крваву битку у манастиру Побушкому, у скопаљској Црној Гори. У овим догађајима налазим и разлога мисли да ће за оцену снаге и наше и Бугарства бити меродавна њена јачина у казама кумановској, тетовској и скопаљској Црној Гори. Казу прешевску остављам на страну; у њој је, као што сам у почетку казао, све српско: и село и црква и школа; о Бугарству тамо не може бити ни помена. Њоме ћу, поред тога, да платим у овому обрачунавању казу штипску, која је још једна од јаких тврдиња Бугарштине, у толико што је српски народни осећај тамо још латентан. Он се до сада није манифестовао бар у оним крајевима у којима још није пометен благодарећи држању турске власти. Казе кратовска и кочанска разривене су, а у Малешу (Османије-каза) Егзархат је отворио неколико бугарских школа и отпочео живљи рад тек крајем 1894 и почетком 1895 године, кад су тамо отпочеле српске школе.

Ево како стојимо ми и Бугараши.

1.) **Кумановска каза**

Моји су подаци о њој *из месеца фебруара 1896 године.* У њој је имало рум, дакле *српских* кућа

Куманово	425	Сужево	5
Добршане	18	Никуљане	80
Новосељане	32	Челопек	15
Скачковце	30	Ст. Нагоричино	125
Кучкарево	10	Четирце	41
Градиште	15	Карабичане	20
Кокошиње	90	Табановце	75
Татомир	20	Лојане	10
К'шане	75	Ваксинце	8
Мургаш	15	Слупчане	30

Зубовце	5	Липково	20
Клечовце	60	Думановце	37
Јачинце	30	Отља	30
Довезенце	100	Матејча	15
Бељаковце	30	Опаје	30
Стрезовце	15	Лопате	18
Макреш	26	Бедиње	15
Стрновац	23	Доњо Којнаре	15
Драгоманци	25	Свињиште	10
Добрача	12	Љаљик	6
Карловци	10	Узово	15
Пељинце	32	Себрат	30
Алгуња	32	Пезово	5
Оризаре	5		

У 47 обитних места имало је дакле Срба у овој кази 1790 кућа.

Егзархат је имао кућа:

Куманово	575	Вакф	4
Пројевце	10	Винци	80
Биљановце	8	Живиње	40
Пчиње	40	Малино	40
Трстеник	25	Дренак	65
Сопот	45	Осиђ	15
Алокинци	13	Жиљувино	30
Стањевци	27	Дејловци	60
Павлешенце	100	Длабочица	40
Градиште	45	Равно	60
Габреш	15	Буковљане	20
Орашац	75	Малотино	50
Колицко	15	Добраче	18
Шупљи Камен	40	Валовци	12
Зубовце	20	Кођино	35
Пезово	60	Степанци	45
Кутли Бег	8	Жегнање	50
Мургаш	28	Враготурци	25
Јачинце	6	Карловци	10
Бељаковце	40	Кокошиње	15

Ругињци	50	Пељинце	30
Ора	80	Којинце	30
Облавци	30	Челопек	50
Стрезовце	20	Мл. Нагоричино	250
Војник	12	Ст. Нагоричино	15
Канарево	40	Четирце	20
Свиланци	20	Горњо Којнаре	15
Брешко	15	Режановци	18
Алинци	65	Бајловци	80

У 58 обитних места признавало је према овоме Егзархат свега 2749 кућа.[1])

Цркава и манастира признавало је Патријаршију, дакле припадало *Српству:*

а) цркве:

Куманово,	храм	цркве	св. Никола
Кокошиње,	„	„	св. Атанас
Татомир,	„	„	св. Ђорђе
К'шане	„	„	св. Аранђел
Мургаш	„	„	св. Спас
Клечовце	„	„	св. Ђорђе
Јачинце	„	„	св. Ђорђе
Довезенце	„	„	св. Спас
Бељаковце	„	„	св. Никола
Стрезовце	„	„	св. Никола
Пељинце	„	„	св. Ђорђе
Алгуња	„	„	св. Спас
Челопек	„	„	св. Тројица
С. Нагоричино	„	„	св. Ђорђе
Табановце	„	„	св. Петка
Липково	„	„	св. Ђорђе
Думановце	„	„	св. Богородица св. Илија

[1]) Поредећи назвања обитних места, читалац ће приметити да има села у којима има и Срба и Бугараша. То су, како их овде зову, „мешана“ села. Она су до пре годину две дана обично признавала Егзархат, и сад се постепено „враћају на старовремско“ — Српству.

б) манастири:

Градиште	св. Ђорђе
Бељаковце	св. Ђорђе
Никуљане	св. Илија
Ст. Нагоричино	св. Богородица

Свега, с изузетком кумановске цркве која је била заједничка и Бугарашима и Србима, и коју нисам узео у овај обрачун ни у корист Срба ни у корист Бугарштине, Срби су имали у почетку 1896 године

цркава	18
манастира	4

Бугарштина је имала

а) цркава:

Куманово	св. Никола
Пчиње	св. Спас
Винци	св. Никола
Живиње	св. Ђорђе
Малино	св. Спас
Трстеник	св. Богородица
Сопот	св. Никола
Павлешенце	св. Никола
Орашац	св. Тројица
Пезово	св. Петка
Мургаш	св. Спас
Ора	храм?
Стрезовце	св. Никола
Мл. Нагоричано	св. Петка
Бајловце	храм?

б) манастира:

Карпински манастир	св. Богородица

Свега, с изузетком цркве у Куманову, Бугарство је имало 14 цркава и један манастир.

Према томе излази да су у кумановској кази имали у почетку 1896 године[1])

	кућа	цркава	манастира
Срби	1790	18	4
Бугараша	2749	14	1

2) Тетовска каза

а) тетовска нахија

Моји су подаци за њу такође из *месеца фебруара 1896 године*. По броју кућа Срби и Бугараши били су овако распоређени.

Срба је имало кућа:

Тетово	250	Сараћинце	18
Лешница	11	Сиричино	45
Озормишта	11	Туденце	45
Горанце	11	Јажинце	5
Рогачево	40	Старо Село	29
Вратница	108	Беловиште	85
Одри	50	Доброште	40
Брезно	80	Градец	18
Сенокосе	9	Неготино	8
Техново	19	Радиовце	29
Блаце	45		

У тетовској нахији у 21 обитно место имало је дакле 956 српских кућа.

Бугараша је имало кућа

Тетово	616	Лешак	90
Џепчиште	10	Јелошник	60
Једгарце	13	Теарце	50
Сетоле	40	Отушиште	30
Отуње	28	Слатина	8

[1]) Свештеника су Срби имали 20, а Бугараши 25. Свештеничке нурије обухватају као и у Србији по неколико села. Има цркава у којима се служи само кад им је храмовни празник.

Варвара	25	Ратаје	15
Непрош гено	40	Жилче	35
Прељубиште	15	Шемшово	9
Требош	15	Копањца	9
Раотинце	40	Јегуновце	12
Подбређе	7	Лукојце	13
Јанчиште	22	Милетино	25
Фалише	5	Стенче	60
Брвенце	15	Волковија	60
Челопеће	60	Горјане	5
Новаке	5	Палчиште	22
Седларце	13	Лахце	16

У тетовској нахији у 34 обитних места имало је дакле свега 1488 бугарашких кућа.

Б) ГОСТИВАРСКА НАХИЈА

Срба је имало кућа:

Гостивар	6	Орћуше	6
Пожаране	100	Ново Село	15
Галата	50	Папрат Н. Село	25
Зубовце	90	Маврово	100
Врапчиште	45	Нићифорово	45
Дуф	115	Леуново	50
Печково	45	Сретково	50
Тајмиште	85	Сушица	33
Ђоновица	20	Турчане	65
Митрови Крсти	18	Бањица	19
Тумчевиште	20	Здуње	10

У 22 обитна места у гостиварској нахији имало је 1012 српских кућа.

Бугараша је имало кућа:

Гостивар	8	Вруток	45
Балин Дол	20	Маврово	80
Куново	40	Чајле	30
Железноречане	75	Леуново	50
Дољи Јеловац	50	Пожаране	8
Горњи Јеловац	45	Бањица	3
Лешница	15		

У гостиварској нахији у 13 обитних места имало је 469 бугарашких кућа.

Према томе почетком 1896 године у *тетовској* кази имали су

Срби	1968	кућа
Бугараши	1957	„

Цркве су биле оваке распоређене

Срби су имали

а) у тетовској нахији

Тетово — храм св. Никола	Вратница — храм св. Петка
Сиричино — храм св. Петка	Беловиште — Рођ. Богородице
Туденце — храм св. Петка	Одри — св. Никола
Рогачево — храм св. Вознесење	Брезно — Рођ. Богородице
Старо Село — св. Ђорђе	Блаце — св. Ђорђе

б) у гостиварској нахији

Гостивар — св. Димитрије[1])	Дуф — св. Никола[2]) и св. Петка (две цркве)
Пожаранe — св. Никола	Нићифорово — св. Пантелејим
Галата — св. Никола	Леуново — Рођ. Богородице
Зубовце — Огњена Марија	Маврово — св. Ђорђе и св. Никола (две цркве)
Врапчиште — св. Атанасије	Сретково — св. Никола
Тамјаниште — св. Пет. и Павле	
Тумчевиште — св. Атанасије	

Свега цркава Срби имају у тетовској кази[3]) 23, и то

у тетовској нахији	10
„ гостиварској „	13

Бугарашима припадају цркве у овим селима:[4])

Сетоље — св. Введење	Отуље — св. Ђорђе
Непроштено — св. Аранђео и св. Илија (2 цркве)	Јелошник — св. Никола
	Жилче — св. Никола

---

[1]) Заједничка с Бугарашима. Срби служе једну, а Бугараши две Недеље.

[2]) Заједничке с Бугарашима, Срби служе две, а Бугараши једну недељу.

[3]) У овај рачун нису ушле црква св. Димитрија у Гостивару и црква св. Николе у Дуфу, јер су заједничке с Бугарашима, њих нећу узимати у обзир ни у списку Егзархиских цркава.

[4]) У Тетову они и немају цркве него се служе параклисом у школи.

Теарце — св. Никола
Таотинце — св. Илија
Стенче — св. Илија
Новаке — св. Илија
Челопеће — с. Никола
Волковија — св. Ђорђе

Свега у тетовској нахији[1]) Егзархат има 12 цркава.

Егзархату припада поред ових цркава и манастир *Лешак* (св. Атанасија) у тетовској нахији. Њега су Бугараши преотели 1880 године од Срба, којима је дотле припадао. Он је задужбина Кнеза Лазара, што мимо друге и данас гласно сведоче натписи на св. Проскомидији и на чесми манастирској.

3) Скопаљска Црна Гора

Црногорци рачунају, супрот другима, да само *десет* села падају у Црну Гору. Дугогодишњи учитељ у овој области, којему имам да благодарим за белешке о овому, каже: „неки броје да су 12 села црногорска, а ја само 10 набрајам као чиста црногорска, а остала два, *Булачане* и *Љуботен*[2]) не за то што се не подударају с нама, премда су нам у близини; већ тако велику разлику имају, да се она одмах види кад човек пређе из неког правог црногорског села у Љуботен или Булачане. Ту је и говор и одело друкче, а највише, што се у правим црногорским селима не налази ни један чифлик турски. Већ од Љуботена на ниже не каже се *Црна Гора* него *Блатија*.“

У Црној Гори Српству припадају села, цркве и манастири:

Бродац има кућа 30, манастир св. Илије.
Побужје „ „ 70, две цркве: св. Петке и св. Димитрија и 1 манастир: св. Богородице

[1]) За гостиварску нахију нема података, али се већ и из броја бугарашких кућа може видети како Егзархат може стојати оскудно и с црквама.

[2]) И ја их за то не узимам овде у рачун. Помињем да је *Булачане* „мешано“ село, половина Срба, половина Бугараша У њему постоји српска школа од 1886 године. У статистици о школама њу сам међу тим унео у црногорске школе ради олакшице читаоцу. *Љуботен* има 80 кућа; од њих је 71 кућа арнаутска а 9 бугарашких.

Кучевиште има кућа 190, две цркве: св. Спаса и св. Атанасија и један манастир: св. Аранђела

Мирковце има кућа 66, црква св. Николе,

Бањане „ „ 70, црква св. Ђорђа, и манастири: св. Илије и Благовештења

Горњане има кућа 28, манастир св. Никите

Чучер „ „ 70, црква св. Тројице

Глуво „ „ 38,

Свега у Црној Гори има српских: 562 куће, 8 цркава и 4 манастира.

Бугаршини припадају села, цркве и манастири:

Љубанце има кућа 120, цркву св. Николе и један манастир.

Мирковце има кућа 60, цркву св. Петке

Глуво „ „ 28,

Бразда „ „ 44, св. Вазнесења.

Свега у Црној Гори признаје Егзархат 252 куће, три цркве и један манастир.

У збиру све досадашње цифре показују ово:

Срби су имали:

у кази кумановској	кућа	1790,	цркава	18,	манастира	4.
„ нахији тетовској	„	956	„	10	„	—
„ „ гостиварској	„	1012	„	13	„	—
„ скоп. Црној Гора	„	562	„	8	„	4
Свега	кућа	4320	цркава	49	манастира	8

Бугаршина је имала

у кази кумановској	кућа	2749	цркава	14	манастира	1
„ нахији тетовској	„	1488	„	12	„	1
„ „ гостивар.	„	469	„	—	„	—
„ скоп. Црној Гори	„	252	„	3	„	1
Свега	кућа	4958	цркава	29	„	3

Ово су најаутентичнији и најтачнији подаци, и то из доба кад је у Скопљу епархцјом управљао владика Грк, и без исправака које је у њих унело повраћање неколиких села и кућа „на старовремско" од почетка 1896 године па до сада. Ова је српска војска узимала учешћа у свима биткама о којима сам говорио напред; њено пожртвовање и довело је архимандрита Фирмилијана за Администратора Епархије. Њено се постојање у Србији, обично неопростиво апатичној према догађајима у нешумадиском Српству, није знало, а њега су заједнички одрицали и Грци и Турци и Бугари и Бугараши, и то с толиким цинизмом да је у време највећих народносних сукоба у Епархији, и у њима несумњиво манифестоване српске народне свести, Бугарство одрицало било чак и постојање српских општина у скопаљској епархији, и машало се чак — приштинског пашалука у корист своју. Нека његови проповедници и заштитници покушају контролисати тачност ових саопштења. Моја је усрдна жеља да то учине, дако би их добијени резултати образумили и упутили правилније мислити о српско-бугарском спору.

Кад читалац пореди све ове белешке о бројном односу Српства и Бугарштине с онима ранијих година, и кад се, поред гдекојих мимогредних напомена, нарочито сети прилика у којима су Срби имали и бранити се и нападати, онда ће, сигуран сам, и сам бити испуњен радошћу. Сличне белешке идућих година морају бити још повољније, само ако архимандрит Фирмилијан одговори надањима која се за њ везују, па ма он и на даље остао у овому садашњему положају администратора. Питање његова посвећења за Митрополита, или кога другог Србина, може сада бити питање принципа, и, ако је кому до тога, питање облика, форме. У односима Епархије разлика између тога двога биће веома незнатна, докле се год иде за мишљу да се Српство може спасавати кроз заједницу с Патријаршијом, и она и у дело приводи. И као администратор Епархије, архимандрит Фирмилијан има широког мегдана за благодаран посао који му се нуди и као Србину и као свештенику, па ће од њега у првому реду зависити и да ли ће борба између Српства и Бугарштине у

скопаљској Епархији пружати овако светле слике какве смо навикли гледати у овој која је њега довела. Оне су — да се послужим речима Св. Симића — обелоданиле „пред светом да у овим крајевима има и Срба. А то нам се порило и пори. Да њих није било, у знатној би мери била поколебана основаност наших тврђења да у скопаљском пашалуку има Срба. Овакви су догађаји најочевиднија манифестација развијене националне свести, која је најзнатније обележје саме народности."

Л. Балкански

(Свршиће се)

ТРЖИШТЕ ЉУДСКИХ ТАШТИНА

РОМАН БЕЗ ЈУНАКА

НАПИСАО

Виљем Мекпис Текере

ПРЕВОД СА ЕНГЛЕСКОГ

ДРУГИ ДЕО

— НАСТАВАК —

Кад је Џо дошао у свој хотел нашао је на степеницама од хотела двасестину од његових многобројних житеља, где разговарају о новостима, — без сумње о том. Он се попе на више да то саопшти дамама. њему препорученима. Мислио је да није потребно казати им: како је купио коње, шта је за њих платио, и како је мислио да оне остави.

Али је мало било стало до победе или пораза онима, који су само мислили о животу оних, које воле. На вест о победи Амалија се више узнемири, него дотле. Хтела је онога часа да иде к војсци. Плачући је молила својега брата, да је води тамо. Сумња јој и страховање дођоше до врхунца. И ова јадна женица, која је мало пре тога била укочена за читавих шест часова, стаде помамно трчати тамо амо и булазнити. Жалосно је било гледати је. Нема тога човека, који се тада тамо на бојном пољу превијао у самртничким мукама, да се више мучио, него ова јадна, невина жртва злосрећнога рата. Џо није могао гледати њених мука. Он остави своју сестру њеној јуначној другарици, те сиђе још једном до на врата гостионичка, где је још било света, који се ту разговарао и распитивао за даље новости.

Док су они тако ту стајали увелико је било оданило, а стизале су све новије и новије вести са бојнога поља, које су доносили људи, који су тамо суделовали. Таљиге и сељачка кола крчала су натоварени рањеницима: из њих је долазило језиво стењање а измучена лица тужно гле-

даху са сламнога простирача. Џо Седле гледао је плашљиво и радознало. Страшно је било јаукање оних из кола. Уморни су коњи једва вукли кола. Према Седлејевом стану из једних кола, која су ту била стала, зачу се слабим гласом: — Стој! Стој!

— То је Ђорђе, знам да је то он! — повика Амалија, па полете на балкон бледа лица и разбарушене косе. То није био Ђорђе него његов најближи. Он је донео вести о њему.

То је био сиромах Тома Стебл, што је пре двадесет и четири часа измаширао онако поносито из Брисела са заставом, коју је јуначки бранио на бојном пољу. Њега је француски коњаник копљем у ногу ранио. Он је пао али заставе није из руку испуштао. При свршетку борбе нађе се за веселога заставника места у једним колима.

— Г. Седле! Г. Седле! — повика момче једва чујно, а Џос приђе готово преплашен на овај позив. У почетку није ни познао онога што га је звао.

Мали Тома Стебл пружи своју врелу и слабу руку: — Мене ту да скину. Тако су рекли Озберн и... и Добен. Ви да дате овому што вози два наполеона; моја ће вам мати вратити. За толико часова у грозници проведених на колима, његове су се мисли биле винуле чак до куће његовога оца, коју је тек пре неколико месеци оставио, и у том бунилу заборављао је каткад на своје болове.

Хотел је био простран, а становници му љубазни, те скинуше све што су били на тим колима и наместише их по разним одељењима. Младога заставника однеше у Озбернов стан. Чим га је О'Даудова познала, и она и Амалија потрчаше доле. Можете замислити како је било овим двема женама, кад им је Стебл рекао да су прошлога дана њихови мумужеви остали живи и здрави, како је Амалија обисла о раме својега пријатеља, како га је изгрлила, како се страсно и захвално на коленима Богу молила, и захвалила му што јој је мужа очувао.

Ниједан доктор не би умео прописати нашој младој госпођи згоднијега лека против овога њенога грозничавога и нервознога расположења него што је овај и овакав случај. Она и г-ђа О'Даудова бдиле су непрестано над болесним заставником, којега су муке биле веома тешке, те Амалија није имала времена да само мисли о својој невољи, нити да се одаје својему страховању и нејелу, као што је отпочела.

Млади је болесник причао онако његовски просто шта је и како је било и како су се показали наши јунаци тог батаљона. Много су препатили. Изгубили су врло много официра и војника. Мајоров је коњ под њим погинуо, кад се паљба отпочела, и сви су мислили оде О'Дауд, а Добена ето за мајора, чим се врате на своју позицију са напада, а оно мајор лепо седи на коњским сапима и пијуцка из своје чутурице. Капетан Озберн је оборио онога коњаника, који је заставника ранио. Амалија на ово пребледе, те гђ-а мајоровица даде знак заставнику да не

прича даље. А, кад се дан свршио, узео га је Добен на руке, и ако је и сам био рањен, па га однео на превијалиште, а одатле на кола метуо и послао у Брисел. Он је кочијашу и обећао два наполеона, ако оде до Седлејева хотела у град, и поздравио г-ђу Озберкову да је рат свршен и да јој је муж здраво и живо.

— Заиста тај г. Добен има красно срце и ако ми се често смеје — рече г-ђа О'Даудова.

Млади Стебл је тврдио да у целој војсци нема онаквога официра, као што је он, и непрестано обасипао хвалама својега старијега капетана: како је смеран, пежан, и претерано хладан у боју. На тај део разговора била је Амалија веома расејана, и само се трзала кад би се о Ђорђу поменуло, а, кад се о њему није говорило, она је на њега мислила..

Амалији није било дуго време другога дана, јер се забавила негом својега рањеника и размишљањем о том: како се Ђорђе први дан срећно спасао. За њу је био само један човек у целој војсци, и догод је њему било добро, ваља нам признати, да је се слабо тицало: да ли војска иде напред или одступа. Сви извештаји, које јој је Јосиф доносио са улице, долазили су неодређени у њено ухо, и ако су били задоста да узнемире овога плашљивога џентелмена, а и масу других у Брислу њему равних. Поуздано је да су Французи отерани; али је то било после очајне и врло сумњиве борбе, и само са једном дивизијом француске војске. Цар је са огромном силом био код села Лињи, где је сатро Прусе, те је сад био слободан да нападне савезнике свом силом. Дука Велингтон се повлачи ка престоници овој, и вероватно је: да ће се одсудна борба водити на самим градским зидинама, са више него сумњивим исходом. Дука Велингтон је имао под собом једва двадесет тисућа британске војске, на коју се могао ослонити, јер Немци бејаху све сама народна војска, а Белгијанци непоуздани. Са шаком људи ваља његовој светлости дочекати сто педесет тисућа људи, који су под Наполеоном упали у Белгију. Под Наполеоном! Ко је тај војвода, ма колико чувен био, који ће моћи да се бије са њим са тако неједнаком војском?

На све то Јосиф помисли, па се стресе. Тако су чинили и сви остали у Бриселу, где се слутило да је јучерања борба само предигра за велику битку, која је неизбежна. Једна између војсака, које су пошле против Наполеона, расрштана је. Оно мало Енглеза, што ће му се одупрети на својим позицијама, ту ће и изгинути и победник ће преко њихових лешева ући у град. Тешко онима, које он ту затече! Спремале су се већ адресе; људи од положаја се састајали тајно те се договарали. Спремала се одељења за станове, тробојке заставе и тријумфалне емблеми, да се о доласку поздрави Његово Величанство Цар и Краљ. Наставило се исељавање и која год је породица могла наћи средстава за то, она је бежала. Кад је Џос 17-тог јуна дошао у Ревекин хотел

виде како изађоше из porte cochère*) велика кола лорда Берикреса. У пркос г-ђи Кролеовој граф је био набавио пар коња однекуда, и одзврја за Гент. Спремао је свој пртљаг и Луј XVIII (Louis deux fois neuf). Зла се коб канда још не бејаше уморила гонећи овога гломазнога изгнаника из места у место.

Јосиф појми: да је јучерања победа била само згодно дат рок, и да ће му ипак ваљати узети оне скупо погођене коње. Цео је дан провео у претераноме страху. Докле се год између Брисела и непријатеља находе Енглези неће бити потребно баш да се бежи. Али је он превео своје коње из оних далеких коњушњица у коњушнице његовога хотела. Нека су и њему на очима, а и безбедни од крађе. Исидор је био непрестано на стражи пред вратима од коњушњице, а коње је био оседлао да су на сваки случај спремни. Он је једва чекао тај тренутак.

После онакога јучерањега пријема Ревеки није ни на ум падало да дође својој драгој Амалији. Она поткрати киту цвећа што јој је Ђорђе дао, промени му воду, и прочита писамце, које јој је дао у цвећу. — Кукавица сиња! рече гужвајући међ прстима оно парче хартије. — Како бих је могла смрвити овим! За оваким још она болује, тужи, за једном будалом, гиздавцем, и човеком, који за њу не мари. Онај мој бедни Роден вреди за туце таквих.

Тада стаде мислити шта би јој ваљало чинити ако... ако њен добри Роден погине, и колико је само среће у том, што је он своје коње оставио.

Тога дана, кад г-ђа Кролеова виде како Берикресови одоше, њој се мало охлади око срца, те се размисли мало о грофичиним корацима, и даде се на посао са иглом. Она уши око себе већи део банкнота, дрангулија и хартија од вредности, те се тако оспособи да се може кренути на пут свакојега тренутка, кад нађе за угодно, или да остане да дочека победитеље, па били они Французи или Енглези. Ја се не бих смео заклети: да она тога дана није помишљала и на то, како ће постати Madam la Maréchal,**) док је Роден увијен у шињел бивуакирао под пљуском од кише на позицији Mont S. Jean и срцем и душом мислио о женици, коју је за собом оставио.

Сутра дан је била недеља, и г-ђи мајора О'Дауда бејаше врло мило кад виде: како су се оба њена болесника нешто опоравила, и разведрила за то што су те ноћи мало тренули. И сама је она спавала у великој Амалијиној наслоњачи, спремна да се нађе на руци својој пријатељици, или заставнику, ако им што устреба. Кад се свану, ова издржљива жена оде својему стану, где се обуче и намести, како и личи за тај дан. Врло је могућно да се она, онако сама, молила Богу за здравље и живот храброга јунака Михајла О'Дауда, у оној соби, у којој је на јастуку била још једнако његова капа, а у једном углу његов штап.

---

* Капија за кола. ** г-ђа Маршаловица.

Кад се вратила понела је собом молитвеник и чувену књигу са придикама њенога стрица Дина, коју је сваке суботе читала. Она није разумевала баш све, многе је речи наопако изговарала, јер је њен стриц био учеван човек и волео дуге латинске цитате, али је у главноме читала са много збиље, одушевљења и исправности. „Како је само често мој Мик слушао ове придике, кад смо тако седели у кабини, а погода била мирна?“ пало је на памет г-ђи О'Даудовој. Она предложи да то сад чине она, Амалија и рањени заставник. То се исто чинило и у двадесет тисућа енглеских цркава у исто доба, и милијонима је Британаца и Британкиња на коленима просило заштите у Оца свију људи.

Али они тамо нису чули шум, који омете нашу малу богомољу у Бриселу. Баш кад је г-ђа О'Даудова стала читати што лепше може, зачу се топовска рика са Ватерлоа много страшнија него она што бејаше два дана раније.

Кад Џо чу овај страшни звук одмах пресече у својој памети: да му више није могуће овако се кидати од страховања, и да хоће одмах да бежи. Он улете у собу болеснога заставника, где је њих троје тек било прекинуло молитве, на тај прекид продужи обраћајући се тужно Амалији, те рече: — Ја то не могу више издржати. Нећу то више да трпим и ти хајде са мном. Купио сам коње, пошто, не питај, него се одмах облачи, па хајде са мном; јаши иза Исидора на коњу!

— Нека ми Бог опрости, г. Седле, али сте ви заиста кукавица — рече г-ђа О'Даудова па спусти књигу.

— Ја теби, Амалија, велим: хајде не слушај шта ти ова говори; што да чекамо да нас Французи овде касапе? — настави цивилаш.

— Ви заборављате на -ски батаљон — рече мали Стебл, рањени јунак, из своје постеље. — Па ваљда нећете оставити и мене, јелте г-ђо О'Даудова.

— Не, јуначе наш — рече г-ђа мајоровица, па приђе те га пољуби. — Док сам ја код вас вама неће ништа бити. А ја се не крећем док не чујем гласа од Мике. Ала би ми то тек личило да се удибим иза онога клипана на сапима и ћебету.

На овакву се слику млади јунак грохотом насмеја а ни Амалија не могаше на ино, него се и она насмеје.

— Ја не питам њу, ову, ову Иркињу, него тебе питам, Амалија; питам те још једанпут: хоћеш ли поћи?... — продера се Јосиф.

— Зар без мога мужа? — рече Амалија, с погледом пуним чуђења па пружи руку мајоровици.

Јосиф изађе из стрпљења

— Онда, збогом! — рече, па затресе песницом у љутини, и лупи врата за собом.

Он у овом тренутку одиста нареди да се полази, и у дворишту позахаше. Г-ђа је О'Даудова чула топот коњских ногу, кад су излазили из капије, па гледећи их на улици правила презриве примедбе о бедном

Јосифу, када одјаха улицом, а за њим Исидор са качкетом у шипритима. Коњи нису били неколико дана јахани, те живахно скакаху по улици. До, неокретан и несмео јахач није се умео користити седлом. — Погледај га само драга Амалија, како ће да улети у ону собу кроз прозор. Нисам таквога дедака видела ни на порцелану кинеском!

Наскоро нестаде оба јахача иза једнога угла, где окреће пут за Гент. Г-ђа је О'Даудова саркастично за њима гледала, док год јој се не изгубише из вида.

Од сунчева изласка па чак до после заласка, топовска пуцњава није престајала. Било је већ мрачно кад топовска паљба наједаред престаде.

Сви смо ми читали шта се за то међувреме десило. Та је прича свима Енглезима на језику; ја и ви били смо деца, кад је та велика битка задобивена и изгубљена, и никад се не би уморили причајући или слушајући кад се прича о том славном делу. Успомена на то дело пара срце милијонима потомака оних људи, који ту битку изгубише Они жуде за приликом да се освете за то понижење. Ако би за тим дошло да они победе, те да се они уздигну. а нама да остане мрзост и огорчење, не би се ни ту завршила тако звана слава и срам, наизменичност успешног и неуспешног покоља, којему би се одавала ова два духовита народа. Много би се столећа могли још ми Енглези и Французи хвастати и клати међусобно држећи се слепо ђаволскога појма о части.

Ту су суделовали сви наши пријатељи и мушки се показали на бојном пољу. Читавога тога дана, док су се на десет миља иза њих ове жене молиле Богу, редови енглеске истрајне пешадије примали су и одбијали бесне нападе француске коњице По њиховим су редовима парали топови, који су се у Бриселу чули, јунаци су падали, а наджививели им другови попуњавали места. Пред вече попустише мало у жестини напади француски, толико пута обнављани и одбијани. Зар им је ваљало нападати још којега непријатеља, сем Енглеза, или се спремати за последњи, завршни напад. Најзад ето и њега: колоне цареве гарде пођоше право уз узвишицу Сен Жан, да ширимице и одједном збришу Енглезе са узвишице, коју су они одржали цео дан. У ркос рици топова, који су бљували на њих смрт из енглеских редова, ти се мрки редови успеше до па брдо. Учини се као да прекрилише узвишицу, али наједаред се поколебаше. Застадоше пред према ватри. Најзад на њих полетеше енглеске трупе из својих неосвојивих позиција, гарда се окрете и нададе бежати.

У Бриселу се више није чуо пуцањ. Гоњење се макло за толико миља даље. Спусти се тама на војске и на град, а Амалија се још једнако молила за Ђорђа, које га је тане било погодило у срце, и који је остао лежећи на бојном пољу, лицем на земљу пануо.

VIII ГЛАВА

Рођаци Мис Кролеове дали се у бригу због ње.

Нека се само љубазни читач изволи сетити да све до овога часа у Енглеској на миру остаде маса личности које имају везе са нашом приповетком, а морају у њу ући за своје улоге, докле наша војска маршира у Фландрију, а после учињенога јунаштва ту, иде да заузме утврђења на француској граници, а затим да окупира и ту земљу.

За ове борбе и опасности живела је матора Мис Кролеова у Брајтону, где су је врло мало узбуђивали ови велики догађаји. Од њих су зацело новине постојале занимљивије, а Бригсова је читала и новине, у којима је јунаштво Роденово поменуто са чашћу, и скоро објављено његово унапређење.

— Каква штета што је тај млади човек узео тако непоправљив пут у свету — рече тетка. — Шта је он и какав је он, могао би узети кћер каквога пивара и уз њу какав четврт милијуна, сто као мис Гренсову; или би гледао да прибави везе са најбољим породицама у Енглеској. Данас сутра моји би новци били његови: добила би његова деца, јер се мени баш не жури тамо, мис Бригсова, и ако би се ви врло радо мене отарасили. И место свега тога он данас натеже као ђаво, са женом, која је била глумица.

— А што ви, драга мис Кролеова, не баците сажаљив поглед на тога јунака, чије је име забележено у славним аналима његове отаџбине? — рече мис Бригсова, коју је јако одушевио Ватерло и дела на њему, која је обично употребљавала романтичарски језик, кад год би јој се дала прилика.

— Зар није капетан, управо пуковник, како ми га ваља титулирати, починио дела, са којих ће име Кроле остати славно?

— Бригсова, ти си будала — рече мис Кролеова. — Пуковник је Кроле згазио у блато име Крола, мис Бригсова. Зар он да узме кћер једнога цртача! Да узме једну dame de compagnie! Па шта је она друго мис Бригсова? Била је то што си и ти, само млађа а много лепша и даровитија, Бригсова. Да ниси случајно и ти помагач била оној несрећи у чију је лукаву замку он запао, а којој се ти толико дивиш? Да, рекла бих баш да јеси. Али ћеш баш ти видети да си награисала у мојем тестаменту, то ти кажем. Буди добра те пиши г. Уексну, и реци му да желим што пре с њиме се састати.

Мис Кролеова је сад била уобичајила да сваког боговетног дана пише својему адвокату, г. Уексну, јер је пређашња наређења о својој имовини сва опозвала, а сад се мучила јако око тога: како ће за у будуће свој новац распоредити.

Уседелица се ипак била знатно поправила, што се могло видети по том: колико се и како често сарказмом служила према мис Бригсовој. Све

је те нападе сносила бедна Бригсова онако неотпорно, подло и са резигнацијом, у којој се мешала великодушност са подлаштвом и ропским потчињавањем, једном речи све како мора поступати женскиње у њеном положају. Ко још није видео како женско над другим женским тиранише? Какво се људско мучење може сравнити са свакодневним стрелама од презирања и суровости, којима претрпавају женски тирани свој супол? Јадне жртве! Него, ми се удаљујемо од наше поставке, а та је: да је мис Кролеова била увек особито досадна и обесна, кад би се од слабости опорављала, што но рекли: рана више пече кад отпочне зарашћивати.

За време њеног приближавања ка оздрављењу, како су сви држали, једино створење што јој се могло приближити била је мис Бригсова. Али ни њени удаљени рођаци нису заборављали на своју милу рођаку, него се потрудили масом поклона и искрених поздрава, да себе задрже у њеној живој успомени.

Па прво место да поменемо њенога братанца, Родена Кроле. На неколико недеља од оне славне битке код Ватерлоа, и пошто је у Новинама обзнањено јунаштво и унапређење овога прослављенога официра, дође мис Кролеовој лађом из Дјепа кутија са поклонима и срдачно писмо од пуковника њенога братанца. У тој је кутији било: две француске палетушке, један крст Почасне Легије и балчак од једне сабље, реликвије са бојнога поља. Писмо је било написано, са много хумора: како је то комад мача једнога официра из гарде, који је рекао: „гарда гине а не предаје се“. и како је њега тога истог тренутка заробио један редов, који преби сабљу Французу кундаком од своје пушке, у тај мах Роден сам дохвати комад пребијенога оружја. А што се тиче крста и палетушака, њих је Роден сам скинуо са једнога коњичкога пуковника, који је пао од самога ађутанта у борби. Роден Кроле, разуме се, није знао ни на што боље употребити тај плен, него да га пошље својој нежној и оданој теткици. Хоће ли она да јој он пише из Париза, камо сада војска иде? Могао бих јој отуда слати занимљивих новости о тој престоници и толиким њеним познаницима из емиграције, којима се она показала толико оданом за њихове несреће.

Уседелица нареди Бригсовој да пошље пуковнику једно љубазно писмо, са много честитања, и храбрења за продужење у писању. Прво је његово писмо било толико лепо и занимљиво, да ће она са задовољством очекивати и друга.

— Разуме се да ја знам и то: како Роден не би умео написати тако лепо писмо, као ни ти, грешна Бригсова, и да је то њему реч по реч у перо казивала она обешеница, она даровита кућа, Ревека. Али то не може бити разлог да мене мој братанац не забавља. И тако желим да он зна: да сам ја врло расположена према њему.

Не знам да ли је она знала и то: како је не само Века оно писмо саставила, него да му је она купила и оне трофеје за неколико динара

од једнога старинара, каквих је сад било тма у трговању са ратним реликвијама.

Приповедач, који зна све, зна и за ово. Како тако, тек милостив одговор мис Кролеове овесели веома нашега познаника Родена Кроле и његову жену, који се понадаше многому чему од исправљенога нерасположења њихове тетке. Они се постараше да је забаве масом изврсних писама из Париза, камо их доведе добра срећа за трагом побеђене војске, како је Роден и казао.

Ни издалека нису тако пријатна била писма маторе уседелице г-ђи Бјутиници, која оде у Краљичин Кроле да вида пребијену кључњачу своме мужу. Г-ђа Бјутиница, ова хитра, умешна, умиљата, господар-жена, учинила је била једну неопростиву грешку против своје заове. Она је не само тиранисала њу и њене укућане, него је просто дојадила мис Кролеовој. Да је у оне бедне мис Бригсове било мрве памети, могла би се уредити згодно, кад јој њена принципалка нареди: да пише г-ђи Бјута Кроле, да јој каже, како се здравље њено веома поправило откако је она оставила, и како је мис Кролеова моли да се не труди и не напушта своју кућу ње ради. Овако ликовати над створењем, које се толико натресало над мис Бригсовом, свакојему би женскому била права сласт. Али је мис Бригсова била заиста заваљена добричина и у оном тренутку, кад њеном непријатељу избише копље из руку, она се на њега сажали.

— Ала сам била будала, што сам се изланула да ћу доћи, кад јој написах оно пусто писмо и послах ћурана. Ваљало је да ћутим, па тек он-цуп те код драге заове, да је ишчупам из руку оне шашаве Бригсове и оне чуме, оне femme de chambre. Ах, Бјуте, Бјуте, што да изломиш ту кључњачу?

Одиста зашто? Ми смо видели како је г-ђа Бјутиница прибрала све конце у своје руке, и како је све било како је она хтела. Домом Мис Кролеове управљала је до најмањих ситница и потпуно како би га разбуцала чим дође време тому. Она је са својим укућанима опет држала да је постала жртвом ужасне себичности и издаје, и да је се њеному силну труду око мис Кролеове изишло на сусрет најобеснијом незахвалношћу. Ову добру хришћанску душу не мало је бацао у бригу и Роденов аванcман, и помен о њему у „Новинама“. Да тетка према њему не попусти кад је он већ пуковник и каваљер ордена Бање? Па да ли ће јој та мрска Ревека доћи опет у вољу? Госпођа Поша састави једну придику своме мужу „о таштини ратне славе“ и напредовању безбожничества, коју часни парох прочита што је лепше умео, и ако није разумео у њој ни колико црно за ноктом. Аудиторија су му били Пит Кроле и његове две сестре по оцу јер старога Кролеа не би више у цркву довукла ни четири вола.

Од одласка Беке Шарпове овај се матори угурсуз беше одао потпуно својим неуљудним навикама, на велику саблазан целе околине и

потпуно гнушање његовога сина. Мис Хорексова почела је носити лепше пантљике на капи, него што је икада дотле. Уљудне породице заобилазиле су далеко и са ужасом његову кућу. Сер Пит је дотерао до тога: да је шљемао по домовима његових исполџија. Пазарним је даном по Мадберну и околини пио рум са фермерима. Извозио се до Саутемптона на парадним колима са четири коња, а поред њега је била Мис Хорексова. Свет је очекивао сваки дан, као и син му, који је ћутао и гутао јед, да ће се његова веридба огласити у провинцијалним новинама. Заиста је био то тежак терет, који је ваљало да носи млађи Пит. На мисионарским скуповима његов је глас дрхтао, као и по сличним скуповима верским по околини, где је обично председавао и говорио по читаве часове, јер је устајући осећао како свет збори: „то је син оне маторе хуље, што у ово доба пијанчи негде у крчми.“

Кад је једном говорио о кукавном стању султана од Тимбукту, и о броју његових жена, које су такође у најцрњој празноверици, неки накврашенко из гомиле повиче: — А колико је султанија у Краљичином Кролеу? Свет се запрепасти, а Пит млађи сплете.

Мучно да не би и његове две сестре пошле у раскорак, да није млади Пит под претњом нагнао Сер Пита да их пошље у школу (јер се стари зарекао: да његов праг неће више преступити ниједна гувернанта).

Међутим, као што смо казали: ма како се разликовали међу собом синовци и синовице Мис Кролеове, ипак су се оне надметали у пошиљању знакова оданости. Тако: г-ђа Бјутиница посла ћурке, и неки особито крупан карфиол, и дивно јастуче за игле што су њене ћерчице израдиле, и које су молиле тејку: да у својем сећању остави ма и најскромнији кутић за њих. Млади Пит посла бресака, грожђа и дивљачи. Те знаке оданости одвозила су обично саутемптонска кола у Брајтон, Мис Кролеовој; а по каткад су одводила тамо и младога Пита, који је због неслагања са оцем чешће сада осуствовао од куће. Сем тога њега је привлачила Брајтону и Леди Џена Шипшенкова, за коју се млади Пит интересовао, као што смо поменули још пређе у овој причи. Њено господство живело је у Брајтону са својом мамом и својим сестрама. Мама јој је била грофица Саутдаун, једна одлучна жена, веома цењена у озбиљним круговима.

Ваља нам рећи неколико речи о њеном господству и о њеној племенитој породици, која се везује садањим и будућим сродством са домом Кроле. Што се тиче домаћина саутдаунске породице, мало нам што остаје рећи о њему, Клементу Упљему, четвртом грофу од Саутдауна, ако не то: да је његово господство ступило у парламенат (као Лорд Уолсе) под ауспицијама господина Уилберфорса, на понос својему вођу неко време као одважан и благоразуман младић. Али нема речи, којима би се могло исказати осећање његове поштедостојне матере, кад је чула, и то убрзо по смрти мужа јој племенитога, да је њен син члан неколико светских

клубова, да је у коцкању изгубио силан новац код Уатијеа и Кокосовог Древета, да је дигао новац на менице и упекљао породично имање, да тера четворку и потпомаже такмичаре, и да држи ложу у опери и часшћава масу својих другара, бећара, као и он што је.

Његово је име удовица само уздишући помињала.

Леди Емилија је била старија од својега брата са неколико година. У озбиљном свету заузимала је видно место као списатељка дела, која смо већ поменули, и још многих химана духовне садржине. Овој заседелој цури са њене уображене бојазни од удадбе, сва љубав пређе на Црнце. У колико се опомињем њој нам ваља захвалити за ове стихове:

Острву нас жарком води
На западном крају, вани,
Камо кроз смех сунце ходи,
Где су Црнцу плачни дани.

Дописивала се са људима свештеничкога позива по свим нашим поседима у источној и западној Инђији, а тајно је наклоњена била часном Сили Хорнблауеру, којега су тетовирали били урођеници тамо негде на јужним острвима.

А Леди Цена, на којој су се зауставиле симпатије млађега Пита, као што смо већ рекли: она је лако могла порумenети, иначе је била мучаљиво и бојажљиво створење. И ако јој је брат кренуо опаким путем, она је за њим плакала, и стидела се што га још воли. Она би му и сад слала писамца и то тајно. Једна тајна, која је страхом испуњавала, и тровала јој дане била је та: што је са старом служавком посећивала Саутдауна у његовом стану, у Албани, па га ту затекла „пропала и напуштена мила брата“ са цигаром у зубима и боцом курасоа. Она се дивила својим сестрама, она је обожавала своју матер, и мислила: како је млађи Пит најдражеснији и најученији човек, после њенога брата Саутдауна, тога пропалога анђела. А њена мама и сестра, које су биле даме вишега реда, удешавале су све саме, што би се ње тицало, а њу су гледале тако љубазно и сажаљиво, како је то често код дама, које су истински нешто више. Мати јој је наређивала: шта ће обући, коју ће књигу, коју капу, и како ће о чем мислити. Ваљало јој је јашити на поппу, учити клавир, или чинити ма какво друго телесно вежбање, што би њена госпођа мати наредила, и мати би је одевала као девојчицу и преко њене двадесет шесте године, да је није морала девојачки оденути, кад јој је ваљало извести је пред краљицу Шарлоту.

Кад ове леди дођоше својој кући у Брајтон, њима млади Пит прво учини походу, а код тетке само остави своју посетницу карту, и само се јави г. Болзу или његовому помоћнику и скромно распита за здравље болеснично. Сретнувши Мис Бригзову, кад се враћала из књижаре са свежњем романа под пазухом, г. Кроле порумене, како му није био обичај, приђе Мис Бригзовој и пружи јој руку. Он приведе Мис Бригзову дами, с којом је случајно шетао, Леди Цени Шипшенковој, па

проговори: — Леди Ценo, допустите ми да вам представим присну пријатељицу и одану другарицу моје тетке, Мис Бригсову, коју ви знате и и као списатељку дивне „Лирике Срца,“ коју ви толико волите.

Пружајући своју фину ручицу Мис Бригзовој, порумене и Леди Цена и рече нешто врло учтиво и без везе о мами, обећа да ће походити Мис Кролеову, како јој је мило да се упозна са пријатељима и рођацима г' Кролеа. Она поздрави својим благим, голубијим очима Мис Бригзову при растанку; г. Пит јој се поклони онако фино, како се некада поклањао Њеној Светлости Војвоткињи од Пумперникла, док је био аташејем на њеном двору.

Ала је био препреден дипломата и Макијавелов ученик овај Бинки! Он је сам дао Цени онај препис ранијих песама Мис Бригзове, за које рече да их је видео у Краљичином Кролеу са посветом од стране песникиње покојној његовој маћеси. Он донесе собом и саму свеску читајући је у колима и подвлачећи својом писаљком, пре него што је предао Леди Цени.

Он је био тај што је изнео пред очи Саутдауновој какве се све користи могу поцрпсти из срдачности, која би се могла развити између њене фамилије и Мис Кролеове. Било би ту користи и световних и духовних, говорио јој је, јер је сад Мис Кролеова сама као пањ. Претерано расипање и женидба његовога брата Родена учинили су: да се њена наклоност одстранила од тога пропалога младића. Амишна тиранија и тврдичење г-ђе Бјута Кроле учиниле су: да се матора девојка побунила противу претераних претенсија овога дела њене породице. Али и ако се он целога својега века држао нешто подаље од пријатељевања са њом, може бити и са неумесне поношљивости, сад мисли да је сасвим у реду да се предузму све мере, како би се и спасла њена душа од пагубе и обезбедило њено имање за њега, као главу породице Кроле.

Побожна Леди Саутдаун усвоји оба предлога својега зета и мислила е да је Мис Кролеова већ преобраћена. Кад би била у своја два пољска дома у Саутдауну и Тротермур Кеслу ова би неуморна мисионарка истине излазила у околину у колима те растурала масу списа међу наполичаре и сељаке. Кума Џонезу би наредила да одма пређе у њену веру, а кума Хиксу да узме Џемсов прашак а да се не осврће на противљење свештенства. Његово лордство господин Саутдаун, њен покојни муж, епилептичар и врло ограничен племић, обично је одобравао све што би његова Матилда учинила и помислила. Ма какве измене претрпело њено убеђење (а она се измиривала са савршено противним мишљењима свију научењака редом, дисидената) није се она ни мало устезала да нагна све своје кирајџије и наполичаре да са њом заједно на ту страну пређу и поверују. Примала она часнога Сондера Мек Најтера, божанственога Шкота, или часнога Луку Вотера, питомога Веслејанца, или часнога Џајлџа Џолза, просвећенога Цревљара, који је сам пришио себи епитет пречасни, као што се Наполеон сам крунисао за цара. Свој домаћој че-

љади и кирајџијама у дому мајледи Саутдаун ваљало је падати с њом заједно на колена и викати Амин, на молитве ма којега од ових доктора. За време тих обреда допуштено је било старому Саутдауну, због његовога слабога здравља, седети у својој соби, да поред њега стоји негус: и да му се читају новине. Леди Џена је била мезимица старога грофа, она га је дворила и искрено га волела. А што се тиче Леди Емилије, аутора „Праље из општине Финчле,“ она је тако страшно умела представити страшни суд (тада, доцније је она променила своје мишљење): да је стари господин, њен отац обично силно био преплашаван тиме; а лекари тврде: да га је једном, после једне такве њене придике, снашла и она његова болест.

— О, ја ћу је зацело походити — рече г-ђа Саутдаун у одговор на саветовање *prétendu**) а њене кћери, г. Пита Кроле. — Ко је лекар у Мис Кролеове?

Г. Кроле помену име г. Кримера.

— О, то је врло опасан и незналица лекар, драги мој Пите. Само ме је провиђење послало било да га већ из неколико домова изгнам; у једно две прилике нисам стигла на време. Нисам могла спасти драгога јадника, ђенерала Гландерса, који је умирао под руком те незналице: умирао, разумеш. Стаде се опорављати нешто од Поџерових пилула, које сам му ја препоручила била: али је било, на жалост, сасвим позно. Ипак му је смрт била дивна; промена је његова била једино на боље. Кримеру ваља, драги Пите, одма оступити од ваше тетке.

Пит изјави да се са свим слаже и с тиме. И њега је обрлатила била делатност његове племените сроднице, будуће пунице. Сад је и он морао примати Сондерса Мак Најтра, Луку Ватерса, Џајлеза Џолза, Поџерове пилуле, Роџерове пилуле, Покијев еликсир, једном речи све лекове њенога господства и духовне и телесне. Никад није одлазио од њене куће а да не вуче за собом масу њених квекерских теологија и лекова. О, драга моја браћо и сажитељи на овом Тржишту људских таштина, ко од вас још није познао овако наклоне деспоте и од њих патио? Узалуд ћете ви њима окренути: Ја сам још прошле године, племенита госпо, употребљавао Поџерове специјалитете, и верујем им, нашто сад да се кљукам Роџеровим еспапом. То ништа не помаже. Одана прозелитка ако не могне убедити разлогом, бризнуће у плач и најзад нападнутому не остаје ништа друго, него да стрпа теглицу у џеп и да рече: „Лепо, лепо, хајд сад и Роџерове.“

— А што се тиче духовнога стања — настави госпођа — к њему, разуме се ваља прво прећи. Док је поред ње Кример, она може у тренутку охладити: а у како, у како само страховитом стању, драги мој Пите! Послаћу јој овога часа пречаснога г. Иронса. Џено, напиши неколико реда пречасному Вартоломеју Иронсу, и реци му: да би ми осо-

---

*) Просилац.

бито драго било провести са њим вечерас, од шест и по часова по подне, за чајем. Он је ревносан. Ваља му наћи се код Мис Кролеове пре него што би она легла спати. Емилија, душо, спреми одмах један завежљај књига за Мис Кролеову. Мети: „Глас из Пламена“, „Трубни знак из Јерихона,“ и „Полупани лонци или Преображени Канибал.“

— И „Праљу из Општине Финчли“, мамо, — рече Емилија. — Ваља почети поступно.

— Станите, драге леди — рече Пит, дипломата. — Поштујући потпуно убеђење своје миле и поштоване Леди Саутдаун, мислим да неће бити доста мудро одмах почети тако озбиљним стварима са Мис Кролеовом. Сетите се у како је нежном стању она сада, и како се мало, премало навикла на критиковање њене удобности, која јој је тако омилела

— Зар се може и ту преранити, Пите, — рече Леди Емилија, устајући већ са шест расправица у рукама.

— Почнете ли тако изненадно, престравићете је. Ја тако добро познајем плотско угађање моје тетке, да сам уверен: да би сваки изненадни покушај око преображаја био врло рђав пут, којим би се пошло за добро ове бедне леди. Само ћете је престравити и дојадити јој. Лако се може десити да она књиге побаца и откаже упознавање са пошиљаоцима.

— И ви сте, Пите, тако исто плотски, као и ваша Мис Кролеова — рече Леди Емилија, па дуну из собе са књигама у руци.

— Ваља ми рећи вам, драга леди Саутдаунова, како би кобно било у погледу на наслеђивање земнога блага Мис Кролеове, ако јој се не би пришло са довољно нежности и пажње — настави Пит нешто тише, не освршући се на оно упадање. — Сетите се да је у ње седамдесет тисућа фуната; помислите на њене године; и на њено претерано нежан и нервосастав. Ја знам да је она поцепала завештање, које је учинила у корист мојега брата (пуковника Кроле). Ту рањену душу ваља благошћу повести ка стази спасења, а не престрављањем. И тако, ја мислим да ћете се ви сложити са мном да... да...

— Наравски, наравски — одобри Леди Саутдаун.

— Џено, душо, немој слати то писмо г. Иронсу. Ако јој је стање здравља такво, да је дискусија замарава, чекаћемо да се опорави. Сутра ћу ја походити Мис Кролеову.

— Ако би хтели мене послушати — рече Пит умиљавајући се, — добро ће бити да не водите собом цењену Леди Емилију; она је претерано одушевљена; него нека вас прати наша мила и драга Леди Џена.

— Истина је да би Емилија све покварила — рече Леди Саутдаун. Тако она пристаде да напусти своју дотадању тактику: да окуни кога бомбардовати масом списа оштре садржине, кад науми потчинити га своје убеђењу (као што и Французи почињу напад силном топовском ватром). Да ли због здравља оне болеснице, или ради добра њене душе, или ради њених новаца, тек Леди Саутдаун пристаде да се умерава.

Сутрадан се свечано кретоше парадна кола за даме (са круном и грбом грофовским: три сребрна јагњета скачу по зеленом пољу Саутдаун и три црвена рошчића за бурмут на златном пољу, знак дома Бинки), и кад стадоше пред капију Мис Кролеове, крупан и озбиљан ћирица пружи г. Болзу посетнице за Мис Кролеову, а исто тако и једну за Мис Бригзову. По споразуму посла Леди Емилија то вече свежањ књига за Мис Бригзову. Ту је била: „Праља“ и друге благе и омиљене расправе за Мис Бригзову лично, а нешто и за млађе као: „Мрве из ћилера“, „Тигањ и Ватра“ и „Ливреја око Греха“, много оштрије садржине.

IX ГЛАВА

Џемсова лула лети кроз прозор

Мис Бригзовој је јако поласкало што се г. Кроле према њој љубазно понашао и што је Леди Џена, нежно примила, те је она била у стању рећи за последњу добру реч, кад Мис Кролеова прими посетнице. Не мање јој је годило што је једна карта послата и за њу, Бригзову, која је сирота и без икога својега.

— Шта је хтела Леди Саутдаун с тим што је и теби оставила посетницу, Бригзова? — рећи ће републиканка, Мис Кролеова.

На то јој њена компањонка одговори смирено: — да она држи, како није ни мало за понижење кад каква госпођа висока рода удостоји пажње осиротелу племићку“

Она спусти ту посетницу у ручну корпу међу своја најдрагоценија лична блага. Даље је испричала како се пре једног дана срела са г. Кролеом, са његовом рођаком, и изодавна вереницом; па како је била љубазна и умиљата, та леди, и како је обичну, мал не просту хаљину на себи имала. Она описа женском тачношћу сваки комадић одела на њој: од пете до перчина.

Мис Кролеова је пустила Бригзову да се до миле воље исторoче, а није је прекидала. Кад год би њој било боље, желела је друштва. Њен лекар, г. Кример, није хтео ни да чује за њене старе навике и забаве по Лондону. Маторој је уседелици било веома мило да стече друштва у Брајтону, те не само да се на посету одмах сутрадан одговорило него је она милостиво позвала и Пита Кроле, да походи своју тетку. Он дође и доведе са собом Леди Саутдаун и њене кћери. Удова не обели зуба о стању душе Мис Кролеове; у толико је радије говорила о погоди, о рату и поразу мрскога Бонапарте; о свему: и о лекарима и о шарлатанима, и о особитим заслугама Др. Поџера, за којега је она тада агитирала.

За ових њихових састанака учини Пит Кроле једно велико дело, којим показа: да би он у својем занату, дипломатији, далеко дотерао, само да га није напустио. Кад грофица Саутдаун бесно нападе на корсиканску протуву, што је тада било у моди, и рече да је онај чудовиште, које га каљају сви могући злочини, да је подлац и тиранин, недостојан живота, да се напред знало да мора пасти и т. д. наједаред Пит Кроле узе у одбрану ово чедо судбине. Он описа Првога Консула, каквога је он видео Наполеона у Паризу о Амијенском Миру, кад је Пит Кроле имао среће упознати се са великим и ваљаним г. Фоксом, државником, којему је немогуће довољно се надивити (и ако се он с њиме није у политици слагао), државником, који је имао увек високо мишљење о цару Наполеону. Са најачом индигнацијом говорио је о вероломном понашању савезника према обореном монарху, којега су осудили на недостојно и свирепо заточење, пошто им се великодушно предао, док су биготну, папску слаботињу поставили да тираниште над Француском по својој вољи.

Пита Кроле код Леди Саутдаунове спасе оно његово ортодоксно ужасавање од римске празноверице, док у очима Мис Кролеове порасте са дивљења Фоксу и Наполеону. Кад смо први пут поменули Мис Кролеову у овом роману, ми смо казали: како је она пријатељевала са тим покојним великим државником британским. Као права виговка за целога је ратовања Мис Кролеова била у опозицији; и ако пад Царев није могао потрести матору девојку, у то будите уверени, и ако злостављање његово није њој скратило век, нити је узнемиравало, ипак јој је годило кад је Пит Кроле хвалио оба њена идола. Том једино беседом он јако одскочи у њеној симпатији.

— А како ви о том мислите, драга моја? упитаће Мис Кролеова младу леди, коју је на први поглед заволела, што је чинила са сваком лепом и скромном а младом девојком, и ако се њена оданост тако брзо гасила, као што би и букнула.

Леди Џена јако порумене, па рече: „како се она не разуме у политици, и оставља то много јачим главама, него што је њена: али и ако је, без сумње, мама у праву, г. Кроле је дивно беседио.“

Кад се похода свршила и леди се растајале рекла је Мис Кролеова: „како се нада да ће Леди Саутдаун бити толико љубазна те јој покашто послати Леди Џену, кад она сама не би могла до њих сићи, да она дође и разгали њу јадну и усамљену старицу.“

То јој се с драге воље обећа и оне се растадоше у највећем пријатељству.

— Немој да ми више долази Леди Саутдаун, Пите, — рекла је матора девојка. — Она је глупа и напућена, као и сви што су у материној вам породици, а ја не могу да их трпим. Доводи ону нежну, доброћудну Џену, кад год ти је воља.

Пит обећа да чини тако. Он не рече грофици Саутдаун како је мишљење о њеном господству створила у себи његова тетка; она је напро-

тив мислила: да је учинила најпријатнији и величанствен утисак на Мис Кролеову.

И тако како Леди Џени није нимало одвратно било разгаљавати болесну даму и како јој врло лако ни мало није жао било да се покаткад курталише уњкања часнога Бартоломеја Иронса и побожне галаме што се прикупљала око напућене грофице, њене матере, то Леди Џена постаде скоро непрекидном посетитељком у Мис Кролеове. Она је ову пратила кад би се ова извозила у шетњу и проводила код ње многе вечери. Она је од природе била тако добра и блага, да се чак ни Феркенова није на њу пречала, а и сирота је Бригсова опазила: да је њена пријатељица много мање брутална према њој у присуству Леди Џене. Према Џени је Мис Кролеова била особито љубазна; причала јој је на туцета анегдота из њене младости, говорила је ипак са њом сасвим друкчије, него са оном безбожницом, малом Ревеком: јер је Леди Џена била толико простодушна, да би био прави безобразлук пред њом тако што говорити, а Мис Кролеова је уз то била толико паметна да ни пошто не би могла на такву чистоту ни сени бацити. А ову младу девојку нико није мазио до оца и брата, те она плати Мис Кролеов *engoûment* неизвештаченом благошћу и пријатељством.

О јесењим вечерима (кад се Ревека разметала по Паризу, веселија него ико од оних што тај град поседоше, а наша Амалија, наша мила уцвељена Амалија... ах! Где ли је она сада?) проседела би Леди Џена у салону Мис Кролеове па јој умиљато певушила у полутами своје мале обичне песмице и химне, а сунце би полако заходило и море хучало при жалу. Стара би се уседелица тргла, кад би та песма престајала, и тражила још коју. А Бригзова, на толике сузе среће, које су јој се лиле, док се она чинила да плете а овамо погледала на величанствени океан како се пред прозорима затмио, а небесни жишци стали све јаче и јаче сијати! Ко би могао појмити количину среће и осећања у ње?

За то би се време Пит доле у трпезарији, са памфлетом на Закон о Житу или Регистром Мисионара поред себе, забављао онако, како то чине и појетични и непојетични људи по обеду. Он је гуцкао чашу по чашу мадерскога вина, правио куле у ваздуху, и ако је био доста наметан дечко: осећао да је куд и камо јаче заљубљен у Леди Џену сада, него за читавих седам година од када постоји њихова *liaison**) без и најмањега увећања нестрпљења од стране Питове.

Тако би и заспао. А кад би приспело време за каву, ушао би шумно г. Болз те позвао Сквајра Пита, којега би нашао у помрчини још непрестано с оним памфлетима.

— Кад би могао да ми нађеш кога да игра са мном мало пикета рече Мис Кролеова г. Болзу, кад овај донесе видело и кафу. — Јадна Бригзова не зна више да игра, колико теле, тако је оглупела (ова би

*) Веза.

уседелица увек тако пред млађима уграбила да злоставља Бригзову). Чини ми се да бих боље заспала, кад би се мало забавила, као што сам научила.

На то Леди Цена поцрвене до на врх ушију и одатле до на врх прстију на руци, па кад Болз изађе и затвори врата, она рече:

— Мис Кролеова, ја знам нешто мало да играм. Ја сам обично играла са јадним татом.

— Ходи да те пољубим. Ходи одмах да те пољубим, маче моје! — повика раздрагана Мис Кролеова.

У тако занимљивој и пријатној забави затече Пит обе леди, и стару и младу, кад уђе са својом брошуром у руци. Како се само цело то вече стидела и црвенила сирота Леди Цена!

(Наставиће се)

ДВАДЕСЕТОГОДИШЊА ОКУПАЦИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ПУТОПИСНЕ ЦРТЕ

ОД

ЈОЗЕФА ХОЛЕЧЕКА

ПРЕВОДИ

К. Р. ТАУШАНОВИЋ

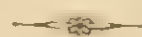

— НАСТАВАК —

V

Трговина

Приближавали смо се Требињу. Навео сам говор на трговинске прилике, да и о томе чујем Луку Грбешића пре, но што се растанемо.

Лука Грбешић ми одговори: „Ми се и сами чудимо, управо смо запрепашћени, како ужасно опада трговина у окупираним земљама, и не само у њима, већ свуда на Балкану. Још је сразмерно најбоље тамо, где ветар није нанео прах швапске културе. Били су Травник, Сарајево, Лијевно, Тузла, Мостар Требиње, Фоча, Нови Пазар, Призрен, Скопље, Солун, Битољ, Скадар, Љеш, Драч. Сва та и многа трговачка места на балкану пливала су у богаству.“

Нисам се могао уздржати да не приметим: „Само што се то богаство нигде није видело.“

Луку је ова примедба донекле раздражила: „Није, јер и не приличи поносном човеку да своје богаство показује у оделу,

да се истиче над сиротињом и да изазива завист код ње. Што ти је Бог приделио, буди му за то благодаран, али не заборављај, да ти се то може и одузети. Ако си богат, помажи сиротне, дели беднима, приноси жртве на улепшање олтара Божијег, на издржавање школа, путева, мостова, болница, али се узалудно не предај гордости и сујети, јер нико није Богу одвратнији од сујетнога и гордога.“

Мене је занимао овај хришћанско-мухамедовски поглед на имаовину, али навикнут да гледам не само лице већ и наличје, додао сам: „лепо би то било кад би сваки богаташ водио рачуна о себи и кад би свагда пружао и Богу божије и ближњему који пати. По ви сте у стара времена прикривали своје богаство зато, што није било довољно имовне безбедности, и што сте морали делити са сваким силником, кад се коме од њих отворио прохтев за ваше злато.“

„То је истина“, потврди Лука. „Наш трговац никад није био сигуран да му силник неће доћи, и лупајући песницом о сто да му не заповеди: отварај сандуке! Али и наши обично нису били међу силнима мухе. Они су изабрали међу силнима по кога који их је штитио од насиља. Осим тога и наш је свет јуначког порекла па је умео да се испрси, кад му за одбрану није довољна била вештина. Зато се ми радо сећамо Турака: Турчин није радо гледао да га се просто бојимо, кад ко дође и заиште више него што му по закону припада. Турчин је хтео да се од тога бранимо, и кад немамо чиме, сам нам је пружао оружје. Под таквим приликама није било могуће да наш трговац пропадне. Трговци су престављали чврсто организовани сталеж. Сви чланови међу собом били су солидарни. Кад је кога задесило зло, од Бога или од људи, сви су му помагали да не пропадне. Кад су настале ратне прилике, па је султан потребовао много новаца, сами су се трговци порезивали међу собом, и слали су тражену суму заједнички, и осим њих нико није знао шта је ко дао и колики је ко удео узео у плаћању. Кад је који трговац радећи посрнуо, још је увек било ослонца у иметку, да се поново подигне. Сад је све обратно. Сваки би хтео да се престави као богат и имућан.

хтео би да се верује да има новаца као плеву, а у ствари вам је бедник, на коме ни панталоне нису његове.“

Но, Луко Гребешићу, благо вашим синовима и унуцима! Види се, да сте се јако саживели са старим трговачким традицијама балканским, и кад буде изгледало, да су ваши унуци сав ваш нагомилани иметак пропућкали, још ће увек знати на кога да се обрате за потпору, према данашњим захтевима времена.“

Лука није разумео ову поштапицу. Невесело слеже раменима на рече: „Преварили би се њихови поверноци кад би на такву хипотеку дали какву позајмицу. Бар ми већ десет година радимо са штетом па још животаримо, а то можемо само зато, што покривамо штету старим уштедама и резервама. Али и оне нису неисцрпне, и како нема наде за обрт на боље, морамо се приправљати не само ми, него и наши синови, за жалостан свршетак, који ће нас одвести до просјачког штапа.“

„Кад би то било истина, онда би то био доказ, да нема у вама отпорне снаге и окретности да ступите у борбу и у конкуренцију с новим живљем, који је окупација довела у ваше земље.“

Лука продужује даље, као да није ни чуо шта сам рекао, како је било код њих раније а како је сад. Људи су били скроз поштени и солидни. Часна реч вредела је више но данас меница. Не одржати дату реч, била је највећа срамота. Није било преваре. Људи су били штедљиви, с малим задовољни. Сад је све друкчије. Људи сазнају да вреди само писмена обвеза с таксеном марком и јемцима. Отпочињу преваре, које се олакшавају још тиме, што они, који се држе старих навика, нису против њих заштићени. Отићи у Зеницу (место где се издржавају осуде) за превару, није за њих казна и срамота, већ задовољство. За њих је Зеница нека врста више школе. Тамо се научи господском животу и рахатлуку, тамо сазна за многе потребе, које ће му, док изађе на слободу, постати неизбежне и за љубав њихову биће у стању да почини нове злочине. Кад иде у Зеницу, весео је, као да на вечеру код везира иде, јер зна, да ће, кад се врати, у друштву

напредовати. На то ћу ја: „одвећ ружно гледате. Луко Грбешићу. Кад ко издржи казну, има право захтевати од друштва да му пружи могућност да докаже, да је постао други човек, уредан грађанин, и обратно дужност је друштва да кажњеноме опрости кривицу и да сматра да се поправио. Ако се тако чини и у окупираним земљама, онда је само за похвалу."

„Тако је бивало пре окупације", одговори Лука. „Турци су често строго кажњавали, али кад је ко издржао казну, није му се више о томе говорило и могао се не само поправити већ и у свом послу напредовати. У извесним случајевима највећа је мушка врлина истрајати у свом уверењу и поступку, па ма и живот у опасности био. Али искуство о ком сам почео говорити, казује нам, да се људи у Зеници боље оспособљавају за зло и како да се вешто извуку испод казне."

„Ми западњаци кажемо, да постану рафиниванији. Али се не треба бојати, јер ће се друштво услед тога пре ослободити своје простоте и примитивности, а за препреденије (рафинованије) лисице подеси се и препреденија замка. Мени се чини, драги Луко, да се ви сувише затрпавате у старине, да у мислима својим сувише идете у прошлост, и то грешите, јер би много боље било да се кочоперније прихватите новог савременог оружја, нових средстава за подизање благостања, те да се одржите на првим местима, а не да се дате потиснути са позорнице, па чак не ни у позадне редове. У стара времена кад људи нису умели још ни читати ни писати, дата реч да богме да је морала бити равна потпису; али у цивилизованим земљама, где је неписменост редак изузетак, и где се правни случајеви множе а правни односи постају све заплетенији, дата реч није свагда довољна просто зато, што памћење није у стању на дуже време да туви.

Лука Грбешић заврте главом, у знак, да се с тим не саглашава. Погледа ме право у очи, испитујући. Није му се свидело што сам рекао, у њему се пробудила сумња да ли је требао говорити самном с пуно поверења. Најпосле је поверење ипак победило.

Испричаћу вам један случај који се десио код нас у Требињу последњих година. 1896. г. оболи требињски сусед Сте-

ван Церовић. Видећи да му се приближује крај, хтео је један део свог знатног иметка да остави српској православној школи у Требињу. Поверио је својим рођацима да на школу хоће да остави 40.000 форината. Породица његова сагласна је с том његовом последњом вољом, али су биле друге сметње, које пре тога нису постојале. Босанска је влада наредила, да никакав поклон, који се учини српској православној школи или цркви, не сме бити већи од 10 форината. Шта да се ради? Позову оца архимандрита Христифора Михајловића и питају га за савет. Отац Христифор нашао је да се то односи на поклоне а не и на завештања, и зато Стеван може завештати тих 40.000 фор. племенитом циљу који је сам изабрао, кад их не може поклонити. Али сад настаје нова мука. Стеван Церовић не уме писати, и нико из његове породице. Да позову чиновника да напише тестаменат, нису се могли решити бојећи се, да на тај начин не осујете жељу Стеванову. Међу тим је Стеванова снага све већма малаксавала. Отац Христифор му је пружио последњу утеху причестивши га, и самртник му је на последњем часу још једном потврдио, да жели да се речена сума да српској православној школи требињској. Стеван Церовић умре а отац Христифор договорио с потомцима покојниковим напише последњу усмену наредбу његову, потпише Стевана Церовића и закрсти га, на тај акат преда суду да завештање изврши. Али суд га огласи за фалсификат те оца Христифора, при свем том што интересовани сродници потврђују исправност завештања и готови су да је заклетвом осведоче, осуде на три и по године тешког затвора и окована спроведу на издржање казне у Лепоглаву у Хрватској. Плакали смо сви из реда кад смо сазнали да су га у затвору обријали, ошишали и осуђеничко му одело обукли."

„Отац Христифор је погрешио, у то немојте сумњати. Он је могао завештање сам написати, али је још за живота завештачева требало довести два сведока који би исказ потврдили. А могао је завештач и усмено завештати у присуству два сведока и завештање би остало у снази. Али кад је завештање написао тек после смрти завештачеве под његовим

именом, онда је погрешио. Не треба, дакле, да се чудите, што је за то био кажњен.“

Лука се непрестано чудио.

„Никад ми нисмо завештања друкчије правили“, рече свечано, „већ пред духовником, и никад није било никакве преваре нити спорова! Отац Христифор није имао зле намере, напротив, он је мислио, да ће се боље уредити ствар кад се завештање напише. Цела Херцеговина и Босна уверене су да отац Христифор невино страда. Мостарска је општина хтела предати молбу за милост, али је владин комесар то забранио, а за турско доба свима је општинама било слободно предавати молбе свима отоманским властима, духовним и светским, влади и самом владару.“

Ово је довољно, да читалац види и појми разлику која постоји између домаћег и досељеног трговачког живота у окупираним земљама. Ми Чеси живимо у тој сфери, у којој окупирани трговци гледају не опасног конкурента, већ своју пропаст. Наш трговац ће доиста бити мишљења, да се с тим застарелим погледима о трговини у нашем времену не може радити, али тим принципима не може да не ода поштовање. У европској трговини утицајем Енглеза и Јевреја реч „моралност“ све се ређе и ређе јавља, нагло нестаје и реч „солидност“, и једино начело, једини циљ трговине постаје добит, добит по сваку цену. Том правцу противи се конзервативни трговац окупиране земље. У томе има нечега трагичкога, кад тако жив остатак старог света, а при том рођени трговац, радије материјално пропада, него што напушта наслеђене принципе, на којима су његови преци подигли тако леп породични иметак, а с којим се он сада тако тешко раставља само зато, да остане веран тим принципима. Али он неће пропасти, не треба се за њега бојати! Ако га борба за живот примора да усвоји данашње принципе и средства, којима се служи „светска“ трговина, његов урођени трговачки таленат потражиће опет своје право, и то, ако не старије покољење босанско-херцеговачких трговаца, а оно ће се из њихових синова иичаурити већи кајишари и варалице но што их по-

казује сада изабрани народ. Оно што је Лука Грбешић рекао о питомцима зеничког затвора, сведочи да ће овако бити.

Али још нисмо завршили говор о трговинским односима у окупираним земљама.

У Сарајеву су ми причали о неком трговцу који је нагомилао 4—5 милиона форината. Био је тако обазрив, да је свако јаје мерио пре него што га је купио. Имао је једну мрежу од жица, кроз коју је пропуштао јаја; које је лако кроз мрежу прошло, није било по мери, те га није ни узимао. Кад га је ко видео онаквог с масним чакширама где на пијаци мери јаја, смиловао би се да му пружи крајцару милостиње, и не сањајући да има пред собом многострукога милионара. Други нису били тако строги при куповању јаја, али су сви били врло смерни и штедљиви. Имајући незнатне издатке и потребе, могли су своју робу јевтиније продавати. На и цело уређење и вођење трговине код њих није било скопчано с великим трошковима, управо су били скоро без икаквих трошкова. Зато је роба опет морала бити јевтинија, кад продавац није морао урачунавати у вредност робе и своје особене трошкове. Али што је најглавније: трговци су за време Турака били слободни од порезе. Тако је и данас у Црној Гори и у турским провинцијама. То су допста биле такве погодбе за развитак трговине, какве се ни у једној модерној држави не могу наћи. Разуме се да је било и тамних страна. Тако на пр. трговац је морао давати много поклона и бакшиша, зашто до душе није било никаквих званичних прописа, али је готово немогуће било без тога радити. Па при свем том морамо веровати њиховим казивањима да су поред свих бакшиша за време Турака много више зарађивали, но данас.

Има и других узрока привредном опадању босанско-херцеговачких трговаца.

Кад кажемо да су трговци пређе били имућни, а појединци међу њима и врло богати, не сме се то разумети тако, као да су располагали неким баснословним благом из хиљаду и једне ноћи. Богаташ од 4—5 милиона важио је у Босни као „босански краљ“, а окупатори су му радо ту титулу задржали само да се одржи уверење, да у Босни

постоји басословно богаство. А шта су ови „босански краљеви" према Ротшилду, Блајхредеру, Хиршу и другим капиталистичким краљевима? С тим капиталистичким величинама не могу се босанско-херцеговачки богаташи ни из далека мерити. Па ипак их је окупација натерала да се мере с тим великим капиталистама. Велики страни капитал, добро организован и заштићен одозго, брзо је обладао. Он у окупираним земљама прави добре успехе, о томе не може бити спора, као год и о томе, да сви који му служе, калаузе, иду на руку, сви се осећају задовољни и уживају што трговина цвета у окупираним земљама. Али се тиме не сме заварати онај, који није вољан да посматра само једну страну медаље, и који нема разлога да се изједначује с великим капиталом.

Домаћи пак средњи капитал у главу је утукао страни, мали капитал, који је устопице за окупацијом тражио срећу у Босни и Херцеговини. Нема примера, да се за двадесет година окупације подигао у Босни или Херцеговини ма какав „мали Чивутин." Сви који то име носе, само животаре. Ништа „малом Чивутину" није помогло што се, долазећи у окупиране земље, представљао као заступник више културе, што је истицао немачке фирме, и тиме тражио да задобије протекцију окупатора, и војних и цивилних. Па му ни то није помогло, што је чиновништву и официрима тајно дошаптавао, да не иду домаћим трговцима у радње, и да све потребе подмирују од њих „малих Чивута". Домаћи је трговац у борби с таквим противником победио и потискао га толико, да му није опасан.

Много је гора борба с „великим Чивутима." Против њих могао би се домаћи средњи капитал борити само удружен. Он би само тако могао развити довољно снаге, и принудио би страни велики капитал да тражи бар компромисе, да га домаћи сасвим не потисне, спајајући с удруженим капиталом и свој велики трговачки таленат и још непорушено трговачко поштење. Судбину средњег капитала међу тим решили су политички разлози. Језгро босанско-херцеговачког трговачког сталежа представљају православни Срби. Трговци су били свагда главни стубови српске православне цркве и школе. Из разлога које ће објаснити валда будући историчари окупације, а који

су нама данас непознати и необјашњиви, почела је сарајевска влада бивати немилостива према српском православном живљу у окупираним земљама, па и према православним трговцима. Просто влада тим људима не допушта да организују трговачка, банкарска и предузимачка друштва, а нарочито страсно пази да се материјално не удружују православни и Мухамедовци. Тиме се изазива сумња, да све сметње што их босанска влада ставља на пут православнима у просветним питањима, потичу из суревњивости страног капитала, који босанска влада штити. А удруживање принципа, циљева и интереса идеалних с економним неразлучно је у сваком политичком поступном развијању.

Ову борбу домаћег, босанско-херцеговачког, капитала са страним уз припомоћ владе нека осветле ови примери:

У Сарајеву је организована Земаљска банка, чију управу саставља половина чланова које именује бечки Bankverein, а друга је половина коју има право именовати босанска влада. - У Сарајеву је подигнута пивара на акције, која носи само немачку фирму „Aktienbrauerei in Sarajevo.“ Господин Калај је главни акционар те пиваре. Друштво из принципа не продаје акције православним Србима, а чиновници им одузимају и право точења пива, па га уступају подеснијим личностима. Речено ми је да та пивара има 84 пивнице с тим правом, стеченим на речени начин. На исто таквим основима подигнута је у Сарајеву и фабрика шпиритуса.

Опште је позната страна фирма Морпурго и Паренте, којој је босанска влада уступила сечу дивних босанских и херцеговачких шума. Та је фирма из почетка плаћала за грм 4 форинте, за тим 5, а сад плаћа 7, док други нуде по 28 форината за свако дрво.

У Зеници постоји повлашћена фабрика за хартију, својина странца, својина Едуарда Мусила. То његово предузеће влада издашно помаже. Обавезна је да му сваку метар центу угља даје за 10 крајцара (20 пара динарских). Сама му је поставила и шине за пренос робе. За тим се обвезала да ће само из његове фабрике узимати сву потребну хартију за обе окупиране земље. А дато му је право да може само $^{2}/_{3}$ потребне

хартије сам производити, а остало може добављати из туђих фабрика. Сва трговина с овом робом је у обема земљама искључиво у његовим рукама, и он диктира цене какве хоће. Услед тога је хартија у окупираним земљама скупља но ма где на другој страни.

У Усори је подигнута фабрика за шећер. Али ко је њен сопственик, то се тако чува у тајности, да ни сами чиновници те фабрике ништа посигурно не знају. Знају само да је интерес на уложени капитал огарантован са 10 од сто, и да влада јамчи за тај интерес, као и то, да је сама влада дала капитал с којим је фабрика озидана и уређена. Влада такође сама репу купује. Године 1895. доплатила је за ту фабрику 300.000 форината.

О другим подузећима босанске владе oћутаћемо овде.

Гледајући како је стари начин зараде потиснут а нови још није отворен, — влада је отворила неколико нижих трговачких школа, које су више налик на наше основне и немају скоро никакав значај за трговачко васпитање домородаца, а најмање да би могле спремити трговачки нараштај. За опасни пут конкуренције — трговац се трудио да сам себи помогне, те да свој капитал умножи.

Пре окупације владало је у Босни и Херцеговини, а више мање и на целом Балкану природно (примитивно) газдовање: окупација је завела новчано (кредитно). Пређе је било мало новаца, и зато је он био редак и скуп, те је и зато имућност босанско-херцеговачких трговаца пре окупације изгледала много већа, но што се показало доцније с превратом економских појмова по окупацији, која је унела у земљу више новца, јевтинији кредит, јуриш за новцем, а с тим и већу несигурност капитала. Босанско-херцеговачки сељак могао је пре окупације, само ако је хтео или је морао, целе године бити без новаца. Потребе личне и своје породице подмиривао је пољским производима својим, стоку је снабдевао храном са ливада, дрво за грејање и градиво имао је бесплатно, кућу му је подизао господар земље, одело му је спремала код куће жена од вуне и платна, обућу (опанке) је правио од кожа домаће стоке за целу породицу, а могао је за своју потребу

произвести и одгајити нешто дувана, испећи ракије толико, колико му је потребно за сама себе и госте, који сврате у његову кућу.

Али дошла је окупација, а с њом и кредитно (новчано) газдовање. Сељак је осетио потребу, па шта више и неизбежност новца. Истина окупација је довела у земљу велике капитале, али они нису дошли да што донесу, већ пре да однесу. Нису дошли да се у свима правцима раслину по земљи, до у кућу најмањег сељака и пастира, него су се вештачки упутили извесним правцем, да богаство земље и становништва приберу и упуте у своје џепове.

Потребујући неизбежно новаца, коме се је морао упутити сељак? Природно, своме сународнику и трговцу, а у равној мери и још природније је, да се трговац том приликом користи, с једне стране да заради, а с друге да помогне своме сународнику и брату по вери. Према изложеном стању привредних прилика пре окупације и преврата, који је на том пољу настао од окупације у Босни и Херцеговини, лако је разумети, да кредит, који је трговац пружао сељаку, није могао бити одмах јевтин. Ако замислимо последице које би наступиле, кад би сељак, који до јуче још није осећао никакву потребу новца, и који није умео њиме руковати (привређивати) а скупо га морао плаћати, сада га на један пут добио у изобиљу за незнатни интерес, онда морамо признати да би последице од тога биле страховите, да би га и материјално и морално поквариле. Овде је могао добро дејствовати само поступни прелаз, а тај се вршио док је трговац био поверилац сељаков.

Власт, видећи да је тај трговац, тај „прости трговац", како га из мрзости окупатори зову, то створење које им је немилије но ишта на свету, нашло ипак начина да себи помогне, да свој капитал множи, устаје зато против њега, не би ли му како год тековину омела. Влада је у доброј намери организовала окружне штедионице, да на тај начин пружи сељацима јевтин кредит, који су обавезни били да 4% од своје порезе уносе у те штедионице, која му се сума узимље при плаћању порезе. Но власти, у којих је глава препуњена ра-

зним политичким тенденцијама, пише ту добру намеру својим наредничким самовољама, јер су окружне штедионице у рукама политичких власти. О томе, на који се начин овде долази до кредита, говорићемо на другом месту. Овде можемо рећи само, да чиновници раде и агитују да сељак не зајми код трговца већ код окружних штедионица. Подбадају просте сељане да не враћају трговцима позајмљени новац. То је у окупираним земљама нешто ново, да се дуг направи па да се не плати. За време Турака била је света и часна дужност плаћати дугове. Могао је дужник о року бити у немогућности да плати, па је тражио продужење рока, али да просто каже: нећу да платим, и да га у томе помажу још власти, то није могло бити. Коме треба приписати у грех, што данас многи сељак напушта правило наслеђено од оца и предака својих, и поступа по савету који му изгледа кориснији? Дакле, неће да плати и не плати! Поверитељ тужи. Спор се развуче до под јесен, кад је сељак обвезан да плати десетак. У том времену суд призна захтев тужиоца као оправдан, осуди дужника на плаћање и допусти поверитељу егзекуцију (извршење). Али држава има првенство, за њом долази господар земљишта (спахија). Прво се морају предати десетак и трећина за ту годину са свима споредним доплатама, па тек онда може на ред доћи приватни поверитељ. А тада власт обично огласи да дужник ништа више нема (а доиста и нема, као што ћемо доцније видети), те тако остаје поверитељ на ледини.

Од оног времена, од кад су почели појединима одузимати право точења пића, чиновници, идући на руку сељацима, против поверитеља — тужиоца уче их, да поткажу, да су дуг направили за шпиритуозна пића. На тај начин они тој ствари придају облик као да се брину да се „свет не трује ракијом." и ти хвалисавци окупације износе то пред необавештене странце као једну од великих заслуга босанске владе и њених органа. Тровање ракијом! Ко не би одобрио да се против „тровања" устаје, да се људи спасавају, и ко не би пожелео да они испаштају који се таквом убитачном радњом баве! Али, као што смо већ рекли, свет је у окупираним земљама тако уме-

рен у њићу, да би свакоме могао служити за пример. Ко га странцима преставља као неумерена, чини тежак, неопростив грех, јер му краде ону врлину, која је његов понос и ружи га за оно, за што он заслужује највећу похвалу.

Али ја те узроке, који потичу од владе и њених органа, не сматрам за главне у опадању босанско-херцеговачке трговине. Ово нарочито напомињам, да не би ко помислио да хоћу намерно да је теретим. Узроци који од владе зависе, данас јесу а сутра могу и не бити. Ако их савесна журналистика буде редовно обелодањивала, они ће стукнути. Православни трговци који су сад у немилости, могу за тренут ока доћи у милост, а босанско-херцеговачки трговци у опште без разлике вере, могу се прилагодити и другим обичајима, начелима и трговинским навикама. Они нису слепо привезани за свој конзерватизам, на против њихов конзерватизам допушта промене и напредак.

Главни узрок опадању лежи у нечем другом: у промени светских трговинских путева који иду у окупиране земље и који их везују са страним трговима. До окупације ти су путеви водили ка Балкану, од запада истоку, од Јадранског мора Јегејском, Солуну и Цариграду. То су путеви старог и средњег века, путеви, које су негда у цвету своме прокрчиле моћне државе у басену Средиземног мора. Све су те државе пропале, и никога није било који би могао забранити, да на Балкану не отворе нове путеве за светску трговину они, који су данас средиште политичке моћи, војне силе, индустријске радности, трговинске живости и духовног покрета. Тако је, дакле, средња Европа отворила себи пут на Балкан. То је учињено у времену особито погодном, у времену, кад је хришћански Балкан, а не само Босна и Херцеговина, готово просјачећи молио да се то учини, кад Турци у својој ограничености нису ни помишљали на што се тиме циља, кад средња Европа, потиснувши помоћу својих западњачких савезника Русију с Балкана, није имала на њему ни супарника ни непријатеља.

До тога је морало доћи, чим се Немачка ујединила и постала пресудним чиниоцем у Европи. Аустро-Угарска је

морала тада ићи на Балкан да крчи пут немачкој култури, макар одевеној у словенско рухо. Да се Аустро-Угарска одупрла узети доброволно ту мисију на себе, Немачка би се морала сама латити тог посла. Аустро-Угарска у том случају још не одморена од једног Краљевог Граца (Кенигреца), морала би изаћи на сусрет другом, и Немачка би пошла на Балкан преко потока њене крви.

Значило би прикривати право стање ствари и прилично измишљати, када би сву кривицу или заслугу за ово — избор стоји на вољу — присвајала себи само Аустро-Угарска, само Беч и Пешта. Много је важнији чинилац у томе Берлин. Беч ради само као агенат Берлина. Пешта је пуна воље да се ослободи Беча, и свако попуштање Беча употребљава на утврђивање своје везе с Берлином, коме на тај начин уклања само конкурента у трговању и политици на Истоку. У колико Беч буде слабији конкуренат Берлину, у толико ће му бити вернији савезник, у толико ће јаче зависити од њега и бити срећнији у тој зависности. Догађаји наших дана то потврђују.

Потискујући Аустро-Угарску на Балкан, Немачка сама за се умела је задобити поверење Турске, те је увелико отпочела већ подизати железнице у Малој Азији, све до Багдада, где ће реку Тигар спојити с Персијским заливом. Из Мале Азије и Цариграда помоћи ће Аустрији да немачкој трговини и индустрији прокрчи пут не само у Сарајево, већ и у Нови Пазар и Митровицу, те да тако Берлин дође у непосредну железничку везу са Солуном, јер од Митровице до Солуна постоји железница од пре више година. Од Солуна за Цариград воде два доста кратка пута: један је воден а други железни преко Сереза и Дедеагача. Други велики пут из средње Европе за Цариград већ је готов поодавна. Он води преко Београда и Ниша на Софију, Пловдив и Једрене. А појединe пропгране величине на Балкану, творци ове светске пруге, уједно су и највећи чувари њени.

Чешка и све остале словенске земље у Аустро-Угарској, изузимајући Галицију, леже на путу овог новог трговинског правца. Ми немамо повода не желети да уђемо у културни

и трговински додир с тим Истоком, где станују милиони словенскога народа, камо је тражио пута још наш Карло IV. и откуда су нам дошли свети просветитељи словенски, Кирил и Методије. За наше миролубиве намере, што више добрих, кратких и подесних путева, тим је корисније по земље и народе не само блиске но и удаљене. Само је потребно да велики трговински путеви не буду искључива својина појединих држава, већ да у истини буду светски, т. ј. да буду трговинске и културне артерије у служби целог човечанског друштва, свих оних, којима су од потребе и који их траже. Ми, аустро-угарски Словени, можемо само жалити, што до сад није подигнута железница од Сарајева за Митровицу и што је подизање железничких путева у окупираним земљама прешло у пуну завистност од других обзира сем трговинских и културних, и од аспирација само два народа, немачког и маџарског.

Та два народа заједнички продиру на Балкан, једнаки су им и смерови, али ипак зато где год могу један другом сметају, у колико се то тиче само аустријских Немаца. На против Пешта је свом душом одана Берлину а у вечитом је и све јачем антагонизму с Бечом. Међу тим Берлин се непрестано држи повучен. Надмоћност коју су Маџари помоћу Немачке постигли у окупираним земљама, јавља се и на Балкану. Пешта је дошла у непосредну везу са Сарајевом преко Брода, док Беч тога нема. Последица је од тога, да се Пешта, завладав такође Дунавом, шири на штету Беча, који све више постаје провинција Берлина. Да Беч доврши своју пропаст, ништа друго не достаје, но да још престане бити престоницом. Кад би се још престо Аустро-Угарске пренсо из Беча у Пешту, Бечу не би ништа друго остало, већ да се преда Берлину на милост и немилост и да ступи с њим у заједницу која је исто онако идеал свих аустријских Немаца као и оних ван ње. Што тај узајамни однос њихов није још уочљивији, узрок је малобројност маџарског живља, који и поред свемогућих ренегата није довољан, да у окупираним земљама и на Балкану изнесе на видик маџарску народност.

Аустро-Угарска је за двадесет година подигла тако мало железница у окупираним земљама, да је то за чудо. До сада су подигнуте само мреже: Добелин—Бањалука, Брод—Сарајево, Сарајево—Јајце, Сарајево—Мостар, Мостар—Габела. Мађари не допуштају ни по коју цену да се железница споји на једној страни преко Травника и Лијевна са Спљетом, т. ј. с далматинском брдском железницом Спљет—Книн, нити на другој страни да се та далматинска железница преко Книна и Новога веже са Загребом. Ту се најјасније огледа мрежа политичко-народне суревњивости, коју су у Аустрији понајпре Немци засадили у срца свих њених народа, а затим су је Немци и Мађари нарочито гајили у својим срцима до незавидне величине. Мађари доказују да би таква железничка веза са Загребом, која би не само Хрватску довела у непосредан додир с Босном, већ и Беч и целу Цислајтанију, убила поморску трговину у Ријеци. Ријеку су Мађари створили да њоме утуку цислајтански Трст. Ну она није нашкодила толико Трсту, колико је нанела штете приморској трговини у Далмацији, чија је судбина одиграна вештачким развијањем Ријеке и отварањем сувоземних трговинских путева из Аустрије у окупиране земље.

Далмација је ужасно настрадала. Њена трговина је, док су у Босни и Херцеговини још Турци били, којекако животарила. Аустрија није знала шта да ради с њоме. Мислила је да ће јој помоћи, ако јој Босном и Херцеговином створи позадину (Hinterland). Ну види се да не помаже ни позадина „попрејуˮ (Vorderland) ни попреје позадини. Неки се још надају, да се и једној и другој може помоћи административним спајањем Далмације с окупираним земљама. У ред тих долази и г. Калај. Августа 1897. он је гостио у Бечу Босанце, који су ишли на изложбу у Брисел, па је том приликом напио здравицу заједничком раду Босне и Далмације, на чему, као што је у здравици признао, ради од г. 1886. На то је далматински посланик Бијанкини у свом „Народном Листуˮ доказао и без увијања изјавио, да Далмација са своје стране не би сматрала за корисно уједињење с Босном и Херцеговином, како је он разумео Калајев „заједнички рад,ˮ не-

казан у здравици. Ако узмемо на ум, да је посланик Бијанкини пре 25 година био ватрени поборник те заједнице, и да је за њу радио речима, писањем и делом од 1875. г. до окупације, можемо лако оценити, до каквог су разочарења дошли после двадесет година окупације та наша браћа, која су само с бока дирнута.

Железница Беч-Загреб-Нови-Сињет оживела би у окупираним земљама конкуренцију Беча с Пештом и појачала би у Хрватској утицај Беча, утицај, који је тамо свагда радо гледан. Ну у окупираним земљама с побочном Далмацијом ни та железница не би помогла, јер би и она, као и њена супарница из Пеште, повећавала само експлоатацију природног босанско-херцеговачког богаства. Да би се при том освежила производња тамошњег света а с њом и трговина, морале би се у исто време подизати у окупираним земљама и попречне железне мреже у смислу историјско-трговинских путева балканских. Укус и потребе народа на Балкану сасвим су друкчији но у „Шваба“: из њих се развила лепа домаћа радиност (индустрија), која сада пропада зато, што је неподесна за извоз на север, где је други укус, а код куће су јој порушене погодбе за живот и развитак. Неки Хрвати доказују по који пут потребу, да се подигне железница Сињет-Сарајево-Београд, али им је узалудно то доказивање, јер се политичко-народносни интереси противе остварењу те мисли, при свем том што је Аустрија у стању да чврсто привеже за се и Србију.

Пројекат величанствене балканске железнице, која би ишла из Русије преко Румуније, Србије, Маћедоније и Албаније до у Скадар на Бојани, избио је у јавност први пут 1891. године у Србији. После тога чамио је тај пројекат све до прошле године (1897) кад руски државни саветник, Иван Вацлик, беше послан у Цариград и Београд да за њ задобије владе тих земаља. Кад је Владаоцу српском престављена важност те мреже, он је дао свој пристанак. Али убрзо после тога десе се позната нагла промена владе, у којој су седели неколико мирних радикала, а тиме се одложи и решење овог одвећ важног питања.

Турска влада, по обичају, није се ни до овог часа одлучила у том питању и ако су је посланици српски и румунски често подстицали да се једном реши. Та би железница била од нарочите важности за Србију, јер би тада Ниш постао чвор железничке везе за Цариград, Солун и Скадар. Тако примамљив пројекат нема ваљда ни једног Србина за противника.

Дужина те железнице која би Црно море довела у непосредну везу с Јадранским, износила би 645 к. м., и то турска линија (св. Никола, на ушћу Бојане према талијанском пристаништу Бриндизи, па преко Призрена и Приштине на Преполац до српске границе) износила би 290 км. српска линија (Преполац, Куршумлија, Прокупље, Ниш, Књажевац, Зајечар, Неготин, Дунав) 265 км.: румунска линија 90 км. Крајње тачке које би се овом мрежом спојиле биле би Одеса и Бриндизи. Морем се иде из Одесе преко Цариграда, око Грчке у Бриндизи и тај пут износи 2100 км. а до св. Николе на Бојани 1920 км. Тај далеки пут прелази се на бродовима за 108 сати или 4½ дана. Железницом износио би тај пут 1300 км. и не би се путовало више од 38 сати дакле 1½ дан. Помоћу железнице уштедило би се у времену равно 3 дана према путу на води.

Ну Аустро-Угарска, ко зна из каквих разлога, мисли, да би се њој отварањем те железнице забо „нож у срце.“, јер би она веома нашкодила „светској.“ (треба разумети средње-европској) трговини на Балкану.

Из овога што смо рекли види се, доста јасно, да је то страховање неоправдано. Сасвим би ствар противно испала. Том би се железницом појачала привредна моћ балканских народа, што би од користи било и за средњеевропску трговину. Што је светско не може бити једнострано племенско, а баш досадања средњеевропска трговина на Балкану је једностраност, која служи себичним интересима појединих народа који жуде за надмоћношћу. Тек би помоћу ове железнице Балкан био отворен правој светској трговини, јер би она довела на Балкан не само Русе, него и Талијане и Французе, који би своје колонијалне и индустријске прерађевине разме-

њивали за балканске сировине. Аустро-Угарска не би при том ништа изгубила, јер би довожење производа, који је после окупације прешао у руке поглавито Енглеза, остао у њеним рукама. Извоз из Аустро-Угарске у окупиране земље износи годишње око 5 милиона форината, а увоз само 2.2 милиона форината, у чему је већ обухваћено и ½ милиона што се добија за дуге из босанских шума. Упоређење тих бројева казује, да је окупација само добијала у окупираним земљама, а није била у стању да створи равнотежу између увоза и извоза. Досадашњи трговински биланс је дакле на штету окупираног народа.

Жалосно је кад Аустро-Угарска ни после двадесетогодишњег искуства на Балкану није умела своје интересе и користи сложити с интересима и коришћу тамошњег народа. На први глас, да је у Србији скинут с дневног реда тај пројект за железницу, није умела ништа паметније урадити, него да истакне свој пројект уске железнице са стратегијским циљем: Габела—Требиње—Груж (Дубровник)—Бока Которска. За подизање те железнице, која ће сасвим саранити поморску далматинску трговину, учињен је већ зајам од 11 милијуна форината. А други значај та железница неће имати осим појачање непријатељства према малој и привредно слабој Црној Гори.

VI

Борба против имена Србин и ћирилице.

Око пола седам сати пређосмо преко Арслан-агићевог моста на Требињчици и стигосмо у Требиње. Арслан-агићев мост је супарник чувеном мостарском мосту. Изнад реке повија се огроман камени свод, испод кога зија читава провала. Дугачак је 92 метра а широк 3 метра. Засведен је у два велика средња лука и два мања, крајња, поред још неколико омањих на сувом земљишту. Као што му и име казује, подигао га је Арслан-агић, којем имену служи као трајни спо-

меник. Арслан-агићи били су јако мухамедовско племе у Херцеговини. Познато је да коран ставља у дужност следоваоцима пророковим, да подижу установе и грађевине које имају служити општем добру. Богоугодно је дело подизати храмове, али је још богоугодније бринути се о добру ближњега. Направити му мостове преко река и провала, да лакше пређе: прокрчити му путове да с мање умора савлађује тешко путовање; ископати покрај путова изворе и озидати чесме да се уморан путник може освежити хладном водом; где год нађеш празно место засади га древећем и зеленилом, да се путник и други твој ближњи, кад туда прође, има где одморити и заложити. Та дивна поука како верни треба да негују љубав према ближњему у практици, сведочи да је Мухамед своје последоваоце спремао не само за ратовање и борбу, но и за стварни мир. На жалост ратовање је претега у историји Мухамедоваца, те није допустило, да његове културне основице опробају своју вредност и своје дејство иза граница арапске културе. Мора се при свем том констатовати, да је и међу српским Мухамеданцима било таквих, који су следујући учењу Пророковом заснивали добротворне установе у намери, да оне буду од користи ма ком, без разлике вере. Карактеристично је да Мухамедовац, кад се реши да што опште корисно заснује, не штеди трошка, док међу тим у кући живи врло смерно, и ту нема ни трага ни о каквом раскошу или уметности. И у том су једнаки са својом православном браћом.

Иза моста простире се нови део Требиња. Ту се виде високе, беле, правилне куће, висока врата и прозори. Улице су широке, калдрмисане а по крајевима тротоари. На кућама су истакнуте табле и други натписи. На сваком кораку боде у очи немштина, и са свим је уочљиво да је врло мало натписа ћирилицом. Где их има, ту одма напоредо стоји и немштина. Осим неких службених натписа, нигде се не види да се српским језиком писани стављају напоредо и латиницом и ћирилицом. Одма опажате да сте стали на бојиште где се ове две азбуке потиру, и тако је у истини.

Зато што сам знао, да је православном делу народа у окупираним земљама потребно понајвише потпоре, наредно

сам да ме воде у гостионицу, за коју ми је речено да је српска и да је гостионичар добар православни Србин. Однеше ми пртљаг у чисту смерну собу. Сваки ме је поздрављао иословљавао немачки. Још нисам у соби скинуо ни шешир с главе, већ се појави млада девојка, својих шеснаест-седамнаест година, с књигом за упис странаца у једној руци, а с мастилом и пером у другој. После онога што смо већ казали о келнеркама треба напоменути, да ова девојка не беше из тога реда, премда је и она била у Херцеговини нека особита црта швапске новине. Пре су овде као и свуда на Истоку сву послугу вршили мушкарци. А сад је уведена женска послуга, па се и православни сопственик требињске гостионице видео принуђен корачати с напретком времена, те је аванзовао једну од служавака, која је до скора пасла козе по херцеговачким брдима, за „собарицу“ услед чега јој је пало у дужност да госте чим дођу поздравља и пружа им књигу за упис. Млада Херцеговка није била у свом народном оделу, али није на њој ништа било ни што би личило на мајмунисање. Гледећи преплашено и дркћући телом, поздрави ме немачки, па књигу и дивит остави на сто. Покретом руке даваше ми знак, да све друго оставим, па одма да се упишем у књигу.

„Јеси ли ти Херцеговка, девојко?“ упитах је.

„Јесам“, одговори једва чујним гласом.

„Знаш ли швапски?“

„Не знам.“

„А знаш ли“, продужих, „да је строго забрањено говорити немачки ономе, који тај језик не зна?“

Девојка се не правдаше, не објашњаваше, само затаји дах.

„Донеси ми свеже воде“.

„Не смем“.

„Како? Не смеш ми донети воде? Па зашто те онда држе овде?

„Док се не запишете у књигу, не смем вам ништа, па ни воде дати.“

„Е, бога ми си ти нека строга девојка!“

Она се нити насмеја, нити обрвом мрдну, већ стаде као укопана. Узех књигу па превнух неколико листова. Штампане рубрике поређане су редом, најпре немачки, па српски за обе азбуке (ћирилицу и латиницу). Нико не беше записан ћирилицом. Ја учиних севте. Девојка је гледала на моју руку и кад спази шта радим, притрча и обадвема својим рукама притиште моју десну песницу, тако, да ја нисам могао ни мрднути.

„Немојте за бога!" узвикну преплашена.

„Сад сама видиш, како си чудна. Не знаш шта хоћеш. Час кажеш да се одма упишем, а сад ми опет не даш да то учиним."

„Упишите се, упишите се, али само другом азбуком!"

„А каквом другом?"

„Другом, немачком, само не нашом, српском!"

„А шта ће бити, ако се баш њоме потпишем?" упитах је, довршујући потписивање онога што је имала о мени да сазна.

„Имаћете неприлике."

„Ти умеш да читаш и штампаним и писаним словима?"

„Умем."

„Е, па онда загледај у ову књигу, с којом ти је рука толико дрхтала. Ево су у њој слова штампана не само швапски већ и српски. Каква је то књига? Званична. А ко је наредио да се тако штампа. Власт. А знаш ли, шта то значи? Значи строга заповест од власти да се сваки Србин има уписивати у њу српски. Ко се тако не потпише противи се наредби власти. Он ће имати неприлике, а не ја, који онако радим како власт захтева."

Девојка беше до краја збуњена. Није знала шта ће, ни како ће. Види, да би тако требало да буде, као што ја кажем, али из искуства зна, да друкчије бива. Оставио сам је, нисам хтео да је и у том правцу и даље поучавам. О томе нека се старају домородци кад сами буду на чисто са својим правима и кад стеку уверење да се не смеју одрећи ни најмањег права народног, да тиме не потру своја велика права и не постану достојни њих.

„Донеси ми црну каву, девојко, а ја ћу се дотле умити и пресвући.“

Не смем.“

„Ваљда би је морала из каване донети, а ти не смеш да остављаш кућу. Е онда отиди у кујну и питај шта ће бити за вечеру?“

Господар ће доћи вечерас тек око девет сати, па кад дође кажите њему шта хоћете за вечеру, ми се у то не смемо плести.

Не питам те, женска главо, шта ће се твом господару допасти за јело, и кад ће свој прохтев подмирити. Ја се о себи бринем, сам хоћу да вечерам, разумеш ли ме? Отиди да видиш, па дођи да ми кажеш, шта ће бити!“

„Код нас се за госте не сме кувати“, беше најпосле њен одговор. „Ми смемо госту дати само преноћиште, очистити му хаљине и ципеле, и ништа више, дукат дали не би смели да вас послужимо. Господар нема за то званичну „дозволу.“ Бесплатно могао би господар испећи госту читавог вола, али наплатити вам сме само преноћиште. И зато госте, кад хоће да једу, упућујемо Наглићу.“

Овде имате малу слику, како православне у окупираним земљама ограничавају у радњи. Православни би хтели да се прилагоде новој струји и да удесе радње према садањем захтеву. Подигну скупе гостионице и кад су с кућом готови, онда им се не да право на упражњавање гостионичарске радње. А ако се и да, тим је за најтању длаку обесио дамоклов мач изнад своје главе. Мора вечито стрепити да то право не изгуби, јер може сваког часа, кад он, може бити мисли, да је најсигурнији са својим правом и да је у најбољој милости код власти, да му се оно одузме, и тиме је његовој радњи нанесен смртни удар.

На вечеру сам отишао код Наглића, као што ми је девојка рекла. Уљудна гостионица с баштом, која већ беше пуна официра и чиновника. На све стране чује се немачки говор, у који се тек по који пут умеша други који језик, познати у Аустро-Угарској, који немштина милостиво трпи. Тај однос

непривилегованих аустро-угарских језика према немачком, опажа се свуда где се скупи какво друштво за одбрану ове државе у униформи или без ње. Такође се је чуо у незнатној мери и чешки језик.

Још нисам сео, а келнерка у чистој кецељи и усеченим рукавима већ ми је пружала јеловник. Не треба ваљда ни спомињати, да је био немачки исписан.

„Шта је то“, питајући показујем, да су тај јеловник узалуд за мене штампали, јер се не умем њиме послужити.

„Wie“, одговара келнерка на ово питање. Њен је глас сасвим друкчији но глас оне девојке у српском хотелу: смео, одлучан, изазивачки, а тон очигледно подругљив. Да је служила где год у Табору или Чаславу (чисто чешка места), моје питање не би је изненадило. А, како изгледа, није је ни изненадило само питање, већ то, да се оно поставља овде на југу Херцеговине, у сред толико верних стражара старих аустријских злих навика.

„Зовите ми гостионичара“, рекох јој ја.

Дође један заваљен господин с великом црном и доста прогрушаном брадом.

„Ви сте г. Наглић? Ако сте ви, молим вас седните поред мене да ми преведете овај јеловник с немачког језика на српски, јер ја не разумем немачки.“

„На српски?“ упита зачуђено г. Наглић, а његов звучни бас енергично се разлеже по целој башти. Не знам тај језик, никад нисам чуо да такав језик постоји. Ако вам се не свиди немачки, могу вас послужити хрватским или чешким, али српски не знам.

Све је то изговорио — српски. Није било тешко погодити да сам имао посла с једним од пионира велике хрватске мисли на граници Црне Горе. Видео сам да пред-а-мном стоји човек, који зна шта хоће, а који се не да поучити, осим да човек полемише с њим. Док сам проговорио само, већ су три моја земљака била код мене, који су се у башти затекли. Одмах је сцена добила други вид. Г. Наглић је сео и преводио ми је јеловник на чешки. Није до краја истерао, већ је олакшао себи посао тиме, што ми је саопштио шта све у

кујни има и шта ми са чистом савешћу може препоручити. Чешки је знао доста правилно, и знао је, као што каже још боље док је имао прилике да чешће говори. У Требињу нема прилике за то, те је мало поборавио. Интересно је где је чешки научио: у Врхлаби (у Ческој), где је служио као војник.

То што сам испричао, немојте мислити да су причања залудних путника. То су, истина, само незнатне епизоде, које може у изобиљу доживети сваки, ко прође кроз окупиране земље. Но оне баш зато, што су незнатне, одлично карактеришу народну и политичку борбу, тенденције и аспирације у окупираним земљама, у којима влада учествује као управљач или главни чинилац. Г. Паглић је сасвим у духу сарајевске владе заборавио за време свог живљења у окупираним земљама, да је Бог између многих народа створио и један, који се зове српски, и кога и други тако зову, и ове су земље, што их је Аустрија г. 1878 окупирала, његова домовина већ петнаест столећа. Влада је одлучила да реч „српски" замени речју „босански." Али, по Богу, шта ће се с босанским језиком у Херцеговини? Овде би логично морала наређивати, да се место „српски" каже „херцеговачки" језик, а у новопазарском санџаку морао би се звати „новопазарски." А кад би се испунила топла жеља г. Калаја, да и Далмација потпадне под његову управу, морао би тамо по сили своје службене моћи увести „далматински" језик, који никад није постојао као што није ни босански или херцеговачки. А кад би Аустрија све више задобијала земљишта на Балкану, кад би, рецимо, заузела и изврнула наопако Црну Гору, морала би тамо прокламовати „црногорски" језик, а у Старој Србији „старосрпски." Претпоставимо још, да становништво свију тих земаља послуша владу, и, шта више, да ти декрети до шовинизма проникну у његову крв, не треба описивати каква би пометња настала — пометња, која би свакојако поколебала и народно становништво, али би и владин апарат зауставила. То је једна од најнесрећнијих мисли, којима се босанска влада прославила, кад је одлучила да уништи у окупираним земљама реч „српски", толико исто несрећна, колико је неприродна. На ту мисао навела ју је ваљда Турск[illegible] која је у једном

времену прошлога владања свог, поделила земљу на вилајете, који су добили називе према главним местима у којима паше седе, у намери да на тај начин убије у народу тих земаља успомене на традицију, и да уједно спречи да се свест народна, која се почела будити, не сформира у тежњу за уједињавањем раскомаданих делова једног истог народа.

Босанска влада радо шири о себи мисао преко својих љубимаца, као да она стоји на висини свог позива, као да је одмакла испред других влада у напретку и просвети, а нарочито у администрацији да јој нема равне, једном речи као да је најмодернија и најузоритија влада на свету. А да тако у истини буде, недостаје јој још врло много. Модерна и просвећена влада рачуна увек с природним погодбама у даним приликама, на којима мисли зидати и за своје циљеве их употребљавати, али главни задатак мора јој бити увек умни и привредни развитак народа, који јој је предан под управу. Влада, која свој рад отпочне рушењем и негирањем свега што постоји и што је срасло с приликама и становништвом, ради лакомислено као онај предузимач који подиже железницу без обзира на положај земљишта, и који хоће да се прослави тиме, што је тамо, где је нашао на брда, прокопавао долине, а где је нашао долине, попуњавао их и правио од њих брда, или који би речном току давао правац и прокопавао га тако, да вода не тече озго на ниже, већ одоздо на више и т. д. У колико би такав предузимач показивао више талента вештине и енергије, у толико би жалоснији били резултати од његовог рада.

Неоспорна је истина, да у окупираним земљама живи српски народ, и кад пређемо преко тога, да се католички део његов назива другим народним именом и да се прилубљује, шта више, кад допустимо, да је мухамедовски живаљ све до сад запојен био само верском свешћу, и да је осећање народности у њега слабо, ипак се не да ничим потрти, да су Срби — који су се, одгајени у јакој верској и народној традицији, чувајући кроз пет векова свети аманет предака, и приносећи на њ хиљаде [illegible] драгоцених жртава, прекаљени у борби као челик — прв[illegible] главни елеменат у Босни и Херцеговини.

И тим Србима хоће сарајевска влада да одузме њихово народно име! Напрезање у толико безуспешније, што је у Срба народност неразлучно срасла с вером, коју такође називају српском. И кад би влади пошло за руком да приволе становништво, да свој језик назове по њеном наређењу босанским, ипак би име Србин означавало увек православље, па би и тада Срби у окупираним земљама остали онај јаки чинилац, који су у истини.

Много би боље резултате влада постигла, да је без околишења у питању језика на целој линији, и код Мухамедоваца и Католика, признала као земаљски језик српски. Мухамедовци у Босни и Херцеговини никад нису заборавили, да су пореклом православни Срби и да говоре српски. Католици би се измирили с тиме већ зато, што су мањина, и што им поред квантитета недостаје ни квалитетске одлике, да буду главни живаљ у земљи. Према томе, политика, која ове прилике ногама изврће и тражи ослонца у мањини, гонећи у опозицију већину на коју би се имала баш ослањати, таква политика, ма да је у Аустро-Угарској одавна позната, није никад добра била и не може никад добра донети.

Верна старом аустриском духу, али неверна самој себи, босанска влада ништа нема против тога, да име „Хрват“ у окупираним земљама насилно потискује име „Србин“. Кад би била доследна, она би морала принудити и оне што се крсте именом Хрват, да свој језик називају босанским. Али те једнакости између Хрвата и Србина нема. Хрвату је допуштено, да своје име шири не само по окупираним, већ и по неокупираним српским земљама. Шта више влада се сама стара да „Србин“ нигде не остане без своје сенке „Хрвата“. Где се подигне „српска“ школа, штампара, новине, ту се ускоро помоћу владе или бар по њеном упуству подижу ривали тих завода, који се називају „хрватским“.

Нико неће учинити неправду босанској влади ако рекне, да је њој у ствари Хрват исто толико мио или немио као и Србин, а што ипак оном првом даје неко првенство, то је само из политичког разлога и привремено. Она хоће ђавола да тера врагом, а њен је идеал такво славно стање, где не би

било ни ђавола, ни врага, и где би једнога поништила другим. Не мислим о неком физичком поништавању, о етнографском истребљењу, него о моралном кварењу, о томе, да окупирани, па звали се Срби или Хрвати, могу бити сведени, нарочито ако још сами буду помагали, са висине гордих снова о својој прошлој и будућој величини на масу, која је до душе добра да плаћа порезу и да даје регруте, али би била без особеног политичког живота и у већој мери још без политичке активности.

Борба имена *Хрват* против имена *Србин* утиче на Словене веома жалосно, тако жалосно као што утиче комично на странца (нословена), који зна у чему је та цела ствар: да је, дакле, у томе, што се један исти народ сам подвојио, да сам себе слаби, да сам сатире своју снагу. Ништа друго ту није у питању до пусто уображење. Преставите себи добро ту ствар. Привърженици имена *Хрват* по примеру познатог Кисељака, који је предузимао далеко и напорно путовање по свету, само да своје лепо име запише свуда, где још никад пре тога није ступила нога каквог Кисељака, проносе то име у пределе и крајеве, где се пре окупације нигда није чуло, и то врше са страсношћу или боље рећи с фанатисмом, као да се боре за неку велику, реформаторску идеју. Аустријске су се владе много пута трудиле да сличну борбу о простом називу изазову и код Чеха. Подстицали су Моравце, да не наводе и неупотребљавају народно име чешко, и кад им то није пошло за руком, маскирали су се и словенском мисли, те су међу Моравце ширили име Словен, само да потисну тамо име *Чех*. У нашем се народу с тим глупим покушајем насело, док у окупираним земљама чини чуда. Али није далеко време кад ће сама влада, која је та чуда створила, жалити што свој таленат и средства, којима се сад служи, није употребила на што кориснијe, где би далеко веће успехе постигла.

Рекли смо већ да би босанска влада, да је хтела доследно провести свуда замену народног имена са покрајинским, била силом околности ускоро принуђена, спајати оно што је раставила. Извесну потребу јединства она већ сад осећа, што се најболе види из тога, како се поступа са српским језиком

у појединим штампаним издањима, као што је н. пр. велики илустровани лист „Нада", и „главни резултат пописа становништва". Антон Старчевић, апостол мржње против свега што је српско, осећао је потребу да у својим списима и чланцима употребљава масу провинцијалисама, свакојаких зановетања и скројених израза, само да му се језик што више разликује од српског. Босанска влада друкчије ради. Она не трпи никакве језичне особености којима се радо служи становништво у хрватским пределима, већ је извела потпуно једнакост српског језика. Њена издања, штампана и ћирилицом и латиницом, најбоље пружају доказ, да је у Босни и Херцеговини у употреби један словенски језик. Реч по реч, и слово по слово истоветни су у тим издањима и ћирилицом и латиницом. Нигде никаквог одступања, изузетка, особености, сав је језик у њима једнак. А тај је језик српски, па ма се колико ко трудио да му друго име придене. Никаквих знакова нема на њему, по којима би се смео друкчије звати, осим српски.

Али при свем том, што је влада у практици принуђена била да утврди јединство српског језика у окупираним земљама ипак се види њено напрезање да Србе упазади тиме, што њихову азбуку — ћирилицу доследно сузбија. Кад је Аустрија ушла у Босну и Херцеговину, није располагала том снагом. Ћирилици је тада признавала првенство, турској азбуци друго место а латиници тек треће — управо према сразмери у којој је заступљен православни, мухамедовски и католички живаљ. У томе се огледао принцип. Чим је од њега одступила, влада је изазвала заплет, из кога ништа добро не може ни изаћи. Тај заплет, као што изгледа, учињен је с предумишљајем, јер се одржава и у владиним органима. Од тих органа „Бошњак" има језик српски а пише латиницом. Тако исто и „Босанска Пошта". „Сарајевски лист" сасвим друкчије поступа. Он се служи и ћирилицом и латиницом, али првенство даје латиници. „Нада" се штампа и ћирилицом и латиницом. Прва два листа сасвим одбацују ћирилицу, друга је два усвајају, али сваки на свој начин. У споменутом владином издању „Главни резултати пописа становништва" налазимо ћирилицу последњу по реду; најпре је немачки; па за њом латиница па тек онда

ћирилица. Овде је влада већ дошла онамо камо је желела доћи. То би оба противна табора требало да утуве. Басна о лаву одиграва се овде у животу народа. Зверчице се нису могле погодити о подели плена, а лав је тај њихов спор решио на тај начин, што је цео плен сам прогутао.

Борба између латинице и ћирилице у окупираним земљама, као и у Хрватској, Славонији и Далмацији, није само борба око азбуке. Она је још у прошлом столећу добила карактер борбе којој је смер да сруши један од стубова, на који се ослања српска народност у Аустрији. Ту борбу оцртао је лепо Ђорђе Мушицки још 1847. г. (види Гласник Србске словесности од те године) у чланку, „Судбине кирилски писмена у аустријској држави“. Ћирилица је најгоре гоњена била за време владавине Марије Терезије, премда је се и пре ње радило јако на томе, да се Срби одвикну од ћирилице. Издавате су на све стране наредбе против ње. Србима су говорили да је ћирилици место само у црквеним књигама. Јосиф II. толерантним патентом својим признао је равноправност и православљу. Непријатељи ћирилице споразумели су се, да раде против ње „средствима околишним и тајно, делом и речју.“ Њиховим заузимањем издала је наредбу 1781 угарска канцеларија у име краљево, глави српске митрополије, Мојсију Путнику, у Карловцима, да не спречава увођење латинице у српске школе. Народ се томе страховито противио. Први је Вуковар доставио влади, да латиницу неће примити ни по коју цену. Митрополит увиђајући каква опасност од тога прети народности и цркви српској, предао је 14. новембра 1781. године у име свештенства и народа цару молбу, да се ћирилица не ограничава у свом праву. Већ 1. децембра 1781. наредба владина обновљена је с тим додатком још, да се од ње не може одустати у толико мање, што је највиша воља, да све школске књиге буду једнаке за све вероисповести, изузимајући катихизис и речник. Окружним старешинама је стављено у дужност, да пазе да се та наредба врши, а митрополиту Путнику нарочито је наређено да у том послу буде од помоћи. Срби су се и даље противили латиници, док 1784. год није митрополиту Путнику стигао писмени на-

лог у смислу горње наредбе. Највиша наредба је била саопштена директорима српских школа да се по њој управљају.

„Народом је овладао општи страх“ — каже Ј. Мушицки — „те је најпосле почео роптати, бојећи се, да отуда не поникну штетне последице и по саму његову веру.“ Митрополит Путник, по савету директора српских школа, Стевана Вујановског, а сагласно са свима владикама, скупљеним у том времену у Карловцима, пошље цару у име свештенства и народа опширан меморандум о важности ћирилице не само по Србе, но и по све Словене. Слично објашњење упути и графу Кауницу и војном савету, тражећи, да се ћирилици остави пуна слобода. Јосиф II. преда ову ствар школској комисији, која је о њој већала 14. јануара 1785. и решила, да се не сагалашава с наглим искорењивањем ћирилице, јер би држава морала платити штампару 20.442 форинта и 30 крајцара (колико је он издао за ћирилична слова за штампање српских књига), а било би опасно и пробудити у српског народа сумњу, да ће тој промени слова следовати и промена његове вере. Са тих разлога ствар је та одложена на неодређено време. Међутим прави разлог за одлагање те ствари био је у томе, што су Срби у том времену баш потребни били за ратовање с Турцима. Док се рат сврши, док Срба мало понестане, кад не буду више потребни, настаће опет згодан тренутак да се поново покуша с горњим средством.

Није потребно да и даље пратимо борбу владе против ћирилице, која се води на сличан начин и у Галицији, где се Руси њоме служе. Довољно је напоменути, да та борба није никако престајала и она се води непрекидно на речени начин. Кад год је влада напуштала борбу против ћирилице, свагда су је на то нагонили важни политички разлози, из којих није хтела да дражи Србе. А чим су ти разлози престали, престали су и обзири према ћирилици и Србима. Из тога излази, да влада придаје велику важност тој борби: и да је ту у игри друго нешто, далеко више, него што је завада између две азбуке у једном језику.

По поравнању Хрвата с Мађарима ту улугу прогањања ћирилице узели су Хрвати на себе. Занимљиво ће бити кад се једном сазнају све побуде које су диктовале ту заслепљену и ружну одлуку, из које Хрвати нису могли извући никакву корист за себе. Кад је 1873. г. постао хрватским баном Иван Мажуранић, отпочето је у велико гоњење ћирилице, српских застава и српског имена, које се у загребачком сабору није смело ни споменути. Ко се при свем том одважио да то учини, довикивано му је из владиних клупа: „Издајица!“ А у то исто време одушевљени Хрвати певали су песме о задобијању Босне и Херцеговине, по народности српске земље, у којима је у то време ћирилица била једина у употреби. И Мухамедовци су је с неким малим изменама изодавна употребљавали, називајући је особеним именом „босанчица“.

Ја већ јасно видим, како је борба против ћирилице с окупацијом Босне и Херцеговине морала пренета бити, и како је све то унапред спремљено било, да се у окупираним земљама заведе стара унутарња политика, која је увек мањину дражила против већине.

Ваља се чудити само Хрватима, да су се тако јако загрејали за мисао која није њихова, и која никакве користи не може донети њима, већ само онима, који им натурају улоге и који их употребљују као оруђа. Они су потисли Србе са првог на последње место, али у место њих нису заузели сами прво место, јер је то задржала немштина за себе. Кад би истинит био сан „црвених Хрвата, који сад врше поткопе испод самих црногорских стена, да је на Балкану, све што није бугарско, хрватско, и да Срба нема, ипак би ти црвени, а сваки је од њих опкољен са десет Немаца, вршили издајство према самом свом хрватском народу.

Борба против ћирилице у окупираним земљама расла је све до свршетка 1897. г. Власти нису више водиле преписку ћирилицом ни у црквеним стварима. Но та претераност укинута је једним владиним циркуларом г. 1898. Поштански чиновници су прошле године одбијали гомилама писама, која су адресована била ћирилицом. Но влада је ту ствар циркуларом

поправила на тај начин, што је наредила да се обична писма адресована ћирилицом, примају и предају адресанту, а писма с новчаном вредношћу да морају бити адресована само латиницом. На железницама влада пак непрестано само латиница.

Та ма колико незнатна попуштања Србима казују, да се у окупираним земљама спрема нешто важно, зашто не треба дражити српску већину.

(Наставиће се)

ПАВЛЕ ПЕТРОВИЋ ОД СОКОЛОВИЋА

У „Поменику“ г. Милана Ђ. Милићевића на стр. 655—6. у кратко је наведен тестаменат Соколовића Павла (Петровог).

Г. Милићевић је навео по тестаменту Соколовићевом, који му је доставио бивши питомац „српског благодејања, завештање Павла Петровића од Соколовића“ г. М. Р. Веснић, сем извода из њега, једино то, како је Соколовић дошао у Липиску; како у њој није никог познавао, нити је знао језика немачког; како су га у њој људи примили лепо, те је стекао познаника и пријатеља, научио језик, и у име захвалности за све то, установио 4. децембра 1809. године своје завештање.

Г. Милићевић је завршио своју цртицу о Соколовићу речма: „Нека би овај смерни помен изазвао што опширније извештаје о месту рођења, о животу и раду честитога пријатеља науке, нашега сународника Соколовића, коме и ако мало знаноме али много поштованоме, кличемо од свег срца: Слава, вечна слава науко.љубиву Србину Соколовићу Павлу!“

Г. Мил. Р. Веснић, пошто је у III. књизи „Браства“ друштва св. Саве, у чланку „Заборављени патриота“, стр. 22—35., испричао како је дознао, бавећи се у Липисци на универзитету, за „Соколовићево српско благодејање“ навео увод и опширнији извод из поменутог Соколовићевог тестамента; шта је све радио, да што више сазна о Павлу Соколовићу, у њему је рекао и ово: „— С дубоким страхопоштовањем приближујем се теби, неумрла сени. Ја не знам гроба твога, да пред њим скинем капу и одам заслужну пошту земаљским

остацима патриотског духа твог. Ја не знам предела, села, дома: не знам ни дана, ни места, кад и где си ти угледао света, да их благосиљам. Да ли ће то ко други дознати? Сумњам! Ја не знам сродника твојих, да од њих потражим поуке и обавештења о теби и твојима. Твоје је име велико. Твоји су стари седели уз колено краљева и царева српских. За то је име знала цела Јевропа и стрепела је пред њим.*) Ти си сам велики човек, ти си трудбеник и добротвор своме народу, а он ево и не зна за тебе. Јави му се, Павле Петровићу од Соколовића!"

Пошто је г. Веснић још испричао, шта је све послао г. Милићевићу о Соколовићу, кад је дознао да ће да изда „Поменик"; како се надао, да ће он „који најбоље познаје личности из наше новије повеснице, дознати што више о нашем добротвору". Али је нада била узалудна и кад истраживања г. Милићевића, нису донела ништа ново, рече још и ово: „Из завештаја, па ни иначе се није могло дознати, одакле је. Судећи по томе, што има племићски надимак, могло би се узети да је из Босне, јер је тамо живела и стара властеоска породица Соколовића. — Али су све то слутње и нагађања... Ну, можда ће доцнији истраживач бити у своме послу срећнији, можда ће светило дана обасјати једном јаснијом и ведријом светлошћу име човека, који је заслужио да је далеко чувен и знан. Дотле се задовољимо и овим."

Г. Веснић је написао свој чланак „Заборављени патриота," у Паризу 3. новембра 1888., а г. Милићевић је довршио свој „Поменик" у Београду 11. новембра 1887. године.

Од тог је доба протекло доста воде Савом и Дунавом, и како се нико не нађе, да објави Српству, да је што више од поменутога сазнао и објавио о Павлу Петровићу од Соколовића; то је г. Веснић принуђен био, да сам истражује и распитује не бил само о њему сазнао што више, и у 5. бр. „Бранкова Кола" 1898. на стр. 148—50. изишао је од њега чланчић: „*Отац Петра Павлова од Соколовића.*"

*) Г. Веснић је држао, да је Павле Соколовић потомак великог везира Мехмеда Соколовића.

Г. Веснић, нашавши у Вурцбахову Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreichs," у књизи XXXV. 1877. на стр. 243. биографију *Павла* од Соколовића ц. к. капетана и витеза ордена Марије Терезије, рођеног у Вршцу 1754 † 10. марта 1789., коју је навео, и неспоменувши, да о истом Соколовићу има података и у Хиртенсфелда J. — то је био Србин родом из Срема из села Војке, рођени брат српског књижевника и чиновника Владислава Чикоша, у Србији прозванога Стојадиновића — „Der Militär — Maria Theresia Orden und seine Mitglieder, Беч 1857. стр. 236. и 1732., рече: „Појмљиво је лако, да сам ја одмах био склон, да у овом *Павлу* од Соколовића, видим оца *Петра Павлова*, и како је он био из Вршца..."

Сазнавши то г. Веснић, обратио се у Вршац впр. г. епископу Змејановићу и прч. г. проти Стојадиновићу, с молбом, да извиде, да ли има у њему помена у црквеним књигама, те добивши од њих за одговор, да се из црквених књига, и иначе, није могло ништа сазнати о породици Соколовићевој, саопштио је „овај свој неуспех читаоцима „Бранкова Кола" у нади, да ће ко од њих бити у стању да га упути на прави извор. То ће можда бити тим лакше, што — рече — дознајем, да у Угарској има још Соколовића."

Свој је поменути чланчић завршио г. Веснић речма: „*Павлове* се заслуге виде. *Петрове* су још веће и сјајније, и с тога би била срамота за наше покољење, кад оно не би прибрало о њима све, што се још прибрати може; позније ће овај рад бити узалудан."

Како се управо данас навршила година дана, од како је написао чланак г. Веснићев „Отац Петра Павлова од Соколовића" у „Бранкову Колу," и како се нико не нађе из Угарске, да довикне г. Веснићу: не тражи, Србине, колевку Павла Петровића од Соколовића у земљи угарској, него је тражи у старој Мачви у земљи српској; то ћемо г. Веснића, који нас је и усмено умолио. да му кажемо, ако што више дознамо од онога, што је он и г. Милићевић дознао и навео о Соколвићу Павлу, да упутимо на праву стазу и пут, да не лута више странпутицом, тражећи колевку Соколовићеву у земљи угарској.

Ну, пре свега, нека нам не замери г. Веснић што му се јако чудимо, да је могао рећи у „Бранкову Колу“, да се завештач „српског благодејања“ у Липисци, о коме је говорио у књизи III. „Браства,“ под њим потписао: „Peter Paul von Sokolovitsch“, и да је *његовој* (Петровој) успомени посвећена његова докторска дисертација „Die Blutrache bei den Südslaven,“ штампана 1889. у Штутгарту.

Ово је могао рећи г. Веснић само с тога, што је нашавши у Вурцбахову речнику на *Павла* од Соколовића, помислио, да ће он бити отац *Петра* Соколовића, заборавивши, да је у „Браству“ говорио о *Павлу Петровићу* од Соколовића; да је под поменуто „Благодејање“ потписан: „*Павле Петров син* од Соколовића Србин“ (стр. 31.) да је месеца маја 1877. на црној свеучилишној дасци у Липисци, расписан био стечај за упражњено српско „благодејање,“ и да је нарочита објава позивала оне, који хоће и мисле да имају права да траже „српско благодејање, завештање Павла Петровића од Соколовића (стр. 27.): да је поменуту своју дисертацију посветио: *Павлу Петровом — а не Петру Павловом* од Соколовића (Paul Peter von Sokolovitsch), и да је у „Поменику“ говор о Соколовићу *Павлу Петровом*, а не о *Петру Павловом*.

А да је поменуто „благодејање“ завештао *Павле син Петра* Соколовића, а не *Петар син Павла* Соколовића, може се видети и из следећега.

Пре свега да одговоримо на питање: *где је колевка Соколовића Павла и његова оца Петра?* На то питање ми одговарамо: *Бранковина у некадашњој Мачви у Србији.*

А да је у истини у њојзи, то наводимо по тврдњи знаменитога Словенина, оца историје српске књижевности, Павла Јосифа Шафарика.

Док су савременици Шафарикови писали у „Летопису Матице Српске“ животописе Кутузов-а, Карамзин-а, Менчиков-а Ксенократ-а, и којекакве несмислице, заборавивши на речи уредника „Сербске Летописи“ за 1825. частице перве, Ђорђа Магарашевића, у чланку: „Биографическе черте славни Сербаља, о важности животописа знаменитих Србаља и о жељи да у „Летопису“ изиђу животописи свију знаменитих Ср-

баља, од којих на жалост није изишао ни стотинити; у то је време Шафарик, професор новосадске гимназије штампао у 21. књ. „Љетописа“ следеће „Позиваније“: „Намјеравајући ја моје дјело: Geschichte der Slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Ofen 1826. — сад на нове усугубљеним трудом прерадити, и на свет издати, и желећи нарочито оно заглавље о сербском књижеству к својој обширности и могућем совершенству довести, довољни пак писмени спомагателни средства (будући да ји и нема на свету) лишавајући се, позивам све родољубием и ученостију отличне Сербље, молећи ји, да би ми у овој струци с своима прилозима притекли; нарочито пак моја жеља тамо се клони, да би ми извјестија о писатељима Сербскима живима и покојнима, и њиховима дјелима, о коима је коме што преко онога, што сам ја у првом изданију вишеназначенога дјела навео, познато, саобшчити изволили, т. ј. 1. Име и презиме списатеља. 2. Где се родио. 3. Колико је, и гди је живео. 4. Кад је умрео и гди. 5. Каква је дјела писао; гди је, и у каквом је формату што печатано. 6. Има ли што у рукопису, и гди се чува? Само треба да заглавија књига подпуно и точно начињена буду.“

„Надам се, да онај, коме понос народни на серцу лежи, у овом мени, а с тим и књижеству сербском, помоћи одрећи неће.“

Овом су се позиву Шафарикову, одазвали многи Срби, те је он био у стању, које помоћу њиховом, а понајвећма својим трудом, у својој прерађеној „Geschichte der serbischen Literatur“ (издање у Прагу 1865. стр. 301—362.), написати од 1730—1830., што дужа, што краћа 212 животописа српских списатеља, који су писали српски, и 12 који су писали само на страним језицима.

За многе српске списатеље, не знамо ми ни данас ништа више, него оно, што је Шафарик навео; а за многе и многе, не би знали баш ништа, да се није он постарао да опише њихове животописе.

Међу првима је под бр. 246., на стр. 354. Шафарик описао у кратко животопис *Петра Соколовића*, рекавши: „из Бранковине, у ваљевској нахији; марвени трговац,“ а на стр. 361. међу другима: „*Павле Петровић од Соколовића*, рекавши: „из

Србије, умрьо 12. маја (30. априла) 1824. у Липисци, 52 године стар, преводилац руских списа, заслужан за липиско свеучилиште завештајима од 1809. године." Becks Repertorium der Literatur 1824, Hefs 7).

Из овог се причања Шафарикова јасно види, да је *Павле* Соколовић, завештач „српског благодејања" у Липисци, син *Петра* Соколовића, марвеног трговца из Бранковине, и да је по свој прилици и Павле рођен у Бранковини 1772. године. Шафарик је навео животопис Петра Соколовића с тога, што је *Петар* написао или спевао: „Неколико стіхова о возбужденію србског витеза Милоша Обреновића, против Скопляк Сулеимана паше, Године 1816. Сложіо Петар Соколовић. Валѣвске наіе из села Бранковине. а издао Јосиф Миловук. трговац Пештанскій. У Будиму 1827. 8', стр. 23."

Наслов ове књижице (овде је са свим тачно исписан са саме књиге) Петрове, наведен је у Шафариковој поменутој историји на стр. 397. под бр. 487, а у Новаковићевој „Српској библиографији" на стр. 144. под бр. 691.

У народној библиотеци у Београду, налази се од поменуте Петрове књижице, три примерка под бр. 2723. 3371 и 15962. 8°.

Биће да је издавач Миловук, ставио горњи наслов Соколовићевој песми, јер Соколовић Петар није „словенизирао," као што се види из следећег његовог певања:

„Када Милош у Брусницу дође,
„Он потајно књиге писат поће,
„Једну шаље Лазару Мутапу
— — — — — — — — — —
„Од свег срца ту Милош уздише,
„Да ја морам све вас сакупити
„И на Врачар њему оправити,
„Да фермана он од цара чита,
„Ал почесто за порезу пита.
„Једну сам му ја јуче однео,
„А другу је на ма порезао.

А тако исто биће, да је Миловук ставио и овај „мото":

„Боже мили дал' се кои нада
„Да Сербија пјева из ненада!

„Куд год кое иде, и попјева
„Сребрњаке за појас задјева.

1816. године није се у Србији певало, као што се певало 1827.

О *Павлу* Соколовићу, завештачу „српског благодејања“ у Липисци, има спомена и у „Љетопису Матице српске“ књ. 6. за 1826. год. и у „Јавору“ за 1892., и у књизи: „Новыя письма Добровскаго, Копитара и другихъ югозападныхъ Славянъ. Трудъ Редовногъ Академичара И. В. Ягича. Санкт Петербургъ 1897.“

У „Јавору“ је у бр. 25. и 26. наведено писмо познатог српског књижевника Григорија Трлајића, писато у Петрограду 18. маја 1806. митрополиту Стефану Стратимировићу.

У истом рече Трлајић за Павла Соколовића ово: „Скажу Вам јешче молое извјестие, которое В. В. непријатним не будет. *Павел Соколовић* (*Романа* Ви знаете) имјејушчи гдје три брата, пријахал јесенас из Гёттинга, гдје он училсја, повидатисја с нами; он бивает у мене часто, и ја нахожу что он не даром (узалуд) бил в Немецких Атинах, он говорит пријатно; оказивает благоразумнију ученост, а особливо по јестественим наукам. Јего високопревасходитељство, тајни Совјетник, товаришч, министра просвјешченија, и попечитељ Университета Московскаго, Г. Муравиев, весма учени и просвјешчени муж, предлагал јему (Соколовићу) катедру в своем Университетје; да и ми професори желали имјети јего здје у нас в Институтје (Трлајић је био професор „всемирне историе педагогическаго института в Петроградје“) и професором химији и технологији, и он бил согласилсја и бил у нашего попечитеља, котори охотно хотјел опредјелит јего в предреченују должност; однако посље подверженија себја испитанију, начто он несогласилсја, будучи уже доктором философији, Соколович, весма знаком с Александром Ивановичем Тургениевим, возвратитсја вскорје в Гёттинг, да би отонуду, как скоро изво‌љат јего дјела и обстојатељства, отправитисја в отечество. Он собирает здјес њеколико, по јего мњенију рједких книг дља В. В., и с граници отправит их к вам, во знак своеја вам преданости, между прочими и церковнују историју Россији, из-

дапују минувшам 1805. года, преосвјапченим Платоном. Ја сочел пријатнују дља себја должностију донести вам о сем.“

А у „Новыя писмя“ на стр. 639. је навео г. Јагић писмо Трлајићево, писато у Петрограду 27. Јула 1806. истом митрополиту Стратимировићу, и одмах му у почетку писма рече: „Позволите мње, милостиви Государ, увједомити В. П. в. поспјешности о том, что Гöттингски доктори философији, *Павел Соколовић*, јакоже имјех чест предувједомити Вам в моем писмјем от 18. Маја, на конец отправилсја јест отовуду чрез Москву в Лејпциг сего 24. Јулија и взјал с собоји книги Ваши с објазаностију послат их к В. В. по первој прилицје...“

Оно је писмо Трлајићево у „*Јавору*“, саопштио г. Лазар Богдановић дапашњи парох Осечки, и како није назначено, ког је дана маја писано, него само „Маја дне 1806.“; из овог се другог писма види, да је оно писано 18. маја 1806.

Од какве су важности стара писма, може се видети, и из ова два писма Трлајићева. Да она нису сачувана и штампана ми данас не би смо знали оно о Павлу Соколовићу, што из њих знамо.

Трлајић у своме писму од 18. Маја 1806. рече Стратимировићу: Павел Соколовић (Романа ви знаете) имјејушчи здје три брата.“

Овај *Роман* биће да је био Павлу Соколовићу брат од стрица *Гаврила*, или ако му је био стриц, онда је деда Павлов био *Гаврило Соколовић*. Никако пак није му могао бити рођени брат, јер да му је то био, звао би се Роман *Петровић* Соколовић, а не Роман *Гавриловић* Соколовић, као што га зове Трлајић у своме писму од 20. октобра 1808., писатом у Петрограду своме пријатељу Николи Поповићу, проти Сегединском. („Љетопис Матице Српске“ књ. 6. стр. 186—190).

У истом Трлајић за истог Романа рече: „По прочтенији сего писма (протиног, писатог у Молу, где је исти прото седео, 6. септембра 1808.), јеже бје в десјат часов утра, абие послах ко Карловчанину Роману Гавриловићу Соколовићу (ето, зашто је Трлајић у своме писму митрополиту Стратимировићу од 18. маја 1806. рекао: „Романа ви знаете.“ Ако

је Роман био брат од стрица Павлу Соколовићу, као што ће по најпре бити, онда је и отац његов Гаврило морао доћи у Карловце из Бранковине, од куда је Роман, сад било сам или још и с два брата отишао у Русију. Из речи Трлајићевих, у писму од 18. маја 1806. „Павел Соколовић имјејушчи здје три брата", не види се, да су и то била рођена браћа Павлова, сем Романа, који му није могао бити рођени брат или од стрица Гаврила или су сем Романа, била још два брата Романова, а синови Гаврила Соколовића, по томе браћа од стрица Павлу) служашчему здје при почтје с честију, драгому Сербскому чаду, моему љубезному другу, и просих јего пријти објєдовати у мене; он по својеј ко мње дружбје и пријде, и сеј дењ бист ми радостњејши дењ сердечнаго веселија, внушаемаго природоју синовнему сердцу. За столом бјаху у мене: предречени друг мој једнинородни Соколовић, — — — и кое кто из здјешних моих пријателеј. Ми објєдовахом убо по сербски, и первајa чаша вина бје: за здравие мојеја сладчајшија матере; посље — — —; баже — — —, и за здравие госпоже матере Соколовића, (да ли је иста у то време живела у Петрограду, или у Карловцима, не види се из ових речи Трлајићевих)."

Исти је Роман, написао на крају Трлајићевог писма ово: „П. п. Пречестњејши Господине! При сем случае и ја имјеју чест засвидјетељствоват Вам мое глубочајше почтение и прошу покорњејше мајку дражајшего моего друга в мјесто мења поцјеловат, а прочим всјем дражајшим јего родственикам припомњи в глубочајшем почтенији титуљарнаго совјетника.

Романа Соколовича с. р."

Из Трлајићева писма од 27. јула 1806., писатог митрополиту Стратимировићу, и 20. октобра 1808., писатог проти Поповићу, види се, да је Павле Соколовић био доктор философије Гетингшког свеучилишта. Без сумње први Србин доктор философије. Како је данашњим даном Србин г. др. Јован П. Панаотовић, асистент на свеучилишту Гетингшком, могао би га г. Веснић умолити, да развиди, кад је Соколовић положио докторат философије, и дал има каквих бележака о њему.

Оно, што је Шафарик навео о Павлу Соколовићу, навео је као што рече, по Христијана Данила Бека реперторијуму од 1824. свесци 7.

Ми смо се преко свога књижара обратили у Липиску, да нам се испошље поменута свеска, или да нам се тачно препише све оно, што се у њој рекло за Соколовића, но не добисмо ни једно, ни друго.

Како г. Веснић има пријатеља и везе у Немачкој, нека се постара за препис онога, што се у Бековом реперторијуму рекло за Соколовића. Исти је Бек био професор на липиском свеучилишту, и умро је 1832. По томе је он морао лично познавати Павла Соколовића.

Из писма Трлајићева од 18. Маја 1806., види се, да су у то време у Петрограду живела три брата — можда као што рекосмо и не рођена сва три — Павлова. Кад ово знамо, јасно нам је, зашто је он у своме тестаменту у 9. и 10. тачци рекао, да првенство на његово благодејање имају „његови сродници ближи и даљи."

Да л има данас потомака у Петрограду, ил у опште у Русији, од те браће Павлове, или Романове на то би нам могли одговорити наши „студенти", што се уче у Русији, или ко од српског посланства.

Г. Веснић на основу речи Соколовићевих у своме тестаменту: „дубоко тронут и до дна душе прожмат светлошћу и истином, што их науке и вештине распростиру по Немачкој — на корист рода људског, жудео сам још одавна за свеучилиштем у Липисци, и судбина ми ево жудњу испуни", и не знајући, *какав* је за оно доба био учењак Павле Соколовић, као што сада знамо из Трлајићевих писама, рече за бављење Соколовићево у Липисци: „— — професори и хиљаде ђака једног он највећих свеучилишта у Немачкој, имали су пред собом видљив доказ љубави к науци, племенитости и пожртвовања."

Кад знамо да је отац Павлов Петар Соколовић, марвени трговац из Бранковине, опевао победу Милоша Обреновића над Сулејман-пашом Скопљаком 1816., сад нам је јасно, што је Ранфт, свештеник у Саксонској, по причању свога стрица, који је познат био с Павлом Соколовићем, г. Веснићу рекао

ил право рећи писао, да му је — стриц — говорио и причао „о живости духа његовог, о племенитости душе његове и о томе како је он с особитим заносом говорио о своме народу, о његовим лепим, ненадмашним особинама и о његовим јунацима из прошлости и тадашњости" („Браство" III. стр. 25.)

О српским јунацима био је у стању Павле Соколовић причати стрицу Ранфтовом с тога, што је за њих морао дознати и чути од свога оца Петра.

Зашто се Павле Соколовић није повратио у своју отаџбину, као што је мислио — по речма Трлајићевим — не знамо. Да се којом срећом повратио, било у Србију у Београду, било у Карловце, нема сумње, да не би и он био учитељ у установљеној за време министровања министра просвете Доситија Обрадовића, великој школи, уз Ивана Југовића, односно професор у карловачкој гимназији.

Из Шафарикова причања види се, да је Павле Соколовић умро 1824. год. те како се Вук Караџић 1823. и 1824. по дуже бавио у Липисци, па и за само време смрти Павлове заиста не зна човек шта да мисли, за што о њему Вук, не рече ни речице нигде, — бар нама није познато.

Шта више не налазимо Павла Соколовића, ни међу претплатницима Вукових „Народних српских песама" штампаних 1823. и 1824. у Липисци.

На две године по смрти Павловој, отишао је и Сима Милутиновић Сарајлија у Липиску, где се подуже бавио. По свом доласку у Липиску, нема сумње, да није чуо за недавно умрлога Србина Павла Соколовића, па за чудо и он — колико нам је познато — нигде не спомену га.

Павле Петровић — син Петров — од Соколовића, завештач српског „благодејања" у Липисци, не ће бити да је био племић. Што се он потписао на своме тестаменту: од Соколовића", биће да је то учинио с тога, да се зна да је он од Соколовића, т. ј. од породице Соколовићеве. А што је ставио Петровић, то је по тадашњем и српском и руском обичају учинио с тога, што му се отац звао Петар.

Знајући, да је г. парох београдски Марко Петровић из Бранковине дошао у Београд, обратили смо се били на њега

с молбом, да нам јави, да л данашњим даном има Соколовића у Бранковини и ако их има, кад славе?

Он је био толико добар, те нам је јавио, да су се садашњи Соколовићи *доселили* у Србију и то у Ваљево, а не у Бранковину.

Подједно нам је г. Марко доставио и писмо г. Соколовића учитеља београдског, који у њему вели: да се њихов отац доселио 1850. у Ваљево из Фоче, и да њихова породица у Србији нема више доли њих два брата — оба учитеља у Србији. У Фочи, рече, има и данас Соколовића и то и Србаља и Мухамеданаца, а породица им је старином из Плеваља, од туда се пре 300 година доселила у Фочу. Соколовићи, рече, славе св. Мрату — Дечанског — 11. новембра.

Да л је и Петар отац Павла Соколовића од фочанских Соколовића не знамо.

Хвала пак и г. пароху оцу Марку и г. учитељу Соколовићу на њиховој доброти.

Обратили смо се и у Карловце на своје пријатеље, да нам јаве, да л има данас у Карловцима Соколовића, и да ли је који Соколовић ишао у карловачку гимназију па добисмо за одговор, да нема ни једно ни друго.

Да поменути у „Бранкову Колу“ г. Веснићев *ц. к. капетан Павле од Соколовић*, није могао бити отац Павла Петровића односно погрешно по његовој тврдњи Петра Павловог од Соколовића, завештача српског „благодејања“ у Липисци, сем реченога, види се и из тога, што је по тврдњи Шафариковој завештач Павле морао бити рођен 1772., а тада је г. Веснићевом Петру — право име Павлу — било тек 18 година, и он тада није био ступио ни у кадете.*)

*) О овом Теодосију, има спомена у следећим књигама.

У „Гласнику друштва српске словености“ књ. I. на стр. 157. је наведено писмо патријарха Арсеније Чрнојевића, писато у Бечу 6. октобра 1706. (на 21 г. пре смрти Арсенијеве), у ком препоручује: „јасњејшему двору аустриском и того прјевазвишеному двору — — и в сему славеносрбскому народу — —, како наш вјерни и послушни писар Теодосије от Соколовић ва писарству и у осталој обшчој потреби ово седмое љето паче же сего угарскаго смушченија не само поред нас крјепко и вјерно подвизал се, но и — — — воли нашој угождал јест у чему годи заповједано му јест било — — —, за то

Оволико бејасмо у стању изнаћи и дознати о Србину Павлу Петровићу од Соколовића. Ако временом још што више о њему сазнамо, ми ћемо и то објавити.

Како је отац Павлов Петар Соколовић по свој прилици умро између 1816. и 1827. године: наше свештенство у митрополији Карловачкој, могло би у протоколима умрлих прогледати, да није где уведен.

Наши пак „студенти“ или *ко* од српског посланства у Петрограду, могли би разгледати у протоколима умрлих, да л се налази ко уведен од Соколовића.

И што ко изнађе, да буде тако добар, да или нама или г. *Веснићу* до знања достави.

У Земуну 29. јануара 1899.

Димитрије Руварац.

ми, видевши јего вјерност и хотеесмо јего прјепоручити како јаснејшему дому Аустриском, тако васему народу Србскому, јеже прјема труду и вјерности, њему милост коју сатворити хотети и у милости одржати, кого богу и вам вакуне прјеваручаема.“

Из овог се писма патријарха Арсенијева види да је Теодосије Соколовић, већ 1706. био племић угарски, и по томе он ће бити један од првих Србаља племића угарских.

Како је исто писмо нашао међу хартијама свога деде Николе Нешковића, живописца вршачког, *Јован Стерија* Поповић, и обелоданио га у „Гласнику“ а како је и г. Веснићев Павле од Соколовић, ц. к. капетан, рођен у Вршцу: нема сумње, да исти Павле није унук или потомак Теодосијев.

Међу посланицима народним првог изборног сабора, одржаног 7. јануара и следећих дана 1708. у манастиру Крушедолу, међу посланицима крајине Сегединске наводи се: „от помјестних Теодосије Соколовић писар.“ („Беседа“, лист за црквене, школске и народне потребе. Нови Сад 1869. стр. 159.).

У књизи „Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху“, од Илариона Руварца, Београд 1896. на стр. 84. стоји: „— — Но патријарх Арсеније није знао латински, којим је језиком та молбеница писана — те није могао ни написати својом руком те молбенице. Имао је он у последње време свога писара-секретара Србина Теодосија Соколовића или од Соколовића — — — и који се на једној исправи дне 4. маја 1711. у Карловцима потписао као сведок: Theodosie Sokolovitsch Secretär von Metropoliten zu Carlovitz.

НАУЧНА ХРОНИКА

Свечани скуп Српске Краљ. Академије

22. фебруара 1899.

Као сваке, тако је и ове године Српска Краљевска Академија имала свој свечани годишњи скуп на дан проглашења нове српске краљевине. Овог пута је скуп држан у згради Народне Скупштине пред многобројном одабраном публиком престоничком Скупу је председавао нови председник г. *Јован Ристић*, по чијој је наредби секретар Академијин г. *Јован Жујовић* прочитао опширан извештај о целокупном *раду Академијину у години 1898*. Из тога извештаја видимо да је:

у прошлој години

Академија природних наука примила 6 радова.
Академија философских наука 3 рада.
Академија друштвених наука 5 радова.

У *Лексикографскоме Одсеку* исписано је 27.610 речи. Свега има сада 208.750 листића с исписаним речима за Речник новога књижевног језика српскога.

Да би се рад на *Етнографскоме Зборнику* што правилније и успешније наставио, две надлежне Академије изабрале су за тај посао нарочити Одбор, коме је поверено: да прикупља и оцењује етнографске списе, да одређује уреднике појединим књигама Зборника и да се, по потреби, попуњује и лицима ван Академије. Одбор је тај имао више састанака, и примио је и прегледао до петнаест збирака за Зборник.

Одбор *Мариновићеве Задужбине* размотрио је више поднетих му списа за награду, али спис коме је хтео награду досудити бејаше већ на другом месту награђен и наштампан. Академија је донела одлуку да

се штампани списи од сада и не узимају у оцену, већ да се Мариновићевом наградом помажу врсни списи, који још нису нигде наштампани.

Сем ове задужбине — Академија рукује са још 6 фондова.

Буџет Академије: 15.000 дин., а од ове године и 3000 за стан.

Народна Библиотека. У Народној Библиотеци има сада 72.755 књига, карата, инкунабула. Прошле године читано је у њој: 10.796 књига, на реверс узета — 5591 књига.

Академија размењује своје списе са 49 учених друштава.

Академија поклања своје списе на 42 места на страни и свима средњим и вишим школама у Србији.

Типик Хилендарски поклонила је свима важнијим манастирима у Српству.

Споменицу Вукову поклонила је „целом свету".

Наштампано је у прошлој академској години ових 7 књига С. К. Академије:

1. *Глас* LIV, првога разреда 19, са пет расправа.

2. *Глас* LVI, првога разреда 20, са седам расправа.

3. *Споменик* XXXIII, другога разреда 30, са шест збирака докумената.

4. *Споменица* о преносу праха Вука Стеф. Караџића из Беча у Београд 1897.

5. *Годишњак* X.

6 *Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање* за православље.

7. *Позив и упуство* за купљење речи по народу за Речник Српске Краљевске Академије.

---

8. *Дубровник и Османско Царство*, књига прва, и

9. *Годишњак* XI. сада се довршују.

У штампарији су на раду рукописи:

1. *Баталакина*: Историја Српскога Устанка. Књига друга.

2. *Глас* LV, другог разреда 36. (са три расправе).

3. *Глас* LVII, првог разреда 21. (са три расправе).

4. *Споменик* XXXIV, другог разреда 31.

5. *Путовање по Србији* од Иирка.

Музикалије г. Д. Јенка морале су се штампати у Лајпцигу о трошку С. К. Академије.

По свршеном извештају о раду Академијину, а према досадашњој практици на оваким скуповима, секретар се лепим и готово исцрпним похвалницама одужио успомени свих у години 1898 преминулих заслужних чланова С. Кр. Академије. То су били: прави чланови *Светислав Вуловић* и *Милутин Гарашанин;* дописни члан *Петар Матковић* и почасни *Виљем Гледстон.*

— —

После говора секретарова дата је реч новом академику г. *Андри Николићу,* да изговори своју приступну беседу „О књижевној критици.“

Поменувши у приступу како је литерарну критику отпочео Вук оценама „Усамљенога јуноше“ и нарочито „Љубомира у Јелисиуму,“ прешао је на говор о књижевности, разликујући у њој радове који су резултат озбиљнога и зналачкога тражења истине од радова који су само „штампане ствари“ на основу јучерашњих знања. Иза тога говорио је о критици, у којој сматра хвалу и куђење као некњижеван рад, а поред оцене и пресуде ставља јој као још важнији задатак колаборацију. Код литерарне критике указује на разлику колаборације спрам критике у науци, али сматра да и овде може бити колаборације и да је литерарна критика управо сарадња у појезији, а поред тога још прилог за проучавање појезије.

У говору о појезији изнео је више различних сматрања на појезију, а заступао је гледиште: *да је појезија у том што се као живо и истинито представи оно што не постоји у ствари,* што се од фикције начини истина. Појезија је осећањем покренути израз живота, *израз заједнице осећања.* Тај израз живота осведочи се као појезија по том што је у песничком делу „као жив“, и што даје емоције. Спрам различних кругова осећања и разумевања живота различни су и песници и њихове публике, али су песници увек израз једнога заједничкога круга осећања, *и у идеалима које нико не би разумео нема појезије.* За потврду да овако гледиште боље објашњује појаве наводи примере, па између других и тај: да с напретком образованости појезија добива све више мислене садржине.

Обележивши израз живота као предмет појезије и осећање као покретача песникова, износи шта још треба песнику да би израдио песничко дело, и показује да је тако звани „песнички дар“ у рецептивној осетљивости његовој, т. ј. у том што он уме ухватити из безброја појединости у животу оне које су најважније и с тога карактеристичне и експресивне. Тиме песник добива јасну визију живота с интуицијом у оно што је скривено иза видљивих појединости. Кад је то све у духу песникову прибрано и припређено, онда је и песничко дело готово.

У питању да ли појезија може служити практичним потребама, изнео је сматрање да појезија може радити сваку тему само на свој начин, а никако према потребама које су ван појезије. Ако би н. пр. зарад тен-

денције узимала људе као примере, то би учинило да те људе не би могла индивидуисати, а то значи не дати им живота.

Завршио је надом да појезија улепшава и питоми осећања, а за литерарну критику рекао је да она мора песничким делима прилазити с љубављу, и да је за њу много горе кад не спази лепоте него кад превиди мане. —

По свршеној беседи, која је трајала пун сахат, говорника је председник прогласио за правога члана Академије, честитајући му симпатичним речима на успеху. И публика је поздравила говорника пљескањем.

Физика.

Вештачка киша. — Свакоме је већ позната појава да се хладна чаша чим се унесе у топлу собу одмах обаспе ситним воденим капљицама, или, кад се хладна вода наспе у чашу, да се ова споља одмах замагли. Исто тако познато је јамачно и то, да се, кад се зими отворе врата или прозори од топле собе, на отвору ваздух замагли и т. д. То су све појаве, које у малом престављају постанак кише. Ну пре извесног времена дошло се је белгиски професор Ерер да изводи такве огледе, при којима се види и грађење облака и само падање кише. Оглед тај није тако сложен, и готово га сваки може извести. Зарад тога ваља поступати овако: Узме се стаклени бокал, око 20 сантиметара висине а 10 сантиметара ширине, наспе се од прилике до половине алкохола, који је претходно загрејан на 90° С, па се озго поклопи порцеланским капком, који треба да је оздо мало испупчен. Сад се бокал загрева у т. зв. воденом купатилу постепено и дотле, да до исте температуре дође и стакло и порцулан и алкохол (т. ј. до 90° С), али ваља нарочито пазити да алкохол не прокључа. Кад се постигло овако загревање, онда се све то заједно повуче из купатила и остави на сто. Сад се порцулански поклопац брзо хлади и већ на неколико минута после тога, пара се алкохолна почиње згушњавати у близини поклопца: ту се види како се граде облаци, који се одмах разливају у врло ситну кишу. Мало по мало хлади се и горњи део бокала, те се на том месту, а изнад облака види један сасвим чист (ведар) слој. Тиме је представљено у маломе оно, што се у природи збива у великом. Алкохол представља океан, чија вода постепено испарава: поклопац представља горње делове ваздуха, који су увек врло хладни а изнад облака је увек чисто, ведро небо. — Исто тако овим се огледом могу произвести и јаки ветрови и вихори. Зарад тога довољно је нагло расхладити једно место на бокалу, мећући на пр. хладне облоге (или комад леда). Тада се види, како се унутрашња пара прикупља према

охлађеном месту, па одатле продужује кретање даље, јер је с тога места отерује она пара, која тамо тек долази. На тај начин настаје кружно кретање, које је у толико живље, у колико је дотично место већма расхлађено, а унутрашњост бокала топлија.

Јел. Михаиловић.

Метеорологија

Предсказивање времена. — По службеним подацима метеоролошких института у Енглеској излази, да је метеоролошка служба тамо толико развијена и усавршена, да у погледу предвиђања времена показује такве резултате, који потпуно могу задовољити захтеве, што се од такве службе очекују. — Предвиђања времена за сваки дан у току године имају у опште 81°|₀ погодака, некада и више. У нарочитим предвиђањима за доба жетве и пољских радова проценат погодака расте на 88°|₀. За јаке пак олујине погоци су готово тачно прорачунати на 91.₅°|₀.

Постанак облака. (Нова теорија C. T. R. Wilson-a). — За извођење ове теорије Вилзон је градио нарочите огледе. Претходно спреми поширок стаклени суд с влажним ваздухом без прашине. За тим помоћу сочива од кварца скупи у тај суд светлост велике електричне лампе. Кад то уради, онда се већ на неколико минута после тога опажа неки плавичаст облак у правцу светлих зракова. Поједини делови тако добивеног облака трају још по неколико часова и после пошто је светлост уклоњена. Иста се појава догађа и у сувом (незасићеном) ваздуху, само онда прође више времена док се у таквом ваздуху развије плавичаст облак. Кад зрачење није довољно јако да би се ова појава могла догодити, ипак се може добити густа магла, када се притиском (пресом) тога ваздуха постигне лако засићење. Ови се облаци разликују од оних што су их добили Тиндаљ (Phil. Trans. 160, 1870) и Ајткен (Edinb. Trans. 36. I. 1897) утицајем светлости на разне паре. Облаци по овој новој теорији постају једино утицајем ултравиолетних зракова. Да је тако, налазимо уверења у овоме: ако се горња светлост пропусти кроз танак листић од стаклета или лискуна (јер ове материје не пропуштају ултравиолетне зраке), тада се неће наградити ни најмањи траг магле ни кише, па чак ако је ваздух и јако засићен воденом паром, и ако се налази под великим притиском. Сунчева светлост, пре но што дође у нашу атмосферу, по свој прилици садржи знатно већу количину тих зракова, који се успут упијају више или мање у поједине материје, а у нашој атмосфери, где увек има водене паре, производе облаке. (По Cambridg. Philosofical Society 1898.).

Јел. Михаиловић.

Астрономија.

Нешто о природи планете Марса. — Према свима подацима, које је наука прибавила до сада о природи ове планете, може се закључити, да Марс веома јако личи на нашу Земљу: и по својој површини, и по атмосфери, а можда и по животу. Велике сличности са Земљом што их Марс показује све већма привлаче посматраче, да пажљивије мотре сваку од промена, које се збивају на његовој површини. Кад се Марс гледа кроз јаке дурбине, површина му изгледа ишарана црвенкастим и сивим росторима, који су још испресецани некаквим сурим и правим браздама, званим „Марсови канали.“ Некад се види да по више оваковил канала изгледају удвојени. На целокупан развој ових Марсових промена обраћала се пажња још изодавна, а сада већ имају детаљно израђене Марсове карте, па чак и глобови. За објашњење пак свега овога има неколико мишљења, али сва она своде се готово на једно. Пре кратког времена један астроном (Tardy) објаснио је Марсов изглед на доста интересан начин. Он се позива на изглед разних земаљских предмета кад се гледају из даљине. Тако он наводи: ако с врха какве планине посматрамо долину у подножју, онда нам стеновит предео изгледа доста светао због одбијања Сунчевих зракова; воде нам изгледају суре; вегетација, ма какве врсте била, увек изгледа тамна, а на фотографијама црна: простори страном брда, мање су јасни од платоа. Водећи рачуна о овоме, може се закључити, да су оне сиве партије на Марсу или простори на странама брда, или водене површине, или предели обрасли вегетацијом (биљкама). То је у осталом и једини вероватан закључак. На Марсу се опажају и нека бела места, која су астрономи назвали снег, а у ствари то је или истински снег, или је то каква стеновита висораван. Ну има и висоравни и снега: нарочито је за последњи опажено, да га с времена на време бива све мање и мање, па се опет повећа, и тако иде вечито: то канда указује на лето и зиму Марсову. Тамо има и две врло интересантне долине, које су по свој прилици покривене или водом или каквом бујном вегетацијом: једна се зове „море песка“, а друга „језеро Мёрис“, а поред првога налази се земља „Либија“. Посматрањем се приметило, да се обала тога „мора од песка“ постепено и правилно померају, шире се, што јасно показује да је то одиста прави океан с водом и да суседни му континенат „Либија“ полако тоне, јер обале нису стрме нити су стеновите. Изгледа даље, да океан пре но што ће потопити један део „Либије“ претходно га начини подводним, ништољиним, на којој се овде онде јављају утолеглице, па се све то брзо навуче вегетацијом, а за тим све то покрије вода тога океана. Тако је недавно прогутано морем и само језеро Мёрис, а одмах после њега исте судбине би и једна долина, која се прекрили водом и начини један нови канал од 1890—1896. Некад се вода из неких канала тргне, па се опет навуче и т. д. али изгледа према горњем, да ће океан најзад савладати, и да ће се такви периодични ка-

нали једном престати виђати. Ну све то ипак ништа не смета, да поједини двојни канали не морају бити канали пуни воде, већ долине једног дугачког планинског ланца.

Јел. Михаиловић.

Нова планета „Ерос“, између Земље и Марса. — У последње време веома много интересује научне кругове откриће једне нове планете, која се налази између земље и Марса на већем делу своје путање. Познато је, да планете око Сунца, а према даљинама својим, иду овим редом: Меркур, Венера, Земља, Марс, Јупитер, Сатурн, Уран и Нептун. Дуго је била напрегнута пажња астронома да се нађе још која планета која би била још даља од Нептуна, које је питање међу астрономима познато под именом „транснептунске планете:“ оно још није решено. Упоредо са овим, обраћана је пажња и на простор између Сунца и Меркура, не би ли се ту смотрило какво небесно тело, које би Сунцу било ближе и од Меркура. То је питање познато под изразом „интрамеркуријелне планете.“ Неки су чак сматрали, да су такву једну планету и видели, давши јој одмах и име „Вулкан“ — али ни то питање још није близу решења. За сада, дакле, нису познате ни транснептунске, ни интрамеркуријелне планете. Осим овога, астрономи су водили особиту бригу и о великом простору — раздаљини између Марса и Јупитера и сви су били мишљења, да тај простор мора имати својих становника, ма какву планету. И одиста, прве ноћи XIX века — 1 јануара 1801 — пронађена је једна нова планета, Церера, на том простору између Марса и Јупитера. Каква случајност! прво јутро нашега века наговештавало је и нашој астрономији плодне резултате. И Церера не остаде усамљена. Већ другог вечера пронађоше астрономи још једну њену другарицу у том истом простору, Паладу, а за њом Јуноку, Весту и — благодарећи употреби фотографије у астрономији, број тих планета — између Марса и Јупитера — растао је веома брзо, нарочито у последње време. И данас их је познато већ 432! Ове планетице, обично познате под именом астероида или планетоида, имају путање у облику доста развучених елипса и доста су нагнуте према средњој равнини главнијих, великих планета. Ну све оне, до сада познате, даље су од Сунца него ли Марс.

Фотографишући околину једне звезде у водолији (B. Aquarii) г. Вит (Witt) астроном на Опсерваторији „Üраније“ у Берлину, нашао је на фотографској плочици, поред познатих планетида (Бр. 185 и Бр. 119) још на један нов траг, којег до сада није било. Тада је он мислио, да је то траг неке комете, јер се и оне тако опажају. То је било ноћу између 13 и 14 августа пр. године. То ново небесно тело, привремено је обележио знаком DQ. То је усвојени начин ознаке, који се употребљава у последње време за планетоиде од када им је број постао тако велики, да се у први мах, непосредно не може одлучити, да ли је то одиста неко ново тело. Та ознака остаје док се реши егзистенција пронађенога тела и тада му се даје име, којим улази у астрономију као равноправни члан.

Да би дакле расправио ову ствар, посматрао је г. Вит следеће ноћи тај предео неба на великом дурбину (12-цолни рефрактор) те Опсерваторије, па је на одређеном месту одиста спазио мало небесно тело 10—11 величине. Властито кретање — којим се планете одликују од звезда — за то ново тело било је тако јасно приметно а за врло кратко време, да се више није сумњало у његову егзистенцију. О томе је резултату одмах телеграфским путем извештен централни биро за астрономске телеграме у Килу, одакле је вест истим путем достављена и свима осталим Опсерваторијама.

Према већ до сада прикупљеним подацима о овој новој планети, одређено је, да то није обичан астероид, као што је она група астероида, 432 на броју, у познатом астероидном простору између Марса и Јупитера, већ да је то, сасвим ново тело, другог простора. С тога и није добила сталну ознаку „Бр. 433" (као нови астероид), већ сасвим особено име. О самом пак имену, било је више предлога, од дана открића, па док није утврђено. Амерnamerikански астроном Chandler предлагао је да се новој планети даде митолошко име Плутон. Овај бог пакла, између шесторо деце Сатурнове, једини је остао, кога отац му не могаше ни појести ни уништити. Имена остале му деце — Јупитер, Нептун, Церера, Веста и Јунона већ су дата појединим планетама. Прилика је сада, вели он, да се и Плутон подигне на исти положај, који већ давно имају остала његова браћа и сестре. Интересно је, да и „Хадес," грчко име Плутона, значи *невидљив*. Особине овог новог тела подударале би се са самим именом. Један енглески астроном, предлагао је, да се новој планети даде име „Деква" (Dequa), што би одговарало случајном њеном привременом имену DQ, а у исто време значило би: De quâ planetâ potest solis distantiam veram investigare. Значај ових речи, видеће се мало ниже. Проналазач пак њен, г. Вит, желео је посветити ово своје дело богу љубави, чије име још не беше овековечено међу небесним телима, те јој је дао име „Ерос." Имена овако малих планета, бирана су међу женским митолошким именима. Ерос и Амор (љубав) су дакле синоними. Да ли је сад то име женско или мушко? Како ово питање није ни мало астрономско, ми се на њему нећемо ни задржавати. Али свакако, ово ново име међу именима небесних тела, ваља примити као знак прелаза између богиња и богова, то ће се у будуће, новим малим планетама, моћи давати и мушка имена богова, ма да женска митологија још није ни близу исцрпена.

Да видимо сада, у чему се састоји важност овога открића и какве нам практичке вредности указује наш нови сусед Ерос.

На основу до сада извршених посматрања ове планете, израчунао је г. Berberich, астроном у Берлину, путању њену 2 септембра пр. год. Том приликом одредио је, да највећи деоЕросове путање пада у простору између путања Земље и Марса! Крећући се том путањом, Ерос једанпут буде најближи Земљи (перихел) и једанпут најдаље (афхел). За време перихела, Ерос се толико приближи Земљи (21 милион киломе-

тара), колико јој се не приближује ни једно друго небесно тело, осим Месеца. Према рачунању, Ерос се највећма приближује Земљи само онда кад му перихел пада 22 јануара т. ј. онога дана када и наша Земља пролази свој перихел (према Сунцу). Перихелски пролази Ероса израчунати су већ за извесан број година и падају:

1894. 21. јануара	1909. 11. декембра
1895. 28. октобра	1911. 16. септембра
1897. 3. августа	1913. 21. јуна
1899. 9. маја	1915. 28. марта
1901. 12. фебруара	1917. 3. јануара
1902. 19. новембра	1918. 9. октобра
1904. 25. августа	1920. 14. јула
1906. 31. маја	1922 19. априла
1908. 5. марта	1924. 25. јануара.

Чисто се мора сажаљевати околност, како се из горњега види, да је најповољнији положај Еросов (за доба нашег живота) био још 21. јануара 1894 год. и — прошао је неопажен! Да се онда знало за ову планету, данас би нам била скоро три пут тачније позната даљина Земље од Сунца и осталих планета, јер је тада паралакса (податак, којим се ове даљине рачунају) Еросова морала бити већа од 1 лучне секунде!

По одредбама Chandler-а, ова планета сврши један свој пут око Сунца за 643.10 дана (Berberich је израчунао 644.73 дана). Према томе, најраније доба, када ће нам Ерос бити сасвим близу јесте тек 24 јануара 1938 године! Ну у неколико повољније околности за нас у изгледу су 1901, када пролазак кроз перихел пада првих дана фебруара месеца, затим 9. јануара 1931 године.

Ну у Еросовом питању настаће онако повољне околности какве су биле 1894, тек 1924, 1954 и т. д. Колико ли ће од нас доживети макар и ову прву годину, тако плодну за астрономске радове, када ће се, помоћу Ероса знати тачније, колико смо удаљени од Сунца!...

Ма да Ерос на једном делу своје путање иде нешто даље од Марса, ипак се ова планета мора по положају своме сматрати *између Земље и Марса* јер јој средња даљина од Сунца износи 1.46 а Марса 1 52.*) Најкраће растојање Ероса од Земље износи 0.15, дакле је скоро два пута ближи него Венера (0.27), а свакако још много ближи него ли и Марс кад је Земљи најближи (0.38). Крајем новембра 1900 год. Ерос ће бити доста близу Земље (0.33) и тада ће се видети као звезда 8. величине.

Интересантна је околност, да Ерос, кад је у перихелу има брзину кретања 1.03, док је Земљина брзина на истој дужини 1.02.**)

*) Ова је мера изражена по астрономском метру, а то је даљина од Сунца до Земље. Његова је вредност око 149 милијуна километара наших. Један милиметар астрономски мери наших 149 хиљада километара!

**) Овде је јединица средња брзина Земљина, која износи око 33 километара у секунди.

На основу извршених посматрања Cromelin одредио је, да пречник те нове планете износи око 27 километара. Маса јој је 2 милијуна пута мања од Месечеве масе.

Нова планета, Ерос, тако особита по своме положају у планетском систему, постаће предметом многобројних интересантних испитивања како у погледу небесне геометрије, тако и у погледу небесне механике. Њом ће се моћи користити, да се са много већом тачношћу одреди Сунчева паралакса, по методи која је већ примењена на Марс и планетицу Флору. Та паралакса је најважнији члан, помоћу којег се одређују тачне даљине небесних тела и звезда. Комбинација хелиометричких мерења, односно појединих звезда у близини Ероса, без сумње ће дати одличних резултата. За ова посматрања нарочито су повољне околности, што ће се тада — када Ерос буде близу Земље — ова планета налазити у пределу, који је веома богат звездама (констелација Бика и Близанаца). Тако ће се дакле одредити много тачнија вредност *астрономског метра* т.ј. средње даљине између Сунца и Земље.

Испитивање кретања ове планете, вршиће се с врло великим интересом, нарочито због важних поремећаја (пертурбација), које ће Ерос претрпети због своје близине према Земљи, и то од прилике сваке седме године. Нешто ће теже бити одређивати поремећаје Еросове од утицаја Марса, јер ће они бити маскирани другима, пошто Ерос никада не може бити Марсу тако близу, као што је према Земљи. Интересно је обратити пажњу да 15 Марсових година чине 10305 дана (687 дана × 15=10305), и да 16 Еросових година чине 10315 дана (644.7 × 16 = 10315), а то износи Земљиних 28 година и око три месеца. То значи, да ће после толиког размака времена Марс, Ерос и Земља бити у истим међусобним положајима и на истим тачкама својих путања — Знање ове периоде доноси нам те користи, што ће се тада моћи показати врло значајне периодичке промене од утицаја Земље и Марса, које ће и теоријској и практичкој астрономији донети веома драгоцених прилога.

Осим ових користи, Ерос ће нам још послужити — по речима америчанског астронома проф. Ed. Pickering-а — да се утврди смисао оног физичког закона, по коме јачина светлости опада са квадратом остојања од светлосног извора. Управо, Ерос ће нам послужити да се тачност овога закона практички испита, да би се на тај начин могла утврдити нека средина у васиони, која светлост — на неки начин — упија. Ерос је за ове огледе нарочито подесан због веома различитих својих даљина од Земље, а осим тога још и по томе, што се, због јаког приближавања Еросова нашој Земљи, може констатовати знатно мењање његовог фазног угла, те тиме нам послужити као изврсно средство верификације горњега закона, који доводи у везу тај фазни угао са променама сјајности планете. На ову појаву већ су 2—3 посматрача, независно један од другога, обратили пажњу и добили већ и извесне резултате.

тара), колико јој се не приближује ни једно је мишљење у томе, да Месеца. Према рачунању, Ерос се највећма место у оној зони астеро-кад му перихел пада 22 јануара т. ј. онога њено планети Марсу учи-пролази свој перихел (према Сунцу). Перихелосове теже, те је тиме нати су већ за извесан број година и падају: већу близину Земљи,

1894. 21. јануара	1909. 1могло имати какву
1895. 28. октобра	1911. 16. Еросове путање
1897. 3. августа	1913. 21. ј. већу близину,
1899. 9. маја	1915. 28. ма
1901. 12. фебруара	1917. 3. јануараниjем от-
1902. 19. новембра	1918. 9. октобро често —
1904. 25. августа	1920. 14. јула три члан
1906. 31. маја	1922 19. априла Меркур
1908. 5. марта	1924. 25. јануара. ланета:

Чисто се мора сажаљевати околност, како се из горњега е екс-је најповољнији положај Еросов (за доба нашег живота) био још што нуара 1894 год. и — прошао је неопажен! Да се онда знало за овме-нету, данас би нам била скоро три пут тачније позната даљина од Сунца и осталих планета, јер је тада паралакса (податак, којим даљине рачунају) Еросова морала бити већа од 1 лучне секунде!

По одредбама Chandler-а, ова планета сврши један свој пут око С за 643.10 дана (Berberich је израчунао 644.73 дана). Према томе, ни није доба, када ће нам Ерос бити сасвим близу јесте тек 24 јан 1938 године! Ну у нешто повољније околности за нас у изглед 1901. када пролазак кроз перихел пада првих дана фебруара месеца тим 9. јануара 1931 године.

Ну у Еросовом питању настаће онако повољне околности какве биле 1894, тек 1924, 1954 и т. д. Колико ли ће од нас доживети ма и ову прву годину, тако плодну за астрономске радове, када ће се, моћу Ероса знати тачније, колико смо удаљени од Сунца!...

Ма да Ерос на једном делу своје путање иде нешто даље од Мар ипак се ова планета мора по положају своме сматрати *између Земљ Марса* јер јој средња даљина од Сунца износи 1.46 а Марса 1 52.*) краће растојање Ероса од Земље износи 0.15, дакле је скоро два ближи него Венера (0.27), а свакако још много ближи него ли и кад је Земљи најближи (0.38). Крајем новембра 1900 год. Ерос ће доста близу Земље (0.33) и тада ће се видети као звезда 8. велич

Интересантна је околност, да Ерос, кад је у перихелу има кретања 1.03, док је Земљина брзина на истој дужини 1.02.**)

i- се из- и је нар- о је реди не се

---

*) Ова је мера изражена по астрономском метру, а то је даљина од Земље. Његова је вредност око 149 милијуна километара наших. Један милиметне номски мери наших 149 хиљада километара!

**) Овде је јединица средња брзина Земљина, која износи око 33 кило секунди.

на југ за читавих 5 степени. Изгледа да му се умањују рогови. Сама пак животиња ништа не губи у величини и тежини.

П. С. Павл.

О утицају околине на љуштуре мекушаца. — Чувени малакозоолог С. Клесин, један од највећих стручњака у Немачкој за мекушце, који је и код нас познат са своје обилате помоћи пок. Л. Докићу приликом проучавања му српских пужева, држао је лањске године у виртембершком јестаственичком друштву интересно предавање, у којем је на основи многобројних примера показао, да прилике у којима живе мекушци знатно утичу на величину, боју, дебљину, украсе и обим њихове љуштуре. Своје предавање завршио је овим: „држим да сам доказао, како на наше мекушце битно утичу прилике у којима живе, шта више да су тиме изазване и све варијације њихове. Да ли пак околина после дужег задржавања мекушаца, у њој утиче и на њихове органе, тако да животиње најзад не могу ни живети више под другим погодбама, изгледа ми врло вероватно, само за сада у овом погледу немам још довољно проматрања да то поуздано тврдим.“

Св. Радов.

Очи у шкољака. — Обично се у Зоологијама, писаним за школе, наводи како шкољке немају никаквих очију на глави. Само неки (на пр. род Pecten) имају па ободу плашта низ малих очију. Али се сада тачним испитивањима доказало, да неки родови шкољака имају очи. У најновије време проучавао је овај предмет, у зоолошкој станици Wimereux (Pas-de-Calais), проф. Paul Pelseneer, и о томе саопштио у „Comptes rendus de l' Acad. des Sc.“ 1898, II., стр. 735. Код већине родова митилида (код митилуса, митодомуса и модиоларије) као и код сродног рода Avicula s. stv. (изузевши род Meleagrina) имају одрасле животиње по два јасна и добро развијена ока. Очи су састављене из једне јамице с пигметираним зидом и једног кристалног тела. По структури својој држе средину између очију пужева Trochus и Patella. Оне се не налазе само код одраслих животиња, већ и код ларви, али тек онда пошто су се образовали први шкржни конци. Леже на бази и на осовинској површини првог кончића унутрашње шкржне ламеле. Инервира их церебрална ганглија. Код ларви леже изван велума на задњем ободу, према томе хомолошке су с очима ларве од Chiton-a, у које се такође находе ван велума, дакле нису сличне с очима у пужева, које постају у веларном пољу.

П. С. Павл.

Геологија.

Српско Геолошко Друштво имало је 10. јануара ове године свој LXVII збор, са овим радом:

1. Ј. М. Жујовић: а) приказује друштву први геолошки глоб од проф. В. Дамеса, на којем је поред јасног прегледа геолошког састава свих континената врло лепо представљено и распрострањење разних садашњих творевина по дну мора и океана; б) затим говори о новом уџбенику Elemente der Gesteinslehre од проф. Х. Розенбуша, који је према ауторовим предавањима удешен за универзитетске почетнике; в) показује друштву Catalogue des bibliographies géologiques (уредио га Е. Маржери) у којем је потпун списак свих дела (3918 на броју) што упућују на даљу специјалну литературу о свима геолошким предметима, областима, личностима и т. д.; г) обраћа пажњу на другу књигу румунског годишњака музеја за Геологију и Палеонтологију, који излази као замена годишњаку геолошког комитета у Букурешту.

2. Ј. М. Жујовић резимише расправу Е. Хауга Sur quelques points téoriques relatives è la géologie de la Tunisie. За геологију Туниса карактеристични су прекиди формација и трансгресије јурске, а за орографију непрекиданост венаца, која долази од купасте и коритасте структуре. У средини купа (дома) терени су јурски и доњокретацејски, а у средини корита терени су терцијарни. Набори не иду И—З нити ЗЈЗ—ИСИ, какошто се шемски узима да би се туниски планински венци везали за Сицилију (Кокан, Сис), него им је правац ЈЗ—СИ, те у продужењу пролазе западно од Сицилије и упиру у Транстеверске Апенине у средњој Италији, с којима се туниски венци подударају и стратиграфски и тектонски много више но са Сицилијом. Преко средњих Апенина туниска је серија слојева везана за јужне кречне Алпе, преко алгирскога Атласа и Ђибралтара везана је за бетски венац у Шпанији, који је опет преко Балеара везан код Нице са зоном северних кречних Алпа. Централна алписка зона настављала би се преко Савоне, Корзике, Сардиније, обалске зоне Алгира и т. д.: око ње су се приљубиле алписке боре као што су се кривине Карпата и Динарских Планина приљубиле уз масив Источног Копна.

3. Д. Ј. Антула износи садржину чланка *О примени ботаничке Палеонтологије у рударству* од Потоније — из берлинског *Часописа за практичку Геологију.* — Референат нарочито истиче значај фосилних биљака по одредбу стратиграфских хоризоната — и поделу флоре за време палеозојских формација, коју је Потоније у овом свом чланку изложио као извод својих студија. — У вези са овим показује фосилне биљке Annularia stellata Schloenb., Neuropteris flexuosa Brongn. и Pecopteris arborescens Schloenb. из Кладурова, које се између осталих налазе у музеју рударског одељења и указују на горње хоризонте продуктивног Карбона (карвински и швадовички слојеви у Моравској и Горњој Шлезији и саарбрички и отварски слојеви у области Сааре и Рајне).

Овим поводом Ј. М. Жујовић указује на тешкоће, на које се наилази приликом студије фосилних биљака, нарочито из примордијалне

флоре, у којој су често за биљке сматрани предмети који то нису: показује неке примерке фосилних псевдобиљака, даље најновију монографију медуза (Fossil Medasae by Ch. D. Walcott, Washington 1898.), у којој се сада приписују медузама неки најстарији родови биљака, и скорашњу белешку М. Штауба Ueber die durch rinnendes oder sickerndes Wasser erzeugten pflanzenähnlichen Abdrücke (Földtani Közleny, 1898), у којој је представљен садик папрата и лепиденарона, створен у филтру за каолин у порцеланској фабрици у Карлсбаду.

4. Олга Гавриловићева изложила је мишљење J. Сабоа о разлици између чисто петрографске и геолошке класификације вулканских стена. Сабо је, проучавајући мађарске трахите, унео у своје одредбе поред чисто петрографских и геолошке елементе, и овим последњима дао највећи значај, схвативши стену не само као конкретну материју, него и као јединку у саставу земље. Како се први елементи проучавају у лабораторији а други на терену, то петрографска класификација има општи а геолошка специјални значај. Ну тек комбинацијом ове две класификације добија се потпуна слика о стенама. Разни типови мађарских трахита показују јасне генетске везе и чине један циклус ерупција. Од минералних састојака по хронолошке односе најзначајнији су фелдспати, јер се по реду опадања силицијеве киселине у њима дознаје и ред постајања стена. Модификације и појаве неких минерала на контакту два типа такође су последице генетских односа.

5. J. М. Жујовић изложио је резултате својих студија порфирита у Србији с нарочитим обзиром на њихову класификацију. — По обичном класификовању, према главном феромагнезиском састојку, у Србији има: биотит-порфирита (у Подгорини), амфибол-порфирита (у Грацу, Балиновићу, Љубовиђи), уралит-порфирита (на Авали), аугит-порфирита (под Гребеном, у Илиџу, Добром Пољу, Бобови, Ситарици, Лелићу, Селанцу, Постењу). — По микроструктури се наши порфирити могу поделити на: андезитске (овде спада већина правих порфирита), трахи-андезитске (Авала, Илино, Добро Поље, Градац, Лелић, Балиновац), фелсити е (Стубао, Љубовиђа, Бачевци и т.д.) — По старости терена, у којима су нађени, порфиритски слојеви и жице могу се овако груписати: палеозојски (Илино, Добро Поље), перм о-тријаски (под Гребеном и Штрпцем), тријаски (у Подгорини и Подрињу) и кретацејски (Авала).

6. П. С. Павловић износи податке о старости форамниферског рода Semseya. Овај је род поставио А. Франценау проучавајући форамнифере из Маркушевца код Загреба. Како је маркушевачка фауна у опште мешавина понтиске фауне са старијим неогенским маринским фаунама, поглавито у погледу на микрофауну, то се није ни могла одредити старост овога форамниферског рода. Павловић пак истиче ове факте: а) да је у несумњивим сарматским слојевима у Врапчу (код Загреба) и на Белим Водама (код Београда) такође нашао представнике

исте врсте поменутог рода (Semseya lamellata Franz.), б) да овај род до сад нигде није нађен у медитеранским слојевима; према томе закључује како је највероватније да је Semseya сарматске старости.

Св Рад.

Статистика

Први попис становништва у Русији. — Познато је, да је још 28. јануара (9. фебруара) 1897. год. извршен први попис становништва у Русији. Али резултати овог пописа, објављени у руском службеном органу *Владином Веснику,* нису били довољно познати, с тога је о њима прошле године Д. Етов публиковао у француским *Географским Аналима* (Annales de géographie) нарочиту аналитичку студију. Етов прво поправља и усавршава методу, која је заступљена у руском службеном органу. „Азбучни ред нема никаквог смисла и етнографска груписања нису основана.“ Етов је у својем прегледу спојио руске губерније и провинције по групама једнаке насељености, почињући Пољском, која је најнасељенија област. Затим од укупног броја становништва одбија број становника оних градова, који имају више од 25000 становника, па онда тек дели остатак броја житеља бројем квадратних километара и тако одређује густину насељености. Заиста, „популација великих градских агломерација увек ремети резултате оваквог израчунавања и чини да је увек досад, кад се о овоме није водило рачуна, добијала сасвим нетачна слика о густини насељености.“ Отуда је у прегледу Етова петроградска губернија спала с ранга оних губернија, које имају 40—50 становника на квадр. километар, у ред суседних губернија: новгородске, естонске и финске, „што пак тачно одговора правом стању ствари“. — Још у почетку своје студије наглашује Етов велики значај овог руског пописа, „јер је то први попис у Русији, који је како треба извршен.“ Пре 28. јануара (9. фебруара) 1897. год. било је истина десет ревизија руског становништва: пет у осамнаестом и толико исто у деветнаестом веку. Али су се ове ревизије стварно односиле само на мушку популацију, на одрасле, на оне што плаћају порезу, „што ће рећи: скоро искључно само на сељаке.“ Уз то, како је овај делимични попис имао за сврху само да одреди нову размеру порезе на главу, и како је увек повлачио за собом повећање дажбина, то су се и сељаци, да би избегли попис и таксу, крили по суседним шумама, или су чак и бежали. Броју људи, добивеном на овако непотпун начин, додават је раван број жена и произвољно одређен број деце на главу, те је тако добијан, врло приближно укупан број становништва. Само једна од ових десет ревизија извршена је с нешто научне брижљивости: то је ревизија од 1851. год., којој је припадао академик Кепен. Десета и последња извршена је 1858—1859. Тек, дакле, 28. јануара (9. фебруара) 1897. год. био је први правилни

попис. „На 150.000 пописника, од којих је већина вршила попис добровољно, радило је без награде; међ њима је било лекара, инжењера, студената, официра. Цео свет је ту узео учешћа, и посао не бејаше лак: већи део пописача не знађаху ни читати ни писати. — Ево бројева које је дао Етов:

Укупно становништво руске царевине у год. 1897. досеже до броја 126,389.257 становника (т. ј. 6 на кв. км.; у Француској, пак, долази 72 на кв. км.). Овај се број овако дели:

Пољска: 1885., 7,960.304; 1897., 9,455.943 (74 на кв. км.). Кавказ: 1885., 7,284.547; 1897., 9,248.695 (21). Европска Русија: 1851., 52,797.685; 1858., 59.415.441; 1885., 81,725.185; 1897., 94,215.415 (19,4). Туркестан и Закаспијска: 1885., 2,759.985; 1897., 4,270.299 (3,5). Главна степска губернија: 1885., 2.567.113; 1897., 3.451.385 (1,5). Сибир: 1851., 2,437.184; 1858., 2,949.896; 1885., 4,313.680; 1897., 5,727.090 (0,46). Руски поданици у Финланду 14.018, букарски канат: 12.150, кивски канат 3.937.

Вреди прибележити примедбу, да овај главни попис становништва није извршен у великом херцогству Финској. По *Саопштењима Петермановим* имала је Финска 2,560.000 становника, које ваља додати горњем броју 126,389.257; дакле укупно: 128,949.257.

Популација руских земаља, подељена на становништво градско и становништво сеоско, дели се овако (доносимо цифре за градове са више од 100.000 становника):

Краљевина Пољска. — Градско становништво: 2,059.340 (Варшава: 614.752), сеоско становништво: 7,396.603 (64 на □ км.).

Европска Русија. — Градско становништво: 11,830.546 (Петроград: 1,267·023; Москва: 988.610; Одеса 404.651; Рига: 282.943; Кијев: 248.750; Харков: 170.682; Вилна: 159.568; Саратов: 133.116; Казан: 131.508; Екатеринослав: 121.216; Ростов на Дону: 119.889; Астрахан: 113.075; Тула: 111.048; Кишињев: 108.506). Сеоско становништво: 82,384.869.

Кавказ. — Градско становништво: 996.218 (Тифлис: 159.862: Баку: 112.253); сеоско становништво: 8,252.477.

Сибир. - Градско становништво: 462.182 (градови са више од 50.000 становника: Томск: 52.430; Иркуцк: 51.483); сеоско становништво: 5,264.908.

Главна степска губернија. Градско становништво: 261.972 (највећи град Омск 37.470); сеоско становништво: 3.189.413.

Туркестан и Транскаспијска. Градско становништво: 670.690 (Градови са више од 50.000 становника: Ташкент: 156.506; Наманган: 61.906; Самарканд: 54.900; Кокан, 54,452). Сеоско становништво: 3,599.609. — Нови добици памирских области нису урачунати у пописане крајеве.

С. Д. М.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Гордана, глума у четири чина, од Др. Лазе Костића.

(НАСТАВАК)

Од тренутка на ком смо стали, то јест доста рано, све се окреће наузнак, и личности у комаду почињу, ако тако можемо рећи, ићи наопако. Тачно од тог тренутка логика гледаочева, која је здрав разум, и логика личности у комаду, долазе у изненадан и плах сукоб, и тако остају, у сталном непријатељству, до краја комада. Као неки ветар недоследности да је изненадно прелетео преко глава тих личности, и нека палица, мање више чаробна, да се дотакла њихових чела. Личности не чине више оно чему смо се од њих надали; у накнаду за то, оно што од њих најмање очекујемо, оне ће одсада чинити по правилу. Михат ће се јављати у више аватара но Вишну, и свака ће од њих бити мање очекивана и мање оправдана но друга. Ни Вукосав неће бити бољи. Он ће, на махове, остављати своју ћуд набусите ускочине и мужа по источњачком начину (Г. Костић је смео с ума да Вукосав длаку мења, али ћуд никад) па ће се претварати у заносног(а) љубавника, са задиханом и зажареном дикцијом Ромеовом.* Што се тиче Гордане, она ће бити гора од поменутих Долора и Федора (бојасмо се, не убојасмо се!). Она, која извесно ни као дете није могла плакати, која теже плаче од Вукосава, која никада не плаче, која прсне у смех кад се други заплачу, та ће се Гордана моћи сада заплакати за сваку ситницу, за најмању реч; и, на пример, на оне горње последње речи Вукосављеве, она се *бори с плачем* и *полази*, уцвељена, дубоко ожалошћена, да се склони испред мужа свога. Од тога тренутка, у осталом, она често плаче; и уопште, изрази њених осећања постају сада врло

*) Вукосав једном, кад остане сам, кликће за Горданом: „Да ли ћеш ми ваљати без твога блага? И колико? И докле? Ма бићеш ми мила док ми је главе на рамених, а милија од главе, од очију у њој, од срца у грудима; милија без тога блага но друга са свијем дворима млетачкијем, са цијелим благом овога свијета!“

шарени: она плаче, плаче и мази се, мази се и пада онесвешћена, пада онесвешћена и „ветри јој траг." Њен говор прате одсада оваква сценичка упутства: — *полети му на прса* — *мази се* — *пане онесвијешћена на сједиште* — *пане јецајући Михату око врата* — *пане несвијесна под бријест* — *клекне дижући склопљене руке* — и тако даље... Гордана! Али, очевидно, то више не може бити она малопређашња Гордана, она присебна, мирна, озбиљна, стамена, јуначна, достојанствена, чврста, крута, горда, дрска Гордана коју нам је писац онако вешто представио при њеној првој појави! И, више још, очевидно је, кад боље погледамо, да нам писац њу и није тако представио; да он није ни имао намеру да Гордану тако оцрта, и да смо се ми извесно преварили кад смо горњи призор онако протумачили. Јер горњи призор износи свега једно десетину реди: он ишчезава у целом комаду; он је тренутак у целом трајању, један миг у сveколиком понашању Горданином. Одмах прве речи које долазе иза њега, одмах непосредно најближи покрет њен, видели смо, утерују наше тумачење у лаж. Ни с мало, дакле, ни с много наше помоћи, тај призор није могао значити (ван случајно; а случајно је случајно) оно што смо ми у први мах били помислили. И да наша оцењивачка дужност није тражила да поменемо све своје важније утиске, ми смо могли тај призор и не помињати. — Констатовавши то, пођимо даље, и наставимо анализу комада. И пођимо брже.

Ele, на последње Вукосављеве речи, Гордана се бори с плачем и полази. Вукосав на то постаје милостив и сам, и меким гласом заљубљенога баритона правда се („Нека, Горде, није ради приговора, ни дâ Бог"); затим племенито поцепа принципово писмо, залогу Горданиног блага. Гордана потресено викне: „Ву-Вук-Вукосаве!" па како је Вукосав у том тренутку „бацио комате писма, ширећи руке", она му „полети на прса", узвикујући: „Мој војно! Драги мој!"

Тако у загрљају затиче их Михат. Михат долази да се свети, киван и једак. „Виђи, голуб и голубица! Како се кљују! И не мисле на замку што им се меће." Но у другом тренутку, пошто их је гледао загрљене, у њему, шашавцу, нешто објужи, и он се расплине од милоте: „Лијепо је, вели, и видјети, а камо ли чинити! Штета би била растављати их. Кад бијах дијете, шћах бити дјецу која би плашила или хватала тице кад се расту. А сад ја кренух да хватам и растављам људе...!" После ове орнитолошке успомене он се сасвим раскаје. „Михате, Михате, то није поштено што си наумио. Грехота, срамота што си и један час помислио. — Но кад сам већ овдје, да му се јавим." И онда им назове Бога. Гордана се тргне: „Ко је то? Ју, ала је грдан! Реци му да одлази!" На то Вукосав: „Виђи Мргуд! Оклен ти, Мргуде?" Па кад му Михат одговори да долази из дружине, он му одврати: „Па што"—, и „пође к њему". Али га „Гордана ухвати за руку, као да му не да, а другом руком махне на Михата: — Хај' ћа." На то је Вукосав „udari ногом". „Муч! вели".... Тако он: а ви усплахирени тражите разлоге томе ударцу, тражите тајан-

ствене разлоге са којих Вукосав удара Гордану ногом? Немојте их тражити, њих нема.

Гордана, са које ми очију не скидамо, прима, међутим, ударац стојички; и уопште схвата целу ствар много мирније. Погодивши да је на сметњи, она се уклања. Пролазећи поред Михата, она га „погледа попријеко“ и, с једним детињим покретом срдитости, прогунђа још кроз зубе: „Уклетво једна!“ Затим одлази да мужу спреми што му треба за пут. „Видим, вели, да ће у чету; морам наћи који златник да му тутнем за пас.“ Богобојазна је душа Горданина!

Но ако је Гордана примила ту *ногу* тако хладно, има неко који ту ствар схвата мање равнодушно. И као у стварном животу што се често дешава да се у некој прилици лепо покаже онај од кога смо се томе најмање надали, тако и овде витешку улогу узима на себе бембер Михат. На овај ударац, он узвикује, за себе у осталом: „Што чиниш, несретниче! Зар ногом? Сад нема милости, сам си се заклао.“ И Михат онда вади и предаје своје писмо Вукосаву.

Писмо је од Марка, првог четника Вукосављевог, који му јавља да је допао тешке тамнице код Алил-бега Бојичића и да своју главу меће њему, Вукосаву, на душу. Вукосав на то (да скратимо) наређује да му се спреми коњ и оружје, па ће одмах с Михатом у чету. У том тренутку долази Гордана с кесом новаца; тутнувши је Вукосаву за пас, она га упита: „Заиста полазиш, Вукосаве? У чету? Хоћеш ли брзо дома?“ — „Не знам, невоља је.“ Гордана тада навали да и њу поведе са собом, и „хвата га за раме“; али је Вукосав отисне и, рекав јој збогом, одлази с Михатом. Гордана врисне за њим: „Вукосаве!“ затим падне, заједно са завесом, ничице на земљу.

У другом чину, Вукосав је, издајством Михатовим (писмо је било лажно) сужањ Алил-бега Бојичића, и лежи окован у његовој тамници, из које ће на курбан, на колац, на најстрашније муке. Писац је, дакле, хтео да освета те суклате испадне изузетно црна и подла.

Позорница опет представља Вукосављеву кућу. Пред кућом седи Михат, прерушен у гуслара (овај власуљар злоупотребљује своју вештину), и гуди уз гусле. (Ви ћете нам рећи да је Михат последња личност коју сте очекивали затећи у овом тренутку пред кућом Вукосављевом, и да је гуђење последња ствар која је Михату могла пасти на памет, и ми вам то нећемо оспорити; али комад нисмо писали ми, но г. Костић, који је однекуд држао да и овога пута у његову комаду треба да има један интригант, да тај интригант буде прерушен у гуслара, и да тај гуслар чини и трабуња којешта. После подужег мудровања, како га Михат назива, Михат нам каже напослетку да се опет покајао. „Залуду Михате! Залуду твоје мудровање. Ти знаш лијепо да си учинио зло, ти нијеси дошао да одмудрујеш свој гријех, но да га покајеш. Али како, како?“ Он свој говор не довршује, јер у то се иза позорнице зачује граја женских гласова. „Михат се тргне“ и пође на лево, а на позорницу бану,

као Вагнерове Валкирије кад чују за пресуду Вотанову, с истом писком, али још мање складном — жене Вукосављевих четника, које у чудном жагору, у вашарској граји, казују да је Вукосав погинуо, да су му пси нашли труплину, и да му је глава однесена да кити колац под Удбином; најзад, из разговора пређу у препирку, у свађу, у бој, који, узгред буди речено, траје врло дуго. „Велика удари Перунику преслицом, Перуника њу за кике, све се жене побију", а у урнебесу њихову, кроз цику и вриску, „чује се само како се срамоте": „Ха, погани!" — „Ха, опајгоро!" Овоме ко зна какав би био крај да не наилазе мужеви, четници Вукосављеви, од којих један викне: „Бјеж'те жене!" на што се „жене препану и вриштући разбјеже куд која." — Овај призор је писац лепо смислио.

Пошто нас ове тривијалне жене ослободе свога присуства, долази Гордана. Из очију четника, из њихова ћутања, она прочита да им је њихова четовође нестало. Она онда почиње, оном познатом, бизарном дикцијом из *Максима Црнојевића*, с лажним патосом, с подигнутим и несносно плачним гласом, с рукама које не знају шта ће, с уплаканим очима и онакаженим устима, с много метафора и играња речи, своје јадиковање. Прилазећи једном по једном, она говори: „Како, Марко, соколе? Ти немаш ништа да ми речеш? А ти, Лабуде мој бијели, хоћеш ли ми ти пропјевати? Ти мучиш ка' и остала твоја бијела својта. Ни ти, мој врани Гавране? Кад бијеле тице не поју, да ли ће се црна смиловати? Но немој, немој! Ти би гракнуо страховито! Хај ћа! — Видоје, мој Видоје, мој очни виде! Ти си га видио, је л' да си га видио? А да ко ће виђјети ако неће Видоје! Ако га Видоје није видио, тада нема вида, нема свијета, свуд је мрак — мрак — мрак! (*Посрће према Милану*)."

Пошто се четници, вртећи главом и показујући прстом на чело, разиђу, и Гордана остане сама, она седа на седиште уз брест и унезверено гледа у простор пред собом, рукама расејано пипајући око себе. Под руком осети преслицу, коју једна од малопређашњих жена бејаше ту заборавила. „Што је ово?" И преслица јој се, у њеном заносу, учини као „дијете, мало дјетешце повијено." И сад, сетивши се да јој је мужу увек жао било што досад није повила, она наставља: „А да сам, што би јадно дијете? Зар да слуша кукање и запјевку мајчину, зар да му се млијеко мајчиних груди разводњи, зар да му се мајчина храна насоли сузама мајчиним? (*Грлећи преслицу као дијете*). Не, ни да Бог. Мајка би стегла срце, мајка би уставила сузе, све би их гутала, само да чеду свом не оштети млијека; а моје чедо, мој соколовић, није, није, сиса, гута млијеко мајчино —! — То, млијеко? Не, сине, ако Бога знаш! Мајка ти је бона, јадна, чемерна, отрована. То није млијеко, то је јед, отров. Не отрова, сине, не отрова! (*Баци преслицу*). Куку! Куку! (*Пане онесвијешћена на сједиште уз бријест.*)"

И кад долази Михат, ова простачка реторика, нека нам је допуштено назвати је тако, са својим извештаčним фигурама и својим напрегнутим тоном, наставља се...

Глума, дакле, о којој смо ми прво били помислили, видевши у почетку оног сукластастог Михата, и знајући по народној песми да ће се ту жене облачити у мушко одело као у оперетама, и сећајући се да је и народна песма све пре него жалостива, и осећајући да што год се у овом комаду ради озбиљнога то може бити само у пола озбиљно, јер комаду знамо по песми свршетак, и знамо да Вукосав није могао погинути у другом чину, кад ће га Гордана избавити у четвртом: глума, велимо, о којој смо помислили да ће бити лепа весела игра, пуна хумора, таман с толико благих суза да шалу учини благороднијом, ето се изврглa, неочекивано, нелогично, у црну мелодраму, с несвестима и заносима, с наступима страховитог бола и окамењене погружености, и ми смо, вај! опет пред једним од оних традиционалних мелодрамских призора, који наше јадне живце међу свакад на нове муке, у којима је све лажно, и глас, и осећања, и речи, у којима глумци имају прилике да до краја задовоље урођену им наклоност за оним лажним и убилачким декламовањем својим, и за време којих би човек волео да није на свом месту, да је ван позоришта, на улици, негде далеко, што даље од протагониста док овај на позорници запева, цвили, јауче, брекће, рже и лаје, ваљајући се с устима у прашини...

Ово мешање оваквих призора у глуму која је и Богом и људима била одређена бити комедијом — комедијом вишега стила, комедијом херојском, ако хоћете, али комедијом — највећа је мана овога комада ...Али ће можда боље бити да укупну оцену и опште напомене о комаду оставимо за доцније, пошто довршимо анализу његову. На то и онако нећемо више дуго чекати.

Еле, кад Михат дође, и Гордана се пробуди из свога заноса, он јој исповеди да је он издао Вукосава, и да је то учинио с тога што није могао да поднесе да је Вукосав бије ногама. Овде ми Гордану нисмо добро разумели. Она ову исповест прима доста хладно. Да ли зато што је та исповест оставља доиста хладном? Да ли из дипломатије? као што по свему изгледа, и ако доста неочекивано. Како му драго, она, која је мало час крвожедно тражила издајника свога мужа, да му „извади очи,“ сад мирно разговара с Михатом, и обећава му шта више, ако јој помогне избавити Вукосава из тамнице, да ће јој бити „милији од рођена брата“. Осим тога, пошто јој он обрати пажњу на то како је то мало лепо било од Вукосава што је ударио ногом, она му призна да је њему, Михату, „више било стало до њеног образа но њој самој,“ и реши се да се за онај ударац наплати Вукосаву.

За тим се договоре како да спасу Вукосава, и смисле ово. Михат ће отићи Али-бегу, који је једна лаковерна будала и Михату све верује, и испричаће му: (1) како је војска змијоглавих, коју је змијска царица послала Султану против ћесаревих псоглава, пошла на Беч да свети Кара Мустафу, и како је већ пала у Приморје; и (2) како је цар издао заповест да сваки делија који је заробио каквог царског хајинина мора тога послати у Стамбол, да се сви закољу на курбан заједно с ћесарем, кад

овога змијоглави доведу из Беча. Затим, кад Алил буде како ваља припремљен, доћи ће Гордана, прерушена у пашу змијоглавих, и повешће, у име султаново, Вукосава у Стамбол, — то јест кући.

И кад се завеса диже за трећи чин, ми смо у Удбини, код Алила. Позорница представља богат и велики трем у његовом двору. По трему, овде онде, миндерлуци, ћилими, и т. д. У дну велики прозор од ситних окана. Хвата се сутон, и Алил се прашта са својим гостима, који му одвраћају иза позорнице. „У здрављу! — Лаку ноћ!“ Алил, пред којим је Михат баш сад причао своје приче о псоглавима и змијоглавима, изгледа забринут и надгледа да ли му кључар добро затвара врата. „Стави пријеворницу!“ вели. Затим се враћа на миндерлук и, замишљен, узима лулу.

То вече треба да дође Гордана. Она је заиста са својим змијоглавима, Вукосављевим четницима, негде у заседи, и чека на уговорени знак.

Михат, нестрпљив да уграби згодну прилику да да знак, тумара по соби, и запиткује сваки час Алила. Овај, коме данас није до ћаскања, одговара расејано и кратко.

— Што велиш, беже? да их ја не препадох својом причом, ови шћаху остати на ноћиште?

— Шћаху.

— А згодно ли је досјетих?

— Те згодно.

После кратке почивке Михат наставља:

— А богами, беже, већ мрче. Да упалимо луч?

— Упали.

Почивка. Михат опет надовезује:

— Много су ти гости задимили.

— Много.

— Да отворимо прозор?

— Отвори.

— Да посвијетлим господи док не пријеђу мост?

— Дела, дела!

Михат радосно истури луч кроз прозор — јер то је био уговорени знак — па се онда враћа, и наставља разговор с Алилом.

— Збиља!

Алил се јако тргне:

— Што би?

— Је ли ти још у животу онај хајдук?

— Вукосав? Што питаш?

— Што питам? Тешко теби ако си га погубио!

— Не лудуј, море. Кога се тиче што ћу ја чинити с мојим робом!

— А цара? цара у Стамболу?

И ту му Михат каже ону тобожњу султанову заповест о зароблєним хајинима коју горе поменусмо, додајући да ће свачега бити ако нађу змијоглави, па чују да је он сам погубио каква роба. Алил, поплашен, има овај диван одговор:

— Хвала Богу, још је жив.

Па онда, правдајући се:

— Нијесам знао, Бога ми. За цара и ја ћу погинути, а камо ли — куд се дижеш?

Михат, нестрпљив да види да ли иде Гордана, отишао је на прозор; а Алилу каже:

— Хоћу да видим. Бојим се да та страхота не дође док сам ја овђе.

Па онда, с прозора, неспокојно:

— Као да се нешто примиче...

Алил устане на ноге:

— Је ли, Бога ти?

— Михат онда, као препаднуто, тргне се с прозора, па викне:

— Ево их, Бога ми. Но сакриј ме, беже, ако Бога знаш!

— И ја бих се сакрио, мој Мргуде!

У то се зачује лупа на вратима и вика: „Отварај!“ Михат викне, држећи се рукама за Алила:

— Не отварај, мене је страх!

У истом тренутку чује се ситан звекет разбијеног стакла и, кроз разбијен прозор, насред трема, падне топузина. Врата подворна прсну; из једне собе нагрну поплашена чељад: Алилова мајка баба Мера, Фатима и Зулејма његова жена и сестра, Омер и Мемед његови мали синови, Златија његова братаница, Кумра његова мала кћи, који се вриштући и јецајући стану купити око Алила, за кога се држи Михат. Жена и деца Алилова покушају да се заклоне иза Алила, но Алил их гурне преда се, те се сви заклоне за бабу Меру. Алил, више мртав но жив, говори којешта: „Бјеж'те, дјецо; бјежите, жене! Шта ћете ми ту?“

Улази Гордана, преобучена у пашу, у богатом оделу.

У соби настао тајац — само се чује дечје јецање.

Гордана ступи два три корака на позорницу, обрне се на се, махне руком као устављајући ван позорнице своје змијоглаве, и сикће:

— Сиса, соса, сасу, сиктала, ћа!

Затим, окренувши се оној гужви од људи, жена, и деце, у једном куту собе, викне:

— Гдје је домаћин? Гдје је домаћин, или ћу овај час пустити све моје делије на вас!

Алил најзад излази пред Гордану и, дркћући од главе до пете, каже јој:

— Че-че-стити пашо! Опрости, но ми смо се пре-препали.

Ово је можда најлепша реч у целом комаду: Алил у своје оправдање није могао ништа глупље измислити; у исто време, и ништа значајније, ни за себе ни за свој страх. Уопште, овај шаљиви призор, о коме смо помињали још у почетку, најлепше је место у комаду; и боље још, место — нећемо да кажемо по изузетку, то ћете ви сами видети — место доиста лепо. За време овог призора имали смо једно четврт часа праве, истинске забаве. Алил који допушта да се тај покор чини у његовој кући, његов страх, Михатова приклапања и обешењаштво (Михат је у овом чину сасвим други човек), онај занимљив метеж о доласку Горданином, сам Горданин долазак, живописна средина најзад, све је то било пријатно чути и видети. Додајмо још, као што је право, да је пријатном утиску доста допринела и разумна и занимљива игра г. Тодоровића.

Остатак овог призора и комада постаје опет нејасан или незанимљив или у нескладу с општим тоном комада.

Гордана наређује да јој се доведе роб, да види да ли је добар за курбан. Кад јој доведу окована Вукосава, она га немилостиво удара топузом. Ми нисмо бројали, али се она извесно једно десетину пута залеће на њега, и сваки пут га удара с новом жестином по неколико пута. Ово ударање постаје физички несносно. У исто време, остављено нам је да нагађамо разлоге за то ударање. У народној песми Гордана удара Вукосава да се не би издала пред Турцима; у комаду изгледа да га удара нешто и због тога, али више из љубоморе, што га је мало пре поменута братаница Алилова хранила и приликом тешила у тамници; али то није јасно казано. Осим тога, вероватно је да га бије и за ону *ногу* у првом чину, за коју је кивна на свога мужа откако јој је Михат објаснио неумесност и суровост понашања Вукосављевог. Како му драго, то ударање траје врло дуго и отеже призор, који и иначе изгледа празан и незанимљив.

Гордана најзад одведе са собом Вукосава.

У последњем чину, ми смо на једном заравањку близу Острвице, на путу у приморје. Гордана је још прерушена у пашу, и њена срџба против њеног суровог мужа све је већа. (Заиста! оно што се догађа у души ове извитоперене дивљаке остаће нам до краја необјашњено). Њу они силни ударци топузом нису још задовољили; и она Вукосава меће на ново и тешко искушење, према којем су малопређашњи буздовани само дечја игра. Вукосав лежи под једним грмом и спава. Гордана му прилази „бијући га ногом". Кад га пробуди, она га упита шта је снивао. На његов одговор, да је снивао да је дома, код своје љубе, она се насмеје. „Остави, море, каква те љуба сад? А зар не мислиш, болан, да се преудала? Ала си сметен, мој робе! — Преудала? Горде? Моја Горде? Не, не! Никада. Моја љуба, моја Гордана? Не, не! Боже сачувај! — А да колико си тамновао? — Не знам, ваистину, а биће по године. — Па зар да те жена чека по године?" Она га тако мучи још неко време. Најзад му каже да је у Турака обичај да осуђенику с којим се

праштају пред његов полазак на губилиште поклоне нешто, што ће остати онима који му беху мили, да га се сећају. „Поклонићу ти, вели, онога коња тамо, с цијелом опремом.“ Вукосав оде. Кад се врати, он посрће. Он је познао свога коња. „Може ли бити? Не, не, ја сним још, ја снијевам, ово је сан, црни, страшни сан...“ Итд. И он одлази да види још једном. Уверивши се, он се враћа, као у заносу: ухвати се за главу, посрне, промуца: „Мој доро, мој доро — мој — мој —“, и падне. — Излишно је да напомињем да и овај призор, као и онај горњи, испада из тона ове глуме, и нарочито да је, ово мучење у овој прилици и неразумљиво и свирепо.

Но Гордани још ни то није доста! Она му каже да је тога коња добила на поклон од једне жене код које је била на конаку — неке удовице, тамо негде на мору, око Задра. „А кад је даривах, она ми даде то уздарје... Имађаше неко чудно име, не шћаше јој приличити. Не шћаше пуста, нимало бити поносита, па ипак се зваше — како оно бјеше? — Горде — Гордана...“ Вукосав цикне: „Лажеш, грдове, лажеш!“ и прекинув уже које му је руке везивало, загна се на Гордану, Гордана звизне у писак (требало је наћи нешто друго, цео је овај крај тривијалан), а на позорницу испадну четници, који задрже Вукосава. Гордана на то скине браду и чалму — и онда падну једно другом у наручја.

Таква је *Гордана* г. Костићева, о којој ми написасмо овај опширни књижевни преглед — да не речемо студију, да не би звонило сувише нескромно.*)

Највећа је њена мана, као што већ поменусмо, то што је обрада, што је боја, што је тон који је писац дао појединим призорима у потпуној нехармонији с предметом комада, с његовом целокупном фабулом, с његовим *општим* тоном. У глуми у којој се жене облаче у мушко одело, јашу коње и хитају се топузином, и плаше бегове; у којој се од нас тражи да верујемо да муж не може да позна своју рођену жену, ни по гласу ни по стасу, и ако није ни глув ни слеп; у којој псоглави и змијоглави играју врло велику улогу, и без мало доводе, ако реч није сувише педантна, перипетију у комаду; у таквој глуми такви призори сасвим су неприкладни. Остављајући на страну то што су они и сами по себи непријатни, не само са своје неприродности и са свог простачког ефекта, но и са своје претераности која, баш и кад су ти призори добро рађени, меће стално наше живце на муке, (ми сличан догађај, опеван у *Смрти Мајке Југовића*, и у песми једва подносимо): остављајући, велимо, то на страну, ти призори не ваљају много више с тога што нису

*) Ова студија је била намењена за први део у нашем часопису, у коме су чланци и расправе; но како је Уредништву стигла тек пошто је први део фебруарске свеске био закључен, то је за невољу, а с писчевим пристанком, објављена у рубрици Позоришног Прегледа. Ур

у хармонији с целим делом. Гледалац који види с каквим лаким предметом има посла чуди се тим тешким призорима, налази да су неистинити, неприродни; њега збуњују ти плаховити изливи претераних и трагичних осећања у једној комичној опери (јер то би била најкраћа и најтачнија дефиниција комада о ком говоримо: комична опера у прози и без музике): он осећа да је основна хармонија нарушена, и осећање нелагодности које има у тим тренуцима врло је јако.

Јер не треба се варати (а то се тако често превиђа! и ни једна ствар није можда мање позната и мање призната), огрешења о хармонију врло су крупна огрешења. Она вазда знатно худе целокупном утиску уметничкога дела; баш и кад се оно препоручује многим другим вредним особинама својим. Начело је хармоније најнеобилазније и најопштије од свих начела којима уметничко или књижевно дело има по нужности да се покори. У том погледу, све су друге особине уметничког дела од мање важности. Ни једна од њих није делу нарочито и неопходно потребна. Оне налазе примене наизменце, с времена на време. Ако једне нема, може доћи друга да је замени. Ако дело н.пр. није узвишено, оно само с тога још не мора ништа губити од своје уметничке вредности. Дело ако није узвишено, оно може бити патетично; или може бити живописно; или може бити духовито; или може бити сатирично; или може бити интригом занимљиво; или се може одликовати самониклошћу своје замисли, новином свога предмета; или се може препоручивати оштрим посматрањем живота, тачним представљањем стварности; или тананим психолошким анализама; или нежним идеалисањем; или својим пријатним или одабраним обликом; или ма којом својом другом уметничком особином. И ни у једном од тих случајева оно неће бити мање уметничко с тога што, имајући једну или другу од тих особина, нема све остале или ма коју од њих. Расинова *Аталија*, Свифтова *Гуливерова путовања*, Есхилов *Прометеј*, Сервантесов *Дон Кихот*, Балзакова *Рођака Бета*, Калдеронова *Оданост Крсту*, Макферсонов *Осиан*, Аристофанови *Облаци*, Дантеова *Божанствена Комедија*, Попова *Отмица Витице* Гетеов *Фауст*, Рабелеов *Гаргантуа*, Лазаревићево *Први пут с оцем на јутрење*, Сремчева *Ивкова Слава*, — Микел-Анђелове фреске у *Сикстинској Капели* и Рафаилове у *Фарнезини* — Вагнеров *Парсифал* и Росинијев *Севиљски Берберин* — немају ни једне заједничке особине; па су ипак аутентична уметничка дела од врло велике вредности. Ни једном од њих не смета што нема врлине својих такмаца; као што рекосмо, све поменуте особине уметничког дела налазе своје примене наизменце, често чак једна мимо другу, једна другу искључујући.

Сасвим је други случај с хармонијом. Она је уметничка особина коју ни једна друга не може заменити. Она је неопходна и универсална потреба сваког уметничког и књижевног дела. Хармонија — то јест јединство, то јест доследност, то јест логичност, то јест прикладност, то јест природност (јер све то само су синоними, према приликама, за један

исти појам) — потребна је на сваком кораку, код свакс појединости: она се кроза све провлачи. Писац не може написати ни један редак, а да хармонија не затражи своје; и нема призора, нема дијалога, нема реченице, нема речи, код које се писац неће покорити начелу хармоније или се огрешити о њега. У уметничком делу све треба да је у хармонији једно с другим: све са свачим: делови с целином: делови међу собом; средства с циљем; тон с предметом: догађаји с околином: личности с догађајима и са својом средином, просторном и временом: личности са собом самим; дикција с емоцијама: чак звук и ритам речи са њиховим смислом. Као што наш ум тражи по нужности јединство у свима стварима које га окружују, тако је и хармонија основна потреба нашега духа и наших осећања. Хармонија је ***логика уметности***. Појмивши то, лако ћемо разумети зашто без хармоније не може бити уметничког ефекта. „Геније,“ вели једна веома тачна и дубока реч, „ма у којој уметничкој грани, претпоставља вазда укус“: укус, то јест покоравање начелу хармоније, јер хармонија је основа, суштина, објашњење толико пута објашњаваног појма „корекције“ и „укуса“.

(Свршиће се)

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Nomokanon der slavischen morgenländischen Kirche oder die *Kormtschaja kniga* von Lic. theol. Dr. jur. *Tschedomilj Mitrovits*. Wien und Leipzig Wilhelm Braumüller k. k. Hof- und universitäts Buchhändler. 1898. 8°. стр. 64.

Сваки, па и најмањи савесно израђени прилошак питању о историји словенскога номоканона или крмчије књиге прима се са радошћу, јер ће се само интенсивном радњом расветлити ово, колико занимљиво толико и замршено питање. Питање о постанку и развићу словенскога номоканона стоји у тесној вези са питањем о постанку и разним менама грчких канонских зборника, пошто Словени у средњем веку чврсто беху везани за Византију политичким а поглавито културним везама. Примањем Хришћанства примаху Словени од Византинаца уједно и црквено законодавство. Но како Византинци у средњем веку троше своје интелектуалне снаге поглавито у питањима религијозне природе, то је природно да су и своме црквеном законодавству поглавиту пажњу обраћали, те је ово наглим корацима брзо пошло у напред. Црквено законодавство постепено долази до толикога значаја, да у познијим периодама византијскога права даје своје обележје самоме светском законодавству. Колико се данас даје констатовати, изгледа, да су Словени живо учествовали скоро у свим овим фазама грчкога црквенога законодавства. Но питање ово осветлиће се јасније онда, када се буду тачније проучили споменици словенскога законодавства и када се они штампом објаве, пошто су се до сада испитивачи ограничили обично на опис појединих словенских номоканона или крмчија, или су у најбољем случају издавали поједине одељке ових законодавних споменика. Изгледа, да се ова pia desideria не ће још скоро остварити, пошто се још и код радника на византијском црквеном праву чују исте жеље. С тога и онде још није тачно утврђено када посташе саставни делови ових црквених правних зборника, и којим путем и када доприлажаше нова грађа. Када се тачније проуче

грчки рукописи канонских зборника и номоканона, по својој прилици да ће се из прашине извући још многи представник неке до сада непознате редакције номоканона, те ће се онда на основу поуздане грађе моћи тачније судити о менама грчкога црквенога законодавства, а тиме уједно расветлити и многа тамна страна историје словенскога црквенога законодавства. Велики зналац византијскога права Захарије (Zachariä) у свом прегледу грчких номоканона (Die griechischen Nomokanones. Mémoires de l' académie impériale des sciences de St- Pétersbourg. VII-e Série. Tome XXIII. Nr. 7) указао је на ову потребу, упућујући млађу научну генерацију да у овом правцу поради. Сем споменутога недостатка намеће се при проучавању грчкога канонскога права још и та тешкоћа, што правна грађа није једноставно обрађивана, него или су извори црквенога права састављани у системе у првобитном пуном облику, или су чињена компендија систематска са скраћеним текстом правних извора. Чешће се дешава, да се оба облика налазе у појединим рукописима уједно, те их треба одвајати и тражити одакле је који управо потекао. Сем тога тражи се од испитивача грчкога црквенога права да добро познаје и византијско светско законодавство, пошто се већ како изгледа од IV века, од како Хришћанство би признато за државну религију, црквеним одредбама (κάνονες) почеше придруживати и елементи црквенога законодавства (νόμοι), те се мало по мало почеше оба елемента доводити у тешњу везу, док напокон не постадоше такозвани номоканони. Примањем светскога законодавства учествује византијска црква у свима менама, које се извршише на римском праву поглавито у периоди маћедонске династије.

Митровић је знајући у каквој тесној вези стоји питање о словенском номоканону са грчким номоканонима, учинио добро, што је добар део своје расправе посветио грчким номоканонима, прикупивши ресултате византијских правних историка. Једино му се мора замерити што је при овом послу материјал и сувише збијено — који пут и непрегледно — изнео, тако да се више пута мора нагађати шта је писац хтео да каже.

Расправу своју поделио је писац на опћи и на специјални део. У опћем делу говори се о називу и о садржини крмчије књиге, а у другом одељку тога дела расправља се о литератури крмчије. У специјалном делу у првом одељку говори се о грчким канонским зборницима, у другом одељку о словенским преводима, а трећи одељак посвећен је крмчији, њеном постанку и историји, њеним рукописима и штампаним издањима. Најпосле расправља се у последњем одељку о важности крмчије у словенским православним црквама. При крају назначио је писац литературу којом се послужио при писању своје расправе.

Да би читаоце подробније упознао са крмчијом, тумачи писац њен назив по извођењу Копитарову у Wiener Jahrbücher der Literatur, Bd. XXIII. Прелазећи на излагање садржине крмчије, служи се писац московским издањем од г. 1787. При описивању садржине крмчијина увода, у коме се налазе специфично руске ствари, ваљало је подробније назначити из-

воре, одакле је овај увод дошао. Писац по Копитару и Розенкамифу у кратко наводи да је овај увод постао на основу грчких, југословенских и руских списа. Ако је писац држао да није његова задаћа да самостално истражује изворе овога увода руске крмчије и да одређује време када је ова нова грађа придошла, требао је барем навести опширније мишљења споменута два истраживача. При излагању садржине крмчије држим да не би било излишно да је писац чисто канонски део (канони апостолски, канони васеленских и помесних сабора, канони и наредбе црквених отаца и др.) поредио са штампаним грчким номоканоном код Ралиса и Потлиса, те утврдио како се словенски номоканон слаже са грчким у поретку чланака. Ну још тачније било би поредити тај строго канонски део са синопсом (изводом) канона, пошто је словенски део превод овога извода канона, који је под именом Јована Аристина штампан код Велуса и Јусталуса (Bibliotheca iuris canonici veteris in duos tomos distributa, opera Guilelmi Voellii et Henrici Justelli у Паризу 1661, навод код C. W. E. Heimbach-a Griechisch-römisches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit, p. 283). Напоменућу само да сам на брзу руку поредио неке главе словенске крмчије са Хајмбаховим описом бодлејанскога рукописа, где је синопса канона сачувана у најпотпунијем облику, те нашао да неке главе те синопсе теку истим редом као и у нашој крмчији. Прелазећи на други одсек Митровићеве радње истакнућу, да је пишчева карактеристика крмчије на стр. 12. врло згодно изнесена.

При набрајању литературе о крмчији пристаје Митровић уз недавно преминулога канонисту А. Павлова, који разликује три словенска превода номоканона, на што ћемо се у осталом мало ниже осврнути. Набрајајући радње које се баве описима рукописа ове три словенске редакције номоканона, ваљало је да се Митровић пустио у оцену ових работа, да бисмо колико толико могли упознати његово становиште у оваким пословима.

Истражујући почетке интересовања за словенску крмчију, мисли Митровић да је први Розенкампф обратио поглавиту пажњу крмчији, тражећи о њој подробније информације од кијевскога митрополита Јевгенија. Као допуну историји крмчије напоменућу, да се за крмчију живо интересовао још крајем прошлога века пештански професор Мартин Швартнер*). Швартнерове мисли о крмчији беху врло тамне, но крај свега тога распитивања његова за крмчију одају правога научника, који зна шта хоће и зна с које стране ваља ухватити непознату ствар, да би се могла што боље објаснити. Већ у то време муче ученога професора питања о саставним деловима крмчије, о њеном првобитном састављачу

*) О овоме Швартнеру не знам ништа више рећи. Испрва помишљах да је име овога научника погрешно штампано у Јагићеву зборнику, где је приопћено његово писмо митрополиту Стратимировићу, те држах да ту ваља подразумевати Швантнера, познатог издавача Scriptores rerum hungaricarum, но касније нађох да се он звао Јован Георгије Швантнер.

и о првом преводиоцу на словенски језик. Да би своју радозналост утолио обраћа се пештански професор 6. маја 1795. ученоме митрополиту Стратимировићу овако: „Scire nimisum vehementer cupio, an sic dicta *Kormtscha kniga*, auctoritate qvam in Ecclesia orientali habet, respondeat Corpori Juris Canonici in Ecclesia occidentali romano-Catholica? Unde, qvando, et per quem Kormtscha sit collecta? Per quem in idioma Sclauonicum translata? Ubi, quibus annis et quot vicibus expressa? et quae omnino sit oeconomia eius interna? Si autem *Kormtscha* norma decidendi causas spirituales et ecclesiasticas non est (e. c. matrimoniales) quod demum est Corpus iuris Canonici in Ecclesia graeca, quae per Hungariam est? Anne Corpus tale collectum omnino exstat? Quot partibus hoc absolvitur? Qvae eius auctoritas? Qvae ratio ad *Kormtscha kniga*? Qvae historia literaria?“ (Види Новыя письма Добровскаго, Копитара etc., трудъ орд. акад. И. В. Ягича, стр. 711). И у преписци Добровскога са Копитарем налази се такође грађе за историју крмчије. На стр. 17, вели писац да је Копитар „angeblich“ описао крмчију у Wiener Jahrbücher Bd XXIII. Да је Копитар збиља описао крмчију види се из његових писама Добровском (Письма Добровскаго и Копитара, стр. 485, 501 и 688). Из Добровскога писма Копитару од 27. марта 1826. види се да је још Карамзин мислио да је руска крмчија пореклом са словенскога југа, из Србије (op. cit. 537.). Што се пак тиче Копитара, напоменућемо да је он и у ово питање као и у сва друга дубоко прозрео. Знајући да је Добровски на свом путу кроз Русију пажљиво прегледао све знатније библиотеке, распитује 1826. живо за најстарију руску крмчију од г. 1280 (op. cit. 695). По свој прилици да овде мисли на Рјазанску крмчију од г. 1284. А у писму од 3. јануара 1827. пита га „ob die Kormczaia von 1280 die Synopsis et comm. — des Aristenus, oder die ganzen Canones hat“ (707). И ако се овде синопса погрешно приписује Аристину, коментатору синопсе у првој половини XII. века, ипак се Копитар дотиче најбитније ствари, помоћу које се даје одредити редакција словенскога превода. Али се највише човек диви Копитаровој оштроумности при анализи 50. главе руске крмчије, којој је, на основу језичких особина, наслутио њено право порекло (706).

У специјалном делу назначио је писац кратким али поузданим цртама одношај цркве према држави. Последица овог одношаја беше, да се црквеним нормама почеше придруживати одредбе светског законодавства, испрва засебно као додатак црквеноме, а доцније се стадоше они стапати једно у друго. На овом месту је ваљало додирнути даљу судбу византијскога црквенога законодавства те истакнути његову превласт над светским. Цртајући различите фазе византијскога црквенога права, излаже писац у главном ресултате Бинера (Biener) и Захарије, узимајући који пут на ум и истраживања Милашева, Руса Красножона и других. Споменувши најстарију збирку канона у 60 одељака од непознатог аутора у првој половини VI. века (око 535) ваљало је истакнути да је већ тај најстарији зборник канона по мишљењу Захарије имао као додатак збирку

светских закона, такозвану Collectio XXV capitulorum. Збирка ова чији натпис у најбољим рукописима гласи: διατάξεις νόμων πολιτικῶν ἐκ τῶν νεαρῶν Ἰουστινιανοῦ βασιλέως συνηγοροῦσαι καὶ ἐπικοροῦσαι τοὺς τῶν ἁγίων πατέρων ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας, црпла је поглавито из Јустинијана кодекса и новела С погледом на време када је она могла постати не слажу се Хајмбах и Захарије. Како се та збирка у рукописима редовно јавља између Collectio LXXXVII Capitulorum и Collectio constitutionum ecclesiasticarum (такозвана collectio tripartita) то Хајмбах држи да ће ова збирка бити млађа од збирке 87 капитула, састављене по Захарији Јованом Схоластиком после смрти Јустинианове а старија од такозване колекције трипартите (Heimbach op. cit. 288). Свакако је ова збирка постала на брзо после издања Јустинијанова кодекса, пошто се њиме највише служила.

Ради јасније прегледа, држим, да писац није требао после каноиске збирке Јована Схоластика прелазити одмах на најстарији *номоканон* у 50 одељака, него се требао држати Захаријина реда те пре номоканона проговорити о збирци канона у XIV одељака. И најстарији зборник канона у 60 одељака, и зборник Јована Схоластика у 50 одељака као и систематски реперторијум у XIV одељака строго деле каноне од световних правних наредаба. Све три збирке репрезентирају онај степен развитка, у коме се црквени правни системат строго делио од световнога. Са најстаријим номоканоном у 50 одељака настаје друга фаза, фаза стапања ова два елемента.

Тумачећи систематски реперторијум у XIV одељака, изгледа, да писац брка овај реперторијум са првом редакцијом номоканона у XIV одељака, пошто у њему разликује два дела, систематски и хронолошки. Im ersten Theil — вели писац на стр. 22. нап. 7. — wird unter 14 Titeln nur auf den Inhalt der Kanonen* hingewiesen, welche Titel ihrerseits jeder in mehrere oder wenigere capitel zerlegt werden. Hier wurde der Text der Kanonen nicht angeführt, sondern sie wurden nur durch Zahlen citiert. Im zweiten Theile findet sich der Text der Kanonen in der früheren chronologischen Ordnung. Захарије, говорећи о систематском реперторију и његову облику вели за њ „Systematisches Repertorium, welches das Vorhandensein einer Sammlung der Kanones voraussetzt, eine solche aber nicht ersetzen konnte.“ (Die griechischen Nomokanones p. 8). Као што видимо Захарије у реперторијуму спомиње само први део, а о другом делу са потпуним текстом канона ни спомена нема.

Из систематскога реперторијума и споменуте колекције трипартите састављена је (610—641) старија редакција номоканона у XIV одељака. Тумачећи постање и саставне делове овога номоканона, који се јавља у много проширенијем облику од онога у 50 одељака, прелази писац на другу редакцију номоканона у XIV одељака, која се све до Захарије Лин-

*) Писац консеквентно пише Kanonen место Kanones. Kanonen су - топови!

гентала приписивала Фотију. Ова редакција за кратко време потисну остале, а у другој половини XII. века нађе она и два чувена коментатора: Јована Зонару*) и Теодора Валсамона.

Ка што се током векова номоканон непрестано проширивао додацима канона доцнијих васеленских и помесних сабора, а сем тога и додацима канонских наредаба црквених отаца, тако се исто и скраћени текст канона, такозвана синопса (Synopsis, Epitome canonum) непрестано по обиму мењала, примајући у себе све нову и нову канонску грађу. Пошто је строго канонски део словенске крмчије превод синопсе, ваљало је да је писац о синопси и њеном развитку мало опширније проговорио. Хајмбах је са доста успеха покушао да нацрта развој синопсе (Heimbach op. cit. p. 283 Sqq.), а сем тога потрудио се да на основу разних рукописа одреди време њенога постанка. Утврдивши да је њу саставио Стефан, епископ Ефески, ставља је у VI. веку свакако пре Јована Схоластика. Руски канонист Красножон ставља је мало позније, на тврдњу своју не подупире Бог зна каквим јаким разлозима. Жао ми је што не могох доћи до радње Зах Лингентала: Die Synopsis canonum (Monatsberichte der Berliner Akademie. 1887), да видим како Лингентал о овоме питању суди.

Најглавнији одсек Митровићеве радње јесте онај, у коме говори о словенским преводима грчких номоканона. Питање о постанку и разним редакцијама словенског номоканона помакнуто је много у напред знаменитом радњом рускога канониста Павлова: „Первоначальный славяно рускій номоканонъ. Казань 1869.“ Павлов у главном разликује три редакције словенског номоканона. По Павлову први пут преведен на словенски језик номоканон Јована Схоластика у 50 одељака у IX веку Методије, по сведочанству панонске легенде. Други пут предузет је превод у Русији у половини XI. века. Том приликом преведена беше такозвана старија редакција Фотијева номоканона са потпуним текстом, али без коментара. Трећи пут би, по мишљењу Павлова, преведен на словенски Фотијев номоканон новијега облика са тумачењем Аристина и Зонаре. Превод овај извршио је св. Сава од прилике у другој десетини XIII. века, а посредовањем бугарскога кнеза Светослава дође овај превод и у Русију, и из њега потекоше многи рукописи те редакције, између којих је најзнатнији такозвана Рјазанска крмчија од г. 1284. Митровић се у својем излагању највише наслања на Павлова, кушајући који пут да самостално расуђује на основу грађе која му стоји на расположењу. Но у тим случајевима опажа се како је Митровић слаб према материјалу, те не може да му одоли, пошто још нема израђене методе, а што је најглавније нема оштра погледа да похвата конце овим замршеним питањима. Наслањајући

*) Ја не знам за што писац на два места тврди да је Зонара коментарисао номоканон око 1120, када Зах. Лингентал ставља његову радњу око номоканона између 1159 и 1169 године (Zachariä von Ligenthal. — Geschichte d. griech. römischen Rechtades³. p. 37

се на панонску легенду, Митровић изриче могућност, да је Методије превео *зборник* Јована Схоластика. Напред смо видели да зборник Јов. Схол. у 50 одељака треба строго разликовати од номоканона у 50 одељака, пошто се у зборнику строго дели црквено од световнога законодавства, а у номоканону су оба стопљена. Но одма на другој 28. страни Митровић тврди сасма друго, а наиме, да је најстарији канонски зборник учињен по номоканону у 50 одељака. Пошто је номоканон у 50 одељака, састављен из зборника Јована Схоластика и Collectio LXXXVII capitulorum, набрзо дошао до великога значаја и скоро кроз читав средњи век био у великој употреби (Zachariä. Die griech. Nomokanones, p. 9.), то је по свој прилици Методије, лаћајући се превода црквенога законодавства, изабрао *номоканон* у 50 одељака, пошто је он у оно време био у јакој употреби. Штета је заиста што Митровић није скоро никакве пажње поклонио рукопису у Румјанцовском музеју у Москви под бр. 230, за који Павлов држи да је споменик преводилачке радње апостола Методија. Говорећи о руском преводу номоканона, који је по Павлову био израђен за владе Јарослава (1019—1054) ваљало је обазрети се на напомене Буслајева и Јагића (Starine VI. 63), које су мало попуњале претпоставке Павлова. И Јагић и Буслајев опазише у најстаријем представнику ове редакције (рукопис синодалне библиотеке под бр. 227) трагове бугарског језика. Ти знаци говорили би за то, да превод ове редакције није учињен у Русији, као што Павлов мисли, него негде у Бугарској. Павлов је до душе покушао да ове тешкоће уклони тиме, што мисли да је лако могуће да су Бугари као знаоци грчког језика били позвани у Русију да онде преведу номоканон на руски. Ово мишљење Павлова није без основа, пошто се до сада још не нађе на словенском југу рукопис који би био представник ове старије редакције номоканона у XIV одељака.

У трећем одељку специјалнога дела расправља писац о постању крмчије и о њеној историји. Мало више напоменусмо да је 1270. посредовањем бугарскога деспота Светослава руски митрополит Ћирил II. добио номоканон (крмчију). Тај екземплар из Бугарске није се сачувао, али је из њега потекао најстарији препис тога номоканона: Рјазанска крмчија од г. 1284. Пошиљку своју пропраћа деспот Светослав писмом, у коме номоканон назива „Зонаром". И Павлову и писцу ове расправе пало је у очи, да се номоканон идентификује са Зонаром, пошто се у номоканону не налази потпуни текст канона са тумачењем Зонарииим, него скраћени текст (Synopsis) са тумачењем Аристиновим и Зонариним. Коментари пак Аристонови налазе се у много већем броју него Зонарини. Павлов тумачи ово идентификовање Зонаре са номоканоном тиме, што је Зонара живео на Атону и ту саставио своје коментаре. Име Зонарино — додаје Павлов даље — као ученога коментатора канона могло је кружити међу словенским калуђерима пре него што код Словена и беху преведени коментирани канони. Уз Павлова пристаје и писац. Но тумачење Павлова не може задовољити, пошто се зна да Зонара као калуђер није живео на

Атону, него на једном од Принчевих острва, у близини Цариграда (K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur, p. 370). Остављајући ово питање нерешеним, прелазимо на друго интересно питање, а наиме: где је могао постати овај превод синопсе са тумачењем Аристина и Зонаре, и ко га је могао израдити. Митровић на стр. 36/7 с разлогом тврди да тај превод није могао бити учињен у Бугарској из разних политичких и културних узрока у Бугарској. Како се пак Рјазанска крмчија од 1284. која потече од онога рукописа из Бугарске потпуно слаже са Иловичком, Рашком*), Сарајевском и Морачком крмчијом, и како се даље у Рашкој, Морачкој крмчији и у животопису св. Саве од Доментијана тврди да је старањем св. Саве српска црква добила номоканон, то Павлов закључује да је св. Сава провео и саставио такозвани скраћени Фотијев номоканон са тумачењем Аристина и Зонаре, те је овај у XIII. веку преко Бугарске доспео у Русију. И Стојан Новаковић независно од Павлова исказао је ту мисао у својој Историји књижевности, а тога мишљења држи се и данас (Законик Стефана Душана, XIII). Митровић се овим питањем детаљније бави, желећи на њ бацити више светлости. Пошто се за св. Саву ни у једном споменику не каже изрично да је баш он лично превео и саставио номоканон, то је Митровићу много стало за тим, да ово споменицима колико толико докаже. Истакнувши речи Доментијанове „книгы многы п р ѣ п и с а законьные"**) тврди да је оним „прѣписа" Доментијан мислио на реч „превести". За доказ томе наводи два места, од којих ћемо овде цитирати запис попа Венедикта: „Шестодневникъ светаго Иоаньна Златоуста п р ѣ п и с а попъ Венедихтъ отъ грьчьскаго іезыка на срьбьскыи". Но Митровић се својим доказима не уме да користи, пошто на идућој 42. страни, како изгледа, пристаје уз Голубинскога, који држи да св. Сава у Солуну због краткоће времена није могао превести номоканон са грчкога на српски, него га је дао *преписати*, па се тек доцније латио превођења. Но када је Митровић већ чврсто стао уз Павлова, требало је да обори разлоге В. Јагића, који је једини при анализи Иловичке крмчије устао против Павлова, изјавивши да св. Сава није превео такозвану млађу редакцију Фотијева номоканона, него њено постање ваља тражити у Бугарској. (Starine VI) 38. нап. Митровићева на стр. 40. није довољна да обори Јагићеве разлоге. Јагићу је пало у очи да само Рашка и Морачка крмчија у поговору помињу Саву да је „наш језик" обогатио номоканоном. У Иловичкој, Савинској крмчији и у сведочанству Ћирила II. митрополита кијевског спомиње се само прва половина поговора, где о Сави ни помена нема. Та околност упућује Јагића на мисао, да је тај поговор састављен из два дела. У првом делу каже се у опће да је но-

---

*) Из описа Рашке крмчије од И. Срезњевског (Starine III. 193) види се да Рашка има неке ствари којих у Рјазанској нема.

**) Митровић се требао осврнути на један други варијанат житија св. Саве од Доментијана који гласи: и книгы многи прѣписа законные и со исправлєніи вѣрѣ. Ta mala riečca (и) — додаје Јагић — ovdje puno znaći! Starine V. p, 15).

моканон преведен на *словенски*, а у другом познијем делу уписује се у заслугу арх. Сави Što je njegoviem staranjem taj nomokanon postao takodjer knjigom jezika *našega* т. ј. srpskoga (Starine VI. 66). Узевши на ум овај поговор и споменуто место код Доментијана, долази Јагић до закључка да је арх. Сава са готовога превода дао начинити препис, који је био пренет у Србију. Да арх. Сава није могао бити преводилац номоканона, најјачи су докази бугаризми који се опажају у Иловичкој крмчији, која је преписана из архиепископског екземплара у Жичи. Бугаризми ови опажају се поглавито у гласовним појавама и у речнику. Када је Јагић испитивао језичке особине Иловичке крмчије, маћедонски дијалекти бéху скоро са свим неиспитани, но ипак ми се чини да је Јагић већ онда, при појединим гласовним особинама тога споменика помишљао на Маћедонију (op. cit. p. 70). Како се данас многи гласовни појави Иловичке крмчије могу сматрати као маћедонизми*), а како данас те особине опажамо донекле и у говору солунске околине (Lj. Miletić, Bemerkungen zu Oblak's Macedonischen Studien, Arch. für. slav. Phil. XX, стр. 578—605), то држим да се Јагићеви назори о преводу млађе редакције такозванога Фотијевога номоканона могу донекле модификовати. Ја наиме мислим да не ћу много погрешити, ако речем да је овај превод израђен у Солуну негде крајем XII. или почетком XIII, века, па је старањем св. Саве начињен препис са тога превода и пренесен у Србију. На ово ме поглавито упућују поговори у Рашкој и Морачкој крмчији, где се „словенски језик" строго дели од „нашега т. ј. српскога језика". Из Србије могао је овај препис прећи у Бугарску по свој прилици за владе краља Владислава или Константина Тиха, када српска држава беше у тесним везама са Бугарском. Тим начином дали би се објаснити и они србизми у Рјазанској крмчији, са којима су Милаш (О каноничним зборницима православне цркве, стр. 39) и писац ове расправе покушали оборити тврдњу Јагићеву.

У одељку о рукописима крмчије могао је писац споменути поред Софијске и Володимирску крмч. која је написана око 1286. а сачувана у једном рукопису из XVI. века. На стр. 47. напомиње писац мишљење Мајкова, који је у својој историји тврдио да је и арх. Данило II. превео неки номоканон. Ја мислим да је Мајков побркао арх. Данила са његовим претечом арх. Никодимом, који је превео типик св. Саве Јерусалимског (Гласник XI).

Не упуштам се у дубље претресање последња два одсека, где је говор о штампаним издањима крмчије и о значају крмчије у словенским православним црквама, пошто би човеку за први одсек требало више времена да се увери је ли све као што треба прибрано, а за други се тражи специјално правно образовање чега у мене нема. Писац расправе добро је прикупио туђе ресултате, али он нема својих сопствених ресул-

*) Таки су: замена полугласа ь са вокалима *е* и *о*, означавање групе ѥ знаком ѣ; код адјектива на скы јављање групе *ст* место *сц* и т. д.

тата, те с тога и није питање о словенском номоканону радњом овом у напред помакнуто. Ја држим да би умесније било да се писац латио каквог специјалнијег питања, а не овако опћег, јер би на тај начин могао дубље у саму ствар зaћи, те доћи до новога резултата. Све и да не буде дошао до резултата, нека постави тезе, које и оборене чине корист науци, јер изазивљу боље и тачније, а тиме унапређују дефинитивно решење питања.

У Цариграду 9. фебруара 1899.

Јован Радонић

Годишњица Николе Чупића. књ. XVIII. (Издаје његова задужбина). Београд (држ. штампарија) 1898. 8° XV. 326. Цена 2 динара.

Најновија *Годишњица* доноси нам на првом месту (1—51) белешке г. М. Ђ. Милићевића о *Задружној кући на селу*. Оне су постале набирањем за одговоре на питања, која је писцу изнео још год. 1893. одн. 1897. г. Богишић. Али како су код овога последњега питања „бачена на папир како му на ум падаху, без икаква реда“, то се ни одговор на њих није могао очекивати у систематичнијем облику, а то већ и с тога не, што је и г. М. морао тражити помоћи за овај посао, а ова је била врло штура. Обзирући се само узгредно на питања г. Богишићева, писац нам у овом саставу говори најпре о домаћину, па онда о укућанима, задругарима за тим о мајци, о домаћици, о женама, па онда о девојкама, да заврши с децом у задрузи. Без обзира на то, колико се овим излагањем могао задовољити г. Богишић, оно је од неоспорне користи, као у осталом све што напише г. Милићевић, чак и онда, кад му написи с разних гледишта нису без замерака.

На другом су месту (53—189) белешке пиротског свештеника г. Милоша Велимировића *О Васојевићима, Полимљу и Метохији*. И ако у овима нема научног систематског реда, што ће се видети и из њиховог прегледа; и ако су оне творевина лајичке руке, јер у њима има прилично и излишнога, ипак смо захвални на њима и писцу и одбору Чупићеве Задужбине, — јер да ове последње није било, оне тешко да би и угледале света. То је, као што се види, и највећи рад у овој Годишњици. У њему се говори: о Комовима (подгорје Комско), о водама (извори Таре, извори Лима, језера и блата, минералне воде), о пољима и равницама, о шумама, о рудницима (остаци старина, гробља), о становништву и насељу; о Гусињу и Плаву (Полимље, Шекулар, нахија беранска „Ас“, Пољица, насеље Таре, Лијева Ријека, Брскут, Братоножиће, Кучи), о Руговн (Пећ, Ђаковица, предање о постанку Ђаковице, Скадар), о путовима (стари путови), о сточарству, катунима и катунском животу (ћехаје — чобан-баше) и о граду Плаву. Стручна рука ће узети одавде што је за њу, а излишно

и погрешно ће остати без штете, јер састав и не претендује на какву самосталну научност.

На трећем месту (190—232) је студија проф. Миленка Вукићевића: *Школе и ширење писмености у држави Немањића*, рад један који је продужење или допуна онога што је писац већ објављивао о томе и сличним питањима у *Просветном Гласнику* и *Учитељу*, и при чему се, у главноме, он ослања на истраживање Русâ о школској настави у Византији. Радови ове врсте радо се читају, као и све што се односи на народну прошлост, али у њима ипак не треба претеривати, јер им то претеривање може само удити. На што на пр. тврђење (стр. 231): „*Није могуће* да Србија, у погледу школа, буде нижа од Дубровника и Италије“, које је тако апсурдно и ненаучно, да на његово обарање не треба трошити ни једне речи.

У Белешкама о варијантима српских народних песама (233—293). Анд. Гавриловић примењује на поједине случајеве у народних песама теорије и радове д-ра А. Серенсена и других, и то доста срећно. Један сличан рад објавио је г. Гавриловић ту скоро у *Наставнику*. — За овим долази (294—316) *Благоразумна сила*, одломак из Србијанке Симе Милутиновића Сарајлије, с објашњењима песникова сина г. Драгише С. Милутиновића, о којима се тешко може што рећи.

Књига се завршује некрологом члана одбора Чупићеве Задужбине *Светислава Вуловића* (317—326), који је написао проф. Момчило Иванић. Не бисмо рекли да овај некролог може претендовати на потпуност, и ако му се тај захтев може с правом ставити. Ето на пр. он међу радове покојникове не убраја ни превод Фрајхтерслебенових *Прилога дијететици душе*, које је издала год. 1880 сама Чупићева Задужбина. Или можда покојни Светислав Вуловић није њихов преводилац?

Али се и ова *Годишњица* у главном ипак представља доста добро, те је можемо препоручити читаоцима.

Јубиларна књига: **Приморска обличја**. Нове приче *Симе Матавуља*. Издање српске књижаре и штампарије Браће М. Поповића. У Новом Саду. 1899. стр. 176. Цена 60 новчића или дин. 1·20. —

Прошле године у половини треће десетине месеца јула навршило се двадесет и пет година књижевнога рада нашег одличног и од свих признатог приповедача Симе Матавуља. Тај свечани тренутак у животу уваженог приповедача поздрављен је и у *Делу* лепом и језгровитом расправом „*Симо Матавуљ* о двадесетпетогодишњици (1873.—1898.) његова књижевнога рада,“ коју написа Сарадник *Дела* (Види „Дело“ књ. XIX св. за август и септембар). А за тај значајни моменат у животу обилатога књижевног радника добисмо и ову драгоцену књигу г. Матавуља.

која и овом приликом потврди да он заслужује све раније хвале, којима раскошно критичари обасипаху његов рад.

У овој је збирци седам приповедака. Као што натпис („Приморска обличја“) показује, оне су из живота наших приморада, дакле је писац зар хтео да баш својом јубиларном књигом буде у свом завичају, да нам из њега, њему тако драгог и најбоље познатог, прикаже још неколико лепих, скоро рећи живих слика онаком вештином, каквом само Матавуљ располаже. Приповетке иду овим редом *Јако и Иванка*, *Ускрс Пилипа Врлете* (и у „Делу“ књ. 16. стр. 356.), *Бошков пост*, *Пијеро и Дзандза*, *Људи и прилике у Гулину* (и у „Делу“ књ. 15. стр. 5.), *Доктор Паоло* (и у „Делу“ књ. 18. стр. 4.), и *Догађаји у Сеоцу*.

Сва су „обличја“ (типови) тако лепо и верно приказана, она су тако исцрпно окарактерисана, са пуно живота изнета, да вам се чини е су пред вама. То су све симпатичне фотографије, где није ништа пропуштено, ништа пак дометнуто. Све је складно, све хармонично. Матавуљ је и овде, као и у скоро свима својим радовима, одличан сликар појединих личности, сликар, чија кичица иде глатко по платну, а разноврсне боје, у потпуном складу, дају најлепши утисак. Ма да се грешимо о целину, ипак, допустиће нам се, да изнесемо две слике из ове збирке. Ево *Пилипа Врлете*. Чисто бисмо могли рећи, као оно Сарадник, пишући о раду Матавуљеву, та ено заиста Пилипа Врлете, ми га познајемо, сећамо се да смо га посматрали: прави приморац, снажан хитар; добар, нежан, од свих вољен и поштован: болећ и са пуно саучешћа у туђој несрећи: скоро увек весео и добре воље, па зато и вели „Зар ми је то њека старост, шездесет година!“, пун срдбе н. приморски, суров према неправди, те га чујемо „Какав владика триста му његовијех! Зар владика може допустити оно, што Бог забрањује!“ Какав је у здрављу, такав и у болести: добра нарав и поштене мисли не напуштају га. Разболео се, и мисли већ шта ће свет о њему рећи, бојн се неће ли га оговарати: „како је стари Пилип под старост пшао у машкаре, срам га било! Како га је Бог каштиговао!“ Најзад, кад и себе и своју околину измучи, сиромах, болешћу, — и сам издахну. Као што је Пилип исцрпан, таки су му и остали типови: Бошко, чудан светац, који се у мрсне дане бије и иде разбијене главе, а у пост само се моли Богу, трпи све увреде, и — чека мрс: такви су брачни пар добри Пијеро и племенита, добродушна Дзандза, такав натмурени др. Паоло. Као другу слику спомињемо нешто опширније најдужу из ове збирке *Догађаје у Сеоцу*. Овде понављамо раније речи: ништа није пропуштено, све је на свом месту: ту имате порекло Сеоца и Сеочана и њихове најближе околине: ту је тачан опис Мунтање (брда више Сеоца); описано становништво, као да је писац радио статистички преглед Сеочана: ту је, не може јасније бити, представљен цео живот Сеочана од јутра, кад Сеочане звоњењем буди црквењак Доминик Вицка Доминикова Трпковић Нонцоло, па до тог истог тренутка сутрашњега дана. На тек све појединости целога дана, што се све збива

у Сеоцу! Најпре збор Сеочана покрај обале и после разноврсних поздрава разноврсни разговори, пошто су најпре читаоцу приказани сви на збору: за Сеочанима долази цео женски род села Сеоца, подељен у два табора, и т. д. и т. д. нижу се све појединости целога живота. И тај миран и тих живот у Сеоцу кад се поремети догађајем, као што је наступио, кад Амираљ испроси Анету, а Устралија Савету, онда заиста има право приповедач, кад причу заврши речима: „И прогећи ће половина вијека, а лањска година спомињаће се у Сеоцу по тијем двама догађајима — говориће се: — То је било оне године, кад се оженише младићи Амираљ и Устралија!“ Какав је у овој причи такав је и у *Људи и прилике у Гулину*: цео живот и један чин из тог живота: бирање општинске управе у том граду.

Матавуљево је описивање тако живо и глатко, његова су лица до ситница представљена, догађаји се нижу течно и лако, његов проницав поглед све запази и верно опише, дубоке црте душе и карактера умно су ухваћене, његов је стил тако љубак а језик у приповедању тако музички умилан, да се не можете одвојити од рада му, док га свега не прочитате. Писцу можемо само пожелети још дуги низ година живота и рада, те да српску приповетку доведе до њене праве висине и вредности.

С.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска Краљевска Академија. — 4. фебруара ове године држала је целокупна Академија *главни годишњи скуп.* — На том скупу ово је урађено: прочитан је препис измена и допуна у Основноме Закону о Академији, који је Министарство упутило Академији (те су измене у овом: у члану 26. 3. алинеји да се реч „првих“ замени речима „правих или сталних“, и на крају прве алинеје члана 32. да се дода овај став: „Рачуни о утрошку ове државне помоћи, изузетно од тач. 2. чл. 17 Закона о уређењу Главне Контроле, не подлеже прегледу Главне Контроле.) — Прочитан је и одобрен извештај о стању благајнице Срп. Краљ. Академије за 1898. годину. — За прегледање рачуна у идућој години изабрани су г. г. С. Лозанић, Љ. Стојановић и Ј. Мишковић. — Одобрено је Председништву што је у прошлој години утрошило на потребе Лексикографског одсека 460.55 дин. а на потребе Етнографског одсека 950 динара. — Буџет за 1899 г. распоређен је овако: 1. на плате председнику, секретару, благајнику, писару и служитељу 6180 д., 2. на огрев, намештај и канцеларијске трошкове 3000 д., 3. Лексикографском одсеку до 2000 д., 4. Етнографском одсеку 1000. Остатак државне помоћи и прихода до 3000 дин. да се употреби на хонораре писцима и за друге потребе. — Одобрене су размене које је председништво примило: од универзитета у Харкову, Географског Друштва у Мецу, Ученог друштва у Готенбургу, Академије наука у Филаделфији, Бритиш Музеума у Лондону и уредништва „Дела“. — Одобрени су поклони Академијиних књига: Учитељском конвикту у Новом Саду, Српској Гимназији у Солуну, Славистичком Одсеку Филолошког Института у Лајпцигу, Универзитету у Прагу. Примљен је к знању Извештај о стању Народне Библиотеке у 1898 години и о Народном музеју. — Изабрани су секретари посебних Академија: г. Љуб. Клерић за секретара Академије природних наука, г. Пера Ђорђевић Академије философских наука, г. Панта Срећковић Академије друштвених наука и г. Мих. Валтровић Академије уметности. — Пошто су примљени писмени гласови од академика Ј. Авакумовића, Ј. Мишковића, М. Валтровића и Д-ра Ј. Јовановића Змаја, утврђено је: 1. да је овај скуп пуноважан за избор нових чланова, и 2. да ће бити изабрани они кандидати, који добију 14 гласова. По свршеном гласању о свима кандидатима оглашени су за изабране: 1. *Д-р Јован Цвијић* за правога члана Академије природних наука са 15 гласова, 2 *Д р Мих. Петровић* за правога члана Академије природних наука са 15 гласова, 3. *Лујо Зоре* за дописника Академије философских наука са 14 гласова и 4. *Стева Тодоровић* за дописника Академије уметности са 15 гласова

— 15. фебруара ове године држало је *председништво Академије* скуп, на коме је ово урађено: По акту министра Просвете, којим позива Академију да преко својих представника и са представницима Велике Школе, које је одредио Министар Просвете, изради формалан законски пројекат о Српском Университету, председништво је изабрало за тај посао ове академике г. г. Стојана Бошковића, Љубу Клерића и Андру Николића, као пређашње министре просвете, и г. Перу Ђорђевића, као пређ. начелника мин. просвете. — На молбу Румунске Академије позајмљена је прегледа ради књига „Дјејанија Апостола“, штампана у Румунији 1547. године. — Примљене су к знању: 1. пошиљке од Бечког Географског Друштва, — 2. изјава Бечке Академије Наука, да ће радо обновити размену издања, и 3. захвалности од: Учитељског конвикта у Новом Саду, Самостана у Сутјесци и Библиотеке Ватикана, од Цетињске читаонице и од друштва „Горскога Вијенца“, од славистичког семинара у Лајпцишком Университету и од Женевске градске библиотеке. — На молбу српске читаонице у Брчком одлучено је да јој се пошље једна збирка Академијиних књига. —

Са великом захвалношћу примљена су на дар тридесет и четири листа од једног старог јеванђеља, што је Академији послао г. Ристо П. Иванишевић из Мостара. — По саслушању Екадемије друштвених наука решено је: 1. да се *Типик хилендарски* награди по 60 дин. штампан табак, 2. *да се Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића* награди са 20 дин. од табака, 3. да се уз прву књигу *Дубровник и Османско царство* наштампају и документи, који су се хтели објавити на крају целог дела, али да се приложена карта уз то дело не штампа. — Одлучено је да се расправа академика Г. Љуб. Клерића: *О инструментима за цртање линија другог степена* штампа у LVII. Гласу. — Како се изабрани члан Академије г. Андра Николић јавио да жели држати своју приступну академијску беседу, одлучено је да се та беседа држи 22 фебруара на годишњем свечаном скупу.

Матица Српска. — Књижевни Одбор Матице Српске имао је 18. фебруара ове год. своју редовну седницу под председништвом проте Јована Вучковића, потпредседника Књижевног Одељења. На тој седници решени су ови предмети: — Усвојен је предлог председника и секретара друштвеног, да се прослави 50-годишњица песничкога рада Змај Јована-Јовановића, и поднет Књижевном Одељењу с препоруком. — Предлог секретарев, да се утицај Књижевног Одбора на уређивање Летописа видно истакне по одлуци, уступљен је пододбору на проучавање. — По препоруци секретаревој примљен је за Летопис говор члана Радивоја Врховца у спомен и славу Милану Кујунџићу-Абердару. — Према одлуци у прошлој седници, да се за оцену савремених важнијих публикација у Летопису службено одреди који члан Књижевног Одељења или Одбора, умолиће се да прикажу и оцене: Јован Живановић: Шурминову Повјест књижевности; Ђорђе Магарашевић: Вукове граматичке и полемичке списе; др. Ђорђе Дера: Вујићеву Националну економију; Рад. Врховац: Вуков Рјечник (3 издање); Јован Радонић: Новаковићев Законик цара Душана; Иларијон Зеремски: Епархијске шематизме; Милан А. Јовановић: Ердујхељијеву Историју Новога Сада; Милутин Јакшић: Сентклеријеву повест; Аркадије Варађанин: Бакићеву Општу педагогију; Јован Грчић: Маргалев превод Косовских песама; Тих. Остојић: Хрватске народне песме и нова издања Срп. Књижев. Задруге. Још ће се умолити гдекоји књижевници да прикажу и оцене важан српски часопис „Дело" и иначе нове публикације. — Усвојен је предлог члана Рад. Врховца, да се у Летопису износи тачан библиографски преглед свега, што изађе на српском језику и по могућству и онога што би се у будуће јавило у туђим језицима а тиче се само народа. — Примају се за Летопис: према оцени Рад. Врховца Драгише С. Милутиновића: Коментар на Оспивање Училишта Симе Милутиновића; према оцени Тих. Остојића рукопис Јована Радонића: „Прилошци историји словенског препорођаја крајем прошлог и почетком овога века;" исти оцењивач препоручује за Летопис „Биљешке из месечника 1651." — На опширне оцене Моја Медића и Стевана Миловањова прима се и награђује се дело непознатог писца „Плитвичка језера", као дело мимо расписаних награда. — По препоруци Саве Петровића прима се за Књиге за народ спис Михаила Миловановића „Света три Јерарха". — Непримљени списи: за Летопис по оцени секретаревој састав од непознатог писца „Живот Јована Стерије Поповића;" за књиге за народ по оцени др. Ђорђа Дере рукопис од непознатог писца „Земаљски Устав." — Издају се на оцену: члану Сави Петровићу приповетка Панте Поповића за Књиге за народ „Чува свеце српске", и саставак Мите Нешковића за Књиге за народ „Не хули имена Божјег. — Упућује се секретар, да до идуће седнице поднесе предлог о преиначењу издавања Књига за народ. — За овим су извештаји о питомцима. — Умолиће се г. А. Ђурић, да прегледа Дневник пок. Јована Ковачевића, пароха сентомашког из године 1848.

Матица Хрватска. — Изишле су књиге Матице Хрватске за 1898. годину. Прошлом годином Матица је навршила 172 књиге својих издања, а ове године наставља тај рад и дошла је до 181. књиге редовних издања. И ове је године издала и по једну књигу из колекције *Пријеводи грчких и римских класика* и *Књижница за класичну старину.* Књиге редовног издања иду овим редом: Д-р П. Хоћ: *Слике из свеопћега земљописа*, књ. V дио I. (Поучна књижн. XXIII) стр. VIII 399. У овој је целој књизи само Русија испитивана у 8 различних одељака. — Ив. Рабар: *Повјест најновијега времена* од године 1815 до 1878. г. (Светске повести књ. XII), стр. 527. — Д-р Ломбајер: *Човјек и његово здравље*, стр. 190, књига је подељена у 3 дела I Човјечије тијело, II, Његовање здравља, и III Болестни човјек. — Немчић: *Изабрана дјела.* Уредио и увод написао Мил. Шрепел. стр. XXXII и 464. — Сенкијевић: *Приповјести*, превео и уводом пропратио Иван Гостиша (Славенске књижнице књ. VI). стр. 247. За овим су четири књиге „Забавне књижнице" (свезак CCX – CCXX). Краљчевића: *Изабране пјесме*, стр. 24; — Томића: *Змај од Босне*, приповест друго издање, стр. 196; — Мулабдића: *Зелено бусење*, стр. 221; — Лесковара: *Сјене љубави*, стр. 124. — Од превода грчких и латинских класика изишла је 16. свеска по реду, и то Ксенофона: Изабрани списи. Део I *(Киропедија)* Превео и уводом пропратио Стј. Сенц. 1898 8⁰ стр. 255. А из књижнице за класичну старину изишла је Шрепел: *Римска књижевност и латински језик.*

КЊИЖЕВНОСТ

Српске народне приповетке. — Потомци *Атанасија Николића* издадоше ову књигу свога деде с горњим натписом. У овој је збирци 25 приповедака. Књигу је издала књижара Савића и Компаније у Београду. Има 239 стр. и слику скупљачеву. Цена је 2 дин. или 2 круне. — О овој књизи проговорићемо коју више у свесци за овом.

На млађима свет остаје. — Готова је већ ова приповетка нашега младог приповедача *Радоја М. Домановића*, о којој смо раније јавили. Штампана је у Пожаревцу, у штампарији Мих. Костића. Има 83 стр. а цена јој је 0·80 дин. Надамо се да ћемо о овој књизи коју више проговорити, а за сад је читаоцима препоручујемо.

Начело народности и његови успеси XIX века на Балкану. — То је нова књижица од *В. Јоксића*, која изиде у Београду у печатњи Драг. Миросављевића 1899 г. стр. 18. Цена 20 пара. У овој брошури са тако звучним натписом набацано је на дохват неколико мисли. т. ј. не мисли него неколико слика данашњих држава јевропских, па се писац, с болом у души, задржава на раскомаданом Српству и све даље до краја води реч само о њему. Почетак је брошуре из праисторијског времена а завршетак (дакле на 18. страни) свршетак је с данашњим стањем! У главном и поред силних штампарских погрешака, слаба радња.

Пропаст јаничара 3. јуна 1826 год., написао *Чеда Мијатовић*. Издање књижаре Сретена Ђорђевића у Београду 1899. Штампарија српске књижаре Браће М. Поповића у Новом Саду, стр. 67. Цена 70 пара или 35 новч. — По другим новинама бележимо да је ова књига изашла, јер је наше уредништво не доби на приказ!

Автобиографија д-ра Јов. Суботића. — У прошлој свесци Дела јавили смо да је књижевно одељење Матице српске примило Автобиографију Јована Суботића за штампање у Летопису. Један део те автобиографије (од 1871. године) уступила је Матица *Бранкову Колу*, да га оно штампа. У бр. 4 почео је тај део и излазити. Ту су два чланка: Покушај с Београдом и Живот у Новом Саду. — Матица Српска.

Ставилац и тепачија. — У „Месечнику“ загребачког правничког друштва за јануар ове год. штампана је и занимљива расправица нашега сарадника *Ал. С. Јовановића*: „Ставилац и тепачија — старе државне службе.“ У њој огледа писац разјаснити значење називима (до сада нерастумаченим): *ставилац* и *тепачија*. Држећи се основе првој речи у глаголу *ставити*, писац се домишља да је круг службене радње негдашњега (великог) *ставиоца* чувар или тискач државног печата; 2) главни надзорник над станицама или настирима; 3) главни надзорник над државним грађевинама. Трећа се конјектура писцу чини највероватнија.

Краљевић Марко. — У прошлој свесци донесмо белешку, по „Бранкову Колу“, да је проф. *Едвард Маргалић* превео на мађарски наше Косовске песме. Исти лист јавља да је сад изишла и друга збирка српских народних песама под натписом *Краљевић Марко*. Јужнословенске народне баладе из из XIV и XV. в. Из оригинала превео Едвард Маргалић. Б. Пешта. „Франклиново друштво“, мађ. књиж. завод и штампарија 1899. стр. 234.“ Књига има врло леп предговор и 31 песму. Овај је превод издало „*Франклиново Друштво*“ у својој „Збирци најодабранијих дела светске књижевности“, коју уређује *Павле Ђулаи*, песник и професор мађарског језика и књижевности у свеучилишту. — Белешка у „Бранкову Колу“ завршује се: „Изашле су на српске народне песме у мађ. преводу две красне критике од Јене Ракошија, једног од првих мађарских драматичара, критичара и журналиста У једној вели, говорећи о мађарским песницима. „Ако желите сазнати шта је песништво, читајте Омирову Илијаду и Одисеју и српске народне песме !“

Одговор на одговор. — У „Бранк. Колу“ бр. 7. ступ. 215—219 одговорио је Л. Зима (*противно датој речи*) на белешку И. Вулића штампану у „Делу“ за август 1898 стр. 347. — Изненађује, да З. још не одустаје ни од *очевидно* неумесних замерака што их је учинио Војислављевим песмама (гл. особито ст. 216 посл. ред и ст. 217 тач. 2 и 3), али је много чудније, што је он у чланку употребљавао и увредљиве изразе (ст. 215 „из потаје“, „очи замазати“; последње упор. са ст. 216 ред 6), и што је нашу белешку сасвим небрижљиво прочитао (упореди: ст. 216 ред 7—12 са 26—30; ст. 217 ред 6 14 са 3—6 [значи ли кадуцеј кадгод чаробни штап ?]; крај белешке и крај З. чланка).

Петрогр. јавна библиотека у години 1895. — Штампан је „Отчетъ императорской публичной библіотеки за 1895. годъ“ (Петроград, 1898., вел. 8^{0}, стр. 269 † 35 † 131). Из тог се извештаја види да је целокупан *буџет* ове библиотеке у години 1895. износио 87.105 рубаља; да је библиотека у тој години умножена 1) целим *збиркама* Сарафова-Верковића (37 југословенских и 27 грчких рукописа), С. Ј. Дестуниса, В. В. Стасова. А. Гилоа, северо-америчких држава и т. д; посебним набавкама и *поклонима* (123 знатније штампане ствари означене су поименце, а тако исто и велики број старијих и новијих рукописа, писама и записа знаменитих руских писаца, као: Гогоља, Бусоајева, Пушкина, Жуковскога, Баћушкова, Гњедича, Баратинског, Тургењева и т. д.) — свега са 33.325 штампаних списа и брошура 36.584 свеске); 1098 рукописа, аутографа и писама, 1895 снимака и фотографија; 59 географ. ка-

та и 932 нотне тискарије. Библиотеком су користила у 1895 г. 14,284 лица (2.539 енскиња), а у читаоници је било 134.956 талаца обојега пола. — Извештају су прижена под натписом „Из збирке аутографа рске јавне библиотеке“ (као засебна књига), сма и записи *Н. И. Гњедичу* и писма кнеза *А. Вјаземскога.*

Рене Миље о Србији. — У последњој ашњој седници трговачког географског уштва (Société de Geographie commerciale) ја је одржана 7/19 фебруара ове године Рене Миље, пређ. опуномоћени министар анцуске Републике у Београду, а садањи sident général у Тунису, држао је веома инресно предавање о колонизацији римској у низији и о потребама данашњих колонија у и француском протекторату. Том приликом, ао увод, говорио је о Србији и наново изја своје симпатије за земљу у којој је провео толико година. Обраћамо пажњу наших уч њака на ово предавање које ће изићи у иgни у „Buleten“-у реченог друштва. Корисмо се овом приликом да упозоримо наш т да је г. Gauthiot, врло услужни главни ретар тог друштва, готов да буде на услузи м нашим сународницима који би имали му учине саопштења о Србији било у погду географском, било у погледу економм или трговачком.

Предавање Виктора Берара о Маћеонији. — Нама већ давно познати Виктор рар, писац за нас важних дела: La Turе et l' Hellénisme contemporain и La Maоine, држао је 18. фебруара (по нов.) у евској универзитетској дворници, на потамошњега министра просвете, једно зањиво предавање о Маћедонији. Ми ћемо донети у целини у идућој свесци по стерафским белешкама.

L' histoire et la littérature serbe. — Тај пис носи једна књижица, коју су написали ène Déprez et Michel Gavrilovitch и која оштампана из извештаја међународнога нографског конгреса, који је одржан у ензу од 13—16. априла (п. н.) 1898. г.

Из историје енглеске уставности. — Из нцускога историског листа Moyen Age, XI, № 5, 1898, г., оштампан је засебно ерат Михаила Гавриловића на дело Dr. s Plehn-a, Der politische Charakter von heus Parisiensis, Leipzig, 1897., у коме новиx и занимљивих података из историје енглеске уставности у средњем веку.

Француско-руски савез и балканске жаве. — Revue de Paris донела је у прошлошњем 15. броју од 1. августа, стр. —672, од непознатог писца за све балкнске народе важан чланак: L' Alliance co-russe et les Etats balcaniques. И ма да исац није казао, из овога састава види се да познаје врло добро прилике и људе на Балкану, а можда је и сам који од наших виђених Балканаца. Његова је намера била да, поводом грчко турскога рата и онога споразума руско-аустриског о заједничкој акцији на Балкану, обрати пажњу представницима и носиоцима француско-руског савеза на политику Drang nach Osten, а у исто време и да упозори све балканске народе, нарочито Србе и Бугаре, на опасности које им прете од тога Drang-а, и да им препоручи слогу и заједнички смишљени рад при решавању спорних питања. Овај чланак требало би да прочитају сви наши образовани политичари Србијини. Кад нас не би спречавао данашњи закон о штампи у Србији, ми би смо га донели у српскоме преводу.

Les maisons souveraines de l' Europe. — Гроф F. V. Wrangel почео је штампати још прошле године у свескама књигу предњега натписа, на немачком и француском језику, која ће бити украшена са више од 850 портрета живих чланова данашњих владалачких кућа у Јевропи или које су владале у току овога столећа. Текст се састоји: из једнога историскога прегледа сваке данашње или негдашње владалачке куће у Јевропи и једнога табло-а рођачких веза, које спајају све живе чланове сваке владалачке породице. Изаћи ће свега 23—25 свезака на великој 8-ни од 32 стране. Свака свеска стаје дин 2·50. Издавалац је Hase W. Tullberg у Стоколму, а дело се може још набавити у Бечу код W. Braumüller & Sohn. Из проспекта, који нам је дошао до руку, види се да ће ово дело бити корисно, а по техничкој изради врло богато и елегантно.

L' insurrection crétoise et la guerre gréco-turque. — Париска књижарница Hachette et C-ie издала је прошле године горње успомене и утиске новинарскога репортера Henri Turot-a, који је за време немира на острову Криту и грчко-турскога рата пратио ове бурне догађаје на лицу места више од три месеца. Он је бележио само што је видео и чуо, не додајући никаквих рефлексија, те је остао непристрастан до краја, и зато му је књига драгоцена за оне, који би хтели да се упознају са оним жалосним и крвавим догађајима, који у мало што не упалише цео јевропски исток. Нас ова књига интересује још и због реформама у Маћедонији, о којима се овде говори, и због пишчевог разговора са тадашњим српским консулом из Скопља о грчко-турскоме рату и ондашњем држању осталих балканских држава. Књига је штампана на 16-ни са 74 слике, на основу пишчевих фотографија, и две карте, а стаје 4 дин. Спис је оштампан из листа Tour du Monde, 1898., II semestre, стр. 373—408, где смо га и ми прелистали.

Кроз балканско полуострво. — Виконт J. de Cuverville био је послат 1897. г. од

стране француског министарства просвете и париског географског друштва, да пропутује балканско полуострво и да забележи све оно, што се буде односило на просветне, економске и привредне прилике тамошњих народа, као и на књижевни покрет и археолошке споменике из дотичних земаља. У тој сврси пропутовао је Црну Гору, Арбанију, Босну и Херцеговину, Србију, Бугарску и Румунију. На седници од 1°. фебруара 1898. г. париског географског друштва поднео је кратак извештај са тога пута, који је штампан у изводу под натписом A travers la péninsule balcanique у Comptes rendus des Séances de la Société de géographie de Paris, 1898, n⁰ 2, стр. 60—62. У колико је нама познато, до данас није још штампан опширнији извештај са тога научнога излета, који ће, без сумње, и нас интересовати и о коме ћемо известити наше читаоце.

О Кокеловим француским историјама Краљевине Србије, Црне Горе и Босне. — Г. Paul Pisani, одличан професор на католичком универзитету у Паризу и познати пријатељ српскога народа, написао је, пре неколико година, опширнију критику на Coquelle-ове две књиге историја о Србији, Црној Гори и Босни, а о којима је било исто тако говора, више или мање, у нашем „Делу“. Овај се учени писац изражава врло неповољно и о једном и о другом делу, а нарочито о Историји Краљевине Србије. Њиховом писцу највише пребацује непознавање историских извора и у опште оскудицу свакот озбиљнијег дела при изради својих књига. Та је критика штампана у париској Revue historique, 1896., књ. III, стр. 141—148.

Грци и Турци. — Прошле године издала је књижара Albertinet Rolle у Марсељу спис: Grecs et Turcs, par Terdjuman Effendi. Préface de M. G. Derepas. Стаје Динара 7·50. Књига нам није још дошла до руку, да би могли рећи коју реч више о њој данас.

Шетња по Србији. — Француски публицист Paul Jousset прошао је пре неколико година један део Србије и са тога пута написао успомене под натписом Promenade en Serbie и штампао их у Ашетовом илустрованом листу Tour du Monde, 1898., II semestre, стр. 373-408. Писац је ушао у Србију из Босне и преко Ужица, Чачка, Краљева и Крагујевца дошао у Београд. Његов је путопис врло интересан и за странце поучан, а красе га још много лепих слика и портрета из Србије. Исти је писац написао пре краткога времена и Un tour de Méditerranée, и један одељак ових успомена посветио Далматинскоме приморју. Тај је одељак донео у српскоме преводу *А. Ст.* (анојевић) у „Новој Искри“, бр. 2 и 3 од 1899. г.

Кроз Србију на бисиклету. — Још 1894. године штампао је француски поручник Guyot своје путничке успомене De Montélimar à Constantinople par mer et retour par bicyclette. Он је на бисиклету прошао кроз Србију те г. цариградским друмом и у својој књизи записао најглавније утиске. Највише се хвали дочеком српских му колега, коњичких официра, у Алексинцу (стигао је у ову варош на сам дан историскога 1. Априла и био сведок народнога одушевљења), и ванредним српским гостопримством у варошици Ражњу. Али и поред ових пријатних ствари за нас Србе, изнео је још како су га у Пироту, у једној прљавој гостионици, *просто огулили* (ово би требала да има у виду наша државна власт!). Књига је украшена великим бројем слика с пута, међу којима смо нашли и смедеревску цркву, а штампана је трошком париске књижаре Plonet C-ie на 12-ни, стр. VIII—306. Стаје дин. 2·50.

Мађарски устав. — У издању париске књижаре Plon et C-ie штампао је прошле године A. de Bertha: La Constitution hongroise. То је историска расправа о мађарској уставности, коју је написао мађарски писац Dr. Samuel Radò. У једанаест одељака писац износи кратки преглед уставнога права у Мађарској од Св. Стевана до данас. За Србе су од интереса нарочити одељци о законима од 1848 г. и два последња о народностима и развитку Мађарске од 1867. године.

Десетогодишња владавина кнеза Фердинанда у Бугарској. — L. L. Mille штампао је један чланак: Dix ans de règne en Bulgarie: le Prince Ferdinand (1887—1897) у париској Revue politique et parlementaire, 1898., n⁰ 49. стр. 49-66. Скрећемо на њ пажњу наших политичара и државника. За нас је још од интереса са онога одељка, где писац говори о бугарској пропаганди у Македонији.

О другом издању имовинскога законика Црне Горе. — Bulletin de la Société de législation comparée (1898., књ. XXIX, св. за Април—Мај, стр. 291—297) донео је, из пера Ternand Dagujn-a, Note relative à la nouvelle édition du Code général des biens de la principauté de Monténégro. У нас је говорио о новом издању црногорског имовинског законика, поред многих чланака по дневним листовима, наш уважени сарадник Др. М. Р. Веснић у „Браничу“, 1898, бр. 7., стр. 205—213.

Бугарски роман Под игото у француском преводу. — Издањем париске књижарнице Jouve штампан је недавно: Sous le joug turc (Pod igoto), par Ivan Vazov. Roman de la vie des Bulgares à la veille de leur libération, traduit du bulgare par V. Andreev. Avec une préface de M. Louis Leger. Књига је на 12-ни, стр. 615, а стаје 5 динара. Исти је роман преведен пре неколико година и на енглески, а говорило се да ће ускоро изићи и у српскоме преводу.

Источно питање. — Године 1897. угледаше света и ове две брошире о источном питању: La France et la question d' Orient, par le comte de Chaudordy. Paris, Plon et C-ie, на 18-ни, стр. 39, стаје 1 дин.; и La Grèce et la question d' Orient, par un historien allemand. Paris, Fichbacher, м — 8, стаје 50 п. д.

Белгиски публицист о Србији. — Један српски пријатељ из Белгије, г. Edouard Daveluy, штампао је крајем 1898. г. једну књигу о Србији под натписом: La Serbie, на 18-ни, стр. 125. Књига је изашла у Bruges, трошком штампарије Daveluy frères, и о њој ћемо се постарати да проговоримо у скоро. Г. Daveluy писао је до данас неколико пута у L' Indépendance Belge о српскоме народу и о Србији.

Православна црква у Турској. — Калуђер L. Petit почео је штампати у париској Revue de l' Orient chrétien (recueil trimestriel, 1898., n° 4, стр. 393—424) један низ чланака о Règlements généraux dans l' église orthodoxe en Turquie. Скрећемо на њ пажњу наших богослова.

Расправа о источноме питању. — Нама већ позната докторска дисертација Max Choublier-a, La question d' Orient depuis le traité de Berlin, изашла је прошле године у другоме издању. Стаје дин. 7.

Бугарски правни обичаји. — Прошле године изиђе у Пловдиву *Збирка правних обичаја у Бугарској* од *Бончева*, која се односи на породично право. Та је књига резултат пишчевих истраживања по Бугарској, Источној Румелији и Маћедонији, а о којој би требало и у нас проговорити.

Madame J. Adam о Црној Гори. — Као што је познато нашим читаоцима, француска списатељица и велика пријатељица свих Словена, госпођа *Жиљет Адам*, пропутовала је прошлога лета Црну Гору, на позив самога Кнеза Николе. Са тога пута слала је стално дописе разним дневним листовима о свему што је видела и чула. Али јој је најинтереснији један већи приложак, штампан у њеној познатој Nouvelle Revue (1898., август, стр. 193—207) под натписом: Au Monténégro. У њему она не крије своје велике симпатије за Црну Гору и њенога Господара. У српскоме преводу *М. Ц.* (ар) изашао је у подлиску задарскога „Српског Гласа“, бр. 44. од 1898. г.

Православна Хришћанска Етика или Наука о Христовом моралу. — Тако се зове књига, коју је написао госп. Петар С. Протић професор Богословије, а коју је критиковао у „Делу“ за фебруар тек. год. г. Др. Бранислав Петронијевић. Писац те књиге г. Протић написао је антикритику у којој доказује неправилан — нехришћански поглед самога критичара. Г. Протић тврди у своме одговору да критичар изједначује хришћански морал са утилитаризмом кад тврди, да је вечно блаженство главни принцип и најузвишенији мотив хришћанск. морала а не љубав људи према Богу Оцу, Искупитељу и Промислитељу и према савршеном закону моралном. По уобичајеној практици уредништво „Дела“ није примило ову антикритику г. Протића прво за то, што је доста опширна, а друго, за то, да не би дало повода и даљој полемици.

Annales internationales d' Histoire Congrès de la Haye. Paris. 1899. Прошлога месеца септембра (по новом) држан је у Хагу међународни конгрес за дипломатску историју. У књизи под горњим натписом публикован је извештај о раду тога конгреса. Из тога видимо да је био председник конгреса Maulde de Clavière, а један од потпредседседника и наш сарадник г. Д-р М. Веснић. Међу главније говоре и предлоге, које овај извештај доноси у целини, уврштен је и предлог г. Веснићев и говор, којим га је мотивисао. Г. д-р Веснић је нагласио значај данашње журалистике, као извора за дипломатску историју и предложио да се поради да се оснује међународна централна библиотека, која ће једино прикупљати журнале, ревије и протоколе парламента.

НОВИНАРСТВО

Просвјета. — Јануарском свеском улази Просвјета, лист за цркву и школу, који издаје канцеларија министарства просвете и црквених послова, у X годину. Излази на Цетињу. Садржај је прве свеске разноврсан, а највише из школске литературе као што су: Кратки Устав или Црквено Правило за ученике Богословије; Омилитика; Из области методике; Цвјетник духовни. У овој су свесци даље: Предавање на родитељском збору, Извјештаји о основнијем црногорскијем школама, Црквени, Школски и Књижевни Гласник; најзад два прилога (засебне пагинације): Тумачење недјељнијех и празничнијех Јеванђеља и Историја Педагогије од К. Јелницкога, у преводу Ж. Драговића.

Наставник. — Фебруарска свеска доноси ове чланке: Приватна и државна школа, од З., наставци чланака из јануарске свеске Рад. Васовића и Љуб. Протића; Ботаника за ниже разреде средњих школа, израдио Жив. Јуришић, реферат Р.; Die neugefundene Lieder der Bakchylides, реферат проф. Глише Ст. Лазића; за овим редовне рубрике: Новине из наставе и науке (утицај алкохола на рибе, од Р., Свест и мождана локализација, од Р.): Рад у школи и за школу (Расписи Министра просвете; Из Главног Просветнога Савета; Упуство за израду програма; Биолошка настава у гимназији од М. М. Томића, свршетак; Српско Хемијско Друштво); Про-

фесорско Друштво; Лични Гласови; Библиографија и прикази; Ковчежић (Најстарији словенски натпис; Класификација животиња с погледом на новије зоолошке системе, од Тодора Маргова, превео П. Аршинов; Васпитање у Китају, с рускога од Дим. С. Јовановића, проф.).

Просветни Гласник — у јануарској свесци има, сем службеног дела, ове прилоге: Радња главнога просветног савета, где су реферати: Василија Ђерића о преводу Мите Живковића „Галски рат“ од Гаја Јулија Цезара; Михајла Валтровића и Јевте Стевановића о делу Вл. Тителбаха „Српски вез;“ Павла Поповића и Дим. Путниковића о преводу Вл. Спасојевића „Premiers leçons de choses ussuelles.“ Продужено штампање извештаја надзорника основних школа. *Наука и настава* заступљене су чланцима: Дух најновијих закона у просвети, од Ј. М., Две лекције из практичне педагогије, од А. Станојевића; Примена теорије еволуције у језицима, (селекција у језицима) од Е. Фернера, превео Ј. Скерлић. За овим су *Оцене*: Српски рјечник Вука Стеф. Караџића (треће издање), реферат Дач.; Povjest književnosti hrvatske i srpske од Ђ. Шурмина, реф. М. М. В. У *Ковчежићу* су: Школе у Бугарској од Љ. Протића, Учитељске плате у Пруској, од др. Ок.; Прослава једне културне тековине наше; Гласови о школама; Просветни записи; Нове књиге и листови. Просветни добротвори. Изашла је и фебруарска свеска.

Зора — Бројем првим ушла је лепа мостарска Зора у IV годину. У првом броју има од уредника *Српски Литерарни Конгрес* (ово је подржавање и протежирање мисли да се држе *два* књижевна конгреса српских књижевника), 6 песама, 2 приповетке, из *Поуке*: Мил. Вукићевића Ђерзелез-Алија, Јована Дучића: Адам Мицкијевић (1798 до 1855), Антон Чехов — руски Мопасан, (превод из листа „Das litterarische Echo“); за овим: Живот и обичаји српскога народа. Приказан је Летопис, Шафарикова свеска, и Српске народне умотворине, скупио Никола Ст Кукић, после овога је Кроника, у којој има бележака из српске, хрватске, чешке, немачке и енглеске књижевности. Завршетак је Разно и Читуља. — Зора својим досадашњим радом заслужује најозбиљнију пажњу свакога доброга Србина, који је у стању да помогне ово патриотско предузеће наших одушевљених младих књижевника у Мостару. Уреднику и редакцији честитамо на енергичном раду и пожртвовању и од срца им желимо успеха! Зори је годишња претплата 9 динара; излази месечно. Претплату прима књижарница Мите Стајића у Београду.

Учитељ, педагошко-књижевни лист. — Ово је орган Учитељског Удружења, коме је ово XVIII година излажења. У јануарској су свесци ови чланци: *О школском надзору* од др. В. Бакића; наставак чланка Х. Спенсера *Друштвеност и симпатија* у преводу М. Павловића; *Ученичке екскурзије* од Ј. Максимовића; Ђ. С. Којића приказ *Извештаја надзорника основних школа* (овде Извештај Симе Тројановића); *Педагошке идеје Ј. А. Коменског*, превео с руског Мих. М. Стевановић (овде почетак;) *Школско кретање*; *Учитељски зборови у туђини*. За овим је из Забаве *Све у своје време*, приповетка из учитељског живота од З. За овим је *Кретање Друштва*; *Просветне белешке*; *Из позоришта*, *Реферати о домаћим књигама* (овде о Веселиновићевој књизи *Статистика бугарских школа у Турској за 1893—4 шк. годину.*); *Учитељско Удружење*; *Библиографија*.

УМЕТНОСТ

Казалишни Годишњак. — Као год што наша управа Срп. Нар. Позоришта издаје, т. ј. требало би да издаје, тако је Управа Хрватског Земаљског Казалишта уредила и издала Годишњак за годину 1899. Саопштавамо радо својим читаоцима неке појединости из тога Годишњака, јер смо уверени да их то интересује. За целу 1898. годину било је 257 представа, међу којима је 51 новитет и то: 38 драма, 11 опера и 2 балета. Новитети иду овим редом: *Хрватских* 14 (11 драма, 1 опера и 2 балета), *руска 3*, *чешка* 2, *словеначка* 2, *француских* 14 (међу којима је преведена и комедија Cyrano de Bergerac од Ростана); *енглески* 1, *талијански* 2, *немачких* 12. Свуда су овде изређана сва та дела која су с ког језика преведена (међу њима има их доста, која су и у нас преведена). За овим је преглед: у 264 представе давало се 100 драма, 52 опере и оперете и 6 балета, свега дакле 158 дела. Највише се давало *француских драма* — 32 (долази ређање којих и колико пута), затим хрватских — 24, исто толико немачких, међу којима је Пепељуга представљана 7 пута (!); енглеских — 7, руске — 4, чешке и италијанске по 2, и по 1 шпањолска, норвешка и индијска. После овога, такође у прегледу, изређане су опере и оперете и балети, који су и колико су пута давани. За овим је репертоар целе прошле године по реду представљања. Казалиште је дало у тој години 31 дневну представу, 2 за ученике и 17 са сниженим ценама. Израђена су гостовања других глумаца и глумица и свечане представе. Споменути су и абоненти појединих места (чиме се ми мало можемо похвалити). На стр. 29.—43. је особље казалишта. После овога су улазне цене свих места, а на завршетку су поменуте и све новине, које доносе реферате о представама, и имена њихових известилаца. — Можемо само пожелети да и наша управа заведе тај леп обичај, да крајем сваке године издаје годишњак о свом раду.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Хајман (Хајим) Штајнтал, проф. Берлинскога Универзитета, преминуо је у седамдесетшестој години живота својега 14 (2)

марта о. г. Име проф. Штајнтала познато је не само свакоме лингвисти, не само сваком филозофу, него и сваком образованом човеку. Његове су заслуге за лингвистику и филозофију језика и језикâ одавно признате у науци, јер је он делима својим прокрчио пута правим научним погледима на језик и језикову природу. Као ученик славнога *Вилхелма Хумболта* он је наставио у духу свога учитеља ширити основе науци о језику на психолошкој основи и доживео је да њихови напори у подмлађеној науци о језику донесу обилату жетву, као што о том сведочи интензивни и екстензивни рад нове школе лингвистичке у Немачкој и у другим земљама, где је наука нашла правих службеникâ и пријатеља.

Штајнтал је у младости прихватио *науку о језику* великога В. Хумболта, а богаством знања језикâ разних типова с једне и познавањем извора и покретача језиковних творевина с друге стране могао је, свестан будући и о погрешкама свога учитеља, за више од пола века научничкога и професорскога рада, дати науци својој *правац*.

Као добар зналац класичних језика: грчкога, латинскога и санскрита и нових језика он је могао с критиком примати резултате индогерманистâ ученика Боповйх, а као темељит зналац језикâ семитске групе, исто тако и неких језика других племенâ умео је огромно изобиље факта из прошлости и садашњости доводити у каузалну везу, правом светлости објашњавати историске и генетичке појаве, и тражити свуда оно што је заједничко дух језикâ, душу човечју.

Штајнтал је оставио после себе много дêлâ, која се баве више или мање о општим научним проблемима, као „Карактеристика главних језиковних типова“ (прерада „Класификације језика“), „Логика, граматика и психологија“, „О постанку језика“, „Увод у науку о језику“ (I део „Психологија језика“, а исто тако појединих, монографских радова, који су као год они прожети тежњом за истином, тежњом да се продре до у „суштину ствари.“

Али је он још већих заслуга стекао, још трајнији спомен оставио, издајући часопис светска гласа „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft“ у друштву с берлинским професором *Морицом Лацар*(ус)*ом* пуне три десетине годинâ, од којега је угледало света пуних 20 књигâ с богатим материјалом из огромне области научне *о духу народном и о језику*. Теорија Штајнталова и Лацарова о психологији народној није могла бити усвојена у свеколиком обиму, каки су јој они дали, била је предмет критике код многих философа; али је много и много било истинито, много и много тачно и доказано, сведочанство дубокога ума и огромног знања твораца ове теорије. Имена философâ и лингвистâ, социологâ и етнографа, који су узели учешћа у обради научне грађе у духу Штајнталове и Лацарове „народне психологије“ исто су тако сјајно сведочанство, како је плодна, сувремена и корисна била улога ових лингвиста и философа.

Штајнтал је био слободоуман, честит професор и научник, прожет љубављу к правди и истини, онако као што су прави професори немачки. По народности је био Јеврејин, али то никад не смета да буде добар човек и родољуб. С. Н. Т.

РАЗЛИЧНОСТИ

Астрономске белешке. — Март 1899. 1. *Дан траје* (са сутоном и прозорјем) 1. марта 13 с. 9 м.; 10. марта 13 с. 41 м., 20. марта 14 с. 1 м.; 30 марта 14 с. 35 м.

2. *Сунце* улази у знак овна 8. марта. Тада почиње пролеће. Сунце се рађа 1. марта 6 с. 18 м. а залази у 6 с 2 м.; 10. марта излази у 6 с. 2 м.; залази у 6 с. 14 м.; 20. марта излази у 5 с. 43 м., залази у 6 с. 27 м.; 30. марта излази у 5 с. 25 м.; залази у 6 с. 38 м.

3. *Мене месеца*. Прва четврт 7. у 4 с. 46 м. пре под.; пун месец 15. у 7 с. 41 м. пре под.; последња четврт 22. у 1 с. 18. м. по под.; млад месец 20. у 7 с. 43 м. пре подне.

4. *Планете*. Положаји планета у марту месецу у главном су као и у фебруару. Меркур се рађа пред самим изласком сунчевим, те га је тешко смотрити због сјајности сунчевих зракова. Марс се види само неко кратко време у вече на западу, исто тако и Јупитер, Сатур и Уран после по ноћи. Ну најподеснија је за посматрање Венера, која је овога месеца као Зорњача.

5. *Падалице*. Појава ових небесних тела у марту није тако особита. Ну ипак ваља их при ведрим ноћима мотрити нарочито: 2. марта, када су веома брзе у падању; 6. марта падају доста споро а веома су сјајне и лепе; 12, 15 и 16. марта падају брзо али су доста слабога сјаја. Од 31. марта јављају се лепе падалице, које падају споро, а међу њима могу се десити и разнобојни болиди.

6. *Зодијачна светлост*. - При лепим ведрим вечерима (без месечине) ваља мотрити на западни део нашега неба Ту се тада виђа интересна зодијачна светлост у облику пласта сена а сјајно-маглинастог изгледа у бледо зеленкастој боји. У нашем пределу види се на западу у вече за кратко време по заласку сунчеву и то у току фебруара и марта. Осовина те купе зодијачне светлости лежи скоро у еклиптикиној равни, те је дакле ваља тражити у правцу зодијачног круга звезданих слика.

7. *Звездано небо*. Око зенита су ове звездане слике (констелације): Велики Медвед, Близанци, Кочијаш (са сјајном звездом Козом и групицом — Јарића). — На северу: Мали Медвед, Кефеј, Касиопеја. — На истоку: Дјевица (са сјајном звездом — Клас), Коса Беренице, групица ситних звезда), Лав. — На СИ: Змај. — На југу: Хидра, Лађа, Зец, Мали пас. — На западу: Бик (са Влашићима), Водолија.— На ЈИ: Орион. — На СИ Касиопера.

Јел. Михаиловић.

† НИКОЛА БОГОСАВЉЕВИЋ

17. Фебруара ове године преминуо је у својој 29-ој години Никола Богосављевић, један од наших млађих сарадника, који је са вредноће и с дара свога правдао наде: да ће српској књизи оставити који леп прилог трајније вредности.

Рођен у Неготину 16 јануара 1871. г., где је свршио нижу, довршио је вишу гимназију у Зајечару, а за тим — принуђен немаштином — напусти мисао о вишем школовању и изучи телеграфски курс, свршивши га одлично. Савестан, вредан и одличан радник у својој струци он се истом вредноћом и озбиљношћу латио и другог посла — рада на српској књизи. И ако Никола Богосављевић није имао више стручно образовање, он је примерном вредноћом и бистрином својом накнадио, што му све школа није дала. С ретком брзином успео је — не лутајући дуго — да стече здрав критеријум за оцену књижевних продуката, те је пресађујући из туђих књижевности, чинио увек леп избор. „Дело“ „Искра“, „Дневни Лист“, „Зора“ (мостарска), „Поштанско-телеграфски Весник“ (а раније и „Невен“ и „Босанска Вила“) — сведоци су његове вредноће и укуса. „Дело“ је донело неколико његових превода из бугарске књижевности (Вазова) а имао се спремао да српској публици пружи веће преводе из бугарске књижевности (Вазова и Алека Константинова) и немачке (Хофмана) и публикује збирку својих оригиналних лирских и епских песама и превода из туђе поезије: бугарске, немачке, француске и мађарске, кад га прерана смрт уграби. Ну Никола Богосављевић није био само пресађивач из туђих књижевности, већ је и сам дао неколико својих оригиналних приложака — песама и прозе. Истина да његови оригинални радови носе још почетничко обележје, али сведоче и о дару његову, који би се, без сумње, развио до једрине своје и који, свакако, не би био на одмет српској књизи.

Ми жалимо у Николи Богосављевићу прерани губитак за српску књигу. Нека му је лака српска земља!

ОГЛАСИ